

ગ્રંથાર્પણ.

સકલગુણસંપન્ન, વિદ્યાનુરાગી

—શ્રી. અ. સૌ. માતુશ્રી મહારાણી સાહેબ

શ્રી ચીમનાબાઈ ગાયકવાડ, સી. આઇ.

ની પવિત્ર સેવામાં.

આપ વિદ્યાપ્રેમી નૃપતિના વિદ્યારસિક રાજ્ઞી છો. મહાન પદ્વીએ છતાં આપનું હૃદય નમ્રતામાંજ પ્રભુતા ગણે છે. સ્ત્રી સમાજના ઉન્નતિના કાર્યમાં આપ અગ્રગણ્ય ભાગ લોછો. સ્ત્રીઓની પદવીના ગૌરવનુ ભાન આપે તેમને તથા જનસમાજને એક સુંદર પુસ્તક દ્વારા કરાવ્યું છે. આપનું જીવન સર્વ રીતે એક આર્યાને શોભે તેવું છે. માટે આર્યાવર્તની આર્યાઓની સેવા માટે પ્રકટ થતું આ વનિતા વિનોદ પુસ્તક આપ જેવા એક આદર્શ આર્યા, ગૃહિણી, અને મહારાણીને સમર્પણ કરી કૃતકૃત્ય થાઉં છું.

લી૦ સેવક.

ઉમેદરામ જદુરામ સ્માર્ત.

માતૃભૂમિની આશા.

હરિગીત.

ઓ હિંદની આશા ! સખી ! મુજ નેત્ર કેરી નંદિની !
પ્રારબ્ધની ધાત્રી ! અહો દેવી ! અહો યશવર્ધિની !
ઓ પુત્રી મુજ ! મુજ રંકની આશા બધી તુજ સાથમાં,
તુજથી જ વિશ્વે હું ગણાઉં છું અનાથ સનાથમાં.
તુજ સૌખ્યમાં મુખ સૌખ્ય ને તુજ પુનિતતા બલ બુદ્ધિમાં,
મુજ પુનિતતા બલ બુદ્ધિ છે તુજથી વડી હું વિશ્વમાં.
તુજથી જ હું જગવંદ્ય કે અતિ તુચ્છ છું તો દેવીઓ !
મુજ યાચના અતિ દીન આ લઈ લક્ષમાં સફળી કરો.
ઓ એ'ની તમ જાતિ વિષે, વિદ્યાવ્યસન પ્રચલિત કરો,
ને ખીલવી તમ. શક્તિઓ બલ બુદ્ધિને સમૃદ્ધ કરો;
એ સમૃદ્ધિ તમ બાલમાં સીંચો અતિ પ્રીતે કરી,
એ બાલમાં મુજ ભાવિની છે ઝળકતી આશા બધી.
દેજો સુશીલ સુધીર ને શરીર સુત મુજ અંકમાં,
જે ઝગઝગાવે જ્યોતિ મુજ ઝાંખી પડેલી વિશ્વમાં.
પામે સુયશ જગમાં વિજયનો, ધર્મધ્વજ ફરકાવતા,
પાવન કરે આ વિશ્વને શુભ બોધને વિસ્તારતા.
મુજ બાહુને મુજ બુદ્ધિને મુજ રિદ્ધિને મુજ સિદ્ધિને,
સમૃદ્ધ કરી કંઈ શાવનનું પૂરે અલૌકિક તેજને.
જે તેજની જ્યોતિ ઘડીભર આંખ ઠારે વિશ્વની,
તેજોમયી એવા પુનિત સુત અર્પે ઓ મુજ નંદિની
મેં ભોગવ્યું છે તેજવંતું પુનિત પદ જે પુર્વે,
ને ઉચ્ચતર પદમાં પુનઃ અભિષેક મારો એ કરે.
ને જગતની સમૃદ્ધ પ્રજાની પંક્તિમાં લાવે મને,
એવા સમર્થ સુશીલ વીર ઓ દેવી તું દેજો અને.

સ્વ. છગનભાઈ અમીચંદ પટેલ.

પ્રસ્તાવના.

આપણો દેશ સ્ત્રી શિક્ષણમાં પછાત છે. અને આપણી એ સ્થિતિ અનિષ્ટ છે તથા તેમાં સુધારો થવો જોઇએ એ વાત સર્વત્ર સમજાવા લાગી છે. કન્યાઓને શિક્ષણ આપવા દિન પર દિન વધારે પ્રયાસ થાય છે. તેમજ સ્ત્રીઓને યોગ્ય વાંચનનાં સાધન પણ યોજાય છે. તેવા એક સાધનરૂપ પ્રસ્તુત પુસ્તક છે. એમાં કેટલાક નવીન લેખો છે અને ઘણાક ઉતારા છે. સ્ત્રીઓને રસ પડે, તેમનું જ્ઞાન વધે, અને તેમને વધારે વાંચવાનો શોખ ઉત્પન્ન થાય એવા હેતુથી ગ્રંથ કર્તાએ આ પુસ્તક પ્રકટ કર્યું છે. અને એ હેતુ સફલ થાય તેવા લેખો તેમાં દાખલ કર્યા છે. શિષ્ટ લેખકોના ગ્રંથોના ઉતારાની પસંદગી કરવામાં ઘટતી સાવચેતી રાખી છે અને તે સ્ત્રી ઉપયોગી થઈ પડે તે બાબત તેમાં કાળજી રાખેલી જણાય છે. સ્ત્રીઓ માટે માસિક ચોપાનીયાં ઉપરાંત આવા પ્રકારનાં પુસ્તકોની જરૂર છે, તે ખોટ આપણી ભાષામાં પુરી પાડવાનો આ એક પ્રયત્ન છે. સાધારણ શિક્ષણ પામેલી કન્યાઓ તે સહેલાઇથી સમજી શકે તેમ છે. વળી હાલમાં મોટી ઉમરની સ્ત્રીઓ માટે 'ગૃહવર્ગો' અથવા 'હોમ ક્લાસીસ' ઘણે સ્થાને ઉઘાડવામા આવ્યા છે ત્યાં ચઢતા અભ્યાસના વર્ગમાં આવું પુસ્તક ખરેખર ઘણું ઉપયોગી થઈ પડશે, એમ આશા રાખવામાં આવે છે. અંગ્રેજી ભાષામાં Selectionsનાં અનેક પ્રકારનાં પુસ્તકો હોય છે. આપણી ભાષામાં તેવાં બહુ થોડાં છે અને છે તે છેક હાલના સમયનાંજ છે. સાહિત્યના એવા એક ઉણા પ્રદેશમાં, અને ખાસ કરીને સ્ત્રી સાહિત્યના લગભગ ખાલી પ્રદેશમાં આવું પુસ્તક આવકારને પાત્ર છે એ નિઃસંશય છે. ગ. સ્માર્તનું આ પુસ્તક સ્ત્રી વર્ગમાં સત્કાર પામશે એવી પૂર્ણ ખાતરી છે. તેઓ ભવિષ્યમાં સ્ત્રી સાહિત્યનાં બીજાં પુસ્તકો પ્રકટ કરશે એવી આશા રાખવામાં આવે છે.

અમદાવાદ.
તા. ૧૬-૮-૧૫

સૌ. વિદ્યા રમણભાઈ નીલકંઠ.

બે બોલ.

શાળાઓમાં શિક્ષણ લેતી બાળાઓ, શિક્ષણાનુભવ મંદિરોમાં શિક્ષણ પદ્ધતિનો અનુભવ લેતી ભાવિ શિક્ષિકાઓ, અને સકળ ગુજરાતની સાહિત્ય પ્રેમી ગૃહિણીઓની સેવામાં આ પુસ્તકરૂપી પુષ્પાંજલી મૂકતાં પ્રકટ કર્તાને અતિ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે.

વડોદરાના **નામદાર મહારાણી સાહેબે** આ પુસ્તકનું સમર્પણ સ્વીકાર્યું છે, અને અ. સૌ. વિદુષીબહેન વિદ્યાગૌરીએ આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના લખી આપવા કૃપા કરી છે, એજ આ પુસ્તકની ઉપયોગીતા વિષે સાક્ષી પુરેછે.

જોડણીની બાબતમાં વર્નાક્યુલર ટેક્સ્ટ બુક કમીટીના નિયમો અનુસરવાનો બનતો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

જે જે કર્તાઓના લેખો આ સંગ્રહમાં લેવામાં આવ્યા છે, અને જે જે વિદ્વાનોએ આ પુસ્તકના સંબંધમાં ઉપયોગી સૂચનાઓ કરી છે તેમનો હું આભારી છું. વળી મારા મિત્રો—રા. રા. એમ. જે ગંજારીઆ બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી. હેડમાસ્તર શ્રીસયાજી હાઇસ્કૂલ, તથા રા. રા. રતનરામ ઉત્તમરામ ભટ્ટ, સંસ્કૃત શિક્ષક સાર્વજનીક હાઇસ્કૂલ સુરત, (સાહિત્ય વિલાસના કર્તા) કે જેઓએ આ પુસ્તકના સંબંધમાં ઘણોજ પરિશ્રમ લીધો છે તેમનો હું આ સ્થળે અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનુંછું.

દોષરહિત તો કાંઈ હોતું નથી તદનુસાર આ પુસ્તકમાં દોષ તો હશેજ; તો તે સુધારીને વાંચવાને અને તે તરફ મારૂં લક્ષ ખેંચવાને વિદ્વજ્જનો પ્રતિ મારી પ્રાર્થના છે.

યુનિયન હાઇસ્કૂલ,
સુરત.
તા. ૧ લી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૫.

લિ.
ઉ. જ. સ્માર્ત.

અનુક્રમણિકા.

વનિતા વિનોદ.

પદ્ય.

---

*આ લેખની ઉપર કર્તાનું નામ ચોપડીમાં ૨૬૬ મે પાને **'મોતીલાલ સટ્ટાવાળા'** ભૂલથી છાપવાનું રહી ગયું છે. પા. ૨૬૭ થી ૨૭૩ ને ગાળે **'શીઘ્ર કવિ શંકરલાલ'** ને બદલે **'મોતીલાલ સટ્ટાવાળા'** વાંચવું.

નાટ્ય.

વનિતા વિનોદ.

નરસિંહ મહેતો.

૧—પ્રભાતીઉં.

ધન્યરે ધન્ય મહાપુણ્ય જશોદાતણું પુનભાવે પરિબ્રહ્મ ગાજે,
નંદનો નંદ આનંદ થઈ અવતર્યા, શેષ બળિભદ્ર સંગે બિરાજે ધન્યરે
અમર આહીર અગ્ધાગ ગોપાંગના શ્રુતિવેતી સર્વ સ્ત્રીરાણી
ભક્તિ તે રાધિકા, મુક્તિ જશોમતી વ્રજ વૈકુંઠ તે વેદવાણી ધન્યરે
નિગમ વસુદેવજી, ગાય ગોપી રુચા, દેવકી બ્રહ્મવિનોદ કહાવે
બ્રહ્મા કુંભલાંડી, વેણુ મહાદેવજી, પંચવદન કરી ગાન ગાવે ધન્યરે
ઈંદ્ર અર્જુન અહંમર દુર્યોધન દેવતા સર્વ અવતાર લીધો
ધર્મ તે નાથ યુધિષ્ઠિર જાણજો, દાસનો દાસ નરસૈંને કીધો ધન્યરે

૨—પ્રભાતીઉં.

ઊઠ જીવનજી ચાલ્યને વિઠ્ઠલા, ગોવિંદ ગાયને વચ્છ ધાવે
જાગને જાદવા જનની જશોદા વદે, કહાન માધવ ગી તને નિંદ્રા આવે ઊઠ
દંતધાવન કરો, આળસ પરહરો રજનીતિમિર ગયું પોહો ફાટ્યું
ફૂર ને ક્રમઝોળ ગે ન શિરાનનો દહીંરે દામોદર થાય ખાટું ઊઠ
બાગણા બહાર બળિભદ્ર ઉભા રહ્યા જોરે વહાલા તારી વાટ જોયે
નરસૈંના સ્વામિનું મુખડું દીઠડે માતાનું મનડું અતિરે મોહે ઊઠ

૩—દ્રૌપદીની પ્રાર્થના.

પદ.

દ્વારકાના વાસીરે, અવસરે આવજોરે, રાણી રૂક્મિણિકેરા કંથ;
દુષ્ટ દુર્યોધનરે, લાગ્યો મને પીડવારે, પ્રભુ મારા ચોગમ ન્યાળું તારો પંથ.—ટેક.
સોડ તાણીને રે, શું રે સુતા શામળારે, આળસ મોડીને ઊઠો આજ;
લક્ષ્મીજી તળાંસેરે, પાવન તારા પાવલાંરે, અમપર મહેર કરો મહારાજ. દ્વા.
ગ્રાહ થકારે, ગજ મુકાવિયો રે, કીધી તમે સુધન્વાની સહાય;
નરસિંહરૂપે રે હિરણ્યકશિપુ હણ્યોરે, પ્રહ્‌લાદ ઉગાર્યો લાગ્યો પાય. દ્વા.
છપ્પનક્રોડ રે જાદવ તાહરા રે, સાથ બળિભદ્ર સરીખા ભ્રાત;
કાળીનાગ નાથ્યોરે, જરાસંધ જીતીઓરે, તે બળ ક્યાં ગયું મારા નાથ. દ્વા.
વસમી વેળમાંરે, વહારે ચડો વિઠ્ઠલારે, ધાજો તમે છત્રપતિ નિરધાર;
અસવારી કરજોરે, ગરુડની ઉપરે રે, નરસૈંઓ વીનવે વારંવાર. દ્વા.

૪—પ્રભાતીઉં.-નાગદમન.

જલકમલ છાંડી જાનેબાળા, સ્વામી અમારો જાગશે;
જાગશે તને મારશે, મને બાળહત્યા લાગશે. જલ.
કહે રે બાલક તું મારગ ભૂલ્યો, કે તારા વેરીએ વળાવીઓ;
નિશ્ચય તારો કાળજ ખૂટ્યો, અહીંઆં તે શીદ આવીઓ. જલ.
નથી નાગણ હું મારગ ભૂલ્યો નથી મારા વેરીએ વળાવીઓ;
મથુરા નગરીમાં જુગટું રમતાં, નાગનું શીશ હું હારીઓ. જલ.
રંગે રૂડો રુપે પૂરો, દીસંતો કોડીલો કોડામણો;
તારી માતાએ કેટલા જન્મ્યા, તેમાં તું અળખામણો. જલ.
મારી માતાએ બેઉ જન્મ્યા, તેમાં હું નટવર નહાનડો;
જગાડ તારા નાગને, મારૂં નામ કૃષ્ણ કહાનડો. જલ.

લાખ સવાનો મારો હાર આપું, આપુંરે તુજને દોરીઓ;
એટલું મારા નાગથી છાનું, આપું તુજને ચોરીઓ. જલ.
શું કરૂં નાગણ હાર તારો, શું કરૂં તારો દોરીઓ;
શાને કાજે નાગણ તારે, કરવી ઘરમાં ચોરીઓ જલ.
ચરણ ચાંપી મૂછ મરડી, નાગણે નાગ જગાવીઓ;
ઊઠોને બળવંત કોઈ, બારણે બાલક આવીઓ. જલ.
બેઉ બળીયા બાથે વળગ્યા, કૃષ્ણે કાલિનાગ નાથીઓ;
સહસ્ર ફેણા ફુંફવે જેમ, ગગન ગાજે હાથીઓ. જલ.
નાગણ સૌ વિલાપ કરે જે, નાગને બહુ દુઃખ આપશે;
મથુરા નગરીમાં લઈ જશે, પછી નાગનું શીશ કાપશે. જલ.
બેઉ કર જોડીને વીનવે, સ્વામી, મૂકો અમારા કંથને;
અમે અપરાધી કાંઇ ન સમજ્યાં, ન ઓળખ્યા ભગવંતને. જલ.
થાળ ભરી સગ મોતીએ, શ્રીકૃષ્ણને રે વધાવીઓ;
નરસૈંઆના નાથ પાસેથી, નાગણે નાગ છોડાવીઓ. જલ.

૫—વિપત્તિમાં ધૈર્ય.

રાગ વેરાવળ.

સુખ દુઃખ મનમાં ન આણીએ, ઘટ સાથે રે ઘડીઆં;
ટાળ્યાં તે કોઈનાં નવ ટળે, રઘુનાથનાં જડીઆં સુખ દુઃખ-ટેક.
નલ રાજા સરખો નર નહીં, જેની દમયંતી રાણી;
અર્ધે વસ્ત્રે વનમાં ભમ્યાં, ન મળ્યાં અન્ન ને પાણી. સુખ દુઃખ૦
પાંચ પાંડવ સરખા બંધવા, જેને દ્રૌપદી રાણી;
બાર વરસ વન ભોગવ્યાં, નયણે નિદ્રા ન આણી. સુખ દુઃખ૦
સીતા સરખી સતી નહીં, જેના રામજી સ્વામી;
રાવણ તેને હરી ગયો, સતી મહા દુઃખ પામી. સુખ દુઃખ૦

રાવણ સરીખો રાજીઓ, જેની મંદોદરી રાણી;
દશ મસ્તક છેદાઈ ગયાં, બળી લંકા લુંટાણી. સુખ દુઃખ૦
હરિશ્ચંદ્ર રાય સતવાદીઓ, તારાલોચનિ રાણી,
તેને વિપત્તિ બહુ પડી, ભર્યાં નીચ ઘેર પાણી. સુખ દુઃખ૦
શિવજી સરખા સતા નહીં, જેની પાર્વતી રાણી;
ભોગવાયા ભીલડી થકી, તપમાં ખામી ગણાણી. સુખ દુઃખ૦
સર્વ દેવને જ્યારે ભીડ પડી, સમર્યા અંતરજામી,
ભીડ ભાંગી ભૂધરે, મહેતા નરસૈંને સ્વામી. સુખ દુઃખ૦

૬—પોપટ વિષે.

રાગ રામગ્રી.

પઢોરે પોપટ રાજા રામના, સતી સીતા પઢાવે,
પાસે બંધાવી પાંજરૂ, મુખે રામ જપાવે. પઢોરે.
પોપટ તારે કારણે, લીલા વાંસ વઢાવું;
તેનું ઘડાવું પોપટ પાંજરૂં, હીરા રતને જડાવું. પઢોરે.
પોપટ તારે કારણે, શી શી રસોઈ રંધાવું;
સાકરનાં કરી ચૂરમાં, ઉપર ઘી પીરસાવું. પઢોરે.
પાંખ પીળીને પગ પાડુરા, કોટે કંઠલો કાળો,
નરસૈંયાના સ્વામીને ભજો, રાગ તાણી રૂપાળો. પઢોરે.

પ્રેમાનંદ.

૯—ઓખાનું સ્વપ્નું અને ચિત્રલેહાનું આશ્વાસન.

રાગ વેરાડી.

આશા ભંગ થઈ ભામિની, રૂએ સ્તુતિ કરે સ્વામીની;
ચિત્રલેહા ભણી તે ગઈ, ઊઠ બેની તું શું સૂઈ રહી.
છે ચતુર કૈભાંડ કુમારી, પૂછે વાત સકળ વિસ્તારી;
ચિત્રલેહા કહે સુણ બાળી, કેમ રૂએ છે આંસુડાં ઢાળી.
જાગી સૈયર એબાકૂળી, કેમ રૂએ છે કન્યા વ્યાકૂળી;
આવડી ઓખા શાને કાંપી, શકે ઓથારે તુજને ચાંપી.
મારી મીઠી તું રહે છાની, તને રક્ષા કરે રે ભવાની;
કહે બેની તને શું હતું, સ્વપ્નામાં દીઠું કાંઈ નવું.
ઓખા કહેછે કર્મે દઇ હાથ, થોડા સારૂ દુભ્યો મે નાથ;
હસતાં રમતાં ચઢી ગયો ક્રોધ, ફોકટ ફાંસૂ થયો વિરોધ.
કરદીવો ને ઘર નિહાળીએ, છે તો આટલામાં પિયુ ભાળીએ;
ચિત્રલેહા કહે ઘેલી થઈ, દેવે અહીંઆં અવાયે નહીં.
આવી ન શકે પ્રાણી પંખના, એ તો સ્વપ્નાની ઝંખના;
પિયુ પિયુ કરતાં તું સતી, માટે સ્વપ્નામાં દીઠો પતી.
સ્વપ્ને નિર્ધન પામે ધન, સ્વપ્ને વંઝા પ્રસવે તન;
જાગે ને ઠાલો ઉછંગ, સ્વપ્ન મૃગજળના તરંગ.
ઇંદ્રજાળની જેવી વસ્ત, અહીંએ ને ઠાલો હસ્ત;
લભ્ય ન થાય દીઠું સ્વપ્ને, દર્પણ રૂપ ન આવે કને.
ગાંધર્વ નગર ને ગગન કુસુમ, ભોગ અસ્થિર સ્વપ્નના તેમ;
નિદ્રાવશ મન ક્યાંહીં ભમે, સ્વપ્ન સુખ નહિ સાચું ક્યમે.

ચિત્રલેહાએ દીધી ધારણ, સખી ઓખાને આપે ધારણ;
કુંવરીનું મનાવા મન, કીધો દીપ ફેરવ્યો ભવન.
તપાસ્યું માળીઉં, ચારે પાસ, પડી, ઓખા થઈ નિરાશ;
વાધી વિરહતણી વેદના, મૂર્છાગત થઈ અચેતના.

ચિત્રલેહાએ બેઠી કરી, હૃદયે ચાંપી બે ભુજ ભરી;
ચિત્રલેહા કહે સુણ સતી, સાવધાન થા તું, લાવું પતિ.
કેમ વિસર્યું ઉમાનું વચન, સ્વપ્ને વરશો સ્વામિન;
ઓખા કહે મને સ્મરણા થઈ, આણી આપ પ્રભુને અહીં.

વિધાત્રી કહે શું તેનું નામ, સ્વપ્ને સ્વામીનું કોણ ગામ;
કોણ જાત પિતા ને માત, લઈ આવું કહે માંડી વાત.

ઓખા કહે કર્મે દઈ ભુજ, વારે વારે શું પૂછે મુજ;
મન મળવા રહ્યું ટમટમી, તેનું રૂપ અંતર રહ્યું રમી.

ઓખા કહે હું તો ઘેલી થઈ, નામ ઠામ પુછાયું નહીં;
નાત જાત ને માત પિતાય, પ્રીછિ નહિ જે પ્રથમ પુછાય.
રૂપ કળા મને મન ગમી, તે સ્વરૂપ રહ્યું ચિત્ત રમી;
બાઇ નાથે મિથ્યા મને દમી, સુખ સૂરજ ગયો આથમી.

નિશા નહિ જાયે નિર્ગમી, મળવા મનડું રહ્યું ટમટમી;
વિરહ દુઃખ ન રહેવાય ખમી, લાવ નાથને ચરણે નમી.
સખી કહે કર્મે દઈ હાથ, તું માંડી કહે બધી વાત;
મિથ્યા વાત કહેછે મને, નામ ઠામ વિના લાવું કોને.

તું કાંઇએક આશરો વદ, તારા સ્વામીને લાવું સદ;
ઓખા બોલે છે આલપંપાળ, આવે તો ઓળખું તત્કાળ.

ઘણું રૂપ સબળ છે સારૂં, તેણે ચિત્તડું ચોર્યું મારૂં;
લાવ સખી શીઘ્ર તેહને, નહિ તો પાડું મારા દેહને.
સ્વામિ વિના તો જીવવું વૃથા, માટે પિંડ પાડું સર્વથા;

વલણ.

પિંડ હું પાડું સર્વથા, આજ ન આવે સ્વામીરે;
ચિત્રલેહા રૂપ ચીતરે, કાગળમાં બહુ કામીરે.

૮—અનિરુદ્ધ સ્વરુપાલેખન.

રાગ નટની દેશી.

કાગળ રંગ લીધોરે વિધાત્રી, ભાતભાતનાં, ચિતરે સ્વરુપ;
સ્વર્ગના સુર પાતાળના પન્નગ, લખીઆ તે ભૂમિના ભૂપ. કાગળ.
વાયુ વરુણ ને પાવક લખીઆ, જક્ષરાય ને જંમ,
ઓખા કહે તું લઘુને મૂકીને વૃદ્ધને દેખાડે કયમ. કાગળ.
ગણેશ ઇશ ને અંશુઇશ લખીઆ, લખીઆ તે સેનાના ધીશ;
જુગ્મ તુરૈયા સઉ જોતડાવ્યા, તોએ ધુણાવે શીશ. કાગળ.
પ્રભાકર સુધાકર લખીઆ, ગિરીજાવર ગંભીર;
ઓખા કહે એમાં કોઈ નહીં, મારા સ્વામીજી કેરું શરીર. કાગળ.
અષ્ટ વસુ ગુણ ગાંધર્વ લખીઆ, લખીઆ તે બારે મેહ;
સપ્ત જળનિધિ અષ્ટ ધાતુકર, લખી તે તેની દેહ. કાગળ.
વેદ મુનિ ને જુગ્મ વીણાધર, લખીઆ તે ચિત્રવિચિત્ર;
મારતગણ ને લખીઆ વિદ્યાધર, સપ્ત ઋષિજી પવિત્ર. કાગળ.
શત કૈરવ ને પાંચ પાંડવ, દેશ દેશના રાય;
કન્યાના કોઈ મનમાં ન આવે, આકુળ વ્યાકુળ થાય. કાગળ.
ચતુરભુજ પીતાંબરધારી, લખીયા તે શ્રીમહારાજ;
દીઠા શ્રીકૃષ્ણ ને ઓખા ઊઠી, કીધી વડસસરાની લાજ., કાગળ.
અરે સહિયર એ બિયાનારે કુળમાં, છે મારો ભરથાર;
તત્ર પ્રધુમ્નને લખી દેખાડયો, લાજ કીધી બીજી વાર.

કન્યા કહે અવયવ પ્રભુના, આ પુરૂષ કોઇ વૃદ્ધ;
ચિત્રલેખાએ લખી દેખાડયો, કાગળમાં અનિરુદ્ધ. કાગળ.
મુગટ ભમરપર વદન સુધાકર, નેત્ર બે અંબુજ;
વેલી ઓખા ધાઇને ભેટી, કાગળને ભરી ભુજ. કાગળ.
ધન્ય ધન્ય નાથજી, હાથ ગ્રહીને, ન મૂકીએ તે ખીડી સારૂ;
હૃદય અમળાનુ હોય કાચું, કુણુ ગજું છે મારૂં. કાગળ.
ના ના બોલો માગ સમ છે, લાજો છો શા માટે;
ચિત્રલેહા કહે ન હોય સ્વામી, વળગ્યામાં કાગળ ફાટે. કાગળ.

વલણ.

કાગળ ફાટે કામની, ચિત્રલેહા બોલી વાણીરે;
ઓખા કહે તું દ્વારિકાથી, આપ પ્રભુને આણીરે.

૯

અનિરુદ્ધને લાવવા માટે ઓખા ચિત્રલેહાને વિનવે છે.

રાગ મારૂ.

ઓખા કહે છે સુણ સાહેલી, લાવ નાથને વહેલી વહેલી;
બાઈ તું છે સુખની દાતા, લાવ સ્વામીને થાય સુખ શાતા.
ઓખા તને તો પરણ્યા એ હેવા, સખી આણ્યાના ઉપાય કેવા;
તને પરણ્યાતણું મન થાય, નથી લાવ્યાનો એક ઉપાય.
દૂર પંથ છે દ્વારામતી, કેમ જવાય મારી વતી;
ત્યાં તો જઈ ન શકે રાય શક, રક્ષા કારણ ફરેછે ચક્ર.
જીવતાં તો ફરી ન અવાય, નિશ્ચે મસ્તક છેદન થાય;
જાવું જોજન સહસ્ત્ર અગિઆર, તારો કેમ આવે ભરથાર.

નયણે નીરની ધારા વહેછે, કર જોડીને કન્યા કહેછે;
બાઈ તારી ગતિ છે મોટી, તને તો ન કરે કોઈ ખોટી.
સહિયરને સહિયર હોય વાલી, બાઈ તેં મને દાવે ઝાલી;
આપણે બે બાળસંઘાતી, તું તો પ્રાણદાતા છે વિધાત્રી.
માબાપ વેરી થયાં મારાં, મેં તો ચરણ સેવ્યાં છે તારાં;
ચિત્રલેખા તું દીન દયાળ, એમ કહિને પગે લાગી બાળ.
ચિત્રલેહાએ ધારણા દીધી, પછી કાયા પક્ષિણીની કીધી;
બોલિ ચિત્રલેહા સત્ય વાણી, ક્ષણ એકમાં આપું આણી.
તેશું પરણાવું રૂડી રીત, તો તું જાણજે મારી પ્રીત;
ઓખા કહે રહેજે રૂડે આચરણે, રખે અનિરૂદ્ધને તું પરણે.
સખિ સુંદર વરને જાણી, રખે થાતી તું પટરાણી;
એનો અતિશે છે હાથ રૂપાળો, રખે મેળવે તું હાથેવાળો.
બાઈ જાદવ વર છે રૂડો, રખે પહેરીને બેસતી ચૂડો;
બાઈ જમને આવજે તર્તે, રખે તે સાથે મંગળ વર્તે.
સખિ આવજે વહેલી વહેલી, વહાણું વાતાં પહેલી પહેલી;
બાઈ તારો છે વિશ્વાસ, રખે કરતી મને નિરાશ.
કોઈ ન જાણે એવું કરજે, વેગે સ્વામીને લઇનિ ફરજે;
જો જાણશે પિતા બાણ, તો તો આપણા લેશે પ્રાણ.
તું તો કરજે સ્વામીનું જતન, મુજ રાંકને હાથ રતન;
પછે પંથે વળાવિ વિધાત્રી, પક્ષિણી મન વેગે જાતી.
દ્વારિકા પહોંચી કામિની, છેલ્લી દોટ પહોર રહી યામિની;
જાવા કીધું નગરમાં મન, એવે આવ્યું સુદરશન.
જેવું મસ્તક છેદે બાગમાં, કન્યા પેઠી ગોમતિના જળમાં;
એવે નારદ ઋષિ ત્યાં આવી, ચક્રભયથકી કન્યા મુકાવી.
કહે નારદ સુદરશન, એને લઈ જવા દેજે તંન;
એ તો કામ છે કૃષ્ણને ગમતું, માટે રખે તું એને દમતું.

પછે ઉદકની અંજલિ લીધી, મંત્ર વિધાત્રી નિર્ભય કીધી;
તામસી વિદ્યા ઋષિએ આપી, પછે પીક પ્રેમદાની થાપી.
હવે અલ્પ રહી છે રાત્રિ, જા લે અનિરૂદ્ધને તું વિધાત્રી;
ગયું ચક્ર તે પશ્ચિમ પાસે, ઋષિ, નારદ વળીઆ આકાશે.
ચાલી ચિત્રલેખા જોતી ગામ, સામસામાં શોભીતાં છે ધામ;
સપ્ત ભોમિના ભવન તે ભાસે, જોતાં ભૂખ તરસ તે નાસે.
બહુ કળશ ધજા બિરાજે, જોતાં અમરાપુરી તો લાજે;
શોભે છજાં ઝરૂખા ને માળ, મણીમય થંભ ઝાકઝમાળ.
વાંકી બારી ને ગોખે જાળી, લીલા કાચ મુક્યા છે વાળી;
લીંપી ભીંતિ સોનાની ગાર, ચળકે કામ તે મીનાકાર.
ભલાં ચૌટાં શેરી ને પોળ, સામસામી હાટની ઓળ;
ઘેર ઘેર તે વાટિકા કુંજ, 'કરે ભમર તે ગુંજાગુંજ.
મોટા માતંગ ઘૂમે ને ડોલે, ગુણગાન બંદીજન બોલે;
દીસે દ્વારિકા વૈકુંઠ સરખી, ચિત્રલેહાએ નગરી નિરખી.
દુર્ગ કોસીસાં રૂડાં બિરાજે, ચારે પાસે રત્નાગર ગાજે;
ત્યાં ગોમતિનો સંગમ, ઉદ્ધરે સ્થાવર ને જંગમ.
શકે અવાસ અડશે વ્યોમ, જાણે વૈકુંઠ આવ્યું ભોમ;
ઘેર ઘેર હરિગુણ ગાય, ચિત્રલેહા તે જોતી જાય.
વસુદેવનાં ઘર નિહાળી, ગઈ જ્યાં વસે શ્રીવનમાળી;
હરિના સાઠ લાખ છે તંન, જોયાં તેહતણાં ભવંન.
જોયું કામધામ ઝોતકાર, દીઠો મેડીએ કામકુમાર;
અનિરૂદ્ધ સુતોછે હિંડોળે, ત્યાં દાસીઓ વાયુ ઢોળે.
શોભે દીપક ચારે પાસ, બે ચરણ તળાંસે દાસ;
ત્યાં બાવનાં ચંદન બહેકે, બહુ હિંડોળે ફુમતાં લહેકે.
કામકુંવર તે કામ જ જેવો, ચિત્રલેહાને ચોરી લેવો.
લેવા કુંવરને કારણ, સમર્યું નિદ્રાનું ધારણ;
રાતે જે કોઈ જાગતું હતું, તે તો જે જેમ તે તેમ સુતું.

ધારણ ભારણ ભારી કાયા, વ્યામમાન થઈ જોગમાયા;
અનિરુદ્ધતણી કિંકરી, તે તો સૂતી નિદ્રાએ ભરી.
ચિત્રલેહા ઘરમાં ગઈ, પણ કુંવર જાગ્યો નહીં;
ત્યાં વિચાર અંતરમાં કીધો, કડાં કાઢી હિંડોળો લીધો.
બે બે દાંડી કરમાં ઝાલી, ખેચર રીતે તે ચતુરા ચાલી;
કરે યત્ન અંતરમાં વહાલ, એવી ઊડિ જે આવે ન આલ.
ગોવિંદે ગોઠવણી કીધી, જાણી જોઇને જાવા દીધી;
ઘેર ઓખા જુવે છે વાટ, નાવ્યા નાથ ને થાય ઉચાટ.
એવે સાંભળી પાંખ જ વાગી, ત્યારે ઓખાની આરત ભાંગી;
લાવી ચિત્રલેહા કહેવા લાગી, આપ વધામણી મુખ માગી.
આ નાથ તારો હિંડોળે, નર નારી મળો તમે ટોળે.

સાખી.

ટોળે મળો તમે તારુણી, આ તારો ભરથાર;
પછી ઓખાએ ચિત્રલેહાને, દિધા સોળ શણગાર.

૧૦—બાણમતીએ ઓખાને આપેલી શિખામણ.

રાગ ધન્યાશ્રી.

પુત્રી પધારોરે, સૌભાગ્ય સાસરે, ભાગ્ય તમારૂં રે તુલના કુણ કરે;
અમે અપરાધી બહુ, અવગુણ ભર્યાં, પુત્રી તમનેરે, અતિ દુખીઆં કર્યાં.

રાગ બીભાસની.

દુઃખ પામી દીકરી તે, મરણ લગી કેમ વીસરે;
માત પિતા વેરી થયાં તારાં, મનની ખટપટ કેમ નીસરે.

માઈ બાપે તુને બંધનમા રાખી, દુખ વેઠ્યુ બહુ દીકરી,
મોટું વર કુળ પામી તે તો, તુ તારે ભાગ્યે કરી.
ઉષા પુણ્યે ઓખાબાઈ તમો, પામ્યા અનિરુદ્ધ નાથને,
તે સુખ આગળ દુખ વિસાર્યુ, જોખમ આણના હાથને
શિક્ષા દઉં તને દીકરી, માની તારી લાજ વધારજે,
જો પ્રીતે પિયુ આજ્ઞા આપે, તો પીયરભણી પધારજે.
ભ્રમેન હળધર પ્રદ્યુમન, વાસુદેવ ત્રિભુવન ધણી,
શ્વશુર પક્ષમા સર્વ કુટુંબની, સેવા ભક્તિ કરજે ઘણી.
રુક્મણી જાંબુવની ને ભદ્રા, સત્યભામા સત્ય સુંદરી,
લક્ષ્મણા કાલિંદી વૃંદા અષ્ટ પટરાણી ખરી.
રતી રંભાવતી દેવકી, માયાવતી સતી રેવતી,
રખે દીકરી આળસ કરતી, તું ચરણ તેના સેવતી.
સખી ભુંડી વાત સાંભળી હોય, મોઢ આગળ નવ ચેહેરીએ,
ઉઘાડા કેશ ન મૂકીએ, ઘણું ઝીણું વસ્ત્ર ન પેહેરીએ
મર્મ ઘરના બતાવ્યા કરીએ, ન કરીએ કાંઇ અરપરૂ,
પૂછ્યા પુઠે સુક્ષ્મ સાદે, બોલીએ જાણીને ખરૂ.
પાન પગે નવ દેલીએ, ક્ષમા રાખીએ બહુ ઉદરે
આઘું ઓઢી ચાલીએ, રાખીએ દૃષ્ટિ ભૂમિપરે.
સંતાપ સાસરે ન કીજીએ, પીયરને નવ વખાણીએ,
લક્ષ દુખ હોય સાસરે, પણ સ્વામીને ન જણાવીએ
દાસી માણસનો સંગ ન કીજે, નીચને મળે માઠું સહી,
સાસુ રીસ કરે ઘણી, પણ સામો બોલ કરીએ નહિ
સાસુ નણંદ ને જેઠાણીની, સેવા ભક્તિ કરજે ઘણી,
પર ઘેર નિત્ય જઇએ નહીં, ગયે હલકાઇ થાયે આપણી.
મોટે સ્વરે હસીએ નહી, કોઈ સાથે તાળી નવ દીજીએ,
ઉભા રહી ઉઘાડે માથે, પુત્રી પાણી ન પીજીએ

ભરથાર પહેલું જમીએ નહીં, બાઈ ઉચ્છિષ્ટ જમીએ નાથનું;
તુંકારીએ નહીં સેવક આદે, મન રાખીએ સર્વ સાથનું.
માત પિતા ને ભ્રાત ભગિની, પીયર સુખ ન સંભારીએ;
આવો બેસો જીજી કહીને, કુળની લાજ વધારીએ.
સહુને ગમતું બોલીએ, બાઈ અહંકાર કરીએ નહીં;
હસતું વદન નિત્ય રાખીએ, સુખ દુઃખ સમાન ગણીએ સહી.
દિવસે ન સૂઇએ દીકરી, બહેન વચન પિયુનું પાળીએ;
સાસુજી જ્યારે સાદ કરે, ત્યારે જીજી કરી ઉત્તર આલીએ.
શ્વશુર જેઠની લાજ કીજે, ન બોલીએ ઉંચે સ્વરે;
એમ ઘણી શિક્ષા દઈ માતા, પુત્રીને વિદાય કરે.

વલણ.

વિદાય કરે પુત્રીને, ધન વસ્ત્ર દઈ અપારરે;
માતપિતા વળાવવા આવ્યાં, સાથે કુટુંબ પરિવારરે.

૧૧—ઓખાની વિદાયગીરી.

રાગ કેદારો.

ઓખા બાઈ ચાલ્યાં ચાલણહાર, સાથ મૂક્યો સહિયરતણોરે;
મૂક્યાં માતપિતા પરિવાર, સાથ લીધો જાદવતણોરે.
ઓખા બાઈએ ભરીયાં નયણે નીર, મનમાં આનંદ અતિ ઘણોરે;
ચિત્રલેહા આવી દેવા ધીર, મિલાપ કરી ઓખાતણોરે.
બન્યો ભેટ્યાં હૈડાં સાથ, મનમાં આનદ પામીઆંરે;
ભવે પામી તું અનિરૂદ્ધ નાથ, દુઃખ તે સઘળાં વામીઆંરે.
આપણ રમતાં મહિયર સાથ, સુખમાં તે બહુ મહાલતાંરે;
હવે લીધો બાઈ જાદવ સાથ, અમને મૂકી થયાં ચાલતાંરે.

મોટું ઘર પામી મહિયર તું, રાજી હું મનમાં થઈરે,
સુખમા તારે બાઈ શું, પીડા તુજ મનતણી ગઈરે.
એની ડાહ્યા થાજો આપ, માયા મનમા રાખજોરે,
બોલ્યુ ચાલ્યુ કરજો માફ, વહેલા તે દર્શન દાખજોરે.
ત્યારે કહેછે ઓખાબાઈ, ચિત્રલેહાને પાયે પડીરે,
એની તુજ સાચી સગાઈ, સહુ સહિયરમા તુ વડીરે.
બાઇ તેં ઝાલ્યો મારો હાથ, રક્ષા કીધી મુજતણીરે,
મેળવી આપ્યો તે અનિરુદ્ધ નાથ, દયા આણી તે ઘણીરે.
જ્યારે જપતી પતિ મન માહી, વ્યાકુળ એની હું થતીરે,
સુબોધ કરતી મુજને ત્યાહી, સમજ મુજમાં ન હતીરે.
અનેક ગુણ છે તારા બેન, તે મુજને નહીં વિસરેરે,
તુજ વિના મુજને નહીં ચેન, હેતે મુજ હૈડુ ઠરેરે.
બાઈ તુજને કહું આપોઆપ, મહિયર કો દિન આવશુરે,
અપરાધ મારો કરજે માફ, કુશળતા અમો કહાવશુરે.
એમ કહી ભરતી નયણે નીર, ચિત્રલેહા ધાની રાખતીરે;
એની ભીંજે તારા ચીર, હૈડાં સાથે ચાંપતીરે
એટલે આવી ઓખાની માત, નયણે નીરધારા વહેરે,
પુત્રી મારી સાભળ વાત, મુજ શિખામણ મન લહેરે.
તુજને કહેતી ગુજની વાત, દૂર પધારશો દીકરીરે,
હવે મુજને કોણ કરશે શાત, કોને જોઈને જીવુ ઠરીરે.
એની મધુરી બોલતી વાણ, તે મુજને બહુ સાંભરેરે,
વહાલી તું તો મારા પ્રાણ, વિસારી નહી વિસરેરે.
એની રૂડા તારા ભાગ્ય, દીપાવ્યો જાદવ સાથનેરે,
પુત્રી રહેજો અખંડ સૌભાગ્ય, પામ્યા અનિરૂદ્ધ નાથનેરે
એમ દીધો ત્યા આશીર્વાદ, મહિયર વહેલા આવજોરે,
સેવો પવિત્ર સાસુના પાદ દુખ હોય દોહ્યલા કહાવજોરે

ઓખાબાઇ રહેજો દ્વારિકાંમાંહી, ત્યાં અમને સંભારજોરે;
ગોમતી નહાજો જઇને ત્યાંહી, ત્રણે પક્ષને તારજોરે.
એમ કહી દૂર રહી ત્યાં માત, નિરખેછે નયણાં ભરીરે;
એટલે આવ્યો સહિયર સાથ, મળવા તૈયારી કરીરે.
સાસરે જાઓછો તમે બેન, ગમશે નહીં અમને કંઈરે;
તુજ વિના નહીં અમને ચેન, સહિયર તું સમી કો નહીરે.
બેની રમતાં આપણ સાથ, સહિયર રોજે સહુ મળીરે;
હવે પામ્યાં અનિરૂદ્ધ નાથ, પાછાં પિયર આવજો વળીરે.
બેની તું મા આંસુ પાડ, છાની રહેને તું જરીરે;
એટલે ત્યાં આવ્યો કૈભાંડ, એની વાત કહું ખરીરે.
અદકી ઓછી કહી હોય વાત, તે મનમાં નવ રાખજોરે;
ક્ષમા કરજો મારી માત, વહેલાં મુખડું દાખજોરે.
એમ સર્વે મળી ભેટયાં ત્યાંહે, માતપિતા સહિયર સહુરે;
વાત કરેછે માંહોમાંહે, મનમાં આનંદ છે બહુરે.

વલણ.

ઓખાને સંતોષીઆં, ન્યૂન ન રાખી કાંયરે;
જાનીવાસે ગોત્રજ આગળ, દોરડો કેમ છોડાયરે.

૧૨—દમયંતી બાળકોને મોસાળ વળાવે છે.

રાગ મેવાડો.

મોસાળ પધારોરે, મોસાળ પધારો—
મોસાળ પધારોરે બાહુઆરે, મારાં લાડકવાયાં બે બાળ;
નમાયાં થઈ વરતજો, સહેજો મામીની ગાળ—મોસાળ.

હૃદયા ચાંપેરે; રાણી હૃદયા ચાંપે,—
હૃદયા ચાંપે પેટનેરે, એ છેલ્લું વેલું લાડ;
હવે મળવાં દોહલાંરે, મળીએ તો પ્રભુનો પાડ-મોસાળ.
થયાં માત વહોણાંરે, થયાં માત વહોણાં,—
માત વહોણાં થયાં દામણાંરે, નહીં કો ઝટો સાથ;
રૂએ રાણી હૃદયા ફાટેરે, કોણ માથે ફેરવશે હાથ-મોસાળ
મંદિરના ગુરૂજીરે, મંદિરના ગુરૂજી,—
મંદિરના ગુરૂજી સુદેવજીરે, તમારે ખોળે સોંપું એ તંન;
જઇ કહેજો મારી માતનેરે, જીવની પેરે કરજો જતંન-મોસાળ.
પુત્રી જમાઈરે, તમતણાં પુત્રી જમાઈ,—
પુત્રી જમાઈ તમતણાં, કહેજો વનમાં પુર્યો વાસ;
જઈ કહેજો મારા તાતનેરે, અમ જોગીનો લે તપાસ-મોસાળ.
ચુંબન કરતીરે, માવડી ચુંબન કરતી,—
ચુંબન કરતી માવડીરે, ફરી ફરી મુખ જોય;
ઉંચેથકાં નવ ઉતરેરે, એમ કહી દમયંતી રોય-મોસાળ.

વલણ.

રોયે રાણી અતિ ઘણું, વત્સ મોંપ્યા ગુરુકર માંહેરે;
ઋષિ સાથે બે બાળકાં, વળાવ્યા નળરાયેરે.

૧૩—દમયંતીનું માસીને ત્યાં આગમન.

રાગ ગોડી.

દમયંતી મંદિરમાં પળે, અવાસ ન આવે આંખડી તળે;
ભાનુમતી જોઇ વિસ્મય હવી, કહે પ્રેમદા કોણે પરભવી.

પ્રભુતા તારા તનમાં રમે, ભાગ્યવાન દીસે કાં વન ભમે:
છો રૂદ્રાણી બ્રહ્માણી કે વૈષ્ણવી, કોણ કારણ રૂપ ધર્યું માનવી.
લૌકિક કષ્ટ વેઠો માત, કહો મન મૂકી જથારથ વાત:
બાઈ હું માનવી સર્વથા, કર્મ જોગે ભોગવવી વ્યથા.
નર નારીએ તીર્થે જાત્રા માંડી, અંતરિયાળ પ્રભુ ગયા છાંડી;
ન જાણીએ શું દુઃખ મનમાં ધરી, નિશાએ નાથ ગયો પરહરી.
કર્મ કથા એ માતા મારી, માસી કહે સાંભળ નારી;
કહીં એક તું દીઠી છે ખરી, જાણે ભગિનીની દીકરી.
પણ તેને નોહે અવસ્થા એવી, રૂપે છે તું દમયંતી જેવી;
સુખે રહે સદનમાં સતી, તું મારે જેવી ઇંદુમતી
સુબાહુ મારો સુત જેહ, બેન કહીને રાખશે તેહ;
કહે દમયંતી રાખી મામે, નહીં કરૂં હું નીચું કામ
દહાડી એક વિપ્રને આપું અંન, હવિષ્યાન્ન કરૂં ભોજંન;
એવું સાંભળી હરખ્યાં રાણી, રાખી પ્રેમદા ઉલ્લટ આણી.
સતી નામ ધરાવી રહી, દમયંતી ઓળખાઈ નહીં;
રાત દિન કરે નળનું ધ્યાન, વિદેશી વિપ્રને આપે આમાન.
તેડાવે ટેલીઆ વાટે જતો, જાણે નળ સ્વામી થાય છતો;
હવિષ્યાન્ન જમે ને અવની સૂએ, દેહ દમન કરી દિન ખૂએ.
સાંભરે સુખ ત્યારે તન તપે, રાત દિવસ નળને જપે;
એમ ઘણા દિવસ ગયા વહી, કળીને મન ચિંતા થઈ.
નળથી મંન ચળે નહીં સતી, તો કેમ વરાય મારી વતી.
જો દૂપ આણે નળ સાથે, તો દમયંતી આવે હાથે.
કાંઈ વળી વિપત પાડું, એને માસી સાથે વઢાડું;
માસીની કુંવરી ઇંદુમતી, એક દિવસે નહાતી હતી.
દમયંતી પાસે તે સમે, સંગ ઇંદુમતીને ગમે;
મોતીનો હાર કંઠેથી કહાડયો, ભીંતને ટોડલે વળગાડયો.

રાડલામાં પેઠો પાપી કળી, મુક્તાફળની માળા ગળી;
ઇંદુમતીએ માંડયો શણગાર, જુએ તો નવ દેખે હાર.
અરો પરો તે ખોળ્યો ઘણું, વિચાર્યું એ કૃત્ય દાસી તણું;
પૂછ્યું દાસી તેડીને એકાંત, બાઈ તુજપર આવે છે ભ્રાંત.
લાવ વહેલી કયાં મૂકી માળા, દમયંતીને લાગી જ્વાળા;
બાઈ બેન મા ચડાવો આળ, પૃથ્વી જાશે રસાતાળ.
જોઈ બોલવું વદને વાંક, સ્વામિદ્રોહી પડે કુંભીપાક.

વલણ.

કુંભીપાક પડે સર્વથા, સાચું ન બોલે જેહરે;
ઘેર રાખી રંક જાણી, હવે કાં આપો છેહરે.

૧૪–દમયંતીપર આરોપ.

રાગ પરજીયો.

ઇંદુમતી કહે બાઈ સાંભળ, લોકને કાં સંભળાવો;
કહે વૈદરભી વણ ચોરીએ, શા માટે અકળાવો.
હાથમાંહેથી હાર લઈને, ના કહે કેમ ચાલે;
તસ્કર કરીને તો બાંધે, જો વસ્તુ હાથે ઝાલે.
મિથ્યા હું કહેતી નથી, કોણ માળા લે તુજ પાખે;
એવી ચોરટી હું હઉં તો, રાજમાતા કેમ રાખે.
માતા મારીએ માન દીધું, સતી સરખી જાણી;
અસાધવી સુને કેમ ઓળખી, શું લેતાં અલોંછે પાણી.
અમે પરીક્ષા તારી કરી, જો ભરથારે પરહરી;
બાઈ હું મેણાં જોગ થઈ, તમારા ઘરની પેટભરી.

ચોરી કરવી આંખ ભરવી એ તે ક્યાંનો ન્યાય,
એવે રાજમાતા પધાર્યાં, રોઈ બંને કન્યાય
આપ આપણું દુઃખ કહે માતાને, નયણે ઢાળી આંસુ;
એક કહે મારો હાર લીધો, એક કહે ચોરી કાંસુ.
ચતુર શિરોમણી રાજમાતા, અંતરમાં વિમાસે;
માળા ગઈ તે મોટું અચરજ, સતીને કેમ કહેવાશે.
તું તો દેવી જેવી દીસેછે, નારાયણની દાસ;
આપો હાર ક્લેશ નિવર્તે, જો કીધું હોય હાસ.
સરખે સરખાંમાં હોય કૌતક, આપો હાર મોતી તણો;
રાજકુંવર રિસાળ ઘણું છે, જાણે થશે ક્લેશ ઘણો.
માળા હોય આપણા ઘરની, તો ફરી શોધ નવ કીજે;
છે શ્વશુર પક્ષની સર્વે જાણે, તેને શો ઉત્તર દીજે.
હદે ફાટતે કહે દમયંતી, અપવાદ દીધો એવો;
હાં હાં બાઇજી હાર તમારો, લીધો છે મેં દેવો.
ન ઘટે રાજમાતાજી તમને, દુઃખ દેવું ઘેર રાખી;
અમો ન હોઉં ચોરી કરનારાં, છૌં જશનાં અભિલાષી
ઇંદુમતી કહે આપે છૂટશો, શો શોર કરવો રાખો;
માળા મારી કરમાં મૂકો, જો જશ હોયે વહાલો.
સેવક સખીઓ એમ કહેછે, એણીએ માળા લીધી;
મારો બાંધો તાણો પછાડો, અબળા આકળી કીધી.

વલણ.

કીધી એ નિશ્ચે ચોરટી, રાજમાતાએ જાણાવી રીસરે;
દમયંતી દુઃખ પામી ઘણું, પછે સમર્યા શ્રીજગદીશરે.

૧૫-દમયતીના દુઃખોદ્‌ગાર અને પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના.

રાગ મારૂ.

હો હરિ સત્યતણા સંઘાતી, હરિ હું કહીએ નથી સમાતી;
હરિ મારે કોણ જન્મના કરતું, પ્રભુ ચોરીથકી શું નરતું.
હરિ હું શા મારે દુઃખ પામુ, પ્રભુ જુઓ હું રાંકડી સામુ;
હરિ તમે ગ્રાહથી ગજ મુકાવ્યો, તો હું ઉપર શો રોષ આવ્યો.
હરિ હું નથી દુઃખની ધીર, તમો હો વિપત સમેના વીર;
હરિ તમે મન અપરાધ ન લાવો, હરિ તમે અનાથબંધુ કહાવો.
હરિ હું તો હરખે હણાઈ, હરિ હું ચોરટીમાં ગણાઈ;
હરિ હું કેની ને કોણતણી, હરિ જુઓ હું રાંકડી ભણી.
હરિ હું તાની સેવા ચૂકી, તો નળે વનમાં મૂકી;
હરિ મેં વિપ્ર ન પૂજ્યા હાથે, તેથી શું તરછોડી નાથે.
હરિ મેં શિવ ન પૂજ્યા જળે, તો શું રોતી મૂકી નળે;
હરિ દોહેલે ઉદર ભરવું, હરિ મુજને ઘટેછે મરવું.
હરિ હું ભરથારે છાંડી, હવે દુઃખ કહું કેને માંડી;
હરિ મેં કોણ પાતક કીધાં, હરિ મેં સાધુને મેણાં દીધાં.
હરિ મેં રાખ્યું હોય સત્ય, જો વહાલા હોય નળપત્ય;
માગ કોટિક છે અવગુણ, પણ તમો તો છો રે નિપુણ.
અપરાધ સર્વે વિસારી, ચઢો વિઠ્ઠલા વહારે મારી;
જો નહિ આવો જગદીશ, તો પ્રાણ હું મારા તજીશ.
એવું કહીને આંખે ભર્યું જળ, અમો અબળા તણું શું બળ;
એવું મનમાં ધરીયું ધ્યાન, સતીની વારે ચઢયા ભગવાન.
અંતરજામીએ બુધ દીધી, સતીએ આંખ રાતડી કીધી;
કહે માસીને કરી ક્રોધ, ફરી કરો હારની શોધ.
સાખી સૂરજ વિષ્ણુ ને વાય, જો મેં કીધો હોય અન્યાય;

બાઇ હાર તમારો જડજ્યો, લેનારો ફાટી પડજ્યો.
એવું કહેતામાં કળીજુગ નાઠો, ત્યારે તડાક રોડલો શટયો;
માંહે થકી પડયો નીસરી હાર, સતીને ત્રૂઠ્યા વિશ્વાધાર.
અંત્રિક્ષથી અકસ્માત, વરસ્યો હારતણો વરસાદ;
એક એકપેં અદકાં મોતી, રાજમાતા ટગટગ જોતી.
પછે દમયંતીને પાગે, રાજમાતા ફરી ફરી લાગે;
બાઈ તું છે મોટી સાધ, મારો ક્ષમા કરો અપરાધ.
ઈંદુમતી થઈ ઓશિયાળી, મુખડું ન દેખાડે વાળી.

વલણ.

વાળી મુખ દેખાડે નહીં, સત સતીનું રહ્યું રે;
બૃહદશ્વ કહે યુધિષ્ઠિરને, વૈદર્ભ દેશમાં શું થયુંરે.

બૃ. કા.

મામેરૂ.

૧૬ રાગ આશાવરી.

શ્રીગુરૂ ગણપતિ શારદા, હું સમરૂ મુખે સર્વદા;
મનમુદા કરૂં મામેરૂ, મહેતાતણુંરે.

ઢાળ.

મામેરૂં મહેતાતણું, પદબંધ કરવા આશ;
નરસિંહ મહેતો ભક્ત બ્રાહ્મણ, જુનાગઢમાં વાસ.

ભાભીએ એક વચન કહ્યું, મહેતાને લાગી દાઝ;
પરિત્યાગ કીધો ઘરતણો, મહેતો વન ગયા તપકાજ.
તે વનવિષે એક દહેરું દીઠું, અપૂજ્ય શિવનું લિંગ;
નરસૈંયે તેની પૂજા કીધી, અંતરમાંહી ઉમંગ.
ઉપવાસ સાત મહેતે કર્યા, તવ રીઝયા શ્રીમહાદેવ;
કમળની પેરે લિંગ વિકાસ્યું, પ્રભુ પ્રગટ થયા તતખેવ.
કર્પૂર ગૌર સ્વરુપ શોભા, ધર્યા ઉમયા ડાબે પાસ;
બિરાજે જટામાં જાહનવી, લીલવટ ચંદ્ર પ્રકાશ.
છે રુંઢમાળા સર્પભૂષણ, વાઘાંબર ગજ ચર્મ;
વાજે ડાક ડમરૂ શંખ શૃંગી, મહેલે દીઠા પરિબ્રહ્મ.
તવ નરસૈંયો જઈ લાગ્યો, ત્યારે મસ્તક મૂક્યો હાથ;
માગ માગ, હું કૃપાળ છું, એમ બોલ્યા ઉમયાનાથ.
મહેતો કહે મહાદેવજી, એક માગું છું સ્વામીન;
તમતણું દર્શન પામીઓ, હવે વિષ્ણુનું દર્શન.
ધન્ય ધન્ય સાધુ શિવ કહે, તને ભક્તિની છે આશ;
અખંડ વ્રજમાં ગયા તેડી જ્યાં, હરિ રમે છે રાસ.

વલણ.

રાસમ ડળતણી રચના, લીલા શી વખાણે કવી;
નરસૈંઓ કૃતારથ થયો, તે કૃપા શ્રીહરની હવી.

રાગ ધન્યાશ્રી.

અદ્ભૂત લીલા રાસ વિરાજેજી, દર્શન કીધે ભવદુઃખ ભાજેજી;
ગોપિકા ગાય વાજિત્ર વાજેજી, મહા સુખ દીધું શિવ મહારાજેજી.

ઢાળ.

મહારાજ શિવ મહારાજજીએ ગ્રહ્યો મહેતાનો હાથ;
તે સદાશિવને દેખીને, સામા આવ્યા વૈકુંઠનાથ.
હરિ હર હરખીને મળ્યા, નમી ગોપી શિવને પાય;
નરસૈંઓ જઈ નમ્યો નાથને, તવ પૂછે ગોકુળરાય.
કહો સદાશિવ આ કોણ છે, તમે દેખાડયો આ ઠામ;
મહાદેવ કહે એ દાસ તમારો વિપ્ર નરસિંહ નામ.
ભક્તિ ઇચ્છે તમારી, કીર્તન કરે ગુણ ગાય;
કરુણા કરો શ્રીકૃષ્ણજી, તવ બોલ્યા વૈકુંઠરાય.
હાથ ગ્રહી તમે તેડી લાવ્યા, સદાશિવ ભગવાન;
એ નરસૈંઓ મેં ભક્ત કીધો, ઉદ્ધવ વિદુર સમાન.
મસ્તક ઉપર હાથ મૂકી, કહે શ્રીગોપાળરે;
દુઃખ વેળા મને સંભારજે હું ધાઈ આવીશ તત્કાળ.
કરજે તું કીર્તન ભક્તિ મારી તરીશ ભવસંસાર;
આ દીઠી તેવી લીલા ગાજે, કેવળ રસ શૃંગાર.
પછી રાસમંડળતણી રચના, દેખાડી તેણીવાર;
નરસિંહ મહેતા પ્રત્યે બોલ્યા, સ્વામી શ્રીત્રિપુરાર.
રખે લોકાચાર મનમાહિં ગણતો, મસ્તક સાટે ભક્તિ;
રાધાકૃષ્ણનો વિહાર ગાજે, જુએ તેવી જુક્તિ.
અંતર્ધ્યાન થયા એમ કહીને, ભોળા શંકર દેવ;
પળ માત્રમાં નરસૈંને મૂક્યો, જુનેગઢ તતખેવ.
થઈ નરસૈંઆની નિર્મળ વાણિ, કવિ શક્તિ ભક્તિ અપાર;
રાધાકૃષ્ણશું રંગ લાગ્યો, ગણે તૃણવત સંસાર.
પછી તાલ વાતા ગીત ગાતા, પધાર્યા પુરમાંય;
નરસિંહ મહેતો જઈને નમીઆ, ભાભીકેરે પાય.

તમને ગોરાણી મેં પ્રમાણી, હુંને કહ્યું કઠણ વચન;
હરિ હર બંને મુજને મળ્યા, તે બાજી તમારૂં પુણ્ય.

વલણ.

પુણ્ય તમારૂ માત મારી, મને મળ્યા શ્રીમરિબ્રહ્મરે;
છે સાધવી સ્ત્રી મહેતાતણી, પછી માંડયો ગૃહસ્થાશ્રમરે.

રાગ વેરાડી.

મહેતે માંડયો ગૃહસ્થાશ્રમ, પતિવ્રતા ઘેર નારી પર્મ;
દામોદરની સેવા કરે, માળા તિલક ને મુદ્રા ધરે.
સાધુ વેરાગી વૈષ્ણવ સંગ, શંખ તાળ ને વાજે ચંગ;
ચોક માંહી તુળસીનાં વંન, અહર્નિશ થાયે કિર્તન.
નહિ ખેતી ઉદ્યમ વેપાર, હરિભગત મહેતો તદાકાર;
જે આવે તે વૈષ્ણવ જમે, ગુણ ગાઈને દહાડા નિર્ગમે.
વિશ્વંભર પુરૂ પાડે અન્ન, વિશ્વાસ ઘણો મહેતાને મંન;
બે સંતાન આપ્યાં ગોપાળ, એક પુત્રીને એક જ બાળ.
શામળદાસ કુંવરનુ નામ, તે પરણાવ્યો રૂડે ઠામ;
કુંવરબાઈ નામે દીકરી, પરણાવ્યાં રૂડો વિવાહ કરી.
પામ્યાં મરણ પત્ની ને પુત્ર, મહેતાણું ભાંગ્યું ઘરસૂત્ર;
પતિવ્રતા વહુ વિધવા થઈ, કુંવર બાઈ તે કુશળી રહી.
સ્ત્રી પુત્ર મરતે રોયાં લોક, મહેતાને તલ માત્ર ન શોક;
ભલું થયું ભાંગ્યો જંજાળ, સુખે ભજશું શ્રીગોપાળ.
કુંવર બાઈ પછે મોટી થઈ આણું આવ્યું ને સાસરે ગઈ;
સસરો શ્રીરંગ મહેતો નામ, મોટું ઘર કહાવે બહુ દામ.
છે સાસરીઆંને ઘણું અભિમાન ધનનું તે અતિ કરે ગુમાન;
નણંદ જેઠાણી વાંકું ભણે, કુંવર બાઈને દુબળી ગણે.

આવે વૈષ્ણવની દીકરી, સાસરવેલ સૌ પાવન કરી;
ચેષ્ટા કરે સાસુ ગર્વેભરી, કુંવરબાઈ નવ બોલે ફરી.
છે લઘુવેષ નહાનો ભરથાર, તે નવ પ્રીછે વિવેક વિચાર;
કુંવર બાઈનું આવ્યું સીમંત, સાદર વાત ન પૂછે કંથ.
૩૫ દેખી અતિ વહુવરતણું, સાસરીઆં મન હરખે ઘણું;
કહે મહેતો હરિનો છે દાસ, મોસાળાંની શી કરવી આશ.
વહુનો ઓરિયો વીતે ખરો, કાંઇક મોસાળું ઘરથી કરો:
દુર્બળની દીકરી રાંકડી, આચાર કરી બાંધો રાખડી.
ન કહાવ્યું પીયર ન કેને કહ્યું, પંચમાસી તો એમ ગયું;
સીમંતના રહ્યા થોડા દંન, કુંવરબાઈને થઈ ચિંતા મંન.
ઓશિયાળી દીસે દામણી, વહુવર આવી સાસુ ભણી;
બોલી અબળા નામી શીશ, બાઇજી રખે કરતાં રીસ.
આપણો ગોર પંડયો મોકલો, જુનાગઢ સુધી મોકલો;
મોકલો લખાવી કંકોતરી, તવ સાસુ બોલી ગર્વે ભરી.
કાં વહુવર તને ઘેલું લાગ્યું, આ સુઈ સારે મહીયર માંગ્યું;
તાળ વજાડે કીર્તન કરે, નાચી ખુંદીને ઉદર ભરે.
દરિદ્ર ઘરમાં ફેરા ફરે તે મોસાળું ક્યાંથી કરે;
જે સગાંથી અર્થ નવ સરે, શું થાય તેને નોતર્યે.
મહેતાને વહાલું હરિનું નામ, જોવા મળશે બાધું ગામ;
તમને ડેસો મળવાનું હેત, અમો નાતમાં થઈએ ફજેત.
તમારો સસરો લાજે બાઈ, વણ આવે સરશે વેવાઈ;
કુંવર બાઈ તવ આંસુ ભરી, સાસુ પ્રત્યે બોલી ફરી.
બાઇજી એમ બોલતાં શું જગો, દુર્બળ પણ પોતાનો સગો;
અહીં આવી પાછા જાશે ફરી, એ મિષે મળશું બાપ દીકરી
સાસુને મન કરુણા થઈ, પોતાના સ્વામીને પૂછ્યું જઈ;
રહ્યા સીમંતના થોડા દહાડા, કુંવર વહુ લે છે આડા.

લખી મોકલો કંકોતરી, મળવા ચોને બાપ દીકરી;
વેવાઈને લખીએ એક પત્ર, જેમ તેમ કરતાં આવજો અત્ર.
શ્રીરંગ મહેતો પરમ દયાળ, કાગળ એક લખ્યો તતકાળ;
સ્વસ્તિશ્રી જુનાગઢ ગામ, જે હરિ વૈષ્ણુવનો વિશ્રામ
નાગરી નાતતણા શણગાર, સાધુશિરોમણિ પરમ દયાળ;
ભક્તનાયક વૈષ્ણુવના ધણી, સદા કૃપા હોય કેશવતણી.
સર્વોપમા જોગ કરણાધામ, મહેતા શ્રીપંચ નરસ નામ;
અહીં સહુને છે કુશળક્ષેમ, લખજો પત્ર તમો આણી પ્રેમ
એક વધામણીતણો સમાચાર, અમારાં ભાગ્યતણો નહિ પાર;
કુંવર વહુને આવ્યું સીમંત, અમ ઉપર ત્રુઠા ભગવંત.
માઘ શુદિ સપ્તમી રવિવાર, મુહૂર્ત અમે લીધું નિર્ધાર;
તમો તે દિન નિશ્ચય આવજો, સગાં મિત્ર સાથે લાવજો
ન આણશો મનમાં આશંક, તમ આવે પામ્યા લાખ ટંક;
ઉજળો સગો આવ્યો બારણે, સોનાનો મેરૂ દીજે વારણે.
જો મહેતાજી નહિ આવો તમો, ખરેખરા દુભાઇશું અમો;
આપ્યું પત્ર ગુરના કરમાંય, પંડયો ખોખલો કર્યો વિદાય
કુંવરબાઈએ તેડયા ઋષિરાય, એકાંતે બેસાડી લાગી પાય;
ત્યાં બે દહાડા પરણા રહેજો, મહેતાને સમજાવી કહેજો.
કાંઈ મોસાળું સારૂં લાવજો, સંપત્ત હોય તો ત્યાં આવજો;
કાંઈ નામ થાય જો પૃથ્વી તળે, સાસરીઆંનું મેણું ટળે
જો અવસર આ સૂનો જશે, ભલું મેણું મુજને થશે;
બોલબાણ નણદી મારશે, શત્રુનું કામ દીયર સારશે.
રખે નાગરી નાતે કૌતક થાય, તમારે માથે છે વૈકુંઠ રાય;
પંડયો ખોખલો કીધો વિદાય, સદ્ય પહોતો જુનાગઢ માંય.

વલણ.

જુનાગઢમાં આવીઆ, મહેતા લાગ્યા પાય રે:
સ્તવનસ્તુતિપૂજા કરી, પકે માંડી પાટ સુખદાયરે.

રાગ ધનાશ્રી.

ખોખલે પડે પત્ર જ આપ્યું, મહેતાજીને હાથજી;
વધામણી કાગળમાં વાંચી, સમર્યા વૈકુંઠનાથજી.
મામેરૂં પુત્રીને કરવું, ઘરમાં નથી ખોટા દામજી;
ત્રીકમજી ત્રેવડમાં રહેજો, દ્રવ્યતણું છે કામજી.
ભોજન કરાવી દક્ષિણા આપી, મહેતા લાગ્યા પાયજી;
મોસાળું લેઈ અમો આવીશું, પંડયો કીધો વિદાયજી.
નરસેં મહેતે ઘેર તેડાવ્યા, સગા તે વૈષ્ણવ સંતજી;
મોસાળું લઈ આપણે જાવું, છે કુંવરબાઇનુ સીમંતજી.
જુની વેલ ને ધુંસરિ વાંકી, સાંગી સોટા ભાગીજી;
કોના તળાવા ને કોની પીંજણિયો, બળદ આણ્યા બે માગીજી.
મહેતોજી મામેરે ચાલ્યા, સમર્યા શ્રી જગદીશજી;
ત્રણ સખીઓ સંઘાતે ચાલી, વેરાગી દશ વીશજી.
સંપુટ ત્રાંબાની ડાબલીનો, તેમાં બાળમુકુંદજી;
કંઠે હાર કરીને રાખ્યા, દામોદર નંદનનંદજી.
વેલની પુંઠે કોથળો બાંધ્યો, માંહી ભર્યાં વાજીંત્રજી;
ગાંઠડી એક ગોપીચંદનની, તુળસી કષ્ટ પવિત્રજી.
મોસાળાની સામગ્રીમાં, તિલક ને તુળસીમાળજી;
નરસૈંયાને નિર્ભય છે જે, ભોગવશે ગોપાળજી.
બળ હીણા બળદો શું હીંડે, ઠેલે વૈષ્ણવ સાથજી;
સોર પાડે ને તાળ ચડાવે, જે જે વૈકુંઠ નાથજી.

એક બળદ ગળીઓ થઈ બેસે આખલો તાણી જાયજી;
બુઆને પૂછ ગ્રહી ઉઠાડે, કૌતુક કોડી થાયજી.
સાલે સાલ જુજવાં દીસે, રથતણાં બહુ વકજી;
સાંગીનો બહુ શબ્દ જ ઊઠે, સૂચવે છે બહુ ચકજી.
ચડે બેસે ને વળી ઉતરે, લે રામ કૃષ્ણનું નામજી;
મધ્યાહ્નને મહેતાજી આવ્યા, જોવા મળ્યું ઉના ગામજી.
શું જાણે વૈષ્ણવનો મહીમા, વિષયી પુરનાં લોકજી;
કોડ પહોંતા કુંવર વહુના મામેરૂં છે રોકજી.

વલણ.

રોક મામેરૂં મહેતો લાવ્યા, જુઓ વૈષ્ણવની વસાતરે.
એકેકી માળા આપશે તો, પહેરશે નાગરી નાતરે.

રાગ મારૂ.

સુણી શ્રીરંગ મહેતો આવ્યા ધાઈ, ભાવે ભેટયા બંને વેવાઈ
મળ્યો જમાઈ જમાઈનો ભ્રાત, મળ્યો સહુ નાગરનો સાથ
કપટે ભેટીને પાછા ખસે, જોઈ જોઈ સામગ્રીને હસે
ઉતરવા ઘર આપ્યું એક, ઝાઝાં ચાંચડ મન્છર વિશે
આડા રેકરા વસમો ઠામ, ઉપર નળીઆનું નહિ નામ
કોહ્યું છાજને જુની વળી, ભીંત્યો દોદરા બેવડ વળ
ઝાઝા મોટણ ઝાઝા જુવા, ત્યાં મહેતાના ઉતારા હુઆ
વેવાઈ ગયા ઉતારો કરી, બોલે હસણી નાત નાગરી..
કુંવર વહુના વૈષ્ણવ બાપ, દર્શન કરીને ખોઈએ પાપ;
મહેતાને જોવા હરખે ભરી, ઘેરઘેરથી ચાલી સુંદરી.
મન વિના મહેતાને નમે, સારૂં થયું જે આવ્યા તમે;
માંહો માંહી કહે સુંદરી, મહેતો દીઠે દીઠા હરિ.

જુઓ સાથ કેવો ફૂટડો, એને પરમેશ્વર ત્રૂઠડો;
કુંવર વહુનું ભાંગ્યું દુઃખ, એવું કહીને મરડે મુખ.
જુઓ બળદ મહેતાજી તણા, બગાઈઓ શબ્દ કરે છે ઘણા;
વજાડશે મંડપમાં ચંગ, નાગરી નાતમાં રહેશે રંગ.
આ ગાંડી વળગાડી લટકે, તાળના જોડા બાંધ્યા પટકે;
તુળસી કાષ્ટતણો એ ભારો, હવે મામેરાનો શો ઉધારો.
છાબમાં તુળસી દળ મૂકશે, ઉભો રહીને શંખ ફૂંકશે;
વેરાગી હરિના ગુણ ગાશે, એટલે મોસાળું પુરૂં થાશે.
એમ નાગરી કૌતક કરે, ટોળ કરીને પાછી ફરે;
કુંવર બાઈએ જાણી વાત, મોસાળું લઈ આવ્યા તાત.
ઉતાવળી મળવાને ધસી, બોલી નણદી મર્મે હસી;
આ શું પિતા પુત્રીનું હેત, શાને કરવા આવ્યો ફજેત.
લજાવ્યું સાત પેઢીનું નામ, સાથે વેરાગીનું શું કામ;
શું મળવા ચાલ્યાં એકલાં, એ બાપથી ન બાપા ભલાં.
કઠણ બોલ એવો સાંભળી, કુંવર બાઈ બોલી પાછી વળી;
નણદી શું મચ્છર આવડો, પુંઠળથી બાઈ શું બડબડો.
સુખી પિતા હશે જે તણો, તે પુત્રીને લાભજ ઘણો;
કોનો પિતા લખેશરી કહાવે, તે તો મારે શે ખપ આવે.
રાંક પિતા આવ્યો મુજ ઘેર, એક કાપડું સોનાનો મેર;
તમે મન માને તે કહો, એ પિતા મારે જીવતો રહો.
મર્મ વચન નણદીને કહી, પછે પિતા પાસે પુત્રી ગઈ;
દૂરથકી દીઠી દીકરી, મહેતાએ સમર્યા શ્રીહરિ.
અન્યોન્ય નયણાં ભરી, ભેટયાં બેઉઓ આદર કરી;
મહેતે મસ્તક મૂકી હાથ, પાસે બેસાડી પૂછી વાત.
કુંવરબાઈ દીકરી કુશળક્ષેમ, સાસરીઆં, કાંઈ આણ્યો છે પ્રેમ;
રૂડો દિવસ આવ્યો દીકરી, તો મોસાળું કરશે શ્રીહરિ.

કુંવર બાઈ બોલી વિનતિ. મોસાળું કાંઈ લાવ્યા નથી;
નાગરી નાતે રહેશે કેમ લાજ, વિના દ્રવ્ય આવ્યા શે કાજ.
નિર્માલ્ય નિર્ધનનો અવતાર, નિર્ધનનું છવ્યું ધિક્કાર;
નિર્ધનને કોઈ નવ ગણે, નવ રાખે ઉભો આંગણે.
ચતુરપણું નિર્ધનનું જેહ, ઘેલામાંહી નાખીએ તેહ;
લોક બોલાવે દુર્બળ કહી, એથી માઠું કાંઈ બીજું નહીં.
પિતાજી કાંઈ ઉદ્યમ નવ કરો, ધનનો નવ રાખો સંઘરો;
આ અવસર સચવાશે કેમ, પિતાજી તમે વિચારો એમ.
નથી લાવ્યા કંકુની પડી, નથી લાવ્યા મોડ નાડાછડી;
નથી માટલી ચોળી ને ઘાટ, એમ શું આવ્યા બારેવાટ.
કેમ ફરી લજ્જા રહેશે તાત, હું શે ન મુઈ મરતે માત;
માત વિના સુનો સંસાર, માતા વિના તે શો અવતાર.
જે બાળકની માતા ગઈ મરી, બાપની સગાઈ સાથે ઉતરી;
જેવું આથમતા રવિનું તેજ, મા વિના એવું બાપનું હેત.
સુરભિ મરતાં જેવું વચ્છ, જળ વિણ જેવું તલફે મચ્છ;
ટોળાં વછોઈ જેવી મૃગલી, મા વિના દીકરી એકલી.
લવણ વિના જેવું ફીકું અન્ન, ભાવ વિના જેવું ભોજન;
કીકી વિના જેવું લોચન, મા વિના તેવું બાપનું મન.
ઘડો ફૂટે રઝળે ઠીકરી, મા વિના એવી દીકરી;
ગોળ વિના મોળો કંસાર, માતા વિના સુનો સંસાર
શીદ કરવા આવ્યા ઉપહાસ, સાથે વૈરાગી પાંચ પચાસ;
શંખ તાળ ને માળા ચંગ. એ મોસાળું કરવાના ઢંગ.
ન હોય તો પિતા જાઓ પાછા ફરી, એવું કહીને ગઈ દીકરી;
મહેતે મસ્તક મુક્યો હાથ, કરશે મોસાળું વૈકુંઠનાથ.
પહેરામણી કરવી હોય જેટલી, આસામી લખી લાવો તેટલી;
લખજો સાસરીઆં સમસ્ત, વિસારશો મા એકે વસ્ત.

વચન મહેતાજીનાં સુણી, કુંવરબાઇ આવ્યાં સાસુભણી;
મારે પિતાએ મોકલી હુંય, લખો કાગળમાં જોઇએ શુંય
મુખ મરડીને બોલી સાસુ, શો કાગળ ચીતરવો કાંસુ;
છાબમાં તુળસીદળ મુકશે, ઉભો રહીને શંખ ફૂંકશે.

વલણ.

ફૂંકશે શંખ ઉભો રહી, નરસૈંઓ મોસાળું શું કરે;
સંવાદ વહુઅરનો સાંભળી પછે વડ સાસુ એમ ઓચરે.

રાગ સામેરી.

વડ સાસુ ઘણું ભારે માણસ, બોલ્યા પરમ વચંન; વહુજી;
વડી વહુઅર તમે કાંઇ નવ જાણો, છે મહેતો વૈષ્ણવ જંન. વહુજી.
જેને સ્નેહ શામળીઆ સાથે, તેને શાની ખોટ; વહુજી;
પહેરામણી મન ગમતી માગો, કરો નાગરી ગોઠ. વહુજી.
કુંવર બાઇને કાગળ આપો લખો લખાવું જેમ; વહુજી;
રૂડા વેવાઈ આંગણે આવે. કોડ ન પહોંચે કેમ. વહુજી.
લખો પાંચ શેર કંકુ જોઈએ, શ્રીફળ લખો સેં સાત; વહુજી;
વીશ મણ વાંકડીઆં ફોફળ, મળશે મોટી નાત. વહુજી.
પાંચ વસ્ત્રના પંચવિશ વાઘા, ચાર ચોકડી તાસ; વહુજી;
લખો પછેડી પંદર કોડી, પટોળાં પચાસ. વહુજી
સાડેક મુગટા ને સોએક સણીઆં, ચીર લખો ચાલીસ; વહુજી;
ધોતીઆં તો બ્રાહ્મણને જોઈએ, તે લખો કોડી સાર વહુજી.
બે કોડી જરકશીની સાડી, રેશમી કોડી બાર; વહુજી;
સાદી સાડીઓ લખો ત્રણસેં, છાયલ લખો સેં ચાર. વહુજી.
ઘરસાડી લખો દશ વીશ કોડી, સોળ કોડી લખો પાટ; વહુજી;
છીંટ મોરની દુંકડી સોએક, નવ કોડી લખો નાટ વહુજી.

મશરૂ ગજીઆણી દરિયાઈ, લખો થાન પંચાસ; વહુજી;
હજાર બારસેં લખો કાપડાં,લોક કરે બહુ આશ. વહુજી.
સોલસેં લખો શેલા સાળુ, તેલ પાનનો શો આંક; વહુજી;
આશરા પડતું મેં લખાવ્યું, બાપ તમારો રાંક. વહુજી.
તમને સોળ શણગાર ધરાવે, બાપ લડાવે લાડ; વહુજી;
ઘરે જમાઈને સોનાનાં સાંકળાં, તેમાં અમને શો પાડ. વહુજી.
સહસ્ર મહોર સોનાની રોકડી, કહેતાં પામું ક્ષોભ; વહુજી;
ઘરડાં અમે માટે ધર્મે લખાવ્યું, ન મળે ઝાઝો લોભ. વહુજી.
એ લખ્યાથી અદકું કરો તો, તમારા ઘરની લાજ; વહુજી;
તવ મુખ મરડી નણુદી બોલી, સિદ્ધ થયાં સર્વે કાજ. વહુજી.
બારે મોટા બે પહાણ લખોની, જે મહેતાથી અપાય; વહુજી;
ડોશી કહે શો શોર કરોછો, લખતાં તારૂં શું જાય. વહુજી.

વલણ.

શું જાય લખતાં તાહરૂં, કહે વડ સાસુ વિકાળરે;
કાગળ આપ્યો હાથમાં, પડી પેટડીઆમાં ફાળરે.

રાગ મારૂ.

ડાટ વાળ્યો રે, ડોસીએ ડાટ વાળ્યો રે;
વડ સાસુ વેરણ થઈ મારી, હરખ હૈયાનો ટાળ્યો રે. ડોસીએ.
મીઠાં વચની ને થોડા બોલી, હીંડે હરીગુણ ગાની રે;
પરમારથી થઈ પત્ર લખાવ્યું; મનમાં મોટી શાતી. ડોસીએ.
કાગળ લઈને કુંવરબાઈ આવ્યાં, પિતા કેરે પાસે રે;
વડ સાસુએ વિપરીત લખાવ્યું, કહો હવે શું થાશે. ડોસીએ.
લખેશ્વરીથી ન પડે પુરું, એવું માંહી લખાવ્યું રે;
સાધુ પિતાને મહા દુઃખ દેવા, મુને સીમંત શાને આવ્યું. ડોસીએ.

સહસ્ત્ર મહોર સોનાની રોકડી, વસ્ત્રતણું નહિ લેખું રે;
તાતજી હું તમારી પાસે, કોડી એક ન દેખું. ડોસીએ.
પિતાજી તમો પાછા પધારો, અહીં રહે ઇજ્જત જાશે રે;
મહેતાજી કહે પુત્રી મારી, રહો તમે વિશ્વાસે;
ડોસીએ રૂડું કીધુંરે આપણું કારજ સિધ્યું રે. ડોસીએ.
શ્યામળીઓ અવસર નહિ ભૂલે, તું કાં આંસુડાં પાડેરે;
દામોદર કાંઈ નથી દોહલો, નહિ કરજે કાઢે. ડોસીએ.
કુંવરબાઈ તમે ઘેર પધારો, આપણું એમાં શું જાશે રે;
જો મામેરું હરિ નહિ કરે તો, ઉપહાસ એનો થાશે. ડોસીએ
પંચાળીનાં પટકુળ પૂર્યાં, નવમેં ને નવાણું રે;
તે રીતે મામેરૂ કરશે, તું થાવા દેને વહાણું. ડોસીએ.
વિશ્વાસ હૃદેમાં રાખો તમો, છો વૈષ્ણવની બાળ રે;
આપણું એ પ્રતિપાલન કરશે, શ્યામળીઓ ગોપાળ. ડોસીએ.
હૈડે હેત દીકરીને આવ્યું, સુણી તાતની વાણી રે;
કુંવર બાઈ ફરી મંદીર આવ્યાં, વિશ્વાસ-ઉરમાં આણી. ડોસીએ.

રાગ ગોડી.

જોજો રે કૌતક કલિજુગનાં, વૈષ્ણવની ચેષ્ટા થાયરે;
વાંકા બોલી નાત નાગરી. સહેજે બોલે અન્યાયરે. કૌતક.
ભોજન કરવા મહેતાજી તેડ્યા, સાથે બહુ વૈરાગીરે;
ટોળે મળે સહુ નાત નાગરી, જોઈ જોઈ હસવા લાગીરે કૌતક.
ચીર્યાં તિલક ને તુળસીની માળા, છાપાં અંગ બિરાજેરે;
વેવાઈનાં રૂપ જુઓરે બાઈઓ, કોટિક કંદર્પ લાજેરે. કૌતક.
અક્ષાર ગારો મહાતો પેળા, પરસજો પરસાદરે;
પ્રસાદ કરતાં થાળ ગારો, જમશે જાદવનાથરે કૌતક

સ્નાન કરી સઉ નાગર બેઠા, જેને જેવું મળતુંરે;
મહેતાજીને નહાવા અર્થે, જળ મેલ્યું કળકળતુંરે. કૌતક.
જેમ તેલ કઢા તાતી ઉકાળી, સુધન્વાને તળવારે,
તેમ વેવાણે જળ ઉકાળ્યું, મહેતાજીને છળવારે. કૌતક.
ઉષ્ણોદક ઉનું દેખીને મહેતે, માગ્યું ટાઢું પાણીરે,
મર્મ વચન મુખ મરડીને બોલી, કુંવર બાઈની જેઠાણી કૌતક.
માગ્યા મેહ વરસે મહેતાજી, તો અમ પામે શું માગેરે,
બાજઠે બેઠા તાળ મગાવી, બોલ હૃદેમાં વાગ્યો. કૌતક.
સ્મરણ કીધું શ્યામજીઆનું, આલાપ્યો રાગ મલાગ્રે,
નાગર લોક જોવાને મળીઆ, બોલે વ્યગ ઉચ્ચાર. કૌતક.

રાગ સોરઠ મલાર.

મહેતાજી બેઠા બાજઠે, સમર્યા શ્રીગોપાલ;
મલાર ગાયો પ્રીતમશું, મેઘ ગર્જ્યો વજાડી તાળ. મહેતાજી.
ઉપહાસ થાય તારા દાસનો, સ્યામળા કરો સહાય,
નાંખ્યુ ઉષ્ણોદક અતિ ઉકળ્યું, શ્રીફળ ફાટી જાય મહેતાજી.
જેમ કઢા ઉકાળી તેલની, કોપ્યો હંસધ્વજરાય;
તારી કૃપાએ ટાઢું થયું, ઉગાર્યો સુધન્વાય. મહેતાજી.
હુંડી શિકારી તે સ્યામળા, આપ્યા રૂપૈઆ મે સાત,
તે વિશ્વાસે વળગી રહ્યો, વિઠ્ઠલ મોકલજો વરસાદ. મહેતાજી.
અમોવસું નહિ આપો સ્યામળા, કરશો આમેકં ક્યમ,
વિનતિ નરસૈંઆની સાભળી, પ્રેર્યો ઘન પરિબ્રહ્મ મહેતાજી
પળમાંહિ આવે ઘટા થઈ, ચોદશ ચઢ્યો અંધકાર;
ગગન વિષે ઘન ગડગડે, થાય વીજતણા ચમકાર. મહેતાજી.
ઉડે કોરણુ બહુ કાંકરા, વરસે મૂસળધાર;
વર્ટેવાઈના ઘરમા જળ ધસ્યું, કરે લોક પોકાર મહેતાજી.

સર્વે નાગરીઓ પાયે પડે, ક્ષમા કરો અપરાધ;
અમો અજ્ઞાને ન ઓળખ્યા, તમે શિરોમણિ સાધ. મહેતાજી.
શ્રીરંગ મહેતો સ્તુતિ કરે, વહેવાણો માગે માન;
વરસાદ વિસર્જન થયો, દીધું મહેતાજીએ સ્નાન. મહેતાજી.
દગ નાગર કહે થયું માવઠું, એમ થાય છે બહુ વાર;
પ્રતીત ન પ્રત્યક્ષ પારખે, કલિજુગનો પ્રકાર. મહેતાજી.

વલણ.

મહેતાજી ભોજને બેઠા, કરમાં લીધી તાળરે;
ટોળું વૈરાગી તણું, તેણે ગાવા માંડી થાળરે

રાગ સામેરી.

મહેતે ગાઈ પ્રસાદની થાળી, આરોગાવ્યા શ્રીવનમાળી;
લીધો પ્રસાદ પૂરણ પ્રીતે, પછે શું થયું રજની વીતે.

ઢાળ.

વીતી રજની કીર્તન કરતાં થયો પ્રાતઃકાળરે;
કુંવરબાઈ આવ્યાં પિતા પાસે, હવે મોસાળાંની કરો ચાલરે.
મહેતાજી કહે પુત્રી મારી, જઈ ન્યાતને તેડાં કરો;
વિશ્વાસ આણી મંડપમાંહી, એક છાબ ઠાલી જઈ ધરો.
જ્ઞાતિ સગાં સહિત પધરાવો, સર્વકુટુંબ પરિવારજી;
છે વાર જ્ઞાતિ મળ્યાતણી, નથી મોસાળાંની વારજી.
કુંવરબાઈ કહે તાતજી મને, કેમ આવે વિશ્વાસરે;
ઠાલી છાબ હું કેમ ધરૂં, થાય લોકમાં ઉપહાસરે.

મહેતાજી કહે પુત્રી મારી, છો વૈષ્ણવની દીકરી;
તારે મારે ચિંતા શાની, મોસાળું કરશે શ્રીહરી.
મર્મ વચન સુણી નાનનું, સાસુ કને આવી વહુ;
મારા પિતા મોસાળું કરેછે, સગાં મિત્ર નેડો સહુ.
ખોખલે પંડચે તેડાં દીધાં, મેળવ્યું બધું ગામ;
વહેવાઈ વરગ એણીપેરે બોલે, મહેતો મૂકીને જાશે ગામ.
મંડપમાં મહેતાજી આવ્યા, હાથ ગ્રહી છે તાળરે;
નાગર સઉ ઉભા થઈ, કહે પ્રેમે જેગોપાળરે.
મંગાવી એક છાબ ઠાલી, તે ચોકમાં આણી ધરી;
મહેતાજીએ શંખ પૂર્યો, વિનતિ શ્રીહરિની કરી.

રાગ મારૂ.

મેહેતે વજાડયો શંખ, સમર્યા વનમાળી;
લાગી હસવા ચારે વર્ણ, માંહોમાંહી દે તાળી.
જુઓ મોસાળાનાં ઢંગ, વહેવાઈએ માંગ્યા;
નાગરના વહેવાર, એણે સર્વે છાંડ્યા.
છાપાં તિલક ને તાળ, જુઓ તુળશી માળા;
નરસૈંઓ કરશે નૃત્ય, ગાશે ટોપીવાળા.
જોવા મળ્યાં નાગરી નાત, બહુ ટોળે ટોળાં;
મુખ મરડી કરે વાત, આપશે ધરચોળાં.
બહુ નૈની મોટી નાર, મંડપમાંજ મળી;
કરે વાંકી છાની વાત, સાકરપેંજ ગળી.
મહેતાને કરે જેશ્રીકૃષ્ણ, હસી પડે જોતી;
મુખ ઉપર લળકે સાર, વેસરનાં મોતી.
સજ્યા સોલ શણગાર, ચરણા ને ચોળી;
જોબન મદભરી નાર, કરે બહુ ઠંઠોળી.

માળા મોતી હાર, ઉરપર લળકે છે;
જડાવ ચૂડો હાથ, કંકણ ખળકે છે.
સમી રહી ઓઢે ચીર, શણગટ વાળે છે;
અણિયાળાં લોચન, કટાક્ષે ભાળે છે.
છૂટે અંબોડે નાર, વેણી લાંબી છે;
ઝાંઝર ઝમકે પાય, કડલાં કાંબી છે.
કેસર તિલક વિશાળ, ભાલે કીધાં છે;
કોઇએ નહાનાં બાળ, કેડે લીધાં છે.
કોઈ જોવા હાલી છાબ, અબળા ઊઠે છે;
કોઈ વહુવાર લજવાળ, નણદી પુંઠે છે.
કો શીખવી બોલાવે બાળ, વારી રાખે છે;
કો વાંકા બોલી નાર, વાંકું ભાખે છે.
એવાં કૌતક અનેક, સહુકો દેખે છે;
સુહેજે બોલે અન્યાય, હરિને ન લેખે છે.
બાઈ કુંવર વહુનો બાપ, કરશે મામેરૂં;
લઇશ પટોળી સાર, સાડી નહિ પહેરૂં.
વૈષ્ણવને શી ખોટ, કોટે માળા છે;
વડેવારીઆ દશ વીશ, ટોપીવાળા છે,
કુંવર વહુ ધન્ય ધન્ય, પીયર પનોતી છે;
બાપે વગાડયો શંખ, સાદર પોતી છે.
વાંકા બોલા વિપ્ર, બોલે ઉપહાસે;
મૂકો છાબમાં પહાણ, વાયે ઉડી જાશે.
મૂક્યો દીકરીએ નિઃશ્વાસ, આવી પિતા પાસે;
મહેતે કીધી સાન, રહેજે વિશ્વાસે.

વસંજુ.

વિશ્રામ રાખો દીકરી, કરમા લીધી તાળરે,
કાગળ મૂક્યો બાગમા, મહેતે સમર્યા શ્રીગોપાળરે

રાગ સારંગ

દાલી બાગમા કાગળ ધરી, નરસિંહ મહેતે સમર્યા હરિ,
વેરાગી સર્વ પુછે ગાય, નાગરને મન કૌતક થાય
વાકા વચન બોલે વેદીઆ મહેતો માધવમા ભેદીઆ,
જુઓ છાબમા મૂક્યુ સાર, ઓ દીસે કમખાની હાર
તે બોલ અતર નવ ધરે મહેતો સ્તુતિ માધવની કરે,
જય દામોદર બાલમુકુન્દ, નરકનિવારણુ નદાનંદ.
વિશ્વેશ્વર વૃંદાવનચંદ, દેવકીનદન આનંદકદ,
ગોપીનાથ ગોવિંદ ગોપાળ, અનાથબંધુ દીનદયાળ
હું સેવકની લેજે સભાળ, મોસાળાની કરજે ચાલ
મુખે કીર્તન હાથે તાળ, નાત નાગરી બોલે આળ
છે દોહતો લોકાચાર લજ્જા રાખજે આગીનાર
મારો શેઠ તુ નદકુમાર, ન કરશે પાપી મસાર
તમો પ્રતિપાળો પોતાના દાસ, મારે મુજને છે વિશ્રામ,
અમરીષનો નિવાર્યો ત્રાસ, તમે ભોગવ્યા છે ગર્ભવાસ.
લીધો નરહતણો અવતાર, શખાસુરનો કીધો સહાર,
કચ્છપરૂપ ધર્યું મોરાર ચાદ રત્ન મથી કાઢ્યા બહાર
માર્યો હિરણ્યાક્ષ મહા પાપી, ધરણી સ્થિર કરીને સ્થાપી,
અજામેલ સરખો મહા પાપી, પુત્રને નામે પદવી આપી
પ્રહ્લાદની દોહલી જાણી વેળા, પરમેશ્વર પ્રગટ થયા વહેલા,
ધ્રુવનો જન્મમરણ ભય હર્યો, અવિચળ પોતા સરખો કર્યો

પોપટ પઢાવતી પુંશ્ચલી, વમાને બેઠી વૈકુંઠ પળી;
તમો ઉચ્છિષ્ટ આરોગ્યા બદરી, તો પરમ ગતિ પામી શબરી.
લગાર ચરણુ નમાવ્યું શીશ, વિભીષણુ કીધો લંકાધીશ;
તાર્યો કુટુંબ સહિત તે માછી, નવ પામ્યો જન્મ પીડા પાછી.
છો દોહેલી વેળાના સાથી, તમે ગ્રાહથી મુકાવ્યો હાથી;
બટુક વેષ થયા વામન, જાતું રાખ્યું ઇંદ્રાસન.
પ્રભુ પાંચાલીનું દુઃખ જાણ્યું, પૂર્યાં ચીર નવસેં નવાણું;
કૈરવથી જીતાડયો પારથ, કુરુક્ષેત્રમાં હાંક્યો રથ.
રુક્માંગદ તાર્યો સંસાર, હરિશ્ચંદ્રની કીધી વાર;
શંખ પૂજતો રાજકુમાર, ચંદ્રહાસ રાખ્યો ત્રણ વાર.
તમે સુધન્વા બળતો રાખ્યો, જો પિતાએ કઢામાં નાંખ્યો;
વહેરાતાં નવ રોયો રજ, મુક્તિ પામ્યો મુરધ્વજ.
ખાંડવ વન ખગ લીધાં રાખી, ગજઘંટા તે ઉપર નાંખી;
વિદુરની આરોગ્યા ભાજી, તેની પ્રીતે થયા તમો રાજી.
સુદામાના લેઈ તાંદુલ, નવનિધ આપી તે અમૂલ્ય;
મદ મઘવાના મનનો હર્યો, લીલાએ ગોવર્ધન ધર્યો.
દાવાનળ પીધો જદુરાય, બળતાં રાખ્યાં ગોપી ગાય;
કુબ્જાની તમે લીધી અર્ચા, તમે લોકતણી સહી ચર્ચા.
અનાથબંધુ દીનદયાળ, હું સેવકની લેજો સંભાળ;
તમો શ્રી દામોદર દક્ષ, હું સરખા સેવક છે લક્ષ.
મારે એક તમારી પક્ષ, પરમેશ્વર થાજો પ્રત્યક્ષ;
મારે માથે દુઃખનાં વૃક્ષ, તેથી લાજે તમારો પક્ષ.
ધનવંત છે નાગરી નાત, તેમાં દુર્બળ મારી જાત;
દુઃખે દુભાયે તેત્રીસ ક્રોડ, કલ્પવૃક્ષને લાગે ખોડ.
શોભા વૈષ્ણવની જો ગઈ, કળા તમારી ઝાંખી થઈ;
મુને સગાં થઈ લાગ્યા જમ, તમને નિદ્રા આવે કેમ.

સગાં સૌ બેસાડ્યાં આણી, પુત્રીના કરમાંહી પિગાણી;
છે કંકુનોણી કંકાવટી, પુત્રીને થાએ ચટપટી.
મધ્યાહ્ન ઉપર થઈ ઘડી, વહેલા આવો વેળા વટી;
કુંવરબાઇ તારે આશરે, હું દુર્બળથી અર્થ ન સરે.
શું સુતો વૃંદાવન માંય, ત્યાં શું રાધાજી ચાંપે પાય?
લલિતા વિશાખા ચંદ્રાવળી, તને ઉત્તમ નારી કો મળી.
રંગમાં જાએ શર્વરી, તેણે ભક્ત ગયો વીસરી;
જાગી જો રે જાદવપતિ, સાંભળ સેવકની વિનતિ.
કબીરને જેમ કરુણા કરી, સમયે દર્શન દીધું હરિ;
ભક્ત એક દામોદરજી, તેનું પય પીધું તમે હરજી.
ત્રિલોચનનું મોટું દુઃખ હર્યું, સેવક થઈને પાણી ભર્યું;
અભયદાન કોળીને દીધું, મીરાંબાઈ તણું વિષ પીધું.
સેના માટે નાપિક થયા, વપન કરવાને પ્રભુજી ગયા;
હું તમને કદી નવ સંભારતો, લાવતો ઘાસ મહિષી ચારતો.
નવ જાણતો ઘોળાપર કાળો, ભાભીએ મને કીધો ગોવાળો;
સદાશિવે મને કીધો દાસ, દેખાડ્યો મને અખંડ રાસ.
મેં જોયો તમારો વિલાસ, તેવો મેં કીધો અભ્યાસ;
લોક બોલે મને ઉપહાસ, મારે મન તારો વિશ્વાસ.
બોલાવ્યાએ પોતાનો કહી, તેને ત્રીકમ તજીએ નહીં;
ખીચડો જમાડવા આવ્યા નાથ, હું મારે કીધા પંચ હાથ.
હું મધ્યગતે તરસ્યો જાણી, ઝારી લઈને પાયું પાણી;
મને સાચો કીધો કોટીવાર, હુંડી શિકારી શ્રીમોરાર.
તમો તે રીતે મોસાળું કરો, હાલી છાબ સોનૈએ ભરો:
જો નહિ આવો સુંદરશ્યામ, તો નાગર સાથે છે કામ

વલણ.

નાગર સાથે કામ છે, સમજી લેજો વાતરે;
સુણી નરસૈંની વિનતિ, ઊઠી ધાયા વૈકુંઠનાથરે.

રાગ પ્રભાત.

ઉધડકી ઊઠીઆ, વેગે વૈકુંઠપતિ, ગરડ ક્યાં, ગરડ ક્યાં વદત વાણી;
ચાલ ચતુરા, ચતુર્ભુજ ભણે ભામિની, નષ્ટ નાગરે મારી ગત જાણી. ઉ.
નરસૈંઓ નાગરો, ભક્ત તે માહરો, છાબ તેહની ભરો શીઘ્ર થાઓ;
જન ઘણા હઠ કરે, ગયા વિના નવ સરે, રિદ્ધી સિદ્ધી લેઈ સખી જાઓ. ઉ.
હાથ હેમ સાંકળાં, નંગ બહુ નિર્મળાં, શુભ શણુગાર જઈ અંગ સારો;
રીત ને ભાત, રોકડ રખે વીસરો, દીન થઈ કરગરે દાસ મારો. ઉ.
ચીર ચરણાં ઘણાં, હોય ચતુરે વણ્યાં, અધિક એક એકથી અમૂલ્ય જાણો;
સ્વપ્ને કો નવ પડે, નામે કો નવ જડે, અંગ આળસ તજી તેહ આણો. ઉ.
ઇંદ્ર બ્રહ્મા જેનો, પાર પામે નહીં, માગે મુખ બોલતી વદત વાણી;
નાથ લક્ષ્મીતણો, એણીપેરે આવીઆ, અગણિત ગાંઠડી સંગ આણી. ઉ.

રાગ મારૂ.

ભક્ત નરસૈંઆનું દુઃખ જાણીરે, ઊઠી ધાયા પુરૂષપુરાણીરે;
થયા શેઠ તે સારંગપાણીરે, સાથે લક્ષ્મી થયાં શેઠાણીરે.
નંદ સુનંદ ગરૂડ સાથેરે, વસ્ત્ર ગાંઠડીઓ તેને માથેરે;
રથે બેઠા શ્રીગોપાળરે, ધમકે ધોરીને ઘુઘરમાળરે.
લોકે ઓળખ્યા નહિ જગદીશરે, સાથે વાણોતર દશ વીશરે;
સર્વે જોઈ જોઈ વિસ્મય થાયરે, પ્રભુ આવ્યા મંડપમાંયરે.
છડીદારે વાટ મુકાવીરે, નાગરી નાત જોવાને આવીરે;
આ વહેવારીઓ, કોઇ આવ્યોરે, સાથે ગાંઠડીઓ ઘણી લાવ્યોરે.

કોઈ જાણે ન ત્રિભુવન ભૂપરે, વડાને લીધું નરસિંહનું રૂપરે,
રથ ઉપરથી ઉતરીઆરે હરિ સભામાંહી સાંચરીઆરે
ખટ દાને ખોળ્યો ન લાધેરે, જેને ઉમયાવર આરાધેરે
ન જડે ધ્યાને દાને બહુ જાગેરે, તે હરિ અનુરાગે પાગેરે
ચૌદ લોકનો મહારાજરે, મહેતા માટે થયા બજાજરે
વાઘો શોભે કાર છોગેરે બાંધી પાઘડી અનજો આગેરે.
કાને કુંડળ હીરે જડીઆરે નેન પ્રલંબ શ્રવણે અડીઆરે
એક લેખણ માને ખોસીરે નામ ધર્યું દામોદર દોશીરે
ઝીણા જામા ને પગમ ભારરે, હરિ હળવે હળવે પધારેરે
બાંધે પછેડી ઓઢી નાથેરે એક છોગ ઝલ્યા છે હાથેરે
નીંટી વેઢ દશે આંગળીએરે માદા મેર ન પહોંચ્યાં શામળીએરે
ત્રણ વાણોતર છે માથેરે કાળુ ઝોળા ઝલ્યા છે હાથેરે
ઘણા મેવા મેવામાં મજારે, ઉદ્ધવના હાથમાં ગજરે
નભુ મુકે કમળા રાણીરે, સભા મોહી જોઈ શેઠાણીરે
ઉતર્યાં નાગરીઓના અભિમાનરે, જાણે ઉગ્યા શશીયર ભાણરે,
ભલું ભાલ ભમર રૂડી રાજેરે, ગલ જડિત ગોખડી છાજેરે
વિશાળ લોચન ચંચળ ચાલેરે કે શું ખંજન પડીઆ ગાલેરે
છે અધર બિંબ પરવાળીરે, મસ્તક ઉપર નેણ વિશાળીરે
રાજુગંધ ગંગંધ માળરે નાકવેસર ઝાકઝમાળરે
કંઠી ધમકે શુદ્ધ ધવળીરે પહેરણ ચંપકવરણી સાડીરે
ઝમકે ઝાંઝર કિંકણ પાગેરે, વિછુવા અણુવટ ગડુ વાગેરે
જડાવ ચૂડો કંકણ ખળકેરે, માથા મહેતી રૂગે આવેરે
મોહી સભા લક્ષ્મીને નિરખીરે, દેતી દીસે નાણિયાપુ સરખીરે
લલિતા વિશાખા બે ખવાસીરે, છે ભક્તિમુક્તિ ચારે દાસીરે
આવ્યા સંગે દેરાણી જેઠાણીરે, મહેતે હરિ ઓળખ્યા તતખેવરે,
ભલે આવ્યા ગોર શામળીઆરે, મહેતો માધવજીને મળીઆરે

મળતાં બોલ્યા સુંદરસ્યામરે, મારૂં પ્રગટ ન લેશો નામરે;
રખે વાત અમારી ચરચોરે, તમારે જોઈએ તે ખરચોરે.
કુંવરબાઇનાં પૂરો કોડરે, એમ કહી બેઠા રણછોડરે;
પછે સભા સહુ સાંભળતાંરે, હરિ વચન બોલ્યા છે વળતાંરે.
જાઓ શેઠાણી દુઃખ કાપોરે, કુંવરબાઈને હૃદિયાશું ચાંપોરે;
એવું કહેતામાં કમળાહીંઆંરે, કુંવરબાઈને હૃદિયાશું ભીડવાંરે.
મારી મીઠી ન ભરીએ આંસુરે, તેડો ક્યાં છે તમારી સાસુરે;
મળી નાગરીઓ સેં બેચારરે, જોઈ રૂપ મેલ્યો અહંકારરે.
વેવાણ કમળાને એમ પૂછેરે, મહેતા સાથે સગપણ શું છેરે,
કોકિલા સ્વરે અમૃત વાણીરે, ત્યારે હસીને બોલ્યાં શેઠાણીરે.
વેવાણ તમોએ શું નવ જાણીઆરે, તમો બ્રાહ્મણ ને અમો વાણીઆરે;
વેપાર દોશીનો ઘેર કોઠીરે, અમારે ઓથ નરસંઆની મોટીરે.
અમો ધન મહેતાજીનું લીજેરે, વેપાર કાપડનો કીજેરે;
અમો આવ્યાં મોસાળું કરવારે, ઠાલી છાબ સોનૈએ ભરવારે.
મહેતે જે જે વસ્ત્ર મંગાવ્યાંરે, અમો લખ્યા પ્રમાણે લાવ્યાંરે;
એવું કહીને બેઠાં શેઠાણીરે, સહુ નાગરી સાસે ભરાણીરે.
તેડ્યા શ્રીરંગ મહેતો વહેવાઈરે, ભાવે ભેટયા શ્રીજદુરાયરે;
ત્યારે વિસ્મય થયા સહુ નાગરરે, છાબ ભરી તે કરુણા સાગરરે.
મહેતાને કહે વનમાળીરે, કરો પહેરામણી સંભાળીરે.

વલણ.

સંભાળી કરો પહેરામણી, એવું કહે સુંદરશ્યામરે;
વળી ઘટે તે માગજો, અમો વાણોતર સરખું કામરે.

રાગ મારૂ.

મહેતે તેડાવી દીકરી, આ છાબ જુઓ સોનૈયે ભરી;
પહેરાવો સહુ નાત નાગરી, આવો અવસર નહિ આવે ફરી.

કંકાવટીને કરમાં ધરી, સાસુ પાસે વહુ સંચરી;
હાંકીને ગર્વે ઓચરી, જુઓ છાબ શોનૈયે ભરી.
વૈષ્ણવ કહીને દેતાં ગાળ, એ શું મોસાળું કરશે કપાળ;
તમો નિંદતાં તુળસી ને નાળ, તેણે વશ કીધા ગોપાળ.
જુઓ કમાઈ દુર્બળતણી, છવેછે હરિના ગુણ ભણી;
જો લખ્યાથી આશા હોય ઘણી, તો માગી લેજો પહેરામણી.
સાંભળી કુંવર વહુની વાણી, સાસુએ તેડ્યાં ગોર ગોરાણી;
પૂજ્યા પાગ કરમાં પિંગાણી, આઠ વસ્ત્ર આપ્યાં તેને આંણી.
પછે નાગરની બીડ ઘણી જાણી, પહેડીની પલવટ વાળી;
આવ્યા છાબ પાસે વનમાળી, છોડે ગાંઠ આપે વસ્ત્ર ટાળી.
મહેતાજી કહે લ્યો દીકરી, રૂસરાને આપો પામરી;
ગડી જરકશી વાઘાની કરી, હેમ સાંકળી ઉપર ધરી.
એ વરના મુખ આગળ ધરો, નીચું જોઈને પાછાં ફરો;
પહેરામણી મન ગમતી કરો, રખે પગલું પાછું ભરો.
સજોડે તેડ્યાં જેઠ જેઠાણી, આઠે વસ્ત્ર ત્યાં આપ્યાં આણી;
પ્રીતે પૂજ્યાં દીયર દેરાણી, ખુસટિયો તવ બોલ્યાં વાણી.
જ્યાં નરસૈઓ ત્યાં નવ નીધ, દીયરીઓ બેઠો હઠ કીધ;
પંચ મોર સોનાની લીધી, પછી પહેરામણી ચાલતી કીધી.
પહેરામણી નણદીએ અટકાવી, કુંવરબાઈ પિતા કને આવી;
બે તોલાની રાખડી લાવી, દશ તોલા આપી સમજાવી
આપ્યા સાસુને સોળ શણગાર, પહેરાવી કીધો નમસ્કાર;
તવ કોપ્યાં વડ સાસુ અપાર, સર્વ કુટુંબનો કીધો તિરસ્કાર

વલણ.

તિરસ્કાર કીધો ડોસીએ, હવે પહેરામણી પહેરૂં નહીંરે;
વડી વહુઅર આગળ થઈ, ને હું ઘરડી બેસી રહીરે.

રાગ મેવાડો.

વડી વહેવાણુ રીસાયાં જાણી, લક્ષ્મીજી પાસે આવ્યાંજી;
સારૂં ખીરોદક ખાંધે મૂકી, ડોસીને સમજાવ્યાંજી.
જેજેકાર થયો મંડપમાં, ગીત ગાયછે રામાજી;
મોસાળું તે મહેતાજીનું, બીજા સર્વે ભામાજી.
પોત પોતાનાં સગાં તેડયાં, જેનો જ્યાં સગનેડજી;
મનવાંછિત પહેરામણી દેખી, .માંડી તેડાતેડજી.
ઘેર ઘેર વાત થઈ નાગરમાં, મહેતો કરે મામેરૂંજી;
વિચાર કરતી અબળા દોડી, મનમાની સાડી પહેરૂંજી.
ચાર વરણ સર્વ ચરણે ચાલી, આવ્યાં મંડપમાંયજી;
પલવટ વાળી શ્રીવનમાળી, તતક્ષણ આવ્યા ત્યાંયજી.
મહેતોજી ઊભા તાળ વજાડે, ગાય વેરાગી ગીતજી;
વડસાસુ કુંવરવહુને કહે, પહેરામણીની રીતજી.
શ્રીરંગજી ને શામળ મહેતો, પામ્યા ધોળાં શેલાંજી;
હેમજી ખેમજી મહેતાને, દશેક ખાંધે મેલ્યાંજી.
કળાય કોને પામરી પટકા, નામ ન જાયે ગણીઆંજી;
કોને સુગટા કોને પીતાંબર, કોને શેલાં સણીઆંજી.
મગીઆં દોરીઆ અસાવળી કોને, શેલાં પટુ સાલજી;
ગુચ્છ પેચ પાઘડીઓ તોરા, દીસે ઝાક ઝમાલજી.
પાયજામા નીમા પછેડી, જામા અવળા બંધજી;
વસ્ત્રતણો તો વરસાદ વરસ્યો, જ્યાં દોશી કરુણાસિંધજી.
બાજુબંધ બેરખા અતિ સુંદર, વેઢ વીંટીઓ છાપજી;
દુગદુગી માળા ને માદળીઆં, આપ્યાં મોતી અમાપજી.
કોને કંદોરા ને કંઠી પહોંચી, કોને સાંકળી ઝાળજી;
કનક કડાં ને કાંને કુંડળ, જડાવ ઝાક ઝમાળજી.

પહેરામણી પુરોને પ્રીતી, તેડ્યો આગળા સાથરે,
પીયળ કાઢીને ખાટે મૂક્યા, પરકુળ નાના બાનરે
ગંગા વહુને ગજ્યાણી સાડી, સુંદર વહુને સાળુડે,
ગોરે અંગે સુંદર સોહે, સાહે આપે કાળુડે
દમયંતી વહુને ચંપક બારે, ભાત તે નાની ઘોળીડે,
કેસર વહુને દલગીર આલી, પ્રેમ વહુને પોગળીડે
નામ રતને કૃષ્ણ રંગે, આપ્યા ઉત્તમ ઘાટડે
ઉલ વહુને કીરમજ આપી, નહાની વહુને નારડે
પાન વહુ તો પીતાંબર પહેરે, તારે અચ્છીમાઈડે,
રૂપકુંવરને ગતો સાળુ, દેવકુંવર દરિયાઈડે.
સ્યામકુંવરને સોનેરી સાળુ, ગુણકુંવરને ઘરચોળુંડે,
લક્ષ્મી વહુને, લાજ રહે ને લાલ વહુને પગળુડે
જસદામાંહે જરીદાર ઢળી, જમુના જાનકી વહુરડે,
ચરણા ચોળી ને ઘરમાડી, પહેરી શોભા મઢનડે
માનબાઈ ને વેલ વહુને, રબારીની ને રેવારડે
જુના કાઢીને નવા પહેરાવ્યા, હેત મૂકી ઉપારડે
આમની પાસે ભીનો બેઠા, જે જે જોઈએ તે આપેડે,
મરાર ગળ્યા ને ગજઆણી, ગજ ભરીને કાપડે
પાર પીતાંબર અતલસ અંબર, ચોળે રંગે ચીરડે,
શોભે સુંદર ભાત નવરંગી, પૂતળીઓ ને હીરડે
સાડી જરકશીની ઓઢણી, ચારે સુંદર જોરડે,
કેસર ઠાગ્યા ઘોળા સાળુ ફરતી ફમતી કોરડે
સરમળા ને મોગરી શોભે દરિયાઈમાં દોરડે,
અતલસ પાચ પગ આભૂષણ સોના રૂપાની મહોરડે.
કાને ઝમરી કોટે ટોગી ગળુબંધ બહુ મૂલડે,
કાને જમરી ખાંખ મેં તો અમેથીઆ શીશફૂલડે

કો મહેતા પાસે માળા માગે, ઉભી રહી કર જોડેજી;
કેટલીએક પોતાનાં બાળક, મહેતા આગળ ઓડેજી.

વલણ.

ઓડે બાળક જાણે કંઈ આપે, મનવાંછિત પામ્યાં સહુ;
સાસરીઆંતું મહેણું ટળ્યું, પીયર પનોતી કુંવર વહુ.

રાગ ધનાશ્રી.

કોડ પહોત્યા કુંવર વહુના, ભાગ્યું ભવનું મહેણુંજી;
મનવાંછિત પહેરામણી પામ્યાં, જેને જેવું લેણુંજી.
નાગરી નાત કુટુંબ પાડોશી, ચાકર કોળી માળીજી;
પહેરામણી સહુકોને પહોંતી, વાયા પ્રભુએ પાળીજી.
સોળે શણગાર કુંવરબાઈને, આપી દીધું માનજી;
કનક પલાણુ બે છાબમાં મૂક્યા, હરિ થયા અંતર્ધ્યાનજી.
સભા સહુકો વિસ્મય પામી, અલૌકિક શેઠ શેઠાણીજી;
મહેતાને સહુ પાયે લાગે, ભક્તિ સાચી જાણીજી.
કુંવરબાઈની નણદી આવી, બડબડતી મુખ મોડેજી;
પહેરામણી કોઈને નવ પહોતી, વેવાઇને અવખોડેજી.
પહેરામણી પરનાતિ પામ્યાં, ઘરનાં માણસ ગયાં ભૂલીજી;
એક કટકો કાપડું નવ પામી, પુત્રી મારી ફુલફૂલીજી.
મને આપ્યું તે લ્યો ભાભી પાછું, રાખડી બંધામણુંજી;
નામ મહેતો પણ નોકે નાગર, દીસે દુર્બળ બ્રાહ્મણુંજી.
કુંવરબાઈ પિતા કને આવી, તાત હવે શું થાશેજી;
આરલું ખરચતે મેણું રહ્યું તે, હવે ક્યમ જવાશેજી.
વીસરી દીકરી નણદી કેરી, નાનબાઈ તેનું નામજી;
છ મહિનાની છે તે છોકરી, એક કાપડાનું કામજી.

મહેતાજી કહે પુત્રી મારી, સમરો શ્રીગોપાળજી;
એક તાંતણો મુજથી ન પામો, બેઠો વજાડું તાળજી.
ફરી ધ્યાન ધર્યું માધવનું, ત્રીકમ રાખજો ટેકજી;
પચરંગી ત્યાં કાપડું સુંદર, આકાશથી પડયું એકજી.
નણદી સંતોકી કુંવરબાઈની, મહેતાજી માગે વિદાયજી;
સહસ્ત્ર મહોર સોનાના પહાણા, મૂકયા તે છાબમાંયજી.
નાગર લોક સહુ પાયે લાગે, પ્રજા કરે વખાણજી;
નાગરી નાતે મોટો નરસિંહ, માથે સારંગપાણજી.
ધન્ય મહેતાજી તમ સમોવડ, આ કલિયુગમાં નોયજી;
નાગરી નાતનો મહિમા રાખ્યો, ઉજળું કીધું સહુ કોયજી.
અમને તો વિશ્વાસ નોતો જે, મહેતો કરે મામેરૂંજી;
સર્વની લજ્જા પ્રભુએ રાખી, મેણું ટળ્યું ભવ કેરૂંજી.
પછે મહેતાજી વિદાય માગે, બોલે બેઉ કર જોડીજી;
કુંવરબાઈને વેળાવો, વેલ આણી છે જોડીજી.
પછે કુંવરબાઈ વેલે બેસી, જુનેગઢ તે જાયજી;
સહુકો વોળાવી પાછાં વળીઆં, ધન્ય ધન્ય વૈકુંઠરાયજી.
વીર ક્ષેત્ર વડોદરૂં, ગુજરાત મધ્યે ગામજી;
ચાતુર્વંશી જ્ઞાતિ બ્રાહ્મણ, ભટ પ્રેમાનંદજી નામજી.
સંવત સત્તર ઓગણચાલો; આશો શુદિ નવમી રવિવારજી;
પૂરણ ગ્રંથ થયો તે દિવસે, યથા બુદ્ધિ વિસ્તારજી.
પ્રીતે કરી જે ગાય સાંભળે, દારિદ્રય તેનું જાયજી;
એવું જાણી ભક્તિ કરે તેને, સન્મુખ વૈકુંઠરાયજી.

વલણ.

વૈકુંઠનાથ સન્મુખ હોય, જો નિર્મળ મને સાંભળે;
ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, તેને માધવજી નિશ્ચે મળે.

બૃ. કા.

૧૭—સુદામાનો ગૃહસંસાર.

રાગ વેરાડી.

ભિક્ષાનું કામ કામિની કરે, કોનાં વસ્ત્ર ધુએ ને પાણી ભરે;
જેમ તેમ કરીને લાવે અન્ન, નિજ કુટુંબ પોષે સ્ત્રીજંન.
ઘણા દિવસ દુઃખ ધરતુ રહ્યું પુરમાં પછે અન્ન જડતું રહ્યું;
બાળકને થયા બે ઉપવાસ, ત્યારે સ્ત્રી આવી સુદામા પાસ.
હું વીનવું જોડી બે હાથ, અબળા કહે સાંભળોએ નાથ;
બાળક ભૂખ્યાં કરે રૂદંન, નગરમાં નથી મળતું અન્ન.
ન મળે કંદ મૂળ કે ફળ, બે દિવસ થયાં લેઈ રહે જળ;
સુખ શય્યા ભૂષણ પટકૂળ, પ્રભુ ક્યારે થશે સાનુકૂળ.
ભૂખ્યા બાળક જુએ માતું મુખ. સ્ત્રી કહે સ્વામીને દુઃખ;
હું કહેતાં લાગીશ અળખામણી,સ્વામી જુઓ આપણા ઘરભણી.
ધાતુપાત્ર નહીં કર સહાવા, સાજું વસ્ત્ર નથી સમ ખાવા;
જેમ જળવિણ વાડી ઝાડવાં, તેમ અન્નવિણ બાળક બાફુવાં.
વાયે ટાઢ બાળકડાં રૂએ, ભસ્મમાંહિ પેસીને સુએ;
હું તે ધીરજ કેઈ પેરે ધરૂ, છોકરાંનું દુઃખ દેખીને મરૂ.
નીચાં ઘર ભીંતડીઓ પડી, શ્વાન માંજર આવે છે ચડી;
અતિથિ ફરી નિર્મુખ જાય, ગવાનિક નવ પામે ગાય.
કરો છો મંત્ર ભણીને સેવ -નૈવેદ્ય વિના પૂજો છો દેવ;
પૂજ્ય પર્વણી કો નવ જમે, જેવો ઉગે તેવો આથમે.
આ બાળક પરણાવવાં પડશે, સત કુળની કન્યા ક્યાંથી જડશે;
શ્રાદ્ધ સંવત્સરી સહુકો કરે, આપણા પિત્રી નિર્મુખ ફરે.
અન્ન વિના પુત્ર મારે વાગલાં, તો ક્યાંથી ટોપી આંગલાં,
અબોટીયું પોતીયું નવ મળે, સ્નાન કરેછે શીતળ જળે.

નખ વાધ્યા ને વાધી જટા, માંહિ ઉડે રક્ષાની ઘટા;
દર્ભતણી તૂટી સાદડી, નાથજી તેપર રહો છો પડી.
બીજે ત્રીજે પામોછો આહાર, તે મુજને દહેછે અંગાર;
હું તો દરિદ્રસમુદ્રમાં બુડી, એવાતનમાં અકજ ચૂડી.
સૌભાગ્યના નથી શણગાર, નહિ કાજળ નહીં કિડીઆં હાર;
નહિ લલાટે દેવા કંકુ, અન્ન વિના શરીર રહ્યું સુકું.
હું પૂછુંછું લાગી પાય, આવું દુઃખ ક્યાંસુધી સેવાય;
તમે દહાડી કહો છો ભરથાર, માધવ સાથે છે મિત્રાચાર.
જે રહે કલ્પ વૃક્ષની તળે, તેને શી વસ્તુ નવ મળે;
જે જીવ જળમાં ક્રીડા કરે, તે પ્રાણી ક્યમ તરશે મરે.
પ્રગટ કરી સેવે હુતાશ, તેને શીત આવે ક્યમ પાસ;
અમૃત પાન કીધું જે નરે, જમકિંકરનો ભય ક્યમ ધરે.
જેને સરસ્વતી જીભે વસી, તેને અધ્યાત્મ ચિંતા કશી;
સદ્ગુરુનાં જેણે સેવ્યાં ચરણ, તેને શાનું માયાવરણ.
જે જન સેવે હરિને સદા, તેને જન્મ મરણ શી આપદા;
જેનું મન હરિચરણે વસ્યું, તે પ્રાણીને પાતક કશું.
જેને સ્નેહ શામળીઆ સાથ, તેનું ઘર નવ હોય અનાથ;
છેલ્લી વિનતિ દાસી તણી, પ્રભુ પધારો ભૂધર ભણી;
તે છે ચૌદ લોકના મહારાજ, આશ્રયને ભીખતાં શી લાજ.

વલણ.

લાજ ન કીજે નાથ મારા, માધવ મનવાંછિત આપશેરે;
દીન જાણીને દયા આણી, દરિદ્રનાં દ્રુમ કાપશેરે.

રાગ રામગ્રી.

પછે સુદામોજી બોલીઆ, સુણ સુંદરીરે;
શી કહું હું શિખામણ, ઘેલી કોણે કરીરે.

જે નિર્મ્યું છે તે પામીએ, સુણ સુંદરીરે;
વિધિએ લખ્યાં વૃદ્ધિ હાણ, ઘેલી કાણે કરીરે.
દીધા વિના ક્યાંથી પામિએ, સુણ સુંદરીરે;
નથી આપ્યું જમણે હાથ, ઘેલી કાણે કરીરે.
જે ખડધાનજ વાવીએ, સુણ સુંદરીરે;
તો ક્યાંથી જમીએ શાળ, ઘેલી કાણે કરીરે.
જળ વહી ગયે શી શોચના, સુણ સુંદરીરે;
જે પ્રથમ ન બાંધી પાળ, ઘેલી કાણે કરીરે.
એકાદશી વ્રત નવ કર્યાં, સુણ સુંદરીરે;
નવ કીધા તીરથ ઉપવાસ, ઘેલી કાણે કરીરે.
અગ્નિ તૃપ્ત કીધા નહીં, સુણ સુંદરીરે;
નહિ શ્વાન વાયસ ગૌગ્રાસ, ઘેલી કાણે કરીરે.
બ્રહ્મભોજન કીધાં નહીં, સુણ સુંદરીરે;
નથી કીધા હોમ હવન, ઘેલી કાણે કરીરે.
અતિથિ વિમુખ વાળીઆ, સુણ સુંદરીરે;
તો ક્યાંથી પામીએ અન્ન, ઘેલી કાણે કરીરે.
હરિપ્રસાદ લીધો નહીં, સુણ સુંદરીરે;
નિત્ય અશુદ્ધ કીધો આહાર, ઘેલી કાણે કરીરે.
આપ ઉદર પાપે ભર્યું. સુણ સુંદરીરે;
છૂટયાં પશુતણો અવતાર, ઘેલી કાણે કરીરે,
સંતોષ અમૃત ચાખીએ, સુણ સુંદરીરે.
હરિચરણે સોંપી મંન, ઘેલી કાણે કરીરે;
ભક્તિએ નવનિદ્ધ આપશે, સુણ સુંદરીરે;
ધરો ધીર તમે સ્ત્રીજંન ઘેલી કાણે કરીરે.
આંખ ભરી અબળા કહે, રૂષિરાયજીરે;
મારૂં જડ થયું છે મંન, લાગું પાયજીરે.

એ તો જ્ઞાન મને ગમતું નથી, રૂખિરાયજીરે;
રૂએ બાળક લાવો અન્ન, લાગું પાયજીરે.
અન્ન વિના ચાલે નહીં, રૂખિરાયજીરે;
મોટા જોગેશ્વર હરિભક્ત, લાગું પાયજીરે.
અન્નવિણ ભજન સુઝે નહીં, રૂખિરાયજીરે;
જીવે અન્ને આખું જગત, લાગું પાયજીરે.
શિવે અન્નપુર્ણા ઘેર રાખીઆં, રૂખિરાયજીરે;
સુરજે રાખ્યું અક્ષયપાત્ર, લાગું પાયજીરે.
ઇંદ્ર સેવે કામધેનુને, રૂખિરાયજીરે;
તો આપણે તે કોણ માત્ર, લાગું પાયજીરે.
સુર સેવે કલ્પવૃક્ષને, રૂખિરાયજીરે;
મનવાંછિત પામે આહાર, લાગું પાયજીરે;
ધર્મ પ્રાણ અન્ન વિના નહી, રૂખિરાયજીરે.
ઉભો અન્ને સકળ સંસાર, લાગું પાયજીરે;
ફેરાનું ફળ જાશે નહીં, રૂખિરાયજીરે.
જઇ જાચો કૃષ્ણ બળદેવ, લાગું પાયજીરે;
વિધિએ લખ્યા અક્ષર દરિદ્રના, રૂખિરાયજીરે;
ધોશે ધરણીધર તતખેવ, લાગું પાયજીરે.

વલણ.

તતક્ષણ ત્રિકમ છેદશે, દરિદ્રકેરાં ઝાડરે;
નાથ પધારો દ્વારિકા, હું માનું તમારો પાડરે.

૬૮—શ્રીકૃષ્ણનો વૈભવ અને સુદામાનો સત્કાર.

રાગ મારૂ.

સૂતા શય્યાએ શ્રીઅવિનાશરે, અષ્ટ પટરાણીઓ છે બે પાસરે;
રુક્મિણી તળાંસે પાયરે, મિત્રવિંદા ઢોળે છે વાયરે.
ધર્યું દર્પણ ભદ્રા નારીરે, જાંબુવતીએ ગ્રહી જળ ઝારીરે;
યક્ષકર્દમ સત્યા સેવેરે, કાલિંદીજી અગર ઉખેવેરે.
લક્ષ્મણા તાંબુલ લાવેરે, સત્યભામા બીડી ખવરાવેરે;
હરિ પોઢ્યા હિંડોળા ખાટરે, પાસે પટરાણી છે આઠરે.
બીજી સોળ સહસ્ર શત સ્યામારે, કોઈ હંસગતિ ગજગામારે;
મૃગાનેણી ને ચંદ્ર ચકોરીરે, કોઇ સ્યામલડી કોઈ ગોરીરે.
કોઈ મુગ્ધા બાળ કિશોરીરે, ખળકાવે કંકણ મોરીરે;
ચપળા ચિતડું લે ચોરીરે, કોટે હાર કંચુકી કોરીરે.
કોઈ ચતુરા ગંગીત નાચેરે, કોઈ રીઝવે ને ઘણું રાચેરે;
એક બીજીને વાત વાસેરે સરખા સરખી ઉભી પાસેરે.
હરિ આગળ હરિગુણ ગાતીરે, વસ્ત્ર વિરાજે નાનાભાતીરે;
ચંગ ઉપંગ મૃદંગ ઘણાં ગાજેરે, શ્રીમંડળ વેણા વાજેરે
ગાંધર્વીકળા કોઈ કરતીરે, શુભ વાયક મુખ ઉચરતીરે;
ચતુરા નવ ચૂકે તાળીરે, બોલે મર્મવચન મરમાળીરે.
જેથી રીઝે પ્રાણાધારરે, એમ થઈ રહ્યો ઘેઈઘેઇકારરે;
એવે દાસી ધાતી આવીરે, જોઈ નાથે પાસે બોલાવીરે.
બોલી સાહેલી શિર નામીરે, દ્વારે દ્વિજ આવ્યો કોઈ સ્વામીરે;
ન હોય નારદ અવસ્યમેવરે, નહીં વસિષ્ઠ ને વામદેવરે.
ન હોય દુર્વાસા ને અગસ્ત્યરે, મેં તો ઋષિ જોયા છે સમસ્તરે;
નહીં વિશ્વામિત્ર કે અત્રિરે, નથી લાવ્યો ચિઠ્ઠી કે પત્રીરે.

• દુઃખી દરિદ્ર સરખો ભાસેરે, એક તુંબી પાત્ર છે પાસેરે;
પિંગળ જટા ભસ્મે ભરીઆરે, ક્ષુધારૂપી નારીને વરીઆરે.
શેરીએ, શેરીએ થેકાથેકરે, તેને જોવા મળ્યાં બહુ લેકરે;
તેણે કહાવ્યું કરી પ્રણામરે, મારૂં પ્રિય સુદામો છે નામરે.
એમ દાસી કહે કર જોડરે, ખરો ખરો કહે રણછોડરે;
મારો બાળા સ્નેહી સુદામોરે, હું દુઃખીઆનો વિસામોરે.
ઊઠી ધાયા જાદવ રાયરે, નવ પહેર્યાં મોજાં પાયરે;
પીતાંબર ભૂમિ ભરાયરે, રાણી રુકિમણી ઉઠ્યા સાંયરે.
અતિ આનંદે ફૂલી કાયરે, હરિ દોડે ને શ્વાસે ભરાયરે;
પડે આખડે બેઠા થાયરે, એક પળ તે જુગ જેવી જાયરે.
સ્ત્રીઓને કહી ગયા ભગવાનરે, પૂજા થાળ કરો સાવધાનરે;
હું જે ભોગવું રાજ્યાસનરે, તે તો એ બ્રાહ્મણનું પુન્યરે
જે કોઈ નમશે એનાં ચરણ ઝાલીરે, તે નારી સહુમેં મને વહાલીરે;
તવ સ્ત્રી સહુ પાછી ફરતીરે, સામગ્રી પૂજાની કરતીરે.
સહુ કહે માંહો માંહી બાઈરે, કેવા હશે શ્રીકૃષ્ણના ભાઈરે;
જેને સ્યામળીઆશું સ્નેહરે, હશે કંદર્પ સરખો દેહરે.
લઈ પૂજાના ઉપહારરે, રહી ઉભી સોળ હજારરે;
બાઈ લોચનનું સુખ લીજેરે, આજ જોઈનું દર્શન કીજેરે.
ઋષિ શુકજી કહે સુણ રાયરે, સ્યામળીઓજી મળવા જાયરે;
છબીલેજીએ છૂટી આસેરે, દીધી દોટ તે દીનદયાળેરે.
સુદામે દીઠા કૃષ્ણ દેવરે, છૂટયાં આંસુ શ્રાવણ નેવરે;
જૂએ કૌતક ચારે વર્ણરે, ક્યાં આ વિપ્ર ક્યાં અશરણશર્ણરે.
જૂએ દેવ વિમાને ચડીઆરે, પ્રભુ ઋષિજીને પાય પડીઆરે;
હરિ ઊઠાડ્યા ગ્રહી હાથરે, ઋષિજી લીધા હૈડા સાથરે.
મળ્યા જાદવ જોવા પુઠેરે, પ્રેમનાં આલિંગન નવ છૂટેરે;
સુખ અન્યોન્યે જોયાંરે, હરિનાં આંસુ સુદામે લોહ્યાંરે.

તુંબિપાત્ર ઉલાળિને લીધુંરે, દાસત્વ દયાળે કીધુંરે;
ઋષિ પાવન કર્યું મુજ ગામરે, તમે પવિત્ર કર્યો રંક ધામરે.
તેડી આવ્યા વિશ્વાધારરે, મંદિરમાં હરખથી અપારરે;
હસ્ત ઝાલી હરખે મુરારિરે, જોઈ હાસ્ય કરે સહુ નારીરે.
ઘણું વાંકાં બોલ્યાં સત્યભામારે, આવા ફુટડા મિત્ર સુદામારે;
હરિ તેને ઊઠીને શું ધાયારે, ભલી ન્હાનપણાંની માયારે.
ભલી જોવા સરખી જોડીરે, હરિને સોંધી એને રાખોડીરે;
જો કોઈ બાળક બાર નીકળશેરે, તે તો કાકાને દેખી છળશેરે.
તવ બોલ્યાં રુક્મિણી રાણીરે, તમે બોલો છો શું જાણીરે.

વલણ.

શું બોલો વિસ્મય થઈ, હરિભક્તને ઓળખો નહીં;
બેસાડ્યા મિત્રને શય્યા ઉપર, ઢોળે વાયુ હરિ ઉભા રહી.

૧૯—દેવકી વિલાપ.

રાગ મેવાડો.

વિનવે દેવકી હો, વીરાને વલવલી;
માનને માગે હો, મુખે દશ આંગળી.
હૃદયા ફાટે હો, નયણે જળ ઝરે;
સુકુમાર કુંવરી હો, કાલું કાલું ઓચરે.
માનવી દેહ ધરી હો, વિપત્ત શી આવડી;
કોણ મુકાવે હો, નહીં [illegible] માવડી.
આઇ તેં ઉછેરી હો, [illegible] હું [illegible];
કેમ મળું રાતી હો, [illegible]ની આંખડી.

મહીએર તો મારૂ હો, તું મથુરાપતિ;
ઉગ્રસેન કાકા હો, આજ પામે નથી.
કહાં ભોગવશો હો, પાપનો પોટલો;
શિર મારૂ દુખે હો, તાણો મા ચોટલો.
માળા મારી તૂટી હો, પડે કરમુદ્રડી;
દેખે અંગ લોકડા હો, ખસી મારી ચુંદડી.
વેણી વીંખરાણી હો, કાઢીએ સેસ બની;
ભલુ થાઓ દેવનું હો, વાણી એવી ઓચરી.
જે પરણાવે હો, તે તો વધ કેમ કરે;
મીંઢળ નથી છુટયાં હો, ના ગઈ સાસરે.
તંબોલ પરણ્યાનો હો, મુક્યો નથી સાવલીએ;
મા મારો છડકોડ બરી હો, લાગું તારે પાવલીએ.
જેને ઉછેરીરે હો, તેને નવ મારીએ;
ઘણું વેળાવી હો, ઘેર પધારીએ.
ગગનવાણી હો, કો વેરણ સુજતણી;
સાચું રખે માનો હો, જુઓ હું દુર્બળ ભણી.
એમ વલવલતી હો, રોતી ગજગામની;
દેવકી રોતાં હો, રોઈ પ્રજા ગામની.
રોયાં વૃદ્ધ જોબન હો, ને બાળક બાહુવાં;
રોયા હય હસ્તી હો, રોયાં નગ્ર ઝાડુવાં.
રોયા ગગને દેવના હો, રોયા વસુદેવપતિ;
પણ નિરદે કંસને હો, દયા નથી આવતી.

વલણ.

દયા ન આવે કંસને ક્રોધી મથુરાનાથરે;
જોવે ધાઈ ધાય મૂકે, વસુદેવે ઝાલ્યો હાથરે.

દશામ સ્કંધ.

૨૦—કૃષ્ણ બાળચરિત્ર

રાગ મારૂ.

કોણે ફોડી હો, આ ગોળી કોણે ફોડી હો;
સાદ સાંભળી નાઠા નરહરિ, અંબા દોડી હો. આ ગોળી૦

ઉઝરયું વદનને હાથ ઘસતી, પુઠે હીંડી હો;
બાઈ ગોરસનું મને દુઃખ નથી, ભાંગી ગોળી રીઠી હો. આ ગોળી૦

પરસાળ છાસે છબંછબે, જેમ તળાવની લહેરી હો;
આખા ગોરસ ઉજડ વાળ્યું, દીકરો કે વેરી હો. આ ગોળી૦

આખાણુ ખખરાવ્યું ખાકડાંને, ઉછંછળ છૈયો હો;
પાત્ર ફૂટું ને નેતરૂં તૂટું, ભાંગો રવૈયો હો. આ ગોળી૦

આખો દિવસ આજ બાંધી મૂકું, જોઉં કોણ મુકાવે હો;
પ્રેમાનંદ પ્રભુ સીતાપતિ, કેમ હાથ આવે હો. આ ગોળી૦

રાગ પંચમ—સામેરી.

સોટી લીધી હાથ, ધાયાં જસોમતીરે;
ઘુંટણીએ ઘનશ્યામ, નાસે જદુપતિરે.

જોવા મળી વ્રજનાર, અંત્રિક્ષ સુરવધુરે;
આગળ પુત્ર ને પૂઠે માત, ખુંદ્યું ગામ બધુંરે.

બીજાં બાળક નાસી જાય, મર્કટ વૃક્ષે ચડયાંરે;
થાકાં જસોદા માત, ધાતા ઢળી પડયાંરે.

પુનરપિ બેઠાં થાય, અંબા શ્વાસે ભરીરે;
છેડો ખસી ખસી જાય, વેણી વીખરીરે.

નાનાં બાળક માંય, શક્તિ ક્યાંથી આવડીરે;
તાળી દઈ, હસે ગોવાળ, દાઝે માવડીરે.

જુએ ઈંદ્રાદિક દેવ, કૌતક કૃષ્ણતણુંરે;
છે આંસુ ભર્યાં લોચન, દીસે સોહામણુંરે.

છે ક્રોધ ભર્યું કપાળ, શીશ તરડીયુંરે;
શોભે મોહનજીનું મુખ માખણ ખરડીયુંરે.

છે ખીટળીઆળા કેશ, માંહે રેણુ ભરીરે;
નાસે ત્રિભુવનનાથ, જુએ ફરી ફરીરે.

છે ગોરસ ખરડ્યો દેહ, તક્રનાં બિંદુ ઝરેરે;
એવા દુઃખમાં દીનાનાથ, માખણ ભક્ષ કરેરે.
ખોડંગતો વિશ્વનાથ, ચોટે ચાલતોરે;
સોને મઢ્યો સિંહનો નખ, હૈડે હાલતોરે.

કમળપેં કોમળ પાય, કઠીણ ભોમ્ય ધરેરે;
ભાંગે કાંટા વાગે પાપાણુ, શોણિત અંગે ઝરેરે.

છે અંતરજામી નાથ, માને કીધી મયારે;
ઘણું થાકી જાણી માત, પ્રભુ પડી ગયારે.
હું નહીં કરૂં અન્યાય, એકવાર ચૂકોરે;
કહો તેવા ખાઉં સમ, આવારકો મૂકોરે.
જઈને ઝાલ્યો હાથ, દાસી કને દોરડું માગેરે;
પરમેશ્વર માગે માન, માતને પાય લાગેરે.

મંદિરમાં આવ્યાં માત, પાંખોટે અહીરે;
બાંધવા માંડયા હાથ, દોર પોંચે નહીરે.

કેમ કરી બાંધ્યો જાય, સુંદર શ્યામજીરે;
ભટ પ્રેમાનંદનો નાથ, અકળ રામજીરે.

દશમ સ્કંધ.

૨૧—ભોળી સુભદ્રા.

રાગ દેશાખ.

માતાને ઘેર ગયા મોરારીરે, ત્યારે રોજે મળા સર્વે નારી રે;
સોળ સહસ્ત્રે વાત વિચારી રે, શું લાવ્યા ગિરિવરધારી રે.
આવ્યા સુભદ્રાની પાસે રે, જ્યારે બહાર પધાર્યા અવિનાશ રે;
ત્યારે નણંદ થયા પ્રસન્ન રે, આપ્યા સોળ સહસ્ત્રને આસન રે.
પછે સુભદ્રાજી હરખે પૂછે રે, ભાભી સર્વે આવ્યાં તે શું છે રે;
સુણી સુભદ્રાની વાણીરે, ત્યારે બોલ્યાં રૂક્મિણી રાણી રે.
આવ્યાનું સ્થાનક અમારૂં રે, તે તો બાઈ ભોવન તમારૂં રે;
અમો ભાભી જે સોલ હજાર રે, તેને તમારો છે આધાર રે.
જ્યારે તમો જાશો સાસરડે રે, નહિ કદી અવાય વસુદેવ ઘર રે;
સાસરવાસો સર્વે ભોજાઈ રે, કરવા ઇચ્છેછે તમને બાઈ રે.
અમ સરખું કંઈ કામ દેજો રે, મન ગમે તે માગીને લેજો રે;
જ્યારે એમ બોલી વડી વામા રે, ત્યારે બોલ્યા સત્યભામા રે.
આપણુને એથી અધિક કંઇ નહીં રે, દૂધ છે તોય એને છેએ દહીં રે;
આપ્યાનો તે શો છે ઉધારો રે, બાઇજી લોની આ હાર અમારો રે.
આપણુ ક્યાં ખરચીશું ગર્થ રે, સાસુ નણંદ એ મોટું તીર્થ રે;
આપ્યો હાર તે સત્યભામા સતી રે, ત્યારે ઊહીઆં જાંબુવંતી રે.
આ પહેરો સુભદ્રાજી ચીર રે, ચિત્રવિચિત્ર ભર્યું છે હીર રે;
રૂક્મિણી મન કીધું બહોળું રે, આપ્યું પહેરવાને ત્યાં પટોળું રે.
એક કહે લ્યો સુભદ્રા બહેન રે, આ માળા લ્યો મોટી મોહનરે;
કેણે આપ્યા કંકણ ને ચૂડી રે, નણદી કહે ભાભીઓ રૂડી રે.
ધોળા સાળુ છાંટ્યાં કેસર રે, મોટાં મોતી નાકે વેશર રે;
કો જોડ આપે અણુવટની રે, કો છોડે કટિમેખલા કરની રે.

કલ્લાં કાંબી ને ઝાંઝરીઆં રે, નણંદને અર્પણ કરીઆં રે;
એમ આભ્રણ આપ્યાં સર્વે રે, ત્યારે બોલ્યાં સુભદ્રા ગર્વે રે.
આજ ભાભી પરોણાં રહીએ રે, વળી કામ અમ સરખું કહીએરે.
જેવાં કરશો તેવા થઈશું રે, વહાલી વાત તે તમને કહીશું રે;
સુણી સુભદ્રાની વાણી રે, ત્યારે બોલ્યાં ને રૂક્મિણી રાણી રે.
કહુંછું કહો સુભદ્રા બાઈ રે, આજ આવ્યા હુતા તમારા ભાઈ રે;
પેટી હતી તે બીવા કનેરે, આવીને તે આપી છે તમને રે.
તે પંજરમાં તે શું છે રે, ભાભીસાથ ગૅાડા પૂછે રે;
આપણે બોલવું ચાલવું શાનું રે, એને જોઈ જાવું છે છાનું રે.
માટે ઉઘાડો પંજરતાળું રે, અમો વેગળાં રહીને નિહાળું રે;
નણંદે ઝબ કરડી ત્યાં દત રે ભાભી ક્રોધી તમારો કંથ રે.
જાણો છો ત્રીકમની ટેવ રે, અધિકટકો છે કૃષ્ણદેવ રે;
એ તાળાંની કૂચી રે, મોહને મૂકી છે ઉચી રે.
શું જાણીએ ઘો છે કે સાપ રે, તેને દેજો તમે જવાપ રે;
ત્યારે સત્યભામા ત્યાં પૂછે રે, બાઈ આવડું બીહોડો તે શું છે રે.
જો તમ ઉપર કોપે શ્યામ રે, ત્યારે મારૂં તમો લેજો નામ રે;
જો હરિ દેખાડે મુને બળ રે, રૂડી પેરે ઉતારૂં ઝાકળ રે.
ત્યારે બોલ્યાં તે જાંબુવંતી રે, એક મેં વિચારી છે મતિ રે;
આપણ અવરી પ્રતિજ્ઞા કીજે રે, કોઈ બહાર જઈ વાત ન કીજે રે.

વલણ.

ન કીજે વાત વિઠ્ઠલની ચોરી, જાંબુવંતી એમ ઉચ્ચરે;
સંજય કહે સાંભળ ધૃતરાષ્ટ્ર, પછે સ્યામા સમ કેવા કહેરે.

૨૨—ભોજાઇઓની ભાવના

રાગ મારૂ.

જાંબુવંતી કહે બહાર જઈને, કરે પિંજરની વાત:
તેને માથે ભાર એટલો, નહીં પિતાની જાત.
પછે સુભદ્રાના હાથમાં તે આપ્યાં સત્ય વચન;
વસ્ત્ર આભુષણ રહ્યાં જોઈને, માન્યું માનુનીમન.
ચાલી સુભદ્રા પિંજર પાસે, કૂંચી કરમાં સહાઈ;
એકલીએ તાળું ઉઘાડ્યું, જુએ વેગળી સર્વે ભોજાઈ.
દ્વાર બને જુજવાં કીધાં, જુએ છે સર્વે સાર;
માંહે મૃતક મોડું દીઠું, ત્યારે હસી રાજકુમાર.
અહિલોચનનો પ્રાણ રહ્યોતો, વળગી પેટીના પાસા માંહે;
હસતાં હાસ કરી હંસ પેઠો, હરિભગિનીના નાક માંહે.
અબળાને ગર્ભે છે અર્જુન કેરો, થયા છે પંચ માસ;
તે પિંડ માંહે પાપી પરાણે, સદ્ય પૂર્યો વાસ.
તે જીવ વિચારે અહિલોચનનો, હું આવ્યો હરીને ઘેર:
ન થાઉં પ્રસવ મારૂં સુભદ્રાને, વાળું પિતાનું વેર.
ત્યારે કૃષ્ણની કામનીએ કૌતક કીધું, મરકલડે મુખ તાણ્યું;
કમાઈ જુઓ આપણા કંથની, મુવું મડદું મસાણેથી આણ્યું.
તાળી દઈ હસ્યાં માંહો માંહે, સર્વમાં સત્યભામા ડાહ્યાં;
ભાઈએ હેત દીધું ભગિનીને, અવિલોકે અભડાવ્યાં.
પીતાંબરનો પાલવ ઢાંકી, પ્રભુએ પિંજર આણ્યું;
મારે મંદીરે ન આવ્યા, મેં ત્યારથકી કૌતક જાણ્યું.

મુખ મરડીને તાણે સરકડા, કરવા લાગી ઠેકાળી;
સુભદ્રાને વીંટી વળી ભાભી, સોલ સહસ્રની ટોળી.
રૂક્મિણી કહે બાઇ મારે મંદીર, ટબકલી છીંટ છે આછી;
તે તમને હું આપીશ બાઈ, પટોળી આપોની પાછી.
જાંબુવંતી કહે બત્રીશ લક્ષણો, બાઈ તમારો વીર;
તે જાણે તો મુને હાર મારે, માટે આપો મારૂં ચીર.
સાંસતાં રહી સત્યભામાં બોલ્યાં, હાથ દઈને ગાલે;
આજ તો હાર લાવોની પાટો, જોઈએ તો આંવજો કાલે.
એક કહે નહીં રાખે આપણું, નહિ અંબાયા ભીખારી;
હસ્તિનાપુરમાં કેમ જાશે, અંગુઠી પહેરી મારી.
એક કહે એ અભિયાને આપતાં, આપણું હૈડું હીસે;
પાછું લઈએ છીએ એટલા માટે, જે પીએરમાં વરણાગી દીસે.
માન દઈ અપમાન માંડયું. જ્યારે વસ્તુ પેટીની જાણી;
મૂળગું વસ્ત્ર જે સુભદ્રાનું, ભાભીએ લીધું તાણી.
ત્યારે બડબડતાં સુભદ્રા બોલ્યાં, જે ઘણી હું માનમોહોતી,
હવે સાસ્લા સોતી જવા વેર, ભાભીઓ ભાવના પહોતી.

વલણ.

પહોતી ભાવના ભાભીઓ, એમ નણુદે ટચકો ચોડીઓ;
લટપટ કરીને વસ્ત્ર હર્યાં, પછે આપ આપને મંદીર દોડીઓ.

અભિમન્યુ આખ્યાન.

પૃ કા.

શામળ.

૨૩—સ્ત્રીના વખાણ.

છપ્પા.

સ્ત્રીવશ સૂર્ય ને ચંદ્ર. છંદ્ર તરૂણી વશ જ્યારે;
સ્ત્રીવશ દેવ મહાદેવ, મોટી માયા તે ત્યારે;
સ્ત્રીવશ રૂડા ગામ, સ્ત્રી વશ મુનિવર મોટા;
સ્ત્રીવશ સઘળી સૃષ્ટિ, છેક મોટા ને છોટા;
વશ વરતે નર સહુ તે તણે જુવાની જ્યારે ઘણી;
કવિ શામળ કહે અજીત એ, તરતીમ ઘણી તરૂણી તણી.

નારી તેનું નામ, કરે સ્વામીની સેવા;
નારી તેનું નામ, કંથને જાણે દેવા;
નારી તેનું નામ, દુઃખ જે આગળ કહીએ;
નારી તેનું નામ, સ્વામીના અવગુણ સહીએ;
વળી નારી નમીને ચાલશે, નારી સપૂત કુળે ફળે;
જીવતાં જશ છતી લીએ, અંતકાળે વાંસે બળે.

પ્રમદા તેજ પ્રધાન, પ્રીત પ્રમદાની પ્રૌઢી;
પ્રમદાથી શોભે પુરૂષ, કહેવાય નરનારી જોડી;
પ્રમદા વડે ઘરસુત્ર, પુત્ર પ્રમદાથી પામે;
અર્ધાંગ પુન્ય વિભાગ, દુઃખ વનિતાથી વામે;
ઘર છિદ્ર ઢંકાય ઘરૂણી થકી, માન સન્માન મહિમા મળે;
શુભ ઇચ્છે તે સ્વામી તણું, અંતકાળે અગ્નિમાં બળે.

મળે કામની કંથ, પ્રથમ તો લજ્જા પામે;
ગળે કામની કંથ, નેણ તે નીચાં નામે;
મળે કામની કંથ, સ્નેહનાં વાયક સઝે;

મળે કામની કંથ. જોર જોબનનું જૂઝે;
જ્યાં મળે કંથ ને કામની, હાવ ભાવ મનમાં ભરે;
પકડે તે તરૂણી તોલ ત્યાં, શામળ કહે શોભા ધરે.

રામા રત્નની ખાણુ, જાણુ એ રંભા રૂડી;
ધરે સોળ શણગાર, હાર કંઠે કર ચૂડી;
શોભે ઝળહળ ગેહ, દેહ કોમળ શુભ સાજી;
શોભા કેરૂં સદન, વદન હસી રાખે રાજી;
ભડ ભોજ કરણુ વિક્રમ અને, હરિશ્ચંદ્રની હારના;
પંડિત ચતુર :પુર પાટવી, નૃપતિ નેટ પણુ નારના.

જે ઘરમાં ઘરનાર, દામ ઉધારે દેશે;
જે ઘરમાં ઘરનાર, પિંડ પિત્રી પણુ લેશે;
જે ઘરમાં ઘરનાર, તોજ મેણું શિર ટળશે;
જે ઘરમાં ઘરનાર, માન માણુસમાં મળશે;
ઘરનાર જેહને ઘર હશે, શોભિત શાહ સરસ જસો;
ઘરનાર વિના નર નિર્મળો, શાહ તોય તસ્કર તસો.

નાર વિના નર રંક, સંગ રાખે નહિ કોઈ;
નાર વિના નર ચોર, જોર જર બેસે ખોઈ;
નાર વિના નર નિર્બળ, સબળ રાખે નહિ સંગે;
નાર વિના નર દીન, હીનસુખ એકલ અંગે;
ચતુરા વિણુ ચાલે નહીં, જગતમાંહિ રહે જ્યાહરે;
શામળ કહે છે સ્યામા કરી, તજે જગત તો ત્યાહરે.

જોબનમાં દે રગ સંગ સુખ ટાઢક તનની;
વાલપણે કરી વાત, મટાડે પીડા મનની;
સુખ દુઃખમાં સમ ભાગ, રાગ રૂડે ગુણુ ગાતી;
ચતુરા ચિત્ત હરનાર, સાર ઉરમાં મદમાતી;
વળી વૃદ્ધપણે સેવા કરે, દેખ્યાથી દિલ દુઃખ ટળે;
એ ગરંત ઝાઝી મળતી નહિ, બહુ સ્નેહે તાપે ગાજે.

રાખે કંથની રીઝ, કામ કરવા દિલ દાસી;
પિયુ ઘર કામ પ્રધાન, હોય મધુરી મુખહાસી;
દુઃખની વેળા કામ, ખરૂં દિલ રિઝરે ખાંતે;
વેલી સેવામાંહિ, ઘણી રૂપાળી ઘાટે;
પતિવ્રતપણું પાળે ઘણું, નર ઉપર દિલ નેહનું;
કવિ શામળ કહે શોધી મળે, તરૂણી નામજ તેહનું.

નારી તેનું નામ, કરે સ્વામીની સેવા;
નારી તેનું નામ, દિલથી જાણે દેવા;
નારી તેનું નામ, દુઃખ સુખ ઘટતાં લહીઆ;
નારી તેનું નામ, સ્વામીના અવગુણ સહીઆ;
વળિ નારી જે નમી ચાલશે, નારી સફળ ફળે ફળે;
જીવે ત્યારે જશ જીતી લે, અંતકાળ બાંહેબળે.

નારી દેખી નર લાખ, ભોળવાણા કઈ ભટક્યા;
જોગી મૂક્યા જોગ, કઈક સંન્યાસી સટક્યા;
સિદ્ધ તજી સિદ્ધાઈ, બ્રહ્મચારી કઈ ભમીઆ;
પંડિત તજી પુરાણ, રંગ રામાસું રમીઆ;
વળી મત મૂક્યાં કઈ વરતીયે, વગોવ્યો વેષ વેરાગીએ;
સહુ સ્ત્રી સુખમાંહી શમી ગયા, તરૂણી ન તજી ત્યાગીએ.

પશુ ચરે છે તરણ, રહેછે રણમાં રમતાં;
નર નારીની જોડ, બાળીએ સાથે ભમતાં;
ઉડે પંખી આકાશ, જુઓ તેનું પણ જોડું;
કોણ ઉંચ કે નીચ, ગધેડું કે કાં ઘોડું;
સુર અસુર નાગ કિન્નર વિષે, દેવી નાગણ દાનવી;
મન ગઈ કર્યાં છે મેરીએ, કોણ માત્રમાં માનવી.

નાર વિના નર રંક, દામણો દીસે દેહે;
નાર વિના નર રંક દિસે ગુણહીણો ગેહે;

નાર વિના નર રંક, નહીં ધન ધારે કોય;
નાર વિના નર રંક, હરી પૂજન નવ હોય;
નિર્બળ છે નર નારી વિના, ભોગ કહ્યા તે ભોગવે;
અવગુણ અદકા અગુતેગણા, જુવતી વણ નર જોગવે.

નારી નરનું અંગ, સુખ દેયણુ કર મેવા;
ભજે પુણ્યમાં ભાગ, લાભ બરા લાખો લેવા.
સ્યામાથી સતાન, ધર્મ બુદ્ધિ તે ધારે;
પ્રગટે પુત્ર સપૂત, કુળ ઇકોતેર તારે;
કુળ શુદ્ધ મળે જો કામની, સ્વામીને સુખ દે સતી;
હું એમ વિચારૂં આપથી, પુણ્યવંત તેનો પતી.

માનનિ મોટે મૂલ્ય, મહા માયા એ મોટી;
કૅતવા- ઇચ્છે જેહ, તેહની ખાંતજ ખોટી;
સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળ, ભેદ ભારત જે ભણીઆ;
ઉંચ નીચ ને અમીર, સર્વ જુવતિએ જણીઆ;
સ્ત્રી ખરા રત્નની ખાણ છે, મોટી પુરૂષથી પ્રીછજો;
સઉ શાસ્ત્ર સાક્ષી શામળ કહે, અંતરમાં સઉ ઇચ્છજો.

નિર્મળ મનની નાર, સ્વામીને સ્વર્ગ પમાડે;
જુવતી જોબનમાંહી, રીઝથી રંગ રમાડે;
ઢાંકે કુળ કલંક, સરસ ચલવે ઘરસુત્ર;
વધે તેહથી વંશ, પ્રસવે પુત્ર સુપુત્ર;
વળી હોય સતી શુભ સાધની, પુણ્યવંતી તે પારખી;
છે નીચ કોઇકજ નારીઓ, સ્વભાવે સઉ નહિ સારખી.

દયારામ.

૨.—રાધિકાનું સ્વપ્નું.

ગીત.

માતાજીરે આજ આનંદ મારે અંગેરે, શ્રીકૃષ્ણ પરણ્યા મારે સંગેરે; આજ. ટેક.
માતાજીરે આજ સપન એવું દીઠુંરે, અમૃતથી લાગે મુજને મીઠુંરે; આજ.
માતાજીરે જાણે વૃષભાન મુજ તાતેરે, બ્રાહ્મણ મોકલ્યો પરભાતેરે; આજ.
માતાજીરે તમે જાણે નંદઘેર વીવા કીધોરે, મેં જાણે હરિવર માગી લીધોરે; આજ.
માતાજીરે રૂપવંતો ગુણવંતો હું નરખુરે, હૈડામાં એને જોઈ હરખુરે; આજ.
માતાજીરે તમે જાણે જમાઈ તેડયો જમવારે, હું દેખી લજવાણી ગઈ રમવારે; આજ.
માતાજીરે તમે જાણે લગન મારાં લીધાંરે, સગાં સંબંધી ભેળાં કીધાંરે; આજ.
માતાજીરે બારણીએ તોરણ બંધામરે, માનની મંગળ ગાયરે; આજ.
માતાજીરે સગાં સંબંધી મળી આવ્યાંરે, લાડકા-લાડુ સરવે લાવ્યાંરે; આજ.
માતાજીરે જાણે નટવર ચડીઆ વરઘોડેરે, આવીને ઉભા તારે ટોડેરે; આજ.
માતાજીરે તમે પોંખી પધરાવ્યા પ્રીતેરે, માંડવો શોભ્યો રૂડી રીતેરે; આજ.
માતાજીરે મને જાણે હરિ સંગે પધરાવીરે, મેં જાણ્યું માયરામાં હું આવીરે; આજ.
માતાજીરે કંથે કંસાર જમાડયો રીતેરે, મે પણ પ્રભુને જમાડ્યા પ્રીતેરે; આજ.
માતાજીરે વૃષભાનજી મુજ તાતેરે પેરામણી આપી ભલી ભાતેરે; આજ.
માતાજીરે તમે જાણે કુલની રીત કરાવીરે, મુજને સાસરીએ વળાવીરે; આજ.
માતાજીરે જશોદા સાસુને પાયે લાગીરે, એટલે હું ઝબકીને જાગીરે; આજ.
લાડકડીરે તારૂં સપન જે કોઈ ગાશેરે, દયાનો સ્વામી પરસન થાશેરે; આજ.

૨૫—બાળ લીલા.

ગરબો.

સજ્જન સાંભળોરે, હરિની બાળલીલા કાંઇ ગાશું,
કોટી કલ્પનારે, પતિતપણાથી પાવન થાશું—૧

ઇશ્વર અખિલતણારે, જેનું કરે શેષ શિવ વંદન,
ભક્તવત્સલ પ્રભુરે, માટે થયા નંદના નંદન.—૨
ગોકુળ ગામમાંરે, નિત્ય યશોમતીઘેર આનંદ હેલી,
કાલાં તોતલાંરે, સુતનાં વચન સુણી થાય ઘેલી —૩
મોહન મૂરતીરે, સહેજે દીઠેથી મોહ લાગે,
તે હરિ હઠ કરીરે, મા મા કહીને માખણ માગે.—૪
પાયે લગરીરે, છમછમ કરતો છબીલો ચાલે,
લટકે લાડકોરે, રગત લાકડલી કર ઝાલે.—૫
કટિકંદોરડોરે, ચરણ ધરંતાં ખમખમ બોલે,
લટકે ફૂમતૂંરે, શોભા નહી કોઈ તેની તોલે.—૬
પહોચાં સાંકળાંરે, કરમાં કંચનકંકણ શોભે,
બાજુ બેરખાંરે, બાજુબંધે બહુ મન લોભે.—૭
ઉરપર સાંગલુંરે, સિંહનખ શોભે સુવરણમઢીઓ,
મણી મુક્તાતણીરે, માળાઓ જઈ નાભી અડીઓ.—૮
મોહન મુખડુંરે, શરદપુનમ શશીથકી બહુ સારૂં;
નિરમળ નાસિકારે, મોતીલળકે મોહ્યું મન મારૂં.—૯
આંજી આંખડીરે, માજી ગાલ નજરીઉ કીધું;
લીલવટ લાલનુંરે, શોભે કુંમકુંમ બિંદુ દીધું.—૧૦
કુંડળ કાનમાંરે, પડયાં પ્રતિબિંબ કપોળે ઝળકે;
ઝુંમણ વેળીઉરે, મોતી ભરીઉ લટકે લળકે.—૧૧
મુખપર ઝૂમતારે, હરિને ખિટળીઆળા કેશ;
છબી ઘનશ્યામ છેરે, મનમોહન પ્રભુ બાળક વેશ.—૧૨
મુખ દધિ લેપિયુંરે, નિરખે ઉર ભરી આવે વા'લ;
પરમ આનંદનોરે, સાગર નવનીતપ્રિય નંદલાલ—૧૩
એવો લાડીલોરે, ઠમકે ચાલ ઠમકતી ચાલે;
મહીડું વલોવતાંરે, ગોવિંદ ગોળી રવૈ ઝાલે.—૧૪

હરખી નરખી ને ગોપીજન જાયે વારણે;
અતિ આનંદ શ્રીનંદજીને ઘેર;

માતા જસોદા ઝુલાવે પુત્ર પારણે.

હરિનાં મુખડાં ઉપર વારૂં કોટિક ચંદ્રમા,
પંકજલોચન સુંદર વિશાળ કપોળ;
દીપકજ્યોતિ સરખી દીપે સુંદર નાસિકા,
કોમળ અધર અરૂણુ છે રૂડા રાતા ચોળ; માતા૦

મેઘશ્યામ કાન્તિ ભ્રકુટી છે વાંકડી,
ખીટળીયાળા ભાળ ઉપર ઝુમે કેશ;
હસતાં દંતુડી દીસે બેઉ હીરાકણી,
જોતાં લાજે કોટી મદન મોહનવેશ; માતા૦

સિંહનખ જડેલું સુવર્ણ શોભે સાંગલું,
નાજુક આભ્રણુ સઘળાં કંચન મોતી હાર;
ચરણુ અંગુઠો ધાવે હરજી બે હાથે ગ્રહી,
કોઈ બોલાવે તો કરે કિલકિલાકાર; માતા૦

લાલ લલાટે કીધો કુંકુમ કેરો ચાંદલો,
શોભે જડિત્ર જાણે મરકતમણિની માળ;
જનની જુગતે આંજે અણિયાળી બેઉ આંખડી.
સુંદર કાજળ કેરૂં ટપકું કીધું ગાલ; માતા૦

સરવે સોનાનું જડિત્ર મણિમય પારણું,
ઝુલાવે રૂમ ઝુમ વાજે ઘુઘરીનો ઘમકાર;
માતા વિધ વિધ વચને હરિગુણ ગાયે હાલડાં,
ખેંચે કુમતીઆળી રેશમદોરી સાર; માતા૦

હંસ કારંડ ને કોકિલ પોપટ પારણે,
બપૈયા ચકોર ને કાંઈ સારસ મેના મોર;

રમકડાં મૂક્યાં રમવાને મોહનલાલને,
ઘમઘમ ઘુઘરા વગાડે નંદકિશોર;   માતા૦
મારા કહાનાની સમાણી કન્યા લાવશું,
મારા લાલને પરણાવીશ મોટે ઘેર;
મારો જાયો વરરાજા થઈ ઘોડે બેસશે,
મારો કહાનો કરશે સદાય લીલાલહેર;   માતા૦
મારો લાડકવાયો સખામાં રમવા જશે,
સારી સુખલડી હું આપીશ હરીને હાથ;
જમવા વેળા રૂમઝુમ કરતો ઘેર આવશે,
હુંતો ધાઇને બેટાડીશ હૃદયા સાથ;   માતા૦
જેનો શેષ શંકર સરખા પાર પામે નહીં,
નેતિ નેતિ કહે છે નિગમ વારંવાર;
તેને નંદરાણી હુલરાવી ગાયે હાલરાં,
નથી નથી એનાં ભાગ્ય તણો કાંઈ પાર;   માતા૦
વ્રજવાસી સૌ સરવેથી સુભાગી ઘણાં,
તેથી નંદજસોદા કેરું ભાગ્ય વિશેષ;
તે સર્વેથી ગોપીજનનું ભાગ્ય અતિ ઘણું,
જેની કરે પરીક્ષા બ્રહ્મા શિવ ને શેષ;   માતા૦
ધન્યધન્યવ્રજવાસી ગોપીજન નંદજસોમતી,
ધન્ય ધન્ય વૃંદાવન, હરિ કેરો જ્યાં છે વાસ;
સદા જુગલકિશોરે ત્યાં લીલા કરી,
સદા બલિહારી જાય છે દયારામ દાસ;   માતા૦

૨૭–યોગ્યાયોગ્ય વિચાર.

પદ.

જે કોઈ પ્રેમઅંશ અવતરે, પ્રેમરસ તેના ઉરમા ઠરે–ટેક.
સિંહણ કેરૂં દૂધ હોય તે સિંહણસુતને જરે,
કનકપાત્ર પાખે સહુ ધાતુ ફોડીને નીસરે–પ્રેમરસ૦
મકરખોરનું સાકર જીવન, ખરના પ્રાણજ હરે,
ક્ષાર–સિંધુનું માછલડું જ્યમ મીઠા જળમાં મરે–પ્રેમરસ૦
સોમવેલી રસપાન શુદ્ધ જે બ્રાહ્મણ હોય તે કરે.
વગળવંશીને વમન કરાવે, વેદવાણી ઉચરે–પ્રેમરસ૦
ઉત્તમ વસ્તુ અધિકાર વિના મળે, તદપિ અર્થ ના સરે;
મત્સ્યભોગી બગલો મુક્તાફળ, દેખી ચંચુ ના ભરે–પ્રેમરસ૦
એમ કોટિ સાધને પ્રેમ વિના પુરૂષોત્તમ પુંઠ ન ફરે;
દયાપ્રીતમ શ્રીગોવરધનધર પ્રેમભક્તિએ વરે–પ્રેમરસ૦

૨૮–મીરાં ચરિત્ર.

મીરાં મન મોહનશું માન્યું;
વરીઆ વરીઆં શ્રીગિરધરલાલ જાણે જગ નથી. કાંઈ છાનું—ટેક
જેમલ રાઠોડની દીકરીરે, સુણો મીડતા એનું ધામ;
રૂપગુણ કોઈ સમોવડ નહીં, રૂડું ધર્યું મીરાંબાઈ નામ. મી૦
જોશીએ વાંચી જનમોતરીરે, તેમાં લખ્યું નીકળ્યું એહ;
વરશે વિશ્વંભરનાથનેરે, કરશે નંદકુંવરજીશું નેહ. મી૦
ઉદેપુરનો રાણો રાણીઓરે, તે સાથે કરી છે સગાઈ;
પરણાવીને વળાવ્યાં સાસરે, કંઈ લૌકિક રીતે મીરાંબાઈ. મી૦

દેવીને દેવા વધામણાંરે, ચાલ્યાં વરકન્યા સહુ જન;
રાણે પારવતીજી પુજ્યાંરે, મીરાંનું તો મોહનમાં મન. મીરાં.
સાસુ કહે સૌભાગ્ય વધેરે વહુ, નમો શક્તિને પાય;
મીરાં કહે મસ્તક મારૂં નહીં નમે, વિના શ્રીગિરિવરધરરાય. મીરાં.
સાસુ કહેરે સામી બોલી આજથી મારે, નથી એ વહુનું કામ;
પુત્રને કહ્યું એહને રાખો પરી, એક ન્યારૂં રચાવો એનું ધામ. મીરાં.
એવું સુણીને મીરાં મગ્ન થયાંરે, ભલું થયું ભાંગ્યો જંજાળ;
સાધુની સંગે દિન રેણુ નિર્ગમશું, સુખે સેવીશું ગાઇશું ગોપાળ. મીરાં.

નંદનંદન સાથે ન્યારાં રહ્યાંરે મીરાં, હરિજન આવે ઘણા ઘેર;
નિત્ય ભજન કથા કીરતન ઓચ્છવ, હરિને લડાવે કરે લહેર. મીરાં.
નણંદ આવી મીરાંબાઇની પાસે, ભાભી આશો માંડયો ઉતપાત;
સાસરે રાણાજીનું કુળ લજાવ્યું વહુ, મહીએર લજાવ્યાં માતતાત. મીરાં.
અંબર આભ્રણ પહેરો અનુપમ, સજો સુંદર શણગાર;
મહેલે પધારો રાણાજતણેરે, રમી રીઝવી લ્યો ભરથાર. મીરાં.
છાપાંતિલક આ શી તુલસીની માળા, નાચો ખુંદો વેરાગીને વેશ;
સંગ મુકી દ્યો સાધુ સંતનોરે, રાણોજી તો કરે સુણી ક્લેશ. મીરાં.
મીરાં કહે રે બાઈ ક્લેશ ટળવાનો, એકજ છે ઉપાય;
કહેજો રાણાજીને સાધુને સેવે પ્રેમે, નૃત્ય કરીને હરિ ગાય. મીરાં.

વળી સોનું રૂપું પહેરે શું સુધર્યુંરે, કહાડી નાખો ડાકડમાળ;
છાપાંતિલક ધરી સાધુઓમાં બેસો, આ લો પહેરો તુળસીની માળ. મીરાં.
તમો પણ જાઓ શીદ સાસરેરે બાઈ, વૃથા વગાળો શાને દેહ;
મનગમતા મોહનવર સાથે તમો, સર્વ તજીને કરો સ્નેહ. મીરાં.
કહેજો તમારી માતનેરે, વૃદ્ધ થયાં ગોવિંદ ગુણ ગાયે;
હરિવિના કોઈ દેવ સેવશો તોયે, જનમ મરણ નહીં જાયે. મીરાં.
સુણી એમ અચુકની ખીજતીરે બાળા, આવી બંધવની પાસ;
ઓ ભાઈ ભાભી કહેછે થાઓ વેરાગી સહુ, મુકી દ્યો રાજ અવાસ. મીરાં.

એવું સુણીને આવ્યો રોષ રાણાને, પ્રેર્યો સેવક મીરાંને આવાસ;
લાવો ખબર છે શા રંગમાંરે, કોણ કોણ બેઠું એની પાસ. મીરાં.
અનુચરે આવી એમ કહ્યું જે, નથી ત્રીજું માણસ આ વાર;
રાણીજી સાથે કોઈ પુરુષ બીજો છે, ઘરમાં થઈ રહીછે થૈથૈકાર. મીરાં.
સુણતામાં રાણો થયો રાતડોરે, ખેંચી ખડ્ગ ધાયો છે તેણીવાર;
પેઠો મીરાંને મ્હેલે એકલોરે, કોઈ આવે ના ધાઈ દીધાં દ્વાર. મીરાં.
આવી જોયું તો મીરાં એકલીરે, પ્રભુએ તેને ના દીધું દરશન;
પૂછ્યું મીરાંને પેલો પુરુષ ક્યાં છે, તારે લાગ્યું જોઉં લગન. મીરાં.
ક્યાં છે પૂછો શું રાણા રોષમાંરે, તે તો સઘળે વસે છે ભરપૂર;
ધ્યાનમાં જુવે જોગી પ્રેમી પ્રત્યક્ષ દેખે, રહે છે દુષ્ટથકી દૂર. મીરાં.

કાઢી નાંખોજી આ કલેશ કપટ સર્વે, નિર્મળ કરો મન;
પ્રેમભક્તિએ પરબ્રહ્મ ભજો તો, તમને થાય તેનાં દર્શન. મીરાં.
એવું સુણીને આગ લાગી ધણીરે, પણ ભાવ ના આવ્યોરે ભૂપ;
ક્રોધ કરીને શસ્ત્ર વાવરે એવે, દીઠાં મીરાંનાં બે રૂપ. મીરાં.
તોએ મુરખ સમજ્યો નહીં રે, મન સાથે ન કીધો વિચાર;
બીજું ખડ્ગ એણે ખેંચીયું રે, ત્યારે હરિએ દેખાડી મીરાં ચાર. મીરાં.
છોભો પડયો પાછો ફર્યોરે, રાણો આવ્યો પોતાને ઘેર;
વિષનો પ્યાલો મોકલ્યો પીજો, કહાવ્યું રાણાએ આણી ઝેર. મીરાં.
લીધો મીરાંએ મન મગ્ન થઈનેરે, પ્રભુને દેખાડી કર્યું વિષપાન;
અમૃત સરીખું થઈ ગયું રે, એને સમર્થ ધણી ભગવાન. મીરાં.
મીરાંબાઈ આવ્યાં વૃંદાવનમાં રે, પ્રેમે નીરખ્યા શ્રી વ્રજરાય;
શ્રી જમુના પયપાન કર્યું ને કરી, છવા ગોંસાઈને શિક્ષાય. મીરાં.
હરિજન જાણી મીરાં મળવાનું કહાવ્યું,તેણે કા'વ્યું ના જોઉં સ્ત્રીનું મુખ;
મીરાં કહે સારૂં થયું સવારૂં સુજને, પરપુરુષ જોએથી દુઃખ. મીરાં.
આજ લગી હું એમ જાણતી જે, વ્રજમાં કૃષ્ણ પુરુષ છે એક;
વૃંદાવન વસી હજી પુરુષ રહ્યા છો, તેમાં ધન્ય તમારો વિવેક. મીરાં.

એવું શુણીને જ્ઞાન પામીઆરે, જીવા ગોંસાઈ મળ્યા છે સામા ધાઈ;
હળી મળીને હરિની વાત કરીને આવ્યાં, મેવાડદેશ મીરાંબાઈ. મીરાં.
કરી તૈયારી ચાલ્યાં દ્વારિકાં રે, પ્રેમે નીરખ્યા શ્રીરણછોડ;
વાસ પુરીને પ્રભુની પાસે રહ્યાં સદા, પહોંચ્યા છે મનના કોડ. મીરાં.
પાછળ પસ્તાવો રાણાને થયોરે, ગયું ઉતરી મનનું ઝેર;
મુખે માગે તે આપું તેને જે કોઈ, લાવે મનાવી મીરાં ઘેર. મીરાં.
ઉપરા ઉપરી તેડાં મોકલ્યાં રે, આવીને લાગ્યા સહુ પાય;
માજી પધારો મેવાડમાં વેહેલાં, રાણાજી તો અન્ન ન ખાય. મીરાં.
જહાંરેલગી તમો રહેશો દ્વારિકાંરે, ત્યાંલગી કરૂં અપવાસ;
આગ્રહ દેખી મીરાં વિદાય માંગવાને, આવ્યાં શ્રીપ્રભુજીની પાસ. મીરાં.
હરિએ હકીકત સાંભળીનેરે, હસી ચાંપી હૃદયા સાથ;
શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપમાં સમાઈ ગયાંરે મીરાં, જે જે શ્રીદ્વારકાંનાથ. મીરાં.
ચરિત્ર એ મીરાંબાઈનુંરે જે કો, શીખે સાંભળે ને ગાય;
પ્રેમભક્તિ તેને મળે ને ત્રૂઠે, દયાનો પ્રીતમ વ્રજરાય. મીરાં.

કાળિદાસ.

૨૯—ધ્રુવાખ્યાન.

ચંદ્રાવળા.

શ્રીગુરૂ ગોવિંદને વરણવું, પ્રેમશું લાગું પાય;
આરાધું અવિનાશી એવા, આદિ નિરંજન રાય;
આદિ નિરંજન અકળ સ્વરૂપ, રામે લીધાં રમવા રૂપ;
સૃષ્ટિ નિપાવા થઈ મનસાય, સુભટ થઈ પોઢ્યા જળમાંય. જેજે.

હરિ જળમાં પોઢ્યા સહિ, શેષ નાગ ઉપર તે જાય;
નારાયણના નાભિકમળથી, બ્રહ્મા પ્રગટજ થાય;
બ્રહ્માના સ્વાયંભૂ તન, તેના પાંચે પુત્ર પાવન;
ત્રણ કન્યા બે પુત્ર વિખ્યાત, પ્રિયવ્રત ને ઉત્તાનપાદ. જોજો.
ઉત્તાનપાદ નર નીપનો, રાજા પરમનિધાન;
અનુપમ બે સુંદરી તેનાં, સુરતિ સુમતિ નામ;
સુરતિ ઉપર નહિરે માન, ધ્રુવજી તેના એક સંતાન;
સુમતિ ઉપર છે ઘણું હેત, તેનો કુંવર ઉત્તમ એક. જોજો.
ઉત્તમ ઉછંગે બેસાર્યો રાયે, સભામાંહિ એકવાર;
લાડ લડાવે પ્રેમશું રાણી, હૈડે હરખ અપાર;
હરખ ન માયે હૈડામાંય, ધ્રુવજી રમતા આવ્યા ત્યાંય;
ઉછંગ બેસવા કીધાં મંન, અપરમા કહે કડવું વચંન. જોજો.

સુમતિ—અપર મા એમ બોલ્યાં ભુંડા, એ સુખ તુજને ક્યાંથી;
અભાગણીના પેટતણા તું, જાને અકરમી અહાંથી;
અહાંથી જઈ વનમાં તપ માંડ, હરિ ભજીને કાયા છાંડ;
ફરી જનમ લે મારે શરીર, તો તને રાજ અપાવીશ વીર. જોજો.
વચન વનિતાનાં સાંભળી, ઉતર્યો મોંનો રંગ;
સભા તે સઘળી દેખતાં, ધ્રુવજી થયા મન ભંગ;
મનભંગ થઈ નાંખ્યો નિઃશ્વાસ, રોતા આવ્યા માતની પાસ;
માયે ચાંપ્યા હૃદયાસાથ, કહે કુંવર કોણે દુભવ્યા આજ. જોજો.

ધ્રુવ—આજ સભામાં માવડી બેઠો, ઉત્તમ રાયને ખોળે;
ઉછંગ બેસવા હું ગયો ત્યારે, અપર મા એમ બોલે;
અપર કહે અભાગણી કેરા, સુખ વાંછો તો વન જાઓ સવેરા;
ફરી જનમ લે મારે શરીર, તો તને રાજ અપાવીશ વીર. જોજો.

સુરતિ—વળતી માતા ઉચરે કુંવર, હૈડે ન ધરીએ દુઃખ;
પુરણ પુન્ય કીધાં હશે ત્યારે, તે ભોગવેછે સુખ;

સુખ આપણુને ક્યાંથી વ્હાલા, નિયમ ધર્મ કશા નથી પાળ્યા;
નથી સંતોષ્યા જોગી જતી, તપ તીરથ વ્રત કીધાં નથી. જેજે.
નથી સંતોષ્યા સાધુને, નથી આપ્યાં વિપ્રને દાન;
ઓછાં કરમ જ્યાં આપણાં, ત્યાં ક્યાંથી રાયનાં માન;
માન ભોગવે ઉત્તમ નિત્ય, દત્ત વિના ક્યમ પામીએ વિત્ત;
જો હોય ઇંદ્રાસનનો ખપ, તો કુંવર જઇ માંડો તપ. જેજે.
તપ માંડયો બ્રહ્માજીયે ત્યારે, પામ્યા પદ્માસન;
સેવા કીધી મનભાવતી ત્યારે, પ્રગટયા નારદ મૂન;
મુનિએ માંડયો મોટો જાગ, તપ તીરથ વ્રત થયાં સુભાગ;
જો કરીએ શ્રીહરિ પ્રસન્ન, તો અભાગીઆં ટળીએ તંન. જેજે.

ધ્રુવ—તને અભાગણિ હું ટાળું મા, છુંરે તમારો તંન;
વનમાં જાઉં વેગે કરીને, સુખ સંભારૂં નહિ અન્ય;
સુખ સંભારે સાસે જેહ, વિશ્વંભરે પરહીઓ દેહ;
હરિ મળે તો તાપ ઓલાય, નહિતર પ્રાણ તજું વનમાંય. જેજે.

સુરતિ—માતાને આંસુ આવીઆં-ને, અંતર ઉપની દાઝ;
રાજાએ મને પરહરી કુંવર, તુંએ કરે તાજ;
તુજ વિના હું રહીશ કેમ, ટોળાં વછુટી મૃગલી જેમ;
જળ વિના જેવી માછલી, મારા પ્રાણ જશે ટળવળી. જેજે.

ધ્રુવ—ટળવળ મા રે માવડી તું હવે, દુઃખનો આવ્યો અંત;
બીજ રોપાવીશ સુખનું તેને, ફળ લાગશે અનંત;
અનંત કરણા કરશે હરિ, આપણી આશા પૂરશે ખરી;
એછે સાચે અનાથનો નાથ, તેને ભજવા જાઉંરે માત. જેજે.

સુરતિ—વળી માતા એમ ઉચરે કુંવર, પાંચ વર્ષનો તંન;
બીજું બાળક એકે નથી, કેમ હું વાળું મંન;
કેમ મોકલું વનની વાટે, કહેતાં મારાં હૈડાં ફાટે;
આંખની આગળ રહોરે બાળ, ઘેર બેસી ભજીએ ગોપાળ. જેજે.

ધ્રુવ—ઘેર ગોપાળ ન પામીએ, મનમાં મોહ ઉપજે માય;
ખાતાં પીતાં પહેરતાં માતા, કેમ દમાશે કાય;
કાયા દમતાં સરશે કાજ, તપ કરતાં મળશે મહારાજ;
વનમાં જઈ વહેલો આવીશ, માતા દો મુજને આશીષ. જોજો.
સુરતિ—આશિષ દે છે માવડી સુતને, હજો કુશળ કલ્યાણ;
મસ્તકે રક્ષા માતની—કંઠે, કૃષ્ણની રક્ષા જાણ;
કંઠે કરજો કૃષ્ણ રક્ષણ, ઉરની આગળ નારાયણ;
કટી કેશવ પુરષોત્તમ પાય, એવી આશિષ દે છે માય. જોજો.
માને આંસુ આવ્યા ત્યારે, થંભીને રાખ્યાં નીર;
મારી જીભે કેમ કહું વળી, વનમાં વિચરો વીર;
વીર વચન કોનાં નવ ધરશો, તપ કરતાં માયા નવ કરશો;
તપથી તમને મળશે હરિ, વીરા વેગે પધારજો ફરી. જોજો.
કવિ—ફેરા ફરીઆ માતનેરે, ફરીને લાગ્યો ચર્ણ;
આજ્ઞા માંગીને સંચર્યો, વંદીને શુભ શુકન;
શુકને મળી સવત્સી ગાય, સુવાસિણી એકું બરી જાય;
વરકન્યા પરણીને વળ્યાં, વેદ ભણંતા વિપ્રજ મળ્યા. જોજો.
મળ્યાં શુકન સઉ હર્ખનાં, ધ્રુવજી નીકળ્યા નગર બહાર;
આગળ જાતાં ધ્રુવજીનેરે, મળીઆં બ્રહ્મકુમાર;
બ્રહ્મકુંવર ભગવાનને ચાહતા, હરિગુણ ગાતા વેણ સુવાતા;
કરજોડી કહેછે ભૂપતન, ક્ષમા કરો તમે નારદ મુન્ય. જોજો.
નારદ—નારદ કહે શીદ જાઓછો, શું છે તમારે કામ;
કોણ તમારાં માતપિતા, શું છે તમારૂં નામ;
ધ્રુવ—મારૂં નામ છે ધ્રુવ નિર્ધાર, મારા પિતાને બે છે નાર;
રાવ રાણા બેઠા સઉ રંગ, ઉત્તમને તેડયો ઉછંગ. જોજો.
ઉછંગે બેસવા હું ગયો મારી, આંત હૈયાંની ખોલી;
દ્રષ્ટિએ મુજને દીઠો ત્યારે, અપર મા એમ બોલી;

અપર કહે અભાગણીકેરા, જો સુખ વાંછો વન જાઓ વેલા;
ફરી જનમ લે મારે પેટ, તો તને રાજ અપાવીશ નેટ. જોજો.
નેટ નારદ કેમ ભોગવું, એનું આપ્યું ધન;
સભા સઘળી દેખતાં, મને કહ્યાં કઠણ વચન;
કઠણ વચન તે કેમ વિસરે, લોઢા સમ હોય તો નીસરે;
ખડ્ગતણો તો સહીએ ઘાય, પણ એ બોલ સહ્યા નવ જાય. જોજો.
નારદ–જારે ઘેલા અત્યારથી, તે તું એવડો શો ધરે કાળ;
માન કુમાન શું તારે, તું તો પાંચ વર્ષનું બાળ;
બાળકને શા ધરવા બોલ, ખાઓ પીઓ ને કરો કલ્લોલ;
અપર માનાં એવાં હેત, વિસારીને વાળો ચેત. જોજો.
ધ્રુવ–ચિત્ત તે કઈપેર વાળીએ મને, બોલાવ્યો નહીં બાપ;
કશાયમાં લેખ્યો નહિ હુને, ઉકળ્યુંછું તે તાપ;
નારદ–તાપ કુંવર નહીં આણીએ રતી, સુખદુઃખનું કાંઈ સિરીગત નથી;
હરિએ નિર્મ્યું તેમજ હોય, કર્યાં કરમ છોડવે નહિ કોય. જોજો.
કો કાળે વૃદ્ધિ હાણ છે તેનો, ન ધરો હર્ષ ને શોક;
અણચિંતવ્યું જે આવી મળે, તેનો ધર સંતોષ;
સંતોષી કુંવર ઘેર પધારો, અપર માના બોલ વિસારો;
આવ કુંવર તારા બાપને કહું, રાજ અપાવું ને માને સહુ. જોજો.
ધ્રુવ-સભામાં શું દેખાડાએ, સૌકોમાં વળી નાક;
સભામાં ત્યારે શોભશું, મન પૂરશે અભિલાખ;
લાખ લાખેણો કરશે હરિ, ત્યારે મંદિર આવીશ ફરી;
તપ કરતાં જો હરિ નહિ મળે, તો મુજ પ્રાણ તજીશ બહુ બળે. જોજો.
નારદ–બળ કીધે હરિ નહિ મળે, માનો મારું વચન;
જન્મથકી જોગી દેહ દમે, સ્વપ્ને નહિ દર્શન;
દર્શન તમને કેમ આપશે, વન જઈને વીમાસણ થશે;
વાઘ વરૂ વનમાં બહુ હશે, તે દેખીને તન ધ્રુજશે. જોજો.

જાશે ચિત્ત સંસારમાં, ત્યારે સાંભરશે રંગભોગ;
ભૂખ તરસ જ્યારે લાગશે, ત્યારે કુંવર મૂકશો જોગ;
ધ્રુવ–જોગ ઋષિ નહિ મૂકું સ્વામ, મન ઇંદ્રિયો રાખીશ ઠામ;
મેરુ ચળે પણ હું ચળું નહીં, ઋષિજી તમ પરતાપે સહી. જોજો.
નારદ–ઋષિ કહે તું નીસર્યો ત્યારે, જાને મધુવનમાંય;
જમુનાજીમાં નાહીને તું, તપ આદરજે ત્યાંય;
ત્યાં જઈ કરજે અલ્પાશન, જળ પત્ર ને ફળ પ્રાસન;
વળી તું ભજજે હરિનું નામ, સ્વરૂપ સમરજે શ્રીઘનસ્યામ. જોજો.
શ્યામને શીશ મુગટ છે–કાને, કુંડળ મકરાકાર;
કોટે કૌસ્તુભ કટિમેખલા, પાયે નેપુર ઝણકાર;
પાય પદ્મ શંખ ચક્ર ને ગદા, એવું સ્વરૂપ સમરજે સદા;
કાનમાં અક્ષર કહુંછું જેહ, દ્વાદશ અક્ષર ભણજે તેહ; જોજો.
એ કરતાં ખટ માસમાં તુજને, મળશે વૈકુંઠનાથ;
કવિ–આશિર્વાદ દેઈ દાસને, મસ્તક મૂક્યો હાથ;
હાથ જોડી ધ્રુવ લાગ્યો ચરણ, આજ્ઞા માંગી વિચર્યો અરણ;
એહ કથા રહી એણે ઠામ, ઋષિ પધાર્યા રાયને ગામ. જોજો.
મુનિ આવ્યા મહારાજને જોવા, રાયતણું સુખ મન;
માન દીધાં બ્રહ્મપુત્રને, વળી આપ્યાં આસંન;
આપ્યાં આસન બેઠા ઋષિ, આશા ઉત્તમતાતને વસી;
રાજા–આ શાંરે ઋષિસુખનાં રાજ, ધ્રુવ વિના ચિંતા અતિ આજ. જોજો.
આજ સભામાં ઋષિજી મારે, ઉત્તમ ખોળામાંય;
ધ્રુવજી હોય તો આજ વધે બહુ, ઉછંગની શોભાય;
ઉછંગે બેસવા ધ્રુવજી આવ્યો, તેને તો મેં નવ બોલાવ્યો;
સ્ત્રીને વશેંસે વિસર્યું બાળ, ચપર માયે દીધી ગાળ. જોજો.
ઋષિ એ વચને નિસરીઓરે, વીરો ગયો છે વંન;
વનમાં વાઘ વરૂ હશે તેને, દેખી ધ્રુજશે તંન;

તન મુજશે રે તડકે ટાઢે, મંદિરમાં મહાલતો લાડે;
વાયુ વૃષ્ટિ કેમ સહેશે કુમાર, એની કાયા કોમળ સાર. જોજો.
કોમળ પટકુળ પહેરતો, કેમ ઓઢશે મૃગચર્મ તેહ;
મસ્તક બાંધતો મોળીઉં, કેમ જટા રાખશે એહ;
એહ આનંદે હરતો ફરતો, ઘોડાની અસ્વારી કરતો;
કાંટામાં કેમ સૂશે બાળ, એની શય્યા અહીં છે સાર. જોજો.
સારા અન્ન આરોગતો તે, ફળપત્રો કેમ ખાશે;
પાણી પીતો પળે પળે તે, જળવિણ કેમ રહેવાશે ?
તેની વતી રહેવાશે કેમ ? તેહ વિના હું દાઝું એમ;
સુધ વિનાનો થયો શરીર, વિસરતો નથી તેહ જ વીર. જોજો.

વળી વીરો અહીંઆં આવતો, રમતો રંગ અપાર;
ભૂખ તરસ જ્યારે લાગતી, સુખડી માગતો સાર;
સારી સુખડી સુંદર મેવો, કાલું કાલું બોલતો એવો;
તેણે અમને કીધાં તાજ, પુત્ર વિના શું કરવું રાજ. જોજો.

શું કરીએ વડી સાહેબી, ચિત્ત ઠરતું નથી કોઈ ઠામ;
શું કરીએ આ રાજ અને શું, કરીએ ધન ને ધામ;
ધન ગયું અમારે આજ, પુત્ર વિના સૌ સુનો સાજ;
પુત્ર વિના હું દુર્બળ દુઃખી, મારા પ્રાણ જશેરે ઋખી. જોજો.

૨૬–ઋષિ કહે તમે મા રૂઓ, મને મળ્યો હતો તે બાળ;
આશિર્વાદ દેઈ મોકલ્યો, ભજવા શ્રી ગોપાળ;
ગોપાળ ભજશે દિવસ થોડે, કુંવર ઘેર પધારશે કોડે;
માંડો રાજ ને છાંડો દુઃખ, એવું કહીને વળીઆ ઋખ. જોજો.

૨૭–ઋષિને ચરણે લાગીને ધ્રુવ, વિચર્યો વનમોઝાર;
મધુવન પોંચ્યો પ્રેમથી કીધો, ત્યાં જઈ મન વિચાર;
ત્યાં જઈ માસ કીધા ઉપવાસ, બીજે માસે ફળકંદ પ્રાશ;
ત્રીજે માસ છઠ્ઠે દિન એમ, ચોથે માસે જળના નેમ. જોજો.

નેમ ધરીને નેહથકી ભજે, ઇશ્વર અશરણશરણ;
પાંચમે પ્રાણ જ રૂંધીઆ ધ્રુવજી, ઉભા રહ્યા એક ચરણ;
ચરણ ચતુરભુજે ચિત્તમાં ધર્યા, દ્વાદશ અક્ષર મનમાં ભણ્યા;
એમ કરતાં વીત્યા ખટ માસ, હૃદયામાં ઓળખ્યા અવિનાશ. જોજે.
અવિનાશીને ઓળખીઆરે, એમ ઉગ્યો રાજન;
પૃથ્વી લાગી ડોલવા ત્યારે, ડોલ્યું ઇંદ્રાસન;
ઇંદ્ર અમર સૌ એકઠા થયા, વેગે કરી વૈકુંઠે ગયા;
જઈ કેશવને લાગ્યા પાય, મધુવનમાં કોઈ કષ્ટે કાય. જોજે.
દેવતા-કાયા કષ્ટી વશ રાખની એ, ઇંદ્રી મન અચેત;
અચરત એ તો અતિ ઘણું એમ, બોલ્યા અમર ધરી હેત;
અમર કહે અમને બીક લાગી, રખે લીએ ઈંદ્રાસન માગી;
વિષ્ણુ-વિષ્ણુ કહે સાંભળ સુરપતિ, રાજભોગ એ ઇચ્છતો નથી. જોજે.
નથી ઇચ્છતો સંપત્તિને કે, નથી ઇચ્છતો સુખ તેહ;
ચરણ ધર્યા ચિત્તે મારાં ઘણું, અળગો ન મુજથી એહ;
મુજથકી અળગો નહિ એહ, એણે દમી છે પૂરણ દેહ;
સદા સ્મરણ રાખે એ મારૂં, કહોની એને કેમ વિસારૂં. જોજે.
વિસાર્યો વિસરે નહિ એને, આપીશ અવિચળ અર્થ;
નામ નહીં લે તમતણું, કાંય બિહો છો વ્યર્થ;
કવિ-ઈંદ્રતણી આસવાસના કરી, સુરસ્થાનક મોકલીઆ ફરી;
ગરુડે ચડી ચાલ્યા શ્રીહરી, વનમાં આવ્યા વેગે કરી. જોજે
કર્યો નાદ જ્યારે શંખનો ત્યારે, ધ્યાનમાંથી ધ્રુવ જાગ્યા;
નેત્ર ભરી નિહાળીનેરે, પ્રેમશું પાયે લાગ્યા;
પ્રેમે કરી પરણામ્યા નાથ, હરિએ મેલ્યો મસ્તક હાથ;
નિર્મલ વાણી હવી પ્રકાશ, સ્તુતિ કરે કરજોડી દાસ. જોજે
ધ્રુવ-દાસ દયાળને વિનવું તમો, સર્વે જગતના ભૂપ;
અકળ તમારી ગતિ છે ન્યારી, અકળ તમારૂં સ્વરૂપ;

સ્વરૂપ નામ તમારૂં જેહ, ગણતાં પાર ન પામું તેહ;
સઘળી વાતે છો તમે સ્વામ, પ્રાણી માત્ર કરે પ્રણામ. જોજો.
પરણામી પરમાત્મા શ્રીહરિ, સારંગપાણી હોય;
અદ્ભુત શક્તિ આપની તારો, પાર ન જાણે કોય;
પાર ન જાણે કોય લગાર, હું કેમ પામીશ તારો પાર;
એવું સુણી હરખ્યા નરહર, કુંવર. કંઈએક માગ તું વર. જોજો.
ઝર કેમ માગું વિઠ્ઠલા હું તો, કરીશ તમારી સેવા;
વિષયભોગ સંસાર છે એ તો, સુપનાનાં સુખ જેવા;
સુપના જેવી કાચી કાયા, સંસારની ધરવી શી માયા;
માયામાં ન મને મોકલો, વાહીને ન કરો વેગળો. જોજો.
વિષ્ણુ વેગળો વીરા ક્ષણું ન કરું વળી, તું વડેલો આવીશ;
જે ફળ દુર્લભ દેવને મળવું, તે ફળ તું પામીશ;
તે ફળ તુજને આપું આજ, સંસારમાં તારી ન રહે લાજ;
લોક કહે રઝળીને મુઓ, સ્વજનોમાંથી પડયો જુજવો. જોજો.
પડયો સ્વજનથી જુજવો ત્યારે, સુરતિને દુઃખ થાય;
ઘેર જાને વીરા તું તારી, વાટ જુવેછે માય;
માને બાપતણાં દુઃખ કાપો, ઇહાંથિ જૈને સૌને સુખ આપો;
મારી આજ્ઞાં પાળજ્ અજ, છત્રિશ હજાર વર્ષ ભોગવ રાજ. જોજો.
રાજ ભોગવી તું આવજે, તને મોકલીશ એક વિમાન;
તેમાં બેસી તું આવજે તારું, થશે જગતમાં જાણું;
જાણુ જગતમાં થાશે રાય, તેણે વધશે તુજ મહિમાય;
કવિ–આપી વચન વળ્યા ગોપાળ, જમુનાજીમાં નાચું બાળ. જોજો.
બાળકને મારગમાં જાતાં, ઉપન્યો મંન વિચાર;
જે ફળ દુર્લભ દેવ ગણે તે, મને મળ્યા મોરાર;
મળ્યા મોરાર પણ હું નહિ ફાવ્યો, હરિ તજીને માયા લાવ્યો;
આગળ ઋષિજી કહેતા એમ, તમને શ્રીકમ મળશે કેમ. જોજો.

નેમ ધરીને નેહથકી ભજ્જે, ઇશ્વિર અશરણશરણ;
પાંચમે પ્રાણ જ રૂંધીઆ ધ્રુવજી, ઉભા રહ્યા એક ચરણ;
ચરણ ચતુરભુજે ચિત્તમાં ધર્યા, દ્વાદશ અક્ષર મનમાં ભણ્યા;
એમ કરતાં વીત્યા ખટ માસ, હૃદયામાં ઓળખ્યા અવિનાશ. જેજે.
અવિનાશીને ઓળખીઆરે, એમ ઉભો રાજન;
પૃથ્વી લાગી ડોલવા ત્યારે, ડોલ્યું ઇંદ્રાસન;
ઇંદ્ર અમર સૌ એકઠા થયા, વેગે કરી વૈકુંઠે ગયા;
જઈ કેશવને લાગ્યા પાય, મધુવનમાં કોઈ કષ્ટે કાય. જેજે.
દેવતા કાયા કષ્ટી વશ રાખતી એ, ઇંદ્રી મન અચેત;
અચરત એ તો અતિ ઘણું એમ, બોલ્યા અમર ધરી હેત;
અમર કહે અમને બીક લાગી, રખે લીએ ઇંદ્રાસન માગી;
વિષ્ણુ-વિષ્ણુ કહે સાંભળ સુરપતિ, રાજભોગ એ ઇચ્છતો નથી. જેજે.
નથી ઇચ્છતો સંપત્તિને કે, નથી ઇચ્છતો સુખ તેહ;
ચરણ ધર્યા ચિત્તે મારાં ઘણું, અળગો ન મુજથી એહ;
મુજથકી અળગો નહિ એહ, એણે દમી છે પૂરણ દેહ;
સદા સ્મરણ રાખે એ મારૂં, કહોની એને કેમ વિસારૂં. જેજે.
વિસાર્યો વિસરે નહિ એને, આપીશ અવિચળ અર્થ;
નામ નહીં લે તમતણું, કાંય બિહો છો વ્યર્થ;
કવિ-ઇંદ્રતણી આસવાસના કરી, સુરથાનક મોકલીઆ ફરી;
ગરુડે ચડી આવ્યા શ્રીહરી, વનમાં આવ્યા વેગે કરી. જેજે.
કર્યો નાદ જ્યારે શંખનો ત્યારે, ધ્યાનમાંથી ધ્રુવ જાગ્યા;
નેત્ર ભરી નિહાળીનેરે, પ્રેમશું પાયે લાગ્યા;
પ્રેમે કરી પરણામ્યા નાથ, હરિએ મેલ્યો મસ્તક હાથ;
નિર્મલ વાણી હવી પ્રકાશ, સ્તુતિ કરે કરજોડી દાસ. જેજે.
ધ્રુવ-દાસ દયાળને વિનવું તમો, સર્વ જગતના ભૂપ;
અકળ તમારી ગતિ છે ન્યારી, અકળ તમારૂં સ્વરૂપ;

સ્વરૂપ નામ તમારૂં જેહ, ગણતાં પાર ન પામું તેહ;
સઘળી વાતે છો તમે સ્વામ, પ્રાણી માત્ર કરે પ્રણામ. જેજે.
પરણામી પરમાત્મા શ્રીહરિ, સારંગપાણી હોય;
અદ્‌ભુત શક્તિ આપની તારો, પાર ન જાણે કોય;
પાર ન જાણે કોય લગાર, હું કેમ પામીશ તારો પાર;
એવું સુણી હરખ્યા નરહર, કુંવર-કંઇએક માગ તું વર. જેજે.
વર કેમ માગું વિઠ્ઠલા હું તો, કરીશ તમારી સેવા;
વિષયભોગ સંસાર છે એ તો, સુપનાનાં સુખ જેવા;
સુપના જેવી કાચી કાયા, સંસારની ધરવી શી માયા;
માયામાં ન મને મોકલશો, વાહીને ન કરો વેગળો. જેજે.
પણ વેગળો વીરા ક્ષણું ન કરું વળી, તું વહેલો આવીશ;
જે ફળ દુર્લભ દેવને મળવું, તે ફળ તું પામીશ;
તે ફળ તુજને આપું આજ, સંસારમાં તારી ન રહે લાજ;
લોક કહે રઝળીને મુઓ, સ્વજનોમાંથી પડયો જુજવો. જેજે.
પડયો સ્વજનથી જુજવો ત્યારે, સુરતિને દુ:ખ થાય;
ઘેર જાને વીરા તું તારી, વાટ જુવેછે માય;
માને બાપતણાં દુ:ખ કાપો, ઇહાંથિ જૈને સૌને સુખ આપો;
મારી આણ પાળજ આજ, છત્રિશ હજાર વર્ષ ભોગવ રાજ. જેજે.
રાજ ભોગવી તું આવજે, તને મોકલીશ એક વિમાન;
તેમાં બેસી તું આવજે તારૂ, થશે જગતમાં જાણું;
જાણુ જગતમાં થાશે રાય, તેણે વધશે તુજ મહિમાય;
વિ-આપી વચન વળ્યા ગોપાળ, જમુનાકાંઠમાં નાહું બાળ
બાળકને મારગમાં જાતાં, ઉપન્યો મન વિચાર;
જે ફળ દુર્લભ દેવ ગણે તે, મને મળ્યા મોરાર;
મળ્યા મોરાર પણ હું નહિ હાર્યો, હરિ તજીને માયા હાર્યો;
આગળ ઋષિજી કહેતા એમ, તમને ગોરમ મળશે કેમ.

મુજને શ્રીકૃષ્ણજી મળ્યા મેં તો, જાવા દીધા ફોક;
ફરી જઈશું સંસારમાં મને, હસશે દુરીજન લોક;
લોક કહેશે એને બુદ્ધિ થોડી, રત્ન આપીને લાવ્યો કોડી;
પણ એક જશ હું મોટો લાવ્યો, હરિનાં દર્શન કરીને આવ્યો. જોજો.
લોકો–હરિ દર્શન કરીને આવ્યોરે, રાય તમારો તંન;
રાજા–કું દુ:ખીઆને શું હસોછોરે, તમે તે સર્વે જંન;
દુ:ખિઆને હસવા સાચા, વને ગયા કેમ આવે પાછા;
વને ગયાને થયા ખટ માસ, તે કુંવરનો શો વિશ્વાસ. જોજો.
કવિ–ઉર વિશ્વાસ ન આવ્યો ત્યારે, આવ્યા નારદ મુન્ન;
નારદ–હરિ દરશન કરીને આવ્યોરે, રાય તમારો તંન;
રાય તમારો તન ઘણું જીવો, એ કુળમાં પ્રગટયો છે દીવો;
કવિ–વચન સુણી રીઝ્યા નરપતિ, વળતી વધામણી આપી અતિ. જોજો.
વધામણીમાં આપ્યા રૂડા, ગયે એકાવળ હાર;
રથે બેસિને સાંચરીઆ, ને સાથે સુત બે નાર;
નારીને શિરે સુવરણ ઝારી, ભેટ ભલી લીધી છે ભારી;
રાય રથેથી ઉતર્યા જ્યારે, પુત્રે પરણામ્યા તે વારે. જોજો.
ધ્રુવ–પ્રથમ પ્રણામ અપર માને, તેં ભેટાડ્યા શ્રીપત્ય;
સુમતિ વળતી માતા એમ બોલ્યાં તું, વાણી બોલ્યો સત્ય;
વાણી બોલ્યો તે સત્ય કહી, આપણી આશા પૂરણ થઈ;
સુરતિ–વીરા હું જોતી'તી વાટ, તેં મારો ટાળ્યો ઉચ્ચાટ. જોજો.
કવિ–ઉચાટ મનનો ટાળ્યો કુંવર, તેડયો આનંદ ભેર;
હેતનાં આંસું આવ્યાં ત્યારે, દૂધની ચાલી સેર;
સેર ચાલી તે કુંવરે પીધી, માતાએ ઘણી આશિષ દીધી;
સુરતિ–ઘણાં વર્ષ જીવોરે તંન, તમે કર્યાં છે કુળ પાવંન. જોજો.
પાવન કર્યાં કુળ આપણાં, વંશે વધાર્યાં નામ;
મહિમા વધાર્યો જગતમાં તે, તેં ભજીને શ્રીરામ;

સ્વરૂપ નામ તમારૂં જેહ, ગણતાં પાર ન પામું તેહ;
સઘળી વાતે છો તમે સ્વામ, પ્રાણી માત્ર કરે પ્રણામ. જેને.
પરણામી પરમાત્મા શ્રીહરિ, સારંગપાણી હોય;
અદ્ભુત શક્તિ આપની તારો, પાર ન જાણે કોય;
પાર ન જાણે કોય લગાર, હું કેમ પામીશ તારો પાર;
એવું સુણી હરખ્યા નરહર, કુંવર. કંઇએક માગ તું વર. જેને.
વર કેમ માગું વિઠ્ઠલા હું તો, કરીશ તમારી સેવા;
વિષયભોગ સંસાર છે એ તો, સુપનાનાં સુખ જેવા;
સુપના જેવી કાચી કાયા, સંસારની ધરવી શી માયા;
માયામાં ન મને મોકલો, વાહીને ન કરો વેગળો. જેને.
વિષ્ણુ વેગળો વીરા ક્ષણું ન કરું વળી, તું વડેરો આવીશ;
જે ફળ દુર્લભ દેવને મળવું, તે ફળ તું પામીશ;
તે ફળ તુજને આપું આજ, સંસારમાં તારી ન રહે લાજ;
લોક કહે રઝળીને મુઓ, સ્વજનોમાંથી પડયો જુજવો. જેને.
પડયો સ્વજનથી જુજવો ત્યારે, સુરતિને દુ:ખ થાય;
ઘેર જાને વીરા તું તારી, વાટ જુવેછે માય;
માને બાપતણાં દુ:ખ કાપો, ઇહાંથિ જૈને સૌને સુખ આપો;
મારી આજ્ઞા પાળજ આજ, છત્રિશ હજાર વર્ષ ભોગવ રાજ. જેને.
રાજ ભોગવી તું આવજે, તને મોકલીશ એક વિમાન;
તેમાં બેસી તું આવજે તારૂં, થશે જગતમાં જાણું;
જાણ જગતમાં થાશે રાય, તેણે વધશે તુજ મહિમાય;
કવિ—આપી વચન વળ્યા ગોપાળ, જમુનાજીમાં નાખું બાળ. જે
બાળકને મારગમાં જાતાં, ઉપન્યો મંન વિચાર;
જે ફળ દુર્લભ દેવ ગણે તે, મને મળ્યા મોરાર;
મળ્યા મોરાર પણ કંઈ નહિ માગ્યો, હરિ તજીને આવ્યા સાથે;
આગળ ઋષિજી કહેતા એમ, તમને ત્રીકમ મળશે કેમ.

રાજે.

૩૭—રાધિકા સ્વપ્નામાં પરણ્યાં તે વિષે.

રાગ પરજ.

ઉગતે વ્હાણે રાધાની માડી જાગી, એના ચિત્તમાં ચટકી લાગીરે,
આ શું રે કીધું.-ટેક.
કુંવરી મારે દુખના દરિયા આજ રેલ્યા, તેં કુળના મારગ મેલ્યારે; આ શું રે.
કુંવરી મારા કયા વેરીએ વેર સાંધ્યાં, તેં મીંઢલ કોનાં બાંધ્યાંરે; આ શું રે.
કુંવરી તારો કઈ નગરીમાં દાંત વહેર્યો, તેં ચૂડો કેનો પહેર્યોરે; આ શું રે.
કુંવરી તેં તો છેવડો લીધો મારો ઝાલી, વરમાળા કેની ઘાલીરે; આ શું રે.
કુંવરી તેં તો ઉપરણી કેની ઓઢી, તારે કોવા વરની જોડીરે; આ શું રે.
કુંવરી તારો માંડવડો ક્યાં રોપ્યો, તારા વરને કોણે પોંખ્યોરે; આ શું રે.
કુંવરી ત્યાં તો કયા ગુરૂદેવ આવ્યા, ત્યાં કોણે વેદ ભણાવ્યારે; આ શું રે.
કુંવરી તમને કેણે રંગ રમાડયાં, ત્યાં કંસાર કેણે જમાડયાંરે; આ શું રે.
કુંવરી તેં તો કુળમાં લગાડી ખામી, તને મળ્યો રાજેનો સ્વામીરે; આ શું રે.

એટલે ત્યાં તો બોલ્યાં છે રાધા વાત, તું સાંભળ મારી માતરે;
મેં બહુ સારૂં કીધું.-ટેક.
માતારે મારી દુખના દરિયા નથી રેલ્યા, નથી કુળના મારગ મેલ્યારે; મેં બહુ.
માતા મારી શીશ તમારાં નથી વહેર્યાં, પાનેતર પ્રભુનાં પેર્યાંરે; મેં બહુ.
માતા મારી નથી વેરીએ વેર સાંધ્યાં, મીંઢળ મોહનનાં બાંધ્યાંરે; મેં બહુ.
માતા મારી મથુરાં નગરીમાં દાંત વહેર્યો, મેં ચૂડો અવિચળ પેર્યોરે; મેં બહુ.
માતા તારો છેવડો લીધો નથી ઝાલી, વરમાળ વિઠ્ઠલની ઘાલીરે; મેં બહુ.
મેં તો હરખે ઉપરણી ઓઢી, મારે અખંડ વરની જોડીરે; મેં બહુ.

માતા મારો માંડવડો વનમાં રોપ્યો, ઉમાએ વરને પોંખ્યોરે; મેં બહુ.
માતા ત્યાં તો તેત્રીસ ક્રોડ દેવ આવ્યા, બ્રહ્માએ વેદ ભણાવ્યારે; મેં બહુ.
માતા મારી કૃષ્ણ-ચરણામૃત મેં પીધાં, ત્યાં શિવે કન્યાદાન દીધાંરે; મેં બહુ.
માતા મારી બ્રહ્માએ રંગ રમાડયાં, કંસાર ઉમાએ જમાડયાંરે; મેં બહુ.
માતા મેં તો શિવને ચઢાવ્યા ફૂલગજરા, વાસુદેવ સરખા સસરારે; મેં બહુ.
માતા મેં તો શિવને ચડાવ્યા ફૂલ જાસું, દેવકીજી સરખાં સાસુરે; મેં બહુ.
માતા મેં તો શિવને ચડાવી છે હલદી, સુભદ્રા સરખી નણદીરે; મેં બહુ.
માતા મેં તો શિવને ધરાવેલા હાર, મને મળ્યા કૃષ્ણ ભરથારરે; મેં બહુ.
માતા મારી કુળમાં લગાડી નથી ખામી, મને મળ્યો રાજેનો સ્વામીરે; મેં બહુ.

એટલે વળતી માતા બોલ્યાંછે વાણી, તું તો સાંભળ પુત્રી શાણીરે; આ શુંરે કીધું.
કુંવરી એ તો કૃષ્ણ કહેવાયો કાળો, તે ક્યાં શોધ્યો ગોવાળોરે; આ શુંરે કીધું.
કુંવરી એ તો કાનુડો કામણગારો, એ ધીંગડમલ્લ ધુતારોરે; આ શુંરે કીધું.
કુંવરી એમાં ચાંદા સૂરજની સાખ્યો, એને જશોદાજીએ રાખ્યોરે; આ શુંરે કીધું.
કુંવરી એ તો ગાયો ચારીને પેટ ભરતો, પરનારી પાછળ ફરતોરે; આ શુંરે કીધું.
કુંવરી તારો તાત આ વાત જો જાણે, તો કંઠે પ્રાણજ આણેરે; આ શુંરે કીધું.
કુંવરી તેં તો નવ કરવાનાં કામ કીધાં, અમને દુખડાં બહુ દીધાંરે; આ શુંરે કીધું.

માતા મારી કૃષ્ણને એમ નવ કહીએ, એને ચરણે જૈને રહીએરે;
તું સાંભળ મારી માડી.
માતા એ તો ચૌદભુવનનો છે વાસી, એને ચરણે કોટિક કાશીરે;
તું સાંભળ મારી માડી.
માતા હવે પરણ્યાં તે ફોક કેમ થાશે, જો સૂરજ પશ્ચિમ જાશેરે;
તું સાંભળ મારી માડી.
માતા તારે કરવું હોય તે કરજે, તારે મરવું હોય તો મરજેરે;
તું સાંભળ મારી માડી.
માતા હું તો પૂરણપદવીને પામી, મને મળ્યો રાજેનો સ્વામીરે;
તું સાંભળ મારી માડી.

મુક્તાનંદ.

૩૧—રૂકમણી વિવાહ.

ધોળ.

કુંદનપુર વિવા રચ્યો, સુણી ભૂપતિ ભીમકરાય;
કન્યા તે દેવા શ્રીકૃષ્ણને, આનંદ ઉર ન સમાય.
રુકમૈએ તે જાણીઉં, ઉર વ્યાપ્યો અતિશે કાળ;
કન્યા ન આપું શ્રીકૃષ્ણને, એ છે ગાય તણોરે ગોવાળ.
રુકમૈઆનું મન મેલું ને, તેડાવ્યો શિશુપાળ;
રુકિમણી તે ખબર જાણી, ને અંતર ઊઠી ઝાળ.
દૂર ઘણી દ્વારામતી, રહ્યો લગન વચ્ચે દિન એક;
અંતરજામી આવજો, રાખજો મારી ટેક.
એવું તે કહીને કુંવરી, કરી કાગળ લખવા આશ;
મુક્તાનંદ કહે માનની, થઈ જસ્ત થકીરે ઉદાસ.

ઢાળ ૨.

મ્હારી સાર લેજો અવિનાશીરે, જાણી જનમોજનમની દાસીરે;
વાંચી કાગળ વહેલેરા આવોરે, મારા તનના તે તાપ બુઝાવોરે;
દિન એક લગન વચ્ચે જાણીરે, વહેલા આવજો સારંગપાણીરે;
મે તો તમ અરથે તન કરીઉંરે, મેં તો તમ ચરણે ચિત્ત ધરીઉંરે;
જોતાં નાથ નહિ આવો વહેલારે, તજું પ્રાણ લગન થકી પહેલાંરે;
કહે મુક્તાનંદ મુરારીરે, વહાલા રાખજો ટેક અમારીરે.

ઢાળ ૩.

લઈને કાગળ વિપ્ર સિધાવ્યોરે, હરિની કરુણાથી દ્વારકાં આવ્યોરે,
દેખી દ્વારકાં મહા સુખધામરે, જેના રાજા છે સુંદરસ્યામરે,
વહાલે વિપ્રને આવતા જાણીરે, ઊઠયા સનમુખ સારંગપાણીરે,
પૂછી ક્ષેમને કાગળ લીધોરે, વાંચી પત્ર હૈયે દઢ કીધોરે;
પૂજ્યા વિપ્રને દઈ ઘણું માનરે, જાવા ત્યાર થયા ભગવાનરે,
સાથે વિપ્રને રથમાં બેસારીરે, ચાલ્યા કુંદનપુર શ્રીમોરારીરે,
એવા ભક્તવત્સલ ગિરિધારીરે, જાય મુક્તાનંદ બલિહારીરે,

ઢાળ ૪.

માનની મનમાં ચિંતવે, કેમ નાવ્યા સુંદારસ્યાન,
વાર થઈ કેમ વિપ્રને, નવ સર્યું મારૂ કામ.
જો નહિ આવે જદુપતિ તો, તજીશ મારા પ્રાણ,
એવામાં દ્વિજ આવીઓ, જેમ આવે રામનું બાણ.
વિપ્ર વદન જોઈ વીનતા, મન આનંદ વાધ્યો અપાર,
પ્રાણજીવન પધારીઆ, જગજીવન જગદાધાર.
કુંદનપુર હરિ આવીઆ, સુણી ભૂપતિ ભીમકરાય,
સામા જઈ સનમાન કીધું, આનંદ ઉર ન સમાય,
ત્રીકમ તોરણ આવીયા, વરત્યો તે જેજેકાર,
મુક્તાનંદ કહે માનનીના, પુન્ય તણો નહિ પાર.

ઢાળ ૫.

દેવી પૂજાનો મસ લઈ પ્યારીરે, ચાલી નીરખવા કુંજવિહારીરે,
માથે લીધો પૂજાનો સામાનરે, નેણે નીરખવા શ્રીભગવાનરે,

હરિના ભક્ત અનાદિના માનીરે, ભાવે પૂજ્યા ભવને ભવાનીરે;
વળતાં રૂપ પ્રકાશ્યું બાળારે, પ્રેમે પામવા શ્રીવનમાળીરે;
સર્વે અસુર હતા રખવાળરે, દેખી રૂપ પડયા તતકાળરે;
વેગે આવીઆ અંતરજામીરે, મળ્યા મુક્તાનંદના સ્વામીરે.

ઢાળ ૬.

કર સાહીને રથપર લીધાં, મનવાંછિત કારજે સીધ્યાં,
કન્યા હરણ કરી હરી વળીઆ, સેન્યા સોતા ત્યાં બળભદ્ર મળીઆ.
વાંસે રૂકમૈઓ ચડયો શિશુપાળ, લેશે કેમ કરી કન્યા ગોવાળ,
બાંધી દારકા માંહીથી લાવું, નહિ તો પુરમાં તે પાછો ન આવું.
જઈને જદુપતિ સંગ જુદ્ધ કરીઓ, વહાલે સરવે તણો મદ હરીઓ,
રૂકમૈઆની વાઢી છે દાઢી, કાપી કેશને મુકયો છે કાઢી.
રૂકિમણીજીનો શોક નિવારી, મુક્તાનંદ કે પધાર્યા મોરારી.

ઢાળ ૭.

માધવપુરનો માંડવો, આવે જાદવ કુળની જાન,
પરણે તે રાણી રુકમણી, વરવાંછિત શ્રીભગવાન.
જાદવ જાનૈઆ થયા, વળી માંડવીઆ પણ સોય,
વિધિ સહિત વિવા રચ્યો, કસર ન રાખી કોય.
માણુકથંભ મંડપ રચ્યો, મધ્ય ચોરી બાંધી સાર;
મોહન આવ્યા માયરે, કોટી ભુવનના કરતાર.
માથે તે મુગટ જડાવનો, કાને કુંડળ મકરાકાર,
બાંએ બાજુબંધ બેરખા, કોટે કૌસ્તુભ મણીનો હાર.
શોભે ઘણા શણગારમાં, પીતાંબર અતી ઉદાર,
હેમ કડાં બેઉ હાથમાં, પાયે ઝાંઝરનો ઝમકાર.

વહાલાનું વદન સોહામણું, જાણે ઊગ્યો પુનમચંદ,
મુક્તાનંદ કહે મોહનવરને, જોઈ થયો આનંદ.

ઢાળ ૮.

વળતી લાડડીને શણગારીરે, પીઠી ચોળીને પાટે બેસારીરે,
નીલી આડી ધરી તન સારીરે, જેણે રીઝે તે શ્રીગીરધારીરે.
સોળે શણગાર અંગોઅંગ ધારીરે, ચાલી ભેટવા દેવમોરારીરે,
સંગે માનની મંગળ ગાયરે, તેની શોભા વર્ણવી ન જાયરે.
એવી રીતે મંડપ મધ્ય આવ્યારે, તેડી પીયુજી પાસે પધરાવ્યારે,
કર સાહ્યો સચરાચર સ્વામીરે, નારી માયરે મહા સુખ પામીરે.
શોભે માયરે મહા સુખકારીરે, જાય મુક્તાનંદ બલહારીરે.

ઢાળ ૯.

વરકન્યાની જોડ બિરાજે, જોતાં કોટી કામ છબી લાજે.
વાજે દેવનાં વાજાં અપાર, પરણે અખિલ ભુવનના આધાર.
બ્રહ્મા ઓચરે વેદ વચન, જયજયકાર થયો ત્રિભુવન.
ચારે ફેરા હરી સંગ ફરીઆ, નારી જગના જીવનજીને વરીઆ,
શોભે અખંડ અલૌકિક જોડ, આથે બતરીસ લખણીનો મોડ.
લાડો લાડી જમે છે કંસાર, જેનો નિગમ ન પામે પાર,
મુક્તાનંદ કહે મહાસુખકારી, એવાં ચરિત્ર કરે ગિરધારી.

ઢાળ ૧૦.

કંસાર જમતા કામની, બોલે વિધવિધ વચન રસાળ;
શ્યામસુંદર તે સાંભળે, હસતા તે દીન દયાળ.
બંદીજન જયજય કરે, ગાય ગાંધર્વ મધુરાં ગાન;

અનંત નાચે અપસરા, સુર આવ્યા ચડી વિમાન.
બ્રહ્માદિક સુર પુષ્પની, વૃષ્ટિ કરે તે વારંવાર;
ઢોલ નગારાં ગડગડે, વાજીંત્રનો નહિ પાર.
ચારે મંગળ વરતીઆં, વર કન્યાની ભલી બની જોડ;
રૂકમણીને લઈ આવીઆ, દ્વારિકાં શ્રીરણછોડ.
દીન જાણી ને દયા આણી, પુરી મનની આશ;
મુક્તાનંદ કહે ચરણ સેવા, દઈને રાખ્યા પાસ.

ઢાળ ૧૧.

શ્રીકૃષ્ણ પરણ્યા રૂકમણીને, આવ્યા તે નગર મોઝાર;
જેણે એ વિવા નીરખીઆ, તેના પુન્ય તણો નહિ પાર.
પ્રેમે શું માતાએ પોંખીઆ, જગજીવન જગ આધાર;
લઈ ઉમંગે શ્યામના, વારણાં તે વારંવાર.
પુરવાસી સૌ પ્રેમશું, નીરખતાં નટવર નાથ;
જનમ સુફળ કરી જાણીઓ, મહા સુખી થયો સરવે સાથ.
રૂકમણીએ જે ધારીયું, તે સાચું કીધું શ્યામ;
ભક્તજનના લાડ પાળે, એવા છે કરૂણાના ધામ.
અધમજન ઓધારવા, થયા મનુષ્ય રૂપે મહારાજ;
પાવન જશ વિસ્તારીઓ, સુણતાં તે સીજે કાજ.
નરનારી જે રૂકમણીનો, વિવા શીખે ને ગાય;
તેને તે રીઝે શ્રીહરી, સરવે પાતક પ્રલે થાય.
શેષજી પાર ન પામીઆ, કહેતાં તે હરી જશ સાર;
તોય તેના ગુણ ગાવવા, જાણીને અધમ ઓધાર.
મુક્તાનંદ કહે મહા પ્રભુની, અચળ જુગજુગ જોડ;
શ્રોતાજન જે સાંભળો, તે બોલો શ્રીરણછોડ.

નિમાનંદ.

૩૨—કૃષ્ણ મહાત્મ્ય.

નંદ નંદન જગત વંદન, ચરણ રજ કુબજા તરી;
ચાર જુગ પરિબ્રહ્મ કહીએ, કૃષ્ણ રાજત મધુપુરી.
બંસીવટ તટ નિકટ યમુના, શામળે મોરલી ધરી;
મોરલિ ધુની સુણી ત્રિલોક મોહે, કૃષ્ણ રાજત મધુપુરી.
વૃંદાવનમાં મદન મોહન, અષ્ટ સિધિ નવનિધિ ખરી.
કાળિ અહિ ઘનશ્યામ નાથ્યો, કૃષ્ણ રાજત મધુપુરી,
મુગટ લટપટ પેચ રસપટ, તિલક ચંદનનું કરી;
વનમાળી લાલ ગોપાળ કહીએ, કૃષ્ણ રાજત મધુપુરી.
ગોપ ગોપી સંગ લઈને, કુંજ કુંજ રમ્યા હરી;
રાસ રચ્યો યદુનાથ નંદન, કૃષ્ણ રાજત મધુપુરી.
ઇંદ્ર ચંદ્ર કુબેર બ્રહ્મા, લખે વિગત પ્રભુ ફરી ફરી;
અનંત મુનિજન કરત જય જય, કૃષ્ણ રાજત મધુપુરી.
કંશ વંશ નિકંદ કીધો, દનુજ સર્વે ગયા ડરી;
ભક્ત કારણ દેહ ધારણ, કૃષ્ણ રાજત મધુપુરી.
કૃષ્ણાષ્ટક જે પઢત નિશદિન, સ્વર્ગ જાય તે સંચરી;
નિમાનંદ અવતાર અદ્ભુત, કૃષ્ણ રાજત મધુપુરી.

રણછોડ ભક્ત.

૩૩—અશોકવાડીમાં સીતા અને હનુમાનનો મેળાપ.

રાગ વેરાવળ.

વનચર વીરા વધામણી, કહેને ક્યાં થકી આવ્યો;
આરે મુદ્રિકા શ્રીરામની, કહેને ક્યાં થકી લાવ્યો. વનચર વીરા.
આરે મુદ્રિકા શ્રીરામની, કોઈને જોવા ન જડતી;
તે તારે હાથ આવી ચડી, મુને કળ નથી પડતી. વનચર વીરા.
બોલજ બોલને બંધવા, સાચી સંભળાવે વાત;
ઝાળ ઓલવજો જાનકી, કુશળ છે રઘુનાથ. વનચર વીરા.
કોપ કરી મારે કંથજી, કેમ હાથે ન મારી;
કપુર લઈ આલ્યું કાગને, મારે વહાલે વિસારી. વનચર વીરા.
નાથ નમેરા ક્યમ થયા, હૈડાં કઠણજ કીધાં;
સતિને મેલીને સાધુ થયા, મુખ મુનિવ્રત લીધાં. વનચર વીરા.
જોગ લીધો બે બંધવે, બેઠા આસનવાળી;
શ્રીપાત થયા સહુ દેખતાં, પીધાં ઊપવીત બાળી. વનચર વીરા.
આજકાલ રામજી આવશે, તો તો અબળા ઉગરશે;
નાથ વિજોગે ટળવળી, નારી નિશ્ચય મરશે. વનચર વીરા.
પંથ ન્યાળતા નેત્ર ગળ્યાં, કર્મનો પાર નાવ્યો;
રણછોડના સ્વામિને જૈ કહેજો, સતીએ સંદેશો કહાવ્યો. વનચર વીરા.

૩૪—મંદોદરીએ રાવણને આપેલી સલાહ.

કહ્યું રે માનો મારા કંથજી, રૂડા રામજી આવે;
પત્થર નારી પાણીમાં, પ્રભુ પાગ બંધાવે. કહ્યું રે.

નારી આપો જઈ નરપતિ, કરો પ્રભુને પ્રણામ,
દયા કરશે દયાળજી, સરશે આપણું કામ. કહ્યું રે.
માનોજી કહેરે મંદોદરી, સુણીએ મારા સ્વામી;
એને લેજો તમે ઓળખી, એ છે અંતર જામી. કહ્યું રે.
આ જુઓ ગરદ ઉડે ઘણી, મ્હેલ થઈ ગયા મેલા;
સીતાને લેઈ ને જઈ મળો, સ્વામી કાં થયા ઘેલા કહ્યું રે.
આજ સ્વમામાં આવીઉં, લંકામાં આગ લાગી;
રામબાણે દશ શીશ હણ્યાં, એટલે હું જાગી. કહ્યું રે.
પેટ ચોળીને પીડા કરી, માન મણિધરનું લીધું;
આભ સાથે જઈ આથડયા, વેર મોટા શું કીધું. કહ્યું રે.
દુરમતિએ દુર્મત કરી, વેર હાથે શું વાર્યું;
પાપીતણા પ્રાણ લેઈને, આપણે ઘેર જાશું. કહ્યું રે.
તમારે માથે મરણ આવીઉં, ઉગરવાની શી આશ;
જઈને મળો તો જીવશો, કહેછે રણછોડદાસ. કહ્યું રે.

આત્મારામ.

૩૫—પંદર તિથિઓ.

સખિ પડવે તે પથે ચાલ્યા રે, મહા વનના તે મારગ ઝાલ્યા રે;
સાથે સીતાને લક્ષ્મણ બાળા, રઘુંપતિ રામ હૃદેમાં રહેજો રે.
સખિ બીજે મઢિમાં બીરાજે રે, જેવાં નદીઓ તણાં નીર ગાજે રે;
રામ મેલી ગયા રૂડું રાજે, રઘુંપતિ રામ હૃદેમાં રહેજો રે.
સખિ ત્રીજે તે વનની ઝાડી રે, દશ કેળ મંગાવેછે દહાડી રે;
સારી શોભે સીતાજીની વાડી, રઘુંપતિ રામ હૃદેમાં રહેજો રે.
સખિ ચોથે કેવડીઓ મ્હેકે રે, ફાલ્યો ફૂલ્યો ને મોધરો મહેકે રે;

એવી લીલી લતાઓ લહેકે, રઘુપતિ રામ હદેમા રહેજો રે.
સખિ પાંચમે પોપટ પાળ્યો રે, પાંખ લીલીને કાંઠલો કાળો રે.
રામનામ ભણંતો ભાળ્યો, રઘુપતિ રામ હદેમા રહેજો રે.
સખિ છઠ્ઠે ઉતરવાને આવ્યો રે, કુડો કપટી રાવણ માથે લાવ્યો રે,
બે મુખનો મરગ બનાવ્યો, રઘુપતિ રામ હદેમા રહેજો રે
સખિ સાતમે શ્રીહરિ સમર્યા રે, વાડી ભેળી ઉડાડયા ભમરા રે;
રખ સાહીને ઉપાડયા ડમરા, રઘુપતિ રામ હદેમાં રહેજો રે
સખિ આઠમે એને નિહાળ્યો રે, ધનુષ ધરીને મરગલો માર્યો રે,
મૃગ મરતી વખતે પોકાર્યો, રઘુપતિ રામ હદેમા રહેજો રે
સખિ નોમે તે નાખ્યો તીર રે, જઈ વાગ્યો છે મરગ ને શિર રે.
ધાજો ધાજો લક્ષ્મણ વીર, રઘુપતિ રામ હદેમાં રહેજો રે
સખિ દશમે કહે લક્ષ્મણને રે, બેલી વીરો બોલાવેછે તમને રે,
આડી આણ દીધી છે અમને, રઘુપતિ રામ હદેમા રહેજો રે
સખિ એકાદશી અપવાસી રે, લપટ લેવાનો લાગ તપાસી રે,
રાવણ સીતાને લઈ ગયો નાસી, રઘુપતિ રામ હદેમા રહેજો રે
સખિ બારસે હનુમાન બળીઓ રે, ઠેકી સમુદ્રને પાર નિકળીઓ રે,
જઈ જોગમાયાને મળીઓ, રઘુપતિ રામ હદેમાં રહેજો રે.
સખિ તેરસે ત્રબાળુ બાગે રે, હાક હનુમાન કેરી વાગે રે,
લાય લંકા ગઢમા લાગે, રઘુપતિ રામ હદેમા રહેજો રે
સખિ ચૌદશે ચિત્ત વિચારી રે, ફોજ વાદરાની રચી સારી રે,
રામે રાવણને નાંખ્યો મારી, રઘુપતિ રામ હદેમાં રહેજો રે
સખિ પુનમે પ્રભુજી આવ્યા રે, થાળ ભરી મોતીડે વધાવ્યા રે,
માતા કૌશલ્યાને મન ભાવ્યા, રઘુપતિ રામ હદેમા રહેજો રે
સખિ પંદર તિથિ થઈ પૂરી રે, એમા એક નથી અધુરી રે,
આત્મારામની વાણી મધુરી, રઘુપતિ રામ હદેમા રહેજો રે

હરિદાસ.

૩૬—પદ પાંડવનું.

ગરુડ ચઢી આવજો ગિરધારી, લજ્યા મારી રાખજો મોરારી ટેક૦
ભાવે ગણપતિને ગાઈએ, ગુરુને ચરણે જઈને નમીએ,
પદ પૂછીને પાવન થઈએ. ગરુડ ચઢી૦
કુંતા માતા છે શુભ મતિ, સતી સાધ્વી તે દ્રુપદી,
મારી વહારે ચઢો જદુપતિ ગરુડ ચઢી૦
ધર્મ રાજા તે ધર્મનું ધ્યાન, રૂડા અર્જુનના વિશ્રામ,
ભીમ સહિત મહા બળવાન. ગરુડ ચઢી૦
જોષી સહદેવને લાવે, તે તો પાડુના પુત્ર કા'વે;
તેજવંતા, તે નકુળ આવે. ગરુડ ચઢી૦
હસ્તિનાપુરમાં હોડજ ધારી, માંડયાં દ્યુત ને બાજી હારી,
પહેલે પાસે હસ્તિનાપુર હારી. ગરુડ ચઢી૦
બીજે હાર્યા તે ગર્થ ભંડાર, ધર્મ રાજા કરે વિચાર,
એમ હાર્યા તે વારમવાર. ગરુડ ચઢી૦
ત્રીજે હાર્યા તે ચતુર ચુકાવી, ગયા દ્યુત વિદ્યા થકી હારી;
ચોથે હાર્યા દ્રૌપદી નારી. ગરુડ ચઢી૦
પાંડવ હાર્યા ને હિંમત મેલી, એમની વાત તે વિશ્વમાં થએલી,
બહુનામી થજો માગ એલી. ગરુડ ચઢી૦
એવે બોલ્યો દુર્યોધન હકારી, તેડી લાવોરે પાંડવની નારી,
એમ સભામાં બોલ્યો પોકારી. ગરુડ ચઢી૦
એવે દુશાસન દોડતો રે આવ્યો, પાંડવનો સમાચાર સંભળાવ્યો,
કેડ સાહી ને ચોટલો ગ્રહી લાવ્યો. ગરુડ ચઢી૦
એવું બોલ્યો દુર્યોધન અહંકારી, ખોળે બેસો પાંડવની રે નારી,
એમ સભામાં બોલ્યો હોકારી. ગરુડ ચઢી૦

ત્યારે સતીએ દીધોરે શ્રાપ, તને લાગ્યું પૂર્વનુંરે પાપ;
ખોળે બેસશે શોક સંતાપ. ગરુડ ચઢી૦
ખોળે બેસે ગદા ભીમ કેરી, તને કાળે લીધો છે રે ઘેરી;
બધું યાદવ કુળ કર્યું વેરી. ગરુડ ચઢી૦
દૂર પંથ છે દ્વારિકા ગામ, સેજે સુતા છે સુંદર સ્યામ;
મારી વા'રે ચઢો ઘનસ્યામ. ગરુડ ચઢી૦
હરિ ગરુડ કર્યો તૈયાર, ત્યારે બોલ્યાં રુક્મિણિ નાર;
તમે ક્યારે પધારો ભર્તાર. ગરુડ ચઢી૦
સતીને ભરીરે સભામાંરે આણી, એનાં ચીર લે છે દુષ્ટ તાણી;
તેની વા'રે ચડુંછું હું રાણી. ગરુડ ચઢી૦
પ્રભુ ભરીરે સભામાંરે આવ્યા, પંચાળીનાં પટકુળ લાવ્યા;
કર સાહીને ચીર પહેરાવ્યાં. ગરુડ ચઢી૦
હરિએ નવસેં નવાણું ચીર પૂર્યાં, તેમાં એકે નથીરે અધુરાં;
ભક્ત કામમાં છે પ્રભુ શૂરા. ગરુડ ચઢી૦
જે કોઈ પાંડવનું પદ ગાશે, તેને કોટી યજ્ઞ ફળ થાશે;
હરિદાસનું કારજ સરાશે. ગરુડ ચઢી૦

નર્મદાશંકર.

૩૭—નીતિની સાડી.

ગરબી.

પહેરની પહેરની પહેરની રે,
બેની નીતિની સાડી પહેરની.—ટેક.
ખરા કસબ ને ખરા કસબની;
ભાતો ખીલી અક્ષરની રે, બેની૦

સાડીની શોભા સાચી ટકેછે;
જૂઠી આ લુંગડાં ઝવેરની રે, બેની૦
સાડી રૂડી ઘટ હીરે ઘણી છે;
ભારે વજનમાં શેરની રે, બેની૦
સાડીની ટંડક સુધા સરીખી;
નહીજ લાહ્ય કંઈ, ઝેરની રે, બેની૦
સાડી શીતળથી આંખો મિચાએ;
કહું શી વાત હું લહેરની રે, બેની૦
સાડી તે સારૂં નરસું સુઝાડે;
વિના તે વાત અંધેરની રે, બેની૦
એ સાડીનું મૂલ ન થાયે;
પેરે ખંસે વાત વેરની રે, બેની૦
નીતિની સાડી આપે ઇચ્છેલું;
પેરી પાલવ ખંખેરની રે, બેની૦

૩૮—ભણવા ઉપર પ્રીતિ રાખવાની જરૂર.

ગરબી.

બેહેની ભણવા ઉપર પ્રીત, નિત્ય નવી રાખો રે;
તજી દઈ નરસી રીત, નીતિરસ ચાખો રે.
રૂડું ભણવાથી થાય, તે ન ગણાએ રે;
તન મન દુખડાં જાય, સુખ જણાએ રે.
પુત્રી વધૂ ને માત, એના ધરમો રે;
સહિયરતણો સહુ સાથ, જાણો મરમો રે.
ઘરનો ઉપાડો ભાર, જુગતિ ચલાવી રે;
વણસાડો ન લગાર, ઘરદાઝ લાવી રે.

મળી બેઠાં જો ચાર, મરમ ન કહાડો રે;
સંગત પિયુની સાર, તેથી લાડો રે.
ભૂત ભમાડા વહેમ, કહાડી નાખો રે;
નરમાં ઉપર રહેમ, કદી ના રાખો રે.
પીયરસાસર વામ, સપે કરજો રે;
પમરે કીર્તિસુવાસ, સરસે મરજો રે.
જો ભુલવે દુરીજન, કાન ન દેજો રે;
પ્રભુભય ધારી મંન, ધરમે રહેજો રે.
સ્વારથ કરવા કાજ, નવ ગભરાશો રે;
રસ્તો રાખી લાજ, લેજો ખામો રે.
રસિક બની ચતુરાઈ, ઘરમાં રમજો રે;
વિદ્યાથી ન ધરાઈ, રસ ખૂબ જમજો રે.
ચામેર જો વિગમ, ઘરકામોથી રે;
ગાઓ શ્રી પ્રભુરામ, ડાહે મોંથી રે.
ચમત્કાર સહુ સાર, આ સંસારે રે;
જાણો વિદ્યાધાર, જ્ઞાન વિચારે રે.
ફરી ફરી કહુંછું બહેન, વિદ્યા ભણજો રે;
લાજ વધારી એન, લાભો ગણજો રે.
વિદ્યાથી સંતોષ, છે વળી ન્યારો રે;
બહુ સમશે સહુ રોષ, સાચું ધારો રે.
વિદ્યાથી લઈ જ્ઞાન, ભવના પાશો રે;
ઝટ તોડી સહમાન, સ્વર્ગે જાશો રે.

૩૯—પ્રભુ ભક્તિ.

ગરબી.

હરિ એક ચિત્ત ભાવે ભજવો બેન, ભૂધર ભક્તિ ભૂખ્યો છે.
હરિ ભજવો. ટેક. નિષ્કપટે બેન, ભૂધર૦

હરિ સંકટ-કટક ના આણે બેન, ભૂધર૦
હરિ અદશ્ય રહી સાહ્ય કરશે બેન, ભૂધર૦
હરિ દરશનનો નહિ લોભી બેન, ભૂધર૦
હરિ ધ્યાન વિષે તમે જોશો બેન, ભૂધર૦
હરિ ભુંડા ગીતે રૂડે બેન, ભૂધર૦
હરિ સમભાવે જન જોયે બેન, ભૂધર૦
હરિ દુર્જનને નો દડે બેન, ભૂધર૦
હરિ હાડમાંહ્યથી નવ રાજી બેન, ભૂધર૦
હરિ કુબ્જાને ઓદ્ધારી બેન, ભૂધર૦
હરિ અતરની સહુ જાણે બેન, ભૂધર૦
હરિશું નીતિ વિવેકે રહેજો બેન, ભૂધર૦
હરિકિરપાને સપાદો બેન, ભૂધર૦
હરિ નિર્ગુણ ભક્તિએ મુક્તિ બેન, ભૂધર૦
હરિ એકવાર જયહરિ બોલો બેન, ભૂધર૦

૪૦—સોળ શણગાર.

મનહર.

સુઘડતા આવડત ડહાપણ ચતુરાઈ,
ચપળતા પતિવ્રત ઉદારતા સાત છે,
ક્ષમા સત્ય સંતોષ ને ઉદ્યોગ દયા સુવિદ્યા,
સર્વજનપ્રીતિ પ્રભુભક્તિ દિન રાત છે.
ધૈર્યમહ સોળ ગુણ સજી એવી નારી તેતો,
ઘર નાત જાત દેશ વિદેશ વિખ્યાત છે,
સોળ સલક્ષણી નારી સોળ શણગારવાળી,
ભજે જેને દાસ વહાલી તેની તો શી વાત છે

૪૬– સીતા પ્રતિ જનકનો બોધ.

ધોળ.

પરણી સીતા સધાવતાં સાસરે.
આવ્યાં જનકરાજા તણી પાસ, રાખી મન આશ,
લેવા આશીષ વેણરે
ત્યારે જોતાં સીતામુખચંદ્રને,
પ્રેમે બાપથી ગગળી જવાય, મુખે ન બોલાય,
મંગળ કરો બ્હેનરે.
કરજો સ્વામીની સેવા ઉમંગથી,
કોઈ વાતે ન દૂભવો મંન, રાખી રહો પ્રસન્ન. મંગળ.
કોદી જગના જંજાળને કારણે,
કોપે ઘરમાં આવી ભલા રામ, પીજો ક્ષમાજામ. મંગળ.
સાસુસસરાનાં માન તો રાખજો,
જાણી માતપિતા સમ તેહ, કરો ઝટ જે કેહ. મંગળ.
વૃદ્ધાવસ્થામાં ચાકરી તેમની,
કરી રાખો રાજી બહુ નિત્ય, ભલું છે ખચિત. મંગળ.
જેઠ જેઠાણી દીયર દેરાણીને,
વળી નણંદ ભાંડુ સમ જાણો, તેમાં પ્રેમ આણો. મંગળ.
ઘરના દાસ દાસી જન સર્વને,
રાજી રાખતાં કરવજો કામ, શોભી રહેશે ધામ. મંગળ.
આવે પરવાર જો ઘરકામથી,
કરજો રામને થાતી સહાય, દંપત બહુ સોહાય. મંગળ.
નિજ અભ્યાસ જારીજ રાખજો,
એ છે સ્વચ્છ સુખોનું નિધાન, બીજું ન સમાન. મંગળ.
ઘણા દુઃખો આવી પડે જો કદી,
દિલ ડાખી રાખો રૂડી ધીર, મટી જાશે ભીડ. મંગળ.

તમે કહેશો શેની બીક સાચને,
પણ સાચને શત્રુ ઘણાક, તમે વળી રાંક. મંગળ.
કરજો લાજ વધે બન્ને કુળની,
અભિમાન ધરો નહિ ઉર, છે નમ્રતા નૂર. મંગળ.
સ્વામી કહે ત્યારે અહિંઆં આવજો,
બાકી રહેજો સદા સ્વામીસંગ, એમાં શુભ રંગ. મંગળ.
દેજો પત્રથી દર્શન બાપને,
રડતાં રહો બહેન હવે નહિ ઢીલ, ભરાયું મુજ દિલ. મંગળ.

દલપતરામ.

૪૨—ધણીનાં માનની મહત્વત્તા.

છપ્પા.

મળે ધણીનાં માન, મનુષ સૌ તેને માને;
મળે ધણીનાં માન, પડે સૌ તેને પાને;
મળે ધણીનાં માન, વડી તે ડહાપણવાળી;
મળે ધણીનાં માન, એજ રૂડી રૂપાળી;
જો મળે ધણીનાં માન તો, નિશ્ચે કહે ગુણવાન છે;
કામની જનને દલપત કહે, ધણીને માને માન છે.
મળે ન ધણીનાં માન, ભાગ્યહીણી તે ભુંડી;
મળે ન ધણીનાં માન, શોક સૌની તે શુંડી;
મળે ન ધણીનાં માન, નારી નિરભાગીણી;
મળે ન ધણીનાં માન, હોય ગુણ પણ ગુણહીણી;
જો મળે ન ધણીનાં માન, તો કુટુંબી સૌ ધિક્કારશે;
કામની જનને દલપત કહે, ધણી ગણશે ત્યમ ધારશે.

૪૩—પુત્રીઓને નિશાળે મૂકવાની જરૂર.

(મોહનજીએ મોકલ્યું'રે મોસાળું-એ રાગ.)

નાનકડીને મોકલોને નિશાળે,
વિદ્યાથી થશે બુદ્ધિ વિશાળે નાનકડીને. ટેક.
બાળપણથી નિશાળે જો બેસે,
પૂરા પડમાં સદ્ગુણ પેસે. નાનકડીને.
ભોળી મા મેલે છોકરાં ભમતા,
લડે ને રડે રસ્તામાં રમતાં. નાનકડીને.
કાંતો કઈકની જઈ કરે આળો,
કાંતો ગાળ શીખે ભુંડી આળો. નાનકડીને.
જાય દેલથી લુગડાં ફાટી,
મેલાં ઘેલાં ફરે ચુથે આટી. નાનકડીને.
કદિક ઘરમાં રમે તો કદાપિ,
તાત માતને મેલે સંતાપી. નાનકડીને.
મળે નહિ તે ચીજો મોઢે માગે,
લઈને રઢ પછી રડવાને લાગે. નાનકડીને.
ખોટા હઠ નથી ખમાતા,
તેથી માર મારે તેની માતા. નાનકડીને.
ભણશે ભણતર જો ભલી ભાતે,
શાણી સારી સાહેલી સંઘાતે. નાનકડીને.
શીખે શુદ્ધ શિખામણ સારી,
ચોંપે ચિતમાં જુઓને વિચારી. નાનકડીને.
દીસે ભણી ગણી ડહાપણ વાળી,
સદા ચરણથી ચાલે સંભાળી. નાનકડીને.

ચિતે ચેતી લેશે ચતુરાઈ,
ઠગી નહિ શકે ઠગની ઠગાઈ. નાનકડીને.
ગણી લક્ષ લેશે સારી ગમના,
ભૂત પ્રેતની ભાગશે ભ્રમના. નાનકડીને.
ધર્મ કર્મ કરે મન ધારી,
સારાં શાસ્ત્ર શીખે સુખકારી. નાનકડીને.
માનું સ્વર્ગનું સાધન શોધે,
બીજી બહેનપણીને પ્રબોધે. નાનકડીને.
જેથી જગતમાં શુભ જશ જામે,
પૂરા પ્રેમથી પ્રભુ પદ પામે. નાનકડીને.
માત તાતને મન થાય ગમતી,
ભુંડી બાતે ભમે નહિ ભમતી. નાનકડીને.
આચરણ એવાં ઉત્તમ આવે,
શાણી થઈને સાસરિયું શોભાવે. નાનકડીને.
હેતે હળી મળીને રહે હરખી,
શોભે સતી સીતા સુંદરી સરખી. નાનકડીને.
તાત માતની કીરતીને તાજી,
સારા સંસારમાં રાખે સાજી. નાનકડીને.
એ તો આદરો વચન અમારૂં,
તે તો અંતે છે હેતુ તમારૂં. નાનકડીને.
સારા શિક્ષક સઉને સુધારે,
વારે વારે વિવેક વધારે. નાનકડીને.
એને આજથી આગના આપો,
સ્થિરતાથી નિશાળમાં સ્થાપો. નાનકડીને.
પુત્રી હોય પોતાને જો પ્યારી,
સારૂ શીખવીને કરો સારી. નાનકડીને.

કથ્યાં કથન સ્વદેશીને કામે,
રૂડી રીનથી દલપતરામે. નાનકડીને.

૪૪—કન્યાશાળાનું વર્ણન.

(શીખ સાસુજી દેછેરે—એ રાગ)

અમે આજ ગયાતાં રે, નીરખવા નિશાળે;
તે જુગતી જોતાં રે, તરત ચિંતા ટાળે
બાળકીઓ બેઠી રે, ભણી વિદ્ય ભણુતી છે,
કોઈ બીજ ગણિતનાં રે, ગણિત તો ગણુતી છે.
કોઈ નિર્મળ નીતિ રે, વિવેક વાંચે છે;
પ્રકરણ તો જેમાં રે, પુરાં પાંચે છે.
કોઈ લેખણુ લઈને રે, લખવા બેઠી છે;
કોઈ ઉંડે વિચારે રે, પુરી પેઠી છે.
કોઈ ગરબી ગીતો રે, હરીગુણુ ગાતી છે;
કોઈ શિક્ષક પાસે રે, સમજવા જાતી છે.
કોઈ ચતુરપણાથી રે, ચિત્ર ચીતરતી છે;
કોઈ તો ભલી ભાતે રે, ભરત શુભ ભરતી છે.
કોઈ પ્રશ્નો પૂછે રે, પરસ્પર પ્રીતેથી;
કોઈ કવિતા કરતીરે, રૂડી રસ રીતેથી.
કોઈ ખગોળ ગોળારે, નજરે નરખે છે;
સઘળા વિશ્વ સમજીરે, હઈડે હરખે છે.
કોઈ ખગોળ શીખે રે, ખરેખરી ખાંતેથી;
કોઈ નકશો નીરખે રે, નચિંત નિરાંતેથી.
કોઈ વાતો વાંચે રે, જુગતિ બહુ જેમાં છે;
કોઈ પાઠ પઢેછે રે, તવારીખ તેમાં છે.

કોઈ કળા કુશળતા રે, શીખેછે સજ થઈને;
કોઈ પ્રયોગ બનતા રે, જુએછે ત્યાં જઈને.
કોઈ તો ગ્રામાંતર રે, કે મનથી માપેછે;
કોઈ પુરૂં ભણીને રે, પરીક્ષા આપેછે.
કોઈ ભણી ગણીને રે, બીજીને ભણાવેછે;
કોઈ વાદ કરીને રે, વિચાર જણાવેછે.
કોઈ ચંચળ ચતુરા રે, કે નાજુક નાનીછે;
કોઈ તો વિદ્યાની રે, અધિક અભિમાની છે.
કોઈ સદ્ગુણવાળી રે, કે સમજુ સારી છે;
કોઈ પુત્ર બરાબર રે, પિતાને પ્યારી છે.
કોઈ લાયક ગુણની રે, કે લક્ષણવંતી છે;
કોઇના તન ઉપર રે, કે વસ્ત્ર વર્ગતી છે.
કોઈ સારા ધરતી રે, કે રંગે રૂડી છે;
કોઇના કરમાંહી રે, ચળકતી ચૂડી છે.
કોઈ દિલની ડાહી રે, ભલીજ ભણેલી છે;
કોઈ લાડકવાઈ રે, કે કોઈ અલબેલી છે.
કોઈ મીઠા બોલી રે, ઉરમાં મોટી છે;
કોઈને વળી કાને રે, અમુલ્ય અકોટી છે.
કોઈ કેળ સરખી રે, કે કોમળ વચની છે;
કોઈ તો મૃગ સરખી રે, કે નિર્મળ નયની છે.
કોઈ કેશ સમારી રે કે, વેણો ગુંથી છે;
કોઈ તો સમજેછે રે કે, શોભા હુંથી છે.
દીકરીઓ જાણે રે કે, છે સાક્ષાત્ દેવ તણી;
ઉપમા શી આપું રે, ઘટિત એથીજ ઘણી.
જગદેવ દયાથી રે કે, એવી દીકરીઓ;
ધન્ય છે જનનીને રે કે, ઉદરે અવતરીઓ.

જેના જશ જગતમાં રે, વિવિધ વખણાયા છે;
ગુણ દલપતરામે રે, ગણી ગણી ગાયા છે.

૪૫—નિશાળે જવાની ઉત્કંઠા.

(તમે હરી હૈયાના હાર છો—એ રાગ.)

આવજો આવજો આવજો રે,
આજ વહેલાં નિશાળે આવજો;
બહેની મને બોલાવજો રે,
આજ વહેલાં નિશાળે આવજો. ટેક.
જો તમને અવકાશ ન આવે રે,
તો કોઈ સાથે કહાવજો રે; આજ.
પાટી ને ખડીઓ લેખણ સાથે રે,
લખવાના સામાન લાવજો રે; આજ.
કક્કો ભણાવી મને આંક ગણાવી રે,
બારાખડી શિખાવજો રે; આજ.
ભુલો પડે કદી ભણતાં ગણતાં રે,
તો મને તરત બતાવજો રે; આજ.
સારી શિખામણ શીખવીને સજનીરે,
બહુ હુશિઆર બનાવજો રે; આજ.
સમજાવતાં કદી જો નવ સમજું રે,
શાંત સ્વભાવે સમજાવજો રે; આજ.
હતી ભણેલી સત જુગની સતીઓરે,
એવી મને આબરૂ અપાવજો રે; આજ.
સારી સુધારી મારા મનની મનસારે,
દિલના દોષ દળાવજો રે. આજ.

૪૬—વહેમનો ત્યાગ.

(જે કોઈ અંબીકાજી માતને આરાધશે રે લોલ—એ રાગ)

સુણો શિખવા વિવેક, એક વાતડીરે, લોલ;
છૂટે મૂર્ખપણું છેક, ખુલે છાતડીરે, લોલ.
ગુંથ્યા ગુણ ભરેલા ગ્રંથ, ભણો ભાવથીરે, લોલ,
પામો સ્ત્રી સતીના પંથ, તે પ્રભાવથીરે, લોલ.
તજો વહેમભરી વાચ, વહેમીએ કહીરે, લોલ;
ભૂત પ્રેત ને પિશાચ સાચ, છે નહિરે, લોલ
દોરા ચિઠ્ઠી મંત્ર જંત્ર, જૂઠ જાણજોરે, લોલ;
આશા ટુચકાના તંત્રમાં, ન આણજોરે, લોલ.
દેતાં દામ કરે કામ, દેવ દેવીઓરે, લોલ,
ઠેલે લોક ઠામ ઠામ, વાત એવીઓરે, લોલ.
કરી મેખ વર્ખ કુંભ, ઠગે જોશીઓરે, લોલ;
ઝાડા ઉંજણીને દંભ, ઠગે ડોશીઓરે, લોલ.

કદિક પુત્ર પુત્રી કાજ, ખત્તા ખાયછેરે, લોલ;
તજી લાજ જોગીરાજ, પાસે જાયછેરે, લોલ.
વશીકરણ તણી વાતથી, લુંટાયછેરે, લોલ.
ભોળી ભામનીની જાત, તે ઠગાયછેરે, લોલ.

ખરૂં માનીને ખચિત, ચિતે ચેતજોરે, લોલ;
ધરો ગાવા આવાં ગીત, હૈયે હેત જોરે, લોલ.

જશો ભૂલ ભર્યા ભર્મ, મર્મ જાણશોરે, લોલ;
પાળવા પવિત્ર ધર્મ, ઇચ્છા આણશોરે, લોલ.

તજો તુચ્છ જેવી ટેવ, અહમેવતારે, લોલ;
રીઝે દલપતનો દેવ, દેવ દેવતારે, લોલ.

૪૭—પતિ વશીકરણ.

(અલબેલીરે અંબે માત, જોવાને જઇએ—એ રાગ)

લલના નહિ થાય લગાર, કામણ મંત્ર કરી;
આ મંત્ર કરો ઉચ્ચાર, વશ ભરથાર થશે. ટેક.
પ્રાણ થકી પીયુજી છો પ્યારા, ન્યારા ન રહો નાથરે;
સર્વે થકી લાગોછો સારા, હું વેચાઉં તમ હાથ. કામણ
તનમનમાં રહું સાજીતાજી, રાજી દેખું રાજરે;
જો કદી જાણું કાંઈ કુરાજી, ડુબ્યાં દરીએ જહાજ. કામણ
માત પિતાએ મોટી કરીને, હેતે સોંપ્યો હાથરે;
સુખ આપો કે દુઃખ આપો તમે, છો મસ્તકના નાથ. કામણ
ગુણસાગર ગંભીર છો સ્વામી, હું અવગુણ ભરી આજરે;
પોતાની ગણી પ્રેમ નિભાવો, બાંહ્ય ગ્રહ્યાની લાજ. કામણ
સ્નેહ તમારો જોઈને સ્વામી, જામી મિલકત જેમરે;
ખુબ ખુશી થઈ ન રહી ખામી, પામી પૂરણ પ્રેમ. કામણ
ભલું કર્યું ભગવંતે મારો, સુફળ કર્યો અવતારરે;
મહેર કરી મન ગમતો આપ્યો, તમ સરખો ભરથાર. કામણ
સગાં સરવ તમ સારૂં તજીઆં, તજીઓ મૈયર સંગરે;
દોસ્તી સરવની દૂર કરી હું, રાચી તમારે રંગ. કામણ
આભ ઉંચો ને નીચે અવની, અવર નથી આધારરે;
આશા રાખું એક તમારી, છો સુખના દાતાર. કામણ
જો સુંદરીને રીઝે સ્વામી, તો શોભે શણગારરે;
નહિ તો તે શણગાર સરવ છે, આગતણા અંગાર. કામણ
દુનીઆમાં નર તમને દેખું, બીજા લાલ ફકીરરે;
તુચ્છ ગણુંછું તે સઘળાને, હોય અમીર વજીર. કામણ

જળજંતુને જળ સંગાથે, જેવી પૂરણ પ્રીતરે;
પલક પડે જો દૂર તરફડે, એજ અમારી રીત. કામણ.
પાર ન લે પ્રીતિ વરણવતાં, સ્થિર બેસી એક ઠામરે;
રાત દિવસ કવિતા રચના જે, રચશે દલપતરામ. કામણ.

૪૮—વનવાસ જતાં રામનું સીતા પ્રતિ વચન.

(મામેરૂં મોંઘા મૂલનું–એ રાગ)

રામ લક્ષ્મણ વનમાં સિધાવતાં, સતી સીતાને આવતાં સાથ;
કહે રઘુનાથ; પધારો પીયર ભણી.
નહીં તો અહીં રહો સસરાના રાજ્યમાં, હેતે હળીમળી સારુ સંગાથ;
નહીં તો જોડી હાથ; પધારો૦
અમે વસ્તીમાં નહીં વસીએ વિનતા, અમે કરશું જઈ વનવાસ;
તમે પામો ત્રાસ; પધારો૦
સાથે રથ કે ઘોડું નહીં રાખીએ, નહીં રાખીએ દાસી કે દાસ;
કોઈ અમ પાસ; પધારો૦
તમે કોશનો પંથ કીધો નથી, ચરણે ચાલવાથી પામો થાક;
લીટી એંચો નાક; પધારો૦
અમે વનફળ ખાઈ ખુશીમાં રહેશું, કોઈ દિવસે તો કેવળ શાક;
વિના લુણ પાક; પધારો૦
વનમાં નથી મંદિર નથી માળીઆં, નથી પોઢવા કાજ પલંગ;
રંગિત નવરંગ; પધારો૦
કરશું ઘાસ કે પાનની ઝુંપડી, સુવા સાથરો તે ખુંચે અંગ;
એમાં શો ઉમંગ; પધારો૦
વનમાં હીરનાં ચીર તો નહીં મળે, વનમાં નહીં મળે ફરતા ફુલેલ;
કે તેલ ધુપેલ; પધારો૦

વનમાં નહીં મળે શાથી સાહેલીઓ, કરશો કે સંગે ખાંતથી ખેલ;
ઉમગ ભરેલ; પધારો૦

ઋષ્ણુકાળે વાશે ઉના વાયરા, એવું દેખીને થાશો ઉદાસ;
જ્યારે જેઠ માસ; પધારો૦

વરસે મેઘ ને ઝબકશે વીજળી, તેવે ટાણે તો તરૂ તળે વાસ;
નહીં છત્ર પાસ; પધારો૦

વનમાં ઘાતકી રહેછે રાક્ષસ ઘણા, ચાર તરફ ફરે બહુ ચોર;
જેનું ઘણું જોર; પધારો૦

વનમાં વાઘ વરૂને વાંદર જેવાં, ઘણા વિચરે જનાવર ઘોર.
બચે નહીં ઢોર; પધારો૦

મોટા પર્વત દેખીને માનની, તમે નજરે જોયા નહિ જાય;
દીઠે ખાવા ધાય; પધારો૦

તમે રાજકન્યા કાયા કોમળી, વનવાસનાં દુખ ન વેઠાય;
કાયા કરમાય; પધારો૦

ઘરમાં અંધારૂ દેખી ડરો ઘણાં, નથી નીસર્યાં કદી ઘરબાર;
છો નાજુક નાર; પધારો૦

તમે છોટી ઉમર વર્ષ સોળનાં, નથી સંકટ વેઠયાં લગાર;
તમે કોઈ વાર; પધારો૦

પરણી આનીને પીયર ગયાં નથી, તમને મળવાને ઇચ્છેછે માય;
ચોંપે ચિત ચાય; પધારો૦

રાજા જનકજી તમને ઝંખે ઘણું, તેના સંદેશા આવે સદાય,
તેડાં પાછાં જાય; પધારો૦

ભાત ભાતનાં ભોજન ભાવતાં, તમને મોકલશે મહીપાળ,
પુરાવીને થાળ; પધારો૦

મે અવધે ફરી જ્યારે આવશું, સેથું સ્નેહે તમારી સંભાળ,
ત્યારે તતકાળ; પધારો૦

રૂડી મિથિલાપુરી મનમાનતી, તેમાં પામશો પરમ વિરામ;
છે આપતું ગામ; પધારો૦
ગોરી તમને ગમે તેમ હું કરૂં, એમ દલપતરામનો સ્વામ;
કહે રાજા રામ; પધારો૦

૪૯—વનવાસમાં સાથે લેવા માટે સીતાની પ્રાર્થના.

રાગ ઉપર મુજબ.

એવું સાંભળી સીતાજી કહે, સુણો સુંદર શ્યામ સુજાણ;
પ્યારા મારા પ્રાણ, સાથે રાખો સ્નેહથી.
જુદાં પડવાની વાત વાલા કહો, તે તો બોલ લાગે તીખા બાણ;
રઘુકુળભાણ; સાથે૦
સ્વામી જ્યાં તમે ત્યાં ઘર માહરૂં, તમથી વેગળો તે પરદેશ;
હું જાણું હમેશ; સાથે૦
તમે જોગીનો વેશ જો ધારશો, તો હું જોગણનો ધરૂં વેશ;
જટા કરૂં કેશ; સાથે૦
સ્વામી તમેરે સુખી તો સુખ માહરે, તમે દુખમાં તો દુઃખ મારે દેહ;
એમાં શો સંદેહ; સાથે૦
જે કોઈ પરણ્યા પછી રહે પીયરમાં, અવતાર બળ્યો ધિક એહ;
મુઆ જેવી તેહ; સાથે૦
સ્વામી તમ વિના મંદિરને માળીઆં, ભાસે પર્વત મોટા સમાન;
વસ્તી તો વેરાન; સાથે૦
મહાવનમાં ભરી વસ્તી ભાસશે, જ્યારે પામીશ દરશન દાન;
કૃપાના નિદાન; સાથે૦
સાસુ સસરો ને માત પિતા સઉ, ભલે છો કરો રૂડાં રાજ;
મને મહારાજ; સાથે૦

સ્વામી શું કરૂં ભાઈ ભોજાઈને, સ્વામી શું કરૂં ચૈયર સમાજ;
કેનું નથી કાજ; સાથે૦
સાચું સગપણ જગમાં સ્વામી તણું, બીજો સ્વારથી સઘળો સંસાર;
કુટુંબપરિવાર; સાથે૦
મારાં લાડ પાળણ તમે લાલજી, બીજો નથી આંસુનો લોનાર;
કે એક આધાર; સાથે૦
કાયા પ્રાણ થકી જો જુદી રહે, તો હું તમથી જુદી પડી છેક;
છજું તણ્જી ટેક; સાથે૦
જો કોઈ જળથી જુદી પાડી માછલી, રાખે દૂધમાં કરીને વિવેક;
જીવે પળ એક; સાથે૦
તમે સુખના સાગર રહો વેગળા, પછી શું કરૂં રાજ્નેે પાટ;
હવેલીના ઠાઠ; સાથે૦
મને હીરનાં ચીર ગમે નહીં, મને ન ગમે ઘરેણાના ઘાટ;
ગટાડો ઉચાટ; સાથે૦
હું તો તમને દીઠે થાઉ દેખની, અણદીઠે તો આંધળી ભીંત;
જનમની એ રીત; સાથે૦
મેં તો સ્નેહ તોડયો સર્વે લોકથી, બાંધી તમ સંગે પુરણ પ્રીત;
ચોરાયું છે ચિત્ત; સાથે૦
જમવું જીવન તમથી જુદાં પડી, હોય વિધવિધના પકવાન;
તે વિખનાં નિશાન. સાથે૦
કરીએ ભોજન તમ સંગે ભાવથી, હોય કેવળ શાક કે પાન;
તે મેવા સમાન; સાથે૦
પડશે તડકા ને તાપ વૈશાખના, તે તો જાણીશ ચંદ્ર પ્રકાશ;
રહી તમ પાસ; સાથે૦
મુજને મેલી જો પંથે પધારશો, આવી મળવાની ધરશો ન આશ;
નિશ્ચે પામું નાશ; સાથે૦

કરતી વાત કળી પડી ધરણીએ, નારી જાનકી થઈને નીરાસ;
કહે લેતી શ્વાસ; સાથે૦
દયા કરી દેવ દલપતરામને, સતી સીતાને દેખી ઉદાસ;
જતાં વનવાસ; સાથે રાખ્યાં સ્નેહથી.

૫૦—સંસારમાં સુખની માગણી.

(મા પાવા તે ગઢથી ઉતર્યા મા કાળીરે—એ રાગ.)

સંસાર વિષે બહુ સુખ, ઈશ્વર આપોને;
દિલડાનાં ટાળો દુઃખ, કુમતિ કાપોને.
સઉ સંબંધીમાં સંપ, ઈશ્વર આપોને;
વળી જીવમાં આપી જંપ, કુમતિ કાપોને.
ભણવા ગણવાનું ભાન, ઈશ્વર આપોને;
ગુણવંતુ આપી જ્ઞાન, કુમતિ કાપોને.
કોડીલો રૂડો કંથ, ઈશ્વર આપોને;
વળી પવિત્ર આપી પંથ, કુમતિ કાપોને.
ઘરડો સસરો ઘરમાંહીં, ઈશ્વર આપોને;
કંકાસ ન ઉપજે કાંઈ, કુમતિ કાપોને.
સાસુ ગંગાજળ શુદ્ધ, ઈશ્વર આપોને;
વિચરૂં નહીં વચન વિરૂદ્ધ, કુમતિ કાપોને.
જરાવતો રૂડો જેઠ, ઈશ્વર આપોને;
કરવા મઝીઆરો વેઠ, કુમતિ કાપોને.
જેઠાણી કેરી જોડ, ઈશ્વર આપોને;
કરવાને પુરા કોડ, કુમતિ કાપોને.
દીયર દીલનો દરિઆવ, ઈશ્વર આપોને;
દેરાણી રાખી રાવ, કુમતિ કાપોને.

નાની નણુદી નણુદોઈ, ઇશ્વિર આપોને;
જીવમાં હું હરખું જોઈ, કુમતિ કાપોને.
પ્યારી પુત્રીને પુત્ર, ઇશ્વિર આપોને;
સારૂં ચાલે ઘરસૂત્ર, કુમતિ કાપોને.
વળી વેવાઈ ને વેવાણુ, ઇશ્વિર આપોને;
સદ્ગુણવાળાં સુજાણુ, કુમતિ કાપોને.
સજ્જન ને શુદ્ધ જમાઈ, ઇશ્વિર આપોને;
દઈ કંથને ઘણી કમાઈ, કુમતિ કાપોને.
ધારટીઆળી ઘેર વહુ, ઇશ્વિર આપોને;
દઈ બાળક બીજાં બહુ, કુમતિ કાપોને.
અધિકો નિત્યે ઉદ્યોગ, ઇશ્વિર આપોને;
રૂડીઆના ટાળી રોગ, કુમતિ કાપોને.
સારી સાહેલી સંગ, ઇશ્વિર આપોને;
આપી અધિકો ઉમંગ, કુમતિ કાપોને.
વળી નિર્ભય નગર નિવાસ, ઇશ્વિર આપોને;
આંગણીએ દઈ ઉજાસ, કુમતિ કાપોને.
દિવાળી, જેવા દિન, ઇશ્વિર આપોને;
દઈ ઉચ્છવ નિત્ય નવીન, કુમતિ કાપોને.
હૈડામાં હર્ષ હંમેશ, ઇશ્વિર આપોને;
વધતો તે થાય વિશેષ, કુમતિ કાપોને.
પ્રભુ ભક્તિમાં પણ ભાવ, ઇશ્વિર આપોને;
કદી ઘને ન જૂઠ બનાવ, કુમતિ કાપોને.
પરીપુરણ તમારો પ્યાર, ઇશ્વિર આપોને;
આપી અમને આધાર, કુમતિ કાપોને.
લોકોમાં રૂડી લાજ, ઇશ્વિર આપોને;
વળી આપી અખૂટ અનાજ, કુમતિ કાપોને.

વળી સુધર્મમાં વિશ્વાસ, ઈશ્વિર આપોને;
કાપી સઘળો કંકાસ, કુમતિ કાપોને.
અંતરથી માગે આમ, ઈશ્વિર આપોને;
દીનતાથી દલપતરામ, કુમતિ કાપોને.

૫૨—ગુણીયલ ગજરો.

(મોહનજીએ મોકલ્યું રે મોસાળું—એ રાગ)

માલણ ગુંથી લાવ ગુણીયલ ગજરો,
તારા ગજરાનો માનીશું મજરો. માલણ૦

તારા ગજરાનું આપીશું મૂલ,
માંહી ગુંથજે ગુલાબનું ફૂલ;
જે તું કહીશ તે કરશું કબુલ. માલણ૦

જેવી તારી હોય ચતુરાઈ,
તેવી કરજે તેની સરસાઈ;
કાંઈ બાકી ન રાખીશ બાઈ. માલણ૦

એવી કરજે કારીગરી એમાં,
જુક્તિ હોય જોવા જેવી જેમાં;
મોહ પામે મુનિવર તેમાં. માલણ૦

વર લાડકડાને રે કાજે,
એવો ગુંથજે ગજરો તું આજે;
જેવો છત્રપતિને છાજે. માલણ૦

એમાં જુક્તિ જોવાજોગ જાણી;
જુએ અંગમાં ઉમંગ આણી,
રીઝે રાજા અને વળી રાણી. માલણ૦

તને આપીશ હીરાનો હાર,
વળી સોળ સારા શણગાર;
કંપર હેમની મહોર હજાર. માલણ૦
કવિતાની કિંમત ઉર આણે,
એજ ગજરાનું મૂલ પ્રમાણે;
ભાખે દલપત બીજા શું જાણે. માલણ૦

નવલરામ.

પર—સ્ત્રી મહિમા.

(મહોલે પધારો મારા રાજ માણીગર મહોલે પધારોઃ—એ રાગ)

સંસારનું નૂર છે નાર,
સજન સંસારનું નૂર છે;
સ્ત્રી સુધરે સકળ સુખસાર, સજન૦ ટેક.
ધૂળધાણી બધું નિર્ધાર,
એ વણ ધૂળધાણી બધું છે.

(સાખી) સુંદર સ્ત્રીનું મુખડું, સુંદર સ્ત્રીનું તન,
સુંદર સ્ત્રીના બોલડા, સુંદર સ્ત્રીનું મન ! સજન
સુંદર સેવા સ્ત્રી કરે, સુંદર ધરેજ સ્નેહ,
સુંદરતા સંસારમાં ભરનારી નારીજ છેય ! સજન
આપે જન્મજ જગતને, પાળે પૂરણ પ્રીત !
એનાજ નામ આધારથી, કહાવે ઇશ્વરી અંબા ખચિત ! સજન
મીઠું બોલી મન હરે, ટાળે તનપરિતાપ,
આફતમાં ધીરજ ધરી, ધીર આપે એ નરનેજ આપ. સજન

ઘરણી ઘરનો સ્થંભ છે, ઘરનું ઘરણીજ માન;
ઘરણી ઘરનું ઘરેણું છે, ઘર ઘરણી વિનાનું સ્મશાન. સજ્જન૦

ઘડપણમાં ઘરણી સખી, સેવા કોથી ન હોય,
સ્વર્ગે પણ સંગે ગઈ, તે તો નારીજ ! નર નહિ કોય! સજ્જન૦

ધન ધન નારી નામને ! પ્રેમી પરમ અપાર !
પાળે પ્રેમે સર્વને, એ તો આદ્ય શક્તિ અવતાર; સજ્જન૦

નિંદા એની જે કરે, તે પાપી ગુણચોર !
દુર્ગુણને દરીએ ડુબી, તોએ દિલડે દયાનુંજ જોર. સજ્જન૦

ગોરી ફૂલ ગુલાબનું, સુકે કે કરમાય,
કે કોહે વણકાળજી, તોએ જાતિ–સુગંધિ ન જાય. સજ્જન૦

શાસ્ત્રી, પુરાણી, પંડિતો, શાણા સજ્જન સર્વ !
સાચેસાચું હું કહું, તમે માનો મૂકી મન ગર્વ. સજ્જન૦

દીસે દુર્ગુણી આજ બહુ, નથી એની કાંઈ નાજ;
પણ એ દુર્ગુણી મુર્ખ કે, જે છે તે તમારાંજ કાજ. સજ્જન૦

આદ્ર દમયંતી, સીતા, દ્રૌપદી આદિ અપાર;
થઇ ગઈ બહુ ગુણવંતીઓ, તે હતી નારીજ નિર્ધાર. સજ્જન૦

ધર્મે કર્મે ન કેળવો, નાપો કંઇ પણ જ્ઞાન,
રાખો જો હેવાન તો, કયમ હોય ન એ હેવાન ! સજ્જન૦

હા ! અબળાઓ હાયરે ! હાલ છેજ હેવાન !
ખાવું પીવું ખેલવું, એ ત્રણનુંજ જેને ભાન. સજ્જન૦

જ્યાં હેવાનજ હારનો, સઘળો સુંદરીસાથ;
ત્યાં જીવ્યાથી તો ભલું ખરે, મરણ નવલના ઓ નાથ! સજ્જન૦

મણિલાલ.

૫૩—વશીકરણ.

(ઓધવજી સંદેશો કહેજો શ્યામને—એ રાગ.)

જાણો તો વશકરણી વિદ્યા જાણજો,
અબળા, સેંજે સબળ થશો સંસાર જો,
મંતર જંતર તંતર જૂઠાં ભામણાં,
છજે મીઠાં મન મીઠાં સુખસાર જો—જાણો૦
જાપ અજપ પ્રીતિ નામ જપો મનથી તમે,
વ્રત પતિસેવા તનમનથી સચવાય જો,
દીક્ષા લો રતિપતિની સાચી નિર્મળી,
માગો વર પરસુખમાં ભેદ ન થાય જો—જાણો૦
પ્રેમ તણો રસ ઝીલ્યો સીતારામ શું,
એ રસ પીધો ગોપી શ્યામશરીર જો,
સાવિત્રી મીરાં સર્વે એમાં ગળ્યાં,
દ્રૌપદી તારા મંદોદરી સતી શિર જો—જાણો૦
દોરી પ્રેમતણી જગજીવન જાણજો,
એણે બાંધ્યાં નવ છોડયાં છોડાય જો,
રૂપ રંગ રસ સાંધ્યાં ઉખડે સેંજમાં,
અંગ પડે પણ પ્રેમ નહિ પલટાય જો—જાણો૦
પ્રેમ થકી જગ ભાસે સઘળું એકમાં,
એક રસે દૃઢ ભક્તિ ભજે ગુણવાન જો,
મૂરખ પ્રેમમણિનું તેજ ન ઓળખે,
અથડાઈ મરતાં પણ ન લહે સાન જો—જાણો૦

વશ તેને પ્રભુ જે રસ જાણે પ્રેમનો,
વૃક્ષ જંતુ જલ જનનો તે શો ભાર જો,
વિષ અમૃત ઝટ અગ્નિ શીતલ ઉકળે,
એવાંને મુજ વંદન વારંવાર જો—જાણે૦

કેશવલાલ.

૫૪—શ્રી અવતારની સાફલ્યતા.

હરિગીત.

આળસ અને નહિ ઉંઘ જેને નિત્ય વહેલું જાગતી,
નિર્મળ થઈ ગુરુજન અને પતિને પગે પણ લાગતી;
સન્માનથી સહુને જમાડી જે પછી જમનાર છે,
તે નારીનો સંસારમાં સુખરૂપ આ અવતાર છે.
મન વચન કર્મવડે કરે સેવા સદા નિજનાથની,
વિદ્યા વિવેક વિચારથી સંભાળ લેતાં સાથની;
જેને સદા સંતોષકારક એક નિજ ઘરબાર છે,
તે નારીનો સંસારમાં સુખરૂપ આ અવતાર છે.
આજ્ઞા ન લોપે નાથની કોપે નહીં જે કોઈને,
ચાલે સદાચરણે સુખે જે સૂક્ષ્મ નજરે જોઈને;
વાંધા વગોણાં વાદને જે જન્મથી તજનાર છે,
તે નારીનો સંસારમાં સુખરૂપ આ અવતાર છે.
ઢંકાય સાવ શરીરને સચવાય મંગલ અંગનું,
સમજે પ્રયોજન એટલું શણગારના શુભ સંગનું;

પતિપદવિના જેને સદા સંસાર સાવ અસાર છે,
તે નારીનો સંસારમાં સુખરૂપ આ અવતાર છે.
સદ્‌ગુણવડે સુખ પામતી જે પ્રૌઢતા પ્યારી કરે,
આદરવડે ગુરૂજનવિષે સેવા વળી સારી કરે;
અપરાધ અજ્ઞજનોતણા જે ગુણવિષે ગણનાર છે,
તે નારીનો સંસારમાં સુખરૂપ આ અવતાર છે.
અપરાધ થાતાં કાંઈ કર જોડી નમી ઉભી રહે,
સુખ દુઃખ પડતાં પિંડપર સામે પગે સઘળાં સહે;
શુભવચનરચના વિનયથી વાણીવડે વદનાર છે,
તે નારીનો સંસારમાં સુખરૂપ આ અવતાર છે.
છેદે ન મર્મસ્થાન કદવાં વેણ કાઢી કોકનાં
કારણ બધાં કોરે કરે સંતાપના ને શોકનાં;
ઈશ્વરવિષે જેને સદા અંતરથકી આધાર છે,
તે નારીનો સંસારમાં સુખરૂપ આ અવતાર છે.
સંતોષ પામે સર્વ જેને જોઈને સત્સંગમાં,
રાચે નહિ રતિમાત્ર પણ સંસારના જે રંગમાં;
બહુ દુઃખમાં પણ દીનઉપર જે દયા કરનાર છે,
તે નારીનો સંસારમાં સુખરૂપ આ અવતાર છે.
પીડાય તન તો ત્યાં સદા નિજ નાથનું મુખ નામ છે,
જેને સદા નિજ નાથને સુખ આપવાનું કામ છે;
જેનો સદા અનુકૂલ અલ્પ વિહાર ને આહાર છે,
તે નારીનો સંસારમાં સુખરૂપ આ અવતાર છે.
ઉચી ન આંખ કરે કદી બોલે ન બરકીને બહુ,
હસવું રહે નિજ હોઠમાં સૌભાગ્યવંતી જે વહુ;
સંબંધમાં સર્વે પ્રકારે સંપ સાચવનાર છે,
તે નારીનો સંસારમાં સુખરૂપ આ અવતાર છે.

નહિ જાય કોઈ સમાજ કે ઉત્સવવિષે પણ એકલી,
સર્વે પ્રકારે દીનતા જેને ભવે ભાસી ભલી;
દેખી અરે અવગુણ અવરના ખેદ જે કરનાર છે,
તે નારીનો સંસારમાં સુખરૂપ આ અવતાર છે.

પતિનો વધારે પ્રેમ પુત્ર પવિત્ર જે પામેલ છે,
ઘર ધાન્ય ધન જન યૌવને જે જગતમાં જામેલ છે
દુર્જનતણાં દર્શનવડે જે હૃદયથી ડરનાર છે,
તે નારીનો સંસારમાં સુખરૂપ આ અવતાર છે.

કુલ-જાતિના વર્ણાશ્રમોનાં ધર્મ-કર્મ કર્યા કરે,
ગુરૂજન અને પતિની અનુજ્ઞા પાળતાં પગલું ભરે;
સંસારની શુભ રીતભાત સમગ્ર જે ભણનાર છે,
તે નારીનો સંસારમાં સુખરૂપ આ અવતાર છે.

સંપત્તિમાં કોમલ રહી સુખરૂપ સંપ વધારતી,
મદ મોહ કામ ક્રોધને મનમાંહીથી જે મારતી;
જૂઠી ચપલતા ચતુરતા જે જન્મથી તજનાર છે,
તે નારીનો સંસારમાં સુખરૂપ આ અવતાર છે.

સદ્બોધ આપી બાલકોને પ્રેમ પૂરે પાળતી
પ્રારબ્ધથી જે સાંપડ્યું તેમાંજ મનને વાળતી;
સુખ-દુઃખના દિવસોવિષે જે ધૈર્ય અડ્ડ ધરનાર છે,
તે નારીનો સંસારમાં સુખરૂપ આ અવતાર છે.

ટાણે કટાણે ક્યાંહી સાથવિના કદી જાતી નથી,
નાચી નદીના તીરપર વસ્ત્રોવિના નહાતી નથી;
ન જણાય અંગ જરાય એવો વેશ જે ધરનાર છે,
તે નારીનો સંસારમાં સુખરૂપ આ અવતાર છે.

વિદ્યા વિનોદ વિચાર શુભ ટહુ રૂપ યૌવન અંગના
નિજ નાથસાર સર્વ અંતરમાં ગણે જે અંગ—

સાધન સજે સુખનાં અને શુભ સંપ જે કરનાર છે,
તે નારીનો સંસારમાં સુખરૂપ આ અવતાર છે.
સખીઓતણા જે સાથમાં નવરી થઈ નાચે નહીં,
સંપત્તિના સુખભોગમાં મનમાં જરા રાચે નહીં;
વ્રત-નિયમ પાળી નાથને જે સર્વ સુખ દેનાર છે,
તે નારીનો સંસારમાં સુખરૂપ આ અવતાર છે.
સત્તાપ્રમાણે ખરચ રાખે જે છઈ ન જતાં ખાડુ,
ભૂલે નહીં જે ભાન નિજ કુલ જાતિ સદ્ગુણનું સહુ;
નિજ દોષને જાણી જઈને તરત જે તજનાર છે,
તે નારીનો સંસારમાં સુખરૂપ આ અવતાર છે.
દેખી અવરનાં દુઃખને જે હૃદયમાં દુખાય છે,
સુખમાં નિહાળી સર્વને જે અધિક રાજી થાય છે;
સંબંધીઓના દોષને ગુણરૂપ જે ગાનાર છે,
તે નારીનો સંસારમાં સુખરૂપ આ અવતાર છે.
બહુ બાલકોને બોધ સદ્ગુણ આવવા આપ્યા કરે,
અજ્ઞાનની જડ ગાંઠને જે જન્મથી કાપ્યા કરે;
પીડાવિના પતિપુત્રપહેલાં પ્રાણ પરહરનાર છે,
તે નારીનો સંસારમાં સુખરૂપ આ અવતાર છે.

૫૫—પતિના હિત માટે ઈશ્વરપ્રાર્થના.

(વા'લા રે મારા પ્રાણથકી પ્યારા—એ રાગ.)

કુશલ મારા કંથતણું કરજે, અંતરયામી અરજ ઉરે ધરજે,
દીનાનાથ દુઃખ બધાં હરજે; કુશલ૦
નથી જપ તપ મેં કશું કીધું, નથી દાન દીનને કંઈ દીધું,
નથી હરિનામ સુખે લીધું; કુશલ૦

નથી ભાવ ભક્તિ હરિચરણે, ચાલી નથી ચોગે સદાચરણે,
હવે હું છું આપતણે શરણે, કુશલ૦
કરી નથી પૂજનમાં પ્રીતિ, જાણું નહિ નીતિ તણી રીતિ,
ગઇ વય એમજ આ વીતી, કુશલ૦
પણ આપનાજ પ્રતાપથકી, મન સુખ પામે મહુ એ નકી,
વિશ્વંભર એવી મને છે વકી; કુશલ૦
નહિ કોઈ જાણે તમારી ગતિ, મારી કોણમાત્ર કહોને મતિ,
તમે ત્રિગુણાત્મક વિશ્વપતિ, કુશલ૦
ભૂધર ભવસાગર આ ભારે, આશા એક આપની છે મારે,
રહી આપને એક આધારે; કુશલ૦
કઠણ કાલકેરી ગતિ કે'છે, ધૉગ્જ સર્વ જનની હરી લેછે,
શાકા કરના અવસર એ દેછે, કુશલ૦

બી. એમ. મલબારી.

પદ—સુઘડ-ફુવડનો ઘરસંસાર.

(લાવણી)

જેને ચતુર સુઘડ મળી નાર, મહળી છે દમાની,
મળી અપટ ફુવડ, અવતાર કરે ધૂળધાણી. (ટેક)
ચતુર ચેતે પલકારે, મમપ્રગ્રક તે,
ઉપાડે અમોલા બોલ, વખત બેવખતે,
પતિ મન ધારેલુ મહજ પારખે હમની
ગમે એવી દૂર પણ હરપ પામ રહે નમની,

ઘર કાજ કરે નિજ હાથ, તથાપિ નવરી,
મીઠી વાત કરે સહુ સાથ, ન લેશે લવરી;
ચપળા સમ ચતુરી ગતિ, વિમળ કહું કેવી ?
ધનભાગ્ય પુરુષ તને ચતુર મળી એ દેવી !

(ઝુલ)

સુખી ઘર ને સુખી સંસાર, જેને ચતુર સુઘડ મળી નાર;
સુખ શોભાનો નહિ પાર, દેખી ઇંદ્ર બળે આ વાર.
એ જીંદગી રોજની રોજ એને ઉજાણી,—મળી અપટ
ઊઠે સહુથી પહેલી રમા, અપ્સરા જેવી,
ગાતી ગાતી ઘર સ્વચ્છ, કરે જો કેવી ?
કરી સ્વચ્છ શરીર સદાય, સાજ શુભ સજતી,
ગીત ગાતી, વાતો કરતી બાળને ગમતી.
ઘણું કરી થોડું દેખાડે, એવી એ શાણી,
સમજી સંભાળે ખરચે પતિની કમાણી.

(ઝુલ)

સાદી કેવી સુંદરી ? મુખ કર નિર્મળ કરી,
ફરે સદા સદન સુખ ભરી, સુખવૃષ્ટિ જાણે ઝરમરી.
હવે બાકી શી તને મઝા, પતિ, દુનીઆની ?—મળી અપટ
જો અપટ ફુવડના ઢંગ—કેવું એ ઉધું ?
બોલ્યું સમજે નહિ, સમજે સારે ઉંધુ;
જે કરે બગાડે, બબડે ભાગ્યને ઢીણતી,
ગણી ગણી ભૂલેરે, ભૂલે ગણતી ગણતી:
ધુંધવતો ઝેરી સ્વભાવ, જરીમાં સળગે,
ઉછળી: વાઘણ સમ વરને ટાટે વળગે;
કરીને આપજ અપરાધ નડે બીજાને,
પકડાય છતે નિજ વાંક ન મુખથી માને.

(ઝુલ.)

ઘર દારણ છે ઘોરથી, મંસાર વિષે શી સ્થિતિ ?
દુખ દુસ્તર એથી નહિં, જ્યાં અપટ ઘર કરી રહી.
જ્યાં અપટ કુવડનું રાજ્ય, લાજ ત્યાં શાની ?—મળીઅપટ૦
શુભ દિવસે સુંદર વસ્ત્ર શરીરપર નાંખે,
કાળાં ધોળા વર્ણો લાલ, મણા નહિ રાખે;
કરે સ્નાન કળશીએ એકે, જુઓ આ કુટડી,
દાતણ માટે તેમાંથી રાખી જળ ઘુંટડી;
મંદિર શેરીએ ફરે, તજી ઘર સ્વામી,
કોમળ બાળક સંભાળ નકામી માની.
ઘર રાખુ એવી એ ખરી, મુર્દુંનું રાંધે,
પૈસામાંથી પણ પાઈ ગિરોએ બાંધે.

(ઝુલ)

તું લાખે લેખાં લખે, તે પૈ પૈ દેખી બળે;
તું કાવ્ય કથારસ શીખે, તે ઉભી લટીઆં પીંખે !
ઓ ઇશ, ન કોને દઇશ આવી દિવાની,—મળીઅપટ૦

(સંસારિકા)

મધુવચ્છરામ.

૫૭—હાલરડું.

પોઢો પોઢોરે મમ લાડીલા આડી પારણે,
કરો રાજીછે તું મુજ હૈડાનો હાર;
ગાલ કાજળટપકી કેર ગાલિપર કાળજી,
દીકી લોચનની છે, નથી મૂલનો પાર. પોઢો.

વા'લા વહેલો વહેલો ચંદ્રકળા સમ ખીલજે,
કાલા કાલા ને સારા ઉચરજે બોલ;
રમજે સારી સારી રમત ગમત નિર્દોષ તું,
બાળક મંડળમાં તું શોભે શ્રેષ્ઠ અતોલ. પોઢો.
ભણજે ભણતર તું ભલી ભાતે ઉંચી પંકિતનું,
ખીલજે કમળ સુગંધી કોમળ મન સંપૂર્ણ;
બુદ્ધિ સુરજ ઉદયથી વહેમ ને અજ્ઞાનનું,
ગાઢું અંધારૂં તે સત્વર થાજે ચૂર્ણ. પોઢો.
થઈને મોટો નિત્ય વિદ્યાને તું દિપાવજે,
દાખો આચારો વિચારો સરવે શ્રેષ્ઠ;
વાધો વિખ્યાતિ તુજ વિશ્વ વિષે વિશેષરે,
તજજે માઠી સંગતનો પડછાયો નેષ્ઠ. પોઢો.
થાજે ક્ષમાવંતમાં પરમ પવિત્ર વસિષ્ઠ તું,
વિદ્યા જ્ઞાન વિષે તું હોજે બીજો વ્યાસ;
પરદુખભંજનમાંહી મોટો વિક્રમ રાયરે,
હોજે નિશ્ચળતામાં નિશ્ચય ધ્રુવ પ્રકાશ. પોઢો.
પાછી પાની નહિ કંઈ કાર્ય વિષે કરશો કદી,
રૂડાં પરાક્રમે તું અર્જુન સમ સુહાય;
કીર્તિ વચનપાલને હરિશ્ચંદ્રની પામજે,
દાને વખણાજે તું કર્ણ અને બળિરાય. પોઢો.
હોજે ભીષ્મ પિતામહ, નિજહિતનો દઈ ભોગરે,
કરવા અવર જનોનાં પુરણ મંન પ્રસન્ન;
સ્વામી સેવામાં હનુમંત અવર થઈ શોભજે,
સાચા સત્યવાદીમાં યુધિષ્ઠિર રાજંન. પોઢો.
સહુ સંસાર તણા વ્યવહારે જનક થઈ રહો,
સાધુ સેવામાંહી રાજો રાય શિયાળ;

હોજો અંબરીષ પ્રહ્લાદ પ્રભુ ભક્તિ વિષે,
શોભો નિજ કર્તવ્યે શ્રીમદ્ દશરથલાલ. પોઢો.
શોધો સંધાંઓ તારા સંગત ને બોધને,
થાઓ સદ્ કીર્તિનો દિન દિન અધિક પ્રકાશ;
જનમ ધર્યો મુજ કુખે તેને તું શોભાવજે,
મોટી મોટી મનમાં મુજને છે તુજ આશ. પોઢો.
પામો રિદ્ધિ સિદ્ધિ સુખ સંપત્ત આરોગ્યતા,
દેજો દીર્ઘ આયુ માર્કંડ રૂપીનું ઇશ;
પામી અચળ પરમપદ નિજ કુળને તું તારજે,
છે હું જનુનીની આ અંતરની આશીષ. પોઢો.

હૃદયવિનોદ.

નરસિંહરાવ.

૫૮—ફૂલની સાથે રમત.

(શીખ સાસુજી દેછેરે કે વહુજી રહો ઢંગેઃ—એ રાગ.)

આવો ફૂલડાં મધુરાં રે આપણ રંગે રમીએ,
દિન એક આનંદે રે ભેળાં રહી નિર્ગમીએ.
મને મુખડું તમારૂં રે સલુણું લાગે વા'લું,
એમાં નિર્મળ પ્રીતિ રે વસી હસતી ભાળું.
તમમાનું હું પણ રે કુસુમ એક કોમળીઉં,
રહી મનુજસમૂહે રે વદન કરમાઈ ગયું.
નહીં તનમાં કુટિલતા રે, નહિં વળી કૂરપણું,
નહીં વચન કપટનાં રે, હૃદય પ્રેમાળ ઘણું.

કદી હાસ કરંતાં રે તો નિશ્ચે આનંદભર્યાં,
કરમાઈ કદી સર્તાં રે તો સત્યે દુઃખેજ ગળ્યાં.
જેવું અંતર થાયે રે તેવું તમ મુખડું દીસે,
જેવું મુખ દેખાયે રે તેવું તમ હૃદય વિશે.
ત્યારે આવો મધુરાં રે આપણ રંગે રમીએ,
દિન એક તો સુખમાં રે સાથે વસી નિર્ગમીએ.

૫૯—કોયલ.

(કામણ દીસે છે અલબેલા તારી આંખમાં રે:—એ રાગ.)

બે'ની, સાંભળ પેલી કોયલડી તરૂવૃંદમાંરે,
ગાની છંદમાં રે, બે'

શાંત રજનીમાં ચમકી ચાંદની, જો આછી પથરાઈ વાદળી,
આવે ટહુકો અનિલલહેર, કંઈ મંદમાંરે, ગાતી૦ બે'
બે'ની! એ તુજને બોલાવે, મીઠી મીઠીને મન ભાવે,
દેતી ટહુકો પાછો કોમળ કંઠમાં રે, ગાતી૦ બે'
કુહૂ કુહૂ કરી જો ધ્વનિ આવ્યો, મીઠો રવ અમૌરસ જો લાવ્યો,
કોયલડી રહિ છુપી ઝાડના ઝુંડમાં રે, ગાતી૦ બે'
પો પ્રિય! સુણીએ એ મીઠી, મેં મધુરી ગાનનદી દીઠી,
દતી ચાલે જો પેલા ચંદમાં રે, ગાતી૦ બે'
હોવ
કરવા
સ્વામી ૨
આશા

દોલતરામ.

૬૦-માતા વિષે.

કોનું હેત વધારે, માત વિણ, કોનું હેત વધારે રે,
અવર પ્રીત ક્ષણિક સ્વારથથી, ભલે જણાએ ભારે રે. કોનું હેત૦ ટેક.
નવ મહિના નિજ ઉદર ધરંતાં, સતત હૃદયે રાખે રે,
જાગૃત સ્વપ્ન સુષુપ્તિ વિષે પણ, દેખે કશું ન સુત પાખે રે. કોનું હેત૦
'ભાઈ,' 'અલ્યા,' 'બેટા' કે 'છૈયા' કહેતાં મુખડું ભરાએ રે,
પુત્રવતી ઘર-સત્રવતી બની, સ્વર્ગનું સુખ નહિ ચાહે રે. કોનું હેત૦
રૂદન સુણતાં હૃદય વિંધાતું, હર્ષિત કરવા વહાય રે,
શયન સમયે મધુર સ્વરથી, હાલેરાં હદ ગાય રે. કોનું હેત૦
તૈલાભ્યંગથી સ્નાન કરાવી, ચંદન ચર્ચે કાય રે,
ઓળી કેશ શિશુ બેશ બનાવી, જોતાં જરા ન ધરાય રે. કોનું હેત૦

કોણ અવર હિતકારી, માત વિણ, કોણ અવર હિતકારી રે,
ગજું નહિ પણ પરમજ્ઞ થઈને, નિરંતર સુખકારી રે.
કોણ અવર. ટેક.
દેહ પરાધીન તેને શીખવ્યું, ખાવું, બેસવું, ખસવું રે,
ફરવું, દોડવું, કૂદવું, ચડવું, સ્ફુટ ને શુદ્ધ ઉચ્ચરવું રે. કોણ૦
કાકા મામા પુત્ર પિતાદિ, ભેદો સકળ બતલાવ્યા રે,
રવિ શશિ ગિરિનદ ત્રણ ભુવનના, સાર ટુંકા સમજાવ્યા રે. કોણ૦
કક્કે ખખ્ખે એકડે બગડે, જ્ઞાનના પાયા ચણાવ્યા રે,
મહેતાજી શું શીખવશે જ્યાં, માતાએ પાઠ ભણાવ્યા રે. કોણ૦
ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ કસાવ્યું, ધર્મશ્રદ્ધા મન ધારી રે,
સાસ્ત્ર યુક્તિથી શું કરશે ગુરૂ, માતાની બલિહારી રે કોણ૦
સુમન ગુચ્છ.

૬૧—પતિમાં અધીનતા.

("મોહનજીએ મોકલ્યું રે મોસાળું"—એ રાગ.)

પાતળીઆ મોહ થયો બહુ તમને, ઘટે તેથી માન ઘોછો વધુ
અમને. પાતળીઆ૦
મળ્યા મને સર્વ બીજા આ જગતના, જણાઉંછું તેથી શશીશી સુવદના;
સદા મેં તો પાદઅંગુષ્ઠ સુખદના. પાતળીઆ૦
નારી સહુ ઘરની શોભા અનવદ્ય, કલાગરી મિષ્ટ વચનથી છે હદ્ય;
એનું રાજ્ય સ્નેહનગરમાં છે સદ્ય. પાતળીઆ૦
જુઓ પેલી પુષ્પવતી ને રૂપાળી, વલ્લી વાંકી શાળી અને લટકાળી;
આમ્ર વિણુ પણ અફલા એ નમાલી. પાતળીઆ૦
ગુણો હોય પદ્મિનીમાં ભલે સારા, ભ્રમર વિણ થાય નિરર્થક બારા;
નાદાર ઉદાર પતિ વિણુ દારા. પાતળીઆ૦
હૃદયમાં રાગના રંગ ભરાયા, નયનમાં પ્રેમના કાચ જડાયા;
તેથી મુંજ સરખીમાં આપ ભમાયા. પાતળીઆ૦
તમે મારા જીવન, હું તમ દેહ; તમે ભલા ભવ્ય ગૃહસ્થ, હું ગેહ;
તમારી હું તડિત, તમે મારા મેહ. પાતળીઆ૦
આપણુ બેની ધર્મ ને ભક્તિની જોડ, સદા નિજ કાર્ય કરીએ સજોડ;
તેથી પ્રભુ અવતરી પુરશે કોડ. પાતળીઆ૦

૬૨—સુલોચના-ઇંદ્રજીત-સંવાદ.

(તોટક છંદ.)

રતિ પ્રેમ સ્વરૂપ ધરી યુવતી, સ્વર કોકિલ ને વદતી, હસતી,
કર જોડી કરે મહિલા વિનતિ, જયમ શંકર આગળ પારવતી.
"શિરછત્ર સનાથ થઈ તમથી, ખમજો કદી બોલ કહું અમથી;
પ્રમદા જન આપણુ જે કરશે, ઉપહાસનું કારણુ કાન્ત, થશે!

અબળા પર રોષ ન હોય કરશો, કહું પ્રીતિ ધરી મનમાં ધરશો;
કરજો પ્રભુ કિમ્મત સાર અહી, હિત-વાક્ય મનોહર હોય નહિ.
જય ને યશ આજ લગી કરતા, અબળા જનના ભય સંહરતા,
અતિ પ્રીતિ ધરો જવ હોય સતી, ક્યમ છેક ગઈ બદલાઈ મતિ !
જ્યમ આપની તેમ બીજાની પ્રિયા, ક્યમ તે પ્રતિ થાય અયોગ્ય ક્રિયા?
કુળ ધર્મ થકી પતિ ! તાત અસ્યા ! ધિક કેમ થઈ વિપરીત દશા !
કદી સારસ-જોડ જુદી કરતાં, ટવળી મરશે વપુને ઘસતાં;
કકળી કોકતાં મસ આંતરડી, કરશે વિભુ આંખ ઘણી કરડી.
રવિવંશજ સાથ પ્રપંચ કરી, અબળા-જન સાહ્ય વિહીન હરી;
શઠ ભિક્ષુક શ્રી અધિરાજ થયા, ઉપકાર છતાં ન અણાઈ દયા.

ન ધરે, ન ધરે, મુજ પ્રાણપતિ, હરવી વિષયાર્થે પવિત્ર સતી;
કુળ-દીપક કાજળ કેમ ઝરે ?, સ્વપ્ને ન સુધા વિષ દોષ ધરે.
અદકું રઘુવીરનું કામ દીસે, તરવા પથરા જવ અબ્ધિ વિષે;
બળ શંકરથી દશકંધ તણું, નિજ સત્વ વિના નવ સિદ્ધિ અણું.
કર સર્પતણા દરમાં ધરતાં, છુટકો કદી થાય ન જીવ જતાં;
ગજ સિંહ અકારણ ખીજવતાં, જનઘાટ ઘડે મરતાં મરતાં.
નિજ બાહુ પરાક્રમ દાખવીને, પરણ્યા રઘુનંદન જાનકીને;
બળ નાતનું કામ ન આવ્યું જરી, છળથી વનમાં તવ સીત હરી.
ધન ઘોર અરણ્યવિષે ફરતા, નહિ લક્ષ્મણ રામ જરા ડરતા;
બહુ દુઃખિતના ભય સંહરતા, નહિ આપ દશાનન સાહ્ય થતા.
બળવાન વિરુદ્ધ ન યુદ્ધ ધરે, યશધર્મ તજો નહિ સીત સટે;
સુખ રાજ્ય અને પરિવાર જતાં, નહિ શાંતિ પરાઈ ત્રિયા હરતાં.

ક્યમ સિંહણનું દૂધ ચિત્ત ચહો ! મણિ શેષતણો કરથી ન ગ્રહો;
જળમિશ્રતણો નિધિ છેક તજી, ઘટના જળમાં ક્યમ બુદ્ધિ સજી?
મુજ નાથ વિચક્ષણ આપ ઘણા, ગધના હરવી પ્રિય સર્વ તણા;
થઇ "એક" હવે પદ સાચવજો, તમ જોર ખીંજે કદી દાખવજો.

શશિહીણ ભયંકર છે રજની, પતિ વિણ જણાય મુકી સજની;
જ્યમ પુત્ર વિના ઘર માણુસનું, ત્યમ નીતિ વિના અતિ શરપણું.
ધન ધીર જનો કદી મેળવશે, પણ ધર્મ વિના ન ટકી શકશે;
નય ન્યાય વિવેક સુધર્મ ધરો, સુખશાંતિસુધારસ પાન કરો.
ગજ શકર સિંહ બલિષ્ઠ ઘણા, પણ સર્વ અધીન મનુષ્ય તણા;
પણ નીતિ સમીપ ન શૌર્ય ટકે, જગચક્ર સુનીતિ વિના અટકે.
જયની ધ્વજ દુર્ગપરે ફરકે, વિધિ પાઠ કરે, શશિ છત્ર ધરે;
યમ સેવક ઇંદ્ર મહેશ થયા, લઈ અગ્નિ મશાલ સદૈવ રહ્યા.
ભુજ ભ્રાસુ, સુકીર્તિ અને અવની, ત્રણ સ્નિગ્ધ પ્રિયા દશકંધરની;
દિનરાત મથે પતિને ભજવા, પણ રાવણને પરની પરવા.

દશ મસ્તક વીસ વિશાળ કરો, તમ તુલ્ય ગુણી વિજયી દીકરો;
વશ દૈયત સિંહલદ્વીપ તણી, શિર ઉપર શંકર તુલ્ય ધણી.
નિજ પુત્ર તણે ઘર પુત્ર થયા, સ્વપરાક્રમથી રળનાર મયા;
સુખમાં લગીરે નહિ ખોટ રહી, પ્રભુતા સુખથી ક્યમ જાય કહી.
જ્યમ પંકજ સૂર્ય પ્રફુલ્લ કરે, ભરયૌવન નારનું નાથ કરે;
ભરછક્ક કરે સરિતા વરસા, સસરાપર શંભુપ્રતાપ વસ્યા.
ધણું કામ શું વૈર મહેશ્વરને, ગમ્યું તેતણું સખ્ય દશાનનને;
અપલક્ષણ છેક ન ગુપ્ત રહે, વિણ પુત્રનું તોય જરા ન સહે.

પણ પૂર્ણ પ્રતાપ પ્રશાન્ત થવા, થઈ બુદ્ધિ શકે સતીને હરવા;
નહિ તો વિસરી સુખ સ્થાયી અતિ, ક્ષણભંગુરમાં ક્યમ થાય રતિ!
અપકીર્ત્તિ કરે વિપરીત કૃતિ, દઈશાપ ડસે જ્યમ સાપ સતી;
ભય સંશયમાં પડશેજ પ્રજા, ફટકી મરશે કુટડી કુબજા.
રઘુનંદન તોપણ ક્રોધ કરી, હઠવી તમને બળબુદ્ધિ હરી;
લઈ સીત મહાલયમાં ફરશે, ઋતુ પાનખરે જ્યમ બાગ વિશે.
પ્રિય પાય પડી કહું છું વિનવી, પરનાર લગાર ન સંઘરવી;
દઈ થાપણ માલીકને નકરી, ઋણ હીન રહો સુખમાં વિહરી.

ગ્રહમંડળને જ્યમ સૂર્યગતિ, ત્યમ સેન વિષે સખિ! સેનપતિ;
બહુ સૈન્ય કલેવર જોર ઘણું, પણ પ્રાણ વિના વિચરે ન અણુ.
ચતુરંગ વિરાજિત સેન મળી, ભટ સામંતની પણ ભવ્ય ભળી;
અતિ વેગ ત્વરા કરતા સુભટો, મહાકાળ સમીપ હવે વરત્યો.
નીળ સુગ્રીવ અંગદ ને નળને, હનુમાન વિભીષણ લક્ષ્મણને;
શિવસાહ્યથકી રઘુનંદનને, છડી નાખીશ હું જ્યમ ઢોંગરને.
રિપુ દાનવ કિન્નર નાગ ઘણા, બહુ દેવ ભગ્યા સુરલોક તણા;
નહિ સૈન્ય ઘણું તુજ નાથ કને, પણ લોટ કર્યા દળી દુસ્મનને.
નહિ રામ વિષે અલિ! રામ જરી, કપિ સાથ રહે વનમાં વિચરી;
અમથી શીદ નામ થકી ભડકે, વનવાસ કર્યે નહિ શૌર્ય ટકે.
ગજકુંભ વિના નહિ અન્ય ગ્રહે, નહિ મેઘ નિનાદ લગાર સહે;
વણસાહ્ય મહાપશુ અંત કરે, ક્યમ સિંહ શગાલથી તેહ ડરે.
ગુણરૂપવતી મુજ પ્રાણપ્રિયે! તુજ નાથ લગાર રણે ન બીએ;
રણમાં નહિ મેં અરિતેજ હર્યું, ધિક! શેષ-સુતા સહ લગ્ન કર્યું!
ગીધી, મર્કટ-યૂથ કશું કરશે, કદી દાંત થકી બળ દાખવશે;
યમ-દંડ સમા શર નીકળશે, અતિ કોમળ રામ ન જીરવશે.
રઘુનંદન બાણપ્રહાર લઈ, પટ સાચવશે નિજ જીવ દઈ;
ધરૂં લક્ષ્મણ-કાજ દયા મનમાં, ન ઘટે શર એ શિશુના તનમાં.
તુજ પ્રીત તણી મૃદુ પાશ વિષે, થઈ બદ્ધ સુખી બનુંછું અતિશે;
પણ શૌર્ય રંગે રગમાં વિચરે, નહિ પ્રીતિ વિના ક્ષણ શૌર્ય સરે.
કદી કોમળ પંકજના દળમાં, અલિ સ્નિગ્ધ પુરાઈ રહે જળમાં.
પણ વાંસ વિષે ઝટ શાર કરે, બળીનું બળ પ્રીતિ સદૈવ હરે.
રથ વાહનને હય હસ્તિ ઘણા, નવ અસ્ત્ર સહસ્ત્ર પ્રકાર તણાં;
અસિ ઘાતક, બખ્તર લોહ તણાં, જરૂરી કરતાં બમણાં ત્રમણાં.
લઈ સૈન્ય તણો થઈ અગ્રસરી, ધરૂં દુસ્મન સન્મુખ આંખ નરી;
નિરખી જન કોણ ટકે જગમાં, જવ ઇંદ્ર છુપાઈ ગયો નભમાં.

રણક્ષેત્ર વિષે અરિ–કર્પણને, નિરખી પરિપક્વ થયું નયને;
કૃપિકાર બની ધન ચાળવતાં, નહિ વાર કરૂં જરીએ લણતાં.
રણ–સાગરનો થઈ નક્ર કહે, સ્થળ અન્ય વિષે ક્યમ જીવ રહે!
બહુ દાહ વધ્યો સહુ રોમ વિષે, અરિરક્ત પ્રશાંત હવે કરશે.
ક્યમ તર્ક વિતર્ક કરી નબળા, અકળામણ આમ કરે અબળા?
મુજ સાથ રહી દિનરાત સખી, નહિ રાવણપુત્ર શકી પરખી?
મનની. સુણ વાત કહું તુજને, જય કે ક્ષય છે યશકાર્ય મને;
દિન એક જરૂર થવા મરવું, અતિ ઉત્તમ છે રણમાં પડવું.
જય વિષ્ણુ બની રઘુનાથ ફરે, જય મેળવતાં શુભ કીર્તિ વરે;
કદી હાર થશે પણ ઈશ્વરથી, રઘુનંદ વિના મુજ જોડ નથી.
પ્રમદા મનડું કેમ ખિન્ન થયું?! ક્યમ કોમળ હૈયું ભરાઈ ગયું?!
નયણે ક્યમ શ્રાવણ ભાદરવો, ન ધરે કરુણા રસ આદરવો.
ધર ધીરજ ભીરૂ! દશેક ઘડી, નહિતો સહુ કામ જશે બગડી;
જયની ધ્વજ તાંત સમક્ષ ધરી, ધરની પણ શત્રુ વિહીન કરી.
વળતાં નહિ દૂર જઈશ ફરી, તુજ અંક વિષે મુજ શીષ ધરી;
મનની કર દૂર બધીય કજા, રણમધ્ય જવા અલિ! આપ રજા.

મણિલાલ છબારામ.

નહિ. એ તો શંકરનું છળ હશે, તેમ છતાં પિતાને ત્યાં જવાને પુત્રીને વળી આમંત્રણની શી જરૂર ? સમારંભ બહુ સારો છે અને તમારે શંકરને લઈ જવુંજ જોઈએ. નારદના ચઢાવવાથી સતીએ શંકરની પાસે જઈ યજ્ઞ સમારંભની વાત કહી અને ત્યાં જવાનો આગ્રહ કરવા માંડ્યો, ત્યાંથી આ પ્રસંગ ચાલુ થાય છે.

ત્રિતાળની ચોપાઈ.

સતી–આર્યપુત્ર ! તમે આ શું બોલો, ખરા ખોટાનો કંઈ તોલ તોળો;
આવે અવસરે જાય ભુંસાઈ, આડે દાઉ જે હોય લડાઈ.
વિસરાય શું દીકરી ક્યાંહી, જેની માતા કરે રાજ જ્યાંહી;
પૂજ્ય બર્હિમા જેહ સવાઈ, ભૂલે સમરો શું નેહ જમાઈ.

અનુષ્ટુપ.

શંકર–તમારા સમ છે સુભ્રુ ! તમને અથવા મને;
સંદેશ સરખોએ જો, કહાવ્યો હોય એમણે.

ચોપાઈ.

સતી–જેણે આમંત્ર્યું છે ભૂત માત્ર, જુઠા ! જાવ શું ભૂલે જામાત્ર,
રાખ્યું હોશે તેડું તમે છાનું, સમ સગરા તમારા ન માનું.
આમ નિ:સંગ રો' તે શું સારું, જુઓ સંસારની આંખે વારુ;
જોશું ઉછરંગ જાગ જગનનો, સુખ વૈભવ તાત ભવનનો.
તમે હોંસ કરો ન કરાવો, મને ઉલટી ઉદાસી બનાવો;
મારી હોંસીલી માતા રિઝાવા, તમે ક્યારે સાસરીએ આવ્યા ?
તમે ક્યારે પ્રભુત્વ બતાવી, મને મૈએરીઆંમાં ફુલાવી ?
મારા પીયરની શેરીને પંથ, જતા આવતા થઈ મુજ કંથ;
મીઠી આંખ તણે અણુસારે, મારી સખીઓથી જોવાયા ક્યારે ?

જોવા દીકરી જમાઇનાં જોડાં, હશે આતુર એ સૌ ન થોડાં?
મારી બાળ સૈયરોનો ભાવ, ચાલો જોજો લૈએ રૂડો લહાવ.
મારી માતાને હેતને હાથે, જમજો સમવય સ્નેહીઓ સાથે;
મારૂં મોટેરાંમાં સનમાન, જોઈ તમને થશે અભિમાન.
ઠાઠમાઠે બની ઠકરાયા, આવ્યા પરણવા ત્યાં શું જોવાયા;
કાળા ગોરા કે વરવા રૂપાળા, મારી સખીઓ તો 'છે' કે'છે કેવા?
દાપ દાસીને ગજ રથ ઘોડે, ચાલો આપણ જઈએ સજોડે;
મારી બેનો ને સખીઓના વાદે, મારે જાવું મૈયર બડા ઠાઠે.
ઊંડો વાઘાંબરી ના સતાવો, ફરી અવસર આવે ન આવો;
પાથરીને પાલવ વારંવાર, યાચું આટલું હું ત્રિપુરાર.
કરે દક્ષવતી કાલાવાલા, ચાલો ઊંડો સતાવો ન વહાલા!

શિવ–શાણાં સમજુ થઈ ભૂલો કેમ, વણ તેડયાં જવાય ત્યાં કેમ?
દે ન સન્માન જો દક્ષરાય, હાસ્ય દેવોમાં આપણું થાય;
ધરે માન બને કદી આવું, માટે સર્વથા હું નહિ આવું.

સતી–હાંહાં આજ હું સમજી આ સઘળું, તમે આડા થઈ વદો અવળું;
મારા પીયરનું બોલો ઘસાતું, નથી સુજથી હવે તે ખમાતું;
તમે ઉજળાં સગાંના ન સંગી, આડા અતડા ન વેશ ઉમંગી.

અનુષ્ટુપ્.

શંકર–ઇચ્છા છે તો ભલે એવી, સિધાવો લઈ નંદીને,
પ્રણામ માહરા કે'જો, દક્ષને પાદ વંદીને.

(પીયરમાં અપમાન થવાથી દેહ ત્યાગ કરતાં તેમણે પછી નંદીને
આ પ્રમાણે કહ્યું.)

ઉપજાતિ.

સતી–નિવેદજો આ સઉ વૃત્ત નંદી, મારાવતી ત્યાં જઈ પાદ વંદી;
એકાંતમાં શંકરને કહેજો, મારા વળી વાયક આ પ્રમાણે.

સતે તમ દ્રોહીતણે બનેલો, દુર્ભાગ્ય આ દોષિત દેહ મારો;
ઉત્સંગને યોગ્ય નથી રહેલો, હુતાશને આ પળ હોમવાનો.
પ્રભો તમારાં પદ પૂજવાનાં, પુરાં થયાં પ્રાક્તન પુણ્ય મારાં,
પીએરીઆંનો ધરી પક્ષ મારાં, સુણ્યાં નહીં મેં વચનો તમારાં
અયોગ્ય મારાં વચને દુભાયા, હશો તમે તો પણ નાથ મારા;
શરીર કષ્ટી તપ આદરીશ, પરંતુ પાછી તમને વરીશ
મૈએરનું માન ધરી ઘણેરૂં, કહ્યું ન માન્યું શિરછત્ર કેરૂં;
તેનું મળ્યું આ ફળ ભાગ્ય મારૂં, હુતાશને પાતકને ઉતારૂં

(કાવ્ય પીયૂષ.)

૬૪—વડસાસુની શીખ

ઓસાળાનો રાગ.

ભલે જાઓ શુકન જોઈ મંચરો, કુળવૃદ્ધિનાં કરવાને કાજ,
વહુવર વહેલાં આવજો.
મારા આંખોના તેજનો તારલો, તારા પ્રાણનો પરમ આધાર,
વહુવર સોંપું તુજને.
હવે તું તારે એને સંભાળજે, કરજે જીવથી જ્યાદે જતંન,
વહુવર ખંત રાખીને.
સુખે શેઠાણી દુઃખે દાસી થઈ, રહેજે ઘરની બની પરધાન,
વહુવર શીખ એટલી.
જઈ પરદેશ આપણા દેશનો, વેશ બદલશો નવ લવલેશ,
વહુવર શીખ સરસ છે.
ઈશે આપ્યાં તો સુખ સુખે માણજો, બેટા! રહીને મલાજાની માંય.
એમાં મોટું માન છે.

જેનું ઘરમાંય ઢાંક્યું કપાળ રહે, ઢાંક્યાં ઢાંક્યાં તેણે કુળ બેઉ,
ભૂષણ સ્ત્રીનું લાજ છે.
તું તો દીકરા! ભણેલીને ડાહી છે, નથી કહેવું પડે એવું કાંઈ,
જાઓ સુખે સંચરો.

કાવ્ય પીયૂષ.

૬૫—રાધાનો પત્ર.

આવ્યા દાડલા દિવાળી કેરા, પંખી ઘેર પધારે ઘણેરા;
નાથ¹ થાવ શું આમ નમેરા, મોહન વહેલા આવજો મથુરાંથી.
મારી સખીઓ સાસરીએ સિધાવી, મારી ભાભીઓ પણ આણે આવી;
વાટ જોઈ જોઈ હું વાજ આવી, મોહન વહેલા આવજો મથુરાંથી.
પૂછી જોજો ઉદ્ધવને તમારા, હાલ શા થયા છે અહીં મારા;
જાવ જાવ જીવણ શું પડો ન્યારા, મોહન વહેલા આવજો મથુરાંથી.
મારાં સાસુએ જે જે કહાવ્યું, મારી માડીએ તે તે કરાવ્યું;
જાણે રખેને રસિક પાડે વાંકું, મોહન વહેલા આવજો મથુરાંથી.
આછાં હીરનાં ચીર મંગાવી, કાચા કીરમજી રંગે રંગાવી;
કોરે મોતી ને મણિએ ટંકાવી, મોહન વહેલા આવજો મથુરાંથી.
સાળુ સાડી ને કમખા કરાવ્યા જાતે જુદા ને રંગે રૂપાળા;
એ તો રસિયાજી તમને રીઝાવા, મોહન વહેલા આવજો મથુરાંથી.
મોહી મોરલીની થઈ હરિણી, છાની વનમાં મોહન વર પરણી;
આતે કીધા કરમ કેરી કરણી, મોહન વહેલા આવજો મથુરાંથી.
પ્રીતમ પરણી પરાણે તમોને, જોયો વિચાર્યો નહિ તે સમોને;
શીદ પાતળીઆ પજવો અમોને, મોહન વ્હેલા આવજો મથુરાંથી.
મારી માતાએ બહુ બહુ વારી, લોક કે'તા એ કપટી મોરારી;
તોય પરણી તેની શું આ વારી, મોહન વહેલા આવજો મથુરાંથી.

લોક લૈ પુઠે વાત કરેછે, સગાં સાગવાં મોંઢે કહેછે;
સુખી સખીઓ તો મેણું મારેછે, મોહન વહેલા આવજો મથુરાંથી.
ઉચી ઉચી રાવટીઓ મુકાવી, નાના વિધના રંગે રંગાવી;
ખાસ સાસુએ મેડી બંધાવી, મોહન વહેલા આવજો મથુરાંથી.
જ્યારે વહુ હું મળીશું ગેરે ઘાટે, ત્યારે દીકરાનાં સુખ જોવા સાટે,
તલસે ઘરડેરાં સુખજોવા માટે, મોહન વહેલા આવજો મથુરાંથી.
ગુણ રૂપનાં વખાણ કરાવી, મને મોહના ફંદે ફસાવી.
કેમ પરણીને પ્રીત પલટાવી, મોહન વહેલા આવજો મથુરાંથી.
ઓળી ચોળી અંબોડલા વાળી, પત્રરચનાઓ રચના રૂપાળી.
લેતી સખીઓ હસી હસી તાળી, મોહન વહેલા આવજો મથુરાંથી.
પગ ખોળામાં લઈ બુટ્ટાવાળી, અળતે વેલો ચીતરતા રૂપાળી.
જોતા અમને જાદવ ન્યાળી ન્યાળી, મોહન વહેલા આવજો મથુરાંથી.
આંખ રજ ફૂંકી નાંખવા માટે, કિંવા બીંદળી કરવા લલાટે,
ભુધર ભેટતા યમુનાને ઘાટે, મોહન વહેલા આવજો મથુરાંથી.
નચવ્યા નાચતા રમતો ભમેરી, પળશી કરતા પાતળીઆ ઘણેરી,
ફાટયું ગુમડું વહદિ થયો વેરી, મોહન વહેલા આવજો મથુરાંથી.
એકવાર વૃંદાવન આવી, મને વિષ પાઈ શયન સુવાડી.
ભલે જાજો પછી ગિરધારી, મોહન વહેલા આવજો મથુરાંથી.

કલાપી.

૬૬—વિધવા બેન બાબાંને.

વા'લી બાબાં! સહન કરવું એય છે એક લા'ણું!
માણ્યું તેનું સ્મરણ કરવું એય છે એક લા'ણું!
મૃત્યુ થાતાં તર્પણ કરવું ઇષ્ટનું એય લા'ણું!
આશા રાખી મરણ પછી ને જીવવું એય લા'ણું!

સંબંધીના મરણ પછી ના સર્વ સંબંધ તૂટે,
બ્હેની ! આંહીં વિરહજ ખરો ચિર સંબંધ ભાસે;
તે પ્રેમી જે પ્રણયમયતા જોઈ મા'ણે વિયોગે,
મીઠું કિંતુ ક્ષણિકજ નકી સ્વપ્ન સંયોગ તો છે.
છે વૈધવ્યે વધુ વિમલતા બ્હેન ! સૌભાગ્યથી કૈં !
છે ભક્તિમાં વધુ વિમલતા, બ્હેન ! શૃંગારથી કૈં !
બાળાં ! તારા મૃદુ હૃદયને ઓપ વૈધવ્ય આપી,
ઉંચે ઉંચે તુજ દિલ જશે કોઈ ધીમે ઉપાડી.
ના બોલું આ તુજ હૃદયનાં અશ્રુ હું લૂછવાને,
શાને લૂછું હૃદયશુચિના આંસુડાં દાખવે જે ?
વા'લી બાળાં ! કુદરતકૃતિ સર્વદા હેતુવાળી,
ઇચ્છે દેવા અનુભવ પ્રભુ સર્વને સર્વ વા'લી.
આપુ આ સૌ સુખ દુઃખ તણી વેઠ નાખી નથી કૈં,
આ તો બોજો કુદરત તણો માત્ર કલ્યાણકારી;
આ પહાડો જે પથિક સહુને આવતા માર્ગમાં ત્યાં,
ચક્ષુવાળા શ્રમિત ન બને કિંતુ સૌન્દર્ય જોતાં.
આ કુંડાળું કુદરત તણું કોઈ જોઈ શકે, તો,
ના ના જોશે કંઈ વિષમતા કિંતુ સિધાઈ લીસી;
ટુંકી દૃષ્ટિ જનહૃદયની અલ્પ ખડીંજ જોતી,
ને તેથી આ સુઘટ સરણી દીસતી ડાઘવાળી.
બાળાં ! જોને નયન ભરીને આંસુથી એક વાર !
બાળાં જોને સુપ્રભ રચના વિશ્વની એક વાર !
વા'લા સાથે નિરખતી હતી આજ જે એકલી તું,
બાળાં ! ખુલ્લું હૃદય કરી જો, એજ ઇચ્છયું હરિનું.
જોને, બાપુ ! તુજ જિગરનો મિત્ર તો ત્યાં વિલાસે,
તારો વ્હેરો ગત હૃદય એ ત્યાંય ઉભું વિમાસે

એ રેલાયું ઉદધિ સઘળે કિંતુ તું બિંદુ તેવું,
આડું આવ્યું પડ નયનને લોય એ વારિ ત્હારૂં.
બે'ની! આવાં પડ પછી પડો આવતાં જાય આડાં,
અન્તે ગાઢાં પડ ચીરી દઈ પાર જાતાં સહુ ત્યાં;
તું ને મારી પ્રિય સખી ત્યહાં હુંય જાઉં કદાપિ,
એવું એક શુભજ કરવા, ઈશ ઇચ્છે કદાપિ.
રે! તો સાથે તમ હૃદયનાં ગાળજો અશ્રુ બન્ને,
જો બાકી તે બણી લઈ તમે આવજો સાથ બન્ને;
બાળા! તું એ શીખીશ ફરી આ પાઠ ઔદાર્યનો, ને
મારી ભોળી પ્રિય અબુધને દોરજે આજ માંડી.

ખબરદાર.

૬૭—પતિપત્નીનો દિવ્ય રથ.

(માતા જસોદા ઝુલાવે પુત્ર પારણે:—એ રાગ)

વહાલમ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો!
ચંદા તારલિયાના તેજ સમો ચમકાર!
આંખોમાં અજવાળાં ઢારે અંતરની આંખડી.
ચોદે રત્નતણો શો બ્રૌંડબંજન બંડાર!
વહાલમ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો!
આવો પ્રિયતમ! એ રથમાં અંતર પધરાવીએ;
મનહર, મહિમાવાન મહા એ જગમોઝાર;
ઋષિ મુનિ સંતજનોની નિર્મળ ઉરજ્યોતિ દીપે,
તેમાં આપણ, પ્રીએ કરતાં આત્મવિહાર!
વહાલમ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો!

પુષ્પ પ્રકાશિત પ્રભુનો મણિમંડપ રળીઆમણો,
તેનાં સૂર્યપ્રભાશાં દિવ્ય ઝળકતાં દ્વાર;
વિશ્વવિરાજીત એ શોભાની છાંયે મહાલવા
આલો, વા'લા ! એ રથમાં કરીએ સંચાર !
વહાલમ ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો

ધૂ ધૂ ઘોર ગરજતા ગંભીર જગસિંધુતટે
અમૃતસ્મિત ઝરતાં ખીલે કુસુમો સુકુમાર;
તેનો નિત્ય વસંત સુગંધ રસે ભરવા ઉરે,
હૃદયો ગુંથી ચાલો જઈએ પ્રાણાધાર !
વહાલમ ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો !

જીવનદેવ ! પ્રયાણ નથી સુલભ ને સોહ્યલું;
જંગલ, ઝાડી, કોતર, ડુંગર પ્હાડ અપાર !
મોંઘો કોમળ પુણ્ય પ્રભાકર રથ ત્યાં આપણો''
નિર્વિઘ્ને અણિશુદ્ધ ચલાવજો પ્રભુઆધાર !
વહાલમ ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો !

કંટકમાર્ગ કઠોર વિકટ છે એહ પ્રયાણનો,
અનિલો ઘૂમે, ને આકાશ વહે અંધાર;
તેમાં સાચવજો પ્રાણેશ્વર ! પાર ઉતારજો,
દિવ્ય, સુરમ્ય, અમૂલખ રથ એ સર્વ પ્રકાર !
વહાલમ ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો !

ચાલો, વ્હાલા ! ધીર, વીર, મુખ મલકાવતા !
ઉંડા ઉંડા છે હૃદયોના આર્ય ઉચ્ચાર !
હૈયાંહેત ઝરંતી આંખલડી આ આપણી
મધુરાં અજવાળાં કરશે કંઈ હારોહાર:—
વહાલમ ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો !

પ્રભુના પુણ્યવિલાસગૃહેથી કદીં કદીં આવતા
મધુમધુ મંગલ સ્વર્ગ ગીતોના કંઈ ભણકાર;
રસભીનાં તે ગીતોનો રસ પૂરણ ઝીલવા
હસતાં જઈએ એ રથમાં, હૈડાના હાર !
વહાલમ ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો !

આવો, પ્રિયતમ! મંગલ ઘડી છે સુખસૌભાગ્યની;
આકાશે છે શા નવરંગ સન્ધ્યા શણગાર !
એવા રંગ વિષે શો વિલસેછે રથ આપણો !
પ્રભુની મંગલઆશિષ વરસેછે શતધાર !
વહાલમ ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો !

હસતો રમતો રૂડલો રથ એ પ્રાણ ! ચલાવશું,
ઝગઝગ જગમાં એનો ઝલકાવી ઝલકાર;
ધીરી, ધીરી, તમ વાંસલડી, પ્રાણ ! વગાડજો !
હુંય પણ પૂરીશ સાથે ગાનતણા લલકાર !
વહાલમ ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો !

૬૮—ગુણવંતી ગુજરાત.

ગુણવંતી ગુજરાત, અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !
નમીએ નમીએ માત ! અમારી ગુણવંતી ગુજરાત, (ધ્રુવ)
મોંઘેરા તુજ મણિમંડપમાં આ ઝૂકી રહ્યાં અમશિરઃ
માત મીઠી ! તુજ ચરણ પડીને માગીએ શુભ આશિષ !–
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

મીઠી મનોહર વાડી આ તારી નંદનવનશી અમોલ;
રસફુલડાં વીણતાં વીણતાં ત્યાં કરીએ નિત્ય કલ્લોલ !–
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

સંત મહંત અનંત વીરોની વા'લી અમારી માત !
જય જય કરવા તારી જગતમાં અર્પણુ કરીએ જાત !–
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !
ઉંડા ઘોર અરણ્ય વિષે કે સુંદર ઉપવન માંય,
દેશ વિદેશ અહોનિશ અંતર એકજ તારી છાંય !–
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !
સરસરિતા રસભર અમીઝરણાં રત્નાકર ભરપૂર,
પુણ્યભૂમિ ફળફૂલ ઝઝૂમી, માત ! રમે અમ ઉર !–
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !
હિંદુ મુસલમીન, પારસી સર્વે, માત ! અમે તુજ બાળ,
અંગ ઉમંગ ભરી નવરંગે કરીએ સેવા સહુ કાળ !–
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !
ઉર પ્રભાતસમી અજવાળી, ટાળી દે અંધાર !
એક સ્વરે સહુ ગગન ગજવતો, કરીએ જયજયકાર !–
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !
નમીએં નમીએં માત ! અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

પ્રકાશિકા.

૬૯– આશાદેવીનું ગાન.

(માતા જસોદા ઝુલાવે પુત્ર પારણે રેઃ–એ રાગ)

મારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી !
સ્વર્ગ તણી દેવી વા'લી હું તો અલબેલડી,
મારે ભુવન બધું બ્રહ્માંડ વડું વપરાય;
મારે મન આવે ત્યાં ઉડતી ઉડતી જાઉં હું,
મારી સુંદરતા દેખી જગ સહુ અંજાય. !
મારી મીઠી મીઠી વાત સુણો ૦

તારલીઆ મારે ત્યાં રોજ દિવાળી દીપવે,
મારે આંગણુ ચંદા ચોક પૂરીને જાય !
મારે માંડવ જાય સુવર્ણજ સૂરજ વેરતો,
તેને ઉચકી લેતું હસતું જગત સુહાય !
મારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી !

ઉગતા પ્રભાતના જેવી છું આશા દેવી હું,
મારા સાળુડામાં વિધવિધ રંગ પુરાય;
એવા રંગ જગતના હૃદયે પૂરી દઈને,
તેની આગળ નવી ઉઘાડું હું દિન-કાય !
મારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી

જન અંતરને કાળાં વાદળ આવી ઘેરતાં,
તેનાં ભુવન ભુવનમાં અંધારૂં ઢોળાય;
ત્યારે તારલડા જેવી હું તેમાં ફૂટીને,
કાંઈ નવાં નવાં તેજે ચમકાવું ત્યાંય !
મારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી

માનવઉર શુંચવાય નિરાશાની ગીચ ઝાડીમાં,
સહુ ઉલ્લાસ ઉડે ને અંતર શુન્ય જણાય;
ચંદ્રકિરણશું ઝાડીમાંથી ત્યાં ડોકાવી હું,
તેને ફરી જગાવી દોડાવું જગમાંય !
મારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી

જોઉં પ્રેમ ભ્રમરને જગમાં ભમી ભમી ગુંજતે,
કોને ચટકો દઈને છુપો નાસી જાય;
તેને પાસે પાસે લાવીને હું ઉડાવતી,
કદી પકડાવું કે કદી નસાડી મૂકું ત્યાંય !
મારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી

દુનિયાની સખી થઈ આશ્વાસન તેને આપું છું,
મારા માંડવનો બતલાવું બહુ મહિમાય;
કંઈ કંઈ સ્વપ્ન મીઠાં દેખાડું દૂર આકાશમાં,
એવું સખીપણું છે મારૂં અતિ સુખદાય!
મારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી!

મોટાં મોટાં કામ કરાવું જનની પાસ હું,
એક ફલંગે પાંડ કુદાવું કરીને સાંય!

રાજરાણા રંક બધાનાં ઉરમાં હું વસું,
મુજ વિણ જગમાં જનનું જીવ્યું વ્યર્થ ગણાય.
મારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી!

મારૂં ગાન સદા જન-ઉરને પોષે પ્રેમથી,
મારૂં નાચ નચાવ્યું તે તો નાચ્યું જાય!
મારી વીણામાંથી ટપટપ અમી બિંદુ ઝરે,
જેને મુખ પડે તે હસી હસી હરખાય.
મારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી!

મારે આંગણ પૃથ્વીથી મહેમાનો આવતાં,
તેનાં અંતર મારાં મધુરાં ગીતો ગાય;
મારી વાડીમાંથી મીઠાં ફૂલ લાવી આપું ત્યાં,
સુંઘતા સુંઘતા કદી નહીં તેનો લેશ ધરાય!
મારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી!

કોના આવી આલિંગન દઈ પુરૂં કોડને
કોથી દૂર નાસી જઈને ઉચરાતું "હાય"!
મારો મર્મ કદી નહીં આપું કોને, ને કરૂં
કોને હસતે, કોને રડતે મુખ વિદાય!
મારી અંતરની ખરી વાત સુણો રે માનવી!

એવા કંઈ કંઈ ખેલ મચાવું જગમાં હું ઘણા;
માનવ જીવન મીઠું કંઈ મારાથીંજ થાય,
એ બાળકડાંને શિર અમર કળીઓ ખોસું હું;
તેની સાથે એ તો ખીલતું રહે સદાય!—
મારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી!

પ્રભુના રંગ મહેલ તણી હું તો અધિદેવી છું,
તેનાં દર્શન કરવા જીવ સહુ ચિત્તમાં ચા'ય;
પણ જે સત્ય પથે શુદ્ધ આવે ઉર ધારી મને,—
પ્રેમે દ્વાર ઉઘાડી લઉં તેનેજ હું માંય;—
મારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી!

તારલિયા મારે ત્યાં રોજ દિવાળી દીપવે,
મારે આંગણુ ચંદા ચોક પૂરીને જાય;
મારે માંડવ જાય સુવર્ણેજ સૂરજ વેરતો,
આવો આવો ભજો પધારો માનવ! ત્યાંય.
આવો, મીઠી મીઠી વાત કહીશ રે માનવી!

૭૦—રૂડી સ્ત્રી.

ઇંદ્રવિજય છંદ

ભૂષણ આ ભવનું ગણુ નિશ્ચય, સુંદરને સન્નીનાર ઠરેછે;
પાળી પતિવ્રત તેહ નિરંતર, અંતરમાં શુભ નેમ ધરેછે.
સદ્ગુણનો સણગાર સુશીલન, મોહન મોહન વાત કરેછે;
કંથતણીજ ખરી સદભાગણુ, આંગણમાં નિત્ય રંગ ખરેછે.

મનહર છંદ.

લક્ષ દઈ સાંભળે જે ડા'પણની વાત સદા, સત્યતણા નિયમને ઉર રાખે કોતરી
શણગાર સજી સદગુણતણો તે સદાય, અવગુણ સ્નેહ સાથે રાખે અળગા કરી

દાસે હસતું વદન સદન સદા શોભાવે, કોઈ દિન દિલ ન દુખાવે કંથનું જરી
અદલ વિચારે એજ નારે પતિવ્રત પાળ્યું, ધન્ય ખરે જગ એને એજ પાર ઉતરી
પતિવ્રત પાળ્યું જે પ્રેમદાએ પ્રીતે કરીને, એજ તેજ સુંદર વદનને દીપાવશે
ગુલાબતણું ફૂલ કદાપિ કરમાઈ જાય, તથાપિ તેની મધુર સુગંધ સુહાવશે
પતિનું ચહાય હિત, પતિમાંજ ધારે પ્રીત, અંતરમાં આડો કદી વિચાર ન લાવશે
અદલ કહુંછું ખરે ધન્ય એજ સુંદરીને, એજ વામા વિશ્વવિષે કિંમત અંકાવશે
નિત્ય નમ્રતાઈ નિજ અંગવિષે રાખી ચાલે, મીઠાં મીઠાં મધુરવચન વળી બોલશે
અંગમાં ઉમંગ ધરી આળસને દૂર કરે, સારી માઠી વાત તે તો ઝટ દઈ તોલશે
આજ્ઞા સર્વે કંથતણી ધર્મ ગણી શિર ધરે, કંથતણી વાત કોઈ પાસ નહિ ખોલશે
સંસારે એ નારી નિજ પતિને રીઝાવે ભારી, એજ હૈયું પતિતણું પ્રેમથી હિંચોળશે
કપટ ધરે ન લેશ, લપટ ભરે હમેશ, બેશ ઉપદેશ સુણે, ભલીજ ભણાયછે
સુખમાં લગાર ન ફૂલાઈ કે ભૂલાઈ જાય, દુઃખમાં સંતોષી ને ધીરજવંત ગણાયછે
કોમળ વચને પતિતણી ચિંતા તે ઘટાડે, વસુધા વિષે વનિતા એજ વખણાયછે
અદલ સંસારે દુઃખ વેઠે પતિસંગ પણ, ધન્ય નાર જે બહાર રોતી ન જણાયછે
મળી જેને નારી સારી, બહુ ભાગ્ય ઉઘડ્યાં ભારી, સત્ય કહ્યો તમે વિચારી
પ્યારી પ્યારી લાગશે
જેહ પતિને ખરી સુંદરી એવી મળી હોય, ખરો ભવ સુખી એના સુતા જોગ જાગશે
એવી માને ઘેર અવતાર લીધો જેહ પુત્રે, ખરો ભાગ્યશાળી એનાં દુઃખ સર્વે ત્યાગશે
અદલ કહુંછું મહુ સાંભળો સાહેબ તમે, સૃષ્ટિવિષે એવી રંભા સર્વે કોઈ માંગશે

(કાવ્ય રસિકા.)

ન્હાનાલાલ.

૯૧—આમંત્રણ.

આવો આવોને સખીઓ આજ ! રસતાળી પાડી,
દઈ ગજવો આપણી બેન ! આ ગુર્જરી વાડી.

હરિણી શી ચંચળવાન, નાજુક ને નમણી,
ફૂલની કળી સમ સુકુમાર સુરતની રમણી!
ઉર્મી છટા ભરી, સોહાગ તપે મુખ, મુગ્ધકેશા,
શુભ વડોદરાની વેલ સરિખી આ ચતુરા!
રૂડી ઠરેલ બુદ્ધિ વિશાળ સમજુ ને શાણી,
મુજ અમદાવાદની બ્હેન! ઘરરખુ આ ગૃહિણી!
નિજ ઉરના વિવિધ વિલાસ રંગે રંગેલી,
મુંબઈની મોહનરૂપ સખિઓ અલબેલી!
અમૃત શા મિટ્ઠા બોલ, પણ શાને અધુરી,
આ કોકિલકંઠી નાર હાલારની મધુરી!
છો સુંદર રસિક ઉદાર, સહુ ભગિની આવો,
ગુર્જર જનનીની જોડ, કુંવરીઓ કહાવો.
જ્યાં સિંહણ નિજ સંતાન ધવરાવે જાળે,
જ્યાં સાગર ઉછળે નીર મોતીની પાળે.
જ્યાં પ્રેમભક્તિનાં ગાન ભક્તજને ગાયાં,
જ્યાં સ્થળ સ્થળમાં ઇતિહાસ શૂરના સોહાયા.
એ અદ્‌ભુત દેશની બાળ, સ્મરીને વીર સતી,
સૌરાષ્ટ્ર તણી સનાર! પધારો ભાવવતી.
તેજસ્વી મદ દોલત, જલની લક્ષ્મી જસી,
આવોને કચ્છની કોડ ભરેલી યુવતિ! હસી.
આવો આવોને સહીયર! આજ રસ ટહુકે ગુંજે,
કાંઈ ગજવો ગમતે ગીત નિજ ગુર્જરી કુંજે.
આ તમ કાજે ભરી છાબ, ગીતનાં ફુલડાંની,
લો સત્કાર રસથાળ! એટલી મહેમાની.
છે મુજ કુલની એ રીત, તાતે શીખવી ભલી,
લ્યો, ચરણ ધરૂં બ્હેન! વીરની વીરપસલી.

૭૨—વીરાનાં વારણાં.

(વ્હાલા ! વિરાજો મારા પ્રાણમાંરે લોલ—એ રાગ.)

ખમ્મા વીરાને જાઉં વારણે રે લોલ, મોંઘામુલો છે મારો વીર જો ! ખમ્મા.
એક તો સુહાગી ગગન ચાંદલો રે લોલ, બીજો સુહાગી મારો વીર જો ! ખમ્મા.
રાજા તો વિરાજે રાજમંદિરે રે લોલ, પારણે વિરાજે મારો વીર જો ! ખમ્મા.
ચંપો ખીલેછે ફુલવાડીમાં રે લોલ, ફુલમાં ખીલેછે મારો વીર જો ! ખમ્મા.
આંગણે ઉજાસ મારે સૂર્યનો રે લોલ, ઘરમાં ઉજાસ મારો વીર જો ! ખમ્મા.
એક તો આનંદ મારા હરિનો રે લોલ, બીજો આનંદ મારો વીર જો ! ખમ્મા.
દૈવે દીધીછે મને માવડી રે લોલ, માડીએ દીધોછે મારો વીર જો ! ખમ્મા.

૭૩—સ્નેહનું સંભારણું.

(ઓધવજી સંદેશો કહેજો શ્યામનેઃ—એ રાગ.)

ચંદન છાંટી ચોક સમાર્યો વ્યોમનો,
રજની રસીલી હસતી લલિત વરહાસ જો;
ચાંદલીઓ ઉર ભરી ભરી રસ કંઈ ઢોળતો,
આપણ પણ રમતાતાં વિરલ વિલાસ જો;
એવા એ દિવસો પણ પ્રિયતમ ! વહી ગયા

પ્રિયતમ ! એ શશીરાજ ચડંત અટારીએ,
પદે રમે નાનકડો અનિલ કુમાર જો;
ને મદભર રજનીનાં નયનો નાચતાં,
હૃદય ઝીલે સૌનાં અમૃતની ધાર જો;
એવા દિનનાં શમણાં પ્રિયતમ ! વહી ગયાં

પલ્લવમાં પલ્લવના પાલવ પાથરી,
પંખી પોઢ્યાં ઓઢીને પાંખ શું પાંખ જો;

વિલસે આજ જગત સઉ રસના અંકમાં,
અજબ વિલસતી અલબેલી તુજ આંખ જો;
એવા રસદિવસો એ પ્રિયતમ! ચાડી ગયા.

૯૪ – ઝીણા ઝીણા મેહ.

(સારૂં સારૂં રે સુરત શહેર મુંબઈ અલબેલી–એ રાગ.)

ઝીણા ઝરમર વરસે મેહ, ભીંજે મારી ચુંદલડી,
એવો નીતરે કૌમારનો નેહ, ભીંજે મારી ચુંદલડી;
આજે ઝમેને ઝરે ચન્દ્રીની ચન્દ્રિકા, ભીંજે રસિક કોઈ બાલા રે.
ભીંજે સખી ભીંજે શરદ અલબેલડી, ભીંજે મારા હૈયાની માલા;
હો ભીંજે મારી૦

વનમાં પપૈયો પેલો પિયુ પિયુ બોલે, ટહુકે મયૂર કરી વેણાં રે:
ટમ ટમ ટમ ટમ વાદળી ટમકે, ટમકે માગ નાથનાં નેણાં; હો ભીંજે મારી૦
આનંદકંદ ડોલે સુંદરીના વૃંદને, મીઠાં મૃદંગ પડછંદા રે;
મંદ મંદ હેરે મીટડી મયંકની; હેરે મારા મધુર રસચંદા; હો ભીંજે મારી૦

મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ.

૯૫—મહેમાનોને પ્રાર્થના.

(ઓધવજી સંદેશો કહેજો શ્યામને–એ રાગ)

મહેમાનો ! આ વહાલાં ? પુનઃ પધારજો !
તમ ચરણે આગ સદન સદૈવ સુહાય, જો !

કરજો માફ હજારો પામર પાપ જો—
દિનચર્યામાં પ્રભુ પાસે પણ થાય જો !—મહે૦
ઉન્નત ગિરિશૃંગોનાં વસનારાં તમે,
ઉતર્યાં રંક ઘરે શો પુણ્ય પ્રભાવ જો !
શુશ્રૂષા સારી ના અમને આવડીઃ
લેશ ન લીધો લલિત ઉરેનો લા'વજો !—મહે૦

૭૬-સખીને આમંત્રણ.

આવોને, સહીયર ! ઉન્નત જીવનજલ ઝીલવાને જઈએ રે !
પુણ્ય સલિલઅવગાહનથી, સખિ ! અંતર પાવન થઈએ રે !
ચાલોને, સહીયર ! ઉન્નત જીવનજલ ઝીલવાને જઈએ રે !

(સાખી) પ્રભુના ગિરિથી અવતરે શાન્ત સદાશિવ નીર,
શમવે મનુકુલતાપને છાયા તરવર તીર !

શીતલ સૌમ્ય સુધારસ, સુંદરિ ! રેલી રહ્યો જઈ લઈએ રે !
ચાલોને સહીયર ! ઉન્નત જીવનજલ ઝીલવાને જઈએ રે !

(સાખી) સ્ફટિક વિશદ વરસી રહ્યા સુરસરિતાના ધોધ;
લલિત કરી મ્લાનાત્મને, પ્રેરે પ્રાણ પ્રબોધ !

માડી સજો, સખી ! સ્નેહસુરંગી, વારિ પરસ્પર દઈએ રે !
ચાલોને, સહિયર ! ઉન્નત જીવનજલ ઝીલવાને જઈએ રે !

૭૭—વહાલાંઓને ઉપદેશ.

(ઓધવજી સંદેશો કેહેજો શ્યામને–એ રાગ)

સાંભળજો વહાલાંઓ ! વચનો દીનનાં, દીનપણું છે પરમ દયાનું ધામ
મોટો એ અધિકાર તમારો માનવી, અધિકારી છો જેનાં આપ
એક પિતા પરમેશ્વર જાણો આપણો, નિકટ સગાંઓ સમજો

નીકો નહાની મોટી જે છવો તણી, વહતું તેમાં એક અખંડિત વહેણ જો !
હસનારાંઓ સાથે હસવાનું ઘટે, રડનારાંની સાથે રડવું તેમ જો !
એક બીજાનાં આંસુડાઓ લુછતાં, ઉંચાં ચડશો સ્ત્રીપુરૂષો સૌ એમ જો !
ભૂતદયા છે ધર્મ બધાના મૂળમાં, સઘળાએ સંતોનો એ ઉપદેશ જો !
દિવ્ય દયાસાગર ! યાચતાં આપજો, દીનજનોને અમને એનો લેશ જો !

લલિત.

૭૮—એક વાતલડી.

(અલબેલીરે અંબે માત જોવાને જઇએ-એ ગીતનો ઢાળ)

આવો, બાળા ! આવો બ્હેનાં, સંગ, કહું એક વાતલડી;
ઉજમાળા ! ધરીને ઉમંગ, ઉજાળો જાતલડી !
સંસારની સુંદર વાડીમાં, ડોલી રહ્યાં નરવૃંદ રે !
લીલાભરી સન્નારી વેલી, ઝૂલી રહી લીલી છમ્મ.
કહું એક વાતલડી.
શીળી છાયા સુરંગી, રૂડાં ફળફૂલ સુગંધિ;
લઈયે એવી મજાની રસલા'ણ, અંતરની વા'લપની !
આવો, બાળા ! આવો બ્હેનાં, સંગ, કહું એક વાતલડી.
હાશેહાશેને જઈએ એવી જન-કુંજે, પ્રીતિગીત જ્યાં ગુંજાયરે;
હૈયાંને હિંડોળે એને, હાશેને હિંચીએ જ્યાંથી એ સૂર ઝીલાય.
કહું એક વાતલડી.
ચડીએ ચેતન હેલે, લાંબા લલકાર રેલે;
લઈએ એવી રૂડી રસલા'ણ, અંતર' વા'લપની !
આવો, બાળા ! આવો બ્હેનાં સંગ, કહું એક વાતલડી.

૭૯-વર પ્રાણેશ્વર.

(સવૈયાની ચાલ)

વર પ્રાણેશ્વર વર પ્રાણેશ્વર, વરમાં મારે ચરાચર!
વરનાં ગાયાં ગાનારી હું, સાચે ભાવે સેવું વર.
આત્માને નેહે નવરાવે, નચાવતો મારો નટવર!
શ્વાસે શ્વાસે રમી રહ્યો વર, દૂર અદૂરે એ વીરવર!

૮૦—ગુણસુંદરી.

(હરિગીત)

આત્મ સુંદર, હ્રદય સુંદર, સુમન સુંદર, સુંદરી!
સંસારમાં સૌંદર્યની, શૃંગાર સોહન, સુંદરી!
સત્કર્મ સુંદર, સ્નેહ સુંદર, કુળમણિ, ગૃહસુંદરી!
સુંદર બની સુંદર બનાવે, એક એ ગુણસુંદરી!

૮૧– ઈશ્વરી.

(પરમેશ્વરીને પાયે પડી હો બહુચરી—વલ્લભ ભટ્ટના
એ કળિકાળના ગરબાનો ઢાળ.)

બ્રહ્મનો પ્રકાશ વિશ્વ, તે તું વિશ્વેશ્વરી! તારાં અભિનવ રૂપ:
પ્રાણનો સુવાસ પ્રેમ, તે તું પ્રાણેશ્વરી! તું તો તું સ્વજન રૂપ!
પ્રેરણા સરસ્વતીની, તે તું હ્રદયેશ્વરી! ઝૂલે જગ તારી લહાવ!
ચેતના ઉલ્લાસ કેરી, તે તું ચંડીશ્વરી! જાગે જગ તારે ભાવ!
સંસારને સંજોગને તું ગૃહેશ્વરી! એક તું ઉજાળે વેશ!
યોગ ને ક્ષેમ તું વધારતી, યોગેશ્વરી! કુળને કુટુંબમાં હમેશ!

માત બ્હેન પત્ની પુત્રી, પૂજું પરમેશ્વરી ! વ્હાલસોયાં તુજ લલિત અંગ!
દેશ કેરાં રાજ્યને સમાજને, રાજેશ્વરી ! વિલસાવો પ્રગટી પંથ !
રાસરમણુ ચડે તારે દુધડે, રાસેશ્વરી ! વિજય દશાના રંગ !
એક તાન પુણ્યની પ્રવૃત્તિમાં, વિજયેશ્વરી ! ખેલાવો અમને નિશ્ચિંત !

૮૨—સતી સીતા.

(ચાલો સાહેલી ભુવનેશ્વરીનાં સહુમળીને દર્શન કરિયે—
એ ગીતનો ઢાળ.)

નહિયર શાણી, ઉમંગ આણી, ચાલો, સતીને સહુ નમીએ !
સ્વામી શરણુમાં, નિજ જીવતરના કોડ કરે તેને નમીએ.—સતી•
રાજભવનને વનવગડાના સુખદુઃખમાં સ્વામી સેવ્યા:
તેમ વસ્યો વહાલાં જનનો નહિ વાંક, સતી વનવાસ વસ્યાં.
એવાં પતિમય જીવનવાળાં **સીતા** સતીને વંદન કરીએ !—સતી•

૮૩—સ્ત્રીદર્શન.

મરાઠી સાખી.

નહિને નંદનવન રમતી બાલ નંદિની અનેક,
આનંદન શૃંગારરૂપ એ ભમતી સરળ સુરેખ !
અહો ! સ્ત્રીદર્શન પુણ્ય અશેષ !
વસંત યુવતી વધાવતી એ ફુલડે ચેતન માત્ર,
કોકિલ કંઠે કિલકારે એ સુંદરતા સાક્ષાત !
અહો ! સ્ત્રીદર્શનની શી વાત !
સુગંધવતીનું સુમન સુકોમળ પ્રસરે પ્રાણ સુવાસ!
હૃદયતરુણ સુંદરી વિલસે ત્યાં પ્રભુતા અને પ્રકાશ.
અહો ! સ્ત્રીદર્શનના એ લહાવ !

દા. ખુ. બોટાદકર.

૮૪—હરિણી.

વસંતતિલકા.

માતા તણા શરણથી વિખુટી પડેલી, આત્મીયના વિરહથી દુઃખમાં ડુબેલી;
કંપે અહો ! ભયથી આ હરિણી બિચારી, વાં'લા કુરંગ કરી સાંત્વન લે સ્વીકારી.
જો ! ખેદથી દીસતી આંખડી એની રાતી, રોકી ન અશ્રુનદી એક પળે શકાતી.
આશા ભર્યાં નયનથી તુજને નિહાળે. દૃષ્ટિ ઘડી સ્થિર કરી ઘડી પાછી વાળે.
કે'વા ચહે પણ શકે નહિ કાંઈ બોલી, બીરૂ અનેક કરતી ઉર તર્ક ભોળી;
તારી બધી કૃતિ ગતિ રહી એ તપાસી, શું તું વદીશ ઉર એજ રહી વિમાસી.
એને મનોજ્ઞ દીસતું વન માત સંગે, ને ખેલતી, વિચરતી, ચરતી ઉમંગે:
ભીતિ હતી હૃદયથી ન કદાપિ ભાળી, વિશ્વાબ્ધિના તટ પરે રમતી રૂપાળી.
આનંદમાં હૃદય મગ્ન સદૈવ રે'તું, સંતોષ પીયૂષ તણો કંઈ સ્વાદ લેતું:
આજે જણાય વન આ ભયપૂર્ણ એને, ભૂખી છતાં તૃણ મુખે ન ધરી શકે એ.
એને કશાં અભયવાક્ય હવે સુણાવી, ભીતિ વધી હૃદયમાં બધી દે હઠાવી;
તેથી તને પ્રણયરત્ન રૂડું જણાશે, તારા અહો ! હૃદયનું પણ તત્ત્વ તે છે.
એ સર્વ છે સરળ માર્ગ બનાવનારો, આધાર એ ઉભયનો ભય ટાળનારો;
ને એ અભીષ્ટ તુજને સહુ આપનારી, દુઃખે સુખે સહચરી ખરી છે થનારી.
વૃષ્ટિ ભલે શર તણી કરતા શિકારી, ને જાળથી પણ ગ્રહે પડીને પછાડી;
આ સંગથી પ્રિય ! અભેદ તું પામશે જો, સંકષ્ટ તુચ્છ તુજને સહુ લાગશે તો.

૮૫—મીરાંને.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

એ હાલાહલપૂર્ણ પાત્ર વદને તેં કેવી રીતે ધર્યું ?
શી રીતે ભયથી વિમુક્ત રહીને કે' પાન એનું કર્યું ?

બીરાં ! મંત્ર અપૂર્વ કોઈ તુજને સ્વર્ગીય શું સાંપડયો ?
કે તારા કર સ્પર્શથી વિષ ભર્યો પીયૂષપ્યાલો થયો !
તેં કીધું વિષપાન એ નયનથી આ વિશ્વ દેખી શક્યું;
ને મૃત્યુ અડકી શક્યું ન તુજને એ ના અજાણ્યું રહ્યું.
એનો ભેદ અગમ્ય કાંઈ અમને શું ના બતાવી શકે !
શુ મોંઘો કંઈ મંત્ર એ અમરનો શાણી ! નહીં શીખવે ?
તારૂં નિર્મળ ચિત્ત હા ! જગતથી ઉંચું રહેલું હશે !
ને કો શક્તિ વડે નિરંતર ચઢયું ઉંચે જતું એ હશે.
એ ઉંચા ઉર માંહી મૃત્યુરસ ના પોંચી લગારે શક્યો;
પામીને જડ દેહ વ્યર્થ સરખો ચુકાઈ સેંજે ગયો.

કાં તો ભેદ પીયૂષ ને વિષ તણો દૃષ્ટિ વડે દેખવા;
ના કાંઈ અવકાશ અંતર હશે કે બુદ્ધિથી જાણવા.
એથી ના વિષનું વિષત્વ પ્રકટી એ ઉર માંહિ શક્યું;
વ્યાપારાંતરરૂદ્ધ ચિત્ત પણ ના એને સ્વીકારી શક્યું.
એ સીમા વિષની વટાવી ઉરને ઉંચે લઈ તું ગઈ;
કુદી વિશ્વ તણા કહે નિયમને શી પેર જુદી થઈ?
હા ! એ પ્રેમઅવર્ણ્ય અંતર વિષે આલી ! રહ્યા ઉછળી !
આકર્ષી તુજને ઉંચે લઈ ગયો કો દિવ્ય સૃષ્ટિ મહીં.
ને પ્રેમામૃતના અદ્ભુત બળને ના ઝેર જીતી શક્યું;
ભાનુની દ્યુતિમાં તમિસ્ર સમ એ કાં લીન એમાં થયું.
દેવી ! દિવ્ય સુમંત્ર એ, પ્રણય એ, એ ભવ્ય આત્મોન્નતિ;
આપી આ ઉરને કૃતાર્થ કરી દે, એ એક ઇચ્છા રહી.
પ્યાલા વિશ્વ વિષે વસી વિષ તણા પીવા પરાણે પડે;
ને સંસર્ગથી દેહ દૂષિત સદા ત્યાં ઝેર કાં ના ચડે ?
સેંજે શોણિતમાં, શિરા સકળમાં વ્યાપી વિશેષ રહે;
મૂર્છા આપી, ભુલાવી ભાન મનને એ મોહથી મુંઝવે.

એકે સિદ્ધ ઉપાય એ વિષ તણો કે વૈદ્ય કો ના મળે;
ને સંસાર સ્વભાવસિદ્ધ વિષ તો આપ્યા વિના ના રહે.
જાણું કે નવ જાણું તોય હૃદયે એ કાર્ય એનું કરે;
ઇચ્છું અંતરથી સુધા સમજવા તો સિદ્ધ ના થાય તે.
ક્યાંથી થાય? વિભેદને પળપળે જ્યાં ! ભ્રાત હૈયું ભજે;
ક્યાંથી થાય? અહંત્વપૂર્ણ ઉરને ભીતિ ન ક્યારે તજે.
મીઠું મૃત્યુ અરેં! અભાગી ઉરની પાસે નથી આવતું !
ના પોંચે વિષ એટલું હૃદય હા ! ઉંચે ચડી ના જતું.
ત્યારે આમ ત્રિશંકુ તુલ્ય લટકી રે'વું કહે ક્યાં લગી ?
શું તારીસ્મૃતિ મુગ્ધ માનસ તણી ના કૈં સુધારે સ્થિતિ ?
તું હતી જગને ગઈ, પ્રણય એ પથે બતાવી ગઈ.
દૈવી મંત્ર અનેક એ કવનમાં શાણી! છુપાવી ગઈ.
મીઠી ભોગવી તેં મજા કદી ભલે તે કાવ્ય માંહે હશે,
ઉંચા કૈંક કલા ઉપાય વિષના વિધ્વંસ માટે હશે;
એનો અર્થ પરંતુ આ હૃદયને સાચો ન સુઝી શકે,
ઝેરી પાત્ર વિષે પદાર્થ પડીને તદ્રૂપ શું ના બને?
જો તું આત્મબળે અભેદરસિકે! આ અંતરે આવશે,
ને એ દૃષ્ટિ, ઉદાર એ હૃદયની ઝાંખી ઘડી આપશે;
તો એ મંત્ર પવિત્ર પ્રેમપથના સેંજે અમે શીખશું,
ભેળી ઝેર સુધા વિષે સ્તરથા પંચત્વને પામશું.

૮૬—શંકિત શકુંતલા.

વસંતતિલકા.

આ શો વ્યતિક્રમ થયો મમ ભાગ્યભૂમાં !
આશાબ્ધિમાંય દુરિતોદય શો ઘડીમાં !

આ સત્ય કે સકળ સ્વપ્ન મને દીસેછે !
મારે પરીક્ષણ વિધિ અથવા કરેછે !
શું સાંભળું પતિતણી વિપરીત ઉક્તિ !
અંગીકૃતા ન મમ આ નિકટસ્થ વ્યક્તિ;
શું સૂર્યવંશજ ધરાધિપ આ વદેછે ?
અંતઃપ્રવિષ્ટ કળિનું છળવાક્ય તેછે ?
નિર્દુષ્ટ સ્નેહતણી નિષ્ફળતા ન હોય,
ને નિત્યવસ્તુવિનિવારક છે ન કોય !
'સાક્ષી મનોમન' બધા વિબુધો વદેછે,
તો આ પ્રસંગતણું કારણ હાય શું છે ?

આ શું અનેકરમણીપતિકેરી વાણી,
ભૂપાળના હૃદયની અથવા નિશાની !
શું રાજમંદિર બધાં છળથી ભરેલાં !
કે ધૂર્ત હોય મનના નરનાથ મેલા ?
સંસારમાં પ્રબળ વંચન શું વસેછે ?
શું દૈવ દુર્બળ ગણી મુજને હસેછે ?
શું વિપ્રદંડથકી લજ્જિત ભૂપ ભાસે !
કે ધૈર્ય મદ્દહૃદયનું નૃપતિ તપાસે ?
શું મત્સપર્ત્નીગણના બળથી દબાઈ !
કે વિપ્રપુત્રી સમજી ભય ચિત્ત ખાઈ ?
કે રાજયોગ ગુણનો વ્યતિરેક ધારી,
છોડે મને દયિત ભૂલ હવે સુધારી ?
શું સત્યનો પ્રલયકાળ શરૂ થયોછે ?
કે સ્નેહસિંધુ અહીં શુષ્ક થઈ ગયોછે ?
સત્યાનૃતા કહી મહીપતિકેરી નીતિ,
તેની મળે શું અથવા મુજને પ્રતીતિ ?

નિઃસ્વાર્થ સ્નેહબળથી વધતી વિશેષ,
શું કોઈ શક્તિ જગતીતળમાં વસે છે ?
શું સ્નેહસિદ્ધિ શપથાદિકથી કરાય ?
પ્રેમસ્વરૂપ અથવા વદને વદાય ?
શું ક્ષુદ્રસંસ્રુતિતણો જય આ સ્થળે છે ?
ને પ્રેમનો પણ પરાભવ સંભવે છે ?
આ દુઃખદા જવનિકા ક્યમ દૂર થાશે ?
સત્સ્નેહદર્શનથી દુઃખ સમસ્ત જાશે.

વાઘજી આશારામ.

૮૯—પૂર્ણિમા.

(સખીઓ નિજ નિજ નીતિ ધર્મ સદા સંભાળીએરે—એ રાગ)

પુનમ ચાંદની ખીલી પૂરી અહીં રે;
શોભે રજની સુંદર શી આજ !
હેતે રમીએ સંગાથે સૈયર આપણે રે.
સૈયર કંકણ સોનાનાં કરે ધર્યાં રે,
માંહે જડીઆં છે લીલમ મણી નંગ.—હેતે૦
(સાખી) મળીઆં આજે આપણે, ધરી સોળ શણગાર;
કર કંકણ ચૂડી ચમક, 'ચંદ્રતેજ એકતાર.
હીરા રત્નથી જડીત ઉર હાર છે રે,
મોતીગુચ્છ લળકે છે બાજુબંધ.—હેતે૦
(સાખી) અંબોડા ફુલે જડયા, સરસેંથે હિંગુળ;
દીધા કુમકુમચાંદલા, મુક્તામાળા ઉર.

આરસપારસ મણી જડેલો ચોક છે રે,
તેમાં રમતાં વસતાં દંપે નણુદલવીર.—હેતે૦

(સાખી) પેર્યાં ઝાંઝર પ્રીતથી ઝણુણુ કરે ઝણકાર;
ફરીએ મેયર ફુદડી આ રજનીમોઝાર.
સખી વેલીઓ ફુલી વિધવિધ ભાતનીરે,
એ તો આપેછે શી સુંદર સુગંધ.—હેતે૦

(સાખી) કથા શીયળની સાંભળી, પ્રિતમ [illegible] પ્રેમ;
વધ્યો, સખી વિરહો થઈ, મળે ત્વરાથી કેમ.
પુનમ ચાંદની ખીલી પૂરી અહીં રે.

૮૮—વિમળાનો પત્ર.

લાવણી.

આ પત્ર વાંચજો પ્યારા, તમે ખબરજ લેજો મારા.
લખિતંગ વિમળા દાસી, છું તમ દરશનની પ્યાસી;
છું રાઠોડની પ્યારા, તમે ખબરજ લેજો મારા.
મુગલોથી કાગળ આવ્યો, મુજ કાકાને એણે ડરાવ્યો;
તેથી કરે વિચાર નઠારા, તમે ખબરજ લેજો મારા.
હે રાજા તમને વરી છું, એ મુગલથી નથી ડરી હું;
સત્ય કરજો બોલ અમારા, તમે ખબરજ લેજો મારા.
એણે વસંતપંચમી ધારી, છે લગન તણી તૈયારી;
તે દિન પોંચજો પ્યારા, તમે ખબરજ લેજો મારા.
જેમ રૂક્મિણીએ પણ લીધું, તેમ મેં પણ અહીંઆં કીધું;
હે કાન્ત કૃષ્ણ છો મારા, તમે ખબરજ લેજો મારા.
નિર્વીર પૃથ્વીને દેખું, કોઈ માઈ પૂત નવ પેખું;
એક રાણા નરછો ન્યારા, તમે ખબરજ લેજો મારા.

અરે મ્લેચ્છ જાતને વરવું, તે થકી બહેતર છે મરવું,
નહિ આવો થશો હત્યારા, તમે ખબરજ લેજો મારા.
ક્ષત્રિનું તેજ સૌ વાર્યું, અસ્તાંગત સઘળે પામ્યુ;
એક તમે છો પ્રાણ અમારા, તમે ખબરજ લેજો મારા.
મુગલોએ સૌને પાડ્યા, છો એક અટંકી રાણા;
થયા ક્ષત્રિય સર્વે બિચારા, તમે ખબરજ લેજો મારા.
છો પ્રતાપના કુળ દીવા, તમ સાથ ચહુછું વિવા;
હે રાજસિંહ રઢીયાળા, તમે ખબરજ લેજો મારા.
શૂરવીર પિતા વણ બેઠી, કાકા ઓથે દુઃખ વેઠી.
યશવંત નથી યશવાળા, તમે ખબરજ લેજો મારા.
એક રામસિંહની પક્ષ, મુજ પિતાના મિત્ર સુદક્ષ;
નથી અવર કોઈ આધારા, તમે ખબરજ લેજો મારા.
નથી અવર ઉપાયજ મારે, ક્ષત્રિનું બિરદ વિચારે;
છું દીન તમારી દારા, તમે ખબરજ લેજો મારા.

૮૯—દંપતી વ્યવહાર વિષે મતભેદ.

ગાયન

અપ્સરાઓ—પરાધીન પરવશ થઈ રહેનાર, પતિને પ્રભુ ગણી પૂજનાર;
નિરર્થક કાઢે નિજ અવતાર, બળ્યો એ દંપતીનો વહેવાર. (૨)
અનસૂયા— સ્ત્રીઓનો પતિ થકી ઉદ્ધાર, પતિ રીઝવ્યે રીઝે કિરતાર;
કરો કેમ અવળા આમ વિચાર, ઉજળો આર્ય તણો સંસાર. (૨)
અપ્સરાઓ—પુરૂષને મન માન્યો અધિકાર, નારનો ભાર નહીં તલભાર;
અધમ શું અબળાનો અવતાર, બળ્યો એ દંપતીનો વહેવાર. (૨)
અનસૂયા— સ્વામિના ભાગ્યને ભોગવનાર, નાવ નરને તરવા ભવપાર;
નથી કંઈ એ ઓછો અધિકાર, ઉજળો આર્ય તણો સંસાર. (૨)

અપ્સરાઓ—દીપે છે બન્નેથી ઘરબાર, નથી ન્યૂનાધિક નરકે નાર;
છતાં અમ નહીં સરખી હકદાર, બળ્યો એ દંપતીનો વહેવાર. (૨)
અનસુયા— પુરૂષનું પળમાં દિલ હરનાર, કરાવી ગૃહિણી ગુણ ભંડાર;
સદા ઘરની ને કુલ મુખત્યાર, ઉજળો આર્ય તણો સંસાર. (૨)
અપ્સરાઓ—સ્વાર્થી મળ્યા શાસ્ત્ર લખનાર, નહીં કોઈ નાર પક્ષ કરનાર;
જોડ પાડયા પામા પોબાર, બળ્યો એ દંપતીનો વહેવાર. (૨)

વાંકાનેર ના. કં.

૯૭—પ્રભુ મહિમા.

(સારૂં સારૂં રે સુરત શેહેર, મુંબાઇ અલબેલી.—એ રાહ)

ગાઓ આનંદે સહુ આજ, પ્રભુના મહિમાને;
થાઓ બેન કૃતારથ આજ, નિરખી રચનાને.
આ ડોલર આ ગુલાબ બહેકે, ચંપો અને ચમેલીરે;
જુઓ જુઓ આ કદંબ વૃક્ષે, વીંટાણી જુઈ વેલી. પ્રભુના૦
(સાખી) બેસી આંબા ડાળપર, કરે કોકીલા ગાન;
સુંદર મધુરા શબ્દથી, તૃપ્ત કરે છે કાન.
કળા કરીને મનહર મયુરો, નૃત્ય કરે આનંદે રે;
કીલકીલ કરતાં મેના પોપટ, અહીં તહીં ફરે સ્વચ્છંદે. પ્રભુના૦
(સાખી) વિચિત્ર રચના છે રચી આ જગમાં ભરપૂર;
તે શ્રીપતિના સ્તવનમાં મચો મદે ચકચૂર.
પરસ્પરે દઈ તાળી કરમાં નિજ પગ સરખા મેલોરે;
નાચો ગાઓ બેનો આજે ખેલ વસંતી ખેલો. પ્રભુના૦

૯૧—ચંદ્ર અને ધરણી.

(રાગ દેશ)

ફરો સખી રજનીનો શણગાર કાર,
આવો આવો જોવાને ચંદ્રમા,
જેને પ્રેમઘેલી ભૂમિનો દેહ,
જેને દેખે સૃષ્ટિ આનંદમાં.
ચાંદે દેખે સૃષ્ટિ આનંદમા

(સાખી) ધન્ય ધરા-સુંદરી તને, ચતુર ચંદ્ર તુજ કાન્ત,
શાન્તિપાઠ પઢાવતો, આપીને એકાન્ત
ધરણી પડી પતિને પાય, શિક્ષા શિરે ધરે છે.
ગુણીયલ ગોરી પતિગુણ ગાય, શાંતિ ચિત્તે ભરે છે.
ધરેને જરૂર ધરતી માતાનું દર્શન
પ્રીતેથી કરો સંસાર સુધાર સ્થાન

(સાખી) ચંદ્રગુણે [illegible] તારાનાં મુખ શ્યામ,
[illegible] સુખ જાણીને રમે [illegible] ગાન
સખી જોને પતિનું તાન,
તેનાં ગંધર્વ ગાવે ગાન;
પામે દેવી સમાન સન્માન
રમે રમા રસિક સહુ તાન. ધરણી પડી૦

(સાખી) ધરણી-નાર સમ ગૃહિણીઓ સેવે સ્વામી પાય,
ચતુર ચંદ્ર સમ પતિ મળે ત્યાં [illegible]. ધરણી૦

ચંદ્રશંકર નર્મદાશંકર.

૯૨— વહાલાંને આમંત્રણ

(ઓધવજી સંદેશો કહેજો શામને-એ રાહ)

આવો આવો વહાલાં ! સાથે ઉડીએ,
ભોગવવાને કૈં કૈં દિવ્ય વિલાસ જો:
ઉંચા ઉંચા તેજોમય આકાશ છે,
ઉંચા ઉંચા આત્માના અભિલાષ જો. આવો૦
એકલવાયાં ઉડવું મુજને ના ગમે,
ચાહે આત્મા સ્નેહીના સહચાર જો;
ઊણાં ઊણાં સુખ બહુ મુજને લાગતાં,
સ્નેહી જન ના સાથે ભોગવનાર જો. આવો૦
આગં ઉો ને રહેશો મારાં સર્વદા,
બાંધ્યા પ્રભુએ સ્નેહ ભર્યા સંબંધ જો;
વિધિ નિર્મ્યા સંબંધો કરવાં સાર્થકાં,
અંચરીએ ના સાથે વ્યોમ અનંત જો. આવો૦

૯૩—બે ઝરણાં.

રાગ ઉપરનો.

ઝીણું ઝીણું જીવન ઝરણું એકલુ,
સરતું કરતું સ્વચ્છંદે વિહાર જો:
નહાનકડી નિર્જ મહિમાં એ મહાલતું

એવા એવા સુખમય દિન ગાળ્યા ગયા
એકલવાયું જીવન લાગ્યું ન્યૂન જો;
બેલડી બનવા ફેર એવું તલસ્યાં ફરે,
તલસે ફરવા અધૂરાં જીવન પૂર્ણ જો. ઝીણું૦
નગભાગી બે જીવન ઝગ્યું ત્યાં મળ્યું.
અભિલખતું એ સદ્ભાગીના મોદ જો,
બેગાયાં જલ એ જીવન ઝરણાં તણાં,
જુગ્મ ભીડી એક બન્યાં બે વહેણ જો ઝીણું૦

૯૪—ઉરનાં દ્વાર.

રાગ ઉપરનો.

ખોલો ખોલો વહાલાં! દ્વારો ઉરના
ખોલો ખોલો અંતરની સહુ વાત જો.
પોતાનાંની પાને પડદો ના ઘટે,
તમ સુખદુઃખે વહાલાં! મારો ભાગ જો ખોલો૦
ઉરઅરિતે પૂર આવ્યાં ભારે ભાવનાં,
રોમ રોમ એ કુદરતના પ્રસાદ જો;
વહેવા દો વહેવા દો ફુલ્ગે પૂરને,
રોક્યાં નવ એ આપબળી રોકાય જો. ખોલો૦
ભાર ભર્યું હૈયું ખાલી થાવા ચહે,
તો મુજ વહાલાં! શાને આ સંકોચ જો.
ભાર હૃદયનો ઉર ઉપડ્યે ઓછો થશે,
થાશે વહાલાં! ઉભય ઉરે સંતોષ જો. ખોલો૦

૯૫—સુખે તમે પોઢો સ્વામી મારા.

(કંસરાયને કહેવા દ્યો કહાના—એ લય.)

સુખે તમે પોઢો સ્વામી મા'રા, બિછાની છે સેજ સ્નેહે વાલા;
વિનીત આ વીનવે તમ દારા. સુખે૦
પ્રીયુ ! પોઢો પ્રીતે થઈ શાંત, દિસે કુંળી કાયા થઈ કલાંત;
સુખે માથું અંકે મૂકો કાંત. સુખે૦
કો' તો ધીમે ધીમે હું શિર દાબું, કો' તો ધીમે ધીમે ચરણુ ચાંપું;
કો' તો ધીમે ધીમે પવન નાંખું. સુખે૦
કો' તો ગીત મીઠાં મીઠાં ગાઉં, કો' તો પાણી ઠંડાં ઠંડા પાઉં;
કો' તો સેવા આપની ઉઠાવું. સુખે૦
મીઠી મીઠી નીંદર ભોગવજો, સારાં સારાં સ્વપ્નો અનુભવજો;
સંસારના સંતાપ વીસરજો. સુખે૦

સ્નેહાંકુર.

સુમંત.

૯૬—ગુર્જરી વાટિકા.

(સારૂં સારૂં રે સુરત શેહેર, મુંબાઇ અલબેલી—એ રાગ.)

આવો આવોને, સાહેલી ! આજ, આનંદે રમીએ;
લાવો લાવો, બહેની ! પ્રીતિસુખસાજ, ઉછરંગે ભમીએ.
રમીએ ને ભમીએ નંદનવન આ વાડી જ્યાં ગુર્જરી ખીલીરે,
ત્રહે અમીઝરણાં સંગીતધરણાં, લચી રહી કુલવનવેલી. આનંદે

પ્રીતિનીતિનાં ગૃહકુંજોમાં કોમલ કુસુમ ગાય રે,
મીઠડાં સુર્યો સુણી દૂંદુભ, ઉલ્લાસભરીયું વિજ્ઞાન મન થાય. આનંદ૦
અભિલાષા કર ધર્મને કવિવરમંત કરે કલ્લોલ રે.
પ્રિય પતિના પ્રીતિભર સ્વર જ્યાં ગૂંજન કરે રસલોલ. આનંદ૦
મગન ગણ્યાતી, માનવિમાને, પતિમનરેખું થાય રે,
તે લલકારની લલનાપદમે પ્રભુપર્યાં મતિ સુહાય. આનંદ૦
પતિપત્નીનાં આત્મયુગલની ગુણી કરી કુલભાગ રે,
પ્રભુપદ ધર્મેએ, માનાં પૂર્ણ ગુલ્ફીગુંજ મહુ જાગ.— આનંદ૦

નૃસિંહાચાર્ય.

૯૭—નીતિ અને ગૃહસંસાર.

(ઓધવજી સંદેશો કહેજો શ્યામને—એ રાગ.)

અબળા જાતિએ જગમાં જન્મી સદા,
પતિકુળમાં નીતિથી કરવો વાસ જો;
ગયમનુ સુખ હોયે માતપિતાગૃહે,
પણ તે સુખની તલભર ધરવી ન આશ જો. અબળા૦
પતિવ્રત પાળી પતિસેવા મનની સદા,
પતિની આજ્ઞા કદી નવ કરવી ભંગ જો;
માતપિતાસમ સાસુશ્વશુરને સેવવાં,
(વળી) નિકટ સંબંધી પાળવાં જો અપંગ જો. અબળા૦

ષડ્રસ ભોજનની વિધિ સઘળી જાણવી,
ઉત્તમ પાક કર્યાની ધરવી હોંસ જો;
જે ગુણ જેમાં હોય તે તેથી શીખવો,
શિખામણ કો દે તો ન ધરવો રોષ જો. આ૦૦૦

પતિ પ્રભુ સમ લહીં કરવી ભક્તિ પ્રેમથી,
અનન્ય થઈને પતિ પ્રતિ રહેવું શુદ્ધ જો;
તુચ્છ સકળ વ્યવહાર તણાં આ કારણે,
વાણીથી પણ કદી નવ કરવું યુદ્ધ જો. આ૦૦૦

સુખ દુઃખ સહેતાં સમ ગણવાનો મહાવરો,
દઢ રાખીને, અંતર રહેવું શાંત જો;
ભાગીરથી પ્રભુપદને અંતે પામવા,
શાણી સખીએ શિખ ગ્રહી ભજવા કાંત જો. આ૦૦૦

શિવસુત કેશવ.

૯૮—શ્રી નીતિધર્મ.

(પુનમ ચાંદની ઈ૦ એ રાગ)

સખીઓ નિજનિજ નીતિધર્મ સદા સાંભળીએ રે,
પરમ પવિત્ર પતિવ્રત પટકુળ કરીં પરિધાન,
સાસુસસરા માતપીતાની સેવા સાચવો રે;
ભાવ. સહિત. ભક્તિથી. નિત. ભજીએ ભગવાન,
એવા ઉત્તમ ગુણથી ઉભય સુકુળ અજવાળીએ રે. (૨૬)

(સાખી) નગરે નગર ન જોઈએ નાથ વિના નહિ સાથ
પતંગને નવ આપીએ, તાણી હાથોહાથ.
દેવું લેવું કહેવું એમને નવ એમ જ છે,
પતિ વિનુ પતિના પણ મનમેળાની મઝાશ.— એક૦

(સાખી) નાથ વિના કશી નહિ, વિનોદમંની વાત
વિપરિત ન થવું, અહિ તાત કે માત.
ભલી ભૂલ થવું નહીં મુખથી મદ આગળથી છે
નિર્લજ નટખટની મોહન નારી જુગાન.— એક૦

(સાખી) કુશી કરૂપ કુળો, નિર્ધન નિર્ગુણ હાલ.
પતિવ્રતા પતિત પતિ જો, એ મતિ જગમાં
ત્યારી પણ અનુકૂળ કરિ આપું ઓળીએ છે,
મુખહાર સાગરીએ તો સાથે સપ મચાય— એક૦

(સાખી) જુઓ ત્યારે ન ઉકલતુ, મરીને મરનાર,
કુલીન એ'ન કરશો નહીં, નડીલથી વિસાર
સંગમાં મારે મટક મટક મનુજ નવ ગાળીએ છે.
શિવસુત કેશવની શિખામણ ખંતર ધા— એક૦

મણિશંકર વિશ્વનાથ.

૯૯—દંપતી સ્નેહસંકળના.

(ઓધવ નંદનો છોરો નગેરો થયો જો—એ રાગ.)

એમ 'પ્રેમ એકમેક' યુગ દંપતી જો.
જેથી ગાજે નમો પરે ખરે જગપતિ જો. એમ પ્રેમ. ટેક

શોભે નિશા વડે ચંદ્ર ચંદથી નિશા જો;
જેમ દિશા વડે કિરણ કિરણથી દિશા જો. એમ૦
શોભે ધીર વડે ટાલ ઢાલથી ધીર જો;
શોભે હીરા વડે હેમ હેમથી હીરા જો. એમ૦
શોભે સેન વડે ભૂપ સેન ભૂપથી જો;
જેમ ગુણ વડે રૂપ ગુણ રૂપથી જો. એમ૦
શોભે પદ્મ વડે નીર પદ્મ નીરથી જો;
જેમ મુગટ વડે શિર મુગટ શિરથી જો. એમ૦
શોભે પ્રાણ વડે દેહ પ્રાણ દેહથી જો;
તેમ નારી વડે નેહ નારી નેહથી જો. એમ૦
શોભે માત વડે બાળ માત બાળથી જો;
જેમ રાગ વડે તાલ રાગ તાલથી જો. એમ૦
શોભે ભક્તિ વડે ભાવ ભક્તિ ભાવથી જો;
જેમ સઢ વડે નાવ સઢ નાવથી જો. એમ૦
શોભે છે દયાથી દાન દયા દાનથી જો;
જેમ વાજાં વડે ગાન વાજું ગાનથી જો. એમ૦
શોભે મુખ વડે દંત મુખ દંતથી જો;
તેમ નારી વડે કંથ નારી કંથથી જો. એમ૦
એવાં જોડાં શોભેછે એક એકથી જો;
પ્રેમે જો હળીમળી વસે વિવેકથી જો. એમ૦
હૃદે રાખજો કથન મણિતુલ્ય છે જો;
ખરા પ્રેમ તણી કિંમત અમૂલ્ય છે જો. એમ૦

વસંતવિનોદી.

૧૦૦—નવી ભાભી.

(સારૂં સારૂં રે સુરત શેહેર ઈ૦—એ રાગ.)

આજ આંગણું ઉજળાય, ભાભી આવેછે;
શીળી જગની નૌતમ છાંય, સાથે લાવેછે.

મંદ મંદ હસતી, મુખ નવ વદતી, લતા લચી લચી જાય રે;
મીઠી ભાભીના અંતર ઉમળકા ખેલી નયન શરમાય,
ભાભી આવેછે. આજ૦

નિર્મળ સરિતડી ભાભી અમોલી વહેશે સાત્વિક ગાન રે;
સાગર અમો ભડ બ્રાન રસીશે ઝીલી દેશે નદી તાન,
ભાભી આવેછે. આજ૦

વહાલી ભાભીની સોડેથી સરશે સરલાં સુંદર ફૂલ રે;
નિત નિત ખીલતાં વિધવિધ ઝૂલતાં તેજવશી વીરકુળ.
ભાભી આવેછે. આજ૦

માડી જયાની દેવી બાબલડી, વીર જયમ વૈકુંઠનાથ રે;
મંગલ દૈયાંહીર અમલાં ગુંથાતાં ઝળકશે પુણ્ય પ્રકાશ,
ભાભી આવેછે. આજ૦

અનુપમ જોડલું પાશે પ્રભુના, થાશે જગત રળીઆત રે;
કુંમકુંમ ચાંદલો મોંઘી ભાભીનો અક્ષર રહો જગતાત!
ભાભી આવેછે. આજ૦

સુંદરીસુબોધ.

નૂતનશ્રી.

૧૦૧—સપ્તપદીમાં કન્યાની પ્રતિજ્ઞાઓ.

(પુનમ ચાંદની ખીલી ઇ૦—એ રાગ.)

સુખદુઃખ સર્વમાં આજ થકી સમભાગિની રે.
જ્યાં જે સ્થિતિ મહીં રહે વા'લા મારા પ્રાણ,
ત્યાં તે સ્થિતિ મહીં હું મહા રહીશ આનંદથી રે;
તો તો સચવાશે મુજ શીયળ અને સૌભાગ્ય,
એ મે કરી પ્રતિજ્ઞા, પહેલે પગલે લગ્નમાં રે.

(સાખી) બાલકથી વૃદ્ધો સહુ ઉપર રાખી પ્રેમ,
બધું કરી કુટુંબનું પોષું સહુને તેમ.

ઘરમાં શું છે શું નહિ તે સર્વ સંભાળીને રે;
કરતાં યોગ્ય ખર્ચ, રાખીશ તેનો હિસાબ,
એ મેં કરી પ્રતિજ્ઞા બીજે પગલે લગ્નમાં રે.

(સાખી) સ્વામિભક્તિ હું કરૂં પ્રભુભક્તિથી વિશેષ;
સત્ય મીઠી વાણી થકી રીઝવું પતિ હમેશ.

સબળ કારણ વિણ પતિ સન્મુખ ઉદાસ થવું નહીં રે;
જેથી પતિને દુઃખી થવાનું કારણ થાય,
એ મેં કરી પ્રતિજ્ઞા ત્રીજે પગલે લગ્નમાં રે.

(સાખી) પતિને કંઈ દુઃખ આવતાં, પહેલું મુજને થાય,
મારા સુખના સ્વાર્પણે પતિનું સુખ સચવાય.

પતિને પ્રભુ માનીને તેની આજ્ઞા પાળવી રે;
અનુસરી આચારે આ પાળીશ સેવકધર્મ,
એ મેં કરી પ્રતિજ્ઞા ચોથે પગલે લગ્નમાં રે.

(સાખી) આવીશ મારા ધર્મમાં, શાસ્ત્ર અનુસાર;
સેવીશ શુદ્ધ ભાવે તદા ધર્મ કરી સ્વીકાર.

પતિ વિણુ અન્ય જનો નિજ પુત્રો ભાઈબાપ છેરે;
કદીએ દષ્ટિ નહિ તેઓ સાથે જોડીશ,
એકાંતે નવ હસીં રમીં બોલીને શીળ સાચવું રે;
સીતા અનસૂયા જેવીને અનુસરીશ;
એ મેં કરી પ્રતિજ્ઞા પંચમ પગલે લગ્નમાં રે.

(સાખી) આ સહુમાં સાક્ષી પ્રભુ, તેથી બી'ને છેક
શબ્દે શબ્દ પળીશ હું પાળી ધર્મની ટેક.

અમ લગ્ન પહેલાં પણ બન્નેની પ્રીતિ હતીરે;
તેવી લગ્ન પછી પણ રહે નિરંતર ક્ષેમ,
એ મેં કરી પ્રતિજ્ઞા છઠ્ઠે પગલે લગ્નમાં રે.

(સાખી) હોમ યજ્ઞ કર્તવ્યમાં સદા રહીશ હું સાથ,
કર્તવ્યોત્તમ સેવના-તેજ યજ્ઞ મુજ નાથ

સમજી એ સહુ ધર્મ સદા પાળીશ ઉમંગમાં રે;
જપ તપ વ્રત પણ આજ્ઞા વિણ નવ મુજથી થાય,
એ મેં કરી પ્રતિજ્ઞા છેલ્લે પગલે ચાલવારે.

ગીતમાળા.

આધ્યાત્મિક.

૧૦૨—પનીઆરી.

(શીખ સાસુજી દેછેરે વહુજી રહો ઢંગે–એ રાગ)

આવી મનોહર સંધ્યારે નિર્મળ નભમાં વહેલી,
ચાલ્યાં જળ ભરવાનેરે મળી સહુ સાહેલી.
(સાખી) આંજી અંજન નેત્રમાં ગુંથી વેણી સાર,
કરીઆ કુમકુમ ચાંદલા અંબોડે ફૂલહાર.
લીલી વાડીના વનમાંરે ચાલ્યાં અમે મલકાતાં,
કાંઈ મંદ પવનમાંરે જોબનથી લચકાતાં.
(સાખી) પાયે નુપુર ઝમકતાં કરતાં સઉ મૃદુહાસ,
મદમાતાં ત્યાં આવીઆં વાડીના કૂપ પાસ.
છે ગીચ ઘટા ત્યાંરે તરૂવરની વીંટાઈ,
જ્યાં સુંદર વનિતારે કરે ચેષ્ટા કાંઈ.
(સાખી) સોને રસીઆં ક્ષેત્રમાં મોરલીનો ઝણકાર,
તે સાથે ત્યાં વાજતો કોસ તણો રણકાર.
ચુંચવાટ કરીનેરે પ્રીત ખેંચ્યાં પાણી,
માથે મૂક્યું ઉઢાણુંરે લીધું દોરડું તાણી.
(સાખી) ગંગાજમની બેડલાં ચડાવીઆં અમ શીષ,
સૌ સાથે પાછાં વળ્યાં ધીરેથી ઘર દિશ.
તેજે રસીયો રાતોરે ભભુકતો થઈ ભાનુ.
અતિ રેણુ ઉરાડીરે દોડી આવતી ધેનુ.
(સાખી) તેવે રમ્ય સમે અમે, પનીઆરીની હાર,
સુણી વાતો સુખદુઃખની પળીએ પુર મોઝાર.

દરવાજે જ્યાં જઈએરે મળે અમને પીયુજી,
આધું ઓઢીને ખસીએરે ત્રાંસી નજરે જોઈ.
(સાખી) શરમાઈને ચાલીએ ઠઠ્ઠા કરતાં એમ,
(પણ) ભરીએ અમ જળ મીઠડાં, મીઠો છે અમ પ્રેમ.
આવી નિજ નિજ સ્થાને રે થઈએ આનંદી,
જળ મૂકીને જઈએરે સાસુજીને વંદી.

સુંદરીસુબોધ.

ગોકળદાસ દ્વારકાંદાસ.

१०३—હો ! શાણી.

નેહનાં નયણાં ને મંજુલ વાણી, સાસરીએ જઈ ધરજે હો ! શાણી;
વહાલેરાં વહાલેરાં વચનોની લહાણી,સાસરીએ જઈ કરજે હો! શાણી.
સ્નેહનું મંદિર ને શાંતિની શાળા, ગૃહને બનાવી રહેજે હો ! બાળા;
સ્વામીની સેવાના પાઠો રસાળા, ધ્યાન ધરીને પઢજે હો ! બાળા.
કુટુંબ પ્રેમી ને સંસારે રહેમી, સ્નેહી સુધાસમ બનજે હો ! બેની;
જીવન જ્યોતિ ને સત્યની ધુની, વિનય વિચારે જગાવે હો ! બેની.
સ્વામી સંતોષ ને સ્નેહ પ્રમાણી, સેવિકા ધર્મને ધરજે હો ! શાણી;
સહન શક્તિને ધૈર્ય પિછાણી, જગમાં વિચરજે સદાયે હો ! શાણી.

સુંદરીસુબોધ.

અજ્ઞાત.

૧૦૪—શ્રી-સુબોધ.

(કામણ દીસે છે અલબેલા તારી આંખમાંરે—એ રાગ)

મહિલા ! મહિતર મહિમા સદ્વર્તનથી વધારજે રે,
ખ્યાતિ પ્રસારજે રે. મહિલા૦
વિશ્વ સકળનો તું છે પાયો, જન્મ થતાં જે જીવન છાયો,
સ્નેહયુક્ત શિક્ષણથી હૃદય ખિલાવજે રે, દુર્ગુણ દાબજે રે. મહિલા૦
કેળવણી—કુંચી કર લઈને, હૃદય દ્વાર ઉઘાડી દઈને,
પુનિત પ્રેમથી આત્મપોત પ્રકાશજે રે, સ્નેહ વધારજે રે. મહિલા૦
નિજ સંતતિ સંભાળી ભારી, લાડ થકી શિક્ષા દેનારી;
સ્પર્શમણિ થઈ બાળકમન દીપાવજે રે, સદ્ગુણ આપજે રે. મહિલા૦
બાળક રોપા રૂપ ગણીને, કેળવણી—વારિ સીંચીને,
દાતા શૂર કે ભક્ત, બાળ ખિલાવજે રે, શૌર્યત્વ વધારજે રે. મહિલા૦
કાળ બધો હુન્નરમાં વાળી, ભરત શીવણ પ્રતિ નિત્યે ગાળી,
સુંદર કાર્યે ચપળા વૃત્તિ ચલાવજે રે, મન હર્ષાવજે રે. મહિલા૦
કાર્ય કરંતાં દાસી થઈને, મંત્રી સમ સુવિચારો દઈને,
ધર્મ કાર્યમાં ધૈર્યે સદા મન ધારજે રે, દુઃખ વિદારજે રે. મહિલા૦
તુજ શિક્ષણથી દેશ સુધરશે, બાળક રત્નસ્વરૂપ નીવડશે,
દેશોન્નતિનો મજબૂત પાયો નાખજે રે, ભાવિ સુધારજે રે. મહિલા૦

ગીતમાળા.

૧૦૫—જગઉદ્યાન.

(પુનમ ચાંદની શોભી પુરી અહીં રે—એ રાગ)

ગુણીયલ બહેની ! ચાલો જઈએ જગ ઉદ્યાનમાં રે,
લહાવા મળશે ચિત્તને શાંતિ રૂપ અનુપ,

વિધવિધ જાતિ પુષ્પો ઈશકૃતિના ન્યાળશું રે.
(સાખી) જનવાડી ખીલી રહી, વિધવિધ રંગ ભરેલ,
વૃક્ષો પુષ્પો છાજતાં, સુગુણ સુગંધની રેલ.
સ્નેહે બ્હેની ! શુદ્ધ પરાગ સુહાસ્યથી રે;
કરશું ઉરઆનંદે પ્રભુ મહિમાનાં ગાન. ગુણીયલ૦
(સાખી) વિચારવાડી ખેલીને, જઈશું આપણ બહેન !
પ્રભુની લીલા ન્યાળીને કરશુ તે સંગ ચહેન.
અંકુર વાવીશું ત્યાં નીતિના બહુ સ્નેહથી રે,
ઉરઉમંગ તણું સીંચીને નિર્મળ નીર. ગુણીયલ૦
(સાખી) ધૃતિ, પ્રીતિને રાખતાં જોશું ફળની વાટ.
પછી શરણે રહી સદા વિસારશુંજ ઉચ્ચાટ.
આવો, જોઈએ, બે'ની ! હૃદબાગે સ્નેહે ફરીરે,
કેવી વૃદ્ધિ થઈ છે, આપણ અંકુર માંહ્ય. ગુણીયલ૦
(સાખી) પ્રેમાંકુરો ફુટીઆં, જ્યાં ત્યાં બહુ સુકુમાર,
સમતા સરિતા વારીને સીંચ્યો બ્હેનો સાર.
પતિભક્તિની કલિકા શોભે શી આ બેનડી ! રે,
ચાલો હર્ષે પતિસહ લઈએ મોક્ષકુસુમ. ગુણીયલ૦

ગીતમાળા.

૧૦૬—સાસરૂં.

ઉંચા ઉચારે વાંકાનેરના ગઢડારે, વાંકાનેરના ગઢડારે,
ગઢથી ઉંચા ગઢના કાંગરા.
નાજુક ભોજાઈ રે પાણીની હારરે, પાણીની હારરે,
ભોજાઈ અંગલટ પાતળી.
બેડાં મેલ્યાં રે મચ્છુની પાળરે, મચ્છુની પાળરે,
છેડાખુંી વજગાડી આંબા ડાળખી.

પંથી પૂછે રે નગરીની વાટરે, નગરીની વાટરે,
બેનાઈએ વીરને ઓળખ્યો.
બાર બાર વરસેરે વીર આણે આવ્યારે, વીર આણે આવ્યારે,
કઈ રે દિશાએ બેની તારા ઓરડા.
ઓરડા છેજરે બવળી બજારે રે, બવળી બજારે રે,
ફળી વચ્ચે લીલો લીંબડો.
વીરને ઢાલીઆરે ઢાળ્યા લીંબડ હેઠ રે, ઢાળ્યા લીંબડ હેઠરે,
પાસે ઢાળ્યોરે બેનનો રેંટીઓ.
બેની કરેરે સુખ દુઃખની વાતો રે, સુખ દુઃખની વાતોરે,
ઘેર જઈશું ને માડી પૂછશે.
હૈડું ક્યારેરે મનડું મુઝાય રે, મનડું મુંઝાયરે,
આંખડીયે આંસુ ઝરે.
સસરો મારોરે શુળીનું ફુલ રે, શુળીનું ફુલરે,
સાસુ તો મણુઝર નાગણી.
જેઠ મારોરે અશાડીઓ મેઘ રે, અશાડીઓ મેઘરે,
જેઠાણી વાદળ વીજળી.
દેર મારોરે તલવારની ધાર રે, તલવારની ધારરે,
દેરાણી ભુજંગમ દુઃખણી.
નણંદા મારીરે કટકનો ઘોડો રે, કટકનો ઘોડોરે;
ચડયાં કટક પાછાં વાળતી.
ખાંવા ખાવોરે બાર વરસનો બાજરો રે, બાર વરસનો બાજરોરે,
તેર દિવસે માથે તેલ જડે.
દહાડે કરવાંરે દળણાંને પાણી રે, દળણાંને પાણીરે,
રાતે કાંતવો વીરા રેંટીઓ.
પરણ્યો મારોરે નથી જોયું મુખ રે, નથી જોયું મુખરે,
બાર બાર વરસના અબોલડા.

એનને નયણેરે, આંસુંની ધાર રે, આંસુડાંની ધારરે,
જીરે આંસુડે સાગર છલી વળ્યા.
જીરે બેનીને દુઃખે ડુંગર ડોલીઆ.
બાર બાર વરસેરે આણા પાછાં વાળીઆંરે, આણાં પાછાં વળીઆંરે,
વીરાની વાટ ખૂટે નહિ.
આવ્યાં આવ્યાંરે મન્ડુમા પૂરરે, મન્ડુમાં પૂરરે,
ઝીલો માના દુઃખી દીકરી !

१०७—રસ બાળકનું નિદ્રાગીત.

(તોટક.)

ઉંઘી જા, ઉંઘી જા રમબાલક ! તું, ઉંઘી જા રજનીભર, ઓ પ્રિય ! તું,
હસતાં કૂદતાં, રમતાં રમતાં, ઉંઘી જા સુણતા ગીતડાં મીઠડાં !
ઉંઘી જા પ્રભુના પ્રિય બાલક તું, રખવાળું તને જગપાલકનું !
સુખડાં મધુરાં સહુ પામીશ તું, દુખડાં દીનનાં પ્રિય વામીશ તું !
વીતશે દિવસો ત્યમ વાધીશ તું,—નકી પામીશ આત્મિક ઉન્નતિ તું !
ભુલી ભાન બધું ફડવા જગનું,—કર સેવન દિવ્ય તું શાંતિ તણું !
સઘળો દિન આ રમતાં રમતાં, ઘરમાં વળી દોડી બહાર જતા,
બહુ થાકી વિરામ હવે ચહતા—ઉંઘી જા, સુપ્રભાત વિષે ઉઠવા
ઉંઘી જા, ઉંઘી જા રસ બાલકડા !—મધુરૂં મધુરૂં હસતાં, રમતાં !
ઉંઘી જા, સુખી થા શયને મૃદુ આ,—સુપ્રભાત વિષે ફરીથી ઉઠવા
હસવા, રમવા, કૂદવા, ફરવા, વધતો ઉર હર્ષ નવો ધરવા
નવજીવન નિત્ય ઝીલી ચહતા—ઉંઘી જા, ઉંઘી જા, રમ બાલકડા !

સુંદરી સુબોધ.

૯. ન. સ્માર્ત.

૧૦૮—ખાણું (હિત શિક્ષા.)

આવોની સૈયર શિક્ષા રૂડી લઈએ,
એક બીજાને કહીએ—કે વાત વિવેકની.
ઉઠી પ્રભાતે જગદીશ્વરને ભજીએ,
દુર્બુદ્ધિને તજીએ,—કે સુખ સૌ સાંપડે.
ચિત્ત રાખીને ઘરનાં કરવાં કામ,
ખાલી ખોટો દમામ,—કદી નહિ રાખીએ.
અણુ બોલાવ્યાં પરઘેર તો નહિ જઈએ,
ઉછાંછળાં નવ થઈએ,—કે રહીએ બારમાં.
પારકી વસ્તુ પત્થર સમ પરમાણો,
આપણી હીરાસમ જાણો,—ભલે હોય કોડીની.
"ભલે પધાર્યા પ્રીતે કરો જળપાન",
એમ કહીને સન્માન,—કરો સૌ સ્નેહીનું.
સ્થાન ઠરાવો સ્થાને વસ્તુ રાખો,
જ્યાં ફાવે ત્યાં નાંખો,—શોધી જડશે નહિ.
ઝાડી ઝપટીને કચરો પુંજો કહાડો,
એઠું ને ગંદવાડો,—જરા નહિ રાખીએ.
નવરા બેસીને વાત ન કરવી નકામી,
એ તો મોટી ખામી,—છે અબળા જાતમાં.
આળસ નિંદા આપવડાઈ છાંડો,
ઉદ્યમ તો કંઈ માંડો,—કે જે હોય લાભનાં.
રીસ છણુકો ને બબડાટ ત્રણે તજીએ,
શાંતિ ક્ષમા ગુણ સજીએ,—પીયર ને સાસરે.

ઘરમાં બોલવું સરખે સરખામાં સારૂં,
વડીલથી તો ન્યારૂં,—દર્શન શો રાખવું.

ક્રોધ કરીને કાનું વેણ ન કહેવું,
કોઈ કહે તો સહેવું,—પાછું નહિ વાળવું.

પોલકાં ચોળીને ઝીકની સારી બેશ,
નીતિ રીતિ નહિ લેશ,—તો એ કેમ શોભશી!

ભણ્યો ભલે પણ પહોંચો શું થાયો,
વિના નગર તો નીબો,—સંસાર શો સાગરો.

નણંદ સાસરીએ પીયરમાં ભોજાઈ,
સ્નેહ રાખો સુખદાઈ,—સખી બહેન જાણીને.

જાણવા ગાવવા કંઈ રાખી મન ઉમંગ,
રમતમાં નહિ રંગ,—અજુગતું શા કામનું!

મેંદીના ગોટા મેલા તેથી શું કાઢે,
કરો ગેરહો ને બાળ,—કે આપજો સાસરે.

નેહરમાં રોપ ભરેલ ઝાંખા જાણી,
આપણે વામે કરાગી,—સામગ્રીએ જુઓ.

સ્નેહી સખા સુ હોજમીને રહીએ,
બોલચાલમાં ન બહીએ,—કે સુખ છે સંપમાં.

જ્ઞાન એવું હાથ મધુરી વાણી,
શીતળી ને ઠાણી,—મંદિર છે ઠકરાણી.

સત્ય પ્રકૃતિ વિવેક બુદ્ધિવાળી,
ઘર રાખે સંભાળી,—એ છે ખરાં મહત્વી.

સાસુ શ્વશુર સંગ, મોટાં પરને બાપ,
માબાપનું હિત કાજ,—આ રહે જાણી.

મોટામાં મોટું સુખ સંતોષે દીઠું,
અમૃતથી પણ મીઠું,—નંદન વન એજ છે.
સુમન સુવાસિત હિતશિક્ષાની માળા,
મુગ્ધા પ્રૌઢાને બાળા,—પહેરો નિજ કંઠમાં.

૧૦૯—સાસરે જતી કન્યા પ્રત્યે સખીઓનો ઉદ્‌ગાર.

આજ પ્યારી સખી સાસરે જાય...એ;(૨) હર્ષ અંગ બહેન વધ્યો છે ભારી,(૨)
તુજથી વિખુટા, કયમ પડી છૂટા, અમથી રહેવાયે ?
આજ પ્યારી સખી સાસરે જાએ.
પ્રીત તારી બહેન અમને સતાવે,(૨) ઝુરી ઝુરી મંન, વિના પ્યારી તંન
અતિરે મુઝાએ.—આજ પ્યારી સખી સાસરે જાએ.
પાળજો પ્રેમે પવિત્ર જાઈને, (૨) પતિ સંગ રંગનો રાખી ઉમંગ.
રખે ભુલી જાએ ?—આજ પ્યારી સખી સાસરે જાએ.
પ્રેમ થકી માગીએ પ્રભુ પાસે,(૨) સૌ સુખકારી, પતિની એ પ્યારી
ને આપો સદાયે.—આજ પ્યારી સખી સાસરે જાએ.

૧૧૦—કન્યાનો પ્રત્યુત્તર.

પ્રેમરે તમારો બેન! કદી નહિ ભુલાય; (૨)
કદી નહિ ભુલાય છોડી જાતાં જીવ જાય. પ્રેમરે૦
ટોળાં વિખુટી મૃગલી પેઠે સૈયર મુજને થાય,
વિયોગ થાતાં પ્યારી સખી તમ, આરે હૃદય ચીરાય. પ્રેમરે૦
ફૂલો વીણતાં સૈયર સાથે, ફરતાં વાડીની માંય,
કરતાં હાસ્યવિનોદ કેવો બેન, એ દિન નહિ વિસરાય. પ્રેમરે૦
ઇચ્છું આરોગ્યતા તમ સર્વેની પ્રભુ પાસે હું સદાય,
પત્ર લખીશ લખજો તમે પ્યારી! થાઉંછું બેન વિદાય. પ્રેમરે૦

૧૧૧—વિદ્યામંદિર વર્ણન.

(નટવર વસંત થૈ થૈ નાચી રહ્યો— એ રાગ.)

સખી વિદ્યાનો વિશાળ બાગ ઝૂકી રહ્યો (૨)
ઝૂકી રહ્યો જગ ઝુલાવી રહ્યો—સખી વિદ્યાનો વિશાળ બાગ ઝૂકી રહ્યો.

(સાખી) આહ્લાદક શાળા બની નવરંગી રસસ્થાન,
વિદ્યારસિક બાળા, મધુ સેવે શારદમાન.
અનુપમ નિશાળે આવી બાળા દો મહાલતી,
વિદ્યાનો રંગ અંગ લાગી ગયો—સખી વિદ્યાનો વિશાળ બાગ ઝૂકી રહ્યો.

(સાખી) મનહર સુખકર જ્ઞાનની લહેર ઘૂમે ચોપાસ,
જાણે માતા સરસ્વતી રામ રમેછે આમ
ઝિલમિલ સાદર સેજ મધે ઝબૂકે,
ગગનના રવિના રાજ વીજ સમ ચમકે.

(સાખી) કર વિદ્યા પુસ્તક ધરી રસિક મન આસપાસ,
મોહે છે બુદ્ધિપ્રદ મધુરપદને માન.
વિદ્યા મંદિર રમે બાળા ઉમંગમાં,
નીતિ પ્રકાશ પૂર આવી રહ્યો—સખી વિદ્યાનો વિશાળ બાગ ઝૂકી રહ્યો.

૧૧૨—આનંદનો ઉભરો.

૧૧૩—શારદા સ્તવન.

ગરબો.

સજી શીળરૂપી વસ્ત્ર અલંકાર, ચાલો સખી ફરવાને;
જુઓ શારદાદેવીનું પેલું દ્વાર, દર્શન કરવાને.
પદ્માસનથી પોતે બિરાજ્યા, મયુરે માતા શોભેરે,
ઝીણાં વીણાનાં સુર રસીલાં, સુણીને ચીતડું લોભે,
ચાલો સખી ફરવાને.
ઝગઝગ ઝમકે તેજ દેવીનું, દિવ્ય સ્વરૂપે પ્યારૂં રે,
મનહર સુંદર મુરતી નિરખતાં, તલ્લીન થયું મન મારૂં,
ચાલો સખી ફરવાને.
કુમકુમ કરમાં લેજો સાહેલી, અક્ષત તો અલબેલી રે,
પુષ્પની માળા પરમેશ્વરીને, પ્રીતે પહેરાવો વહેલી,
ચાલો સખી ફરવાને.
શાંતિની દાતા બુદ્ધિ પ્રદાતા, નમી નમી ચરણે લાગો રે,
ગષ્ટિનું મત્ર છે એમાં ભરેલું, ભાવ ધરી બેન માગો,
ચાલો સખી ફરવાને.
સરસ્વતીનું શરણુ ગ્રહીને, સેવે જે નરનારીરે,
મનમાન્યું ફળ મળશે તેને, આહા! કેવી! બલિહારી!
ચાલો સખી ફરવાને.

૧૧૪—વટસાવિત્રી પૂજન.

આવો ગાવો (૨) આવો ગાવો સાહેલી સાથે મળી,
આનંદ હેલી ફરી ગાવો—આવો ગાવો.
વટસાવિત્રી પૂજન કરીને,
સ્હો શાણી સતી, સૌભાગ્યવતી, લ્યો અખંડ પતિસુખ લ્હાવો. આવો ગાવો

આપો દીર્ઘાયુષ આપો પતિનું,
સુખશાંતિ મળે, દુઃખ ભ્રાંતિ ટળે, પતિવ્રત્ત પળે, મન ભાવો. આવો આવો.
મહા ઉત્સવનો છે દિન આજે,
રમે સૌ સુંદરી, બહુ હર્ષ ભરી, નહિ આવે ફરી દિન આવો. આવો આવો.

૧૬૫—વિદ્યોદ્યાન.

ગરબો.

મનહર સુખકર સુંદર, વિદ્યા કેરો બાગ, બન્યો ગુલઝાર,
સૈયર થાઓની તૈયાર.
લહેકે બહેકે તરૂવર, તનમન તલ્લિન, કરે ખરે રસદાર,
સૈયર થાઓની તૈયાર.
વેલી પેલી નમેલી, નીતિ રીતિની, આલા કેવી બલિહાર,
સૈયર થાઓની તૈયાર.
સાખી—સદ્‌ગુણ ફુલ ગુલાબનું, આપે અતિ સુવાસ;
શુદ્ધ ચિત્ત ચંપો વળી, શોભે તેની પાસ.
ફરરર ઉડે ફુવારા, પડતી ધારા, વિનય વારિ પુષ્કાર,
સૈયર થાઓની તૈયાર.
શોધક અર્થી રૂપે, ગુણ ગુણ રવથી, ભ્રમર કરે ગુંજાર,
સૈયર થાઓની તૈયાર.
વિધવિધ વિચારૂપી, શુક સારિકા, મધુર કરે ટહુકાર,
સૈયર થાઓની તૈ[illegible]
સાખી—બકુલ મલ્લિકા માલતી, સુમન સુવાસિત સાર,
મુદિત કરે મનને અતિ, કુંજવને પર ઉપકા[illegible]
ઝરમર ઝરમર વરસે, જ્ઞાન સુધા, અનંતરસથી [illegible]
સૈયર થા[illegible]
શાંતિ સમિર સુગંધી, શીતલ લહેરે, કરી [illegible]
સૈયર [illegible]

વિન કાવ્ય રસીલાં, સાક્ષરકૃત કંઈ કરી રહ્યા ઝમકાર,
સૈયર થાઓની તૈયાર.

સાખી–સુકૃત ફુલ જુઈ જાઈના, શ્વેત સુગંધીદાર;
લતા લચી રહી તે થકી, જાણે સજ્યો શણગાર.

૧૧૬—રાજ્યગીત.

દોહા.

કરજો રક્ષા પ્રભુ પંચમ જ્યોર્જ રાજા, જીવો વર્ષ ઘણાં માયાળુ એ મહારાજ
થાઓ વિજયી સુખી શ્રેષ્ઠ કીર્તિવંત, હજો શત્રુનો સંહાર રિપુ અં
રહો વિશ્વ વિષે અમલ એનો જામી, ઇશ આપ સુખ શાંતિ દુઃખ વામ
વધો દિનદિન મહારાજાનો પ્રતાપ, વિભુ રિદ્ધિસિદ્ધિ અખૂટ એને આપ
યાવચ્ચંદ્રદિવાકર બ્રિટીશ ન્યાયી, રાજ્ય પ્યારૂં છે પ્રજાને સુખદા
ધવલ મંગલ ગુણ ગાન દશો દિશ, કરત ધરત ભરત ભૂમિ અહોનિશ
પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થનાની વદો વાણી, જીવો ભૂપ જ્યોર્જ મેરી મહારાણી
દિવ્ય સુખ રહો દંપતી નિવાસ, થાઓ વિજય વિજય વિજય ચારે પાસ

મીરાંબાઇ.

૧૧૭—મીરાંબાઈના અલંકાર.

સુન્દર અંબોળાને મોડી મીરાંત બાઈ, સ્યામજો ઘરેણું મારે સાચુંરે–ટેક.
વાળી ઘડાવું વિઠ્ઠલ વરકેરી, હાર હરિનો મારે હઈએરે;
ચિત્ત માળા ચતુર્ભુજ ચુડલો, શીદ સોની ઘેર જઈએરે. સુન્દ૦
ઝાંઝરીઆં જગજીવનકેરાં, કૃષ્ણજી કડલાં ને કાંબીરે;
વિંછુવા ઘુઘરા રામ નારાયણના, આણવટ અંતરજામીરે. સુન્દ૦
પેંચી ઘડાવું પુરૂષોત્તમકેરી, ત્રીકમ નામનું તાળુંરે;

કુંચી કરાવું કરૂણાનંદકરી, તેમાં ધરેણું મારૂં ઘાલુંરે; મુજ૦
આસરવાસો સહુને બેઠી, હવે નથી કાંઈ કાચુંરે;
મીરાંબાઈ કહે પ્રભુ ગિરિધરનાગર, હરિને ચરણે જાચુંરે. મુજ૦

२१८—ગોવિંદો પ્રાણ અમારો.

રાગ-પરજ.

ગોવિંદો પ્રાણ અમારો રે, મને જગ લાગ્યો ખારો રે;
મને મારો રામજી ભાવેરે, બીજો મારી નજરે ન આવેરે. ટેક૦
મીરાંબાઈના મહેલમાં રે, હરિ સંતનનો વાસ,
કપટીથી હરિ દૂર વસે, મારા સંતનકેરી પાસ. ગોવિંદો
રાણોજી કાગળ મોકલે રે, દ્યો રાણી મીરાંને હાથ;
સાધુની સંગત છોડી દ્યો તમેં વસોને અમારે સાથ. ગોવિંદો
મીરાંબાઈ કાગળ મોકલે રે, દેજો રાણાજીને હાથ;
રાજપાટ તમે છોડી રાણાજી, વસો સાધુને સાથ. ગોવિંદો
વિષનો પ્યાલો રાણે મોકલ્યો રે, દેજો મીરાંને હાથ;
અમૃત જાણી મીરાં પી ગયાં; જેને સહાય શ્રીવિશ્વનો નાથ. ગોવિંદો
સાંઢવાળા સાંઢ શણગારજો, રે, જાવું સો સો રે કોસ;
રાણાજીના દેશમાં મારે, જળરે પીવાનો દોષ. ગોવિંદો
ડાબો મેલ્યો મેવાડ રે, મીરાં ગઈ પશ્ચિમમાંય;
સરવ છોડી મીરાં નીસર્યાં, જેનું માયામાં મનડું ન કાંય. ગોવિંદો
સાસુ અમારી સુષુમણારે, સસરો પ્રેમ સંતોષ;
જેઠ જગજીવન જગતમાં, મારો નાવલીઓ નિર્દોષ. ગોવિંદો
સુંદડી ઓઢું ત્યારે રંગ ચુવેરે, રંગ બેરંગી હોય;
ઓઢું હું કાળો કામળો, દુજો દાગ ન લાગે કોય. ગોવિંદો
મીરાં હરીની લાડણી રે, રહેતી સંત હજુર;
સાધુ સંગાતે સ્નેહ ઘણો, પેલા કપટીથી દિલ દૂર.

કૃષ્ણાબાઇ.

૧૧૯—સીતાજીની કાંચળી.

શ્રી રામજી કેરે ચરણે નમીને, સીતા કાંચળી પ્રીતેરે;
શ્રી રામ લક્ષ્મણનું વંદન કરીને, ગાઉછું એક ચિત્તે; હો રમતાં રઢ
લાગી રાણીને

દશરથસુતે આજ્ઞા પાળી, ઘર તજી ચાલ્યા વનરે;
લક્ષ્મણ બંધવ જોડે લીધો, સ્નેહ ગાળું ધન ધન. હો રમતાં.
પંચવટીમાં નિવાસ કરીને, આનંદ બહુ ઉપજાવેરે;
દિન પ્રત્યે ચોપટ બહુ ખેલે, જાનકીને મન ભાવે. હો રમતાં.
પર્ણકુટીમાં સરોવર પાસે, જ્યાં ખેલે સીતારામરે;
કનકતણો કુરંગ દીઠો એક, આવ્યો તેણે ઠામ. હો રમતાં.
સોનાનાં શીંગ ને ત્વચા કનકની, નાભિએ કસ્તુરી બહેકેરે;
ડમરો ચરતાં દીઠો જાનકીએ, નાચે નૌતમ લહેકે. હો રમતાં.

સીતા-તે દેખી સીતાને રઢ લાગી, રામ એ મૃગ મારી લાવોરે;
આપણે જ્યારે અજોધ્યા જઇશું, કાંચળી શીવડાવો. હો રમતાં
રામ-સરોવર તીરે મૃગલો ઉભો, દીસતો ઘણો રૂડોરે;
ઘેલી સીતા ઘેલું શું બોલો, મૃગ છે હૈયાનો કૂડો. હો રમતાં.
બ્રહ્માએ જયારે સૃષ્ટિ રચી ત્યારે, સોનાનો નથી નીપજાવ્યોરે;
નથી દીઠો નથી શ્રવણે સાંભળ્યો, કોઇક કારમો આવ્યો. હો રમતાં.
સીતા-પ્રત્યક્ષ પારખું મારા પીયુજી, સાચો હશે તો સહાશેરે;
કૂડ કપટથી આવ્યો હશે તો, હમણાં શીઘ્રી જાશે. હો રમતાં
રામ-સાચો હોય તેને કેમ હણીએ, ક્યાં ગયું તમારૂં જ્ઞાનરે;
પોતાના સ્વારથને માટે, લ્યોછો પશુના પ્રાણ હો રમતાં

સીતા–સીતા કહે સાંભળો રઘુનંદન, વિદ્યા તમારી કાચીરે;
ઉજ્જતો મારી લાવો મૃગને, તો જાણું વિદ્યા સાચી. હો રમતાં.
રામ–બીજાં વિદ્યાનાં કામ ઘણાં છે, શાખા પત્ર ફળ ફૂલરે;
પોતાનો સ્વારથ સરતો હોય તો, પાપ ન કરીએ મૂળ. હો રમતા.
સીતા–સીતા કહે એક મૃગને હણવાં, શાનું એમે કર્મરે,
મહારાજાને મૃગયા રમવી, ખરો ક્ષત્રીનો ધર્મ હો રમતાં.
રામ–મૃગયા માટે અમે નથી આવ્યા, અમને શાની આશરે.
જ્યાં જેને આશ્રમે રહેવું, ત્યાં તેવો અભ્યાસ. હો રમતાં.
સીતા–સાધુપણાં જ્યારે એવાં આદર્યાં, ધનુષબાણ શાને ઝાલોરે;
સાધુ થઈને રહો એકાંતે, ધર્મ પોતાનો પાળો. હો રમતાં.
રામ–રામ કહે એ રાજપુત્રને, લખીઆં છે એંધાણરે,
કદાપિ કોઈ બળીઓ દુઃખ દે તો, તેના લેવા પ્રાણ. હો રમતાં.
સીતા–શૂર્પનખા ભગિની રાવણની, તેનો શો હતો વાંકરે;
વણ અપરાધે તે અબળાનાં, છેદ્યાં કર્ણ ને નાક. હો રમતાં.
રામ–શૂર્પનખા કહે મુજને પરણો, તે મારે મન નવ ભાવેરે,
એકથકી અમે વાજ આવ્યા તો બીજીને કોણ લાવે. હો રમતાં.
સીતા–સંસારમાં જ્યારે રહેવું કંથજી, કાયર થયે કેમ ચાલેરે,
સંસારનો લાવો મારા કંથજી, નારી માગે તે આલે. હો રમતાં.
રામ–ઘેર બેઠાં માગો તે આલું, કાયર ન થાઉં ક્યમરે;
વનમાં આવીને લેવાં રૂપાળાં, નહીં સતીનો ધર્મ. હો રમતાં.
સીતા–એવો કમખો મેં નથી પેર્યો, કોટિ ઉપાયે કંથરે;
ભાત ભલી ને ભાત અનોપમ, ઉજ્વલ અંગ અનંત. હો રમતાં
રામ–એથી રૂડો કમખો શીવડાવું, સોનાના તાર નખાવુંરે;
વારૂ ફુલ ઉપર વેલ ફરતી, વચ્ચે મોતી ટંકાવું. હો રમતા.
સીતા–નીપજાવી જે વસ્તુ નીપજે, તેમાં તે શી નવાઈરે;
અણનીપજી ને અમુલ્યક જેની, જગમાં ફિરે વડુગતાઈ. હો રમતાં.

રામ એવા સ્વાદ હતા જ્યારે તમને, શીદ આવ્યાં છો સાથેરે;
ઘેર બેસી નવ રહીએ શેરી, ઓઢત પહેરત ખાંતે. હો રમતાં.
સીતા–પતિવ્રત મારૂં વ્રત પાળવું, પ્રિય વિના કેમ રહેવાયરે;
એક ઘડી નવ દેખું તો, બ્રહ્માંડ વહીને જાય, હો રમતાં.
રામ–પતિવ્રતા જે હોય પ્રેમદા, પીયુનું માને વચનરે;
મુખે ન માગે દૈયાગાં દાઝે, ધીરજ રાખે મન. હો રમતાં.
સીતા–દેખ્યા પાખે શાનું દાઝે, નજર પડે મોહ લાગ્યોરે;
થોડું કામ ને આળસ કરવું, હજી નથી ગયો આઘો હો રમતાં.
રામ–એ અણુસરજ્યું દુઃખ કોણ ભોગવે, થોડા સુખને વાસ્તેરે;
વ્યાજ વધારતાં જાય સમૂળમાં, ત્યારે રહીએ હાથ ઘસતે. હો રમતાં.
સીતા–વસ્તુ રાખીને દામ આપીએ, ત્યારે જાયે કયમરે;
રળીએ તો મળીએ મોહનજી, નિષ્ફળ ન હોય ઉદ્યમ. હો રમતાં.
રામ–ઓછું હોય તે ઉદ્યમ માંડે, આપણે સરવે સુખરે;
જળ કાંઠે રહીને જે ફરે, ખોદે તે મુરખ. હો રમતાં.
સીતા–સરિતાનાં જળ હોય ભારે ને, કૂપનાં ઉત્તમ કારીરે;
ગલા જોગીએ મૃગત્વચા ચઢી, જો દીઠી કાંઈ સારી. હો રમતાં.
રામ–તેને તે વસ્તુ વારૂ વિનતા, જેને જે આવે ભોગરે;
ગૃહસ્થને રાજરિદ્ધિ રૂડી ને, જોગીને રૂડો જોગ. હો રમતાં.
સીતા–મલી ભુંડી અમારે ભાગ્યે તે, જેવી શરીરે સોહીએરે;
એવી કંચુકી આજ ન મળે, તે મારે મન મોહીએ. હો રમતાં.
રામ–એવડો મોહ ન ધરીએ માનીનિ, મનમાં સંતોષ સાહીએ;
જ્યારે જેવું મળે તે અનુભવીએ, ઝાઝાને નવ ધાઈએ. હો રમતાં.
સીતા–સીતા કહે શા માટે ન કરીએ, સ્વાદ નવો નવો લેવોરે;
જોગમનનો લાવો જગજીવન, દિવસ ચારનો એ મેવો. હો રમતાં.
રામ–અવસર કાંઈ ઓળખતી નથી, જેવો વેષ તેવું રમવુંરે;
આપણે રાજ્યની રિદ્ધિ તજીને, આજે વનમાં ભમવું. હો રમતાં.

સીતા–દુઃખના દિવસ કાલે વહી જશે, વહાણે પામશો રાજ્યરે;
સવેળાનું સંઘર્યું હોય તો, અવસરે આવે કાજ. હો રમતાં.
રામ–રાજ્ય બેસીશું ત્યારે મળશે, જેવી જોઈએ તેવી જાતરે;
ચૌદ વરસ વનમાં ભમવું તો, રાત આડીની શી વાત. હો રમતાં.
સીતા–સીતા કહે શા માટે ન માગું, તમ સરખો પીયુ જ્યારેરે;
લક્ષ્મણ સરખા દીયરજી મારે, લાડ કરૂં પછી ક્યારે. હો રમતાં.
રામ–રામ કહે તને એ શી લઘુતા, અબળાનો અવતારરે;
વનમાં રહીને જે લોભ કરવો, ન હોય એ ધર્મ લગાર. હો રમતાં.
સીતા–સીતા કહે સાંભળો પીયુજી, ઝાઝું કહે શું થાયરે;
જે સ્ત્રીને નહિ માન પીયુનું, તે વાયે લીધી જાય. હો રમતાં.
રામ–તું વહાલી ન હોય તો, શિવનું ધનુષ શાને ભાંજુંરે;
ફરશુરામ સાથે જુધ કરીને, અયોધ્યામાં ગાજું. હો રમતાં.
સીતા–મનસા વાચાએ વહાલી હઉં તો, કહ્યું કરો મુજ કંથરે;
ઘડી અધઘડી જો વિલંબ કરશો તો, પ્રાણનો આવીશ અંત. હો રમત.
રામ–રામ કહે હૈયે નવ હારો, આટલો દા રમી જઈશરે;
તમને જ્યારે તેડી લાવ્યો, જે કહેશો તે સહીશ. હો રમતાં.
સીતા–એ સોગટડે હવે કાલે રમાશે, હું નહિ ઢાળું પાસારે;
ઘડી, અધઘડીનો વિલંબ કરશો તો, કાંઈક જોશો તમાસા. હો રમતાં.
પાસા પછાડીને ધરણીધર ઉઠ્યા, ભાઈને ભળાવી નારીરે;
લક્ષ્મણ બાપ તું મઢીએ રહેજે, મૃગને લાવું મારી. હો રમતાં.
પંડિતા–ધનુષ લઈ ધાયા ધરણીધર, કુરંગ ઉપર દાઢ પીસેરે;
જેમ જેમ ઢુંકા જાય જગજીવન, તેમ તેમ વેગળો દીસે. હો રમતાં.
ચાપ ચડાવી મૃગલો માર્યો, મેલ્યું કસીને બાણરે;
મરતાં મૃગલે ચીસ નાખી જે, લક્ષ્મણ જાએ પ્રાણ. હો રમતાં.
શબ્દ સીતાએ સાંભળ્યો લક્ષ્મણ, રામ તેડે છે તમારેરે;
હરણને હણતાં કષ્ટ પડયું છે, શીઘ્ર થઈને સધારો. હો રમતાં.

લક્ષ્મણ-લક્ષ્મણ કહે એક હરણને હણતાં, કષ્ટ પડે તે શાનુંરે;
રઘુનાથ સરખા બીમ નાંખે તે, વાત તો હું નવ માનું. હો રમતાં.
સીતા-દક્ષિણ દિશે દીયરીઆ મારા, ઝાઝું રાક્ષસ દળ છેરે;
એકલડા જાણીને જાઓ, બેએ બાનીસનું બળ છે. હો રમતાં.
લક્ષ્મણ-એક જ બાણે ચૌદ સહસ્રને, મારે એવો મુજ ભ્રાતરે;
ચૌદ સહસ્ર ચઢીને આવે તો, નવ હારે રઘુનાથ. હો રમતાં.
સીતા-વેળા વેળાના ફળ છે દીયરીઆ, એવડો ગરવ નવ ધરીએરે;
ક્યારે હારીએ ને ક્યારે જીતીએ, તે માટે ગંચરીએ. હો રમતાં.

લક્ષ્મણ-લક્ષ્મણ કહે ભાભી લખ્યું હશે તો, બ્રહ્માએ પાછું ન થાયરે;
તમને વનમાં એકલાં મેલીને, ડગલું નહીં ભરાય. હો રમતાં.
સીતા-સીતા કહે તને શાનું દાઝે, જુજવી માતા માટેરે;
સગો ભ્રાત શત્રુઘ્ન હોય તો, હમણાં દોડે ઉચાટે. હો રમતાં.
લક્ષ્મણ-મુજને રામજી વહાલા ન હોય તો, શીદ આવું હું સાથરે;
બોજે ભાવે ભક્તિ કરૂંછું, જાણીને જ્યેષ્ટજ ભ્રાત. હો રમતાં.
સીતા-ભક્તિ કરો તે મુજને ન ભાવે, મીઠું બોલ્યે નહીં મીઠુંરે;
તુજ દુષ્ટનો વિશ્વાસ ન કરીએ, આજ પારખું દીઠું. હો રમતાં.
લક્ષ્મણ-ભલી સીતાજી બુદ્ધિ તમારી, મુજને એવો પ્રમાણ્યોરે;
રાત દિવસ મેં સેવા કીધી, એકે ગુણ નવ જાણ્યો. હો રમતાં

સીતા-સીતા કહે તારા ગુણનું લક્ષણ, પડી વેળા પરમાણ્યું;
સાદ સાંભળીને સાંસો કીધો, ત્યારે હેત જણાણું. હો રમતાં
દીયરીઆ તને શાનું દાઝે, વહાલાં નહીં શ્રીરામરે;
બંધવ હોય તો રણમાં દોડે, કરવાને સંગ્રામ. હો રમતાં
લક્ષ્મણ-તમને અહીંઆ કો સારૂં મેલું, સાંસો કરૂંછું તેણેરે;
તમને જો લાંછન લાગે તો, વળતા મરીએ મેણે. હો રમતાં.
સીતા-તેવાં ભોળાં અમે નહિ દીયરીઆ, મન વસીઆ મહારાજરે;
અવર પુરૂષ સાથે બોલું, તો, લાગે કુળને લાજ. હો રમતાં.

લક્ષ્મણ—કેટલું બળ તમ અબળા કેરૂં, તનક તાલને હેલારે,
શંધ્યું ધાન ને પ્રેમદા સરખી, વણસતાં નહીં વેળા. હો રમતાં.
સીતા—સીતા કહે તું શું સમજાવે, સાસુ તણા સુત કાલારે;
એકલે ઉજડમાં શાને જાએ, પ્રાણ તને તારા વા'લા. હો રમતાં.
લક્ષ્મણ—મુજને પ્રાણ જો વહાલા હોય તો, શીદ જાઉં હું વનરે;
વન ફળ મેવા વીણી લાવુંછું, એટાં કરોછો ભોજન. હો રમતાં.
સીતા—સીતા કહે તું શું દીયરીઆ, મુજને રાખે વારીરે;
તું જાણેછે રામ પડે તો, હું ભોગવું આ નારી. હો રમતાં.
લક્ષ્મણ—ભલી સીતાજી બુદ્ધિ તમારી, મુજને એવું ન કહીએરે;
એક દહાડો હસ્યો હઉ તો, સર્વે સાસુ લહીએ. હો રમતાં.
સીતા—કપટી હોય તે કોઇશું હસે નહિ, રાખે મનમાં જાણીરે;
જળ કાંઠે બગ ધ્યાન ધરે તે, મચ્છને લેવા તાણી. હો રમતાં.
કવિતા—વચન બાણ વાગ્યાં લક્ષ્મણને, તાપ ઉપન્યો તનમાંરે;
અણુએ પેર પડી લક્ષ્મણને, ઝુરણ લાગી મનમાં. હો રમતાં.
શિલિમુખ રેખા કીધી લક્ષ્મણે, દીધી રામની આણરે;
કૂડે કપટે જે કોઈ આવે, તેના જાજો પ્રાણ. હો રમતાં.
એમ કહી લક્ષ્મણજી ગયા, તારૂણીને લાગ્યો તાપરે;
કઠણ વચન કહ્યાં દીયરને, તેનું લાગ્યું પાપ. હો રમતાં.
લાગ જોઈ લંકાપતિ આવ્યો, પાપીએ ચલાવ્યા ચરણરે;
પરદારાને હરવા કારણ, માથે લાવ્યો મરણ. હો રમતાં.
ભગવાં વસ્ત્રને ભેખ સંન્યાસી, કરમાં કમંડળ ધરીઉરે;
ક્ષુધાર્થીને ભિક્ષા આપો, આવી એમ ઉચરીઉ. હો રમતાં.
આવો પ્રભુજી બેસો ઋષિજી, અમૃત બોલ્યાં વાણીરે;
ઊઠીને આસન ત્યાં આપ્યું, ધર્મ ગૃહસ્થનો જાણી. હો રમતાં.
રાવણ—કોણ પિતા કોને ઘેર પરણ્યાં, કોણ તમારો કંથરે;
ઉજડમાં એકલડાં મેલીને, ક્યાંહાં ગયા બળવંત. હો રમતાં.

સીતા-જનક પિતા ને દશરથ સસરો, કૌશલ્યાજી સાસુરે;
તાતતણાં વચન પાળવાને, અમે ત્રણે વન વાસ્યું. હો રમતાં.
સોનાના શિંગનો મૃગ આવ્યો તો, કંચુકિની થઈ અભિલાખારે;
મૃગલો મારવા પીયુજી ગયા છે, કરીને શિલિમુખ રેખા. હો રમતાં.
પંડિતા-શિલિમુખ રેખા ઉપર મેલી પાવડી, પાપી બોલે મર્મરે;
એપર પગ મેલી દો બિક્ષા, રહેશે તમારો ધર્મ. હો રમતાં.
પાપીનો પ્રપંચ ન પ્રીછ્યો, ભામિની થઈ હઈયે ભોળીરે;
પોતાની વાત જે પરને કહેશે, તે રડશે આંખો ચોળી. હો રમતાં.
સીતાએ સીતાફળ આપ્યાં, પગ પાવડીએ ધરીઆરે;
ઉપાડી લીધા અબળાને, હરણ કરીને સંચરીઆ. હો રમતાં.
ત્યારે તારૂણીને ત્રાસ જ પડીઓ, ધાજો લક્ષ્મણ રામરે;
આ પાપી કોઈ હરી જાયછે, કરીને દુષ્ટનું કામ. હો રમતાં.
તે શબ્દ સાંભળી પંખી આવ્યો, દશરથનો જે મિત્રરે;
સીતાને મુકાવા કારણ, માંડયું જુદ્ધ વિચિત્ર. હો રમતાં.
રાવણે એક કપટજ કીધું, પર્વત પાછળ રહીનેરે;
રુધિરાળા પાષાણુ ગીરાવ્યા, ભારે પડીઓ થઈને. હો રમતાં.
ત્યાંથી રાવણ લેઈને ગયો, લંકાના ગઢ માંયરે;
મૃગ મારીને રામજી વળીઆ, જે જે રાઘવરાય. હો રમતાં.
નથીરે સીતા નથીરે સીતા, નથીરે મઢુલી માંયરે;
કાગારોળ ત્યાં થઈ રહ્યોછે, ચકડોળ વાતે ત્યાંય. હો રમતાં.
પગલે પગલે શોધતા તેને, ગયા તે બેહુએ ભાઈરે;
ઋષ્યમૂક પર્વતમાંહિ પહોંચ્યા, જ્યાં છે વાંદરાનો રાય. હો રમતાં.
સુગ્રીવ સાથે કરી મૈત્રી, વાળીને નાંખ્યો મારીરે;
વાળીનું રાજ્ય સુગ્રીવને આપ્યું, ઉપર આલી નારી. હો રમતાં.
નર વાનર એકઠા કરીને, સાગર બાંધી પાજ્યરે;
રાવણને મારી કરીને, વિભીષણને આપ્યું રાજ્ય. હો રમતાં.

જુદ્ધ કરી સીતાને લાવ્યા, ઢોલ નિશાન વજડાવીરે;
સીતાજીનાં લાડ પાળ્યાં ને, કાંચલડી શીવડાવી. હો રમતાં.
સ્વામી આગ્ના ઓળંગીને, મમત ધર્યો બહુ મનમાંરે;
સતી સીતાને દુઃખ ઉપનું, તાપ વ્યાપીઓ તનમાં. હો રમતાં.
પહેલે સીતાવિવાહ ગાયો, રૂકમિણીહરણ રૂડુંરે;
સીતાકચુકી શોભ વરણવ્યો, કૃષ્ણ વિના સૌ કુડું, હો રમતાં.
સતી ગુણ કૃષ્ણાબાઈ ગાયે, વડનગરમાં વાસરે;
રામલક્ષ્મણ જાનકીનો જય, સાથે હનુમંત દાસ. હો રમતાં.
જે જન હરિગુણ ગાય સાંભળે, તેહતણાં દુઃખ વામેરે;
ધર્મ અર્થ ને કામ મુક્તિ ફળ, ચાર પદારથ પામે. હો રમતાં.

સ્વ. સૌ. કપિલબા.

૧૨૦—સીતાજીનું સતીત્વ.

(રાગ—ગિરિધારીનો.)

રાજા રાવણ રે, કરે છે મન વિચાર; ક્યમ મેળવું સીતાનાર ?
ગયો વનમાં રે, અશોક વાડી જ્યાં સારી, પાળ્યું સાધ્વીએ સત્ય ભારી.
(ઝુલ) વદે લંકાપતિ ત્યાં વાણી રે, સુણો સુંદરી ! વાત એક શાણીરે,
કરૂં તને મોટી પટરાણીરે, હરિણાક્ષીરે !
વચન ધરો ઉર પ્યારી !—પાળ્યું.
વદું સાચું રે, પામ્યો પતિ તુજ મરણ, માટે આવની મારે શરણ;
સમાચારજ રે, મળીઆ મને આવાર, તારો સ્વામી થયો છે ઠાર !
સુતેલો હતો રામ જ્યાંહેરે, મુજ પ્રધાન પહોંચ્યો ત્યાંહેરે,
શિર છેદી નાખ્યું સહસાએરે, ગયો નાશીરે,
લક્ષ્મણ હિન નિજ ધારી.—પાળ્યું.

સેના સઘળીરે ! ઉંઘી હતી જે વારે, જોઈ લાગ કતલ કરી ત્યારે;
મારે પ્યારી રે ! માનો કર્યું નિરધાર, આપું ઝટપટ હું પુરવાર;
આવ્યો એવે મંત્રી ત્યાં ધાઈ રે,લાવ્યો રામનુ શિર કર સહાઈ રે,
લાગી સીતાને બીક-નવાઈ રે. લઈ શીષજ રે,
શોક કરે સુકુમારી-પાર્શ્વ.

શ્યામસુંદીર રે, મુખ વહેછે રૂધિર, જોઈ અબળા બની ગઈ અધીર;
પામી બીતિ રે, ભાન પોતાનું ચૂકી પશુ પળમાંહી મૂર્છા મૂકી:
બાલા બની સચેતન જ્યારેરે, કીધો વિલાપ તેણે ત્યારેરે,
'મારા નાથ' કહે શું આ વારેરે, છોડાવે રે,
તમ વિણ કોણ આ વારી.-પાર્શ્વ.

દીયરજીરે, કેમ ગયા તમે નાશી, રણક્ષેત્રથી ભાગ્યા ત્રાસી ?
પૂછે માતારે, ભરતજી ને પુરલોક, શું રે કહી વામશો ત્યાં શોક ?
પછી રાવણને સીતાજીરે, કહે 'તું છે મુજ પિતાજીરે,'
આપ ખડકી મને ચિતાજીરે, સતી થઈને રે,
મેળવું મોક્ષની બારી.-પાર્શ્વ.

રાજા રાવણ રે, લાજી ગયો નિજ ઘેર, થઈ જનકકીની શી પેર ?
સાવધાનજ રે, થઈને ધર્યું ઉર ધ્યાન, દીઠા કુશળ શ્રી ભગવાન;
આવી એવે વિભીષણની રાણીરે, તેણે સતીને શોકથી શામીરે,
માયા અસુરની એ છે કામીરે !—માતાજી રે,
કુશળ છે અસુરારિ-પાર્શ્વ.

એટલામાંરે, થઈ ત્યાં આકાશ વાણી, સતી ! શોક તજો શુભ જાણી;
રઘુનાથજી રે, આનંદમાં છે રમીઆ, ઘટઘટમાં પોતે વમીઆ:
સુણી સીતાજી થયાં આનંદીરે, તૂટી ફંદ માયાની ફંદીરે,
ગુણ ગાયે સબાજન વંદીરે, પ્રભુ પ્યારારે,
મહેર કરો ત્રિપુરારિ !-પાર્શ્વ

(સુંદરી સુબોધ)

સ્વ. સૌ. વિજયાલક્ષ્મી.

૧૨૧—પ્રેમ ભિક્ષા.

હરિગીત.

આ વિશ્વની પ્રીતિ મને, નિઃસાર સર્વે લાગતી;
વા'લા ! તમારા પ્રેમ વિના, શુષ્ક સૃષ્ટિ ભાસતી.
પરમેશ કહું,-પરમાત્મ કહું, જગ-આત્મ કહું તે આપને,
મેં વિશ્વમાંને ઇશમાં, પ્રિય ! ઓળખ્યા છે આપને.
હું પ્રેમ લુબ્ધા, પ્રાણ ! કરતી પ્રેમની વ્યાખ્યા સદા,
હું પ્રેમ સરિતા, પ્રાણ ! તમને પ્રેમસાગર ઓળખ્યા.
નારી હૃદયનો નેહ, વહાલા ! સ્વર્ગનો સંદેશ છે,
પ્રમદા પતિને કાજ આપે પ્રાણ, એ આદેશ છે.
હું ભિક્ષુકી, હા, ભિક્ષુકી, પ્રિય ! પ્રેમભિક્ષા આપજો,
'ના'કાર, જીવન ! ઘો કદી તો, પ્રથમ જીવ મમ કાપજો.
હું ચાતકી તરસી સદા, પ્રિય પ્રણયવારિ ઘોધની,
અમીની વૃષ્ટિ વર્ષાવજો, નગીના ! તમારા નેનથી.
મમ દેહનું સૌંદર્ય, સ્વામી ! જોઈ એ કરશો નહિ,
મમ પ્રણય-આત્મા કેરી દીપ્તિ સ્થુલમાં જોશો નહિ.

સુંદરી સુબોધ.

૧૨૨—બાજુડો.

ગુણુજો સાહેલી બેન મારે બાજુડો; જીવનનું હીર હો ઝુલાવતી હું રે.
પ્રાણુનો આધાર પ્રાણુ મારે બાજુડો; જીવનનું પુષ્પ હો ઝુલાવતી હું રે.
પ્રિયતમના પ્રેમરૂપ મારે બાજુડો; પ્રિયતમ-પ્રસાદ હો ઝુલાવતી હું રે.
હૈયાનો હાર હોય મારે બાજુડો; નયનોનાં તેજ હો રમાડતી હું રે.

અબળા—કર્ત્તવ્ય—લક્ષ્ય મારે બાળુડો; અબળા—શણગાર હો હુલાવતી હું રે.
દેવને દુર્લભ મારે બાળુડો; બાળુડો કાન હો ઝુલાવતી હું રે.
કુળની અમર વેલ મારે બાળુડો; કુળનો કિરીટ હો કલાવતી હું રે.
મારા ગૃહકુંજ માંહી ડોલર બાળુડો; ખીલે ગુલાબ હો ઝુલાવતી હું રે.
હું નિર્ધનને ધનરૂપ મારે બાળુડો; વીરની વધાઈ હો હુલાવતી હું રે.
અભેદનો અખંડ નાદ મારે બાળુડો, નાચે ઘરમોર હુલાવતી હું રે.
પ્રિયતમના પ્રેમમાન મારે બાળુડો; પ્રિયતમના રૂપ હો રમાડતી હું રે
પ્રભુનો પ્રસાદ પ્રેમ મારે બાળુડો; પ્રભુની દયા હો હુલાવતી હું રે.
આત્મનું અનેરૂં તેજ મારે બાળુડો; જીવન આધાણ હો ઝુલાવતી હું રે.
જીવનનો સુખ મર્મ મારે બાળુડો; જીવના સ્મિત હો ઝુલાવતી હું રે.
મોંઘો ઘરરત્નરૂપ મારે બાળુડો; સંતો આશીષ હો હુલાવતી હું રે.
બ્રહ્મની જ્વલંત જ્યોત મારે બાળુડો; પરિબ્રહ્મરૂપ હસ્ત હો હુલાવતી હું રે
ઉતરો આશીષ મારે બાળુડો; રક્ષો જગનાથ હો ઝુલાવતી હું રે.

વસંત.

હીરા બહેન.

૬૨૩—સતી સન્નારી.

હરિગીત.

જે અંગ આળસ ત્યાગીને વહેલીજ નિત્યે જાગતી,
કરી સ્નાન નિર્મળ નીરથી, ઘરની સુઘડતા રાખતી;
પ્રિયનાથ જેનાં વચનથી સંતોષ લઈ સુખીઆ થશે,
તે નારી નિજ ચારિત્ર્યથી કુળ બેયને ઉદ્ધારશે.

ભોજન કરાવી સર્વને પછી ભાવથી ભોજન લહે,
ક્રૂર બાણુજેવા આકરા કટુ શબ્દ કોને નવ કહે;
ચાડી અને ચુગલાઈથી જે ચિત્તને દૂર રાખશે,
તે નારી નિજ ચારિત્ર્યથી કુળ બેયને ઉદ્ધારશે.
સંકટ સમયમાં નાથથી અળગી નથી થાતી જરી,
સંપત્તિમાં છલકાઈ જઈ, વિસરી નથી જાતી હરી;
મનડું કદી મર્યાદ ત્યાગે, વિનયથી તો વારશે,
તે નારી નિજ ચારિત્ર્યથી કુળ બેયને ઉદ્ધારશે.
વિદ્યા, વિવેક, સુનમ્રતા, સદ્ગુણ સાચા જે ધરે,
પહેર્યાં છતાં વસ્ત્રોય-અંગ જણાય, તેવાં પરહરે;
સૌભાગ્યરક્ષક ભૂષણો વિણ અન્ય ઇચ્છા ત્યાગશે,
તે નારી નિજ ચારિત્ર્યથી કુળ બેયને ઉદ્ધારશે.
કારણ તજી કજીઆ તણાં, શુભ સંપની વૃદ્ધિ કરે,
સદ્બોધ આપે બાળને, વળી દીનનાં દુઃખડાં હરે;
શુભ કર્મ-ધર્મ વિચારથી અંતર બધું ઉજાળશે,
તે નારી નિજ ચારિત્ર્યથી કુળ બેયને ઉદ્ધારશે;
મન હસ્તિને જે બાંધતી સંયમ તણી સાંકળ વડે,
જપ, તપ, અને યમ, નિયમથી કદીએ ન પાછી જે પડે;
હૃદયે સદા નિજ નાથ વિણ ના અન્ય ચિંતન ધારશે,
તે નારી નિજ ચારિત્ર્યથી કુળ બેયને ઉદ્ધારશે.
કીર્તિ વધારી કંથની વ્યવહારને દીપાવતી,
સખીવૃંદમાં પણ વાણીને મર્યાદમાંહી રાખતી;
જળ ઘાટ પર, ઘરે, માર્ગમાં, વસ્ત્રો વિવેકે ધારશે,
તે નારી નિજ ચારિત્ર્યથી કુળ બેયને ઉદ્ધારશે.
નિંદા નકામી કોઇની નવરાશમાં કરતી નથી,
સખી સાથ મિથ્યા વાદમાં મમને કરી મરતી નથી;

આ લોક ને પરલોકનું જે શ્રેય નિત્ય વિચારશે,
તે નારી નિજ ચારિત્ર્યથી કુળ એમને ઉદ્ધારશે.

સુંદરી સુબોધ.

સૌ. હેમકુવર.

૬૨૪—અમે ઘેલાં.

ગઝલ.

અમે ઘેલાં સદા ઘેલાં, પતિના પ્રેમમાં ઘેલાં,
અમે છૈએ સદા ઘેલાં, પતિના સ્નેહમાં ઘેલાં.
પતિના સ્નેહની પાસે, અમારે કાંઈ નહિ ન્યૂન.
પતિની સ્નેહ દૃષ્ટિમાં, અમે ઘેલાં ! અમે ઘેલાં !
સુખો દુઃખો તણા રાશી, કદી કર્મે પડે શીર પર,
પતિના સ્નેહની પાસે, અમારે છેજ એ તૃણવત!
નથી તૃષ્ણા કંઈ બીજી, પતિના સ્નેહના વિના,
નથી આશા કંઈ બીજી, પતિના પ્રેમના વિના.
પતિના સ્મિતની પાસે, નથી સુખસ્વર્ગની કિંમત,
પતિના સ્મિતમાં રમતાં, અમે ઘેલાં ! અમે ઘેલાં !
દુનીયા છો ગણે ઘેલાં, નથી તેની કશી પરવા !
દુનીયા છો ગણે ગાંડાં, અમે ઘેલાં ! અમે ઘેલાં !
પતિના સ્નેહ અમૃતથી, હૃદય સીંચ્યું, થયાં ઘેલાં,
'હું' ને મારૂં ગયું નાસી થયાં ઘેલાં ! થયાં ઘેલાં !
હવે ડાહ્યાં નહિ થઈએ, હૃદય ઘેલું બન્યું છે જે.

હૃદય મળી બે થયા એક, થયા ઘેલા ! થયા ઘેલા !
હવે ઘેલા, થયા ઘેલા, અમે ઘેલા, મન ઘેલા.
પતિના પ્રેમની પાસે, અમે ઘેલા ! અમે ઘેલા !
પતિના સ્નેહની પાસે, અમે ઘેલા ! અમે ઘેલા !

સુંદરી સુબોધ

સ્વ. સૌ. સુમતિ.

૧૨૧—સતી સુલોચના

(રાગ-ગિરિધારીનો)

નાગકન્યા રે, સુલોચના સુપ્રસિદ્ધ, જેનો સ્વામી છે ઇંદ્રજીત,
રૂપ ગુણમાંરે, ઉપમા તેની ન થાય, સતીઓમાં શ્રેષ્ઠ ગણાય

(ઝુલ) એથી હેમહિંડોલે બાળી રે, પતિસ્મરણ હૃદયમાં ધારી રે
મખી કરતી મેના સારી રે,—

બહુ પ્રીતે રે, સુલોચનાની ત્યાંહીં, અવે કર પડયો આંગણમાંહીં,
ઇંદ્રજીતનો રે, નિહાળી એ હસ્ત, થઈ વ્યાકુળ સખી સમસ્ત
મની પાસે રે, રોતી સર્વે આવી, બાઈ ! આજ ખૂટ્યું તમ ભાવિ !

(ઝુલ) પતિ મરણ સુણી યુવરાણી રે, પામી મૂર્છા ગભરાણી રે,
કરે સાવધ સખી ગભરાણી રે,—

થઈ જાગ્રત રે રુદન કરતી અપાર, "સજી ચાલ્યા ક્યમ ભરથાર?
ઇંદ્ર સરિખા રે, જીત્યો તમે સુરનાથ, એવા બળવંતા પ્રિયનાથ !"
સુણી આક્રંદ રે, રોયા પુરજન સર્વે, ગળ્યો દેવાંગનાનો ગર્વ

(ઝુલ) સતી કર પ્રત્યે બોલી વચન રે, "જો હોઉં પતિવ્રતા પાવન રે,
સમજાવો વ્યથિત મુજ મન રે,—

શાથી મૃત્યુ રે, પામ્યા પ્રિય વીરકંથ! આવ્યો કર ઉડી આકાશપંથ?"
એવું કહીને રે, ખડીઓ કલમ ને પત્ર, મૂકયાં લાવી પાસે જ્યાં હસ્ત;
સતી સ્પર્શે રે, પામ્યો ચેતન કર સાંહે, ગ્રહી કલમ લખ્યું પત્ર માંહે;

(ઝુલ) જે રણમાં બન્યું વૃત્તાંતરે, ભાગી મનની સહુ ભ્રાંતરે,
કરીયું જે કાળ કૃતાંત રે,—

પ્રિય રાણી રે, બળીઓ છે સૌમિત્ર, વળી તપસ્વી, પુણ્યપવિત્ર,
તે લક્ષ્મણે રે, છેદ્યું તુજ પતિશીષ, લઈ ગયા જ્હીં જુગદિશ;
ને રણમાં રે, જીવનહીન મુજ તંન, પૃથ્વીપર થયું પતંન,

(ઝુલ) હસ્ત ઉડીને અહીં આવ્યો રે, સમાચાર અશુભ આ લાવ્યો રે,
પણ મરણ પ્રસંગ સુહાવ્યો રે,—

ક્યાં મિત્રજ રે, મેં પ્રભુ શ્રી જુગદીશ, મૂકી કૃપણતા અર્પ્યું શીશ.
એવી હસ્તે રે, વર્ણવી સઘળી વાત, વાંચી પત્ની કરે અશ્રુપાત,
ઘણો સખીએરે, દીધો ધર્મ-સુબોધ, જે થકી ટળે શોક-વિરોધ.

(ઝુલ) પછી સતીએ સ્વામીકર લીધોરે, તેને હૃદય પરે વાસ દીધો રે,
સંકલ્પજ મનમાં કીધો રે,—

પોતે ચાલી રે, કરવાને સહગમંન, પતિશીષ લેવા દૃઢ મંન
સખી સાથે રે, આવી તે સિંધુ કિનાર, સુરેણુ ગિરિવર મોઝાર;
પાયે લાગી રે, સ્તુતિ કરે દીન વાણ, જ્યાં શ્રીરામ બેઠા નિર્વાણ;

(ઝુલ) સુણી વચન ને વદન નિહાળીરે, "માગ, માગ! પરમ ! કલ્યાણીરે!"
આપી આશીષ સારંગપાણી રે,—

"વદો બાળી રે, શાથી આવ્યાં આંહીં, દુશ્મનના દળની માંહીં?"
સતી બોલી રે, "આવ્યો પતિનો હસ્ત, લખી વાત બનેલી સમસ્ત;
હું અયાચક રે, આવી યાચન કાજે, સ્વામીનું શિર લેવા આજે."

(ઝુલ) · એવું કહીને તે પુત્રરાણી રે, ભુજ પત્ર દેખાડયો શાણી રે,
સભા વિસ્મય સઘળી પામી રે,—

મૃત કરથી રે, પત્ર લખ્યો ન મનાય, એતો કલ્પિત વાત જણાય.
કપિ વદીઆ રે, "સત્ય હમોએ માનું, મૃત શિર જો હસતું ભાળું;
સંપૂર્ણજ રે, તવ આવે વિશ્વાસ, તુજ પતિમુખ થાયે હાસ્ય;"

(ઝુલ શિર આપ્યું પછી રઘુનાથ રે, ચાંપ્યું સતીએ હૈયા સાથ રે,
કરે રુદન અપાર અનાથ રે,—

ચીર પાલવ રે, પાથરીને શિષ મૂકી, નાગકન્યા કરે બહુ સ્તુતિ.
"ઉરવલ્લભ રે, રાખજો દાસીની લાજ, પ્રાણજીવન પ્રભુ, મહારાજ!
રિપુ જાણે રે, મહા બળીઓ તમ હાથ, ત્રણ ભુવન ધ્રુજાવે નાથ!

(ઝુલ) પ્રિય નયન, વદન મૃદુ કાંતરે, કરે જીવન વ્યથા મુજ શાંત રે,
પણ અરિશિર દીસે કૃતાંત રે,—

નવ માને રે, તે કર–શીષ સામર્થ્ય, ને મુજ વ્રત થાયે વ્યર્થ.
સહુ વચ્ચે રે, હાસ્ય કરો પ્રભુ! આજ, પ્રકટો પ્રભુતા મહારાજ!
સભાજનને રે, ખાત્રી કરાવો આપ, દિવ્ય પ્રેમની અતુલ, અમાપ.

(ઝુલ) સ્નેહ પ્રકટ કરો પ્રિય સ્વામીરે, કિંકરી વીનવે શિર નામીરે,
મુજ વ્રતમાં પડી શી ખામીરે,—

તમ રાણી રે, જનદૃષ્ટિએ નવ પડતી,. યાચક રિપુદળમાં બનતી!
શ્રી રામજી રે, અદ્‌ભુત વિક્રમી વીર, લક્ષ્મણ પણ છે રણધીર;
કપિસેના રે, મહાબળસિંધુ કરાળ, એકલા પ્રિય! ત્યાં ભરી ફાળ;

(ઝુલ) નહીં તાતને કયમ તેડાવ્યા રે, પિતાજી મુજ જો હત આવ્યારે,
દુસ્મન તો ક્ષણ નવ ફાવ્યા રે, —

પ્રભુ! ભૂલ્યા રે, શેષનારાયણ સામે, શર કોનું ન આવે કામે.
સતી વાણી રે, સાંભળીને ઇંદ્રજીત, કેરાં લોચન ઉઘડયાં ત્વરિત;
નિરખીને રે, સુલોચના તણી સામે, મુખે હાસ્ય નિરંકુશ '

(ઝુલ) સતી મુખની સુણતાં વાણી રે, હસ્યું મસ્તક પ્રીતિ આણી રે,
સભા સહુ વિસ્મય પામી રે,—

"જગજીવન રે, કૃપા કરી મહારાજ ! શાથી શીષ હસ્યું કહો આજ?"
રઘુવરને રે, પૂછે સુગ્રીવરાજ, ઉત્સુક છે સકળ સમાજ;
વદ્યા રામજી રે, "સતી જે બોલી વાત, કૌતુક તેમાં સાક્ષાત!

(ઝુલ) શેષજી થાત સાં'ય તમારી રે, મરણની ન આવત વારી રે,
એવાં વચન વદી સુકુમારી રે, "

મસ્તકને રે, હાસ્ય આવ્યું તે વારઃ લક્ષ્મણ શેષતણો અવતાર!
તો સાં'યજ રે, ક્યાંથી પિતા તુજ થાત, જેણે વિપરીત કીધું આજ!"
સુલોચના રે, પામી ઉર પરિતાપ, સમજાવી તેને પ્રભુ આપ.

(ઝુલ) સ્તુતિ કીધી શ્રીરામની ભારી રે, શીષ લઈને સતી પાછી ચાલીરે,
સ્વામીનું શબ રણથી લાવી રે,

ચિતા ગોઠવી રે, ચંદન કાષ્ટની સારી, સાગરતટ કરી તૈયારી.
સુલોચના રે, કીધું સિંધુમાં સ્નાન, જુવે દેવ ચડી વિમાન;
પતિશબને રે, પધરાવી ચિતાની માંહ્ય, કર્યો શાસ્ત્ર વિધિ સહુ ત્યાંય.

(ઝુલ) પ્રદક્ષિણા પતિની કીધી રે, સુરલોકથી થઈ પુષ્પવૃષ્ટિ રે,
સહગમન કરી છતી સૃષ્ટિ રે,—

સતી નારી રે, સદ્‌ગતિ થઈ સત્ય તારી, જગમાં તું શ્રેષ્ઠ ગણાઈ.
સુલોચના રે, કીધું અસુરકુળ પાવન, ધન્ય પતિવ્રતા તને ધન્ય!

સુંદરી સુબોધ.

ગદ્ય

નર્મદાશંકર.

૧૨૬—સ્ત્રીધર્મ.

સ્ત્રીનો ધર્મ છે કે ધણીના પહેલાં ઊઠવું, પોતાના સ્વામીની પૂજા કરવી તેને ભોજન કરાવવું, બીજાએ વની વા નાંખવો-વળી તેણે ફક્ત પોતાની મરજી પ્રમાણે ચાલવું નહિ, પોતાના સ્વામીની સેવા કરવી, તેની સાથે ધર્મયુક્ત ચાલવું, સ્વામીના જે પૂજ્ય માતાપિતાદિ તેઓની પૂજા કરવી, ધણીના શત્રુ તેને પોતાના શત્રુ સમજવા, ધણીને અનુકૂળ રહેવું અને તેનાં કાર્યમાં તત્પર રહેવું, એ પ્રમાણે વર્ત્યાથી સ્ત્રીને સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થાય છે. બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણના કૃષ્ણજન્મખંડમાં કહ્યું છે કેઃ-હે નંદજી, તમે પતિવ્રતા સ્ત્રીના ધર્મ સાંભળોઃ-નિત્ય ઉત્સાહથી તેનું ચરણામૃત લેવું; ભક્તિભાવે કરીને સ્વામીએ ભોજન કર્યા પછી તેની આજ્ઞાએ સ્ત્રીએ જમવું; વ્રત, તપ, દેવ-પૂજા એ કરતાં સ્વામીની સેવામાં અંતરાય પડે તો વ્રતાદિક ન કરવાં; સ્વામીની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું; જેણે કરીને સ્વામી પ્રસન્ન થાય તે કરવું; નારાયણના ધ્યાન સરખું પોતાના સ્વામીનું ધ્યાન કરવું; ઘણા રૂપવાળા અથવા ઘણા સારા વેષવાળા એવા પુરૂષ સામુ પ્રીતિથી જોવું નહિ; યાત્રા, મહોત્સવ, નૃત્ય, ગાયન, ક્રીડા એટલાની તરફ પ્રેમયુક્ત દૃષ્ટિએ જોવું નહિ; સ્વામી જે ભોજન કરે તેજ પોતે કરવું; સ્વામીનો સંગ ક્ષણમાત્ર પણ મૂકવો નહિ; ક્રોધથી સ્વામી ખીજવાઈને કદાપિ તાડન કરે તોપણ સ્ત્રીએ પોતે ક્રોધ કરવો નહિ; સ્વામીને ભૂખ લાગે ત્યારે ભોજન કરાવવું ને તે જળ માગે ત્યારે જળ આપવું; નિદ્રામાંથી ઉઠાડવો નહિ ને સ્વામીને કોઈ કામમાં આજ્ઞા કરવી નહિ; પુત્રનાથકી સોગણો સ્નેહ સ્વામી ઉપર રાખવો; પોતાનો બંધુ, સ્વર્ગની ગતિ આપનાર અને દૈવત તે પોતાનો સ્વામી જાણવો. એ રીતે ધર્મ પાળનારી સ્ત્રી પોતાના ઉભયકુળના હજાર પુરૂષોનો ઉદ્ધાર

કરેછે ને એ રીતે ધર્મ પાળનારી સ્ત્રીનો સ્વામી, પાતકી હોય તો તે સર્વ પાપથી મુક્ત થાયછે. (આપણા જુના ગ્રંથોમાં સાચાની જોડે જુઠું ઘણું હોય છે તેમ ઉપર કહેલાં પુસ્તકોમાં સ્ત્રીના ધણીપ્રતિ ધર્મવિષે અને તેનાં ફળવિષે છે. જેમ રાજહંસ દૂધ પાણી ભેળાં હોય તેમાંથી દૂધ કાઢી લઈ પાણી રહેવા દેછે એમ કહેવાયછે, તેમ વિવેકી વાંચનારે સત્ય અસત્યને જુદાં પાડી સત્ય ગ્રહણ કરવું.)

કુટુંબ નાતમાં માણસો સાથે તેઓનાં રૂપ ઓળખીને તેઓની જોડે પ્રસંગ પાડવો; ઘરની ગુહ્ય વાત બહાર કહાડવી નહિ; છેક એકલપેટી અથવા કોઈને મોહું ન ગમે એવી તબીયત પકડવી નહિ. કુટુંબના સ્ત્રીપુરૂષ સાથે નિષ્કલંકી મીલનસારી રાખવી. કામકાજ કરવામાં કોઈ ચાર વાત કહે તે સાંભળવી અને સાંખી રહેવી. કોઇએ વખાણ કીધાં તો તેથી ફૂલાઈ ન જવું અને નઠારૂં કહ્યું તો તેથી રીસ ન ચઢાવવી. અજાણ્યાં માણસ જોડે કાર્ય જેટલુંજ કામ પાડવું.—તમ ભલે અમ ભલા એવી રીત રાખવી. ચાકરો જોડે માયાળુપણે પણ મર્યાદાસર કામ લેવું. એ રીતે ઘર, સગાં, આડોશી પાડોશી વગેરે સંબંધી જોડે ચાલવાનો સ્ત્રીનો ધર્મ છે. નઠારા છંદોના હુમલામાંથી પોતે બચવું તથા પોતે જખમો ખાઇને પોતાની પાસેનાઓને બચાવવાં. માના ઉપર છોકરાનું થવાનું સ્વરૂપ આધાર રાખેછે માટે તેણીએ હસકે તસકે, ધવડાવતાં, નવડાવતાં, જમાડતાં, રમાડતાં અને હરેક વખતે આંખમાં પ્રેમ આણીને તેઓને સારી શીખામણનો બોધ કરવો. માત્ર છોકરાઓનેજ નહિ, પણ પોતાની બહેનપણી સખી વગેરેને પણ રૂડી શીખામણ ને સલાહ આપવી.

"ઘર ઉઠાવી લીધું" એમ નવી સ્ત્રીએ જલદીથી કહેવડાવવું જોઈએ ઓને ઘરધંધો તથા ઘરખર્ચ એ બે વિષે ઘણું ધ્યાન આપવું લાજમ છે, જેમ પુરૂષ બહારમાં કામ કરેછે તેમ સ્ત્રીએ ઘરનાં કામકાજમાં ચપળતા હોશીઆરી તથા ચંચળતા બતાવવા અને ધણીની આવક તપાસીને તે પ્રમાણે ઘરનો ખર્ચ રાખવો. ઘરની વસ્તુઓની ગોઠવણ તથા રીતભાત સ્વચ્છ અને વખાણવાલાયક થવી જોઈએ

તેણીએ પોતાની ફુરસદનો વખત નકામાં ટાહેલાં કરવામાં, નિંદા કરવામાં, મસકરીટ્ઠાં કરવામાં, અથવા લોકોને ઘેર ભટકીઆં મારવામાં ન કહાડવો; પણ નાના પ્રકારનાં અનેક વિદ્યા તથા નીતિનાં પુસ્તકો વાંચવામાં, ચાર સખીઓમાં વિવેકથી ડહાપણની વાત કરવામાં અને પોતાના ધંધામાંથી કેટલીએક નવી યુક્તિ શોધવામાં, શીવવા ભરવામાં અને ભજન ગીત ગાવામાં પોતાનો વખત કહાડવો. ફલાણો બહુ ફુટડો છે, તે બહુ પૈસાદાર છે એવી વાત કરનાર બૈરીઓ જોડે રૂડી સ્ત્રીએ ઝાઝો પ્રસંગ ન રાખવો.

પોતાનાં કામથી ફારગ થયા પછી ધણીના કોઈ કામમાં મદદ થઈ શકે તેવું હોય તો મદદ કરવી. સ્ત્રીએ લાડવું તે પોતાના વર સાથેજ. તેનીજ સાથે પોતાના સંસારની, પોતાના છોકરાંની, પોતાના સુખ વધારવાની વાતો કરવી. સ્ત્રીજાત પુરૂષ કરતાં વધારે ચંચળ છે, તેની લાગણી પુરૂષ કરતાં વધારે જાગતી છે તેથી તે સાહસ કરવાને વધારે મન દોડાવેછે, પણ સદ્‌ગુણી સ્ત્રીઓએ જૂઠાપણું, મૂર્ખપણું, લોભીપણું, હઠીલાઈ, ક્રોધ, ગર્વ અને વગર સમજના ઉતાવળા વિચાર એઓથકી દૂર રહેવુ ઘટારત છે.

कार्येषु मंत्री, करणेषु दासी ।
स्नेहेषु माता, शयनेषु रंभा ॥
धर्मेषु साह्या, क्षमया धरित्री ।
षाड्गुण्ययुक्ताविह धर्मपत्नी ॥ १ ॥

અર્થ—વિચાર કરવામાં પ્રધાનનું કામ કરે છે એટલે પ્રધાનની પેઠે સલાહ આપે છે; કામ કરતી વેળા દાસીની પેઠે મહેનત લઈને કામ કરેછે; માતા જેવો સ્નેહ રાખેછે; શયનને વિષે તો રંભા છેજ; ધર્મનીતિના કામ કરવા વિષે ધણીને સંમત રહે છે અને સહનશીલતા રાખે છે; એવી ૭ ગુણ ધરનારી સ્ત્રીને વિદ્વાનોએ ધર્મપત્ની કહી છે.

જેમ અઘોર વનમાં કોઈ ખુશનુમા સરોવરનું પાણી શરીરમનને સુખ કરે છે તેમ તરેહતરેહવાર પાપનાં જંગલમાં રત્નનાં જેવાં શોભતાં વિવેકનાં

સરોવરને વિષે ગુણમની જે નીતિના નીર તે મધળી નાતની બીડને મગડે છે, અને જેમ કુમુદનુ ફુલ ચદ્રથી ખીલીને તેનાજ ઉપર આસક્ત રહે તે પ્રમાણે સાગ સ્વભાવની અને પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાનુ રક્ષણ કરનાર જે તેનો ધણી અને પરમેશ્વર તે બેને હૈયાના હેતથી ભજેછે

આપણે વિધા નીતિએ પંગે અને સુરે ઘણા ગરીબ છીએ તેનુ કારણ આ ટક આપણી સ્ત્રીઓની હાલત નઠારી છે તેઓ ભણેલી નથી કે તેઓની પ્રજા તેઓના હાથ તળે વિધાનીતિના ખાન ખાય સ્ત્રીઓ ધણીએમ અનીતિથમી અગરે વિવાદિક કામોથમી, અતિશે શોક, કરવાથી ઘરમા કુસપ રચાર્યાથી અને ખાનપાનાદિકથી શરીર અને મનને ઘણા ઘણા નુકસાન પહોચાડેછે તવાઈ ગરેવાને દોસ્ત થાય તે સાઈમિકલાજ રહે તેમા શુ અજબ જેવુ છે?

આપણા દેશમા જ્યારે પાર્વતી, સીતા, રૂક્મિણી, બીજા દેવ સ્ત્રીઓની મધળી અને બીજી નાતોની કેટલીએક સ્ત્રીઓ ભણેલી અને નીતિમાન હતી ત્યારે દેશમા પરાક્રમ અજાયબ જેવા થયા છે હમણાની બાયડીઓના વિચાર ઘણા મૂર્ખ હોયછે, તેઓ ઘરેણા લુગડાનીજ ભુખી હોયછે, પણ ધણીની પ્રીતિની ભૂખ નથી રાખતી તેઓ કોઈપણ નીતના સાગ ઉદ્યોગમા વખત ગુજારતી નથી વિલાયતમા સ્ત્રીઓ ગેરજના ધંધધાથી પણ શીને પોતાને માટે, ધણીને કાજે અને છોકરા કાજે કપડા સીવેછે અને તેઓના મામમા મદદ લાગે છે આપણી સ્ત્રીઓ તો કહેછે કે લાવે તો ખાઉં ને ખરચાનુ દુખ પડયા વિના માણસ ઘડાતું નથી એ વાત ખરીછે ને નાતોમા મોટા પૈસા ભરવાનો ચાલ છે ત્યા બૈરાઓ નઠારા કામ કરવાનો ઘણો ફાયદો મેળવે છે ધણી છે ત્યા સુધી તે ખવરાવશે ને મરી જશે ત્યારે પીયર તથા પૈસા તુ છે એમ કહીને પેટની ફીકર રાખતા નથી અને તેથી તે કઈ પણ ઉદ્યોગ કરતા નથી જે નાતોમા બિલકુલ પૈસાની ચાલ નથી તેમા પણ ઘણા નુકસાન થાયછે તેમ જ્યા ઘણા પૈસાનો ચાલ છે ત્યા પણ ઘણુ નુકસાન થાયછે ઘણા પૈસાથી બૈરાઓ આળસુ થઈ જાયછે ને

ખાવું પીવું ને ચેહેન મારવી એજ વાત માગી પેઠે જાણેછે એ કારણ અને બીજાં ઘણાંઓને માટે પણ એવાં કરવા જરૂર છે એમ થશે ત્યારેજ ખાનદાનમાં બૈરાંઓ પણ જતો રહેવાની બીકે કોઈ પણ વિયોગમાં વખત કહાડશે અને દુરાચરણ નહિ કરે. ઘણો દિલગીર છઉં કે કેટલીએક આપણી રાંડેલી સ્ત્રીઓ પોતાનો ગુજારો કુમાર્ગે કરેછે. ઉદ્યમવિના વિદ્યાનીતિ નહિ, ને એ વિના ખરૂં સુખ નહિ માટે સ્ત્રીજાતે પોતાનો વખત ઉદ્યોગમાં કહાડવો.

રા. સા. મહીપતરામ.

૧૨૯–વિમળા અને સુરપાળ

વિમળદેવીની જોડે સુરપાળ જમતો હતો તેવામાં મીરના દૂતે આવી એક પત્ર અને કેસર તથા કંકુના પડીકા તેને હાથોહાથ આપ્યા ને કહ્યું કે મહારાજ ભુવડની આજ્ઞાથી મોકલેલો સેનાપતિ મીરનો આ ઘાનો કાગળ છે, એ આપના હુકમ લખેલો છે. આ કંકુનો ચાંદલો કરી કેસર ચોળી એકાંત જગાએ જઈ વાંચો અને ઉત્તર લખી આપો. સુરપાળે તે દૂતને બહાર દેવડીએ બેસવાની આજ્ઞા આપી. વિમળા કહે લાવો હું વાંચી સંભળાવું. સુરપાળે કહ્યું 'એવડી ઉતાવળ શી છે, જમી રહીને વાંચીશું.' બાઈ કહે ના, હું હાથ ધોઈને વાંચીશ. સુરપાળે હસવામાં કહ્યું કે મારા ઉપરનું પત્ર તમારાથી ના વંચાય. એટલામાં તો તેની સ્ત્રીએ તેના હાથમાંથી લઈ લીધું અને પીરસનારને બહાર કહાડી મોટેથી વાંચ્યું.

'શ્રીમત્ ચક્રવર્તી મહારાજાધિરાજ દિગ્વિજયી શ્રીકલ્યાણપતિ મહારાજ ભુવડની આજ્ઞાથી આ પત્ર લખનાર તેનો આજ્ઞાંકિત સેવક સામંતશિરોમણિ મુખ્ય સેનાપતિ મીર

જોગ ગૂર્જર સેનાપતિ મહા શૂરવીર સુરપાળ—

જત અમારા મહારાજ તમારું યુદ્ધકૌશલ્ય, તમારું શૌર્ય, તમારું પરાક્રમ અને તમારી ચાતુરી જોઈ તમારા ઉપર પ્રસન્ન થયા છે, ને પોતાની સેવામાં

તમને રાખવાને ઇચ્છેછે. તમે ગૂર્જર રાજાને છોડી મારા સ્વામીની સેવા સ્વીકારશો તો ધરાશો એટલું ધન તથા એક લાખની જાગીર ભૂપતિ ભુવડ તમને આપશે. જયશિખરની પડતી દશા આવી છે, એનો કાળ પાસે છે, એને વળગી રહેવાથી આપને લાભ થવાનો નથી, તમારા જીવની હાનિ થશે, તમારૂં કુટુંબ રઝળશે, રવડી રખડી કમોતે મરશે માટે દુઃખ તજી સુખમાં આવો. જો આપ આણી તરફ આવી જયશિખરનો પરાજય કરવામાં સહાય કરશો તો અમારા મહારાજ તમને મોટી પદવી આપશે, પરંતુ ખુલ્લી રીતે બહાર ન પડતાં અંદર રહી છળભેદ કરી તમારી નજરમાં આવે તેમ જયશિખરનો ઘાટ ઘડશો, કે લશ્કરને ફોડી દરવાજા ઉઘડાવશો, કે અમારો ઝટ જય થાય એવી યુક્તિ કરશો તો અમારા મહારાજની મરજી એટલે સુધી છે કે તમને ગુજરાતની ગાદીએ બેસાડવા અને અમારા અનેક ખંડીઆ રાજાની ટીપમાં દાખલ કરવા. એમ વંશપરંપરા આપને મોટું રાજ્ય મળશે. હાલ નિત્ય કેટલી બધી હિંસા થાયછે તે થતી અટકશે ને હજારો જીવ ઉગરશે તેનું પુણ્ય પણ તમને લાગશે. તમારો દેશ તો દયા ધર્મને માટે આખી પૃથ્વીમાં વિખ્યાત છે. આ ગુપ્તપત્રનો ઉત્તર ખુબ ધીરજથી ને દીર્ઘદૃષ્ટિએ વિચાર કરીને લખજો, નાદાની કરશો મા. અમે અમારાં વચન પાળવાની ભાટની જામીનગીરી આપીશું. આપની મૈત્રી કરવાને હું પડે પણ ચાહુંછું માટે સ્નેહભાવથી અનુકુળ ઉત્તર લખજો. લક્ષ્મી ચાંલ્લો કરવા આવે ત્યારે મોં ધોવા જવું નહિ, તુરત કપાળ ધરવું, એ ધ્યાનમાં રાખી મારૂં કહેણ સ્વીકારજો. અમારા મહારાજા સ્વહસ્તે તમારે અને વિમળાદેવીને મસ્તકે મુગટ પહેરાવશે."

આ પત્રથી સુરપાળ અને વિમળાદેવી ક્રોધાયમાન થયાં, બાઈએ પત્ર ફેંકી દીધો, ખાવાનું ખાવાને ઠેકાણે રહ્યું ને સુરપાળ ઊઠી ઊભો થયો. બેહુનાં તન મન તપી ગયાં ને રૂંવાટી ઉભી થઈ. પોતાના બે હાથે આંખો મીંચી જરા ધીરો પડી પોતાની સ્ત્રીનું મન અજમાવવાને સુરપાળ બોલ્યો-"કેમ બાઇને મહારાણી થવુંછે ? માથે મુગટ પહેરવો છે ? તમારા દીકરાનું

ભલું તાકશો કે નીતિ પાળશો ?" રોષના આવેશમાં આ પેચનું બોલવું વિમળા સમજી નહિ ને બોલી "હું તો તમારા સદ્ગુણને વરી છું, તમારા સત્ય વેરે પરણી છુ; હું તો તમારી હિંમત અને પરાક્રમ ઉપર મોહિત થઈ હતી. તમારી છાતીમાં કળજુગે વાસો કર્યો છે એ જાણતી નહતી. બળ્યું તમારૂં રાજ્ય! મારો દીકરો ભીખ માગશે પણ તમારો લાંચનો પૈસો, તમારી રૂશવતની જાગીર, તમારૂં વિશ્વાસઘાતનું રાજ્યાસન નહિ ભોગવે! કપટથી મેળવેલી ગાદીએ મારે નથી બેસવું ! દગાનો મુગટ મારે નથી પહેરવો ! હું પતિવ્રતા નારી છું, પણ પતિથી પરમેશ્વરને વધારે મોટો ગણું છું, પાપ કરી પરમેશ્વરનો કોપ માથે નહિ લઉં, લાંચીઆ, લુચ્ચા, ચોરટા, પાપીની હું સાથી નથી, ને નહિ થાઉં, કાવતરાં કરનારા ખુનીનો સંગ નહિ કરૂં!"

સુંદરપાળે તુરત તેને કોટી કરીને કહ્યું, ! શાબાશ મારી વહાલી શાબાશ! ધન્ય છે તારાં માત પિતાને! ગુજરાતમાં મા, બેન, વહુ ને દીકરી ઘેરેઘેર તારા જેવી સતી હોજો! મેં તો તમારૂં મન જોવા પૂછ્યું, આવો આપણે જમી લઈએ. ભૂખ તરસને સંતોષી રાતાં પડી આ દુષ્ટ પત્રનો ઘટતો જવાબ લખીશું,

---

રા. બા. નંદશંકર.

૧૨૮—રૂપસુંદરીનો દુઃખોદ્ગાર.

રાજાની એ સઘળી વાતથી રૂપસુંદરીના મનનું સમાધાન લેશમાત્ર પણ થયું નહિ. તેના હૈયામાં શોકનો ઉભરો ચઢી આવ્યો. તેના મનમાં વિચારના તરંગ ઉપર તરંગ ઊઠવા લાગ્યા. "અરે મારા ધણી તેં મને લાડ લડાવવામાં કાંઈ બાકી રાખી નથી. તને પ્રધાનવટું મળ્યું નહતું, તું ગરીબ અવસ્થામાં હતો, ત્યારે પણ તેં દુઃખ ભોગવી મને સુખ આ

પાણી માગેલું ત્યારે દુધ આપેલું, અને કોઈ દહાડો મેં અપરાધ કીધા હતા
પણ તેં મને કડવો બોલ કહ્યો નથી અરે! તે સુખ તો હવે વહી ગયું!
હવે હું તારું મોં ક્યાંથી ક્યાં જોઈશ? તને પાનસોપારી હવે
ક્યારે આપીશ? તું જ્યારે ફીકર ચિંતામાં ઘેર આવતી ત્યારે
મોં હસતું રાખી તારી દિલગીરીને મુળ કાઢી નાખતી? અરે હું કુટ
ચંડાળણી, તારા પાડ તે હું ક્યારે વાળીશ? તારું કીધેલું કોઈથી થવાનું
નથી અને અત્યાર સુધી કોઈ ઉત્પન્ન ન થયા તોપણ મારા જીવને ખેદ
થાય માટે તેં જરાપણ તેં દિલગીરી બતાવ્યો નથી હાય હાય રે! તે દહાડા
તો ગયા, પણ હું જીવું ત્યાં સુધી તેને ભુલવાની નથી અરે મહાદેવ, હે
ઓ જગતપિતા, મને પાપીને તું ગમે તે કર, પણ મારા પરમપ્રિય સ્વામીને
તું સદા આરોગ્ય, સુખી તથા ધનવંત રાખજે, મારી ખરા દિલથી એ
પ્રાર્થના છે તે તું સાંભળજે અરે મારા દીયરજી, તારે સારૂ તો હું મારી
આંસુએ સાગર ભરૂં તોપણ થોડું છે તે મારી આમન્યા કોઈ દિવસ લોપી
નહતી, તે મને મા સમાન ગણી હતી, અને મેં તને મારી આંખે સં
રક્ષણ કરવામાં જીવ ઉપર લોહીમાં નાહોરતો જોયો તે તારો જોર જુવાની
તારી આશા, સ્ત્રી, તારૂં આવરદા મને આડી ભયંકર રીતે અર્પણ કીધાં, હું
મારી ખાતર ભરજુવાનીમાં મુઓ એ ઉગારનો બદલો હું તે ક્યારે વાળીશ?
અરે મારી દેરાણી, તારું હમણાં કેવું ભૂંડું થયું હશે તે મારા મનમાં આવે
છે એટલે મારી છાતી ફાટી જાય છે હાય! હાય! તારી શી ગતિ થશે?
તારી ઉમર કેટલી? હજી તો હમણાં સોળ વર્ષ પુરાં થયાં એટલામાં મુઆ
દૈવે તને રંડાપો મોકલ્યો હવે એ દહાડા તે કેમ જશે? તું મને લાખો
ગાળો દેશે તેથી મારા જીવને નિરાંત વળશે અરે રામ! તારા દુઃખનો કાંઈ
કિનારો નથી તારી હવે કોણ પરવા કરશે? તારા પીયરમાં પણ સુખી
નથી, તારી ભાભી તને ટપલાં મારી સુખે રોટલો ખવડાવશે, એ બધું મારે
લીધે તું રડતી મોઈ અને તારા ધણીના તથા તારા મોતની હત્યા મારે
માથે બેઠી અરે પરમેશ્વર તેં મને આવું રૂપ શા સારૂ આપ્યું? એ મુઆ

રૂપથી આ સઘળી ખરાબી થઈ છે. એ સઘળાં પાપથી હું ક્યારે છુટીશ? છવનાં સુધી મારા મનમાં પસ્તાવાનો તાપ જન્માંત્ર કરશે તેથી કદાપિ કદેછે તે પ્રમાણે મને ગમે તેટલું સુખ થશે તોપણ નહિ હોલવાય એવા અગ્નિથી હું બળી બળીને મરી જઈશ. આ ભગવાન! તે દહાડો જલદી આવે તો સારૂં. વળી પરમેશ્વરે બ્રાહ્મણમાં અને તેમાં કાંથી ઊંચી નાગરી ન્યાતમાં મને જન્મ આપ્યો તે સઘળું મિથ્યા. મારા એક ભવમાં બે ભવ થયા. કોણ જાણે કયા જન્મનાં પાપ નડયાં. ન્યાત, જાત, સગાં, વહાલાં, માબાપ, ભાઈ, બોનઈ, બહેન વગેરે સઘળાં કુટુંબનાં માણસોને મન તો હું આજ મરી ગઈ. અરે! તમે મારૂં આજ સ્નાન કરજો. હું તેઓને કોઈ વખત મળીશ તો ખરી,. પણ હવે કાંઈ પહેલાં જેવો વહેવાર રહેવાનો છે! શું હવે એકઠાં મળીને ખાવાનું છે? આખા નગરમાં સૌ મારો ધિક્કાર કરશે. રાજાના મહેલમાં સૌ મને ગણુ ભાવે જોશે. બીજી રાણીઓ મારી અદેખાઈ કરશે અને રાજાનો ભરોસો શો? રૂપ તો ક્ષણભંગુર; રૂપ ઉપરનો મોહ ખોટો સમજવો. પણ લાચાર, હવે બીજો શો ઉપાય? જે બન્યું તે બન્યું. દૈવની ગતિ આગળ કોઈ ડાહ્યું છે? મારા નસીબમાં આ દુઃખ લખેલું હશે તે કોટી ઉપાયે પણ મિથ્યા થનાર નથી. વિધાતાએ લલાટમાં જે લેખ લખ્યા હશે તે કદાપિ ફરવાના નથી; માટે હવે તો જે માથે આવી પડે તે સુખે મહોડે સહન કરવું."

૧૨૯—શંકળદેવ તથા દેવળદેવીની પ્રતિજ્ઞા.

"હે સૂર્યદેવતા! તારૂં તેજ સર્વત્ર પડેછે, તથા તું માણસોનાં બહારનાં કામો તથા માંહેના વિચારો જાણેછે. હે વનના દેવો! તમે આ વાડીમાં આવા રળીઆમણા વખતમાં ફરતા હશો, તથા આ અમારો પવિત્ર કોલ થતો જોવાને આવ્યા હશો. વાયુદેવતા! તું પવનની દરેક લેહેરમાં ફરેછે તથા માણસોના દરેક કામને જોયછે. વરૂણદેવતા! તું દરિયાનાં નદી નાળાંનું રક્ષણ કરવાને હાજરજ હોઈશ. હે વાયુમાં વસનારા અસંખ્ય ગણો તથા કનિષ્ઠ દેવો! તમે દુનીઆ સંબંધીનું સઘળું કામકાજ કરોછો

તેત્રીશ કરોડ દેવતાઓ ! તમે તમારા દૈવચક્ષુઓવડે ગમે ત્યાં હશો તોપણ આ અમારો મેળાપ જોઈ શકતા હશો. અંતે હે સર્વવ્યાપક અને સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર ! તારા એક મોટા મંદિરમાં અમે પ્રતિજ્ઞા લઈએ છીએ. તારા હુકમ સિવાય એક ઘાસનું તણખલું પણ હાલી શકતું નથી, તથા તારા જાણ્યા સિવાય કાંઈ પણ કામ થઈ શકતું નથી. તમે સઘળા દેવોની સમક્ષ અમે બે શંકળદેવ તથા દેવળદેવી પ્રતિજ્ઞા કરીએ છીએ કે જે દૃઢ પ્રીતિ અમારા બેની વચ્ચે બંધાઈ છે તેને વધારે દૃઢ કરવાને, પ્રીતિવડે આ દુનીઆમાં જે સુખ પ્રાપ્ત થઈ શકે તે ભોગવવાને, પુરૂષ તથા સ્ત્રીના સંયોગથી જગતની વૃદ્ધિ થાયછે તે નિયમ અમલમાં લાવવાને, તથા પ્યારનો ભંડાર ઈશ્વરે અનંત ડહાપણથી અમારા અંતઃકરણમાં મૂકેલો છે તેનો યથાયોગ્ય તથા સારે રસ્તે ઉપયોગ કરવાને, અને આ અમારૂં તન, મન, અને ધન આ દુનીઆમાં જ્યાંસુધી જીવીએ ત્યાંસુધી મેળવવાને અમે બે જણ આજે પ્રતિજ્ઞા કરીએ છીએ. આજથી અમારૂં એક સ્વરૂપ જાણવું, તથા સુખ અથવા દુઃખ જે સંસારમાં પડે તે અમારે સમાન ભાગે વહેંચી લેવું. આજથી અમારે અમારા સ્ત્રી પુરૂષના ધર્મ પ્રમાણે વર્તવું, અને જગતમાં પોતે સુખી રહી બીજાઓને સુખી કરવાને પ્રયત્ન કરવો. આ અમારા કોલ ઉપર જગકર્ત્તા ઈશ્વર ! તું મહોર કરજે, તથા હે તેત્રીસ કરોડ દેવતાઓ ! તમે સાક્ષી કરજો; એટલે જો એ પવિત્ર કોલથી અમે ફરીએ તો અમે અમારા બાપદાદાના, અમારી જાતના, તથા પ્રાણી માત્રના ધર્મથી ભ્રષ્ટ થયાં એમ જાણવું; ને એ અઘોર પાપને માટે નરકમાં જે મોટામાં મોટી શિક્ષા છે તેને અમે ખરેખરાં પાત્ર થયાં એમાં કાંઈ સંશય નથી. માટે રે અનાથના નાથ, રે દીનદયાળ પ્રભુ, રે જગતનું પ્રતિપાલન કરનાર! તું નીચે જોઈને આ અમારા નવા સંબંધને પવિત્ર કર; તું તેને આશીર્વાદ દે; તેનાં ફળ સુખરૂપ થાય એવું નિર્માણ કર; અને અમારી બન્નેની સઘળી આશા સફળ કર. એ અમારી ખરા અંતઃકરણની પ્રાર્થના છે તે તું અપાર દયાવાન તથા અનંત પ્રીતિયુક્ત જગતનો પિતા સાંભળી લઈ માન્ય કરજે. ''

સ્ત્રીઓમાં હોયછે, અને વહેમની મારી બીકને લઇને તેઓ છળી ઉઠેછે. આવી આપત્તિઓમાંથી દૂર થવા માટે, અને બપને વખતે બચાવ કરી શકાય તે અર્થે સર્વે કોઈએ પ્રથમ શરીર સુદૃઢ રહે એમ કરવું જોઈએ.

લોકો કહેછે કે "દીકરીની માટીને શા ઝટકા પડનાર છે!" પણ આપણા ઘર સંસારમાં આપણે શું જોઈએ ? પ્રથમ તો કોઈ સ્ત્રીને દીકરી અવતરે કે તેના ઘરનાં માણસ મોં મચકોડેછે અને દિલગીર થાયછે એટલુંજ નહિ પણ જાણે તેમાં તે સ્ત્રીનોજ કસુર હોય તેમ તેનાપર આળ ગણે. બનાવી તેની સુવાવડમાં માવજત પણ જોઈએ તેવી થતી નથી. મા કોઈ પુત્રપ્રાપ્તિની દરવખત આશા રાખેછે, પણ તે જાણતાં નથી કે એકલા પુત્રોજ જન્મે તો સંસાર નભી ન શકે. જેટલી જરૂર પુત્રની છે તેટલી જરૂર પુત્રીની છે, તે વાત લક્ષમાં ન રાખતાં પુત્રીની સંભાળ બેદરકારપણે લેવાયછે. એમ ધારી તેને પાળવા પોષવામાં લક્ષ થોડાજ માબાપ આપેછે. ખાવાપીવાની બાબતમાં ને લુગડાલત્તાં પહેરાવવામા તેના શરીરનું પોષણ અને રક્ષણ થાય એ ઉપર ધ્યાન અપાતું નથી. કાપું, કોરૂં, ટાઢું, ભીનું, કોહ્યું, દવાયું હોય તે સ્ત્રીવર્ગને ભોગ પડેછે. મંદવાડ વખતે ચાંપતા ઉપાય વખતસર લેવાતા નથી. વ્રત અપવાસવડે કાયાકષ્ટી હદ ઉપરાંત કરવામાં આવેછે. લુગડાં ઘરેણાંમાં ઉપયોગ કરતાં શોભા ઉપર લક્ષ વધારે અપાય છે. ભલે ભાર લઈ દાગીનાવડે હાથપગનાં કાંડાં કંતાઈ જાય અને નાક કાનના વડે વીંધિ તૂટી જવાનો પ્રસંગ આવે અથવા દાગીનાની લાલચે ચોર લુચ્ચાઓ છોકરાંનો જીવ લે, તોપણ તે પહેરાવવા ખરા. છોકરાં ભલે લુગડાંવિના નાગાં ફરે પણ તેમના અંગપર દાગીના તો જોઈએજ. છોકરીઓને વિવાહમાં ગમે તેવે ટાણે ગમે તેવા વર સાથે પરણાવી કાચી વયે આસરે મોકલવામાં આવે. સાસુ વઢકારી હોય, નણંદી છિદ્રો ખોળનારી હોય અને બીજા ચાડીચુગલી કરનારાં હોય તો નાનીશી વહુપર પસ્તાળ પડવા માંડે, તેને માથે અનેક કામનો બોજો પડે, અને આરામ વિશ્રામ લેવા જાય તો તેની ફજેતી કરવામાં આવે. માઠાં ભાગ્યે ઘણીવાર કજોડાં હોયછે તો છોકરીની માઠી

દશા થાયછે. કેટલીકવાર કુલવાન વર ખોળવાની લાહેમાં ઘરની કંગાળ સ્થિતિ જોવામાં આવતી નથી તેથી છોકરીને સાસરીઆમાં અન્નપાણીના વેલા પડેછે. કદી તે સુખી ઘરમાં પડી હોય અને ત્યાં ચાકર નોકર કામ કરનાર હોય તો તે વિના કામકાજે શરીર બગાડેછે. બાળલગ્નની રૂઢીથી છોકરીઓને સારૂં શીખવાનો પ્રસંગ આવતો નથી. આ બધી પીડાઓ ને અડચણો જાણવામાં છતાં માતાઓ પોતાની દીકરીઓના સુખનો વિચાર ન કરે તો તે પોતાના ફરજંદ ઉપર એક જાતનું ઘાતકીપણું વાપરેછે, અને તે સંતાન પ્રત્યેની પોતાની ફરજ અદા કરતાં નથી તેથી પાપમાં પડેછે એમ સમજવું. દીકરીઓનો સંસાર ઘણી માતાઓ બગાડેછે. બાળપણમાં પરણાવી દેવાની અને પોતાના હાથ કંકુના કરવાની તે હઠ લેછે, આજુબાજુનો વિચાર કર્યા વગર તે અમુક ઠેકાણેજ પરણાવવાની જીદ કરેછે. દીકરીને શિક્ષણ આપવાના કામમાં પણ તે આડી આવેછે અને કેટલીકવાર તો તે દીકરીને સાસરે જતાં ઉંધી શીખામણ આપેછે.

ઘર એ સ્ત્રીનું કહેવાયછે અને તેથીજ તેને ઘરધણીઆણી કહેછે. ઘરનું રાજ્ય તેને સોંપાએલું હોય છે, પરંતુ આપણે ઘણીવાર જોઈએ છીએ કે સ્ત્રીઓ રાજ્યસત્તા ખોઈ બેઠેછે, કેમકે તે ચલાવવાની તેનામાં શક્તિ કે આવડત હોતી નથી; એને માટે જે જ્ઞાનની જરૂર તે છે તે મેળવતી નથી; એને માટે જે અનુભવ જોઈએ તે તે સંપાદન કરતી નથી; એને સારૂ જે સામદામ ઉપાય લેવા જોઇએ તે લેતાં તેને આવડતા નથી. કાં તો તે અતિ મિજાસી હોયછે કે કાં તો તે અતિ બહી નીકળેછે, એટલે ઘરનાં માણસો કાં તો કંટાળેછે કે કાં તો તેને ગણકારતાં નથી. ઘરખરચો ચલાવવામાં કાં તો તે અતિ ઉદારતા દેખાડેછે, કે કાંતો તે અતિ કંજુસાઈ બતાવેછે. તેનું પરિણામ એ આવેછે કે કાંતો તેનું રાજપદ તેનો ધણી છીનવી લેછે, કે કાંતો તેથી ઘરની ખરાબી થાયછે. ઉડાઉપણાથી ઘર ખાલી થઈ જાયછે, ને કંજુસાઈથી ઘરમાં રહેનાર હેરાન થાયછે. મધ્યમ માર્ગ કરકસરનો પકડ્યા વગર ઘર સારી રીતે ચાલે નહિ. ઘરમાં વૃદ્ધ વડીલો સાથે ને નાનાં બાળકો સાથે કેવી રીતે વર્તવું

તે ઘણી સ્ત્રીઓ જાણી શકતી નથી. બધાંના મિજાજ એકસરખા હોતા નથી. તેથી ઘર નિભાવવામાં ઘણી યુક્તિ કરવી પડેછે. કેટલીકવાર "આપણું ઉઘાડું ને ખાજે ડાટા"ની માફક-ખાવાપીવામાં ને ખરા સુખનાં સાધનોમાં કંજુસાઈ કરવામાં આવેછે, અને દરદાગીના પાછળ અને નાતવરા પાછળ ઘેલાળપણુ બતાવવામાં આવેછે. લોકનાં વખાણ સાંભળવા માટે ફુલણજી થવું એ ચલાવા લાયક નથી. પેટે પાટા બાંધી વેતરૂં કરવું અને શુભાશુભ પ્રસંગે ઘીની છોળો ઉડાવવી એ શું ડહાપણ ભરેલું છે ?

છોકરીઓને વળી કસરત કેવી એવું ઘણાં બૈરાં કહેછે, અને નિશાળમાં કસરત ચાલતી હોય તો તે વિષે હાસ્ય કરેછે. જેમને ઘરના કામકાજથી અંગકસરત જોઈએ તેટલી થતી હોય તે છોકરીઓને બીજી કસરતની જરૂર નથી, પરંતુ જેમને ઘરનું કામકાજ કરવું ન પડતું હોય તેમને કસરતની ખાસ જરૂરછે, કેમકે લોઢાની માફક શરીર પણ ઘસાયા વગર કટાયછે ને ખવાઈ જાયછે. પ્રાણીમાત્રને ઈશ્વિરે કામકાજ કરવા સરજ્યાં છે. પશુપક્ષીઓ આખો દહાડો ફર્યા કરેછે. "ફરે તે ચરે" એ કહેવત પણ એથીજ કેહલ થઈછે. જેણે કામ કર્યું તેણે કામણ કર્યું એ કથન ખોટું નથી. કામ કરવામાં નાનમ નથી. કામ ન હોય એટલા માટે આખો દહાડો પડી રહેવું કે બેસી રહેવું એ બરાબર નથી. એથી અનેક જાતના રોગ અંગમાં દાખલ થાયછે. શ્રીમંત લોકને ત્યાં સંતાનની ખોટ હોયછે તેનું કારણ મુખ્ય કરીને શરીરની નિર્બળતા છે. બેસી રહેવાથી ખાધેલું પચતું નથી અને તેથી શરીર નબળું પડેછે. દેવ દેવસ્થાન ગામની બહાર દૂર રાખેલાં હોયછે તેનું એક કારણ લોકોને દર્શન કરવા જતાં કસરત અને ખુલી હવાનો લાભ મળે. પણ શ્રીમંતના બૈરાં તો જાણે પૃથ્વી ઉપર પગ પણ ન મંડાય તો સારૂં એમ સમજી દર્શન કરવા પણ ગાડીઓમાં બેસીને જાયછે. ગામ કરતાં બહારની હવા વધારે સ્વચ્છ હોયછે. ઘરના બંધિઆર ઓરડામાં રાતદિવસ કાઢવાથી ખુલ્લી ને સ્વચ્છ હવાનો લાભ મળતો નથી. જ્યારે દરીઆ કાંઠે સેંકડો પારસણો ને મડમોને ફરતી જોઈએ છીએ ત્યારે ત્યાં હિંદુ-ખસ

કરીને ગુજરાતી સ્ત્રીઓ જવલેજ નજરે પડેછે. હવા અજવાળાનો વિચાર કર્યા વગર જો ઝાડનાં કુંડાં અંધારામાં મૂકવામાં આવે તો ઝાડ કરમાઇ જાયછે. એક ભેંસને ૭ માસ સુધી અંધારા કોઠીઆમાં પુરી રાખવાથી તેનો રંગ બદલાઈ ગયો હતો. આ ઉપરથી ખુલ્લી ને સ્વચ્છ હવા અને પ્રકાશનો લાભ કેટલો છે તે સમજાશે.

અંગબળની સાથે બુદ્ધિબળ વધારવાની જરૂર છે. જેમ શરીર બળવાન હોય તેમ મગજ પણ બળવાન થાયછે. પરંતુ એ બંનેને કસવાની ને ઉપયોગમાં લેવાની જરૂર છે. બુદ્ધિબળ વધારવા માટે છોકરીઓને શિક્ષણ આપવુંજ જોઈએ, સૌથી સારૂં શિક્ષણ માતા આપી શકેછે. કેમકે તેના સંગમાં છોકરાં રાત દહાડો રહેછે; પણ એ કામ માટે આપણા દેશની થોડીજ માતાઓ લાયકાત ધરાવેછે. પોતેજ ભણેલી ન હોય તો પોતાનાં છોકરાંને તે કેમ ભણાવી શકે ! પોતેજ બીકણ બિલાડી હોય તો પોતાનાં છોકરાંને તે હિમ્મતવાન શી રીતે કરી શકે ? પોતેજ નીતિ, રીતિ, વિવેક જાળવતી ન હોય, તો તે પોતાનાં છોકરાંને લક્ષણવંતા કેમ કરી શકે ? જેટલું જ્ઞાન આપણાં છોકરાં નિશાળમાંથી આઠ દસ વરસની વયે મેળવેછે તે કરતાં પણ વધારે જ્ઞાન વિલાયતમાં છોકરાં પાંચ છ વર્ષની વયે ગૃહ-શિક્ષણથી પ્રાપ્ત કરી શકેછે. છોકરીઓ નિશાળમાં લાંબી મુદત રહી શકતી નથી. કેમકે તેમને પરણાવી હોય તો નાની વયે સાસરે વળાવી દેછે, અને સાસરે ગયા પછી નિશાળમાં મોકલાય નહિ એમ લોકો સમજેછે; એનું પરિણામ એ થાય છે કે છોકરીઓ થોડું ને નજીવું જ્ઞાન માત્ર નિશાળમાંથી મેળવી શકેછે, અને તે થોડી મુદતે વિસરી જાયછે, કેમકે પાછળથી પુસ્તકો વાંચવાનો કે અભ્યાસ આગળ વધારવાનો તેને પ્રસંગ મળતો નથી. આવું ટુંક ભણતરીડું શિક્ષણ શા કામમાં આવે ? ઘરનો હિસાબ રાખતાં પણ તેને આવડતો નથી, તેથી ઘરની વ્યવસ્થા ચલાવવામાં તે કાચી પડેછે. ઉંચી જાતના શિક્ષણ વગર સ્ત્રીજાતિ સુધરવાની નથી. અને જ્યાં સુધી સ્ત્રીઓ અજ્ઞાન રહેશે ત્યાં સુધી દેશની સ્થિતિ સારી સુધરવાની નથી. આપણે આવી

"અમે અમારૂં કામ યોગ્ય રીતે કરીશું તોજ તમારો સંસાર આગળ ચાલશે.
"તમારો સંસાર આગળ ન ચાલે તો અમને પણ હાનિજ છે. મારી તો
"એવી બુદ્ધિ છે." આ સાંભળી વિદ્યાચતુર હસ્યો અને બોલ્યોઃ-ઠીક તને
"પણ ભલું મનવતાં આવડેછે. આપણામાં સ્ત્રીઓ પોતાને પતિની દાસી
"કહેવડાવે છે, સેવકનું કામ છે કે સેવ્યને મોટપ આપવી. પણ અમે તો
હવે ઇંગ્રેજી ભણ્યા એટલે આપણા હક સરખા !"

ગુણસુંદરી–"કોણ કહેછે જે હક સરખા નથી? ખાવું, પીવું સર્વે તમારે
"ને અમારે સરખું જોઈએ છીએ. પણ સરખા હક કરીને તમારાથી ગર્ભ
"ધરાવાનો નથી ને અમારાથી અમારૂં કામ છોડાવાનું નથી, સેવ્ય સેવક
"એ નામથી કોઈ મોહું નાનું બનતું નથી. શેઠ નોકરને વાસ્તે મજુરી કરે
"છે ને નોકર શેઠને સારૂ મજુરી કરે છે. દેખાવમાં શેઠ ઉપરી ને નોકર
"હાથ નીચે, પણ ઉભયને પરસ્પરની ગરજ. હાથ ઉપર ને પગ નીચે એથી
"ઇશ્વિરને મન હાથ વધારે નથી ને પગ ઓછા નથી. શાના વગર ચાલશે?
"સ્ત્રી પુરૂષને પણ એમજ છે. મારા ને તમારા સરખા હક, પણ મને ઇશ્વિરે
"તમારા કરતાં ચાર તસુ નીચી કરી તે કંઈ ઉંચાં થવાશે ને સ્ત્રી મટી
"પુરૂષ થવાશે? અમારા કામમાં તમે અમને અયોગ્ય હરકત કરતા હો,
"અમને માણસને ઠેકાણે ઢોર ગણતા હો ત્યારે તમારા દોષ. આ તો શું?
"પુરૂષ તો પુરૂષનું કામ કરેસ્તો, ને સ્ત્રીએ ઘરની ચિંતા ન ઉપાડવી, ને ટાલાં
"ઠમકાં બની ટાપટીપ કરી ગપાટા મારવા ને બેસી રહેવું ને ધણીને કહેવું
"કે મારે તો ખાવાનું જોઈએ, પહેરવાનું જોઈએ, રસોઈઓ જોઈએ ને
"તમારા માબાપ વૃદ્ધ થયાં માટે હું કાંઈ મારૂં જોબન જવા દઉં?–એ તો
"કેવું કે તારૂં મારૂં સહીઆરૂં ને મારૂં મારૂં પોતાનું. આપણે એવ
"થઈ આપણું ઘર બગાડવું ને દીકરીઓને એવી કરી જમાઈનાં ઘર બગા
"ડવાં, એ તો બહુ સારો ધંધો માંડયો. તમે બહાર દિવાન થાવ તો તમારૂ
"ઘર દિવાનના જેવું કરવું, તમારા કુટુંબને દિવાનના કુટુંબનું સુખ આપવું
"ને તમે તમારા બહારના કામના બોજામાંથી થાકી ઘેર આવો ત્યારે તમારી

"પદવી જેટલા ઉંચા સુખસંસારમાં તમને લઈ લેવા એ અમારૂં કામ ને
"એમાં અમારી વડાઈ.'

"વારૂં હું દીવાન થઉં તો એમ કરજો. હાલ તો આપણા આ નાના
"ઘરમાં તહારી ચતુરાઈ કેટલી પહોંચેછે તે દેખાડજો. પણ હાલ અભ્યાસ કેમ
"ચાલે છે ?" વિદ્યાચતુરે પુછ્યું ને ગુણસુંદરી નરમ જવાબ આપશે એમ ધાર્યું.

ગુણસુંદરી:–"અભ્યાસ ? આ બધોએ અભ્યાસજ છે કની ? કાગળનું
'પુસ્તક કે સંસારનું પુસ્તક જેમાંથી શીખીએ તેમાંથી શિખાય !–વંચાશે
"હળવે હળવે-ત્યાર સોરૂં બધું રસ્તે પડશે એટલે, હાલ તો ઘરમાં ગમ્મત
"છે. ચાર વાગે કુકડો બોલતાં ઊઠી તમારી પાસેથી નીચે જાઉંછું તે તમને
"ખબર છે. જઈને પહેલું કામ એ કે ઘરમાં દીવા કરૂંછું એટલે તમારા
"ઘરમાં અંધારાનું અજવાળું થાયછે. ચાકર બિચારો બાર વાગે સુવા પામેછે
"તેને ઉંઘમાંથી ઉઠાડવાનુ પાપ વહોરવું એ સવાર થતાં પહેલાં મારૂં બીજું
"કામ. શું કરૂં ? કોઈ જાગે નહી એમ ધીમે ધીમે ઉઠાડવાનું કરૂંછું, તે કોઈ
"વખત તો ઊઠે અને કોઈ વખત તો દયા આવેછે એટલે સુવા દઉંછું. પછી
"એ ગરમ પાણી મૂકે કરે એટલામાં હું મારી મેળે દાતણ બાતણ કરી,
"મારી જાતનું કામ કરી નહાઈ ધોઈ, ચોટલો ચાંલ્લો કરી પરવારૂંછું.
"ત્યારપછી સાસુજીની પૂજાની સામગ્રી તૈયાર કરી એ ઊઠયાં હોય એટલે
"એમને સ્વાધીન કરૂંછું. એ કામ બીજા કોઈને સોંપુ પણ એમનો સ્વભાવ
"ચટવાળો ને આકળો ને તેથી જેને સોંપું તેને ને એમને બેને દુઃખ થાય
"એવું છે માટે હુંજ કરૂંછું. એટલામાં ઘરમાં સઉ ઊઠયાં હોય તો પોતપો-
"તાનું કામ કરવામાં રોકાય તેટલી વારમાં રસોઈનો સામાન હું તૈયાર કરૂંછું.
"દુઃખણા બેન ઘણું ખરૂં દિલગીર રહ્યાં કરે છે. એટલે કામ કરતાં કરતાં
"વિચારમાં પડી જાય છે ને એમનાથી હેરાફેરા થતા નથી એટલે રસોઈમાં
"નાવાનું એમને ઠીક પડે છે ને કુમારીને સાથે શીખવાને નવડાવુંછું.
"*આપણે શીખીએ ત્યારે ઠીક ન પડે ને બહેન શીખવે ધમકાવે તેથી*
"હરકત નહી. ઘરમાં હાલ છોકરાં બહુ થયાંછે તેમને નવરાવવાં, શણગારવાં

"વગેરે કામ સુંદરભાભીને ગમેછે ને એમની મેજે કર્યા કરેછે. ચંચળબેન
"સવારનો વખત વડીલને સારૂ ચહા, ઓસડ વગેરે તૈયાર કરવામાં ગાળે
"છે અને હું ઘરમાં સૌને સારૂ હેરફેરા કરૂંછું ને સામન સુમનની ગોઠવણ
"કરાવી ચાકર ઉપર દેખરેખ રાખુંછું, એનાપર દયા રાખું છું ખરી પણ
"દેખાડતી નથી કારણ દયા દેખાડીએ તો બગડી જાય. આમને આમ આખો
"દિવસ ચાલ્યો જાય છે ને ઘરમાં આનંદ વર્તે છે."

૧૩૨—ચંદ્રકાન્ત ને વિદ્યાચતુરનું કુટુંબ.

મનહરપુરીમાંથી માનચતુર સ્વારોને લઈ નીકળ્યો તે પછી એના ઉતારામાં સર્વે સુવાને વેરાઇ ગયાં અને પોતપોતાની પથારીમાં સુતાં પણ બરોબર ઉંઘ્યાં નહી, ચંદ્રકાંત પાછલી રાતના ત્રણ વાગતાં વિચાર કરતાં કરતાં ઉંઘી ગયો અને સરસ્વતીચંદ્રનાં સ્વપ્નોમાં પડ્યો. સુંદરગૌરી રોતી રોતી નિદ્રાવશ થઈ. ગુણસુંદરી સુતી ખરી પણ આંખો ઉઘાડી રાખી મ્હોડા સામું જોઈ રહી અને પ્રાતઃકાળમાં ઊઠી ત્યાંસુધી વિચાર અને ચિંતામાં કાળ ગાળ્યો. પ્રાતઃકાળ થતાં સર્વે કંઈ કંઈ કામમાં વળગ્યાં અને ઉંચે જીવે કામ કરવા લાગ્યાં. ચંદ્રકાંતનું આતિથ્ય કરવાનું કુસુમને માથે આવ્યું ચંદ્રકાંતને ચા પાવાનું અને દૂધ પાવાનું કામ કુસુમે કર્યું એટલુંજ નહી, પણ એ નવરો પડે અને મિત્રશોકના વિચારમાં પડી ઉદ્વેગમાં ન રહે તેને માટે વિનોદ કરવાનું કામ પણ કુસુમે સાધ્યું

ઉતારાની ઓસરીમાં ચંદ્રકાંત બેઠો હતો ત્યાં એને સારૂં કુસુમ એક બે પુસ્તક લેઈ આવી અને બોલી; "ચંદ્રકાંતભાઈ, ગુણીયલે આ પુસ્તક "કુમુદબ્હેનને શીખવેલાં છે અને મને શીખવવાનાં છે. પણ મારા પિતાજી "પણ એ પુસ્તકોના રસીઆ છે માટે તમને પણ રસ પડશે ખરો."

પુસ્તક જોતા જોતા ચંદ્રકાંત સુખી અને દુઃખી થયો. આ સુકુટુંબનો સદભ્યાસ અને સદાગ્રહ જોઈ સુખી થયો. પોતાના મિત્રનો અને એ કુટુંબનો સંબંધ કથાશેષ થયો સ્મરી દુઃખી થયો. કુસુમ તેના નિઃશ્વાસ ચેતી ગઈ અને બોલી.

"ચંદ્રકાંતભાઈ, સરસ્વતીચંદ્રનો દોષ તો મને દેખાતો નથી, પણ મને
"એમ લાગે છે કે ઘર છોડી રોહિણીમાં કૂઓ જેવું ફરવાનું એમને પ્રથમ
"થી જ કંઈ મન હશે"

કુસુમા પણ આ પ્રશ્ને ચંદ્રકાંતને કહ્યા પો "બહેન, તમને રોહિણીમન
કૂઓ ક્યાંથી માલમ્યો?'

'એને પણ ઘર છોડી આથડવાનું મન થયું હતું તેમ આમને પણ
"થયું હશે'

"પણ એ કાંઈ સારું કહેવાય?"

"મને તો એમ આથડવું બહુ ગમે હું તો ગેરજ ગુણીયલને કહું છું
"કે ધરમાં ને ઘરમાં શું ભરાઈ રહેવું? ખરું પૂછો તો ભક્તિશીર નવાનું મે
"જ ઠરાવ્યું હતું મને તો લાગે છે કે એમને બધે ફરવાનું મન થયું હતું
"અને ઘરના આવું થયું એટલે બધાને માથે ટોપી પાડવાનો લાગ ખોળી
"ભાઈસાહેબે મનમાનતું કર્યું!"

'તે તો પરણીને પણ થાત'

"પણ એ બધી બાબુમરજી પીગ આ જુવોને કુમુદબહેનને પરણ્યા
"નુજ કૂળ છે કની? મારે કાંઈ છે? પરણ્યા એટલે પડ્યા!!"

"બહેન! એવું બોલાય નહીં હો!'

કુસુમ કંઈક શરમાઈ ગઈ ને મનમાં બડબડી, 'ગયું! કોઈની સાથે
'બગ ભાગે એટલે તુટીગાઈ હાથમાં ન રહે" રોગથી, વાત ફેરવી, બોલી.

"હું તો સમજું છું તે એટલા માટે કે મને તો સરસ્વતીચંદ્રનો
"જ વાંક જણાતો નથી અને જ્યારે બધું જાણીજોઈને નીકળ્યા છે ને
"એવા ચતુર પુરુષ માંઈ વિચાર કરીને જ નીકળ્યા હશે મહારાજશ્રીઆગ
"હશે તો એમની પાસેથી શું જુદાનું હતું? મને તો લાગે કે જ
"પણ એમને મનજ થયું હશે"

'એમાં તે મન શું થવાનું હતું?"

"એ જ્યારે અમારે ઘેર આવ્યા હતા ત્યારે શેક્સપિયર વાંચતા હતા
"તેમાંની એક વાત એમણે મને કહી હતી. તેમાં વેરોનાનગરીનો ગૃહસ્થ
"વેલેંટાઇન ચોર લોકમાં ગયો ત્યારે ચોરનો સરદાર થઈ રહ્યો હતો.
"સરસ્વતીચંદ્રે પણ એમ કરવાનું કેમ ન ધાર્યું હોય? એમાં પણ એક
"ગમ્મત છે."

"ચોરમાં ભળવું એ કાંઈ સારૂં!"

"બહારવટીઆ કાંઈ ચોર કહેવાય?

"ત્યારે બીજું શું?"

'એ તો રાજાના સગા તે ન બને ત્યારે બહારવટું લે રાજાઓ
"લડે ત્યારે મારે તે કંઈ ખુન થાય?" આ મુગ્ધ પણ બુદ્ધિશાળી
"વાર્તાથી ચંદ્રકાંતનું દુઃખ અર્ધું ઓછું થયું. વધારે બોલેછે એટલામાં
"બારણે હોંકારા થયા.

કુસુમે બારણે જોયું, મુખી ઘોડો દોડાવતો આવતો હતો અને જે
મળે તેને વિજયસમાચાર કહેતો હતો, એટલે એના દોડતા ઘોડા પાછળ
લોક દોડતા હતા અને આનંદના હોંકારા થતા હતા. થોડી વારમાં તો ગુણ-
સુંદરી, ચંદ્રકાંત, અને સર્વ મંડળે આ સમાચાર વીગતવાર મુખીના મુખથી
સાંભળી લીધા પા કલાકમાં આનંદ પ્રવર્તી ગયો અને સર્વ સમાચાર જુના
થઈ જતાં મુખી ચાલ્યો ગયો. હવે તો માત્ર માનચતુર અને કુમુદસુંદરીની
વાટ જોવાના ઉમંગમાં અને આનંદભરી આતુરતામાં એક પળ એક જુગ
જેવી લાગવા માંડી. એમ લાંબો થતો કાળ કેવી રીતે ગાળવો તે ન સુઝતાં
ચંદ્રકાંત ઓસરીના ઓટલા ઉપર માર્ગમાં દૃષ્ટિ નાંખતો ઉભો અને
સ્ત્રીમંડળ ઉતારામાં પોતાના શયનખંડમાં જઈ બેઠું. થોડીવારમાં ગુણસુંદરી
બોલી, "કુસુમ, ચાલ, એકલાં છીએ એટલામાં ભમરો ગાઈએ એટલે
"વખત જશે."

- સુંદર બોલી; "કુસુમ સારંગી વગાડે તો ગાવ."

કુસુમ એક પેટી ભણી દોડી અને ઉઘાડી તેમાંથી સારંગી કહાડી વગાડવા લાગી, અને તેમાં સ્વર બરોબર ઉતારવા માંડયો એટલે બોલી.

"ગુણીયલ, હું કમલિનીવાળું પદ બોલીસ અને તું ભમરો બોલજે."

સારંગીના સ્વરથી ચંદ્રકાંત ચમક્યો. આ ખંડ અને ઓસરી વચ્ચે વ્હેંતની જાળી હતી તેમાંથી આ રમણીય દેખાવ એ જોવા લાગ્યો. ખાટલાની પાંગથ ઉપર સુંદર બેઠી હતી તેને ખભે હાથ મુકી ગુણસુંદરી પણ બેઠી હતી અને એની ગોર સુંદર કાંતિ એકબીજામાં એવી તો ભળી ગઈ દેખાતી હતી કે બે નહી પણ એકજ સ્ત્રી બેઠેલી લાગતી હતી. સામે એક પગ પેટી-ઉપર વાંકો અને એક પગ જમીન ઉપર સ્વસ્થ રાખી કુસુમ કેળના છોડ જેવી ઉભી હતી અને નાજુક સારંગી કેળના પાંદડા જેવી લાગતી હતી. ધીમે ધીમે કુસુમનો સ્વર અને સારંગીનો સ્વર એકઠો મળી નીકળવા લાગ્યો.

> "દૂર દૂર દૂર દૂર જા, ભમરા, તું દૂર દૂર !-(ધ્રુવ)
> "કમલિની હું કોમળ દળવાળી,
> "કાંટાવાળો તું ક્રૂર ક્રૂર ! જા. ભમરા૦
> "ભોગી પરાગનો, અટયા, તું એકલા
> "સ્વાર્થવિષે છે શર શર ! જા. ભમરા૦

કુસુમે છેલ્લું પદ વારંવાર ગાયું, સુંદર પણ ઝીણેથી ગાવામાં ભળી, અને સારંગીની ધુન મચી રહી. થોડી વારમાં ગુણસુંદરીનું ગાન કિન્નરકંઠમાંથી નીકળવા લાગ્યું; અને ખંડ બહાર ચાકરો પણ કામ કરતા અટકી પળવાર કાન માંડી ઉભા.

> "કમલિની ! ખોટું સમજ્વે તું શરી !
> "માનિની ! આમ ન ભૂલ ભૂલ ! માનિની૦ (ધ્રુવ)
> "રાત રાખીને કેદ કરે, બની
> "વજ્રસમું કુંળું ફુલ ફુલ ! માનિની૦
> "તજી કુસુમવન, કામી કમળનો
> "શિર ધાલે પરાગની ધુળધૂળ ! ! માનિની૦ !"

ફરી ફરી ગાવામાં ત્રણે જણ બજ્યાં અને પા ઘડી તેમના સ્વરની અને સારંગીની રમઝટ ચાલી, એટલુંજ નહી પણ

"શિર ધારો પરાગની ધૂળ ધૂળ ધૂળ ધૂળ"

એટલું ગાતાં ગાતાં તો કુસુમસુંદરીના પગ, હાથ, અને લલાટ વેગભર્યું નૃત્ય કરી રહેવા લાગ્યાં અને એ નૃત્ય પ્રસંગે તે, વર માગવા ગયેલી દેવકન્યા પાર્વતી–સન્મુખ મહાદેવીને પ્રસન્ન કરવા દિવ્ય નૃત્ય કરતી હોય, અથવા કાઠી અને માની આરસ જેવી પ્રતિમાઓ પાસે કુવાન પેઠે ઉભી રહી હોય, એવી દેખાવા લાગી. આખરે આ તાનમાં સુંદરે હસી પડી ભગ પાડ્યો.

'કુસુમ! હવે તો બરાબર નાચી? વાહ! વાહ! હવે તો ચંદ્રકાંતને 'બોલાવ તારી ફજેતી જોવા!" સુંદરગૌરી ઊઠી અને સામેથી કુસુમને વળગી પડી અને વહાલથી એને ગાલે ચુંબન કરી, નીચી વળી, એના મોં સામુ જોઈ પૂછવા લાગી.

"તને વળી આ કોણે શીખવ્યું અને ક્યાંથી આવડ્યું? બોલ, બોલ!"

કુસુમ સુંદરની છાતીમાં મોં ઘાલી શરમાઈ થોડી વાર ઉભી રહી; મઠી હળવે રહી આઘી ખસી ગુણસુંદરીની પાસે જઈ બેઠી અને નીચું જોઈ રહી. એને ગોરે ગાલે શરમના શેરડા-પડી ગયા અને ગાલના મધ્ય–ભાગમાં નારંગીનો રંગ ચળકવા લાગ્યો. ગુણસુંદરી એને વાંસે ધીમેથી હાથ ફેરવવા લાગી અને મલકતે મોંયે બોલી.

"કુસુમ, વારુ કહે જોઈએ, આ ક્યાં શીખી?"

કંઈક હીંમત આણી હજી નીચું જોતી કુસુમ બોલી.

"આટલું બધું પૂછોછો તે શું કંઈ આમાં નીચું છે?"

"ના, ના, ઉંચું હશે!" સુંદર હસતી હસતી બોલી.

'જો નીચું હોય તો માલવિકા અને ઇરાવતી કેમ નૃત્યકળા શીખતાં હતાં? પુછો ગુણીયલને.' વળી કંઈક વિચાર કરી સંભારી કહાડી બોલી; વારુ જુવો, આ આપણી ગુજરાતીમાંએ સામળભટની વિદ્યાવિલાસિની 'નૃત્યકળા શીખી હતીસ્તો!'

"એ તો ઠીક. પણ તું ક્યાં શીખી ?" ગુણસુંદરીએ પૂછ્યું.

"મ્હારાજને આપણે ઘેર તેડયા હતા ત્યારે નૃત્ય કરાવ્યું હતું તે "સઉએ ચકમાં રહી જોયું હતું તે ભૂલી ગયાં હશો !" હવે કુસુમને ઉંચું જોવાની હિંમત આવી.

"ઓ મારા બાપરે ! તે, કુસુમ, તું એટલું એક વાર જોયાથી આટલું "શીખી ગઈ ! મારી કુમુદને તો આવો છંદ કંઈ વળગતો ન હતો !" સુંદર બોલી. કુસુમ ખીજવાયા જેવી દેખાઈ.

સુંદરને આંખ વડે ગુપ્ત અણસારો કરી ગુણસુંદરી બોલીઃ–"એ તો "જેમાં જેવી આવડ. પણ હું તો પૂછું છું એટલા માટે કે તને આ કળા "ગમતી હોય તો તારા પિતાને કહી આમાં પણ કેળવણી આપનાર રાખીએ."

પિતાનું નામ સાંભળી કુસુમ ગભરાઈ. કેળવણી આપનારનું નામ સાંભળી ચમકીઃ–"તે કોણ રાંડ નાયકા મને કેળવણી આપનાર હતી? તમે "પણ ગુણીયલ, ઠીક છો !" રીસાઈને કુસુમ માનાથી પણ જરીક છેટે જઈ બેઠી.

"ત્યારે તું કહે તે કરીએ."

"અમારે શીખવું હશે તો આટલું કોણ શીખવવા આવ્યું હતું ? ને "વળી પિતાજીને જણવવું છે !"

"ત્યારે સાસરીઆંને જણવીશ !"

"હા તે એવી વાતો નહીં હોય જે પીયરીઆંએ ન જાણે ને સાસરીઆંએ ન જાણે ?"

"ત્યારે બીજું કોણ જાણે ?—તારો વર ?" સુંદરે વીજળીની ત્વરાથી પુછ્યું.

કુસુમ ઊઠી, કાકીને બે ખભે બે હાથેલીઓ વડે જરીક ચાંપ્યાં, અને ખંડ બહાર દોડી ગઈ. એ દોડી બારણાબહાર નીકળતી હતી એટલામાં એની પાછળ હસતી હસતી સુંદર જરીક મોટેથી બોલીઃ–"એ તો એજ ! હા ! "અમે સમજ્યાં તારા મનનો ઉત્તર." ગુણસુંદરી વિચારમાં પડી.

'કેમ, ભાભીજી, વિચારમાં પડ્યાં !" સુંદરે પૂછ્યું. [તે] સ્વરની

"આ કુસુમ જુએ એટલું શીખે, સાંભળે એટલું સરત રાખે, ગમે
"એટલું બોલે અને ગાલી ગલાપ નહી. આપણા ઘરમાં તો ઠીક છે, પણ
"કોણ જાણે કોણ વર મળશે અને સાસરીઆમાં એના આ ગુણ દોષરૂપ
'થશે અને એ દુઃખી થશે. સાસરે તે આ પુતળું કેમ સમાશે ?"

"વારુ, એવા એવા વિચાર તે આજથી શા કરવા ! સૌ સૌનું પ્રાર-
"બ્ધ સાથે બાંધી ફરેછે."

"હવે કાંઈ વિચાર કરવાની વાર છે ? હવે તે ક્યાં સુધી આમ કુમારી
'રખાઈ ? એનું કાહું તો જુઓ. રાત્રે નહી એટલી દહાડે અને દહાડે નહી
"એટલી રાત્રે વધેછે ! ગળકું કેવું જોતા જોતામાં વધે !"

"હાસ્તો. મારી કુમુદનાથી આટલી નાની છે પણ એને તો ક્યાંયે
"ઢાંકી નાંખે એવી આ થઈ છે." સુંદરને પણ કાંઈ વિચાર સુઝ્યા અને
દેરાણીના પ્રવાહમાં ભળી ગઈ.

"અને મોટીબ્હેન તો એને મીરાંબાઈ જેવાં રહેવાનું મન થાય છે."

"હા ! બાઈ આ તમારી દીકરી જેવી તો કોઈએ દીઠી નહી."

"એને મીરાંબાઈ થવું છે, એને ઘરમાં બંધાઈ રહેવું નથી, એને
"વિલાયત મોકલીએ તો ત્યાંએ જવું છે, તળાવમાં તરતાં શીખી, અને અધુ-
"રામાં પુરૂં નાચતાંએ શીખી ! સાપનો ભારો સાચવવા જેવું વિકટ કામ છે."

"પણ એનામાં હજી કળી આવ્યો નથી."

"હા, એટલું વળી ઠીક છે. પણ કુમુદના જેવી ગરીબડી નથી કે જ્યાં
"જેમ ત્યાં સમાય. સિંહણ જેવી તેને તો સિંહ જોઈએ તે કાંઈ ભરી
"રાખ્યા છે જગતમાં ?'

"એ તો ખરૂં છે.'

"જો સરસ્વતીચંદ્ર જડે અને કહ્યું માને તો એમને હાથ તો રહે
"ખરી. પણ જે ધણીને દશ લાખ રૂપીઆની ગાદી છોડતાં વાર ન લાગી
"તેને આપણે તે શું સમજાવનાર હતાં ?

"એ દે ચંદ્રકાંતના હાથમાં કંઈ વાત હશે."

"હા, એટલાજ સારુ હું કુસુમને એમની નજરે જરા પડવા "દઉછું કની ?"

"એ તો ઠીક કરો છો."

"ચંદ્રકાંતે બારણે નિઃશ્વાસ મુકયો, અને આ વાતો સાંભળી મૂકી દઈ, કપાળે હાથ મૂકી, અસ્ત થઈ જઈ ગાદી ઉપર પડયો.

થોડીક વારમાં કુસુમ એની પાસે દોડતી આવી. "ચંદ્રકાંતભાઈ, "ચંદ્રકાંતભાઈ, ઉઠો જરી. મહારાજશ્રી આ રસ્તે થઈને પધારે છે તે અ-"હીંઆં ચક નાંખી દેવડાવીએ છીએ કે ગુણીયલ અને અમે.સૌ એમના "દર્શનનો લાભ પામીએ ! તમે આણી પાસ બેઠાબેઠા સ્વારી જોજો."

ઓસરીમાં ચાકરોએ ચક નાંખી દીધા, સ્ત્રીમંડળ પણ ગુપચુપ આવી મણિરાજની વાટ જોતું બેઠું, માર્ગ ઉપર ધામધુમ થવા લાગી, લોક તરવરવા લાગ્યા અને આઘે બુમ પડી: "પધાર્યા, પધાર્યા, મહારાજ પધાર્યા !"

કુસુમસુંદરી સ્ત્રીમંડળની એક પાસ ચકને એક છેડે લપાઈ જઈ બેઠી અને ચંદ્રકાંત દેખે નહી એમ જમીન ઉપર ચક બે આંગળ ઉંચો કરી, જરીક સુઈ ગયા જેવી થઈ, ચક અને ભોંયના વચાળામાંથી પોતાનું મોં દેખાય નહી એમ જોવા લાગી.

સુંદરે કુસુમના વાંસામાં પાછળથી ધીમી લાપટ મારી. કાકીનો હાથ કહાડી નાંખી હસતી હસતી ભત્રીજી જોવા લાગી અને ધીમે રહી બોલી;- "કાકી, એ તો આપણને કોઈ દેખે નહી એટલી સંભાળ રાખવાની છે. "આપણે ન જોવું એમ કાંઈ નથી."

સુંદર છાનું છાનું બોલીઃ-"હા. પણ ચક ઉંચો કરેછે તે !"

"સારુ ! સારુ ! એટલી ચોરી કરતાં આવડતી નહી હોય ? બોલો "જોઈએ, મેં તમારી પાસેથી શું ચોર્યું ? ખબર છે કાંઈ ?

"મોઈ રાંડ, ચોરી કરતાં એ આવડી" સુંદર જરી ઉભી થઈ શું સંભાળવા લાગી.

"બેસો, બેસો, એ તો જરા મારે માગ કરાવવો હતો તે ઉઠાડ્યાં."

"આ ચંદ્રકાંત અહીં ન હત કેની તો તારા માથાપર બેસત. મને 'પણ હગેછે!"

"હું એ મારો વખત જોઈ રહ્યું છું કે તમારાથી બોલાય નહી. ચંદ્ર-"કાંતભાઈ ન હત તો બેસત નહી તમારા ખોળામાં?"

"બેસ, બેસ હવે કાંઈ ઝાલનાં ઝલાયછે?"

કુસુમ મોહળાશથી બેઠી. આ વાતો એટલી ચુપકીદીથી કરી હતી કે પાસે બેઠેલા ચદ્રકાંતને કાને સ્વર સરખો ગયો ન હતો.

(સરસ્વતીચંદ્ર)

૧૩૩—ગંગાનો પત્ર.

ઓડ કરડી ભ્રમર ચડાવી સરસ્વતીચંદ્રે બીજો પત્ર વાંચવાનું આરંભ્યું. એને મથાળું ન હતું અને નીચે સહી ન હતી. માત્ર ચંદ્રકાંતની સ્ત્રી ગંગાના વાંકાચુકા અક્ષર હતા.

"તમારો કાગળ પહોંચ્યોછે. નણંદે ફોડી વાંચી આપ્યો છે. તમે "એ કાગળ જુદો લખી ઉપર ટીકટ ચોડવાનું ખરચ કર્યું તે કોઈને ગમ્યું "નથી તેથી મેં આ કાગળ સંસારીલાલને બીડવા આપ્યો છે. હવેથી તો "એમ પણ કાગળ નહી લખાય. કારણ સંસારીલાલને કાગળ આપવા જઉં 'એટલે ઘરમાંથી સઉ સનીઓ મારી વાતો કરેછે. તે તો જાણે કે ન ગાઠું પણ બિચારા સંસારીલાલ મારે માટે નકામા વગોવાય એ આણુજુગતું. તમારા "ઘરમાં જે વાત આણજુગતી નહિ થાય તે નવાઈ. હું મારી પોતાની વાતમાં "તો ઘુટડા ગળી જાઉંછું પણ આટલું આટલું તમે કરોછો તેનો પાડ ન "માને તો ધૂળ નાંખી; પણ ઉલટાં ખાય ને ખોદે તે આંપણાથી ખમાતું "નથી. તમારી વાતમાં કોઈ બોલે ત્યારે તો હું સઉને શેર શેરની ચડાવું "છું ને માથાની થાઉંછું. બાકી ઘરનું કામ ઉસેડીને કરૂંછું ને મને કાપડું "આપતાં સઉના જીવ કચવાયછે તે જુદું."

"બધાને બધું જોઈએ ને તમારે કે ફીઈ સરખીને પાઈ જોઈએ નહી
"એવો ધંધો છે. પણ વળી લખશો કે પરદેશ ગયો તોયે કુથલી કરેછે ને
"જંપવા દેતી નથી. માટે આટલાથી બધું સમજજો."

"ફીફી નીશાળે જાયછે તે સહુ બડબડેછે કે ઘરમાં રહેતી હોય
"તો કામ તો કરવા લાગે ને છોકરીઓને ભણીને શું કરવું છે. જમવાને
"વખત સઉને થયો હોય તોયે ફીઈને નિશાળને માટે મોડું થાય તેની
"ફીકર કોઈને નહી. બે દિવસ એણે ફી માગી તોયે કોઈને તે આપવા
"વખત ન મળ્યો. કાલ તો નંબર ગયો ને રોઈને ફી માગી ત્યારે એને
"ઉલટી ધમકાવી અને મારો મિજાજ હાથમાં રહ્યો નહી એટલે જુદ્ધ
"મચાવ્યું ત્યારે ફી મળી. હું રોઈ નથી માટે ફીકર કરશો નહી."

"ફીઈનો વિવાહ કરવાનો વિચાર ચાલેછે પણ ઠેકાણું તમને અણ-
"ગમતું છે તેથી સઉ અટક્યુંછે. બને તો તમને પૂછ્યા વગર પરભાર્યું કરી
"દેવા સુધી ઉમંગ રાખ્યો હતો. પણ હું કાગડી જેવી ચેતી ગઈ એટલે બીજું
"જુદ્ધ મચવ્યું ને તરત તો વાત તોડી નાંખો છે. ભાણાને કન્યા નથી તેથી
"સાટું થાય એવો તાલ હતો તેમાં તરત મેં ધૂળ નાંખી છે."

"આટલી નવાજુનીથી તમારૂં પેટ ભરાશે પછી પરદેશમાં અજીર્ણ
"થાય એટલું લખું તો મારેજ વેઠવું પડે, કારણ તમારા વગર બીજું કોઈ
"મારી દયા જાણે એમ નથી. કોણ જાણે. કેઈ રાંડ આ સંસાર ઘડવા
"જેટલી નવરી પડી હશે."

"બધાંને બકવું હોય તે બકે ને ઘરમાં પઈસા ખુટશે તો હું ચાંદ્રાયણ
"કરીશ ને મઉને સાથે ભુખ્યાં રાખીશ. પણ જેને શોધવા ગયા છો તેને
"શોધીજ આવજો ને હાથમાં આવેલા પાછાં નાસવાનું કરે તો આ કાગળ
"વંચાવી દાખજો દેજો કે ગંગાના જેવી બાયડીઓ ઘેર ઘેર વેઠેછે તે
"પહોંચી વળેછે તેનાથી હજારમા ભાગ જેટલી તમને તો કોઈએ ચુંટી
"પણ ભરી નથી ને એવા સકોમળ તમે થયા તેમ સઉ બાયડાઓ થશે
"તો બ્રહ્માએ ઘડેલી બધી બાયડીઓ કુમારી રહેશે. પણ બાપના વાંક માટે

"બાપડીને રોવડાવે એવો ન્યાય બારીસ્ટરે કર્યો તેનો ન્યાય તમારૂં જોઈ
"વકીલ કરી બેસશે તો બીચારાં કુમુદસુંદરી તો ગરદન માર્યાં સુવાં પણ
ગંગાભાભી તો તમારી કેરે વળગશે.'

૧૩૪—ચંદ્રકાંતનો પત્ર.

ગંગાના પત્ર નીચે ચંદ્રકાંતે લખેલું ટાંચણ વાંચવા માંડ્યું, "મને
"સમાચાર કહેતાં કે લખતાં કે મારી પાસે ઉજરા કહાડતાં મારી દયા ન
"જાણવી ને બીજા કોઈની બીક ન રાખવી. સ્વામી અને સ્ત્રીના અંતઃકરણ
"એક બીજા પાસે ઉઘડે એ તેમનો અનિવાર્ય અધિકાર છે. તેમાં માના-
"પિતા કે બહા જે કોઈ અંતરાય નાંખવા આવે તેને ધક્કો મારવામાં ધર્મ
"છે. એ ધર્મ ન પાળવાથી લગ્ન રદ થાયછે ને માબાપ છોકરાનું લગ્ન
"કરાવે ત્યારથી તેમને આટલી વાતમાં અધિકારનું રાજીનામું આપેછે. માટે
"આ વાતમાં કોઈનું કહ્યું માનવું નહી બાળક પ્રતિ આપણો ધર્મ પણ
"એવાંજ કારણથી અનિવાર્ય છે. ફઈના વિવાહ અને અભ્યાસની વાતમાં
"મેં કહ્યું છે તેજ કરવું અને કોઈની વાત ગાંઠવી નહી પણ માથાનાં
"થઈ ધાર્યું કરવું.

"કેટલાક સ્વામી માને વશ થઈ સ્ત્રી ઉપર જુલમ કરેછે અને કેટ-
"લાક સ્ત્રીને વશ થઈ માબાપ ઉપર જુલમ કરેછે. આ ઉભય જાતના
"સ્વામી અધર્મી અને અન્યાયી છે. એક પાસ માબાપ અને એક પાસ
"સ્ત્રી બે વચ્ચે ન્યાય કરવો એજ ધર્મ છે. પણ બે પાસાના વિશ્વાસ વિના
"આ ન્યાય શુદ્ધ થતો નથી અને તે શુદ્ધ હોય તો પણ તેનો અમલ
"બરોબર થતો નથી. ગંગાવહુ, આટલું સમજવા જેટલું મેં તમને ભણાવ્યાં
"છે. તમે મારી પાસે મન ઉઘાડી વાત કરી શકોછો એટલું ઘરનાં બીજાં
"માણસ કરે એમ નથી. તો તેમનો ને તમારો શુદ્ધ ન્યાય કરવો એ
"મારાથી બને એમ નથી. તમે નાનાં હતાં ત્યારે અરસપરસ સ્નેહ બંધાય
"અને મારાં માણસ તમારાં થાય અને તમે એમનાં થાઓ એટલો પ્રયત્ન
'મેં કરેલો છે તે તમને ખબર છે. તમે મોટાં થયાં ત્યાર પછી મેં તમને

"અને તેમને પુરી સ્વતંત્રતા આપી છે એટલે તમારે સઉએ એક બીજાને
"કેમ સંભાળી લેવાં અને કેમ સુધારવાં કે પાંસરાં કરવાં એ હવે તમારી
"ચતુરાઈનું અને તમારા મનગમાતું કામ છે તેમાં હું વચ્ચે પડવા ઇચ્છતો
"નથી. રોપશો તેવું લણશો ને તમારાં સુખદુઃખ તમે જાતે ભોગવશો-તે
"મારે માથે નહી. શાસ્ત્રના વચન પ્રમાણે પુત્રને સોળે વર્ષે મિત્ર ગણવો ને
"સ્ત્રી ઘેર આવે ત્યાંથી મિત્ર થાય. તેને સટે દેશરિવાજ પ્રમાણે મેં ગંગા
"વહુ વીશ વર્ષનાં થયાં ત્યાં સુધી તેમને બાળક ગણ્યાં ને તેમને ત્યાં સુધી
"રમાડયાં પણ ખરાં ને રોવડાવ્યાં પણ ખરાં. ત્યાર પછી એ અધિકાર
"છોડી તેમને કુલઅધિકાર આપેલો છે. એટલે હવે તમારે કે ઘરમાં કોઈએ
"એવી આશા ન રાખવી કે ઘરકુથલીના ન્યાયના કડાકૂટમાં ચંદ્રકાંત પડે.
"બાકી આપણી મિત્રતા તો મરતા સુધીની ઠરી, તેથી તમારી વાતો સાંભ-
"ળવા અને માગો ત્યાં તમને સારી શિખામણ આપવાને આપણ કેડ બાંધીને
"તૈયાર છીએ. તમારે જે જોઈએ તે માગવા તમારી સ્વતંત્રતા છે. તમે
'ઘેલું માગોછો કે ડાહ્યું માગોછો તે વિચારવાનું કામ તમે મિત્ર થયા
"પછી હું હાથમાં રાખતો નથી. કારણ પુરૂષ જે ઇચ્છે તે ડાહ્યું અને સ્ત્રી
"જે ઇચ્છે તે ગાંડું એ શાસ્ત્ર હું માનતો નથી. નાનાં છોકરાંની પેઠે મોટી
"ઉમરની સ્ત્રીઓને પણ સ્વામીની ઇચ્છાના સાંકડા ચીલામાં કેદ કરી ચલવવી
"એ વાત મિત્રધર્મથી ઉલટી છે અને એમાં જગતનું કલ્યાણ પણ નથી.
"કારણ પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીઓ ડાહી હોય એવું પણ હોયછે અને સ્ત્રીપુરૂષ એ
"બે મિત્રોએ સંસાર એકઠો ચલાવવો હોય અને એ બે જણે સુખી થવું
"હોય તો બે જણે કાળજાં ઉઘાડી એક બીજાને શાણપણ આપવું અને
"પુરૂષે સ્ત્રીનું કહ્યું કરવું કે સ્ત્રીએ પુરૂષનું કહ્યું કરવું તેના કરતાં બેમાંથી
"જે ડાહ્યું હોય તેનું ચાલે એ કરવું સારૂં છે. મારા કરતાં ગંગાવહુ
"ડાહ્યાં છે એમ હું માનતો નથી, પણ એમની પોતાની બાબતમાં હવે એ
"સગીર નથી માટે જાતે વહીવટ કરે એવો મેં ઠરાવ કર્યો છે. તમારે અને
"ઘરનાં માણસને કજીયા થાય ત્યાં તમારે તથા તેમને જેવો વહીવટ કરવો
"હોય તેવો કરવો. લડીને કે લડયા વગર કળા વાપરીને જે જીતશે તેનું

"ચાલશે આપણે એ કડાકુટમાં પડવાના નથી ને મેં તમને અને તેમને
"મોક્ષ્યુ ઘરમાં વડીલ તમારા તેમાં ! વચ્ચે નહી પડું, અને ઘરવહીવટ
"વહીવટ મારે તેમાં તમને પુછવાનો નથી તમારે આ વહીવટ કરવામાં
"જે માગશો તે આપીશ પણ ક્યાંથી ખૂટે ને તમે તણાયા ન્હો તો
"હવાડાનો વાંક નથી '
"સરસ્વતીચંદ્ર બાબત તમે લખ્યું તે ખરું છે લોક ધારે છે કે એ
"બાપ ઉપર રીસાઈને નહાસી ગયા પણ તમે ખરી વાત સમજ્યા છો
"જે સંસારનો કડાકુટ આપણને ગભરાવે છે તેનો એમણે પરણ્યા પહેલાજ
"ત્યાગ કર્યો આપણી પછિમ બુદ્ધિ થઈ તે પરણીને પસ્તાયા અને એમણે
"આગળ બુદ્ધિ વાપરી તે સુખી થયા પણ એમનો દોષ એ કે એકલપેટા
'થઈ એમણે પોતાનો સ્વાર્થ વિચાર્યો અને બિચારા કુમુદસુંદરીનો ન વિચાર્યો
"આપણે ઘરનું દુઃખ વેઠીએ છીએ ને ગજા પ્રમાણે એક બીજાને સુખી
'કરીએ છીએ તો એમનાથી કુમુદસુંદરી કેમ સુખી થાત ? લક્ષ્મીનંદનના
"ભોગ સામું એમણે જોયું, પણ અનુભવ નહી તેથી એમ ન સમજ્યા કે
"મ્હોડે બોલે એવું મનમાં હતું નથી ને ઘડીનો ઉમંગ જન્મારો પહોંચતો
"નથી સાંભળ્યા પ્રમાણે લક્ષ્મીનંદન બહુ પસ્તાય છે, અને એમનું શું થશે
'તે ખબર નથી સરસ્વતીચંદ્ર ઘેર આવશે તો સંસારમાં પડી જાતે દુઃખી
"થશે એમાં વાંધો નથી, પણ બીજા સઉને સુખી કરશે રામસીતાને દુઃખ
'પડ્યું તો રાવણ મુઓ અને જગતનું કલ્યાણ થયું, માટે મારે સરસ્વતી-
"ચંદ્રને ઘેર આણી દુઃખી કરવા છે ને સંસારને સુખીઓ કરવો છે—માટે—
"મારી લાડકી ગંગા ! તારૂં કહ્યું કરીશ ને ચંદ્રને લીધા વિના ચંદ્રકાંત
"પાછો ઘેર આવવાનો નથી એ બે જણ આવે ત્યાં સુધી આપણા ઘરમાં
"જાદવાસ્થળી કરવી કે દ્વારામતીનું સુખ કરવું એ તમારી મરજીની વાત છે,
"તને 'તમે' લખુંછું તે વાંચી તું ખીજવાઈશ, ઘરમાં કોઈ જાણશે તો
'મો મરડશે, અને બહારનું કોઈ જાણશે તો હસશે પણ એવું જોવાની તો
"મને ટેવ પડી છે તે ગંગાને ખબર છે કાગળ પેટ ભરાય એટલો લાંબો
"લખ્યો છે કે સુવાઈ આવીને મ્હેણું સાંભળવું ન પડે"

ઇચ્છારામ સૂર્યરામ દેસાઇ.

૧૩૫—બાલયોગી.

પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓનાં અંતઃકરણ ઘણીક વાતમાં બહુ કોમળ તથા શ્રદ્ધાળુ હોય છે, તેથી એક સ્ત્રીએ, હાથ જોડીને તે બાળયોગીને વિનતિ કરી કે; મહારાજ ! ભિક્ષાનો સમય થઈ ગયો છે, તો કૃપા કરી પ્રસાદ લેવાને પધારી અમારાં ઘરને પાવન કરો તો અમારૂં મોટું ભાગ્ય !" પણ તે યોગીએ પોતાનો નૂતન યોગ હોવાને લીધે કોઈને પણ ઘેર નહિ જવાનો અને વસ્તીની બહારજ પડાવ રાખવાનો પોતાનો કઠિન નિયમ જણાવ્યો. તેનાં અમૃતતુલ્ય વચન સાંભળીને એ સ્ત્રીએ કોઈ જાતની આભડછીટ ન આવે તેવી નિર્લેપ સામગ્રી શુદ્ધપણે ત્યાંજ લઈ આવવાનું પૂછ્યું, જે તે યોગીએ માન્ય કર્યું. તુરતજ તે સ્ત્રી પોતાની એક સખીની સાથે ઉતાવળી ઉતાવળી પોતાનાં ઘર તરફ ચાલી. માર્ગમાં તેણીએ પોતાની સખીને કહ્યું; "બહેન ! આ બાળ બ્રહ્મચારીના સંબંધમાં તું શું ધારે છે ? શું તેનું વય તદ્દન નાનું છે. હજુ તેના કુમળા મુખપર કિંચિત્ દોરો પણ ફૂટ્યો નથી; પણ એટલામાં તો શું તેનું તપસ્તેજ ! ભાગ્યજ પરમ છે !" એ સાંભળી તેની સખી બોલી; બહેન ! આપણે તે બાલ તપસ્વીને તમારા ભર્તારના આગમન વિષે પ્રશ્ન કરીશું ? શું તે ભૂત ભવિષ્ય જાણવાની તેનામાં શક્તિ આવી હશે ?" પેલી સ્ત્રીએ કહ્યું; "યોગીઓની અવસ્થા ઉપર વિચાર કરવાનો નથી. મેં ઘણીકવાર સાંભળ્યું છે કે, ઘણાક યોગીઓ બહુ લાંબુ આયુષ્ય ભોગવતાં, પોતાનું શરીર બહુ જીર્ણ થઈ જવાથી તે વૃદ્ધ શરીર તજી દઈને ઇચ્છામાં આવે તેવું નવીન બાલશરીર ધારણ કરી શકે છે–યોગ બળવડે પોતાના જુના દેહમાંથી નીકળીને બીજા કોઇના મૃત્યુવશ થયેલા સુંદર અને બાળવયના દેહમાં પોતાના આત્માને પ્રવેશ કરાવે છે; અને પછી આનંદે જગતમાં વિચરે છે. આ ક્રિયાને પરકાયપ્રવેશ કહેવામાં આવે છે. મારે

બ્હેન ! યોગીઓના અદ્ભુત યોગમાર્ગ આગળ તેમની અવસ્થાનો કે વયનો
વિચાર કરવા જેવું નથી બને, તારી ઈચ્છા હશે તો આપણે એકાંત મળતાં
તેને પ્રાર્થના કરીશું '

આ પ્રમાણે વાતચીત કરતી બન્ને સ્ત્રીઓ ઘેર જઈ પહોંચી, અને
પોતાના માતા પિતાની આજ્ઞા લઇ, ફરી લઇ જતાં અભક્ષ્ય નહિ તેવો
ફલાહાર લઈને બહુ ઉતાવળથી ગંગા તટે પાછી આવી આ વેળાએ મધળી
ભીડ મટી ગઇ હતી, કોઇ પણ મનુષ્ય તે બાળયોગીની પાસે નહોતું એકલો
પડેલો તે તપસ્વી, એકાગ્રચિત્તે પોતાના ઇષ્ટ આરાધ્ય વિષયનું મનન કરી
રહ્યો હતો પેલી સ્ત્રીઓએ નમનપૂર્વક આણેલી સામગ્રી બાળયોગીને અર્પણ
કરી વસ્ત્રથી બાંધેલી તે સામગ્રીને છોડી, ગંગાજળવડે પ્રોક્ષણ કરીને તે
બાળયોગી આસપાસ જોવા લાગ્યો તેના આસનની જોડમાંજ એક સ્વચ્છ
ને વિશાળ ગભાર દેખાયો વૃષ્ટિ થતી હોય, ઘણો તાપ પડતો હોય, કે
ઉગ્ર વાયુ વાતો હોય, તે વેળા ગંગાતટપર બેસી, જપ તપ કરતા લોકોને
નિશ્ચિતપણે બેસીને પોતાનું ધર્મકૃત્ય સાધવાને સારૂ, ગંગાના પ્રત્યેક ઘાટની
ઉપર ઘણું કરીને એવા અનેક ગભારો બાંધેલા છે જપ, તપ, ધ્યાન, સ્મરણ
ભોજન, ઇત્યાદિ કાર્યો એકાંતમાં કરવામાં આવે તોજ નિરૂપદ્રવપણે થાય,
આ પ્રમાણે તે તપસ્વીએ પણ પેલા ગભારમાં જઈને, ભોજન કરવાનો
નિશ્ચય કર્યો અને પેલી સ્ત્રીઓએ આપેલું ફલાહારનું પોટલું લઈને ત્યાં
આગળ જઇ બેઠો પણ પ્રભુનું સ્મરણ કરી જેવો ગ્રાસ ભરવા જાયછે,
તેવુંજ જાણે તેના મનમાં કોઈ મોટું દુઃખ આવી ઉભું હોય તેની રીતે તેની
મુખમુદ્રા બહુ ઉદાસ થઈ ગઈ તેના નેત્રોમાં જળ ભરાઈ આવ્યાં પરંતુ
મોટા પરિશ્રમથી પોતાની ઉર્મિને દબાવી દઈ ભક્ષ્ય પદાર્થોને વારંવાર નમન
કરીને તેણે જે ખાવ્યું તે પ્રાશન કરી લીધું અને ગંગામાં હસ્ત મુખ પ્રક્ષા-
લન કરી, જળ પીને પાછો તે આસનપર આવી બેઠો પછી તે સ્ત્રીઓમાંની
એકે હાથ જોડી પૂછ્યું "યોગીરાજ! ભોજન કરવા બેસતાં આપ એટલા
ઉદાસ અને શોકાતુર કેમ થઈ ગયા ? શું સામગ્રી લાવવામાં અમારી

કંઈ ભૂલ થઈ છે ? કિંવા આપને ન રૂચે કે દુઃખરૂપ થઈ પડે એવો કોઈ અભોજ્ય પદાર્થ એમાં આપને દેખાયો ? જે હોય તે, અપરાધ ક્ષમા કરી, આપ અમને જણાવો; અમે અજ્ઞાત અબળાઓ—સંસારી માયાનાં જીવ છીએ, વાત વાતમાં અમારે હાથે અનેક અપરાધો થવાનો સંભવ છે; તેથી કૃપા કરીને જે કારણ હોય તે કહો." તે સ્ત્રીનાં આવાં નમ્ર વચન સાંભળી, યોગીરાજ બોલ્યો; "સાધ્વીઓ ! ચિંતા મા કરો; તમારો કંઈ અપરાધ નથી. ઉદાસીનતા થઈ આવવાનું કારણ સહજ હતું. એવી ઉદાસીનતા મને વારંવાર થઈ આવેછે." એમ કહેતાંની સાથેજ તેણે એક ઊંડો નિઃશ્વાસ મૂક્યો. આ વેળાએ તે સ્ત્રીઓને તેનું કારણ પૂછવા પુનઃ ઉત્કંઠા થઈ; પરંતુ એવા નિઃસ્પૃહ તપસ્વીઓ સાથે વધારે પડપૂછ કરવામાં માલ નથી, એમ સમજીને તેઓ મૌન ધરી રહી. પણ જે કારણ માટે તેઓ ખાસ આવી હતી, તે પ્રશ્ન તો ગમે તેમ કરીને પણ પૂછવોજ જોઇએ એમ ધારી, ધૈર્યપૂર્વક તેમાંની એક સ્ત્રીએ હાથ જોડીને પ્રશ્ન કર્યો.

એક સ્ત્રી બોલી; "યોગીદેવ ! જો આપની આજ્ઞા હોય તો અમારે એક વિનતિ કરવાની છે." યોગી બોલ્યા; "ભલે, સુખેથી કરો." એક સ્ત્રીએ કહ્યું; "મહારાજ ! અમે બંને સખીઓ બ્રાહ્મણકન્યા છીએ. આ વારાણસીપુરીમાં અમારૂં કુળ ઉંચું અને પવિત્ર ગણાયછે. અમારાં માતપિતાના અને સસરાના કુળોમાં, આપ સરખા મહાત્માઓના આશીર્વાદથી અને સંપૂર્ણ ભગવત્કૃપાથી, હમણાં સુધી સૌ વાતે પરમ સુખ હતું; સૌ આનંદે દિવસ નિર્ગમન કરતાં હતાં. પરંતુ તેટલામાં મારાં કઠિન પ્રારબ્ધને યોગે, એક મોટું સંકટ આવી પડયું. મારા સસરાજીને રૂપગુણયૌવનસંપન્ન એકજ પુત્ર હતો; તેને પોતાનું સર્વ કાર્ય સોંપી દઈને તે વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે નિશ્ચિંતપણે પરમાર્થ સાધનમાં તત્પર થયા. મારાં માતપિતાને પણ સંતતિમાં માત્ર હું એક કન્યાજ છું. મને યોગ્ય પતિ મળેલો જોઈ, પોતાને કૃતકૃત્ય માનતાં મારાં માતપિતાને પોતાના સર્વસ્વમાં આ પુત્રી અને જમાઈજ છે, એમ સમજીને તેઓ દિવસ નિર્ગમન કરતાં હતાં. હું પણ મારા ભાગ્યવાન સ્વા-

ગીની સેવામાં અંગીકૃત થયેલી હોવાથી મને પરમ ભાગ્યવતીજ માનતાં હતાં, પરંતુ પૂર્વજન્મનો મારાં ભાગ્યનો કોઈ કપરો લેખ જોવામાં આવવાથી, મારા તરફથી કોઈ અપરાધ ન છતાં, તેમ મારાં સાસુ સમરા તરફથી પણ કારણ બનેલું ન હોવા છતાં, કોણ જાણે શાએ કારણથી, મારા સ્વામીનાથ એકાએક, એક રાત્રે, મને શય્યામાં સુતેલીજ મૂકીને, ગૃહ, કુટુંબ તથા આ પવિત્ર કાશીપુરીનો ત્યાગ કરીને ચાલ્યા ગયા છે. એ વાતને આજે લગભગ ૭ માસ થવા આવ્યા છે. ઘણીક રીતે ઠામોઠામ અને ગામોગામ શોધ કરવા છતાં પણ તેમનો પત્તો મળતો નથી. મારાં સાસુ સસરા તો મહાખેદ પામીને કેટલાક દિવસ અન્નનો પણ ત્યાગ કરીને બેઠાં હતાં; અને મારાં માતપિતાની પણ એજ દશા હતી. હજુ પણ તેઓ એ વાતના સ્મરણથી સદાય શોકાતુરજ રહેછે. મારાં તન મનની કેવી સંકટમય સ્થિતિ છે, તેનું તો હું આપની આગળ વર્ણન કરી શકું તેમ નથી. હે યોગીરાજ! હે બાળતપસ્વિ! આપે તો બાલ્યાવસ્થામાંજ સંસાર ત્યજી દીધો છે, એટલે મારા જેવી પતિ વિયોગિણી તરૂણ અબળાના વિરહદુઃખનો આપને અનુભવ ન હોય, તથાપિ આપના તપોબળ તથા યોગબળના પ્રતાપે, અમારા જેવા સંસારી જીવોનું સંકટ દૂર કરી નાંખવું, એ કંઈ આપને મોટી વાત નથી. મહારાજ! હે દયાળુ! હું પતિવિયોગાનલથી તપ્ત થએલીનો કોઈ રીતે ઉદ્ધાર થાય એવી કૃપા કરો. આપ સરખા સંતોનો અવતાર તો અમારા સરખાં દુઃખીઓનાં દુઃખ દૂર કરવા માટેજ હોયછે."

તે સ્ત્રી આ પ્રમાણે યોગીરાજને વિનતિ કરતી હતી, પણ તેની આ પ્રાર્થના સાંભળવાપર, બાળયોગીનું લક્ષજ નહોતું. તે સ્ત્રીનું પેલું—"હે મહારાજ, મારાં તન મનની કેવી સંકટમય સ્થિતિ છે, તેનું તો હું આપની આગળ વર્ણન પણ કરી શકું તેમ નથી"—એ વાક્ય સાંભળતાંજ, બાળયોગીની પ્રકૃતિ બહુ વિલક્ષણ થઈ ગઈ. તે યોગીનું હૃદય એકદમ ભરાઈ આવ્યું, તેનું મુખારવિંદ ઝાંખું પડી ગયું; તે ગદ્ગદ્ થઈ ગયો; નેત્રમાં જળ ભરાઈ આવ્યાં. આવી અવસ્થાને લીધે કેટલીકવાર સુધી તો તેઓ કંઈપણ બોલી

શક્યા નહિ. પણ ઘણા પરિશ્રમે પોતાની મનની ઉર્મિને દબાવીને તેણે ઉત્તર આપ્યો; "હે સુવ્રતા! જગતમાં દુઃખી મનુષ્યો ઘણાં હોય છે; પણ તેમાં દુઃખીને દુઃખીનો સમાગમ થાયછે, ત્યારે તેઓ પરસ્પર પોતાના દુઃખના ઉભરા પુરેપુરા બહાર કાઢેછે. ધૈર્ય ધર! આ તારાં દુઃખની વાત સાંભળીને મારી કેટલીક કથા અને જમતી વેળાની ઉદાસીનતાનું કારણ પણ હું તને કહીશ. હે તરુણી! આ જગતમાં સૌથી મોટામાં મોટું બંધન પ્રીતિબંધન છે. પ્રીતિબંધનમાંથી એકાએક છૂટી શકવાને સમર્થ પુરૂષો પણ નિર્બળ થઈ જાયછે, તો પછી એવાં બંધનને કારણ વગરજ સહજમાં તોડીને કોઈ જુદું થઈ જાય, એ નહિ માનવા જેવું છે. કારણ વાંસને કોરી કાઢનારો ભ્રમર પ્રેમબંધનને લીધેજ કમળના સુકુમાર કોશમાં બંધાઈ જાય છે, એ કેવું પ્રેમબંધન! પરંતુ એવાં સુદૃઢ પ્રીતિનાં બંધનને પણ ચિત્તવિક્ષેપ ક્ષણભરમાં તોડી નાંખેછે. ચિત્તવિક્ષેપ પ્રીતિને વિષે અસંતોષ ઉપજાવે છે, અને એથી પ્રીતિનું સુદૃઢ બંધન આપો આપ નિર્બળ થઈ જઈને તુટી જાયછે. તું કહે છે કે, તારો ભર્તાર અર્ધરાત્રે, કશા કારણ વગરજ તારો ત્યાગ કરીને ચાલ્યો ગયો છે! આશ્ચર્ય! એમ બને નહિ. એમ થવાનું કારણ મારા ધારવા પ્રમાણે તુંજ છે. તારી તરફથી કંઇક અસંતોષ થવાથીજ તારો પતિ તને ત્યજીને ચાલ્યો ગયેલો હોવો જોઈએ." એ સાંભળીને પેલી સ્ત્રી બોલી: "મહારાજ! આપ કહો છો તો ભલે; પણ છેવટ સુધીમાં અમારા બન્ને વચ્ચે કોઈ જાતનો અસંતોષ મારા જોવામાં આવ્યો નથી; તેમ તેમની મનોવૃત્તિને કોઈપણ વાતે મેં કદી દુભવી નથી. તેમની મનોવૃત્તિ જાણીને હું સદા તે પ્રમાણેજ અનુસરતી હતી. મારા પતિ મારાં પ્રત્યેક કામથી સદાય પ્રસન્ન રહેતા હતા. પણ મારાં હતભાગ્યે, કોણ જાણે કેમ–" તેનું એ વાક્ય પુરૂં થતાં પહેલાંજ બાળયોગી વચ્ચે બોલી ઊઠયા; "સાધ્વી! કેમ શું? મારા માનવામાં એ વાત નથી આવતી, તેનું કારણ તું સાંભળ. સ્ત્રીઓ સંસારની માયાનાં પુતળાં સરખી છે અને તે માયાના પ્રપંચનેજ વશ વર્તે છે. તથા સ્ત્રી ગમે તેવી સુશીલ હોય તોપણ કોઈ વેળા માયિક આવેશને

લીધે પોતાના સ્ત્રી ધર્મને ભૂલી જઈને અન્યથા આચરેછે અને તે અન્યથા આચરણનું જ્યારે ફળ ભોગવેછે, ત્યારે ઘણોજ પશ્ચાત્તાપ કરેછે. પરંતુ તેથી ફળ શું ? એ માટે મારા પ્રત્યક્ષ અનુભવની વાત હું તને કહુંછું. તે તું સાંભળ.

પતિવ્રતાખ્યાન-પતિસેવા તત્ત્વ.

ક્ષણભર યોગીરાજ મૌન ધરી, ચિત્તને સ્થિર કરી, નાસિકાના અગ્ર ભાગ તરફ દૃષ્ટિ રાખીને બેઠા પછી બોલ્યા; "હે દ્વિજપુત્રી ! તારાજ સરખી હતભાગિણી અને પતિવિયોગિણી સ્ત્રીની એક વાત હું તને કહુંછું, તે સાંભળ. એ સ્ત્રી તારી પેઠે ઉચ્ચ કુળની બ્રાહ્મણી છે, ધનવાન્ માતપિતાની કન્યા છે, સાસરામાં, પીયરના જેવી ધનસંપત્તિ ન છતાં, માત્ર વિદ્યા વિનયસંપન્નતા જોઈનેજ તેને પરણાવવામાં આવી છે. તેનો પતિ સુશીલ, વિદ્વાન, દયાળુ, ધર્મિષ્ઠ, ભગવચ્ચરણમાં પ્રીતિમાન્, માયાળુ અને રૂપયૌવનથી સંપન્ન છે. એ સ્ત્રી પરણીને સાસરે ગયા પછી થોડાજ વખતમાં તેનાં સાસુ સસરો થોડે થોડે અંતરે મરણ પામ્યાં, તેથી ઘરમાં તે અને તેનો સ્વામી બેજ રહ્યાં. તે સ્ત્રી સ્વભાવે ઘણીજ માયાળુ, શાંત પતિવ્રતા અને ગૃહધર્મમાં કુશળ છે. સાસુ સસરાનો સ્વર્ગવાસ થયા પછી તે સ્ત્રીએ ઘરનો તમામ કાર્યભાર ઉઠાવી લીધો, ને પ્રથમથી ચાલતા આવેલા વ્યવહારમાં કોઈ પણ જાતની ખામી આવવા દીધી નહીં; કારણ કે તેને નાની વયથી જ તેનાં સુશીલ માતપિતાએ ગૃહસંસારની ઉત્તમ પ્રતિની કેળવણી આપી હતી, તેથી તે સ્ત્રી, સ્ત્રીધર્મમાં બહુજ કુશળ છે.

સ્ત્રી અને પુરૂષ એ બન્ને સંસારરથનાં ચક્ર જેવાં છે. જેમ એક ચક્રથી (પૈંડાથી) રથ આગળ ચાલતો નથી, પરંતુ તેને બન્ને ચક્રની જરૂર પડે છે, તેમજ સંસાર વ્યવહાર પણ સ્ત્રી અને પુરૂષ એ બન્નેના પરસ્પર સહાયકપણાંથી સારી રીતે ચાલેછે. વ્યવહારનું બંધારણ યોગ અને ક્ષેમ એ બે વિષયોને આધારે ટકી રહેલું છે. યોગ કહેતાં પરિશ્રમ કરીને વસ્તુને સંપાદન કરવી તે. એ કામ મુખ્યત્વે કરીને પુરૂષને માટેજ નિર્માણ થયેલું છે. ક્ષેમ કહેતાં મેળવેલી વસ્તુનો યથોચિત્ત રીતે ઉપયોગ કરવો તે. આ કામ બહુધા

સ્ત્રી જાતિને માટેજ નિર્માણ કરવામાં આવ્યું છે. આ ઉભય કાર્ય કે જેના ઉપર અર્થશાસ્ત્રનો તમામ આધાર રહેલો છે, તેવું મહત્વભર્યું કાર્ય સ્ત્રી પુરુષ એમ ઉભયની સહાયતાથીજ પાર પાડી શકાય છે. તેમાં પણ યોગ કરવા કરતાં ક્ષેમ કરવામાં વધારે ડહાપણની જરૂર છે, અને તે કામ સ્ત્રીના અધિકારનું છે. સચ્ચરિત્રશાળી સ્ત્રી આ કાર્ય પૂર્ણ કુશળતાથી કરેછે; અને જે સ્ત્રી વ્યવહારકુશળ હોય છે, તે પોતાના પતિનાં કુળને ઉન્નતિમાં આણેછે. સાસુ સસરાની સેવા કરવી, પોતાને જે કંઈ ઘરેણાંગાંઠું તથા અન્નપાન મળતું હોય તેટલા ઉપર સંતોષ રાખવો, પોતાને ત્યાં આવનારાં સગાં સંબંધીઓનો સારી રીતે સત્કાર કરવો, વાતચીત કરતી વખતે પ્રસન્ન મુખથી વાતચીત કરવી, પારકા કજીઆમાં પડવું નહિ, પરંતુ પોતાથી બને તો સારી સમજણ આપીને તેવું સમાધાન કરવું. [illegible] વસ્ત્રો કે જેમાંથી અંગો દેખાય તેવાં વસ્ત્રો પહેરવાં નહિ, પરંતુ [illegible] ઢંકાય તેવાં વસ્ત્રો પહેરવાં, ઉંચે સાદે બોલવું નહિ, ખડખડાટ [illegible] નહિ, દરરોજ પ્રભાતમાં પતિના ઉઠયા પૂર્વે ઉઠવું અને પછી [illegible] ઉઠાડી, આંખે, મોઢું ધોઈને વડીલોની પાસે પ્રણામ કરવા મોકલવાં; કારણ કે તેમ કરવાથી છોકરાંઓ વિવેકી બનેછે તથા [illegible] આશીર્વાદથી તેઓના આયુષ્યમાં વધારો થાયછે; અનાજ વગેરે [illegible] કર્યા કરવી; વસ્ત્રો ઝીણાં અથવા તો [illegible] પ્રમાણે [illegible] પરંતુ મેલાં, ગંધાતાં અને વાસ મારતાં [illegible] વસ્ત્ર પહેરવાં વગેરે સ્ત્રીઓનો વ્યવહાર [illegible] છે. ગૃહરાજ્યની શોભા ને [illegible] અને ઉપર વધારે છે. સ્ત્રીએ ઘરના [illegible] rd.) તત્પર થવું, પતિ બહારથી, [illegible] નું ઘર પીવાને પાણી અને બેસવાને [illegible] નોમાં નવનવી રસોઈ બનાવીને [illegible] પોતાનાં ઘરેણાં ગાંઠાં [illegible] એવી પતિસેવા [illegible]

સર્વ ધર્મકૃત્યો પતિની સેવાથીજ સફળ થાયછે. સીતા, દમયંતી, દ્રૌપદી, સાવિત્રી વગેરે સ્ત્રીઓ પોતાના ઘરમાં હજારો દાસીઓ છતાં પણ જાતેજ પતિસેવામાં રાતદહાડો તત્પર રહેતી હતી એટલુંજ નહિ, પરંતુ પતિનાં દુઃખમાં ભાગ લેવા માટે સતી સીતાએ રાજ્યસુખનો એકદમ ત્યાગ કરીને રામ સાથે વનવાસ વેઠવાનું પણ અંગીકાર કર્યું હતું; વીરપત્ની દ્રૌપદીએ પણ પાંડવોની પાછળ છાયાની પેઠે વનમાં રખડી રઝળીને તેઓના દુઃખમાં ભાગ લીધો હતો અને સ્ત્રીઓનાં પાતિવ્રત્ય ધર્મનું પવિત્ર ચરિત્ર આ જગતમાં લાંબા વખત માટે મૂકી ગઈ છે. સ્ત્રીઓનાં પાતિવ્રત્ય ધર્મને લીધેજ મોટમોટા મુનીશ્વરો પણ સ્ત્રીઓનાં ચરણની પવિત્ર રજને પોતાને મસ્તક ધારણ કરેછે. સ્ત્રીઓને સર્વ ધર્મમાં પતિસેવા એજ મુખ્ય ધર્મ છે અને તેમાં તેનું પરમ કલ્યાણ સમાયલું છે. હે સાધ્વીઓ ! આવો પતિવ્રતાનો ધર્મ સાંભળીને તમારા મનમાં કદાચ શંકા થશે કે, નિઃસ્વાર્થપણે પોતાનાં સુખાદિક તજી દઈને સેવા કેમ થઈ શકે ? અર્થ વગરની સેવાનું પ્રયોજન શું ? તેનો ખુલાસો સાંભળો. પોતે પોતાનાં મનથી પોતાના સેવ્યની સેવાને અર્થે સ્વસુખાદિકનો ત્યાગ કરવાથી તે સુખાદિક નાશ પામતાં નથી, પણ ઉલટાં વૃદ્ધિ પામે છે. વધારે તો શું, પણ એ સેવા પોતેજ સર્વાંગે સુખરૂપ છે એટલુંજ નહિ, પણ તેનું પરિણામ પરમ અવિનાશી સુખ આપનારૂં નિવડે છે. સેવા જો કે દેખીતી સેવ્યનેજ સુખ કરનારી છે, પણ તેમાં સેવકનાં સર્વ સુખોનો સમાવેશ થાય છે. તાત્પર્ય એટલુંજ સમજવાનું કે-જેમ ભક્તજન પોતાના સેવ્ય શ્રીહરિને સારૂ ઉત્તમોત્તમ સ્વાદિષ્ટ સામગ્રી સિદ્ધ કરીને, તેમને નિવેદન કરે છે, પણ પછી તેનો પુણ્યરૂપ પ્રાસાદ પોતાના સ્નેહી સજ્જનો સાથે જમીને પોતે પરમ સુખનો અનુભવ કરેછે, એમાં સામગ્રી સિદ્ધ કરીને, સેવ્યભાવથી શ્રીહરિને સમર્પણ કરવાનું ગર્ભિત ફળ તેનેજ મળેછે અને તેથી આનંદ થાય છે, તેની બલિહારી શું ગાઉં ? મેં માત્ર સેવાનાં ઐહિક સુખનુંજ-એટલે કે સેવા સ્વતઃ સુખરૂપ છે તેનુંજ દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે. તેવી જન્મ પર્યંત કરેલી સમસ્ત સેવાનું ફળ તો એટલું બધું અમૂલ્ય છે, કે જેનું વર્ણન મારી જીભે થઈ શકે તેમ નથી.

(ચન્દ્રકાન્ત.)

આનંદશંકર બાપુભાઇ ધ્રુવ.

૧૩૬—નારી પ્રતિષ્ઠા.

હવે આપણે આપણા દેશના ઇતિહાસ ઉપર આવીએ. આપણે ત્યાંનું સૌથી પ્રાચીનમાં પ્રાચીન પુસ્તક તે ઋગ્વેદસંહિતા છે. એમાં સ્પષ્ટ તેમજ ગર્ભિત રીતે સ્ત્રીની પ્રતિષ્ઠા વિષે માહિતી આપતાં ઘણાં વચનો મળી આવે છે. પ્રથમ તો એટલુંજ જુઓ કે પરમાત્મા સંબંધી ઋષિઓની પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ભાવના તે પુરૂષરૂપે નહિ. પણ સ્ત્રીરૂપેજ પ્રત્યક્ષ થએલી છે. 'અદિતિ'-શબ્દ ઉપરથી 'આદિત્ય'-શબ્દ થએલો છે. અને તેથી વરૂણ વગેરે આદિત્યો કરતાં પણ એની પૂજા જુની હોવી જોઈએ એમ સહજ અનુમાન થઈ શકેછે. અને તેમાં પ્રકૃત વિષય માટે ખાસ ધ્યાનમાં લેવા જેવું એ છે કે એ અદિતિ તે કોઈ અન્ય દેવની સ્ત્રીરૂપે કલ્પાએલી નથી, પણ સ્વતંત્ર આદિકારણ-દેવોની માતા-તરીકે મનાએલી છે. અર્થાત્, પછીના કાળમાં આપણે જેમ વરૂણ ઉપરથી વરૂણાની, ભવ ઉપરથી ભવાની, ઇન્દ્ર ઉપરથી ઇન્દ્રાણી વગેરે રૂપો થતાં જોઈએ છીએ અને તે ઉપરથી સ્ત્રીની ગૌણતાનું અનુમાન કરવાનું કાંઇક પણ દેખીતું કારણ મળેછે તેમ અદિતિની બાબતમાં જણાતું નથી. વળી સ્ત્રીની મૂર્તિ તેઓને કેવી મનોહર લાગતી હશે તે ઉષા (Dawn) નાં અસંખ્ય વર્ણનોમાં શબ્દે શબ્દે જણાઈ આવે છે. સ્ત્રી અને પુરૂષ યજ્ઞમાં સાથે ભાગ લેતાં; સ્ત્રી અને પુરૂષ બન્ને ઘરનાં એકઠાં માલિક (दम्पती-दमः Domus, a house पति-Lord.) ગણાતાં; અને "न गृहं गृहमित्याहुर्गृहिणी गृहमुच्यते ઈંટ માટીનું ઘર તે ઘર નથી પણ ગૃહિણી એજ ઘર છે" ઇત્યાદિ પાછલા કાળનાં વચનોમાં પ્રત્યક્ષ થતો કોમળ ભાવ તે વેદકાળમાં પણ અસ્તિત્વમાં હતો એમ બતાવનારાં પ્રમાણો છે. મં. ૩. ૪. ૫૩ માં ઋષિ "जायेदमस्तं मघवन् सेदु योनिः" હે મેઘવન્! (ઇન્દ્ર) સ્ત્રી એજ ઘર છે, એજ સર્વનું કારણ

છે. એમ સ્ત્રીનો મહિમા ગાઈ ઇન્દ્રને ગૃહસ્થાશ્રમીને ત્યાં આવવાની પ્રાર્થના કરેછે.

મં. ૭. ૧૮. ૨ માં "**राजेव हि जनिभिः क्षेष्येवाव द्युभिः**" રાજા જેમ 'જનિ' થી અર્થાત્ જનાનાથી–સ્ત્રીઓથી–વીંટળાએલો હોય તેમ જ્યોતિઓથી તું વીંટળાએલો રહે છે."–એવું એક વચન છે. અને તે ઉપરથી ઋગ્વેદસંહિતાના સમયમાં બહુ સ્ત્રી પરણવાનો રિવાજ હશે એમ અનુમાન ઉપસ્થિત થાય. પરંતુ એ વાક્યમાં 'जनि' નો અર્થ માત્ર સામાન્ય સ્ત્રી એટલે કે દાસી સંભવે છે, તેમ 'द्युभि.' 'જ્યોતિઓ' બહુવચનમાં હોવાથી 'जनि' ને બહુવચન આપવાની જરૂર પડી હશે એમ પણ કહી શકાય ખરૂં. પણ ઘણું કરીને તો રાજાઓજ બહુ સ્ત્રી પરણવાની છૂટ લેતા હશે અને સામાન્ય નિયમ એક સ્ત્રી (જેમ કે વસિષ્ઠની અરૂન્ધતી) પરણવાનો રિવાજ હશે એમ લાગે છે. કારણ કે દશમા મંડળમાં લગ્ન સંબંધી જે સૂક્ત છે અને જેમાં તે વખતનાં પતિપત્નીના સંબંધ વિષેના વિચારો એકત્રિત થઈ ગોઠવાયા છે તેમાં વહુને નીચે પ્રમાણે આશીર્વાદ દીધો છે.

"सम्राज्ञी श्वशुरे भव सम्राज्ञी श्वश्र्वां भव
ननान्दरि सम्राज्ञी भव सम्राज्ञ्यधि देवृषु"

સમરા ઉપર તું મહારાણીપદ મેળવ; સાસુ ઉપર મેળવ, નણંદ ઉપર મેળવ, દીયરો ઉપર મેળવ"—આમાં સપત્નીનો ઉલ્લેખ નથી; અને જો તે વખતે બહુ સ્ત્રીઓ પરણવાનો રિવાજ હોય તો સપત્નીજન ઉપર મહારાણીપદ પ્રાપ્ત કરવાનો આશીર્વાદ તો આપણે સૌ કરતાં પહેલોજ વાંચીએ. એ જ સૂક્તમાં પતિપત્નિના સ્નેહની ભાવના કેવી ઉંચી હશે એ સમજવા માટે પુષ્કળ વચનો છે.

"संमजन्तु विश्वे देवाः समापो हृदयानि नौ ।
सं मातरिश्वा संधाता समु देष्ट्री दधातु नौ" ॥

એમ પરસ્પર હૃદય જોડવાની દેવતાઓને વરવહુ પ્રાર્થના કરે છે; અને પાણિગ્રહણ વખતે

"गृभ्णामि ते सौभगत्वाय हस्तं मया पत्या जरदष्टिर्यथासः ।

भगो अर्यमा सविता पुरन्धिर्मह्यं त्वादुर्गार्हपत्याय देवाः"॥

"સૌભાગ્ય માટે હું તારો હાથ પકડું છું; મારી સાથે તું ઘરડી થા; ભગ અર્યમા સવિતા અને પુરંધિ એ દેવોએ ગૃહસ્થાશ્રમ ભોગવવા માટે તને મને આપી છે."

પતિપત્ની એકઠાં ઘરડાં થાય એ કરતાં જગતમાં બીજું વધારે સુખ નથી. અને એ પવિત્ર ભાવ આપણા ઋષિઓને ઘણોજ મીઠો લાગતો. એજ સૂક્તમાં વર ફરી કહેછે કે "आ जरसाय समनक्तु अर्यमा"- અર્યમા અમને છેક ઘડપણ પર્યંતને માટે પરસ્પર જોડો"; અને એક બીજા સૂક્તમાં કહ્યું છે કે "इह प्रियं प्रजया ते समृध्यतामस्मिन् गृहे गार्हपत्याय जागृहि । एना पत्या तन्वं संस्टजस्वाधा जिव्री विद-थमावदाथः-" આ ઘરમાં તું તારા વહાલા પતિને પ્રજા આપીને સુખી કર; આ ઘરમાં તારૂં ગૃહપતિ (ત્ની) પણું ભોગવવા માટે જાગતી રહે; એ પતિ સાથે તારૂં શરીર જોડ; અને તમે ઘરડાં થાઓ ત્યાં સુધી એકઠાંજ પરમાત્માની જ્ઞાનભરી પ્રાર્થના બોલો."

સારા મન વાળી, સારા શરીરવાળી, વીરમાતા જે 'देवकामा' એટલે કે ધાર્મિક વૃત્તિવાળી હોય, અને જેની આંખ સર્વત્ર શીળી પડે ('अघोरचक्षुः') અને જે ઘરનાં સઘળાં માણસ તથા પશુઓને કલ્યાણકારિણી હોય એવી સ્ત્રી ઋષિઓ માગતા. અને તેઓનો સંબંધ માત્ર આ લોક પુરતો જ ન હતો. "ऋतस्य योनौ सुकृतस्य लोकेऽरिष्टां त्वा सह पत्या दधामि" એમ પરલોકમાં પણ પતિની સાથે પત્નીનો વાસ કહ્યો છે. શુક્લ યજુર્વેદની સંહિતામાં પણ "तं पत्नीभिरनुगच्छेम देवाः पुत्रैर्भ्रातृभिरुत वा हिरण्यैः नाकं गृभ्णानाः सुकृतस्य लोके तृतीये पृष्ठे अधिरोचने

દિવઃ"–એમ સર્વોપરિ ધુલોકમાં પત્ની સદ્વર્તમાન જવાની ઇચ્છા બતાવી છે. અને અથર્વવેદમાં "पत्युरनुव्रता भूत्वा संनह्यस्वामृताय कम्"–એમ સ્ત્રીને પતિની સાથે ધર્મ આચરીને અમૃતત્વ માટે તૈયાર થવા ઉપદેશ કર્યોછે.

અથર્વવેદસંહિતામાં ઋગ્વેદસંહિતાના લગ્નસૂક્તના ઘણા મંત્રો કેટલાક ફેરફાર સાથે રાખેલા છે. એથી લગ્નની ભાવના અથર્વવેદસંહિતાના કાલપર્યંત ઘણે ભાગે એવી ને એવી ઉચ્ચ હતી એમ અનુમાન થાયછે. વધુ એક 'ગૃહપત્ની' હતી એટલુંજ નહિ પણ ગૃહમાં તો બધો અધિકાર એનો એકલીનોજ હતો.

"शिवा नारी यमस्तमागन्निमं धाता लोकमस्यै दिदेश"

અર્થાત્ 'ગૃહ રૂપી દુનીઆ તો પરમેશ્વરે સ્ત્રીનેજ સોંપી દીધી છે.' એમ સ્પષ્ટ પ્રતિપાદન થયું છે. પણ ઋગ્વેદસંહિતાના સમયની એક ઉચ્ચ ભાવના અથર્વવેદસંહિતાના સમય સુધીમાં અધમતાએ ગયેલી જોઈ આપણને શોક થાય છે. યજુર્વેદસંહિતામાંથી ઉપર ટાંકેલા વાક્યમાં 'पत्नीभिः' એમ જે બહુવચનવાળો શબ્દ છે તે હવે અનેક સ્ત્રી પરણવાનો રિવાજ થયો–હશે એમ શંકા ઉપજાવેછે. અને અથર્વવેદમાં આવતાં તો આપણે સપત્નીઓનું દુઃખ એવું બારે થએલું જોઈએ છીએ કે સ્ત્રીઓ તરફથી "सपत्नीं मे पराणुद । पतिं मे केवलं कृधि"–"મારી સપત્નીને પાછી પાડ, અને મારા પતિને મારી એકલીનો કર"–એવી પ્રાર્થના થતી સંભળાયછે.

यथा सिन्धुर्नदीनां साम्राज्यं सुषुवे वृषा

एवा त्वं सम्राज्ञ्येधि पत्युरस्त परेत्य"–

એ પ્રમાણે લગ્નસૂક્તમાં સાસુ સસરા નણંદ અને દીયર ઉપર સામ્રાજ્ય મેળવવાના મંત્ર સાથે નદીઓમાં સિંધુની માફક પતિને ઘેર જઈ સામ્રાજ્ય મેળવવાનો મંત્ર ઉમેરાયો છે. પણ પતિને પોતાને વશ કરી લેવા માટે તથા

સપત્નીને કાઢવા માટે જડીબુટ્ટી ખોદવાનો અથર્વવેદમાં મેલો મન્ત્ર આપેલો છે તેથી જણાય છે કે મૂળની ભાવનામાં થએલો ફેરફાર અનાર્યોની સંગતિનું પરિણામ હશે અગર તો હછ પણ તે માત્ર નીચ વર્ગના માણસો માટેજ સત્ય હશે.

બ્રાહ્મણ-આરણ્યક-અને ઉપનિષદ્ ગ્રંથોના કાળમાં સ્ત્રીની પ્રતિષ્ઠા તત્ત્વજ્ઞાનની રીતિએ પ્રતિપાદન થતી જોવામાં આવેછે. શતપથ બ્રાહ્મણમાં કહ્યું છે કે—

" मिथुन उ एवायमात्मा । अङ्गुष्ठा इति पुमांसः अङ्गुलय इति स्त्रियः कर्णाविति पुमांसौ भ्रुवाविति स्त्रियौ ओष्ठाविति पुमांसौ नासिके इति स्त्रियौ दन्ताविति पुमांसौ जिह्वेतिस्त्री:"

આ આત્મા (શરીર) મનુષ્ય પોતે સ્ત્રી અને પુરૂષ ઉભયરૂપ છે. અંગુઠા એ પુરૂષ, આંગળીઓ એ સ્ત્રી; કર્ણ એ પુરૂષ, ભમ્મરો એ સ્ત્રી; હોઠ એ પુરૂષ, નાસિકા એ સ્ત્રી; દાંત એ પુરૂષ, જિહ્વા એ સ્ત્રી."

વળી બૃહદારણ્યક ઉપનિષદ્માં કહ્યું છે કેઃ—

"स वै नैव रेमे तस्मादेकाकी न रमते स द्वितीयमैच्छत् स हैतावानास यथास्त्रीपुमांसौ संपरिष्वक्तौ स इममेवात्मानं द्वेधापातयत्ततः पतिश्च पत्निश्चाभवतां तस्मादिदमर्ध वृगलमिव स्वः । इति ह स्माऽऽह याज्ञवल्क्यः । तस्मादयमाकाशः स्त्रिया पूर्यत एव"

પ્રજાપતિ—પરમાત્માને-એકલા ગમ્યું નહિ (અને તેથી હછ પણ કોઈ માણસને એકલા હોવું ગમતું નથી); અને તેથી એને બીજાની ઇચ્છા થઈ. એ સ્ત્રી અને પુરૂષ મળીને જે આખું સ્વરૂપ થાયછે તે તે પોતે હતા. પછી તેમણે પોતાના સમગ્ર સ્વરૂપના બે ભાગ પાડ્યા-'પાડ્યા' ('पत्-પડવું') તેથી એક ભાગ પતિ અને બીજો ભાગ પત્ની કહેવાયછે. તેથી વિવાહ

પૂર્ણે, પુરૂષ તે પોતાના ખરા સ્વરૂપનું માત્ર અડધીયુંજછે. આ 'આકાશ' કહેતાં શૂન્યકાર (સ્ત્રી વિનાનો પુરૂષ અગર તો આ સમસ્ત વિશ્વ.) તે સ્ત્રી થકીજ પુરાયછે."

ઋગ્વેદના સમયમાં સ્ત્રીઓએ મંત્ર રચેલા આપણે જોઈએ છીએ; અને ઉપનિષદ્કાળમાં પણ મૈત્રેયી ગાર્ગી જેવી બ્રહ્મવાદિની સ્ત્રીઓ થએલી સુપ્રસિદ્ધ છે; અને પાછળના વખતનું શ્રીમદ્ભાગવતનું પ્રમાણ લઈએ તો આ પ્રાચીનકાળમાં વયુના અને ધારિણી નામની વગર પરણ્યે બ્રહ્મવાદિની થએલી સ્ત્રીઓ પણ થઈ ગઈ છે. સૌ કરતાં વિશેષ જાણુવાજોગ એ થઈ પડેછે કે સારી માતા વિના બ્રહ્મવિદ્ થવું અશક્ય છે એવો સિદ્ધાંત આ સમયમાં સ્પષ્ટ રીતે બહાર પડયો છે. બૃહદારણ્યક જે સર્વ ઉપનિષદ્માં જુનામાં જુનું ગણાયછે તેમાં એક આવો પ્રસંગ છે. યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિ જનકરાજાને ત્યાં જાયછે, અને વિવિધ વિદ્વાનો પાસેથી પ્રાપ્ત કરેલું એનું જ્ઞાન કેવું છે એ જાણુવા માગે છે. તે વખતે જનકરાજા **वाग्वै ब्रह्म प्राणो वै ब्रह्म** ઇત્યાદિ જુદા જુદા વિદ્વાનો પાસેથી પોતે બ્રહ્મનાં જુદાંજુદાં ઉપાસનાનાં સ્વરૂપ જાણેલાં તે કહેછે અને તે દરેક વિદ્વાન વિષે ખાસ કરીને જણાવેછે કે; **"यथा मातृमान् पितृमान् आचार्यवान् ब्रूयात् तथा तत् शाकल्यः अब्रवीत्"** જેમ માતૃમાન્ પિતૃમાન્ આચાર્યવાન્ કહે તેમ શાકલ્ય વગેરેએ કહ્યું; આ વાક્ય પુનઃ પુનઃ ઉચ્ચારવામાં આવ્યું છે અને એનું તાત્પર્ય એવું છે કે સારી માતા પાસે, સારા પિતા પાસે, સારા આચાર્ય પાસે કેળવણી પામ્યા વિના બ્રહ્મવાદી થવું અશક્ય છે. અત્રે **प्रशंसायां मतुप्** એ સૂત્રાનુસાર **मतुप्** પ્રત્યય લાગી **मातृमान्** શબ્દ થએલો છે. અને એનો અર્થ **"मातृमान् माता यस्य विद्यते सम्यगनुशास्त्री अनुशासनकर्त्री स मातृमान्"** જે પુત્રને સારૂં અનુશાસન શિક્ષણ આપનારી માતા હોય તે **मातृमान्** એમ શંકરાચાર્ય કહેછે.

અન્યત્ર-ડાબી અને જમણી આંખમાં પ્રકટ થતા ચૈતન્યમાં સ્ત્રી અને પુરૂષની કલ્પના કરી છે-અને એ સ્ત્રી અને પુરૂષ મળીને હૃદય-આકાશ

ઉત્પન્ન થાય છે એમ કહ્યું છે. આમ વ્યક્તિનું હૃદય જેમ સ્ત્રી અને પુરૂષ એ મળીને થયું છે, તેમ વિશ્વનું હૃદય પણ સ્ત્રી અને પુરૂષ બે મળીનેજ બનેલું છે—આનેજ શાસ્ત્રો ઇંદ્ર અને ઇંદ્રાણી એવાં નામ આપે છે એમ એ ઉપનિષદ્ કહેછે.

આજ કારણથી તૈત્તિરીય ઉપનિષદ્‌માં "मातृदेवो भवः" એમ ઉપદેશ કરેલો છે. "प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः" એમ ગૃહસ્થાશ્રમની ભલામણ કરનારા આ ઉપનિષદ્‌ને બાદ કરતાં કહી શકાય કે ઉપનિષદ્‌ના સમયથી દેશોમાં વૈરાગ્યની ભાવના પ્રસરવા માંડેલી હતી, અને તેથી યાજ્ઞવલ્કય જેવા વિરાગી તત્ત્વવેત્તાને સંસારમાં આસક્તિવાળી કાત્યાયની કરતાં અમૃતત્વની ઇચ્છાવાળી મૈત્રેયી વધારે ગમે એ સ્વાભાવિક છે. સંસારમાં સ્ત્રીને સ્વભાવથી જ વિશેષ આસક્તિ હોયછે એમ હવે મનાવા લાગ્યું હતું અને તેથી કાત્યાયનીને 'स्त्रीप्रज्ञा' સ્ત્રી બુદ્ધિવાળી કહી છે. એક કરતાં વધારે પત્નીનો રિવાજ ઘણું કરીને પુત્રને અભાવે કે એવાજ બીજા કારણસર-હવે પહેલાં કરતાં વિશેષ પ્રચલિત થયો હશે એમ લાગેછે. પણ આ બાબત આપણા પૂર્વજો સામે સખ્ત આક્ષેપ કરતા પહેલાં બે વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે. એક તો એ સમસ્ત આર્ય જાતિની પ્રજામાં પુત્રો માટે સ્વાભાવિક રીતેજ, તેમજ સમયની પરિસ્થિતિને લઈ, ઉત્કટ ઇચ્છા રહેતી; બીજું સ્ત્રીને છેડો છુટકો આપી દઈને ઘણી પત્નીઓ છતાં એકજ પત્ની હોય એવો મિથ્યા દેખાવ કરવામાં આવે અને એના ભરણપોષણની જવાબદારી ખસેડવામાં આવે તે કરતાં ઉપલો રિવાજ ખોટો નહિ. ત્રીજું, આપણા દેશમાં પ્રાચીન સમયમાં વારાંગનાની સંસ્થા નહોતી, એટલે એક પુરૂષને એક કરતાં અધિક સ્ત્રીઓ પરણવાનો પ્રસંગ આવે એ પણ સ્વાભાવિક છે. પણ આટલો ખુલાસો બહુ પત્ની પરણવાના રિવાજની પ્રશંસા કે બચાવ કરવા માટે નથી, પણ કેટલાં કારણોથી એ ક્ષન્તવ્ય છે એટલુંજ જણાવવા માટે છે.

વેદાંગના સમયમાં આવતાં યારકનું નિરુક્ત એ મુખ્ય ગ્રંથ છે. એમાં 'देवर' શબ્દનું નિર્વચન આપતાં કહ્યું છે કે "दीव्यतेः"–સ્ત્રી દીયર સાથે બાજી રમે છે માટે (दिव्–બાજી રમવી) देवरः 'દીયર' એવું નામ પડ્યું છે–આથી કુટુંબના વિવિધજનો દીયર ભોજાઈ વગેરે પરસ્પર કેવો વિનોદ કરતાં હશે એનો કાંઈક ખ્યાલ આવેછે. વળી એમાં એક ઠેકાણે પુત્ર અને દુહિતા બંને દાયાધિકારી છે કે કેમ એ પ્રશ્ન ચર્ચ્યો છે. બંને સરખી રીતે માતાપિતાનાં શરીરમાંથી ઉત્પન્ન થાયછે અને તેથી બંને સરખાં અધિકારી છે એમ એક મત ટાંક્યો છે, અને છેવટે એવો સિદ્ધાંત બાંધ્યો છે કે જે છોકરીને ભાઈ ન હોય તેને દાયનો અધિકાર છે. બંનેના સરખા અધિકાર પ્રતિપાદન કરનારો એક મત હોય એ વસ્તુ જાતેજ જાણવાજોગ છે. પણ દીકરીને વારસો શા માટે નહિ એનું કારણ યારકે બતાવ્યું છે તે ખુશી ઉપજાવે એવું નથી. 'तस्मात् स्त्रियं जातां परास्यन्ति न पुमांसमिति च स्त्रीणां दानविक्रयातिसर्गा विद्यन्ते न पुंसः'–"દીકરીને ફેંકી દે છે; દીકરાને ફેંકી દેતા નથી–સ્ત્રીઓનું દાન વેચાણ અને ત્યાગ થાયછે, પુરુષોનું નહિ." આ સ્થિતિ બેશક ખેદ ઉપજાવનારી છે. ટીકાકાર કહે તેમ આ દાન વેચાણ અને ત્યાગ તે જુદાજુદા પ્રકારના વિવાહ માત્રજ હોય તો દિલગીર થવાનું કારણ નથી. પણ મને ભય રહે છે કે આ વાક્ય સ્ત્રીની હવે થવા માંડેલી અધમ ગણનાની સાક્ષ્ય પૂરેછે. વળી दुहिता શબ્દનું નિર્વચન કરતાં યારક કહેછે કે–दुर्हिता, दूरे हिता, दोग्धेर्वा. તેમાં दूरे हिता (આઘે મૂકેલી, દૂર દેશ કે પારકે ઘેર પરણાવેલી; અથવા તો दोग्धेः (દુહે છે–ટીકાકાર કહેછે તેમ માબાપના પૈસા દુહે એમ પણ અર્થ થાય; અથવા તો ઑરિયેન્ટલ સ્કૉલરો કહે છે તેમ ગાયોનું દૂધ દુહે છે એમ પણ થાય.) એ બે નિર્વચનો તો ઠીક. પણ "दुर्हिता (ખોટી મૂકાએલી, દુઃખરૂપ આવી પડેલી), અગર તો 'दूरे हिता' (પારકે ઘેરજ સારી એ અર્થમાં) નિર્વચન ખેદકારક છે. માત્ર સાસરે દીકરીનું દુઃખ જોઈ અનુકંપાથી આ વચન નીકળ્યું હોય તો માબાપ ઉપર આપણને ગુસ્સો ન આવે; સાસરીઆં ઉપર તો તોપણ આવશેજ.

યાસ્કનો સમય વેદના સમયથી કેવો જુદો હતો તે આટલાથીજ સમજાશે કે દીકરીના વારસાનો સવાલ જેમ યાસ્કે ચર્ચ્યો છે તેમ ઋગ્વેદસંહિતાની કેટલીક ઋચાઓમાં પણ ચર્ચાયોછે. પણ એ ઋચાઓમાં દીકરીને વારસો ન આપવાનું કારણ દીકરી સ્ત્રી હોઈ દીકરા કરતાં ઉતરતી છે એમ બતાવ્યું નથી; પણ દીકરી ગર્ભમાં હોય ત્યારથી એ જમાઈનુંજ ધન (નિક્ષેપ–deposit) છે, અને એની માને દીકરો હોય છતાં તે દીકરીને વારસો આપે તો વંશનું કલ્યાણ એક કરે અને દ્રવ્યનો ઉપભોગ બીજો કરે એવી વિષમ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય–એમ કહ્યું છે.

યાસ્કનો સમય ધર્મની બાબતમાં પણ અસંતોષકારક હતો. વેદના અર્થમાંથી ધાર્મિક તેજ ઉડી ગયું હતું. અને તેથી સંસારની અધિદેવતા–સ્ત્રી સંબંધી પણ એ સમયના વિચારો નિકૃષ્ટ હોય એમાં શું આશ્ચર્ય ? એ સમયની ધર્મહીનતામાંથી દેશનો નિસ્તાર બે રીતે થયો. બુદ્ધદેવ અને મહાવીરસ્વામીએ ફરી જગાવેલી વૈરાગ્યની ભાવનાદ્વારા, અને કૃષ્ણ ભગવાને પ્રવર્તાવેલી કર્મ ભક્તિ અને જ્ઞાનની અદ્ભુત એકતાવાળા ઉપદેશદ્વારા. ગૌતમબુદ્ધના વિષય પરાઙ્મુખ હૃદયને સંસારી સ્ત્રીનો ઘણો કંટાળો હતો. આનંદે એને પૂછ્યું કે; અમારી ભિક્ષુઓની નજરે સ્ત્રી પડે તો અમારે શું કરવું ? ગૌ૦ જોવી નહિ. આ૦ પણ નજરે પડી જાય તો ? ગૌ૦ એમની સાથે બોલવું નહિ. આ૦ પણ એ બોલે તો ? ગૌ૦ ધ્યાનમાં વૃત્તિ સ્થાપી દેવી. આનંદના આગ્રહથી ગૌતમબુદ્ધે સ્ત્રીઓને ભિક્ષુકી થવાનો અધિકાર આપ્યો, અને તે પ્રમાણે એમની ધાત્રેયિકા–મહાપ્રજાપતિ નામની–પહેલી ભિક્ષુકી થઈ. ભિક્ષુકી થયા પછી સ્ત્રી અર્હત્પણું પ્રાપ્ત કરી શકે એટલો સ્ત્રીનો અધિકાર ગૌતમબુદ્ધને માન્ય હતો. આ સંસ્થાનું પરિણામ એ આવ્યું કે બૌદ્ધધર્મની અંદર તેમજ બહાર ઘણી વિદુષી સ્ત્રીઓ આચાર્યા–એટલે કે ' સ્વયંવ્યાખ્યાત્રી '–થઈ અને પરમ જ્ઞાન માટેનો સ્ત્રીઓનો અધિકાર અમલમાં આવ્યો. પણ સ્ત્રીઓના કર્તવ્યનો મુખ્ય પ્રદેશ–જે ગૃહસ્થાશ્રમ–તે તો અંધારા ભડ જેવોજ રહ્યો. ભગવદ્ગીતામાં કૃષ્ણે ભક્તિની પરબે ચારે વર્ણનાં સ્ત્રીપુરુષોને

એકઠાં કર્યાં, અને "स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि यान्ति परां गतिम्"–સ્ત્રીઓ વૈશ્યો અને શૂદ્રો (જેઓ તે વખતમાં પરાગતિનાં અનધિકારી મનાતાં હતાં અને તેથીજ ભગવદ્ગીતામાં એકઠાં મૂક્યાંછે–નહિ કે કૃષ્ણની દૃષ્ટિએ તેઓ અધમ હતાં) તેમને પણ પરાગતિનું દ્વાર ઉઘાડી આપ્યું; અને તે સંસાર ત્યજીને નહિ, પણ સંસારમાં રહીને. આ રીતે વિધાતાની સૃષ્ટિમાં સ્ત્રીનું પ્રયોજન સચવાઈ રહ્યું. અને મહાભારતમાં વ્યાસજીએ પણ ગૃહસ્થાશ્રમ એ સર્વ આશ્રમમાં શ્રેષ્ઠ છે, અને વિશુદ્ધ ગૃહસ્થાશ્રમ એ બ્રહ્મચર્યજ છે એમ બહુ ભાવથી જણાવ્યું. પણ આ દરમિયાન બૌદ્ધ ધર્મનાં કેટલાંક અનિષ્ટ પરિણામો નીપજી ચૂક્યાં હતાં. ઉચ્ચ મનોવૃત્તિની સ્ત્રીઓ સંસાર ત્યજી ભિક્ષુકીઓ થઈ એટલે એમના વિના સંસાર અંધારો રહ્યો. સામાન્ય જનસમાજમાં અધમવૃત્તિના આત્માઓનું પ્રાધાન્ય થયું. અને એક તરફ ભિક્ષુકીઓ તો બીજી તરફ વેશ્યાઓ એવી વિચિત્ર સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ! અને જતે દહાડે વિષયની અસર ભિક્ષુકીઓ ઉપર પણ થવા લાગી. આ વખતે દેશમાં પૈસો પુષ્કળ હતો અને એનો વ્યાપાર પણ ધમધોકાર ચાલતો. સમૃદ્ધિની સાથે વિલાસ આવે એ સ્વાભાવિક છે. અને તે પ્રમાણે ઈ. સ. ના આરંભ સમયમાં રચાએલા વાત્સ્યાયન કામસૂત્રમાં અનેક કલામાં નિપુણ ગણિકાઓનાં વર્ણન આપણે વાંચીએ છીએ. એ ગણિકાઓ સઘળી દુર્જન હતી એમ માનવાને કારણ નથી. સ્ત્રીના હૃદયની સ્વાભાવિક ઉચ્ચતા ગણિકાવસ્થામાં પણ બહાર પ્રકટી આવેછે અને તેથી કામસૂત્રમાં કલાગ્રહણનાં ફળ ગણાવતાં કહ્યું છે કે:—

> "आभिरभ्युच्छ्रिता वेश्या शीलरूपगुणान्विता ।
> लभते गणिकाशब्दं स्थानं च जनसंसदि ।
> पूजिता सा सदा राज्ञा गुणवद्भिश्च संस्तुता ।"

આ વર્ણન વાંચતાં ગ્રીસની વારાંગનાઓનું સ્મરણ થાય છે અને ગ્રીસની Hetairae (વારાંગના) તે 'Stranger-women', હતી અને

શબ્દનો અર્થ સાથે રહેનારો થાયછે તેટલાથી મારા મનમાં તર્ક ઉપજે છે કે કદાચ એ Stranger-women ઉપરથી આપણો 'वेश्या-immigrant, from विश् to enter-(કેટલાક કહે છે તેમ विशः-immigrants. એ પણ સરખાવો) શબ્દ તો ન આવ્યો હોય? તેમ वृ. to surround ઉપરથી નિષ્પન્ન થતો वार-(वाराङ्गना-वारविलासिनी) શબ્દ તે ગ્રીક Hetairaeના "They wished to have Woman in their walks, in their banquets, in their military expeditions" એ વાક્યમાં કરેલા વર્ણન સાથે તો સંબંધ ધરાવતો ન હોય? અને એમ હોય તો જેમ ફલજ્યોતિષના કેટલાક વહેમ બાબિલોનમાંથી આવેલા કહેવાયછે તેમ આ ગણિકાની સંસ્થા પણ કદાચ ગ્રીસમાંથી આવી હોય એમ સ્વાભાવિક કલ્પના ઉપજેછે. આ વખતના મૃચ્છકટિક નાટકમાં ચારૂદત્તની સ્ત્રી ધૂતા અને ગણિકા વસંતસેના તે ગ્રીસની કુલાંગના અને વારાંગનાનો બરાબર દાખલો છે. પણ વિશેષ પુષ્ટિદાયક પ્રમાણને અભાવે, તેમજ એકજ સંસ્થા મનુષ્યસ્વભાવમાં રહેલાં ત્રિગુણાત્મિકા પ્રકૃતિનાં ગૂઢ બીજોમાંથી અનેક સ્થળે ઉદ્ભવી આવે એ સંભવિત છે-એ કારણથી, હું આ સંબંધમાં વિશેષ આગ્રહથી કાંઈ પ્રતિપાદન નહિ કરૂં. વાત્સ્યાયન કા. સૂ. જોતાં ગણિકા રાજપુત્રીઓ અને મહામાત્યની છોકરીઓ સવિશેષ કેળવણી પામતી એમ જણાય છે. કલાની કેળવણી તો વધારે સામાન્ય હશે એમ અનુમાન થાયછે. કારણ કે-

"तथा पतिवियोगे च व्यसनं दारुणं गता ।
दशान्तरेऽपि विद्याभिः सा सुखेनैव जीवति"

એમ કલાને દુઃખના વખતમાં આજીવિકાના સાધન તરીકે પણ કહી છે. અત્રે એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે કલાની કેળવણી ખીલી છે પણ મહાભારતના સમયમાં "કુંતી તે કૃષ્ણ અને વિદુરના જેવીજ નીતિશાસ્ત્રમાં પ્રમાણભૂત છે" એમ જે વર્ણન વાંચવામાં આવતું તે સમય હવે વીતી ગયોછે.

કન્યા વર કરતાં ત્રણ વર્ષ નાની હોય તો સારૂં એમ મનાતું. અને જે કન્યાનાં મન અને આંખ ઠરે ત્યાંજ કલ્યાણ થાય; બીજી દરકાર કરવી નહિ એમ એક મત દર્શાવ્યો છે. સપત્નીનાં દુઃખ જામી ગયાં છે અને પતિને કેવી રીતે વશ કરવો એનાં સુકુમાર પણ કુટિલ સાધનો (પણ તે અથર્વવેદની માફક જડીબુટ્ટીનાં નહિ પણ માનસિક અને વ્યાવહારિક) યોજ્યાં છે. સાધારણ રીતે જડતા, ખરાબ સ્વભાવ, અકર્મીપણું, છોકરાં ન થવાં, ફરી ફરીને છોકરીઓજ થવી, અને છેવટે ધણીનો સ્વચ્છંદ–એટલાં સ્ત્રી ઉપર સ્ત્રી કરવામાં કારણ કહ્યાં છે.

કાલિદાસના શાકુંતલ નાટકમાં એક સમુદ્રવ્યવહારી વણીક મરી ગએલાની વાત આવેછે. તે પ્રસંગે કવિએ રાજા પાસે કહેવડાવ્યું છે કે **बहुधनत्वात् बहुपत्नीकेनतत्रभवता भाव्यम्** આથી કાલિદાસના સમયમાં ધનિકોમાં બહુ સ્ત્રી કરવાનો રિવાજ હશે એમ લાગેછે. વળી લાજ અને પડદાનો રિવાજ–જે વેદકાળમાં તેમજ ત્યાર પછી પણ લાંબા વખત સુધી નહોતો એમ માનવાને પુષ્કળ કારણ છે–તે કાલિદાસના વખતમાં થોડોક પણ હોય એમ દેખાય છે. સાધારણ રીતે પડદાના રિવાજની સઘળી જવાબદારી મુસલમાનોના ઉપરજ નાંખવામાં આવેછે પણ કાલિદાસના ગ્રંથોમાં જનાના માટે **शुद्धान्त** અને **अवरोध** શબ્દ વાંચ્યા પછી એ વિચાર ભાગ્યેજ ટકી શકશે. **शुद्धान्त** એટલે ઘરનો શુદ્ધભાગ, જેમાં કોઈ જા આવ ન કરે તેવો સ્ત્રીઓને રહેવાનો ખંડ; અને **अवरोध** (रुध् to confine or to obstruct) એટલે જે ભાગમાં સ્ત્રીઓને રાખવામાં આવે, અગર તો જેમાં પારકા માણસને પેસતો અટકાવવામાં આવે તે ભાગ. પડદાનો રિવાજ આખી પ્રજામાં તો તે વખતે નહિ હોય, પણ મને લાગેછે કે હાલ પણ જેમ પરદેશી રિવાજની અસર ઉંચા વર્ગ ઉપર સૌથી પહેલી થાય છે તેમ કાલિદાસના વખતમાં પણ ગ્રીસની અસર રાજા અને રાજા જેવા ધનિકોને ત્યાં સૌથી પહેલી થઇ ચૂકી હશે–અને તેથી ગ્રીસમાં જેમ કુલાંગનાઓ ઘરની મેડીએજ ભરાઈ રહેતી, તેમ અત્રે પણ

કાલિદાસના વખતમાં રાજાની રાણીઓ તો જનાનામાંજ રહે એવી માન્યતા જામી હશે. સંસારમાં સ્ત્રીના ઉપયોગ સંબન્ધી કાલિદાસની ભાવના ઘણી ઊંચી હતી. गृहिणी सचिवः सखी मिथः प्रियशिष्या ललिते कलाविधौ । करुणाविमुखेन मृत्युना हरता त्वां वद किं न मे हृतम् । રઘુવંશમાં ઇન્દુમતીને ઉદ્દેશીને અજ રાજાએ ઉચ્ચારેલો એ શ્લોક કોને અજાણ્યો છે? "स्त्रीणामशिक्षितपटुत्वम्"–"સ્ત્રીઓ સ્વાભાવિક રીતેજ પટી હોય છે" ઇત્યાદિ વચન દુષ્યંત રાજાના મુખમાં કવિએ મૂક્યું છે ખરૂં–પણ તેનું ખંડન પણ કવિએ પોતેજ પોતાના પાત્રોદ્વારા કરી નાંખ્યું છે, મહાભારત અને કાલિદાસના સમય વચ્ચે દેશના આચારવિચારમાં થઈ ગએલા ફેરફારો પણ ધ્યાનમાં લેવા જેવા છે: (૧) વ્યાસની શકુંતલા કેવળ પ્રેમમાં ડુબાડુબ થએલી નથી, [illegible] છોકરાને ગાદી આપવી પડશે એમ છોકરાનું હિત [illegible] સાથે તે પરણેલી છે. (૨) શકુંતલોપાખ્યાનમાં શકુન્તલા લાજ [illegible] સમીપ આવી નથી [illegible] કાલિદાસે શકુન્તલાને લાજ કાઢીને–'अवगुण्ठनवती' આવેલી કહી છે (૩) કાલિદાસની શકુન્તલા તે [illegible] સ્ત્રીની સાહિષ્ણુતાની [illegible] છે; વ્યાસની શકુન્તલામાં [illegible] પ્રગલ્ભતા [illegible] રાજા અસત્ય બોલે [illegible] ઉભાં [illegible] સત્યના મહિમા [illegible] અને ઉપદેશ રૂપે [illegible] તેવા, [illegible] સુશ્કેલ [illegible]

[illegible] પાર્વતીના [illegible]

આવેજ [illegible] ઇતિહાસ પડીના [illegible] એલા [illegible] પડે છે; મહાભા[illegible] નીતિના [illegible] વખતે વચન [illegible] દ્યૂતમાં [illegible] પરાજ [illegible] [illegible] સ્વ[illegible]માં એની [illegible]

भवादृशेषु प्रमदाजनोचितं भवत्यधिक्षेप इवानुशासनम्
तथापि वक्तुं व्यवसाययन्ति मां निरस्तनारीसमया दुराधयः ।

તાત્પર્ય કે હું સ્ત્રી છું, તમને ઉપદેશ કરવા યોગ્ય નથી–છતાં બોલવાની હિંમત ધરૂં છું'—કારણ કે દુઃખને વખતે નારીની મર્યાદા પણ આગથી છૂટી જાયછે.

ભવભૂતિએ ઉત્તરરામચરિતમાં આત્રેયીને બ્રહ્મવિદ્યા સંપાદન કરવા માટે અગસ્ત્ય ઋષિના આશ્રમે જતી વર્ણવી છે. અને એણે

"अद्वैतं सुखदुःखयोरनुगुणं सर्वास्ववस्थासु यद्
विश्रामो हृदयस्य यत्र जरसाप्यस्मिन्नहार्यो रसः"

—એ શ્લોકમાં પ્રાચીન ઋષિઓના વાક્યમાં પ્રતીત થતી દામ્પત્યસુખની પરમ ભાવના આપણી આગળ ઉપસ્થિત કરી છે. વળી એના ઉદાર હૃદયને તળીએથી ઊછળી આવેલો

"गुणाः पूजास्थानं गुणिषु न च लिङ्गं न च वयः"

—એ ઉદ્ગાર તો હવે ડૉ. ભાંડારકરની વ્યાકરણમાળા વાંચનાર પાંચમા ધોરણના વિદ્યાર્થીને પણ સુવિદિત છે. પરંતુ કદાચ ઘણાને આ વિદિત નહિ હોય કે રાજશેખર કવિ (ઇ. સ. ૯ મો સૈકો) વિદ્ધશાલભંજિકા નામની નાટિકામાં મૃગાંકાવલીને 'કન્દુક' (દડો) રમાડેછે અને એ રમત આપણા દેશમાં એ કરતાં પણ ઘણી પ્રાચીન હતી. નવશિક્ષિત સ્ત્રીઓને બૅડમિન્ટન રમતી જોઈ ભડકી ઉઠતા ટીકાકારોએ આ વાત ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે.

ભવભૂતિ અને રાજશેખર પછીના સંસ્કૃત કવિઓમાં આ પ્રશ્ન ઉપર અજવાળું પાડે એવી બહુ નતનતા નથી. તથાપિ પ્રાકૃત અને પ્રચલિત દેશી ભાષાઓના ગ્રંથોમાંથી આ બાબત ઘણું કહી શકાય એમ છે. તુલસીદાસ તુકારામ આદિનો તીવ્ર વૈરાગ્ય અને તજ્જન્ય સ્ત્રી પ્રત્યેનો એમનો અનાદર–એ મધ્યયુગના ક્રિશ્ચ્યન ઉદ્ગારો સાથે સરખાવવા જેવાં છે. અને

તે સામે આપણા ગુર્જર મહાકવિ પ્રેમાનંદે અષ્ટાવક્રાખ્યાનમાં પ્રીતિથી ગાએલો ગૃહસ્થાશ્રમનો મહિમા મૂકવા જેવો છે. વિદ્યારણ્ય મુનિએ જીવન્મુક્તિ વિવેકમાં સ્ત્રીને બ્રહ્મવિદ્યાનો અધિકાર આપ્યો છે તે વિષે પણ કેટલુંક બોલવા જેવું છે. વાચસ્પતિમિશ્રે પોતાની પત્નીને છોકરૂં ન હતું તેથી તેના આશ્વાસન અર્થે "ભામતી" નામની શાંકરશારીરકભાષ્ય ઉપર પોતાની સ્ત્રીનું નામ અમર કરતી ટીકા લખી-અને સીતા, શિલાભટ્ટારિકા વગેરે બાઈઓએ કાવ્ય રચીને જે નામના મેળવી, તથા લીલાવતીએ ગણિતશાસ્ત્રની જે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી તે વગેરે ઘણી બાબતો વિષે કહેવું રહી જાયછે. બલ્કે, સ્થળ સંકોચને લીધે રહેવા દેવું પડે છે.

છેવટે હવે ઉપસંહાર કરતાં મારે જણાવવું જોઈએ કે મે તો આપની સમક્ષ માત્ર આ મહાપ્રશ્નનાં ઐતિહાસિક સાધનોજ મૂક્યાં છે-એના ઉપર વિવેકબુદ્ધિ વાપરી દેશ કાલ અને મનુષ્યના સનાતન ધર્મને અનુસરી જે કર્તવ્યનો માર્ગ નક્કી કરવો જોઈએ તે વિષેનો વિચાર તો અત્યારે હું આપનેજ સોંપુંછું.

શીઘ્ર કવિ શંકરલાલ.

૧૩૭—સાધ્વી-સમાજ.

(સર્વે પર્વતોના રાજા પ્રખ્યાત હિમાચલે પોતાનાં પુત્રી પાર્વતીના અભ્યાસને માટે પોતાના અંતઃપુરમાં અતિ ઉત્સાહથી પાઠશાળા સ્થાપી હતી. તેમાં પાર્વતીના માયાળુ માતા મેનાં અને બીજાં પરોપકારી સતીજનો પાર્વતીને ભણાવતાં. જેમ જેમ અભ્યાસ વધતો ગયો અને યોગ્ય થતાં ગયાં તેમ તેમ તેમની કૃપાથી પાર્વતી પોતે થોડા સમયમાં સર્વ વિદ્યા સંપાદન કરીને તેમની વતી તે પાઠશાળામાં કન્યાઓને ભણાવવા લાગ્યાં અને સતી જનોના સમાજમાં સ્ત્રીધર્મવર્ધક સતીજનોના ચરિત્રોના વ્યાખ્યાનો આપવા

લાગ્યાં,) એક દિવસે સાંજ પડવા આવતાં જ્યારે તડકાનો તાપ ઓછો થવા લાગ્યો, વૃક્ષોની અને પહાડના શિખરોની નમેલી છાયા સુજનોની મિત્રાઈની પેઠે આગળ વધવા લાગી, તડકાના તાપથી કરમાઈ ગએલી વનસ્પતિઓ પાછી તેજસ્વી થવા લાગી, સૂર્યનારાયણ આખો દિવસ ફરી ફરીને થાકી જતાં વિશ્રામ લેવાને જાણે અસ્તાચળ ઉપર ઉતરતા હોય તેમ જણાવા લાગ્યા, વનમાં દૂર ચરવા ગએલી કામધેનુઓ આશ્રમની પાસેના ઝરણાનું પાણી પીને પોતાનાં વાછરડાં ઉપરની પ્રીતિથી ઉતાવળે દોડી આવવા લાગી, કમળોને પ્રફુલ્લિત કરનારા, જગતને શોભાવનારા અને આખા બ્રહ્માંડના મણિમય દીવા જેવા ભગવાન સૂર્યદેવ પશ્ચિમ દિશારૂપી સ્ત્રીનો મણિનો ચાંલ્લો હોય તેના જણાવા લાગ્યા, સાંજ પડતાં જતાં ઉઘડવાનો આદર કરતાં રાત્રિવિકાસી કમળોનો સુગંધ થોડો થોડો ચારે કોર પસરવા માંડ્યો, ઉઘડવા માંડેલ કમળો અને અનેક પ્રકારનાં પુષ્પો ઉપર ગંધના લોભી ભમરાઓ ગુંજાર કરવા લાગ્યા, ગંગાજળના અતિ શીતલ બિંદુના ભારથીજ જાણે ધીરો પડી ગયો હોય તેવો તે સમયનો ટાઢો પવન મંદમંદ વહાવા લાગ્યો, અને પાઠશાળામાં અભ્યાસ કરતી કન્યાઓને રજા આપવાનો સમય થયો, તે સમયે સર્વે સુંદર સાહિત્યોથી શણગારેલો સ્ફટિકમણિનો મંડપ નિત્યના નિયમ પ્રમાણે પરમ પવિત્ર પાર્વતીજીના મુખચંદ્રથી નીકળતો અમૃતરસ લેવાની ઈચ્છાથી અતિ ઉતાવળે આવેલી પવિત્ર ચરિત્રવાળી દેવપત્નીઓ અને દેવકન્યાઓથી, અસુરપત્નીઓ અને અસુરકન્યાઓથી, નાગપત્નીઓ અને નાગકન્યાઓથી યક્ષપત્નીઓ અને યક્ષકન્યાઓથી ગંધર્વપત્નીઓ અને ગંધર્વકન્યાઓથી મુનિપત્નીઓ અને મુનિકન્યાઓથી તથા રાજપત્નીઓ અને રાજકન્યાઓથી સંપૂર્ણ ભરાઈ ગયો. ભગવતી અનસૂયા લોપામુદ્રા આદિ મહાસતીઓ પોતપોતાના સિંહાસનને શોભાવવા લાગ્યાં. ભગવતી અનસૂયા અને લોપામુદ્રાના અતિ આગ્રહથી મહા સતીનાં શિરોમણીરૂપ ભગવતી અરૂંધતીજીએ સભાધ્યક્ષનું સિંહાસન શોભાવ્યું; હિમાચલના મહારાણી મેના મંત્રીના સિંહાસન ઉપર બીરાજ્યાં; અને

સર્વેના એકાગ્રચિત્ત હોવાથી ચિત્રમાં આલેખેલ હોય તેમ અત્યંત નિશ્ચલ થઈને પાર્વતીના મુખ કમલથી નીકળતાં કોમલ ભાષણરૂપ મકરંદનો સ્વાદ લેવાના લોભથી ભાષણનો આરંભ હવે તરત થાય તો સારૂં એમ આખી સભા ઇચ્છા કરવા લાગી. તેટલામાં મહાસતી અરૂંધતી મણીમય સિંહાસનથી ઉભાં થઈને બોલ્યા કે 'હે મેનાના મનને વિશ્રામ લેવાની કલ્પલતા! હે હિમાચલના કુલને શોભાવે તેવા ગુણવાળી! હે પુત્રિ પાર્વતી! તમારા મુખ કમળથી સતીજનના વિચિત્ર અને પવિત્ર ચરિત્રો સાંભળી સાંભળીને પણ આ સભામાં આવેલી સઘળી કુલીન પતિવ્રતા સ્ત્રીયોના પવિત્ર અંતઃકરણો તૃપ્તિ પામતા નથી. (ખરૂં છે કે અમૃત પીતાં કોને તૃપ્તિ થાય?) તમારા ભાષણો કે જેઓમાં દિવસે દિવસે અધિક અધિક રસ આવતો જાય છે, જેઓમાં અગણ્ય ગુણો રહેલા છે, જેઓમાં અનેક પ્રકારના અલંકારો ઝલકી રહેલા છે, જેઓમાં દોષનો લેશ પણ આવેલો નથી, જેઓમાં ગર્વનો અંશ પણ આવેલો નથી,. અને જેઓમાં અક્ષરે અક્ષરે વેદના અને શાસ્ત્રોના ઉપદેશો શોભી રહેલા છે, તેવાં તેવાં અનેક ભાષણો તમારા મુખકમલથી અમે સાભળ્યાં છે. પણ હમણાં તો આ અનસૂયા—લોપામુદ્રા આદી સઘળી મહાસતીઓ તમારી કલ્પના શક્તિની પરીક્ષા જોવા માટે આ સમયેજ તરત જે તમે કલ્પેલું હોય, કોઈ પણ ઇતિહાસનો જેને આશ્રય નહોય, કોઈપણ પુરાણમાં જે પ્રસિદ્ધ નહોય, કોઈપણ કથાનકોમાં જે કહેવાણું નહોય, કોઈપણ રૂપકમાં જેનું નિરૂપણ ન થયું હોય, કોઈપણ કાવ્ય કલ્પનામાં જે કલ્પાયેલું નહોય, અને રસગુણ અલંકાર અને સદુપદેશોથી જે ભરપુર હોય તેવું ભાષણ સાંભળવાની ઇચ્છા રાખેછે. તે આ સમયે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે નવીનજ કોઈ અદ્ભુત કથારૂપ ભૂષણથી સુશોભિત ભાષણ કરીને તમે આ સર્વે મહાસતીનાં અંતઃકરણોનું રંજન કરશો એવી હું આશા રાખુંછું.' એમ કહી ભગવતી અરૂંધતી બોલતાં બંધ થયા કે તરત વિદ્યાભ્યાસ કરનારી કન્યાઓના સમુદાયમાંથી આનંદ સહિત શ્રીપાર્વતી ઉભા થઈને નમ્રતાથી બોલ્યાં કે 'હે દયામય અંતઃકરણ-

વાળાં માતા અરૂંધતિ ! આપની આજ્ઞા પ્રમાણે કલ્પિત બાખ્યુ કરવા હું મારી અલ્પમતિ પ્રમાણે પ્રયાસ કરીશ, પણ મારો પ્રયાસ સફળ કરવાનો આધાર તો આપ અને આ સર્વે મહાસતીની દયાદષ્ટિ ઉપરજ છે, કારણ કે અતિ બુદ્ધિવાળી અને સુશીલતાના નિવાસરૂપ આપ જેવી મહામતીઓના દયાસહિત જોવા સારૂ અમૃતની લેહેરોથી નીરસ વચન પણ સરસ થાયછે, નિર્ગુણ વચન પણ ગુણવાળુ થાયછે, અલંકાર વિનાનું વચન પણ અલંકાર વાળું થાયછે, અને વિદ્વાન લોકોના હૃદયોને આનંદ આપનારૂં થઈ પડેછે એ કોનું અજાણ્યુ છે ! એ પ્રમાણે બોલી ક્ષણમાત્ર નેત્ર વીંચી શ્રીસરસ્વતી અને સદ્દગુરૂનું ધ્યાન ધરીને અને સર્વે મહાસતીઓને પ્રણામ કરીને પાર્વતીજીએ નીચે પ્રમાણે બાખ્યાનો આરંભ કર્યો.

ચંદ્રપ્રભા ચરિત્ર.

૧૩૮—ગુલાબ અને મહામતી.

એટલામાં સુખપાલકાકાના ઘર આગળ ગાડી આવીને ઉભી રહી. ગમો ઘાટી મહામતિએ હમેશને માટે કરી રાખેલા નિયમ પ્રમાણે, ઉપર ખબર આપવા ગયો કે મહામતિ આવે છે. કોચમીને ગાડીનું બારણું ઉઘાડયું ને મહામતિ કેડે ખોમેસો રૂમાલ હાથમાં લઈને, સપાટ પગે પહેરી, ગાડીમાંથી નીચે ઉતરી. ધીમે ધીમે બન્ને જણીઓ દાદરો ચડવા લાગી. પહેલે માળે આવીને અલંગાએ કાળીને ટહુકો કીધો. બન્ને જણાં ઉપર ગયાં. અને હસતાં હસતા કેશવલાલના દિવાનખાનામાં પગ મુકયો. ગુલાબવહુ તેઓને લેવાને સામી આવી, પણ મહામતિએ તેને તેમ કરતાં વારી ને ઉતાવળી ઉતાવળી કેશવલાલના ટેબલ પાસે એક ખુરશીપર બેઠી. અલંગા પાસેની ગાદી [illegible] તકીએ અઢેલીને બેઠી.

મહામતિને ગુલાબવહુનું ઘર પોતાના ઘર જેવુંજ હતું, તેથી આવતાં રને રામાને હુકમ કીધો કે "પીવા સારૂ પાણી લાવ." ગુલાબવહુ પોતે [illegible] ઊઠી એટલે મહામતિ તેને વારવા લાગી.

કેમ, વળી પાછી તું મને મુંબાઈ શેહેરની શેઠાણી ગણેછે કે મારા ધાટીને પાણી લેવા મોકલવું ત્યાં તું પાણી લેવા દોડેછે ? હું બીજી જગોએ સો શેઠાણી હઈશ તો હઈશ, પણ તારી આગળ તો તારી નહાની બહેન જેવી છું."

ગુલાબવહુ મહામતિનું બોલવું હસતાં હસતાં ન ગણકારતાં, પાણી લેવા દોડી પણ મહામતિએ તેનો હાથ ઝાલી રાખ્યો ને કહ્યું—"મને જે થોડું ઘણું ભણતાં આવડયું તે તારો પ્રતાપ છે માટે તું તો મારા ગુરુ ખરાબર છે; તો તારી સેવા ચાકરી મારે કરવી જોઈએ કે તું મારી સેવા ચાકરી કરે ?"

"આપણે ત્યાં આવેલાં માણસોની ખરદાસ કરવી"—ગુલાબવહુ બોલી—"એમાં સેવા ચાકરી છેજ નહિ. માટે હું અતિથિભાવે પાણી લેવા જાઉંછું."

"ઠીકછે, ઠીકછે, અમને તારો અતિથિ ભાવ જોઈતો નથી. અમને તો બહેનપણીનો ભાવ જોઈએ છે"—મહામતિએ કહ્યું—પણ તારા અને મારા વિચાર કોઈ કાળે મળતા આવ્યા છે કે આજે આવે! જ્યાં તારે દિલ્લી જવાનું હોય છે ત્યાં મારે આગ્રે જવાનું થાયછે, "અલંગા" (એમ કહી મહામતિ તેની તરફ મોં ફેરવીને બોલી) તમને ખબર છે કે મારી જોડે એને તું તાંથી બોલવાનો વ્યવહાર પાડવામાં મને કેટલી મુશીબત પડી હતી? માણ માણ બે વર્ષે એ પ્રમાણે રોજ બોલવાનો આગ્રહ કીધો ત્યારે આ ગુલાબ મને તું તાંમાં બોલાવતાં શીખી. હજીએ કોઇ બેઠું હોયછે તો એના મોંમાંથી તમે, તમારૂં, સહજ નીકળી જાયછે. હું તો એને તું તાંથી બોલાવું છું, તેથી કોઈ અજાણ્યું તો એમ સમજે કે મારામાં અવિવેક અને મદ છે. ઘણી વાર તો એ તમે તમે કરે ને હું તું તું કરૂં તેથી બીજા દેખતાં હું ભોંઠી પડી જાઉંછું."

ગુલાબવહુ હજી પણ પાણી લઇ આવવાની જીદ કરવા લાગી તેથી મહામતિ બોલી—

"પણ તું તારી જીદ કોઈવાર છોડતી નથી, માટે લાવ, હું એનો નિકાલ કહાડું છું કે હું મારી મેળે પાણી પી આવીશ; તું તારે એમી રહે. ગમા, તું નીચે બેસ. પણ બોલાવું તો તરત જવાબ આપજે. જા."–એમ કહી મહામતિ પોતાને હાથે પાણી પીવા ચાલી. ગુલાબવહુ પણ તેની સાથે ઓરડામાં ગઈ. મહામતિએ જોયું કે ગુલાબ આવ્યા વગર નહિ રહે તેથી તેને આવવા દીધી ને અલંગા તરફ ફરી બોલી—

"અલંગા! તમારે પાણી પીવું હોય તો આવો, નહિ તો વળી આ ગુલાબ તમારે સારૂ લોટો ભરી પાણી આપવા આવશે."

"પણ મારે તો પીવુંજ નથી તેનું કેમ!" અલંગાએ કહ્યું.

"તે તો તમે જાણો, પણ તમે નહિ આવો તો આ બહેની તમારી બરદાસ કરવા જશે માટે આવોની, થોડું પાણી પી લ્યો એટલે પત્યું."

ત્રણે જણાં ઓરડામાં થઈને રસોડામાં ગયાં. ત્યાં બધાં વાસણકુસણો ઉડીને આંખે વળગે એવી રીતે સાફસુફ ગોઠવી રાખ્યાં હતાં, તે જોઇ મહામતિ ગુલાબના વખાણ કરવા લાગી કે મારે પોતાને ઘેર પણ આટલી સુઘડતા નથી.

"હું તો બહુએ ફુવડ રહી હોત; પણ સુઘડતા અને સ્વચ્છતાના તારા આપેલા પાઠ હું વિસરી ગઈ નથી; તોપણ બહેની, તારા જેટલું ને વળી એકલે હાથે તો મારાથી નહિ બને. હું તો મારો બેસવાનો ઓરડો અને દિવાનખાનું સાફસુફ રાખું, બીજું તો માણસો કરે તેજ. વખત બેવખત તેઓને ટોકતાં રહીએ એટલે બધું ઠીકઠીક રહે, પણ તું તો હદ વાળેછે."

પીળા ચકચકતા લોટામાં ગુલાબવહુએ પોતાને હાથે મહામતિને ગોળીમાંથી પાણી આપ્યું તે તેણે પીધું. બીજી લોટી અલંગાને આપી, એટલામાં નીચેથી કાળી આવી. એનો ચહેરો કોણ જાણે શાએ કારણથી, ઉદાસ અને બહુ વિચારશીલ બની ગયો હતો. ત્રણે જણીઓ ખુશ મિજાજમાં હતી ને કાળી તો જ્યારે પણ આવતી ત્યારે હસતું મોં રાખીને આવતી: પણ આજે

એનો રંગ જુદોજ હતો, તેથી પુતળાની માફક એણે બધુ જોયાં કીધું. ત્રણ જણી જે વાત કરતી તે પણ એ પુરી સાંભળતી ન હોય એમ જણાતું હતું. એના મનમાં તો કંઈ બીજાજ વિચારોના તરંગો ઊઠતા હતા.

પાણી પીને બહાર આવી કે મહામતિને બીડી ખાવાની તલપ થઈ. ગુલાબવહુએ પાનની રકાબી આગળ ધરી, પણ એને પોતાના પાનપડામાંથી બીડી કરવાનું પસંદ પડતું, તેથી તે લેવાને સારૂ ખાનગી પેટીની કુંચી કહાડીને પેટી શોધવા લાગી. તે નહિ જડી ત્યારે એને યાદ આવ્યું કે રામો ઘાટી પેટી લઈ આવ્યો નથી એટલે એનો મિજાજ હાથથી ગયો. મ્હોટો ઘાંટો કહાડી બારી આગળથી રામાને હાંક મારી. મહામતિનો તીવ્ર ઘાંટો સાંભળી રામો બીતો બીતો ઉપર આવ્યો. એને ક્રોધયુક્ત જોઈને અદબસર સામો ઉભો રહ્યો. મહામતિ મરાઠી ઠીક બોલી જાણતી. ચાકરોપર જ્યારે એને ક્રોધ આવતો ત્યારે એ મરાઠીમાંજ બોલતી, તેથી આંખો ફેરવી રામાને ધમકાવવા લાગી.

"કાયરે રામા! તુલા મી કીતી વેળાં સાંગીતલેં કિ મી જેથે ગેલી આણી બસવી, તેથે માઝી પેટી આણુલી પાહીજે, આણી માઝી સમોર ધરાવી. પણ તું મેલા, દર વખત તશી ને તશીચ ભુલ કરતોસ. ઇકિડે પહા, હે વખત તો તુલા મી માફ કરતેં. જર દુસરી વેળાં તસા કેલા તર તુલા મી જરૂર દંડ કરણાર, આઇકિલાસ કાય! જા—ગાડીતુન લૌકર માઝી પેટી આણ, આણખી કામકાજ મધી હોંશીઆરી ઠેવ, સમજલા?"

સામું બોલવા જતાં મહામતિ વધારે ચીડાઈ જતી એમ રામો સારી રીતે જાણતો હોવાથી નીચી મુંડી કરી એણે બધું સાંભળ્યું, પણ કંઈ બોલ્યો નહિ. ધ્રુજતો ધ્રુજતો એ પેટી લઇ આવ્યો.

રામો ઘાટી પેટી લઈને આવ્યો ત્યાં સુધી મહાતમિએ પોતાની આકૃતિ જાણી જોઈને કોપાયમાન રાખી. તેના ગયા પછી, જાણે કશું ન બન્યુ હોય એમ એ હસીને બોલવા લાગી. પાનપડો કહાડી પાનની બીડી ક્ર વતાં ગુલાબવહુને એણે કહ્યું—

"હાશ! આજે તને બહુ દિવસે મળી તેથી મારો આત્મા ઠર પડ્યો. પણ આટલા દિવસ તું મને નહિ મળવા આવી એ કંઈ સારૂં ગણાય? નહિ બને એવું હતું ને મને લગાર જણાવ્યું હોત તો હું આવત ને આખરે તો મારેજ આવવું પડયું."

ગુલાબવહુ મહામતિની પાસે ટેબલ આગળ બેઠી હતી ને અલંગા તથા કાળી ગાદીપર બેઠાં બેઠાં બધું સાંભળતાં હતાં.

'મારે બોલ'-મહામતિએ પૂછ્યું-"તું નહિ આવી તેનું કારણ શું?"

"કારણ બારણ તો કંઈ નથી"-ગુલાબવહુ બોલી-'નહિ બન્યું ને નહિ આવી, બાકી આવવાનું તો મેં ઘણીવાર ધાર્યું હતું."

"ત્યારે નહિ આવવાનું શું કારણ?"

"તમે જાણો છો-હમણાંજ એમની પરિક્ષા પુરી થઈ છે એટલે એ ઘણો ખરો વખત ઘરમાં રહે છે તેથી નહિ બન્યું."

"હં-એમ કે"—મહામતિ હસીને બોલી—"હવે હું સમજી. તું તારા ધણીની સેવા ચાકરીમાં રોકાઈ હતી તેમાં મને પણ વિસારી મૂકી પણ તું તારા ધણીને દેવ ગણીને પૂજે તે તો તનેજ પાલવે, કેમકે બન્ને ભણેલાં ગણેલાં અને રસિક છો, પણ અમારાથી એમ કેમ બને? હું કે અલંગા કે કાળી એમ પૂજવા જઈએ તો હાંસીપાત્ર દેખાઈએ. પેલી ઇસપ ફેબલની વાત તને યાદ આવે છે, કે કુતરાનું જોઇને એક ગધેડો પોતાના ધણી આગળ લાડ કરવા ગયો તો તેના કેવા હાલ થયા હતા?-અમે એમ સમજીએ છીએ તેથી તારી માફક વરતી શકતાં નથી."

ગુલાબવહુ કંઇ બોલી નહિ. મહામતિએ તે વાત પડતી મૂકી ને બીજી કથા ચલાવી.

"આજે તારી જોડે બહુ બહુ વાતનો ખુલાસો કરવાને હું આવીછું. બોલ, આપણે ભણેલાં ગણેલાં ઇશ્વિર કૃપાથી થયાં છીએ, સદસદ્ વિચારનો વિવેક કરવાનું સામર્થ્ય આપણામાં આવ્યુંછે. તો હવે કંઇ તેનું સાર્થક કરવું કે આમ તેમ ભટકી ભટકીને આયુષ્ય પુરૂં કરવું!"

"અલબત આયુષ્ય વૃથા ગુમાવવું નહિ. સાર્થક તો કરવુંજ."

"ત્યારે બોલ, આપણે કાંઇ એવો ઉદ્યમ લઈ બેસશું ? મારા મનમાં તો ઘણા દિવસોનો વિચાર છે, કે આપણી કોમમાં સ્ત્રીસુધારણાની ઘણે ઘણે પ્રકારે આવશ્યકતા છે. તારાથી પણ એની ના પડાય એમ નથી. ત્યારે આપણે એકાદી મારા નામની સમાજ ઉભી કરીએ, અને સાધારણ ઉપયોગી વ્યાખ્યાનો આપીએ, ને વાદવિવાદ કરીએ તો તેથી આપણને ને આપણા દેશને લાભ ખરો કેની ? ત્યારેજ આપણા ભણ્યાનું સાર્થક થાય કેની?"

"તું મને બોલવાનો વારો ક્યાં આપે છે કે હું બોલું. હું કહુંછું કે સર્વેએ પોતાના જીવનનું સાર્થક કરવાનું છે. પણ તેથી કરીને એમ કંઇ ઠરેછે કે સ્ત્રીસુધારણા ઉપર વ્યાખ્યાનો આપવાથીજ સાર્થક થશે."

"ત્યારે તુંજ મને કહેની, કે આપણાં સર્વેનું પુરૂષાર્થ શું ? આ વિષય તારી આંગળ મેં અનેકવાર ચરચાવ્યો છે, તથાપિ આજે વળી એક મુદ્દો થઈ આવવાથી પુછુંછું."

હું તો મારો જે વિચાર છે તેને નહિ વળગી રહેવાનું કશું કારણ જોતી નથી. તારી અને મારી વૃત્તિ આ બાબતમાં ભિન્ન ભિન્ન છે. તારા વિચારમાં એમ છે કે આપણે પુરૂષાર્થને શોધવાનો છે. પરંતુ મારા વિચાર પ્રમાણે આપણો પુરૂષાર્થ આપણનેજ શોધતો આવેછે. અર્થાત્ અનાયાસે આપણે જે જે સંજોગોની વચમાં આવી પડયાં હોઈએ, આપણી જે સ્થિતિ અને દશા હોય, તેને ધર્મપરાયણ રીતે અવલંબીને વર્તન કરવું એજ પુરૂષાર્થ."

"કાંઇ પ્રયત્ન બ્રયત્ન પણ કરવો નહિ કેમ ?"

"જે જે ધર્મો આપણે શિર આવી પડે તે પ્રયત્નપૂર્વક બજાવવા."

"આ બધું બોલવાનો તારો શું ભાવાર્થ છે ?"

'એટલોજ કે તારી માફક હું પણ જોઉંછું કે સુધારણાની આવશ્યકતા છે ખરી, ને તે એકાદી સમાજથી પુરી પણ પડે; તોપણ સમાજને નામે મિથ્યા અભિમાન વધવાનાં સબળ કારણો છે માટે એ વાત પડતી મૂકવી."

"આમાં અભિમાન વધવાની વાત કયાં છે? આ તો દેશના કલ્યાણની વાત છે."

"તું અંતરવિચાર કરીને બરાબર જો, ને પછી મને કહે કે સમાજ સ્થાપવામાં દેશકલ્યાણ તને દોરે છે કે તારૂં ભણ્યાં ગણ્યાનું અભિમાન તને દોરેછે?"

"વારૂ, તો એ સુધારણા કેમ થશે."

"તે તો ઇશ્વિરની ઇચ્છાને આધીન વાત છે. પણ જ્યારે યોગ્ય સમય આવશે, ત્યારે તારા જેવીને મારા જેવીની તે બાબત સલાહ લેવાની જરૂર રહેશે નહિ. તું વારે ઘડીએ દાખલો આપે છે કે દુધ હશે ત્યાં સાકર એની મેળે આવી મળશે, તેમ બનશે."

"તારા કહેવાનું તાત્પર્ય હું એટલુ સમજ્યું કે તારા દિલમાં ઇશ્વિર સુધારણાની પ્રેરણા કરતો નથી. તેમ તને એવો જોમ આવતો નથી કે હું એકાદ કાર્ય ઉપાડું. મારા દિલમાં જે આવેશનો ભાસ થાય છે તે વસ્તુતઃ આવેશ નથી પણ એક જાતનું અભિમાન છે. માટે મારે પણ સુધારણાને માટે કશો પ્રયત્ન કરવાનો રહેતો નથી. એમજ છે કેની?"

"હા તેં એનું બરાબર સ્પષ્ટીકરણ કીધુંછે."

'મૂળથીજ તું એમ માનતી આવી છે કે આપણે બધાં ઇશ્વિરના હાથમાં વાજાં જેવાં છઇએ, અને વાજું વગાડનાર જંત્રી તો તેજ છે. જેવો જંત્ર વગાડે જંત્રી, તેવો સુર નીકળે' કેમ?"

"હા, તેની સત્તા અને ઇચ્છા વગર એક પાંદડુંએ હાલતું નથી એવો મારો દૃઢ નિશ્ચય છે."

કેશવલાલનો પણ તેવોજ હોવો જોઈએ, અથવા તેની પાસથી તું એ નિશ્ચયને પામીછે."

'તે તો ખરૂં, પણ જે સોનું છે તે બીજાના હાથમાં જઇને પિત્તળ થતું નથી."

"વારૂ ત્યારે, મારી સ્ત્રી સુભુજ્તી વાત પડતી મુકુંછું. પણ મારે જે

સારો દહાડો અને રાત લખવું, ભણવું કે ભરવું તે તો હવે મને ગમતું નથી. કંઈ ઉદ્યમ હોય તો વખત જાય."

"તારાં નિત્યનાં કામમાં મન દઈને વળગી રહે એટલે પત્યું."

'એ તો તારા જેવીને પાલવે"–મહામતિ કંઈ ચીડાઈને બોલી–"પણ મારે તો ખાસ કંઈ ઉદ્યમ જોઈએ. તું કહે તો એકાદ દૂરદર્શક યંત્ર વડે ગ્રહોનું અને આકાશ મંડળનું અવલોકન કરી મનને આનંદ પમાડું; અથવા તું કહે તો સારૂં જોઈને એક સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર ખરીદું."

"આ વળી તને યંત્રનું ગાંડું ક્યાંથી વળગ્યુ ?' ગુલાબે હસીને પૂછ્યું.

"મેં એક ગુજરાતી માસિકમાં કીડીઓની રીતભાતનું જે અવલોકન થયુંછે તે વાંચ્યું, ત્યારથી સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રથી હું પણ એવાં એવાં અવલોકનમાં મશગુલ રહું એમ વિચાર થયોછે. વળી દૂરદર્શક યંત્રથી ગ્રહો અવલોકવાની પણ મને હોંસ છે, પણ ગ્રહાવલોકન કરવાને રાતનોજ વખત અનુકૂળ છે. વળી ગ્રહો દેખાય તે વખતે ભાંગી રાત હોય, કે ગમે તે વખત હોય તોપણ, ત્યારેજ અવલોકન કરીએ તો કામ આવે; આપણે ધારીએ તે વખતે બને નહિ. તેનાં કરતાં આ સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર સારૂં કે સવાર સાંજ જ્યારે મન થાય ત્યારે તેને લઈ બેસાય. માટે હું તો એકાદ મઝાનું સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર લઈશ પણ કઈ વસ્તુને કે શું બાબતને અવલંબીને મારે કામ લેવું તે હજી મારા મનથી નક્કી નથી."

"તું તારા મનથી બધુ નક્કી કરીને આવીછે તો પછી મને પૂછવાથી લાભ શો ?"

"તારો એ બાબતસર શું વિચાર છે તે હું જાણવા માગુંછું."

"તું અવલોકન કરે તેમાં કંઈ ખોટું નથી. પણ એ અવલોકનની લ્હાયમાં તું તારો ગૃહવ્યવહાર તો નહિ ચુકે ?"

(વિક્રમની વીસમી સદી)

ગણપતરામ અનુપરામ.

૧૩૯—પતિપત્નીનો સંબંધ તથા સહવાસ.

સુરૂપ નારિને જોઈ, મનહર ચારૂ કાંત,

(પણ) મમ પ્રેમને ઉનવા, માગુ માયા શાંત.—**શેક્સ્પિયર.**

પતિમાં ડહાપણ અને પત્નીમાં સુશીલના પ્રાધાન્યપદે જોઈએ—**જાર્જ હર્બર્ટ.**

જો સ્ત્રીને પુરૂષના ઉપર શેઠાઇ કરવા પરમેશ્વરે ધારી હોત, તો પુરૂષના મગજમાંથી માવો લેઈને તેને બનાવત; જો તેને પુરૂષની દાસી નિર્માણ કરી હોત, તો તેને તેના પગમાંથી પેદા કરત; પણ સ્ત્રીને પુરૂષની સહચરી બરોબરીઆણ કરી છે, તેથી તેને તેના પડખાંમાંથી પાંસળી કાઢીને પેદા કરી છેઃ-સંત **ઑગસ્ટીન** કૃત ઇશ્વરનું રાજ્ય.

બાઈ, સદ્દગુણી સ્ત્રીઓ મળે ક્યાંથી ? તેનું મૂલ્ય તો હીરા અને મોતી માણેકથી એ વધારે છે......એવી રૂડી સ્ત્રીનો ધણી ગામના ઝાંપામાં પગ મૂકે, ત્યારથીજ તેને સૌ પીછાણે છે. એવો પુરૂષ તો ગામના મોટેરાઓના પંચમાં બેસે છે. એ બાઈનાં વસ્ત્ર દઢતા અને આબરૂ છે, અને તે ભવિષ્યમાં સુખ અને આનંદ ભોગવે છે. તે પોતાનું મોં બોલવા માટે ઉઘાડે છે, તો ડહાપણથી વિચાર કરીને ઉઘાડે છે અને તેના મુખમાંથી માયાળુપણાના ફુલ ગરે છે. તે પોતાના ધણીના રીતરિવાજ માટે સારી કાળજી રાખે છે; અને પોતે આળસુ રહીને રોટલો ખાતી નથી. તેનાં સંતાન રોજ સવારમાં ઉઠીને તેને પૂજ્ય ભાવે સ્મરેછે; તેનો સ્વામી પણ તેની તારીફ કરે છે અને તેના ગુણ ગાય છે.—**સુલેમાનની** કહેવતો.

જિંદગીની સઘળી સ્થિતિઓમાં સ્ત્રીઓ તેમજ પુરૂષોની ચાલચલગત ઉપર તેમના પરસ્પરના સહવાસની ભારે અસર થાય છે. જનેતા પોતાનાં જણ્યાંના લક્ષણના બંધારણમાં ઘણી સત્તા ચલાવે છે, એમ આપણે પહેલાં

બોલી ચૂક્યા છીએ. જે સ્થૂળ વાતાવરણમાં બાળકો દમ લઈને ઉછરીને મોટાં થાય છે, તેમજ જે નીતિના વાયુસાગરમાં તેઓ તરે છે અને જે વડે તેમનાં મન અને આત્માને પુષ્ટિ મળે છે, તે જનેતાજ પેદા કરેછે. જેમ જનેતા, બેન, પ્રમદા અને પત્ની તરીકેની પોતાની જૂદી જૂદી દશાઓમાં સ્ત્રી ધાવણાં નાનડીઆંઓની સ્વાભાવિક ઉછેરનારી અને બાળકોને બોધ આપનારી ગુરુ છે, તેવીજ રીતે તે જુવાન છોકરાંને રસ્તાની બતાવનારી અને સલાહની આપનારી હોયછે, અને પ્રૌઢાવસ્થામાં તે પુરૂષોનું વિશ્રામસ્થાન અને સોબતેણ છે. સંક્ષેપમાં કહેવા જઇએ તો સારાને વાસ્તે કે માઠાને વાસ્તે, ઘણે દરજ્જે યા ઓછે દરજ્જે સ્ત્રીસત્તા પુરૂષ માત્રની આખર સુધીની ભાગ્ય દશા ઉપર પૂર વેગથી ચાલી રહેછે.

સ્ત્રી અને પુરૂષનાં પોતપોતાનાં સંસાર વ્યવહારનાં કાર્યો પ્રકૃતિના બંધારણથીજ સ્પષ્ટ રીતે નિર્માણ થઇ ચૂક્યાં છે. પરમેશ્વરે સ્ત્રી તથા પુરૂષ એમ બે પેદા કર્યાં છે, તે પોતપોતાને ઘટતાં કાર્ય કરવાને-પ્રત્યેકે પોતપોતાના યોગ્ય સ્થાનમાં રહી વર્તવાને માટેજ. એકથી બીજાની જગા લેવાય કે બીજાનું કામ થાય તેમ નથી. તેમના બંનેના ધંધાજ ચોક્ખી રીતે નિરનિરાળા છે. જેમ પુરૂષ પોતાને રૂપેજ રહેવા સરજાએલો છે, તેમ સ્ત્રી પણ પોતાના રૂપેજ રહેવાને સરજાએલી છે. એમ સ્વતંત્ર રીતની સરજત છતે પ્રત્યેકને પરસ્પરનો અતિ નિકટનો સંબંધ પણ છે. મનુષ્ય જાતની વંશવૃદ્ધિને માટે જનતાને એ બંનેનો ખપછે, અને જનમંડળના સુધારા વધારા સઘળા વાત વિચારમાં સ્ત્રી પુરૂષ બંનેને અવશ્ય દાખલ રાખવાંજ જોઇએ.

સ્ત્રી તથા પુરૂષો બન્ને એક બીજાનાં સોબતી તથા [illegible] જાયાં છે, પણ તેમની શક્તિનું માપ કેટલાં એકોમાં અનુ[illegible] નથી. સ્ત્રી કરતાં પુરૂષ વધારે મજબૂત, [illegible] સ્નાયુ [illegible] [illegible] છે, પણ સ્ત્રી પુરૂષ કરતાં [illegible] [illegible] [illegible] વધારે પોચા મનના છે. [illegible] [illegible] સ્ત્રી [illegible] હૃદયનાં પ્રેમ-લક્ષણોમાં સ્ત્રી પુરૂષ કરતાં [illegible] [illegible]

એટલે મગજ રાજ્ય અમલ કરે, પણ એ તો પ્રેમનું સ્થાન જે હૃદય તેનીજ સત્તા ચાલવાની. સ્ત્રી-પુરૂષને આ ભવ-દરિયામાં જે પોતપોતાનાં કાર્ય કરવાનાં છે, તેમને માટે પરમેશ્વરે બંનેને પુરતી રીતે લાયક બનાવ્યાં છે; અને સ્ત્રીનું કામ પુરૂષને માથે નાંખવું, એ જેમ હસવા જેવું છે, તેમજ પુરૂષનું કામ સ્ત્રીને સોંપવું, એ પણ તેવુંજ હાસ્યજનક છે. કેટલીએક વાર પુરૂષો બૈરાં જેવા કમ્પાશશિ હોયછે; અને સ્ત્રી કોઈ કોઈ વાર પુરૂષ જેવી જુવાંમર્દ હોયછે, પણ એ તો માત્ર અપવાદરૂપે સમજવાં; તેથી તો અમારો સિદ્ધાંત ઉલટો દૃઢ થાય છે.

અગરજો પુરૂષનાં લક્ષણો બહુધા મગજ પરત્વે છે, અને બૈરાંનાં બહુધા હૃદય પરત્વે છે,-તોપણ જેટલે દરજ્જે પુરૂષનું મગજ કેળવાવું જોઇએ, તેટલેજ દરજ્જે તેનું હૃદય પણ કેળવાવાની ઓછી જરૂર નથી; તેની સાથે સ્ત્રીના હૃદયને જેમ કેળવવાની જરૂર છે, તેટલેજ દરજ્જે તેના મગજને પણ કેળવવાની જરૂર છે. મગજ એટલે બુદ્ધિ વગરની બાયડી જેમ સુધરેલી મંડળીમાં શોભતી નથી, તેમ જે માણસ હૃદય રહિત હોય, અર્થાત્ નિર્દય હોય, તે પણ દીપતો નથી. કોઈ પણ સ્ત્રી અથવા પુરૂષને નિરોગ મનવાળો અને સમતોલ લક્ષણો યુક્ત કરવો હોય, તો તેની નીતિ તથા બુદ્ધિના સર્વ વિભાગોને કેળવવાની અગત્ય છે. બીજાઓને માટે જે પુરૂષમાં વિચાર કે સહૃદયતા ન હોય, તો તે એક કંગાલ, ઉદાર વિનાનો નીચો, નીચ, લોભીઓ અને એકલપેટો પ્રાણી થાય છે; તેમજ જો સ્ત્રીની બુદ્ધિને કેળવણી આપવામાં આવી ન હોય, તો અતિ સ્વરૂપવંતી સ્ત્રી પણ એક રૂપાળી લૂગડાં ઘરેણાંવાળી પૂતળી કરતાં વધારે સારી લાગશે નહિ.

એક વાર એવો પણ વિચાર ચોમેરે ફેલાઈ રહ્યો હતો કે સ્ત્રી-જાતિ અબળા છે અને તેને બીજાઓ ઉપર આધાર રાખવો પડેછે, તેથીજ તે વિશેષ સ્તુતિ અને વખાણને પાત્ર છે.સાર રિચર્ડ સ્ટીલે કહ્યું છે. કે, 'પુરૂષની ખરી શોભા ડહાપણ અને શરાતનનાં લક્ષણોના યોગ્ય સંયોગમાં રહેલી

છે, કેમકે એજ લક્ષણોથી પુરૂષત્વ પરખાય છે. તેજ પ્રમાણે જો કોઈ ખરી સ્ત્રીને માટે પ્રશંસાનાં વચન વાપરવાં હોય, તો તેનામાં નરમ સુશીલતા, નાજુક ભીરૂત્વ, અને બીજાં જે જે લક્ષણોથી તે પુરૂષ વર્ગથી જૂદી પડતી હોય, તે સઘળાં તેનામાં હોવાં જોઈએ; તેની સાથે વળી, તે પુરૂષ કરતાં કાંઈક અંશે ન્યૂન હોવી જોઇએ; પણ તે ન્યૂનતા એવી કે તેથી તેના ઉપર ઉલટો આપણો મોહ વધે.' આ પ્રમાણે જોતાં તો એમ સમજાય છે કે, તેની દઢતા કેળવીને મજબૂત કરવાને બદલે તે અબળા જાતિનું અબળાપણું—નિર્બળપણું કેળવવું, તેનામાં ડહાપણ કેળવવાને ઠેકાણે તેનામાં મૂર્ખાઇનો ભાગ કેળવવો. તેને એક અબળા, બીકણ, રોતી, આંસુ ટપકાવતી, વર્તણુંકના ધોરણ વિનાની ઉતરતા દરજ્જાની બનાવવી; તેનામાં માત્ર એટલીજ સમજ હોય કે 'સબળ' જાતિ તેના કાનમાં જે મીઠા, મધુર ગુંજારવ કરી મૂકે, તે તે સમજે એટલે થયું. તેને પુરૂષની બુદ્ધિશાળી સહચરી બનાવવાથી તે પત્ની, માતા, મહચરી કે મિત્ર તરીકે યોગ્ય અને તૈયાર બને તેના કરતાં તેની સ્વતંત્ર બુદ્ધિ વાપરવા માટે કેળવવાને બદલે પુરૂષ જાતિના શણગાર અને હાડમાર જેવી બનાવી દેવી!

પોપ પોતાના એક 'નીતિ નિબંધ' માં બડાવે છે કે 'ઘણી ખરી સ્ત્રીઓમાં વર્તનનું કંઇ ધોરણજ હોતું નથી.' વળી તે જણાવે છે કેઃ—

> રંગ બેરંગી ફૂલ જ્યમ, વિવિધ રંગ આપાય,
> તેમજ અબળા કોમ પણ, વિવિધ રંગ સોહાય;
> તેના વિધ વિધ રંગથી, પુરૂષ-વર્ગ મોહાય,
> નાજુક તે અબળા સુધી, નમ્ર પણે સોહાય.

માર્થા બ્લાઉંટ નામની તેની એક સ્ત્રી–મિત્ર હતી, તે એ કવિ ઉપર એકદોરે અમલ ચલાવતી હતી; તેના ઉપર તેણે એક કવિતા રૂપે પત્ર લખ્યું હતું, તેમાં ઉપરનાં ઠોક મારતાં માર્મિક વચનો છે, તે તેમનાં લક્ષણ દર્શાવે છે; અને **લેડી મેરી વાર્ટ્લી મૉન્ટેગના** પગ આગળ તે આશક થઇને પડતાં

આવે છે. એમ કહેવાય છે કે, જ્યાં કોઈ પણ મનુષ્ય પ્રાણી દુઃખ પામતું હોય, ત્યાં તેના નિસાસાનો અવાજ સાંભળતાંજ તેની બાજુએ સ્ત્રી આવીને ઉભી રહે છે. જ્યારે મંગો પાર્ક એકલવાયો થઈ રહ્યો, કોઈ પણ મિત્ર તેની પાસે રહ્યો નહિ, અને તે ભૂખમરાની હાલતમાં આવી પડ્યો, અને તેને આફ્રિકાના એક ગામડામાંથી ત્યાંના માણસોએ હાંકી મૂક્યો, તેવામાં એક ઝાડ નીચે રાત-ગુજારો કરવાની તૈયારી કરતો હતો; ત્યાં તે વેળાએ વરસાદ વરસતો હતો અને જંગલી હિંસક જનાવરોના ભયમાં તે આવી પડ્યો હતો; તેવામાં એક ગરીબ હબશણ ખેતરમાંથી મજુરી કરીને ઘેર જતી હતી, તેણે તેના ઉપર દયા આણીને પોતાના ઝુંપડામા તે તેને લઇ ગઈ અને ત્યાં તેને ખવરાવ્યું, મદદ આપી અને તેનું રક્ષણ કર્યું.

પણ સ્ત્રીના અત્યંત ખાસ લક્ષણો તેના સહૃદયા અને પ્રેમ દ્વારાએ દેખાય છે; તેની સાથે તેના પોતાના સુખને વાસ્તે એક સ્વાશ્રયી પ્રાણી તરીકે તેનાં આચરણ ઉદ્દીપન કરવાની અને સુદૃઢ કરવાની પણ જરૂર છે; અને તે કામ યોગ્ય રીતની જાત-કેળવણી, સ્વાશ્રય અને આત્મ-સંયમના ગુણોથી પ્રાપ્ત થાય છે, હૃદયના સુંદર લીલોતરીવાળા રસ્તા બંધ થઈ જતા હોય, તોપણ તે બંધ થવા દેવા ઉચિત નથી. ઉત્તમમાં ઉત્તમ પ્રકારનાં સ્વાશ્રયનાં લક્ષણ કોઈ સ્ત્રીમાં હોય, તેથી તેની અનુકંપાની સીમા સાંકડી થાય, એમ કદી પણ સમજવું નહિ; પણ જેમ પુરૂષના સુખનો આધાર તેમજ સ્ત્રીના સુખનો આધાર ઘણે દરજ્જે તે પ્રત્યેકની સદાચરણની સંપૂર્ણતા ઉપર રહે છે; તેમજ બુદ્ધિનાં લક્ષણોની કેળવણી યોગ્ય રીતિએ આપવાથી પોતાની જાત ઉપરજ આધાર રાખવાની તેમને ટેવ પડે છે; તેની સાથે હૃદયને તથા વિવેક-બુદ્ધિને પુરતી કસોટી ઉપર લાવવાથી સ્ત્રી સંસારમાં વધારે ઉપયોગી અને તેથી વધારે સુખી થશે; તે સમજદારી વાપરીને સૌને સુખ આપશે અને પોતે પણ ભોગવશે; અને પરસ્પરની સહાયતા અને સહૃદયમાંથી જે સુખો ઉપજે છે, તે પોતે આનંદથી ભોગવશે અને બીજાઓ ઉપર પણ તે બહોળા હાથે વરસાવશે.

જનનમડળમા પવિત્રતાનુ ઉચુ ધોરણ જાળવવાને માટે સ્ત્રી તથા પુરૂષ બનેની કેળવણી એક રાગે ચાલવી જોઇએ, અને તે એક સરખી રીતે સાથે સાથે વધવી જોઇએ નિર્મળ સ્ત્રીત્વની સાથેજ નિર્મળ પુરૂષત્વ પણ સહગામી રહેવુ જોઇએ બનેને એજ નીતિ-શાસ્ત્રનો કાયદો લાગુ પડેછે સ્ત્રી-જાતિ પુરૂષ-જાતિથી જૂદી છે તેથી પુરૂષને નીતિને ઠોકર મારવાની છૂટછે, અને જે બદકામ સ્ત્રી કરે તો તેથી તેની આખી જિદગી કલકિત ગણાય તેજ કામ જો પુરૂષ કરે તો તેનુ કાઇ નહિ, એવા મનસ્વી વિચારને ટેકા મળવાથી સદ્ગુણની ઇમારતના પાયા ઢીલા થઇ જાયછે તસ્માત્ જનનમડળની સ્થિતિ નિષ્કલક અને સદ્ગુણ યુક્ત રાખવાને માટે સ્ત્રીએ તેમજ પુરૂષે પણ પવિત્ર અને સદ્ગુણી રહેવુ જોઈએ, હૃદયને વર્તનને અને વિવેક-બુદ્ધિને જરા પણ ડાઘ લાગે એવા સઘળા કામ બનતે એક સરખી રીતે ત્યાગવા જોઇએ—વિષની પેઠે તેવા કામને તેમણે તજવાજ તેના નહિ તો જો એક વાર તે વિષ ચૂસાય, તો તે પૂરેપુરૂ કદી પણ પાછુ બહાર નીકળી શકતુ નથી પણ તેના પરમાણુ અદરથી મનને કડવુ વખ કરી મૂકેછે અને તે પછીના જીવનમા થોડે યા ઘણે દરજ્જે કડવો એળીઓ ભળેલો રહે

(સદ્વર્તન)

નાનાલાલ દલપતરામ.

૧૪૦—સંસાર સેવા.

અત્યાર તો આપણે એટલુજ જરા વિચારી જોઈએ કે સ્ત્રી જાતિના કર્તવ્ય શા છે ? સંસારના કામની વહેચણીને પરિણામે સ્ત્રીના વિશેષ ધર્મ પુરૂષના વિશેષ ધર્મથી નિરાળા છે એટલુ તો હવે સ્પષ્ટજ છે બાકીનુ, ગણવુ ખાવુ પીવુ ધર્મ પાળવો નીતિ પાળવી, સ્વચ્છતા સુઘડતા મનોહર વિવેક નાખવ આવા આવા અનેક ધર્મ તો સ્ત્રીપુરૂષ ઉભયને

આશય કે સ્ત્રી એ મનુષ્ય છે ને પુરૂષ મનુષ્ય છે, એટલે દેહ અને આત્માના મનુષ્યધર્મ તો બન્નેને માટે એક સરખા જ છે છતાં સ્ત્રી તે સ્ત્રી છે, ને પુરૂષ નથી, અને પુરૂષ તે પુરૂષ છે, ને સ્ત્રી નથી એ કારણથી બન્નેના વિશેષ ધર્મ ભિન્નભિન્ન જ છે ત્યારે સ્ત્રીજાતિના વિશેષ ધર્મ શા છે?

સ્ત્રીઓનો પહેલો વિશેષ ધર્મ તે પતિધર્મ : કન્યકા મટી વધૂ બને કુમારને આગેથી ઉતરી લગ્નને નીચે જઈ બેસે ત્યારથી જ સ્ત્રીઓને પત્ની ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે જ્યાં સુધી તે તારિકા ફરતી હતી તે તારિકા સુરજમાળાની અંગભૂત બને છે અને તે પછી સદા તેને સુરજમાળાની સાથેજ ઘુમવાનું રહે છે કોઇ પણ નનથી વ્રત લેનાર બધાય છે, નિયમનમાં આવે છે લગ્નનથી પણ પતિપત્ની નિયમનમાં આવે છે, ને પરસ્પરથી બધાય છે બહેનો! લગ્નના લેતી વેળાએ તમે કીયાં નિયમન સ્વીકાર્યાં છે એ યાદ છે? ગોરે તમારો હાથ તમારા પતિના હાથમાં મુક્યો તે વેળાએ તમારી માની પાસે પ્રતિજ્ઞાઓ કરી છે એ પ્રતિજ્ઞાઓ તમને આજ સ્મરણે છે? સ્મરણે ન હોય વીસર્યાં હો તો ગોરને પૂછી જોજો, શાસ્ત્રમાં વાંચી લેજો એ પ્રતિજ્ઞાઓ વીસરવી ન તો યાદ જવું છે તે નક્કી કર્યા વિના મુસાફરી આદરવા જેવું છે સંસારની સફરમાં તમારૂં વહાણું તમે મેલ્યું છે તેને તમે ક્યાં લઈ જશો? કેમ ચલાવશો? બહેન! સંસારની સફર આદરતાંજ તમે એ નિયમન ઉચ્ચાર્યાં છે તે વચનો માત્ર ઉચ્ચાર્યાં છે કે તમારે બદલે ગોરે ઉચ્ચાર્યાં હશે હવે એ સમજી લેવા જોઈએ એ સર્વ નિયમનનો સમાવેશ પત્નીધર્મમાં થાય છે સ્ત્રીજાતિની સ્વાભાવિક સરલતા, ઉચ્ચતા, સ્નેહાળતા, ધાર્મિકતા, શ્રદ્ધા, આસ્થાને પકડી એ પથે પળશો તો ભૂલાં નહીં પડો

સ્ત્રીજાતીનો ત્યારે બીજો વિશેષ ધર્મ કઈ છે? હા પતિ અને પત્નીએ સ્નેહગાંઠ—કે ન બાંધી—લગ્નના લીધું, કે તરત એક કુલ સ્થપાયું, દુનિયાના ઘણાંખરાંમાં એક કુટુંબ બંધાયું ઘણે ભાગે તો સહુ દંપતી ઉપર પ્રભુના આશીર્વાદ ઉતરે છે, ને પરિવાર વધે છે પછી સંતાનની લીલાથી ઘર ભરાઓ કે ન ભરાઓ, બાળકોના બોલ ઘરમાં ગાજી રહ્યા કે ન ગાજી રહ્યા,

કુટુંબ તો લગ્નતિથીથીજ મંડાયું, ગૃહનો માંડવો તો તે ઘડીથીજ રોપાયો ને ઘડીથીજ સ્ત્રીને ગૃહિણીધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે. એ ગૃહિણીધર્મ તે સ્ત્રીનો બીજો વિશેષ ધર્મ. ગૃહની વ્યવસ્થા--ઘરસંસાર ચલાવવો એ પત્નીધર્મથી નિરાળી વાત છે, છતાં બન્નેની અખંડ બેલડી છે. લગ્નવ્રતમાંથી એ બન્ને જોડકી બ્હેનો જન્મે છે. ગૃહિણીધર્મ શા છે તે મારા કરતાં તમે વધારે જાણોછો. હું તમને એ વિષયમાં કંઈ કહેવા કરતાં તમારી પાસેથી સાંભળવા વધારે આતુરછું. માટે એટલુંજ સુચવુંછું કે તમારા કુટુંબમાંથી ક્લેશ ઘટે ને સ્નેહ અને સંપ વધે. શરીરનાં આરોગ્ય અને ચિત્તની પ્રસન્નતા, બહારનાં ને અંતરનાં બલ તથા વૈભવ, સુખ સંતોષ ને શાંતિ સદા વિકાસ પામે એવું કરજો. તમારા મંડપ એવા રચજો કે તેમાં તાપ કે સંતાપ ન આવે, છતાં તે ઉષ્મા અને અજવાળાંથી શોભી રહે. તમારી આંખડીમાં અમી રાખજો, તમારા હાથમાં કર્તવ્ય ચાતુરી રાખજો, તમારી જીભમાં મિઠાશ રાખજો, તમારા આચરણમાં હેત રાખજો એ સહુ કંઇ નવાં લાવવાં પડે તેમ નથી, એ સૌ તમારી પાસેજ છે, માત્ર તેમને ખોતાં નહીં, ઢાંકતાં નહીં, રજ ચડવા દેતાં નહીં. મુદરી જો પોતાની સુંદરતા પ્રગટવા દે તોએ જગતનાં વડાં સૌભાગ્ય ઉઘડે.

બ્હેન! પત્નીધર્મ અને ગૃહિણીધર્મની ઝાંખી જરા આપણે કરી. એક વધારે વિશેષ ધર્મનો આપણે વિચાર કરી લઇએ. પતિપત્નીનું ઘર માંડે છે ને વગડાને આરે નહીં, પણ સંસારની વચ્ચે. ઘર બાંધતી વખતે જેમ આપણે આપણા પાડોશીઓના હક સાચવવા પડે છે, તેમ સંસારમાં જીવન ગાળતી વેળાએ પણ આપણે અન્ય સંસારવાસીઓના હક જાળવવાના છે. આ ધર્મને આપણે સંસારિણીધર્મ કહીશું જે સંસાર આપણું ચોપાસેથી રક્ષણ કરેછે, જે સંસાર પોતાનો ભૂતકાળનો બધો સંચય આપણા ચરણમાં ખુલ્લો મૂકી દેછે, જે સંસારવાસીઓ આપણી સાથે ખભેખભો મેળવી ઉભા રહે છે, તે સંસાર અને સંસારીઓ તરફ આપણા પણ અનેક ધર્મ છેજ. જો કેળવણીને આપણે લીધી તે કેળવણીની પદ્ધતિ વધારે લાભદાયક કરવી.

જે ઔષધશાળાઓએ આપણને સાજાં કર્યા તે ઔષધશાળાઓને ભગવતી, જે બાગ ચોટાં મંદિરોએ આપણને આનંદની જરૂરીઆતની અને ઉન્નતિની સામગ્રી પૂરી પાડી, તેમને વધારે શોભીતાં ઉપયોગી અને પવિત્ર કરવાં; કોણ કહેશે કે એ આપણા ધર્મ નથી ? સંસાર અનેક રીતે આપણી સુશ્રૂષા કરેછે, આપણને ઘટેછે કે આપણે એ સંસારની સુશ્રૂષા કરવી.

બહેનો ! એ સંસારસેવાના યથાશક્તિમતિઅવકાશ આચરવાના અનેક માર્ગ છે, ખંતથી શોધને તેમને સૌને તરતજ તે જડશે. અહીં તો એટલુંજ વિનવુંછું કે સંસારમાનાં વડીલો ભણી પુત્રીભાવ, સંસારમાના સમાનવયી ભણી ભગિનીભાવ, અને સંસારમાના નાનેરાઓ ભણી માતાભાવ રાખજો. એ ત્હમારો સંસારિણીધર્મ. જે ભાવથી પુત્રી ભગિની અને માતા થઈ કટુંબમા વિચરોછો, એ ભાવથી સાર યે સંસારમા સદા વિચરજો ! એમાંજ તમારૂ અને સંસારનુ ઉભયનુ કલ્યાણ છે.

આપણે સહુ ગુર્જરીનાં સંતાન છીએ ગુર્જરીનો યશ અને મહિમા આપણે હાથ છે. માબાપની કીર્તિઅકીર્તિ હમેશાં સંતાનનાં હાથમાં હોયછે. ગુર્જરીની લાજ અને શોભા પણ આપણેજ સાચવવાની ને વધારવાની છે. ગુજરાતનાં ખંત ને ઉદ્યોગ, ગુજરાતની વ્યાપાર કુશળતા, ગુજરાતનાં સાગર ઉપરનાં સાહસ, ગુજરાતનાં ડહાપણ અને દૂરઅંદેશી, ગુજરાતની ભક્તિ અને પરોપકારિતા, ગુજરાતનાં શાંતિયુગનાં પરાક્રમ, ગુજરાતની મધુરતા સુંદરતા પુણ્યભાવનાઓ બાધી ગુજરાતની માતાઓ ! એ અમારી સૌ આશાઓ તમારા ધાવણમાં છે. ગુજરાતના વીર પુરુષો, ગુજરાતના તત્ત્વચિંતકો, ગુજરાતના રાજનીતિજ્ઞો, ગુજરાતના કવિઓ, સંતો, દાનેશ્વરો: એ ગુજરાતની જનનીઓ ! એ સહુ યશપુત્રો તમારા જડ અને ચેતન દેહમાં સચેલા છે.

મિસરથી માંડી સારો પશ્ચિમ આફ્રીકાનો કાંઠો આપણા ગુજરાતીઓએ ખિલાવ્યો હતો. અરબસ્તાનથી આદરી સારો અરબ્બી સમુદ્ર અને હિંદી મહાસાગર ડહોળી નાંખી જાવા, સુમાત્રા અને ચીન સુધી આપણાં ગુજરાતી વહાણો સફર ખેડતાં. એ સમુદ્રો તો આપણા પુરાણા ખલાસીઓને મન મોટા

મગેનગ જેવા હતા સુન્ત અને ખભાત જેવા બંદરો હતા દાકિટ અને પ્રભાસ જેવા તીર્થો હતા આ અલબેલી મુગ્ધનિગરીની જાડેજાલાવી ખીલ નાગ ભાટીઆ, કણબી અને અન્ય વૈસ્યો, પારસી, બોહ્રા, મેમણ એ સહુ આપણા ગુર્જરમાતાના સતાન છે બ્હેનો! એટલુ સ્મરણમા સદી રાખજો કે જ્યા જ્યા ગુર્જરી બાષા બોલાય ત્યા ત્યા ગુજરાતજ છે ગુજરાતના પુરાણા પરાક્રમ અને દૈવી સપત્તિના વિજય હજી આથમ્યા નથી એ વિજયને વધારે યશવતા કરે એવા સતાન ગુર્જરીને ખોળે મુકજો એ જયકીર્તિને વધારે ઉજ્જવલ કરે, પાવન કરે એવા મહાભાગ દેવપુત્રો અને દેવપુત્રીઓની જનનીઓ થજો! બ્હેનો! દેવો પણ તમારે પેટ અવતાર ઇચ્છે એવા નિર્મળા અને પવિત્ર તમે સદા રહેજો

પરિશિષ્ટ.

૧૪૧—ચારિત્ર્ય.

'ચારિત્ર્યનો આધાર કઈ સજોગો ઉપર નથી, અને માત્ર સજોગોને આધારેજ ચારિત્ર્ય પળાય એની કાંઈ કિંમત પણ નથી"

બ્હેન! આપણા મનની મજબૂતી જાળવવી એ આપણું કામ છે શુ સજોગોને આધારેજ ચારિત્ર્ય છે? શુ ચારિત્ર્યની કાંઈ કિંમતજ નથી? અરે જરા વિચાર તો કરો કે જ્યારે સીતા રાવણના કબજામા હતી અને લકામા કેદ પડેલી હતી, તથા ભયકર રાક્ષસીઓ તેને બીવરાવતી હતી, અને રાવણ તેને અનેક પ્રકારે સમજાવતો, લલચાવતો અને ધમકાવતો હતો, ત્યારે પોતાનુ ચારિત્ર્ય સભાળવા માટે સીતાને શુ સારા સજોગો હતા? દ્રૌપદીને સભાના વચ્ચે પકડી લાવ્યા, તેને નગ્ન કરવા માટે તેના વસ્ત્ર ખેચ્યા, અને તેનો ચોટલો પકડી દુષ્ટ દુશાસને સભામા અનાથ સ્થિ

તેમાં લાગી, તથા આના દેખતાં દુર્યોધને જ્યારે તેને કહ્યું કે-આવ, મારા ખોળામાં બેસ, ત્યારે દ્રૌપદીએ કહ્યું કે-ત્યાં તો ભીમની ગદા બેસશે, તે વખતે દ્રૌપદીને કોની સહાય હતી? અને એ વખતે શું સારા સંજોગો હતા? બ્હેન! સારા સંજોગોને આધારે વિશુદ્ધિ જળવાય તેમાં શું નવાઇ? પણ જ્યારે કામીને લાકડે પણ વિશુદ્ધિ જળવાય, જ્યારે જગત બધુ બળી લાગી જાય ત્યારે પણ વિશુદ્ધિ જળવાય, જ્યારે મિલકત બધી લુંટાઈ જાય ત્યારે પણ વિશુદ્ધિ જળવાય, જ્યારે દુષ્ટ દુસ્મનના કેદખાનામાં સડતાં હોઇએ ત્યારે પણ વિશુદ્ધિ જળવાય અને જ્યારે એક તરફ આખી દુનિયા તથા એક તરફ આપણે એકલા હોઈએ છતાં પણ વિશુદ્ધિ જળવાય, ત્યારેજ ચારિત્ર્યની ખરી ખુબી કહેવાય બાકી સંજોગને આધારે સાફ રહેવું તેમાં શું નવાઈ છે? એમ તો કેદખાનામાં પડેલા બધાએ કેદીઓને કાઇક કાઇક પવિત્ર જીવન ગાળવું પડે છે જેમકે-તેઓ ગમે તેટલા લુચ્ચા હોય અને ગમે તેટલા બદમાશ હોય છતાં પણ ત્યાં તેઓ દારૂ પી શકતા નથી, જુગાર રમી શકતા નથી, વ્યભિચાર કરી શકતા નથી, અને એવાંજ બીજાં ઘણાંએ પાપો કરી શકતા નથી, માટે શું તેઓ શુદ્ધ ચારિત્ર્યવાળા થઈ ગયા? નહિ બ્હેન! સંજોગોને આધારે જે ચારિત્ર્ય પળાય તે ચારિત્ર્યની કંઈ બહુ મોટી કિંમત નથી માટે તમારે તો ઉંચી જાતનું ચારિત્ર્ય પાળવું જોઈએ, અને એ માટે મનને બહુ વધારે મજબૂત બનાવવું જોઈએ, અને એક વખત હૃદયમાં ઉંડા ઉતરીને એવો પાકો ઠરાવ કરીએ એટલે પછી તે પાળવામાં કાંઇ બહુ મોટી મુસ્કેલી નથી, એટલુંજ નહિ પણ જ્યારે શુદ્ધ અંતઃકરણથી, ખરેખરી ઉમંગની લાગણીથી, અને આત્મિક બળથી ઠરાવ થાય ત્યારે તેમાં ખાસ નવું બળ આવી જાય છે, અને એ પછી તો કુદરતી રીતેજ અનુકૂળ સંજોગો મળે છે, માટે બ્હેન! આપણે આવી જાતનું બળ રાખવું જોઇએ, સામાન્ય લોકોની પેઠે સંજોગોના આધારે રહેનારાં ન થવું જોઇએ.

(સ્વર્ગની સુન્દરીઓ)

કનારી દીનાદાડી, સ્ત્રી એટલે જગતનુ અજવાળુ, સ્ત્રી એટલે ઇશ્વર જુની મદદેશો મોકલવાનો વાયરલેસ ટેલીગ્રાફ સ્ત્રી એટલે સ્વર્ગ દેખાડનારી દુરબીન સ્ત્રી એટલે પુરૂષોની લાયકાત માપવાનું મીટર, સ્ત્રી એટલે જગતની બધી વસ્તુઓમા અમૃત બનનાર ચંદ્ર સ્ત્રી એટલે અખૂટ પ્રકાશ આપનાર રેડીયમ, સ્ત્રી એટલે વિશ્રામનુ નાઇન સ્ત્રી એટલે જગતની આરપાર જોવાના એક્સરેઝ કિરણો સ્ત્રી એટલે પુરૂષોને કેળવવાનુ સુમન સ્ત્રી એટલે ભક્તિની પ્રત્યક્ષ જીવતી મૂર્તિ અને સ્ત્રી એટલે આપણે જોઈ શકીએ સમજી શકીએ અને વાપરી શકીએ તેવી ઇશ્વરની મહાન શક્તિ

(સ્વર્ગની સુંદરીઓ.)

૧૪૩—મારી મોતીની માળા.

બાઈ, ઘરેણા પહેરવા એ આપણા લોકોને નન કેવો આનંદનો વિષય છે? આપણી બહેનપણીઓ ઘરેણામાજ પોતાનું સર્વસ્વ માનેછ દરેક કોમમા દરરોજ જુદી જુદી ફેશનના વસ્ત્રો ને ઘરેણાનાજ રિવાજ વધતા જાયછે ઘરેણા સ્ત્રીઓના સૌંદર્યમા વધારો કરનાર છે, અને તોપણ શુ તેમા પાપ નથી કે? ઘરેણા પહેરવામા પાપ છે, એ વાત લોકો માનશે નહીં અને ઘરેણા પેહેરવાથી પાપ છે, એમ કહેવાથી મારી બહેનો મારી ઉપર ગુસ્સે થશે એ હુ સમજુછુ પણ જો હુ મારી બેનપણીઓના ગુસ્સાની દરકાર કરૂ તો સત્ય લખી શકુ નહીં લોકો માને કે ન માને એ જુદી વાત છે, પણ મને જે સત્ય સમજાય છે તે સ્પષ્ટ રીતે સર્વને સમજાવવુ એ મારી ફરજ છે હુ એમ નથી કહેતી કે મારી બેનોએ પોતાના સૌભાગ્યના અલંકારો કહાડી નાખવા જોઈએ પણ મારૂ કહેવુ એટલુંજ છે કે, પોતાની સ્થિતિ સમજીને માણસોએ ઘરેણાનો લોભ નાખવો જોઇએ પણ આપણે જોઈએ છીએ કે, આ બાબત ઉપર ક્યાંઈ પણ ખાસ ધ્યાન આપવામા આવતું નથી ધણી પાસે ગહ્ના વહીનરૂ કરાવીને પણ, અરે કહો કે તેનું આયુષ્ય લૂટી લઈને પણ ઘરેણા પેહેરવા એ શુ ગુનો નથી? ઘરે

ધૂંના શોખ સારૂં પોતાના પતિની જીંદગીનો ભોગ લેવો, અને તેને સદાય હાયહોયમાંજ રહેવા દેવો, તથા પોતે બનીઠનીને મોટાઈ ભોગવતે શહેરમાં ફરવું, એ શું ગેરવાજબી નહીં કે? પોતાનાં વસ્ત્રાલંકાર માટે ધણીને ઈશ્વર ભક્તિનો વખત પણ ન મળે, એ શું પાપ નહીં કે? આટલા હજાર રૂપીઆનું જરીયાન આપો તોજ સ્ત્રી મળે એ શું જુલમ નહીં કે? ઘરમાં છોકરાંઓને ખાવા માટે દૂધનુ ટીપું ન અપાય, ઘરઘનુ દવાનું ખર્ચ કે શેક કરવા માટે ગરમ કપડાંના ટુકડાનું ખરચ ન ખમાય એટલે ઘરમાં માંદાં પડેલાંઓની પૂરતી માવજત ન રખાય, કપડાં મેલાં પહેરાય પણ ધોબીનું ખર્ચ ન ખમાય, ભેજવાળી અંધારી ઓરડીમાં બિમારી રહે તે ખમાય પણ જરા ભાડું વધારે ન ખરચાય, અને બચ્ચાંની કેળવણી પાછળ પાઈ ન ખરચાય પણ એ બધાંને ભોગે દાગીનાં તો જોઈએ, એ શું પાપ નહીં કે?

બાઈ, તમે કહેશો કે આતો ગરીબોને માટે વાત થઈ પણ શ્રીમંતોને શી અડચણ છે? આપણી શેઠાણીઓ શા માટે ભપકાદાર દાગીના ન પહેરે? બાઈ દાગીના પહેરવાની હું ના નથી કહેતી, પણ મારૂં કહેવું એટલુંજ છે કે પોતાનું હિત સમજીને દાગીના પહેરવા જોઇએ. દાગીના એજ આપણી જીંદગીનું મૂળતત્વ ન બનવું જોઈએ. આપણે સ્પષ્ટતાથી સમજવું કે, ઇશ્વરે જેઓને અધિક સમૃદ્ધિ આપેલી છે, તેઓને કાંઈ ખાસ પોતાનાજ દાગીના માટે એ સમૃદ્ધિ આપેલી નથી. પણ પોતાના શણગારની સાથે જગતને શણગારવા માટે એ સમૃદ્ધિ આપેલી છે. હું જ્યારે મોટાં મોટાં મોતીની માળા પહેરીને મલકાતી મલકાતી ફરતી, અને મોતીની માળાથી હું બહુ શોભી રહી છું એમ જ્યારે મને લાગતું, ત્યારે મને ખબર નહીં કે મારી પડોશમાંજ મારા ગરીબ બંધુઓ મારી માળાના મોતી કરતાં પણ વધારે કીમતી આંસુઓ પાડી રહ્યાં છે. અને એ લુંછાયા વિના પડતાં મોતીથી-આંસુથી મારાં મોતી લજાઈ જાયછે. ત્યારે મને ખબર નહીં કે મારે ગરદન પર મોતીનો ચળકાટ છે, પણ મારાં હૃદયમાં દયાનો ચળકાટ નથી, અને બાઈ તમે વિચાર કરો, કે અંદરના ચળકાટ વિના બહારનો ચળકાટ કેમ શોભી

શકે ? કેમ ટકી શકે ? કેમ કીંમતી થઇ શકે ? અરે હાય હાય ! ત્યારે શું મારી મોતીની માળા કે જેને હું કીંમતી સમજતી હતી, તે મારી મશ્કરી કરાવવાને માટેજ હતી કે ?

મારા હાથની હીરાની બંગડી બહુ ફેશનેબલ હતી. મારા સ્વામીએ મારે સારૂ તે બહુ મોઘી કીંમતે ખરીદી હતી. પણ એ બંગડીના પથરાઓ–હીરાઓ જેટલો પ્રકાશ આપી શકતા તેટલો પ્રકાશ મારા અંતરમાં હતો કે? અરે પ્રભુ ! દયા કર, દયા કર. દુનિયામાં પથ્થર પણ કાંઇક પ્રકાશ આપી શકે, અને અમે માણસો પ્રકાશ મેળવ્યા વિના, તથા પ્રકાશ આપ્યા વિના ખાલી ચાલ્યા જઇએ–ફોકટ ફેરો ખાઈએ, એ શુ દિલગીરીની વાત નહીં કે ? એ શું દયા ખાવા જોગ નથી ? પ્રાચીન દેવાલયોનાં ખંડીએરો કે જેનો જીર્ણોદ્ધાર કરવાની ખરી જરૂર હોય, પાણી વિનાનાં સ્થાનો કે જેની અંદરના ઝરાઓ બહાર આવવાને રમટમી રહ્યા હોય, અને લાચારોનાં પ્રકાશિત આંસુઓ કે જે તેઓના ગાલ ઉપરજ લુંછાયા વિના સુકાઇ ગયાં હોય, તે બધાંઓ મારી બંગડીના હીરાઓ સામુ જોઇને હાસ્ય કરશે નહીં કે ? દિલગીર થશે નહીં કે ? શ્રાપ આપશે નહીં કે ? અને આપણા એકલપેટાપણા માટે–આપણા અજ્ઞાન માટે–આપણી બેદરકારી માટે–આપણા સ્વાર્થીપણા માટે–પ્રભુ પાસે નિષ્ફળ નહી જાય તેવી મુંગી ફરિયાદ કરશે નહીં કે ? જ્યારે આમ થાય ત્યારે મારી હીરાની બંગડીથી મને ફાયદો શું ? શું આપણા દાગીના આપણને બાંધી રાખવાને અને આપણો નાશ કરવા માટેજ હોય કે ?

(સંસારમાં સ્વર્ગ.)

૧૪૪—મહારાણી મેરીની દયાની લાગણી અને દાન ધર્મ.

નામદાર મહારાણી **મેરીમાં** જે અનેક સદ્દગુણો છે તેમાં પરમાર્થની લાગણી એ બહુજ મોટો સદ્દગુણ છે. એ ગુણ તેઓની અંદર તેઓનાં ભલાં ને પરોપકારી માતા **ડચેસ ઓફ ટેક** બહુ ધ્યાનપૂર્વક કેળવ્યો હતો,

કારણ કે તેઓ પરમાર્થનાં કામોમાં બહુ આગેવાની ભર્યો ભાગ લેતાં હતાં અને જ્યાં જ્યાં તેઓ જતાં તે દરેક ઠેકાણે પોતાનાં વહાલાં પુત્રી **પ્રીન્સેસ મેને** સાથેનાં સાથે રાખતાં હતાં, તેથી બહુ નાનપણથીજ તેઓની અંદર પરમાર્થની ભાવનાનાં બીજ રોપાઈ ગયાં હતાં.

પ્રીન્સેસ મે એટલે આપણાં હાલનાં મહારાણી **મેરી** જ્યારે નાની ઉમ્મરનાં હતાં ત્યારે તેમનાં માતાજી નાતાલની ભેટોના મેળાવડાઓ કરતાં અને તેનું પ્રમુખસ્થાન સ્વીકારતાં હતાં. એ વખતે તેઓ પોતે પોતાને હાથે તથા પોતાની વહાલી પુત્રી **પ્રીન્સેસ મેને** હાથે સુંદર રમકડાંઓ ગરીબ બાળકોને અપાવતાં હતાં અને રાજકુંવરી લેડીઓએ ગરીબોને માટે પોતાને હાથે શીવીને ગરમ કપડાં તૈયાર કરેલાં હોય તે કપડાંઓ ગરીબ લોકોને વહેંચી આપતાં હતાં.

મહારાણીનાં માતાજી જ્યાં રહેતાં હતાં તેની આસપાસનાં ગામડાંનાં લોકોને ગમ્મત આપવાને ખાતર તેઓ વખતો વખત મેળાવડાંઓ કરતાં હતાં, તેમજ સાંસારિક મેળાવડાઓમાં પણ તેઓ ખાસ કરીને હાજરી આપતાં હતાં. આવી રીતે પરમાર્થના કામોમાં ભાગ લેવાની બાળપણથીજ તેઓને ટેવ પડેલી છે એટલે એ ગુણ હવે બહુ ખીલી જાય એ સ્વાભાવિક છે. માટે આપણે પણ આપણાં બાળકોને જો ભલાં બનાવવાં હોય તો તેઓના મનની અંદર નાનપણથીજ પરમાર્થનાં બીજો વાવવાં જોઈએ.

નામદાર મહારાણી **મેરી** જ્યારે નાની ઉમ્મરનાં હતાં અને પોતાની માતાજીની સાથે ગામડાંઓમાં ફરતાં ત્યારે તેઓ સવારના પહોરમાં ગરીબોનાં ઘર જોવા માટે તેઓની ઓળખાણ કરવા માટે, ખાસ ચાહીને જતાં હતાં અને તેઓનું ભલું થાય તે જોવામાં તથા એવાં કામો કરવામાં તેઓને બહુ આનંદ થતો હતો.

શાહજાદી મે બાલકપણમાંજ ગરીબોની ઓળખાણ કરવા જાય ને તેમની મુલાકાત લે તથા તેઓના સુખદુઃખની વાતો સાંભળે અને તેઓને

મદદ કરવાના ઉપાયો લે, એ કંઈ નાનીસુની વાત નથી. આપણા દેશની મોટા ઘરની બાઈઓમાંથી કેટલી બાઈઓ આવાં કામો કરે છે? અને કેટલી બાઈઓ પોતાની પુત્રીઓમાં આવા સંસ્કારો પાડે છે? તે વિચારવા જોવું છે અને રાણીજીના દષ્ટાંતથી તે ખરેખર શીખવા જોવું છે.

પ્રીન્સેસ મેને પોતાની કુમારી અવસ્થામાં ખાનગી ખરચ માટે જે કાંઈ પૈસા મળતા હતા તેમાંથી તેઓ અમુક ભાગ જુદો રાખતાં હતાં અને તે રકમનો બાળકોને ભેટો આપવામાં ઉપયોગ કરતાં હતાં. એ સિવાય પોતાને નાતાલમાં નવા વર્ષની જે ભેટો મળે તથા પોતાની જન્મગાંઠને દિવસે પોતાને જે ભેટો મળે તે ભેટોમાં કાર્ડ, ચિત્રો, શીટો અને રમકડાં વિગેરે હોય તે બધું બહુ સંભાળથી સાચવી રાખતાં હતાં. અને પછી યોગ્ય વખતે તેમાંથી ગરીબ માણસોને, માંદા માણસોને તથા અનાથોના આશ્રમમાં તે વસ્તુઓ મોકલતાં હતાં. અને આવી રીતે ગરીબોનાં દુઃખો ઓછાં કરી તેઓના આશીર્વાદ મેળવતાં હતાં.

આપણા દેશના શ્રીમંતોનાં બાળકો પણ જો આવું આવું કાંઇ પણ કરે, તોએ તેઓથી પણ બની શકે તેમ છે. કારણ કે તેઓને પણ દર મહીને ખિસ્સા ખરચ સારૂ કાંઈ કાંઈ પૈસા મળેછે, તથા તેઓને ઘેર રમકડાં, પુસ્તકો, કપડાં વિગેરે પણ હોયછે, એટલે તેઓ જો ધારે તો પોતાના પ્રમાણમાં કાંઈ કાંઈ કરી શકે તેમ છે. અને જેને એવું એવું કરવું ગમે તેવા પણ કેટલાક સજ્જનો હોયછે, પણ વાંધો ફક્ત એટલોજ છે કે આવી રીતે દિશા બતાવનારા, રસ્તા બતાવનારા તથા પાસે રહીને કામ લેનારા માણસો નથી. ને તેને લીધે આવી જાતના પરમાર્થ થતા અટકેલા છે પણ મને આશા છે કે નામદાર શહેનશાહબાનુના જીવનના પરોપકારના દાખલાઓ ઉપલી જાતની અડચણો દૂર કરવામાં બહુ મદદગાર થઈ પડશે, માટે મહારાણી **મેરીના** પરમાર્થની હજી પણ કેટલીક વાતો સાંભળવાની મહેરબાની કરો.

લંડનમાં ઇસ્ટએન્ડ નામે ગરીબ લોકોને રહેવાનો મહોલ્લો છે તે મહોલ્લામાં પ્રીન્સેસ મે પોતાના માતાજી સાથે ગરીબોને દાન આપવા માટે, દુઃખીઆને મદદ કરવા માટે તથા હોસ્પીતાલોની મુલાકાત લેવા સારૂ જતાં હતાં. એ વખતે એવાં રાજવંશી બાઈને જોવા સારૂ ગરીબ લોકો હારદોર બેસી જતાં હતા અને તેમને જોઈને આનંદના ઉભરાથી તેઓ હુરરેના પોકારો કરતાં હતાં. કારણકે તેઓને એવો અનુભવ હતો કે જ્યારે જ્યારે આ રાજવંશી કુટુંબ પધારે છે ત્યારે ત્યારે અમોને કાંઇકને કાંઇક મદદ કરી જાયછે. તેથી તેઓને આવતાં જોઈને ગરીબ લોકો બહુ રાજી થઈ જતાં હતાં.

પ્રિન્સેસ મે પોતાનાં માતાજી સાથે રીચમંડ પાર્કમાં ફરવા ગયાં હતાં, ત્યારે એક વખત ત્યાં કોઈ ગરીબ ડોશી ઝાડ નીચે પડેલાં સુકાં લાકડાં વીણતી હતી. એ વખતે તે ડોશી બહુ થાકી ગઈ હતી અને અતિશય ટાઢ હોવાથી હેરાન થતી હતી. તેને જોઇને મહારાણીજીને તથા તેમના માતાજીને દયા આવી તેથી મહારાણીજીનાં માતાજી **ડચેસ ઑફ્ ટેક** પોતાની છત્રી વડે ઝાડ ઉપરથી લાકડાં પાડી આપ્યાં અને તેમનાં માનવંતાં પુત્રી પ્રિન્સેસ **મે** તે આપણાં હાલનાં મહારાણી પોતાને હાથે લાકડાં વીણવા મંડયાં અને ઝપાટાબંધ લાકડાંનો ભારો બાંધી આપી તે ગરીબ ડોસીને હસતે મોઢે રવાના કરી.

ડચેસ ઑફ્ ટેક જેવાં મોટાં માણસો ગરીબ ડોસીને લાકડાં પાડી આપે અને તેમની રાજકુંવરી તે વીણીને ભારો બાંધી આપે, એ કંઈ નાની સૂની વાત નથી. એ દાખલામાંથી જો વિચાર કરે તો આપણી ઘણી બેનોનાં જીવન સુધરી શકે તેમ છે, અને મોટા માણસો પણ કેટલી હદ સુધી દયા કરી શકેછે તથા કેટલી હદ સુધી ગરીબોના દુઃખમાં ભાગ લઈ શકેછે, તે સમજવાનો આ બહુ સારો દાખલો છે.

એક વખત કુંવારાપણામાં મહારાણી **મેરી** પોતાનાં માતાજીની સાથે સેન્ટ મોરીટસ રહેતાં હતાં. એ વખતે તે ગામમાં ઓચિંતી બહુ મોટી

આગ લાગી અને જાણે ક્રમચ્યું આખું ગામ બળીને રાખ થઈ જશે એમ લાગ્યું. તે વખતે નામદાર મહારાણી તથા તેમનાં માતાજી આગવાળી જગામાં ગયાં અને લોકોનાં બળતાં ઘરોમાંથી પોતાને હાથે સરસામાન બહાર કાઢવા લાગ્યાં. હવે વિચાર કરો કે જો આપણા દેશની કોઈ ગાલાવેલી શેઠાણીઓ હોય તો તે ભયંકર આગ વખતે ઉભાં રહે ખરાં કે ? અને પારકા લોકોનો માલ બચાવવા આગમાં બળતાં ઘરોમા જાય ખરાં કે ? મહારાણી તથા તેમનાં માતાજી એટલુજ કરીને અટકી ગયા નહિ પણ જેઓને આગથી નુકશાન થયું હતું તેઓને દિલાસો દેવા માટે તેઓ બીજે દિવસે તેઓને ઘેર ગયાં અને આગથી થએલી નુકશાની માટે મદદ કરવા સારૂ તેઓએ ફંડ ખોલવાની શરૂઆત કરી. શું આ દાખલો અનુકરણ કરવા યોગ્ય નથી ? મહારાણી **વિક્ટોરીઆને** ગાદીએ બેઠાને ૫૦ વર્ષ થયાં તેની ખુશાલી માટે ઇ૦સ૦ ૧૮૮૭માં જ્યુબિલી હતી તે વખતે, પ્રિન્સેસ **મેએ** એટલે આપણાં હાલનાં મહારાણીએ બચ્ચાંઓને ઇનામો આપવા સારૂ ત્રણહજાર રૂપીઆની રકમ ભેળી કરી હતી. અને એ રકમમાંથી ઘણાં બાળકોને જ્યુબિલી વખતે તેઓએ રાજી કર્યાં હતાં. એ પછી મહારાજા એડવર્ડ જ્યારે ગાદીએ બેઠા ને તાજ પહેરવાની ક્રિયા કરી, તે વખતે પ્રિન્સેસ **મેએ** પોતાના માર્લબરો નામના મકાનમાં એકહજાર અનાથ છોકરાંઓને ખાણું આપ્યું હતું. અને એ છોકરાંઓને રાજી રહે તેવો બંદોબસ્ત રાખવા પોતાના ખાનગી કારભારીને ખાસ હુકમ કર્યો હતો તેથી છોકરાંઓને રમતગમત માટે બહુ સારી તજવીજો થઈ હતી અને અનાથ બાળકો બહુ રાજી થયાં હતાં.

નિર્દોષ બાળકો ઉપર, ગરીબ બાળકો ઉપર, કુમળાં બાળકો ઉપર આવો પ્રેમ રાખવો એ બહુ મોટી વાત છે. અને એવા વાત્સલ્ય ભાવને અમે મોટો દૈવીગુણ સમજીએ છીએ અને એ માટે નામદાર મહારાણીના દાખલાથી એ દૈવીગુણ આપણી બેનોમાં ખીલે એમ હું ઇચ્છુંછું.

મહારાણી **મેરીનો** એવો સ્વભાવ છે કે બને ત્યાં સુધી પોતાને માટે કોઈને તસ્દી આપવી નહિ. જયારે તેઓ પોતાના માતાજી સાથે ગામડાંમાં

ફરતાં અને હોટેલોમા ઉતરતાં ત્યારે ખાણું લેવા માટે હમેશાં તેઓ નીચે ઉતરતાં. કોઈ દિવસ ટાઈમમાં ફેર પાડતા નહિ, કે પોતાને માટે કોઈને ખોટી થવું પડે અથવા ખાસ તકલીફ લેવી પડે એમ કરતાં નહિ. તેમની એવી રીતભાત જોઈને અને વીશીવાળાને પણ તસ્દી ન પડે એવી તેઓની કાળજી જોઈને તેમની સાથે એ હોટલમાં રહેવાવાળા બીજા મુસાફરો પણ અજબ થતા હતા. આ ગુણ પણ કાંઈ જેવો તેવો નથી. ઘણીએ શેઠાણીઓ નજીવી નજીવી બાબતો સારૂ બીજાઓને કેટલો બધો કંટાળો આપ્યાં કરેછે, એનો જેને અનુભવ હશે તેઓ મહારાણી **મેરી**ના આ ગુણની કિંમત સમજ્યા વિના રહેશે નહિ. અને સાથે એમ પણ લાગશે કે જ્યારે વિલાયતની શહેનશાહ બાનુ પણ બીજા લોકોને ઓછામાં ઓછી તસ્દી પડે તેવી રીતે વર્તે છે, ત્યારે આપણે બીજાઓને વગર મફતના હેરાન કર્યા કરીએ તે શું વ્યાજબી છે ? અને તેમાં પણ જેને કાંઈ પણ બદલો આપી શકતાં ન હોઈએ તેઓને પણ વગર મફતની તસ્દી આપ્યા કરીએ, એ શુ યોગ્ય છે ? એ સવાલ આપણે આપણા મનને પૂછવો જોઈએ. અને જો એ સવાલ ઉપર આપણે વિચાર કરીએ તો નામદાર મહારાણીના એ ગુણ માટે આપણને માન ઉત્પન્ન થયા વિના રહેશે નહિ

સ્ત્રીઓની શીવણ કામની મડળી નામે એક બહુ મોટું ખાતુ વિલાયતમા ચાલેછે, એ કામ મહારાણીના માતુશ્રીએ પોતાની વૃદ્ધાવસ્થામાં શરૂ કરેલુ હતું. એ મડળી તરફથી શિયાળામા હજારો ગરીબ લોકોને ગરમ લુગડાંની મદદ મળેછે તે મડળના કામમાં નામદાર શહેનશાહ બાનુ બહુ આગેવાની ભર્યો ભાગ લેછે અને બીજી સાધારણ સ્ત્રીઓની પેઠે એ મડળની નિશાનીવાળી પીત પોતાને હાથે બાધીને હાથમા કાતર લઈને કપડા વેતરવા મડેછે પોતે જાતે આ મડળ માટે આટલી બધી મહેનત લેછે એટલુજ નહિ પણ રાજકુમારો તથા કુવરી પણ તે કામમાં મદદ કરેછે, અને બીજાં રાજવંશી પણ એ શીવણ કામની મડળીમાં ભાગ લેછે.

બહેનો ! નામદાર મહારાણી કંઈ આવા એકજ કામમાં ભાગ લઈને અટકી રહેતાં નથી પણ જે છોકરીઓનાં માબાપો કેદખાનું ભોગવતાં હોય તેવી છોકરીઓને રહેવા માટે સારાં મકાનો બંધાવવાના કામમાં તથા કેદીઓની છોકરીઓને નીતિના રસ્તામાં ચલાવવા માટે જે જે ઉપાયો કરવા જોઈએ તે કરવામાં પણ તે નામદાર બહુજ ધ્યાન આપેછે એટલુંજ નહિ પણ તહેવારોને દિવસે એવી એવી છોકરીઓને માટે રાજકુટુંબ તરફથી ઘણી જાતની નાની મોટી ભેટો મોકલવામાં આવેછે અને જેમ બને તેમ કેદીઓની છોકરીઓનું જીવન ઉદ્યોગી તથા પવિત્ર થાય એવા ઉપાયો લેવામાં આવેછે.

પરમાર્થની બાબતમાં આપણા દેશની સ્ત્રીઓએ હજી ઘણુંજ કરવા જેવું છે, કારણકે એ લાઇનમાં હજી આપણી બહેનો બહુજ પાછળ છે અને તેનાં ઘણાં કારણો છે. પણ હવે જેમ જેમ કેળવણી વધતી જાયછે તેમ તેમ ઘણી જાતની અડચણો દૂર થતી જાયછે. એટલે હવે આપણી બહેનો છૂટથી પરમાર્થના કામોમાં ભાગ લઈ શકે એવો વખત આવતો જાયછે. એટલે એવા શરૂઆતના વખતમાં ઉત્તેજન તથા ઉત્સાહ મેળવવા માટે નામદાર શાહેનશાહ બાનુનો દાખલો બહુ અસરકારક થઈ પડશે એમ હું ધારૂંછું. આ પરમાર્થની બાબત એ મારો પ્રિય વિષય છે. વળી એ બાબત એટલી બધી મોટી છે અને નામદાર મહારાણીના જીવનમાં એ બાબત એટલી બધી મુખ્ય છે કે તે માટે જેટલું કહેવા માગીએ તેટલું કહી શકાય તેમછે, પણ આ ઠેકાણે તો બહુ ટુંકામાંજ મુખ્ય મુખ્ય વાતો કહેવાની છે એટલે જાણવા લાયક ઝીણી ઝીણી હકીકતો છોડી દેવી પડેછે.

વિવિધ ગ્રંથમાળા

હિમ્મતલાલ ગણેશજી અંજારિયા.

૧૪૫—હિંદુસંસારમાં સ્ત્રીઓ ઘરની રાણી છે.

સ્ત્રીઓની હિંદુઓને દરકાર નથી એમ કહેનાર એક પણ એવો હિંદુ બતાવશે કે જે સ્ત્રી વિના રહેવાને તૈયાર હોય ? સ્ત્રીઓની દરકાર હિંદુઓને તો જેટલી છે તેટલી ભાગ્યેજ બીજા કોઈ લોકને હશે. ગૃહસ્થાશ્રમને-લગ્નને જે પવિત્રતા હિંદુઓએ અર્પી છે તે કયા બીજા લોકમાં માલમ પડે છે ? અને લગ્ન સ્ત્રીપુરૂષ વગર થવાનાં હતાં ? લગ્નની દરકાર કરનાર, લગ્નને પવિત્ર ગણનાર, સ્ત્રી કે પુરૂષ એમાંથી એકે માટે બેદરકાર કેમ રહી શકે ? હિંદુઓને સ્ત્રીની દરકાર નથી એ ઉક્તિ તદ્દન અર્થ વગરનીજ છે એમ બતાવવા આ એકજ દલીલ બસ ગણુંછું. હિંદુઓને સ્ત્રીઓ માટે માન નથી એ પણ વિદેશીઓ અને વિદેશીઓના વિચારમાં તણાવાનો મોહ અને લોભ રાખનાર દેશીઓના બાહારના દેખાવથી થતી ભૂલોમાંની એક છે. કઈ સ્ત્રી પોતાનું ધારેલું ધણી પાસેથી નથી કરાવી શકતી ! કઈ સ્ત્રી હિંદુસંસારમાં ઘરની રાણી તરીકે નથી સ્વીકારાતી ? કઈ સ્ત્રીની ઇચ્છાને તાબે ઘરના પુરૂષોને નથી થવું પડતું ? હિંદુના ઘરનો અંદરનો અનુભવ હશે તે તો કબૂલ કરશેજ કે સ્ત્રીઓ માટે માન નથી એમ નથી. અલબત, કેટલીક બાબતોમાં સ્ત્રીને પૂછાતું નથી, અગર પૂછાય તો પણ તેના મત પ્રમાણે ચલાતું નથી એવું બને છે. પણ જો મોટાં મોટાં સામ્રાજ્યમાં પણ સમ્રાટના મતને એક બાજુ રાખી યોગ્ય લાગતા માર્ગનું ગ્રહણ કરવામાં સમ્રાટનું માન નથી એમ ન કહેવાય, તો પછી હિંદુસંસારમાં તેવું શા માટે કહેવું ? જે બાબતમાં સ્ત્રીઓ કરતાં પુરૂષોની મતિ વધારે પહોંચતી હોય, જે બાબતનો વિચાર પુરૂષો વધારે સારી રીતે કરી શકે છે એમ મનાતું હોય તેવી બાબતમાં પુરૂષો પોતાના મત પ્રમાણે કરે તો તેથી સ્ત્રીઓ માટે માન નથી એમ કહેવું એ કોઈપણ રીતે વાજબી નથી.

સ્ત્રીસંસાર.

વર્તમાનકાળમાં બે જાતના વિચારોનું યુદ્ધ પ્રવર્તી રહ્યું છે એ કાંઈ નમારી જાણ બહાર નથી. એક જાતના વિચારો એવા છે કે સ્ત્રીઓને હિંદુસ્થાનમાં પુરૂષોના જેટલા હક નથી; સ્ત્રીઓની હિંદુઓએ દરકાર કરી નથી, સ્ત્રીઓ માટે હિંદુઓને માન નથી. સ્ત્રીઓની દશા દયાપાત્ર છે; એક પ્રસિદ્ધ લેખક એક બાઈના મુખે કહેવરાવે છે કે "નરજાત સુખી હશે આદિ કદી મ્હાલતી સ્વચ્છંદથી, પણ નારીને રોયા વિના નહિં કર્મમાં બીજું કંઈ." આવા વિચાર એક વખત સર્વવ્યાપી હતા. હું આશા રાખું છું કે હાલમાં તે તેટલા બધા સ્વીકારાતા નથી. હિંદુસ્થાનના લોકોમાં-શું પુરૂષ કે શું સ્ત્રી-કોઈમાં હકનો તો વિચાર સરખો નહોતો. હકને માટે શુદ્ધ ગુજરાતી કે સંસ્કૃત શબ્દ પણ નહિં મળે કારણ તે વિચારજ આર્યધર્મમાં હયાતી ધરાવતો નથી. હિંદુઓ તો પોતાનો ધર્મજ-ફરજજ-સમજતા-હકની વાત તેઓના લક્ષમાં આવેલીજ નહિં. જે હકના ખ્યાલનીજ હયાતી નહોતી, તો પછી 'સ્ત્રીઓને પુરૂષો જેટલા હક નહોતા' એ કહેવું અયથાર્થ છે. પુરૂષોને ધર્મ હતા-ફરજ હતી, તેમજ સ્ત્રીઓને પણ ધર્મ હતા ફરજ હતી; સ્ત્રીઓ પોતાના ધર્મ સારી રીતે પાળતી, પુરૂષો પોતાના ધર્મ સારી રીતે પાળતા; બંનેના ધર્મ સારી રીતે પળાતા હોવાથી આપણો હિંદુસંસાર સારી રીતેજ ચાલતો. જ્યારે પુરૂષો ધર્મ ભૂલ્યા, ત્યારે સ્ત્રીઓ પણ ધર્મ ભૂલી. સ્ત્રી અને પુરૂષના ધર્મ ભૂલાયા એટલે સંસાર અવ્યવસ્થાઓમાં ફસાયો અને એક વખત અવ્યવસ્થા અંધેર શરૂ થાય, પછી તેને ઠેકાણે લાવતાં કેટલી મુશ્કેલી પડે છે એ તો ઇતિહાસના વાંચનારાઓ તો જાણેજ પણ ઘરસંસારનો અનુભવ મેળવનારાઓ પણ સારી રીતે જાણી શકે તેવું છે. અંધેરના વખતમાં, અલબત્ત, ઘણા અનાચાર અને અત્યાચાર હતા, પરંતુ શાંતિનું રાજ્ય થતાં હવે એવો કોઇ હિંદુ ભાગ્યેજ હશે કે જે સ્ત્રી પુરૂષના ધર્મ સંબંધે યોગ્ય સ્વીકાર નહિં કરતો હોય.

સ્ત્રી અને પુરૂષની કેળવણીમાં ભેદ રહેવો જોઇએ.

ખાસ કેળવણીની વાત આવે ત્યારે કામકાજની ભિન્નતા પ્રમાણે,-ધંધા-રોજગારની ભિન્નતા પ્રમાણે, અને બુદ્ધિ શક્તિની ભિન્નતા પ્રમાણે ખાસ કેળવણી આપવી જોઈએ. આવી કેળવણી સ્ત્રી અને પુરૂષને માટે જૂદી જૂદી હોય. સ્ત્રી અને પુરૂષમાં પણ જેને જૂદાં જૂદાં કામ કરવાં હોય તે પ્રમાણે જૂદી જૂદી જાતની કેળવણી મળવી જોઈએ. શિક્ષક થવું હોય તેને શિક્ષકની, વકીલ થવું હોય તેને વકીલની, વેપારી થવું હોય તેને વેપારીની, કારીગર થવું હોય તેને કારીગરની, એમ ધંધા પ્રમાણે ખાસ કેળવણી મળવી જોઈએ; સ્ત્રી અને પુરૂષના ધંધા ભિન્ન છે. સ્ત્રીને ગૃહસંસાર ચલાવવો છે અને પુરૂષને તેને માટે સાધનો પેદા કરવાનાં છે માટે તે પ્રમાણે તેમની કેળવણીમાં ભેદ રહેવોજ જોઇએ. જે સ્ત્રી લગ્ન કરવા ઇચ્છતી ન હોય, અને એકલું જીવન ગાળી પુરૂષ પેઠે ધંધાદારી થઈ રહેવા ઇચ્છતી હોય તેવીને તેવી જાતની ખાસ કેળવણી આપવામાં, પુરૂષોની પેઠેજ કેળવણી આપવામાં-વાંધો કાઢી શકાશે નહિં. આ વ્યવસ્થા ધ્યાનમાં રાખી જો કેળવણી વિષે વિચાર કરવામાં આવશે તો ઘણી તકરારો આપોઆપ શમી જશે. તમે બધાં ઘરમરી, ગૃહસ્થો છો. આપણા સંસારમાં સ્ત્રીમાત્ર ગૃહસ્થીજ બને અને કુંવારી ડોશીઓનો દેખાવ કદી જોવામાં આવે નહિં! અને તેથી બધાંને ઘરસંબંધે ખાસ કેળવણી જોઈએ. જેને ન મળી હોય તેણે નિશ્ચય કરી હળવે હળવે લેવાની શરૂઆત કરવી જોઈએ.

ચતુર સ્ત્રી નાની ઓરડીને પણ સુંદર રાખે છે.

દરેક સ્ત્રી પોતાની શક્તિપ્રમાણે, પૈસાસંબંધી શક્તિપ્રમાણે પોતાનાં નાનાં ઘરને શોભાવી શકે છે, એક નાની સતી ઓરડી અને રાંધવા ખાવાના ચાર વાસણ જેટલીજ જેની સંપત્તિ હોય છે તે પણ પોતાની ઓરડીને આઠદસ દહાડે ધોઈ, હરહંમેશ વાળીઝાડી, અરીસા જેવી સ્વચ્છ અને સુઘડ બનાવી શકે છે. પોતાનાં ચાર વાસણને માંજી એવાં ચકચકીત બનાવી રાખે

છે કે તે જોનારની આંખને આકર્ષી, ઠારી દે છે,' અને તેમાં જમનારને જમણમાં અમૃતનો સ્વાદ બક્ષે છે, પોતે અને પોતાનાં કુટુંબને વાપરવાનાં વસ્ત્રો એવાં તો સ્વચ્છ, સાબુ વગર પણ હંમેશાં નિયમીત રીતે, અને હાથને જરા તસ્દી આપીને ધોઈ ધોઈને, એવાં સ્વચ્છ રાખી શકે કે તે પહેરનાર હલકા હલકા અને સ્વચ્છ સંતુષ્ટ બની રહે છે. ગૃહની શોભાનો આધાર ઉપકરણ-ફરનીચર ઉપર નથી-તેનો આધાર સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થા ઉપર છે. ઘણાં ઘણાં સુંદર સાધનો હોવા છતાં સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થાને અભાવે કેટલીકવાર મોટા બંગલાઓ પણ જોવા ન ગમે તેવા હોય છે તથા સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થાને અભાવે એક નાની ઓરડી, જેને ધોળાં વાળતાં પા કલાક પણ ન લાગે, તેની અંદર ઉભું પણ ન રહી શકાય તેવી હોય છે. ગૃહની શોભાનો આધાર, ત્યારે, સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થા ઉપરજ છે. જેની જેવી શક્તિ હોય, જેનાં જેવાં સાધન હોય તે પ્રમાણે દરેક ગૃહિણી પોતાનાં ઘરની શોભા રાખી શકે છે. શક્તિ પ્રમાણે સૌનું ઘર બને તેવું સુંદર છે કે કેમ એ વિચાર દરેક ગૃહિણીએ કરવો ઘટે છે.

ઘરની શોભા ઉત્તમ ગૃહિણી.

આ વાત ઘરની બાહ્ય શોભાની થઈ; પણ તે શોભા કરતાં પણ અનેક ગણી શોભા ઘરની અંદર રહેનારાંના ચિત્તની સ્થિતિપરથી બની રહે છે. બાહ્ય શોભા ગમે તેવી ઉત્તમ હોય, પણ માણસોનાં મન જો અસ્વચ્છ હોય, અસંતુષ્ટ હોય, દુઃખી હોય, વઢકણાં હોય, સુક્ષભ-કલેશ હોય તો પછી બાહ્ય શોભા બધી નકામીજ થઈ જાય. ચિત્તની શોભાનો આધાર પણ ગૃહિણી ઉપર છે. ઘરના ધણી ઉપર પણ છે અને ઘણો તેના ઉપરજ ગણવો જોઈએ. પરંતુ અત્યારે આપણે સ્ત્રીસંસાર વિષે વાત કરીએ છીએ એટલે સ્ત્રીઓના હિસ્સાનીજ વાત કરીશું. સ્ત્રીઓ, ગૃહિણીઓ, હસમુખી, આનંદી, બીજાના દોષ તરફ દુર્લક્ષ કરનાર, બીજાના ગુણોને પ્રકટ કરનાર, હંમેશાં

ખુશી કરવાની અને ખુશી થવાની તત્પરતાવાળી અને નરમ છતાં ટેકી. ગરમ છતાં વિવેકી તથા સ્વાર્થત્યાગી અને આત્મભોગમાં હંમેશાં અનુરાગી હોય તો ઘરનાં માણસોનાં મન ઘણું કરી ખુશમિજાજી અને સંતુષ્ટ રહેછે, અને તેમ થવાથી ગૃહની શોભામાં અનેક ઘણો વધારો થાય છે.

મુ. કુન્દરામ. નિત્યારામ.

૧૪૬—અનન્ય સ્વામીભક્તિ.

જુઓ ! આપણા ભારતવર્ષમાં પૂર્વે સીતા, સાવિત્રી, અરૂંધતી, લોપા મુદ્રા, દમયંતી વગેરે જે મોટી મોટી સાધ્વી સ્ત્રીઓ થઈ ગઈ તેમની કીર્તિ અદ્યાપિ ભરતખંડમાં ચંદ્રિકા પ્રમાણે નિષ્કલંક ઝળકે છે તે શાથી ? તેઓ પોતાના પતિનાં છેક તત્પર ભક્ત હોઈ એકદ પ્રેમાળ હતાં તેથીજ. લોપામુદ્રા રાજ કન્યા હતી. અને અગસ્ત્ય ઋષિનું ઐશ્વર્ય જોઇએ તો પલાશના લાકડાનો દંડ, કમંડલુ, ઝાડની છાલનાં વસ્ત્ર તથા ઝુંપડી એટલુંજ પરંતુ લોપામુદ્રાએ પોતાનું લગ્ન તેની સાથે થતાંજ પોતાના બાપે સાસરવાસામાં આપેલો બાદશાહી પોશાક અમૂલ્ય મણી, ઘરેણાં વગેરે સઘળું તત્કાળ દૂર કરી પોતાના પતિની સ્થિતિને અનુરૂપ ઝાડની છાલનો પોશાક પહેર્યો અને સર્વ રાજભોગ ઉપર નિઃસ્પૃહ થઇ પોતાના પતિની પાછળ પાછળ સિંહ, વાઘ વગેરે ભયંકર પશુથી ગાજી રહેલા અરણ્યમાં ગઈ! તેવીજ સવારના પહોરમાં સંભારવા લાયક રમણીય કુલશિરોમણી પતિવ્રતા સીતા. બાળકથી તે વૃદ્ધ સુધી સર્વને એની કીર્તિની ખબરજ છે. તેને ઉપમા આપવા લાયક જગતમાં કોઇનીજ યોગ્યતા નથી. જેને જન્મ આપી ભારતભૂમિએ 'રત્નગર્ભા" એ નામ મેળવ્યું કર્યું, તે સર્વમાન્ય સીતા નવસ્ત્રિાહિત છતાં, સૂર્યના તડકાથી, ટાઢથી, પવનથી, તથા સૃષ્ટિથી ઉત્પન્ન થનાર અસહ્ય કલેશનો તેને સ્વપ્નમાં પણ અનુભવ થયેલો ન છતાં, પિતાના સત્યનું પાલન કરવા માટ

ચૌદ વર્ષ સુધી વનવાસ જનાર પોતાના પતિની સાથે "ન આવીશ" "ન આવીશ" કહેતાં પણ ક્રૂર રાક્ષસોનું ઘર જે દંડકારણ્ય તેમાં રહેવા ચાલી! આહા! તે વખતે સીતાને પોતાની મેળે ઝાડની છાલનું લુગડું પહેરતાં આવડતું નહોતું. તે વખતે તેણે શું કર્યું! તેણે તે વસ્ત્ર હાથમાં લઈ આંસુ ભરેલી આંખે રામચંદ્ર તરફ જોયું. અને રામે જાતે તે વસ્ત્ર પોતાની પ્રિય પત્નીને પહેરાવ્યું. તરતજ પિતાને વંદન કરી વનવાસ જવા સારૂ નીકળેલા રામની પાછળ, આવી શોચનીય દશામાં રાજમાર્ગે તે ઘણા હર્ષથી ચાલી. તે દુઃખનો દેખાવ જોઈ પથ્થર સરખા કઠણ કાળજાના માણસથી પણ રોયા વિના રહેવાયું નહીં. પરંતુ સીતાને જરા પણ દુઃખ નહોતું. તે એવું સમજતી કે તેના પતિની સાથે તે નરકમાં હોય તોપણ તેને સ્વર્ગનું સુખ છે તથા તેને છોડી સ્વર્ગમાં હોય તો પણ તે નરકમાંજ છે. આહા! શો પ્રેમ આ! કેવી પતિભક્તિ! ખચીત આવો પ્રેમ તથા પતિવ્રત જેનામાં હતું તે સુખીજ હતી. આગળ માત્ર વનવાસથીજ તેનો છુટકારો થયો શું? નહિ. જેટલી જેટલી વિટંબણાઓ હતી તે બધી દૈવે તે બિચારી સીતા; ઉપર પાડી, પરંતુ છેવટે તે કઠોર દૈવને પણ સીતાએ પોતાના પતિપ્રેમથી તથા ધૈર્યથી અવધિ કરી બતાવી!! લોકોના અપવાદથી બીહીને પતિએ વનમાં તેનો ત્યાગ કર્યો, ત્યારે તે નિર્જન વનમાં છોડેલી નિરપરાધી પૂર્ણગર્ભા સીતાનું સ્મરણ થતું ત્યારે કેવું થતું વારૂ! ભવભૂતિના કહેવા પ્રમાણે "अपि ग्रावा रोदित्यपी दलति वज्रस्य हृदयम्" પથ્થરોને પણ રડતું આવેછે અને વજ્રનું હૃદય પણ દુઃખથી ભાંગેછે"!!! પરંતુ આવે સમયે પણ સીતાનો પતિ ઉપરનો પ્રેમ તથા પતિવ્રત લેશ માત્ર પણ ઓછું થયું નહિ. પોતાનો અપરાધ ન છતાં પતિએ ત્યાગ કર્યો માટે તેણે રામને દોષ દીધો નહિ. પોતાનું નશીબજ એવું ખરાબ છે એમ માની ધૈર્યથી લક્ષ્મણ સાથે રામને તેણે નીતિનાં તથા ધર્મનાં વચનો કહેવરાવ્યાં. "મને તમે છોડી છે તોપણ હું તમારીજ દાસીછું. બીજી પ્રજા પ્રમાણે આ વનમાં મારૂં રક્ષણ કરનાર તમેજ છો તથા તમારી સત્કીર્તિ હું સાંભળીશ

એટલે મને સુખ થશે." એવો સંદેશો કહેવરાવ્યો ! ! આહા ! શું ધૈર્ય અને કેવું મહત્વ આ ! ખરેખર આવી સાધ્વી જે દેશમાં ઉત્પન્ન થઈ તે દેશ ગમે તેટલો નાનો તથા દુર્દશામાં હોય તોપણ આખા જગતમાં વંદ્ય છે. આપણો ભારતવર્ષ હાલ ઘણી ખરાબ અવસ્થામાં આવી પડ્યો છે, પરંતુ અમે મોટા અહંકારથી આકાશને ગજાવી નાખનાર સ્વરે મોટેથી લોકોને કહીએ છીએ કે અમારા ભારતવર્ષમાંનું સાધ્વી સીતા સરખું સ્ત્રીરત્ન બીજા કોઈપણ દેશમાં નીપજ્યું નથી ! ! ભારતવર્ષ બીજા સઘળા ગુણોમાં બીજા દેશોથી ઉતરતો હશે પણ સીતા જેવી સતી સ્ત્રીઓની કીર્તિમાં તેની બરાબરી કરી શકે એવી અદ્યાપિ કોઈ પણ દેશની યોગ્યતા થઈ નથી. તે પ્રમાણેજ દમયંતી, સાવિત્રી, વગેરે જે મોટી મોટી સાધ્વી સ્ત્રીઓ થઈ તેમનાં પણ ચરિત્ર છે. માટે જે સ્ત્રીઓને પોતાની જાતિની મોટાઈ વધારવાની ઇચ્છા હોય તેમણે ઉપર કહેલી સાધ્વી સ્ત્રીઓનાં ઉદાર તથા પવિત્ર ચરિત્રનું પોતાના આચરણથી પુનરુજ્જીવન થાય તેમ કરવું.

(સ્ત્રી ધર્મનીતિ.)

બહેચરલાલ નટવરજી.

૧૪૭—પુત્રવધૂનાં ધર્મ.

હવે, આપણે પુત્રવધૂના ધર્મપતિ વળીએ. હિંદુ સંસારમાં પાશ્ચાત્ય પ્રજાની સમાન લગ્ન થયા પછી પુત્ર જુદું ઘર માંડતો નથી, પરંતુ પરિણીત વધૂ શ્વશુરગૃહમાં આવે છે. માતાપિતા અને પુત્ર વચ્ચેનો સંબંધ પ્રભુના ઘરનો છે; અને એ ઇશ્વરી સંબંધ ઉપર પુત્રનાં કર્તવ્યો રચાયાં છે. સાસુ સસરા અને પુત્રવધૂ વચ્ચેનો સંબંધ કરેલો છે, તોપણ અન્યોન્યનાં કર્તવ્યો કમી નથી. પરણ્યા પછી પિતાનું ગૃહ મટીને શ્વશુરગૃહ સદાને માટે પુત્રવધૂનું ગૃહ થાય છે. આમ હોવાથી, જે ગૃહમાં આખું જીવન વ્યતીત

કરવાનું તે શૂદના મનુષ્યો પ્રતિ પ્રેમભાવ દર્શાવવો, તેમને ઉપયોગી થઇ પડવું, અને તેમને પ્રસન્ન રાખવાં તેમાંજ તેનું સુખ સમાએલું છે એ વાત સ્પષ્ટ છે. આ પ્રકારે કેવળ વ્યાવહારિક દૃષ્ટિથી વિચાર કરીને આપણે વિરમીશું નહિ, પરંતુ શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ પણ યત્કિંચિત વિચાર કરીશું. આપણા શાસ્ત્રોમાં પુરૂષ અને સ્ત્રી એ બન્નેની એક વ્યક્તિ કલ્પેલી છે. સ્ત્રી એ પુરૂષનું અડધું અંગ છે એવું વેદવચન છે. વળી, સ્ત્રી પુરૂષ અન્યોન્યનાં પૂરક (Complementary) છે. જે ન્યૂનતા પુરૂષમાં હોય તે સ્ત્રી પૂરે અને જે ન્યૂનતા સ્ત્રીમાં હોય તે પુરૂષ પૂરે. આમ હોવાથી સ્ત્રી પુરૂષનું જોડું તે એક પૂર્ણ વ્યક્તિ છે. આ દૃષ્ટિએ પ્રસ્તુત પ્રશ્નનો વિચાર કરતાં **પુત્રના ધર્મ તેજ સ્થિતિ અનુસાર પુત્રવધૂના ધર્મ છે.** એજ દૃષ્ટિએ સાસુ અને સસરાને પુત્રવધૂએ માતા અને પિતા સમાન ગણવાનાં છે. આપણા શાસ્ત્રમાં પાંચ પ્રકારનાં માતાપિતા ગણાવેલાં છે તેમાં સાસુ અને સસરા આવી જાય છે. પતિના ધર્મ તેજ આ બાબતમાં સ્થિતિ અનુસાર પત્નીના ધર્મ હોવાથી પુત્રવધૂએ સાસુ સસરાની આજ્ઞાઓ પાળવાની છે, એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેમની ઇચ્છાઓ પ્રમાણે વર્તવાનું છે. વળી, તેમની મનઃપૂર્વક સેવા કરવાની છે અને તેમના પ્રતિ અથાગ પૂજ્યબુદ્ધિ રાખવાની છે. **અન્યોન્યના ધર્મકાર્યમાં સહાયક થવાનો સ્ત્રી પુરૂષનો ધર્મ હોવાથી સ્ત્રીએ પોતાના પતિના પુત્રધર્મના પાલનમાં બાધક તો નજ થવું જોઇએ, પરંતુ સાધક થવું જોઇએ.** મારે સાસુ સસરાની આજ્ઞાઓ મને રૂચતી નથી, કિંવા મારા હિતથી તે વિરૂદ્ધ છે, એ વિચાર પુત્રવધૂએ કરવાનો નથી; માત્ર તે ધર્મ કે નીતિની વિરૂદ્ધ નથી એટલુંજ જોવાનું છે. શ્રીરામચંદ્રજી જ્યારે પોતાના પિતાને વચનના ઋણમાંથી મુક્ત કરવા વનવાસ જવા સારૂ નિકળ્યા, ત્યારે સીતાના સુખના સર્વ મનોરથ ભગ્ન થયા; તદપિ એક શબ્દ તેમણે ઉચ્ચાર્યો નથી, અને "મારા સ્વામીનો ધર્મ એજ મારો ધર્મ" એ ઉદાત્ત આર્ય ભાવનાને અનુસરી તેમણે પ્રસન્ન ચિત્તે વલ્કલ પહેર્યાં અને નીકળતી વખતે શ્રી રામચંદ્રજીની સાથે કૈકેયી માતાને પ્રણામ કરવા ગયાં, એ વાત આધુનિક પુત્રવધૂઓએ વિસરવી જોઇતી નથી. સતી સાવિત્રીનું આખ્યાન

સ્ત્રીઓને સ્મરણમાં હશેજ. પોતાનાં અંધ સાસુસસરાની તે સતી સ્ત્રીએ મનઃપૂર્વક સેવા કરી હતી અને પોતાના સ્વામીને યમના પાશમાંથી મુક્ત કરવા યમની પાછળ ગયાં હતાં, તે સમયે તેમને વરદાન માંગવાનું કહ્યું ત્યારે પ્રથમ વરદાન તેમણે એ માગ્યું કે "મારાં અંધ સાસુસસરાને સનેત્ર કરો." કશ્યપ મુનિએ શકુંતલાને સાસરે જતી વખતે શિખામણ આપી છે તેમાં પહેલ વહેલું એ કહ્યું છે કે "शुश्रूषस्व गुरून् ।"–તારાં સાસુસસરાની સેવા કરજે. પતિને કુટુંબના પોષણને અર્થે આખો દિવસ ગૃહની બહાર રહેવું પડે છે ત્યારે તે સમયમાં વૃદ્ધ સાસુ સસરાની સેવા કરીને પતિની પડતી ન્યૂનતા પુત્રવધુએ પૂરી પાડવાની છે અને અન્ય વખતે પતિને પુત્રધર્મના કાર્યમાં સહાયક થવાનું છે. જે વહુઓ સાસુસસરાની આમ નિરંતર સેવા કરે છે તેમને સાસુ સસરા અંતઃકરણથી આશીષ આપે છે. આ પ્રમાણે પુત્રની સમાન પુત્રવધૂના પણ "આજ્ઞાપાલન", "ઈચ્છાઅનુવર્તન", 'પ્રત્યયબુદ્ધિ," અને "સેવા" કરીને ચાર મુખ્ય ધર્મ છે હવે "પોષણ"–ના ધર્મનાં સ્થિતિઅનુસાર ભેદ પડશે. પુત્રે બહારથી કમાઈ ઘરમાં લાવવાનું છે. પુત્રવધૂએ તે સર્વની સારી વ્યવસ્થા કરી વૃદ્ધ સાસુની આજ્ઞાનુસાર નીતિ પ્રમાણે ગૃહ ચલાવવાનું છે, અને જો સાસુ જુવાન હોય તો તેમને ગૃહતંત્ર ચલાવવામાં સહાયક થવાનું છે. રસોઈ કરવાનું કાર્ય ઘણુંખરૂં વહુ ઉપર હોય, તો તેણે ઉત્તમ પ્રકારે સાસુસસરાની રૂચિઅનુસાર રસોઈ બનાવીને તેમના મન સંતોષવાના છે. વળી પુત્રવધૂ કાંઈ ભણેલી હોય અને સાસુ કાંઈ ધાર્મિક હોય તો અવકાશને સમયે ગામની કુથલી કરવાનું કામ છોડી દઈને સાસુ પાસે બેસીને વહુ એકાદ ધર્મપુસ્તક વાંચે તો તે કેવું સુંદર દેખાય! "ઋણમોચન", 'તર્પણ" અને "શ્રાદ્ધ" એ પુરૂષનાંજ કર્તવ્ય હોવાથી પુત્રવધુનાં નથી, ત્યારે તેના બદલામાં પુત્રવધૂએ ગૃહનું સર્વ કાર્ય. કરવાનું છે, અને સાસરાની સ્થિતિ પ્રમાણે ચાલવાનું છે કામ કરવામાં નગાયે શરમ ન કરવી. કામ કરવાથી હાડકાં ઘસાતાં નથી પરંતુ શરીર સશક્ત થાય છે, અને તે ઉપરાંત સામા માણસોની પ્રીતિ સંપાદન કરાય છે કહે છે કે "કામ કર્યું તેણે કામણ કર્યું." સત્યભામાને દ્રૌપદીએ જવાબ આપ્યો હતો

તે આર્યમને તો વિદિત હશેજ. કામ કરવાથીજ દ્રૌપદીએ પાંચ સ્વામી અને છતાં કુંતિ માતાની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરી હતી અને તેના અભાવે સત્યભામા એક પતિની પણ પ્રસન્નતા સંપાદન કરી શક્યાં નહોતાં. મનઃપૂર્વક કામ કરવું એ વશીકરણનો મહામંત્ર છે. જે વહુઓને સાસરામાં બનતું નથી તેમણે આ મંત્રની ઉપાસના નિયમિત રીતે કરવા માંડવી એટલે અલ્પ સમયમાં ફલસિદ્ધિ તેમને અવશ્ય પ્રાપ્ત થશે. બીજી વાત જે પુત્રવધૂઓએ ખાસ લક્ષમાં રાખવા જેવી છે તે એ છે કે સાસુસસરાનાં અલાખડાં પિયર ન કરવાં. શ્વશુરનું ગૃહ એજ તેમનું ગૃહ છે. એ ઘરનું ભૂંડુ અન્ય સ્થળે તો બોલવું નહિજ પરંતુ પિયરમાંએ ન બોલવું. પિયરમાં અન્ય મનુષ્યો બોલતાં હોય તો સાફ કહેવું કે મારા સુખનો વિચાર કરતાં હો તો તેમ ન કરશો; અને છતાંયે ન માને તો મુનિવ્રત ધારણ કરવું, પણ તેમાં પોતે કોઈ પણ જાતનો ભાગ લેવો નહિ. તેવીજ રીતે પિયરની વાત સાસરે ન કરવી. શ્વશુરગૃહને શોભાવવું અને બહાર તે સારૂં કેમ દેખાય એની નિરંતર કાળજી રાખવી. બનતાં સુધી સાસરામાં કલેશ ઉત્પન્ન ન થાય અને શાંતતા પ્રવર્તે તેની તો ખાસ સંભાળ રાખવી; અને તે કલેશનું કારણ પોતે તો નજ થવું. કુટુંબમાં કલેશનું કારણ મુખ્યત્વે કરીને સ્ત્રીઓ હોય છે અને સામાન્યતઃ તેમાં બન્ને પક્ષનો વાંક હોય છે. બે વાંસેવાંસ ઘસાય તો અગ્નિ ઝરે. એક ગરમ અને બીજું નરમ હોય તો કંકાસ ન થાય. હવે સાસુઓ તો વૃદ્ધ થઈ એટલે તેમને ઉપદેશ આપવો વૃથા છે, અને પ્રસ્તુત તે વિષય પણ નથી, પરંતુ પુત્રવધૂઓને માટે સિખામણના બે બોલ અત્ર અનુચિત નહિ કહેવાય. ખાસ કરીને પુત્રવધૂએ સહનશીલતા, હૃદયની ઉદારતા, પ્રેમ, અને ચતુરાઇ એ ચાર સદ્ગુણો પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કારણ કે તેમ કર્યાથી શ્વશુરગૃહમાં તેમનું જીવન સુખી થાય છે અને સાસુસસરા પ્રતિના પોતાના ધર્મો બજાવવામાં તે સદ્ગુણો અત્યંત સહાયક બને છે.

ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ.

૧૪૮—સ્ત્રીઓના પોશાક.

એક પ્રજાના પોશાકપરથી, તે પ્રજામા સ્ત્રી પુરૂષોની રૂચિ, તેમની સામાન્ય નીતિ અને તેમની રીતભાત જણાઇ આવે છે. આ કારણથી તેમ આરોગ્યની અને આર્થિક દ્રષ્ટિએ આ વિષય ઘણો મહત્વનોછે, અને સમજુ સ્ત્રીપુરૂષોએ તે સંબંધે વિચાર કરવાની જરૂર છે. એક અમેરિકન પત્રમાં વાજબી રીતે જણાવવામાં આવ્યુ છે કે પ્રથમ તો, શારીરિક જરૂરીઆતો—ઠંડી, ગરમી અને શરદીથી શરીરનુ રક્ષણ કરવાની આવશ્યકતાથી પોશાકની અગત્ય તથા ઉત્પત્તિ જણાઇ છે. શારીરિક સગવડ ઉપરાંત પોશાકમાં, અલંકાર, શોભા, આકર્ષણ આદિ તત્વ છે એ સ્ત્રીપુરૂષોને પછી ધીરે ધીરે જણાવા લાગ્યું; અને પાછળથી દરેક દેશ અને પ્રાંતની દ્રષ્ટિએ, માનવજાતિના જૂદા જૂદા માનસિક અને નૈતિક વિચારો, લાગણીઓ અને ઇચ્છાઓની, રાજકીય ફેરફારોની તેનાપર અસર જણાવા લાગી, તેને લીધે પોશાકનાં અનેક રૂપાંતર થયાં છે અને થયે જાય છે. હિંદુસ્થાનમાં, હિંદુસ્થાનના દરેક પ્રાંતમાં પોશાક સંબધે પરિસ્થિતિ તપાસીએ તો આ સત્ય સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે.

જ્યાં સુધી જગતમાં માનવ સ્વભાવ છે ત્યાં સુધી માણસના—સ્ત્રી અગર પુરૂષના દરેક કાર્યમા તે કાર્યની જરૂરીઆત, તે કાર્યના મહત્વ ઉપરાંત **લાગણીનુ**, બીજા ઉપર અસર કરવાની ઇચ્છાનુ અસ્તિત્વ રહેવાનું એ નિર્વિવાદ છે. સુંદર અને આકર્ષક દેખાવાની, અન્ય મનુષ્યપર છાપ પાડવાની આ ઇચ્છા ઉપર દરેક સ્ત્રી પુરૂષે, સભ્યતા, પવિત્રતા, નીતિ અને પોતાની સાંસારિક, પોતાની આર્થિક સ્થિતિને લગતા વિચારોનો અંકુશ મૂકવાની જરૂરછે.

દરેક સ્ત્રી પુરૂષ પોતાનું દિલ ચહાય, તેવો પોશાક પહેરે એની હું વિરૂદ્ધ નથી. પણ દરેક સ્ત્રીપુરૂષ પોશાકને લગતી પોતાની ગોઠવણમાં અમુક પોશાક આરોગ્યની દ્રષ્ટિએ, શરીર સંરક્ષણના નિયમોને અનુસરીને યોગ્ય

છે કે કેમ, તે પોશાક મર્યાદાશીલ છે કે કેમ, પોતાની સ્થિતિને અનુસરતો, પોતાની અગર પોતાના કુટુંબની નાણા સબધી સ્થિતિને અનુસરતો છે કે કેમ તેની તપાસ કરવાની જરૂર છે પાશ્ચાત્ય પ્રજા અને સાહિત્યના સમાગમમા આ દેશ આવ્યા પછી તે તરફની પ્રજાઓનુ ઘણી બાબતમા તે અનુકરણ કરે છે, તે પ્રજાની ઉત્તમ ભાવનાઓ અને રીતભાતનુ અનુકરણ, અલબત આપણે કરવુ જોઈએ પણ ત્યાનુ બધુજ સારૂ અને સપૂર્ણ છે એવો વિચાર બાધતા સાવધ રહેવુ ઘટે છે ખુદ પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓ પોતેજ પોતાની પોશાકની રીતભાતથી અસતુષ્ટ છે એમ તેમના વિચારો ઉપરથી જણાઈ આવે છે આમ છતા, પોશાકની તેઓની આજ અગર તેને મળતી રીતભાતોનું અનુકરણ કરવુ યોગ્ય હોય એમ હું માનતો નથી.

પોશાકની બાબતમા સ્ત્રીઓ કરતા પુરૂષોએ પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓનુ ઘણું અનુકરણ કર્યું છે સ્ત્રીઓએ તેઓના પોશાકમા ઘણું તેમ સીધુ અનુકરણ કર્યું નથી પણ યુરોપિયનમાથી થોડુક પારસીમા અને પારસીમાથી થોડક હિંદુઓમા અનુકરણ થતુ આવ્યુ છે ઇંગ્લાડની ફેશનનુ નેતા લડન ગણાય, ફ્રેંચ ફેશનનુ નેતા પૅરિસ ગણાય તેમ આ પ્રાતમા ફેશનનુ નેતા મુબાઇ છે મુબાઇની આગેવાન કોમોનુ ત્યાની બીજી કોમો અને બહારગામની કોમો અનુકરણ કરે છે આ અનુકરણ નુકશાનકારક ન હોય તે જોવાની ખાસ જરૂર છે.

મારા ધારવા મુજબ મોટા શહેર સિવાય, ગામડામા ફેશનની ઘણી જૂજ અસર જણાઈ છે શહેરો તેમ બહારગામ, ગામડાંમા પોશાકની નિર્લજ્જ, આરોગ્ય સરક્ષણને પ્રતિકૂળ, હદ બહારની ખર્ચાળ ફેશનો મજબૂત પગ પેસારો કરે તે પહેલા સુજ્ઞ સ્ત્રી પુરૂષોએ તે સબધમા ભયનો પુકાર ઉઠાવવાનો, દાખલ થએલી તેવી ફેશન, પોશાકની રીતભાત દૂર કરવાની અને જ્યા દાખલ ન હોય ત્યા દાખલ થતી અટકાવવાની આવશ્યકતા છે

ફેશનને નામે શરીરને તેમ ઋતુને પ્રતિકૂળ, ફેશનને નામે ઘણા તગ, ઘણા ઝીણા, પારદર્શક, જાળભાળીયા, ફેશનને નામે નિર્લજ્જ, અમર્યાદ,

ફેશનને ખાતર ઘણાં જાડાં, ગભરાવી નાંખે તેવાં, ફેશનને ખાતર પોતાની આર્થિક સ્થિતિને બંધ નહિ બેસતાં કપડાં પહેરવાના અનુકરણનો અટકાવ નહિ થાય તો, લોકોના આરોગ્યને, તેમની આર્થિક સ્થિતિને, લોકોની નીતિને, પવિત્રતાને તેથી થનાર નુકશાન ક્યાં અટકશે એ કહી શકાતું નથી.

સ્ત્રીઓનો પોશાક બેઅદબ.

મર્યાદા, લજ્જા, વિનીતતા એ સ્ત્રીઓનું, તેમના લાવણ્યનું પ્રથમ ભૂષણ છે. પોશાકની જે પદ્ધતિઓ ખાસ કરીને પહેરનાર તેમજ પ્રેક્ષકની વૃત્તિઓનું, હલકી વાસનાઓનું, આકર્ષણ કરે તેવી પદ્ધતિવાળા પોશાકનો દરેક પવિત્ર, દરેક મર્યાદશીલ દરેક સભ્ય, વિનીત સ્ત્રીએ ત્યાગ કરવો જોઈએ. આવા પોશાક, તેવા પોશાકની ઘેલછા, નિર્દોષ, સદ્ગુણી, પવિત્ર બાળાઓ અને સ્ત્રીઓનું પતન, તેમની અધોગતિ થવાનું એક સાધન છે. એવો ભય પાશ્ચાત્ય દેશોના વિચારકોના મનમાં પણ પેઠો છે. આ ભય વાજબી છે. અને તે ભયનું કારણ આપણા સ્ત્રીસમાજમાં દાખલ ન થાય તે માટે દીકરીઓ અને બહેનોના કલ્યાણ માટે લાગણી ધરાવનાર દરેક સ્ત્રી પુરૂષે ઘટતા ઉપાય લેવા જોઈએ છીએ.

જે જે વસ્ત્રાલંકાર અગર વસ્ત્રાલંકારની જે જે પદ્ધતિથી સ્ત્રીની મર્યાદાનો, સ્ત્રીની લજ્જાનો, તેની વિનીતતાનો ભંગ થતો હોય, તેનો તેનો ત્યાગ થવો જોઈએ. મર્યાદા, લજ્જા, વિનીતતા એ સ્ત્રીનું **ભૂષણ** છે એટલુંજ નહિ પણ **સ્ત્રીનું બખ્તર** છે. એક વખત આ બખ્તર ફેંકી દેવામાં આવ્યું તો તેનું અપમાન થવાના, તેના પર હુમલા થવાના સંભવ, તેને લગતી લાલચો, તેને લગતાં આકર્ષણો વધશે, તે સાથે અપમાન તથા હુમલા સામે બચાવ કરવો મુશ્કેલ થઈ પડશે. આર્થિક તેમ નૈતિક દૃષ્ટિએ જોતાં માલમ પડે છે કે સ્ત્રીઓના ફેશનેબલ, કેટલીક વખતે અમર્યાદ પોશાકમાં **સામાન્ય રીતે** માત્ર **અનુકરણનુંજ**, અનિષ્ટ જણાય છે. જૂજ અપવાદોમાંજ, **ફેશન અને બહારના આકર્ષણના હેતુપુર્વક પ્રયાસોને,**

પ્રધાનતા આપવામાં આવે છે, ગજા ઉપરાંત ભારે, કિંમતી ફેશનેબલ, કેટલીક વખતે અમર્યાદ પોશાકનું અનુકરણ કરવાની ઘેલછાની **શરૂઆત** થઈ ગઈ છે. સમાજના દરેક વર્ગમાં, તે પગપેસારો કરવાની તૈયારીમાં છે. સ્ત્રી પુરૂષો જાગ્રત થઈ, આ ઘેલછાનો, આ અનિષ્ટનો અટકાવ કરશે નહિ તો ઘણી હાનિ થશે એમાં કશો પણ સંશય નથી.

સીતારામ જે. શર્મા.

૧૪૯—"ભારતીય બહેનાંને કરકમળે"!

બહેનાં ! આજે નવલવર્ષની ઉપાએજ આપના કરકમળમાં કંઈક પ્રસાદ ધરવો, એવી હૃદયના મર્મ ભાગમાંથી ઉંડી ઉર્મિઓ ઉઠે છે. અને એ ઉર્મિ બળે જે કંઈ લખાયું છે તે આપના ઇષ્ટ કરકમળે ધરૂં છું. સ્વીકારશો બહેનાં?

ભારતની ભાગ્ય દેવીઓ ! ભારતનું ભવિષ્ય તમારા હસ્તગત છે ! ભારતની મંગળ દેવીઓ ! દેશનું મંગળ કરવું એ તમારૂંજ કાર્ય છે !

પ્રાચીન રમણીઓ.

જે દેશમાં સ્ત્રીઓએ દેશ સુધારણાના કાર્યોમાં ઝંપલાવ્યું નથી, તે દેશનો ઉદય કોઈકાળે પણ થયો નથી. આપણા પ્રાચીન ઇતિહાસો આની સબળ સાક્ષિ પુરે છે. પ્રાચીન ભારતની જ્વલંત કીર્તિ સાથે પ્રાચિન આર્યમહિલાઓની કીર્તિ જોડાએલી છે. આહા હા ! ક્યાં તે મધુરો પ્રાચીનકાળ ? ? ? એના તો હવે ભણકારાજ રહ્યા !

નમન હો પરમપુનિત સાધ્વી જનકાત્મજા તને ! વંદન હો સતી દમયંતિના પવિત્ર ચરણોને ! અરૂંધતી ! અનસુયા ! ગાર્ગી ! મૈત્રેયી ! સાવિત્રી ! બહેનાં ! તમારાં તો હાવાં સંભારણાંજ રહ્યાં !

બહેનાં ! પ્રાચીન આર્ય બાળાઓએ સમાજના પ્રત્યેક કાર્યમાં રસપૂર્ણ ભાગ લીધો છે. તમે પણ તેમનાં વંશજ છો.

હજારો લખનારાઓ છો લખ્યા કરે કે અમારા દેશમાં સ્ત્રીઓને છૂટ નથી, સ્વતંત્રતા નથી, સ્ત્રીઓ પરતંત્ર છે, ગુલામ છે, ચાકરડી છે. હું કહીશ કે તેઓના સમજવામાં કંઇક મહાન ભૂલ છે. એમણે લખેલું સઘળું અતિશયોક્તિ ભર્યું છે. અમારા પવિત્ર ભારતવર્ષમાં સ્ત્રીઓને જેટલી સ્વતંત્રતા છે તેટલી કોઈ દેશમાં નથી

અમારા હિંદુસંસારની ગૃહવ્યવસ્થાના બે મહાન ભાગ પાડવામાં આવ્યા છે. પોષણનાં સાધન ઉત્પન્ન કરવાં અને પોષણ કરવું. વા દ્રવ્યોપાર્જન અને દ્રવ્ય રક્ષણ.

પોષણનાં સાધન ઉત્પન્ન કરવાં, દ્રવ્યોપાર્જન કરવું એ સઘળું કાર્ય એકલા પુરૂષનેજ સોંપાએલું છે, અને પોષણ કરવાનું વા દ્રવ્ય રક્ષણનું મહાનકાર્ય સ્ત્રીઓને સ્વતંત્ર રીતે સોંપવામાં આવ્યું છે. વળી ગૃહરાજ્યની રાણી તરીકે વા દેવી તરીકે, કાર્યભાર વહન કરવા માટે બહોળા જ્ઞાનની અને વિશાળ અનુભવની જરૂર છે. અને તેવું વિકટ કાર્ય અમારા ભારતમાં કેવળ સ્ત્રીઓનેજ કરવાનું હોય છે. અતિથી સત્કાર અને કુટુંબ રક્ષણનું કાર્ય અમારા ગૃહની દેવીઓજ કરે છે. આનંદથી કરે છે, હોંસથી કરે છે; કઇ પણ સુગ લાવ્યા વિના કરે છે. અમારી આર્યબાળાઓ આ કાર્યને ગુલામગીરી કે દાસત્વપણું માનતી નથી, કિંતુ એક મહાનમાં મહાન અને પવિત્ર કાર્ય–ફરજ–ગણે છે.

પ્રભુથી પણ પતિને પ્રથમ પૂજે છે.

એક આર્યબાળા–એક આદર્શગૃહિણી–પોતાના પતિને સ્વહસ્તે રસોઇ કરી ભોજન પીરસતાં જેટલી સંતુષ્ટ થાય, તેટલી બીજા કશાથી થતી નથી. પવિત્ર આર્યબાળા આર્યાવર્ત્ત સિવાય જગતમાં અન્ય સ્થળે ઉદ્ભવી નથી અને કોણ જાણે ભવિષ્યમાં એ થશે કે કેમ ! તેની પણ શંકા છે.

ભારતની સ્ત્રીઓ પતિને પ્રભુ સમ ગણે છે. પ્રભુથી પણ પતિને પ્રથમ પૂજે છે. અને સ્વપતિના શબની પાછળજ પોતાનુ શબ સમજે છે.

ભારતીય પુરૂષ સ્વપત્નીને પોતાનું અર્ધું અંગ સમજે છે પોતાના ગૃહ-રાજ્યની ગૃહરાણી ગણે છે પોતાના મનમંદિરમાં પધરાવેલી સચેતન પ્રાણ પ્રતિમા ગણે છે આ રીતે પતિપત્ની પોતાના આત્માનું ઐક્ય કરી સંસારસાગરમાં યથેચ્છ વિહરે છે કુટુંબ કલેશનું દુઃખદાયક ખડક તેમની દૃષ્ટિએ કદીપણ પડતું નથી (અલબત્ત આમાં કંઈક અપવાદ હશે કિંતુ કંઈક વિચિત્ર સંજોગોમાંજ) જ્યારે સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યના નેતા ગણાતા દેશોમાં સ્ત્રી પુરૂષ પરસ્પરમાં ધન અને રૂપનેજ ચાહે છે પતિ ધનિક હોય ત્યાં સુધી પત્ની તેને ચાહે છે અને પત્ની સુરૂપા હોય ત્યાં સુધી પતિ તેને વળગી રહે છે તેઓના બહારથી સુખી કિંતુ અંદરથી હળાહળ ઝેરથી ભર્યા ઇંદ્રવારણા સમાન દુઃખી સંસારના દુઃખદ દૃષ્ટાંતો જાણીએ છીએ, ત્યારે સહસા આપણા અંતરના મર્મ સ્થળેથી એજ ઉદ્ગાર નીકળી જાય છે કે "તમારો એ સુખી સંસાર તમોનેજ અસ્તુ!"

ભારતવર્ષ સિવાયના કયા દેશની પત્ની **સીતા** અને **દમયંતી** પેઠે સ્વપતિઓની સાથે દુઃખમાં પણ અડગ ઊભી રહી અમણ સંકટ સહન કરશે? કયી **તારામતી** સ્વામિના વચનને ખાતર નીચને ગૃહે ચાકરડી થઈને રહેશે? કયી **સાવિત્રી** પોતાના મર્ણ પામેલા પતિને યમરાજના હસ્તમાંથી મુક્ત કરી, પાછો આણશે?

ધન્ય ધન્ય હો આર્ય રમણીઓ તમને! અને ધન્ય હો તમારી પવિત્રતાને! દેવોને પણ ત્રાસ કરનાર ક્રૂર રાવણના હસ્તમાં પડ્યા છતાં પણ પવિત્ર રહેલ દેવી **સીતા**! ધન્ય તારા આત્મબળને! અને ધન્ય તારા મનોબળને! વિરાટમાં કીચકના હસ્તે સપડાએલી અને શુદ્ધ રહેલી બાળા ધન્ય છે **દ્રૌપદી** તને! પોતાના મજુર પતિને વળગી રહી સિદ્ધરાજને તુચ્છકારી કાઢનાર ગડેની ધન્ય છે **જશમાંઓડણી** તને! ભારતની દેવીઓ! તમારાં જેટલાં યશોગાન ગવાય તેટલાં થોડાં છે

હિંદ મૈયાનાં સંતાનો

આર્યબાળાઓ! તમારૂં બળ અનેરૂં છે જાદુઈ છે જો તમે તે બળ આચરો તો દુનિઆ ભરમાં કોઈ દુષ્ટની તાકાત નથી કે તમારા પ્રતિ કુદૃષ્ટિ

એ કેવળ દૃષ્ટિપાત કરવા પોતાની આંખ પણ ઉંચી કરી શકે! અરે એ સમયેજ લાખ્ખો મણનો બોજો તેની પાંપણો ઉપર તમારૂં તે જાદુઈ બળ મૂકશે.

ભારતના ભાગ્યોદયની ચાવી ભારતીય બ્હેનો! તમારાજ કરકમળમાં રહેલી છે. સ્વર્ગસ્થ સાક્ષરવર્ય ગોવર્ધનરામભાઈના શબ્દોમાં કહીએતો.-"સ્ત્રીઓ પંડિત થાય, રસજ્ઞ થાય, કુટુંબ પોષક થાય, સ્વસ્થ થાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને સુંદર થાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબ બંધનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર થાય, ને તે મુક્તતાથી અને સ્વતત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ ઇચ્છિઓ અને કલેશોમાંથી છુટી, એ કુટુંબનાં ખરાં કલ્યાણ કરવા શક્તિમતિ અને ઉત્સાહિની બને, કુટુંબના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગોની કલ્યાણ વાસનાઓ તૃપ્ત કરે. "સાધ્વી પત્ની થઈ પતિનુ જીવન ઉન્નત કરે, પતિતપાવન સેવા ભગિની બની દુઃખ તિમિરમાં ડુબતાં ભાંડુનાં આત્મા—હૃદય ઉદ્ધારે; માતૃભક્ત પુત્રી તરીકે હિંદમૈયાનાં સંતાનોના વિકાસ અને પ્રગતિની સહાયક થાય, તથા પ્રજાવત્સલ જનનિ રૂપે સ્વદેશમાં ઉદય સૂર્યનાં તેજસ્વી, ઉલ્લાસભર્યાં કિરણો પૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે,–એજ આર્ય સુંદરીઓના જીવનની સફલતા છે." સ્ત્રીવિના ગૃહ નથી, ગૃહ વિના પ્રજા નથી, અને પ્રજા વિના રાજ્ય નથી-સ્ત્રીની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે.

સૌ. વિદ્યાગૌરી રમણભાઈ બી. એ.

૧૫૦—ફુરસદનો વખત કેમ ગાળવો.

દરેક માણસ પછી તે પુરૂષ કે સ્ત્રી કે બાળક હોય તેને હમેશ સવારથી સાંજ સુધીમાં કાંઈ કામ કરવાનું હોય છે. એટલે દરરોજ નિયમિત કામ કરી રહ્યા પછી જે કંઈ વખત મળે તેમાં શું કરવું એ વિશે કાંઈ વિચાર કરીએ.

પુરુષોને એકંદરે પોતાના તથા કુટુંબના નિર્વાહ માટે ધંધો કરવાનો હોય છે તેમા તેમના વખતનો મોટો ભાગ રોકાય છે અને ઘણો જુજ વખત તેઓ ફુરસદનો મેળવી શકે છે પરંતુ જેટલો મળે તેટલો વખત સારા કામ કરવામા ગાળવો એ તો સહુ મનુષ્યની ફરજ છે આપણે ખાસ કરીને સ્ત્રીઓએ નવરાશની વેળા કેમ ગાળવી તે પર લક્ષ રાખીશું સ્ત્રીઓને મોટે ભાગે ધન કમાવાનું નથી હોતું તથાપિ ઘર કામમા તેમને રોકાવું પડે છે છોકરા સંભાળવા, રસોઈ કરવી ઘર સાફસુફ રાખવું અનાજ સંભાળવું કપડા સ્વચ્છ રાખવા, એટલું કામ લગભગ બધી સ્ત્રીઓને હોય છે માણસ નોકર હોય તોપણ થોડું ઘણું કામ કરવાનું હોયછેજ તે કરતા જે વખત વધે તેનો સદુપયોગ કરવો જોઈએ જ્યારે આપણે [illegible]ને નવરાશનો વખત સારી રીતે ઉપયોગમા લેવાનું કહીએ છીએ ત્યારે એવો જવાબ મળે છે કે અમને નવરાશજ ક્યા મળે છે ઘરધંધામાથી પરવારીએ ત્યારે કાંઈ કરીએને હવે વિચાર કરીશું તો એ એકંદરે આપણું આળસ બતાવે છે કામ કરવાનું ધાર્યું હોય તો આપણે ગમે તેમ કરીને નવરાશ મેળવી શકીએ છીએ કામ કરવાની ધારણાજ ન હોય તેથી પરવારી શકતા નથી નવરાશ જરા મળે તો ચાર જણા એકઠા મળી નિંદા કુથલી કરવા મંડી જઈએ છીએ એ શોચનીય દશા છે

વખતનો સદુપયોગ કરવાનો શ્રેષ્ઠ માર્ગ તે સારું વાચન છે હાલના વખતમા ગુજરાતી ભાષામા પણ ઘણા સારા પુસ્તકો છે અને દિવસે દિવસે તેમા વૃદ્ધિ થતી જાય છે તો આપણે તેનો લાભ અવશ્ય લેવો જોઈએ અમુક પુસ્તકો વાચવાનાજ છે એવો ઠરાવ કરીએ અને જ્યારે જ્યારે નવરાશ મળે ત્યારે તે થોડા બને તો થોડાં થોડા પણ વાચીએ તો ઘણે દિવસે પણ પૂરા થાય કાંઈ વાચવાનો નિશ્ચય કર્યો ન હોય તો નવરાસ મળેજ નહીં નવરાશ મળે ત્યારે વાચીશું એમ ધારી રાખવાથી નવરાશ મળશેજ નહીં પરંતુ અમુક પુસ્તક વાચી નાખવું છે એમ નિશ્ચય કરીશું તો અવકાશ મેળવી ગમે ત્યારે તે પુરું કરી શકાશે સારા વાચનથી એટલા બધા

ફાયદા થાય છે કે તે ગણતાં પાર આવે તેમ નથી. સારાં પુસ્તકો વાંચવાથી આપણી બુદ્ધિ ખીલે છે એટલુંજ નહિ પણ આપણી નીતિ પણ સારી થાય છે. સારાં આચરણ કરવાનો ઉત્સાહ અને હિંમત આવે છે. જગતમાં જન્મી ને જેવાં આવીએ તેવાં પાછાં જઇએ, જ્ઞાનમાં કિંચિત્ માત્ર વધારો ન કરીએ તો આપણો જન્મ એળે જાય છે. સારા વાંચનથી આપણા જ્ઞાનમાં વધારો થઈ આપણું વર્તન સુધરે છે. શાળામાં ગમે તેટલો અભ્યાસ કર્યો હોય અગર કોલેજમાં અભ્યાસ કર્યો હોય તોપણ જ્ઞાનનો મહાસાગર એવો મોટો છે કે તેમાં ચંચુપાત કર્યા બરોબર થાય છે અને આખી જીંદગી સુધી કશું ન કરીએ ને પુસ્તકો વાંચીએ તોપણ પર્યાપ્તિ થાય એમ નથી. ત્યારે જે કિંચિત્ માત્ર અવકાશ મળે તે તેવા સારા કાર્યમાં ગાળીએ તો કેટલું ઉત્તમ ? વળી આપણામાં સ્ત્રીઓને શાળા પાઠશાળામાં પુરતો અભ્યાસ. કરવાનો વખત અને સાધન સાધારણ રીતે નથી મળતાં, તો અવશ્ય જે વખત ફુરસદનો મેળવી શકીએ તે આપણું જ્ઞાન વધારવામાં વાપરવો એ આપણી મોટી ફરજ છે. ટીપેટીપે સરોવર ભરાય એ કહેવત અક્ષરશઃ ખરી છે, થોડું થોડું કરતાં આપણું જ્ઞાન વધારી શકીએ. અને સારા વાંચનથી એ રીતે જ્ઞાનમાં વધારો કરેલી કેટલી બધી બ્હેનો આપણે જાણીએ છીએ. મોટાં શહેરોમાં વાંચવાનાં સાધન ઘણા થોડા પૈસા ખરચવાથી મળી શકે છે,

વાંચન ઉપરાંત વખત મળે તો ભરવું, ગુંથવું, ગાવું, વગાડવું, ચિતરવું તે કળાઓ પણ સ્ત્રી જાતિને ભૂષણરૂપ છે. સંસારમાં અનેક જંજાળો, મુંઝવણો, અને કર્કશતા હોય છે. તે સર્વમાંથી આપણા તથા કુટુંબીઓનાં મનને મુક્ત કરવાં એ આપણી ફરજ છે. સાધન હોય તેણે ફુરસદના વખતમાં એ કળાઓ ખીલવવા બનતો પ્રયાસ કરવો જોઈએ. ભરવા ગુંથવાનું કામ સ્ત્રીઓમાં વિશેષ પ્રચાર પામતું જાય છે એ સંતોષની વાત છે. એ હુન્નર ઉપયોગી તેમજ શણગારના કામના છે. તે કામ કરતાં વાતચીત વગેરે સહેલાઈથી થાય છે અને બુદ્ધિ પણ ખીલે છે. આપણાં **મહારાણી મેરી** ભરવામાં કુશળ છે. એમના સરખા દરજ્જાનાં બાનુને ખાસ કાંઈ કરવાની

જરૂર નથી હોતી. ઘર શણગારની ચીજો તે મરજી મુજબ ખરીદ કરી શકે છે તે છતાં શાળી ભરવાનો શોખ ધરાવે છે. એટલુંજ નહીં પણ તે શોખનો ઉપયોગ ગરીબોના લાભ માટે થાય માટે તે પોતાનાં સર્વ ભરત કામો ગરીબ વર્ગના ઉદ્ધાર માટેજ સંસ્થાઓમાં તેમજ ગરીબ લોકોમાં વહેંચે છે. તેઓ ધારે તો તેથી વધારે પૈસા એ ખાતાઓમાં આપી શકે, પણ જાત મહેનતથી કરેલા કાર્યની કિંમત વધારે અને તેમાં વિશેષ પુણ્ય છે એમ માની તેઓ દરવર્ષે પચાસ સાઠ જભ્ભા ગુંથે છે. આપણી શ્રીમંત સ્ત્રીઓ જેમને કાંઇપણ ઘરકામ કરવાનું નથી હોતું તેમાંની કેટલી આટલું કામ કરતી હશે. રાણીને માટે એવુ લખવામાં આવ્યું છે કે તેમના દરેક બેસવા ઉઠવાના ખંડમાં ભરતકામ રાખી મૂકેલું હોય છે. ને તેઓ જે જગાએ બેઠાં હોય ત્યાં કામ કર્યા કરે છે. નવરાશ મેળવવા માટે ઉદ્યોગી સ્વભાવ એ મુખ્ય જરૂરનો છે. આળસુ હોય તો કદી કાંઇ કામ કરવાની નવરાશ મળેજ નહીં. ભરવા ગુંથવામાં અવકાશનો સમય કાઢવો એ સારૂં છે પરંતુ તેમાં શક્તિ ઉપરાંત પૈસા ખરચવા એ ભૂલ છે. તેમજ વાંચન કરતાં તેનો દરજ્જો કાંઇક ઉતરતો છે એ પણ ધ્યાનમાં રાખવું. જ્ઞાન પ્રાપ્તિને ન ગણ-કારીએ એમ કરવા જેવું નથી. તેજ પ્રમાણે સંગીત અને ચિત્રકળા પણ વખત ગાળવાનાં સારાં સાધન છે. આપણી સ્ત્રીઓ આ બે કળાઓમાં ઘણી પછાત છે. એ કળાઓ મનને કેટલું ઉંચે દરજ્જે પહોંચાડે છે તેનો ખરો ખ્યાલ હજી આપણી સ્ત્રીઓને નથી. એવી કળાઓ કુટુંબી સ્ત્રીઓમાં ન હોવાથી તેનો શોખ રાખનાર પુરૂષોને હલકી સંગતિમાં ફરતા આપણે જોઇએ છીએ.

નવરાશનો વખત સ્વાર્થ–આપણા પોતાના હિત માટે કાઢવા ઉપરાંત પારકાનું હિત કરવામાં પણ યથાશક્તિ આપણે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. જેઓ પરોપકાર એજ પોતાના જીવનનો મુખ્ય હેતુ કરીને રહ્યાં હોય તેમનું જીવન ધન્ય છે પરંતુ સર્વ કોઇ પોતાનું કુટુંબ કે ઘર છોડી તેમ કરી શકે નહીં તેમ સર્વને તેમ કરવાની જરૂર પણ નથી. તોપણ આપણી આસપાસ જે

કાંઈ અજ્ઞાન, દરિદ્રતા, વ્યાધિ, અનીતિ વગેરે અનિષ્ટ સ્થિતિઓ હોય તે દૂર કરવા કાંઈ કાંઈ પ્રયત્ન કરવા જોઈએ. બીજાનાં દુઃખ દૂર કરવા માટે સ્ત્રીઓએ એકઠાં મળી પ્રયાસ કરવો જોઈએ. એ કામ એક બે જણનું નથી એકાદ જણ થોડું કરી શકે પણ ઘણાં એકઠાં થઇને એ કાર્ય કરે તો ઘણું વધારે કામ થાય. કાંઈ ન બને તો આપણા સમાગમમાં આવનાં માણસોને કાંઈ કાંઈ બોધ આપણે આપી શકીએ તથા આપણું વર્તન એવું ગણી શકીએ કે તેનું અનુકરણ કરવા આપણા સહવાસમાં આવનારાં દોરાય તોપણ આપણી ફરજ કેટલેક દરજ્જે બજાવી કહેવાય. નવરાશનો

સૌ. શારદાગૌરી બી. એ.

૧૫૧—ગૃહજીવનની રસિકતા.

ઇંગ્રેજ લોકોને Home એટલે ગૃહ શબ્દ માટે ઘણું અભિમાન હોયછે. એ લોકો એમ પણ કહેછે કે Home શબ્દમાં જેટલો અર્થ રહેલો છે તેના ભાવાર્થનો એકે ભાષામાં શબ્દ નથી. Home sweet Home વિગેરે શબ્દો પ્રેમ, શાંતિ અને સુખનાં અવર્ણનીય સ્મરણ કરાવેછે એમ એ લોકોનું કહેવુંછે. આ અભિમાનનો દાવો કેટલે અંશે સત્ય છે તે તપાસવાનો આ પ્રસંગે આપણો આશય નથી. પણ આપણે તો એટલુંજ જોવાનું છે કે ઇંગ્રેજ લોકોના ઘરમાં સુખ શાંતિનો વાસ માલુમ પડે છે તેનું કારણ શું છે. ગૃહવ્યવહાર ચલાવવામાં જેવી અડચણો આપણા લોકોને પડેછે તેવીજ એમને પડેછે. પૈસો કમાવવો આપણા લોકોને જેટલો મુસ્કેલ છે તેટલોજ તેમને છે. એમનો સંસાર કાંઈ વધારે સરલતાથી ચાલતો નથી. સવારથી સાંજ સુધી ગમે તેવી જગ્યાએ મજુરી એમને પણ કરવી પડેછે. પરંતુ આપણા લોકમાં ને એ લોકમાં ફેર માત્ર એટલો કે સંધ્યાકાળે કામધંધો છોડીને ઘેર જાય ત્યારે એમને સંપૂર્ણ આનંદ મળેછે. પ્રેમમૂર્તિ પત્ની પતિની વાટ જોઈને ઉભેલીજ હોય. નિર્દોષ રસિક બાલકો પિતાને આલિંગન દેવા તૈયારજ હોય. મોં આગળ સાદો પણ સ્વાદિષ્ટ ખોરાક મૂકેલો હોય. સ્નેહ પૂર્ણ મોં જોઈને તથા રસિક વાતો સાંભળીને માણસ દીતર કાર્ય જંજાળ ભૂલી જાય એમાં કાંઈ સંદેહ નહિં. સંધ્યાકાળને વખતે સ્ત્રી, બાલક સર્વે પોતપોતાના કામથી પરવારેલાંજ હોય. એટલે સર્વે સાથે બેસીને વાર્તાવિનોદથી ભેગાં મળીને ભોજન લે, જમ્યા પછી બીજા ઓરડામાં બેસીને પણ ઘડી ભર સંગીત કે કાંઈ રમત ગમતમાં કાળક્ષેપ કરે.

આવી રીતે ગૃહિણીને પણ પોતાના ઘરમાં રહીનેજ ગૃહકાર્યમાંથી પરવાર્યા પછી સાંજને પહોર આરામ અને તેની સાથે આનંદ મળે છે. અને

પુરૂષની માફકજ તેના મનને શાંતિ મળે છે કેમકે દિવસની વખતે તેને પણ કામ કરવાના હોય છે અને સર્વે કાર્ય પરિપૂર્ણ કરીનેજ રાત્રીને વખતે એ આરામ લેવા બેસે છે ભોજન અને આનદ, બન્નેના સયુક્ત પ્રયાસનુજ પરિણામ હોય છે પોતાની તેમજ બાળકની તદુરસ્તી માતાના પ્રયાસઅને લીધે દ્રષ્ટિનુજ ફળ છે સર્વ પ્રકારનો આનદ તથા શાંતિ મેળવવા માટે તેને પ્રયાસ કરવો પડે છે અને તે બધાને માટે દિવસની વખતે તેને કામ કરવુ પડે છે, અને તેનાજ પરિણામે સપૂર્ણ સુખ અને સતોષ સર્વને મળી શકે છે

આટલા વિવેચન ઉપરથી આપણને માલમ પડશે કે જો ઘરમા સતોષ અને શાંતિ હશે તોજ ગૃહજીવનમા રસિકતા આવશે અને તે પ્રાપ્ત કરવાના મુખ્ય સાધન સ્નેહ અને **નિયમિત વ્યવસ્થા** છે

આ બન્ને સ્ત્રીના હાથમા છે, અને તેનેજ લીધે

'ગૃહિણી ઘરનો સ્થભ છે, ગૃહિણી ઘરનું માન
ગૃહિણી ઘરનુ ઘરેણું છે, ઘર ગૃહિણી વિનાનુ સ્મશાન"

એમ કવિએ ગાયુ છે

આમા ગૃહિણી એટલે સુગૃહિણી જે સ્ત્રી પોતાનો ગૃહસસાર સારી રીતે ચલાવી શકે, સર્વ રીતની જવાબદારી પોતાને શિર ધારણ કરી શકે તેજ ગૃહિણી કહેવાય અને યોગ્ય વય વગર ગૃહિણી થઈ શકાયજ નહિ ચૌદ પદર વરસની બાલિકાને માથે સસારના ઘરનો બોજો તમે નાખો, અને પછી એમ આશા રાખો કે ગૃહિણીની સર્વ ફરજ એણે બજાવવી જોઈએ, એવી આશા નિર્ર્થક છે પીયરમા રહીને સપૂર્ણ વ્યાવહારિક કેળવણી લઈને યોગ્ય વય થાય (એટલે વીસ વર્ષ પહેલા બનેજ નહિ) એટલે જ એ ગૃહિણીનુ પદ લેવા લાયક થાય અને તેવી સસ્કારિત ગૃહિણીને શ્વશુરમા પણ આપો આપ સન્માન મળશેજ, અને જો સન્માન મળશે તોજ કુટુબમા અને જનસમૂહમા સારી અસર કરી શકશે બાલક વહુ સાસરે જાય, ત્યા

એની દરકાર કોઈ કરે નહિ. કેમકે દરેક દશા જેવું એવડી બાલિકામાં હોય પણ શું? તેથી એક પુતળી જેવી અથવા તો સાસુનો ગુસ્સો ખાલી કરવાનું એક સ્થાન એવી તેની સ્થિતિ થાય છે. અગર ઘણા શાંતિ અને સુખને બદલે માન ભેદ અને અસંતોષને સ્થાન મળે છે. **સ્ત્રીને જો યોગ્ય સન્માન મળે અને તેના પ્રત્યે પુજ્યભાવ થાય તોજ સ્વર્ગિક જીવન થાય.**

હીંદુ સમાજમાં સંયુક્ત કુટુંબની રીત છે, તેમાં ઘણું ખરું સાસુ પણ, નણંદ, ભોજાઈ, કે દેરાણી જેઠાણી વચ્ચે કલેશ કજીઆ ચાલ્યા કરે છે. દરેક ઘરમાં એમજ હોય છે એમ મારું કહેવું નથી. સંયુક્ત કુટુંબની પદ્ધતિના અનેક લાભ છે, એ વાત પણ ખરી છે. પરંતુ તેમાં દંપતિને સ્વતંત્રતા મળતી નથી. દંપતીનો પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તન થતું નથી, એટલે તેમનો ઉત્સાહ મંદ પડી જાય છે. મનુષ્ય જાતે અનુભવ મેળવીને સ્વતંત્રતાથી વર્તે તો વધારે સારું પરિણામ આવે. તેટલા માટે યુવાન દંપતીને જેમ વહેલી સ્વતંત્રતા અપાય તેમ સારું. તેમ કર્યાથીજ કુટુંબમાં અરસપરસ સ્નેહ સચવાશે.

એ ખરૂં છે કે એટલી સ્વતંત્રતા મેળવવા માટે ઘણી વધારે કેળવણીની જરૂર છે. પણ તે ધીમે ધીમે લેવાશેજ, ને આપણો સમાજ એમ કરીશું તોજ કાંઈક સુધરવાની આશા છે.

આવી સ્થિતિ હશે ત્યારેજ પોતાના ગૃહ માટે, અને માતાપિતાને માટે પ્રેમની લાગણી બાળકોમાં જાગ્રત થશે અને એવી લાગણી આપણાં બાળકોમાં જાગ્રત કરવી એજ આપણો આદર્શ (Ideal) હોવો જોઇએ.

બાળકોને માતાપિતા પ્રત્યે પ્રેમની લાગણી હોવી જોઇએ, ભયની નહિં. ભય કરતાં પ્રેમ વધારે પ્રબળ છે. પ્રેમથી બાળક વધારે આજ્ઞાંકિત થાય છે. પ્રેમ સર્વને જીતી શકે છે.

પતિ પત્નીના વિચારમાં એકતા હશે, અરસપરસ શુદ્ધ પ્રેમ હશે તો બાળકોમાં પ્રેમભાવના આવશે એ નિઃસંશય છે.

આવી રીતે જે ગૃહમાં પ્રેમનું રાજ્ય હશે, ત્યાં રસિકતા, શાંતિ અને સંતોષનો નિવાસ હોય એમાં પણ આશ્ચર્ય નથી.

ઉપર બતાવ્યું કે ગૃહજીવનમાં રસિકતા લાવવાનું મુખ્ય સાધન પ્રેમ છે. બીજું સાધન **નિયમિત વ્યવસ્થા છે.** (Love અને Order) જેવી રીતે જનસમાજના બંધારણ માટે નિયમો હોય છે, તેવીજ રીતે ગૃહવ્યવસ્થા માટે નિયમો હોવાજ જોઈએ, અને તે નિયમાનુસાર વર્તન થશે તોજ વ્યવસ્થા સચવાશે. જે ઘરમાં આવી રીતના નિયમો નથી હોતા,-નવાબી કારખાનું હોય છે, ત્યાં સર્વ ગેરવ્યવસ્થા અને અંધેર હોય છે, તેથી ઘરમાં રહેનારાં તેમજ બહારનાંને આનંદ કે સુખ મળે નહિ **જ્યાં** Harmony **સુવ્યવસ્થા હોય ત્યાંજ સુખ હોય.**

સ્ત્રી, પુરૂષ, બાલકો સર્વેએ આવી રીતની વ્યવસ્થા સાચવવામાં સહાયભૂત થવું જોઇએ.

ગૃહનું ઐક્ય સાચવવું એ કુટુંબની દરેક વ્યક્તિની ફરજ છે. અને તેટલા માટે સ્વાર્થ બુદ્ધિ દૂર કરવી જોઈએ. તદન નિઃસ્વાર્થપણે પોતાની ફરજ બજાવવી જોઈએ. પોતાના સુખનો ભોગ આપીને પણ, બીજાંના મનને સંતોષ આપવો એજ દરેકનું કર્ત્તવ્ય છે. પતિ, પત્નીના તેમજ સંતાનના શ્રેય માટે સતત પ્રયાસ કરે છે; પત્નીએ, પતિ તેમજ સંતાનને સુખ આપવું એજ ઉદ્દેશ રાખવો: ને સંતાનોએ માતા પિતાને પ્રસન્ન રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો.

સગાં સંબંધીઓને મળવું, હળવું, તેમની સત્કારપૂર્વક સ્વાગતા કરવી, પોતે તેવી સ્વાગતાનો લાભ લેવો, એ પણ જો મર્યાદાસર કર્યું હોય તો ઘણું લાભકારક છે. જન સમાજમાં અરસ્પરસ સમાગમથી આચારવિચાર સુધરેછે, વિવિધ વિષયોની વાત ચર્ચાવાથી જ્ઞાનમાં વધારો થાય છે, અનેક વિષયની માહિતી મળેછે, વિચાર ઉદાત્ત અને ઉન્નત થાય છે. અને મનનું સાંકડાપણું દૂર થાય છે.

ગૃહકાર્યથી પરવાર્યા પછી સારાં બોધદાયક પુસ્તકો વાંચવાનો અભ્યાસ રાખવો. તેને લીધે મનને ઘણીજ શાન્તિ મળે છે. ગૃહકાર્યની જંજાળમાંથી થોડીવાર આરામ મળે છે, વળી જ્ઞાનમાં વધારો થાય છે. સારાં પુસ્તક વાંચવાથી વર્તમાન સ્થિતિનું વિસ્મરણ થઈ જાય છે, અને જાણે બીજાજ જગમાં, બીજીજ દુનીઆમાં હોઈએ એમ ભ્રાંતિ થાય છે. આપણી બહેનો ઘણીવાર સમય કે વિવિધ સ્વભાવના બુદ્ધિશાળી મનુષ્યના સમાગમમાં સર્વદાથી આવી શકતી નથી. પણ સારા ગ્રંથકારના પુસ્તક વાંચવાથી ભિન્ન ભિન્ન પાત્રોના સ્વભાવ જાણવાથી પ્રત્યક્ષ સમાગમ જેટલો, બલ્કે અધિકતર લાભ થાય છે. જુદા જુદા દેશના રીત રીવાજ, ઇતિહાસ સર્વનું જ્ઞાન પુસ્તકો દ્વારા આપણને મળી શકે છે, અને તેથી મનનું સાંકડાપણું (Narrow mindedness) દૂર થાય છે.

વળી સારાં પુસ્તકો વર્તમાનપત્રો વાંચવાથી સારી રીતે વાતચીત કરતાં આવડે છે. સ્ત્રીઓને ઘરમાં તેમજ જનસમાજમાં કોઈની કુથલી અથવા ઘરના સામાન્ય બનાવો સિવાય બીજી વાત કરતાં આવડતી નથી. ઘણી વાર તો બીભત્સ વાતો પણ થાય છે. આનું કારણ એજ કે નિર્દોષ ગમ્મતની વાતો આવડેજ નહિ. વિવિધ વિષયો ઉપર વાતચીત, શુદ્ધ પવિત્ર સભાષણ એ પણ એક આભૂષણ છે. અને ખાસ કરીને ઘરમાં તો એ માટે બહુજ સાવધાન રહેવાની જરૂર છે. વડીલ વર્ગ જો સારી વાતો કરશે તોજ બાળકોના મનપર સારી છાપ બેસશે. બાળકને કાને પણ અપશબ્દ પડવા ના દેવો.

આ વાંચન હશે, તોજ સારી વાતચીત કરી શકાશે, અને ઘણો નવાઓ માચવવાને આ ઘણો અગત્યનો વિષય છે.

ઘરને દીપાવવાને, ગૃહજીવનમાં રસિકતા લાવવાને માટે સ્ત્રીઓના મન ઉન્નત હોવાની ઘણી અગત્ય છે, એતો સર્વ કબુલ કરશે. સાંજ સવાર રગોળી કરી ઘર સાફસુફ કરવું, વાળો ઝુડી સ્વચ્છ કરવામાં એમાં ને એમાંજ આખો દિવસ ઘણી સ્ત્રીઓ ગાળે છે. પોતાના કે બીજાના મનની ઉન્નતિ કરવાનો અવકાશ આમાંથી તેમને નથી મળતો.

મારૂં કહેવું એમ નથી કે સ્ત્રીઓએ ગૃહ કાર્ય કરવુંજ નહિં. પણ એટલુંજ કે વિજ્ઞાન (science)ની મદદ લઈને સ્ત્રીઓને ગૃહ કાર્યમાં કોઈ પણ રીતે સગવડ કરી આપવી જોઈએ, અને તેમ કર્યાથીજ સ્ત્રીઓની માનસિક શક્તિ અને શારીરિક ક્ષીણતા થતી અટકાવી શકાશે. જ્યાં સુધી સ્ત્રીઓને શિર ઘરખટલાનો અથાગ બોજો રહેશે, સ્ત્રીઓ નિરૂધમી જીવન ગાળશે, ત્યાં સુધી આપણા દેશની ઉન્નતિ થવાની નથી. સ્ત્રીઓ જ્યારે કાંઇ **વધારે ઉપયોગી** ફલદાયક કાર્યનો આરંભ કરશે ત્યારેજ પ્રજાની ચડતી થશે.

વર્તમાન સ્થિતિ જોતાં આપણી સ્ત્રીઓ વહેમ અને-અજ્ઞાનમાં ગરકાઈ ગઈ છે તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી. સેંકડો વર્ષ થયાં સ્ત્રીઓને એવુંજ શિક્ષણ આપવામાં આવે છે કે તેને ગૃહકાર્યમાં ગુંથાઈ રહેવું એમાંજ પતિવ્રતાપણાનો સમાવેશ થાયછે; અમુક ચીલે ચાલ્યા કરવું એજ તેનો ધર્મ છે અને તેના કાર્યની સરળતા કરી આપવાનો માર્ગ કોઈ બતાવતુંજ નથી.

આમ કર્યાથીજ હિંદુ ગૃહ સંસારની અવનતિ થઈ છે.

ભાઈ તો ભૂગોળ ને ખગોળમાં રમે છે.

બાઈનું તો ચિત્ત ચુલા માંહ્ય.

અજ્ઞાન માતા ઉદાત્ત બુદ્ધિનાં પુત્ર પુત્રિઓને જન્મ આપી શકે નહિં.

જ્યાં સુધી સ્ત્રીઓને માનસિક, તેમજ શારીરિક ઉન્નતિ કરવાને અવકાશ નહિં મળે ત્યાં સુધી આવી અધમ સ્થિતિ કાયમજ રહેશે.

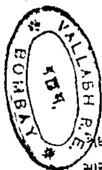
આ વિટંબના દૂર કરવા માટે પુરૂષોએ Science (વિજ્ઞાન, સાયન્સ) ની મદદથી સ્ત્રીઓનાં કામમાં સરળતા કરી આપવી જોઈએ.

આમ કર્યાથી પુરૂષ અને સ્ત્રી બન્નેનું હિત સચવાશે. પુરૂષને કાંઈ વધારે આપત્ત વેઠવી નહિં પડે, તેમજ સ્ત્રી પોતાના પતિ, તેમજ કુટુંબ સર્વેનું કામ વધારે સારી રીતે કરી શકશે, અને નવરાશનો વખત જે હાથ લાગશે તેમાં પોતાની અને સંતાનોની માનસિક તથા શારીરિક ઉન્નતિ માટે પ્રયાસ કરી શકશે.

હિંદુ સ્ત્રીઓમાં કેટલાએક સદ્ગુણ એવા છે કે જો તે સાથે તેમનાં મન કેળવાશે અને શારીરિક બલ વધશે તો હિંદુ સ્ત્રી–ગૃહિણી અનુપમેય થશે. એમાં કાંઈ વાંધો નથી.

આવી રીતે જો ગૃહમા ગૃહિણીનાં તન અને મન કેળવાએલાં, કસાએલાં હશે ત્યાંજ પતિને તેમજ અન્ય કુટુંબ વર્ગને સુખ અને આનંદ મળશે, અને તેજ થાકેલો કંટાળેલો પુરૂષ પ્રથમ જે આનંદનો પોતાના ગૃહમાં અભાવ હોવાને લીધે કલબ અને જુગખાનાનો આશ્રય લેતો તે હવે સ્વર્ગીય સુખ મેળવવા પોતાના ઘર તરફજ દોરાશે. અને સ્વાભાવિક રીતે Home Sweet home નો ઉદ્ગાર કરશે.

આવી ગૃહિણીઓ અને આવાં ગૃહ આપણા લોકમાં થાઓ એટલીજ અભિલાષા છે.

લેડી લક્ષ્મીબાઇ.

પર—સ્ત્રીઓની કુટુંબ ભક્તિ.

શ્રેષ્ઠ લક્ષ્મી સંસારમાં, સર્વે સારમાં સાર,
સાચું સુખ સંસારનું, સુઘડ સલુણી નાર.

સુજ્ઞ બહેનો ! અભણ માણસ પંડિતાઇનું, અને કૃપણ માણસ ઉદારતાનું ડોળ દેખાડે તે કદી નીભી શકતું નથી. આ ઉપરથી આપણે શુદ્ધ જ્ઞાન મેળવવાનો બોધ મળે છે. કહેવત છે કે (અધુરો ઘડો છલકાય) માટે આપણને જરા લખતાં વાંચતાં આવડયું એટલે ભણી ચુક્યાં 'એમ' સમજવું નહિં, પણ જે ભણી ગણી લાજ,–આબરૂ, વધારે અને બીજાને ઉપયોગી થાય એજ સાચું ભણતર સમજવું.

બ્હેનો ! સાચાં ભણતરનો અર્થ હાલનાં સમયમાં નિશાળે જઈ ભણવાથી, લખતાં વાંચતાં આવડે એટલામાંજ સમાઈ–રહેલો હોય, એવી માન્યના આપણી બ્હેનોમાં વિશેષે કરી જોવામાં આવે છે. પણ ખરી રીતે જોતાં સ્ત્રીઓને ભણવાની સાથે સાંસારિક, વ્યવહારિક, ધાર્મિક, વિગેરે બાબતોનુ જ્ઞાન પણ પૂરતા પ્રમાણમાં હોવું જોઈએ.

ઘર તેમજ સાંસારિક કાર્યમાં સ્ત્રીઓનું કુશલતાપણું હોવું જોઇએ, તે આજનું નવીન નથી, પણ એ રચના સર્વ સૃષ્ટી રચનાર પરમાત્માએ પ્રથમમાંજ સ્ત્રી શરીરો રચી નિર્માણ કરેલી છે, તથા આપણા આર્યાવર્ત્તના મહાન કવિઓ તેમજ શાસ્ત્રકારોએ પણ અનેક સ્થળે વર્ણવેલું છે કે ઘર તે ઘર નથી પણ જે ઘરમાં ઉત્તમ ગૃહિણી હોય તેજ ઘર કહેવાય છે, તે માટે તે કાર્ય સ્ત્રીઓ માટેજ નિર્માણ થએલ છે, તેમજ હાલના સમયે પશ્ચિમના મહાન સુધારકો પણ તે ક્રમને સહાનુભૂતિ આપનાર થયા છે.

સ્ત્રી પુરૂષોને એક સરખા ભણતરની જરૂર છે?

સ્ત્રી પુરૂષોને એક સરખું ભણતર ભણાવી કેળવણી આપવાથી ત્યાંની સ્ત્રીઓમાં સમાન હક માગવાનો જે સખ્ત પવન ફુકાયો હતો ત્યારથી તે લોકોને પણ પુરૂષોને લાયકની કેળવણી સ્ત્રીઓને આપ્યાથી, તે કેળવણીનો કડવો અનુભવ મળવાથી તેઓ પણ હવે તેવી કેળવણીથી ચેતતા રહેવા ઇચ્છા ધરાવતા હશે.

માટે બ્હેનો ! આપણે તેવા દાખલાઓ ઉપરથી ચેતીને ચાલવા માથ ભણતરનો ઉપયોગ કરતાં શીખવાની જરૂર ઘણી રહેલી છે. આપણે કેળવાવું (એટલે ઘડાવું) એમ અત્રે સાધારણ અર્થ લેશું, તો ચાલશે, કારણ ઘણીક વખતે આપણા સાંભળવામાં આવે છે કે કોઈની વહુ, દીકરી, ભાણેજ, ભત્રીજી, નણંદ, ભોજાઈ, દેરાણી, જેઠાણી, વિગેરે કોઇપણ સ્ત્રીને પોતાના ઘરમાં, કુટુંબમાં, તેમજ બહારના કોઇપણ કાર્યોમાં સુવ્યવસ્થિત જોશું–ત્યારે કુદરતી રીતે એમજ બોલાય કે તે કોના હાથ નીચે કેળવાયલી છે! તે

ઉપરના વાક્યપરથી એટલું તો નિશ્ચિત થાય છે, કે આપણે સર્વેને ઘડાવાની એટલે કેળવવાની જરૂર રહેલી છે તેનાથી સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે કે કેળવણી ફક્ત એકલું ભણતર ભણવાથી મળી શકતી નથી, પણ તે ભણતરની સાથે સ્ત્રીઓપર બીજી અનેક બાબતોની જોખમદારીઓ રહેલી છે

કુટુંબોમાં સંપ જોઈએ

પ્રથમમાં, જો ફક્ત ઘર પ્રત્યેજ નજર કેરશું તો ત્યાં આપણા વડિલો પ્રત્યેની આપણી ફરજને ધ્યાનમાં નાખી તેઓની તરફ હમેશાં હૃદયમાં પૂજ્ય ભાવ ધારણ કરતા રહેવું તેમના તરફથી જે સુબોધ મળે તે અહર્નિશ ગ્રહણ કરવો. નમ્રતા રાખવી દ્વેષ, અભિમાન, છીછકલપણું, અસંતોષ કુસંપ ઈત્યાદિ દુર્ગુણોનો ત્યાગ કરી, જેમ બને તેમ નમ્રતા શાંતિ, સંતોષ, સંપ આદિ સદ્‌ગુણોને વધારવાથી આપણે અનેક તરેહના લાભ મેળવી શકશું બહેનો ! સત્ય માનજો કે જ્યાં સુધી આપણે ગુણગ્રાહી થશું નહિ, ત્યાં સુધી ગુજરાતી, ઈંગ્રેજી, સંસ્કૃત, મરાઠી ભાષાઓની ચોપડીનું ઉપલક જ્ઞાન મળવાથી આપણા કાર્ય સમારને ઉપયોગી કેળવણી કદીપણ મેળવી શકશું નહિં.

બહેનો ! ઘણાક કુટુંબોમાં આપણે કુસંપ જોઈએ છીએ, અને તે પણ વિશેષ પ્રમાણમાં, તેના કારણભૂત સ્ત્રીઓજ હોય છે એવી માન્યતા છે, અને તે કેટલેક અંશે સત્ય જણાય છે, તે પરથી હું એમ માની શકું છું, કે ઘણે ભાગે પુરૂષોને પોતાના વેપાર ધંધાને સમયે બહાર રહેવું પડે છે, તેમજ સ્ત્રીઓને મોટે ભાગે ઘરમાં રહેવાનું હોય છે, વિશેષે કરીને પુરૂષોને બહારના ધંધા પોતપોતાને માટે જુદા હોયછે, પણ સ્ત્રીઓને ઘરસંસારનું કામ સાથે રહી ચલાવવાનું હોય છે

બહેનો ! ઈશ્વર કૃપાથી કુટુંબમાં બે ચાર ભાઈઓ સાથે હોય, તેમાંથી કદાચ કોઈને સંતતી હોય, કોઈના પતિની આવક વિશેષ હોય, કોઈની સ્ત્રીનું શરીર રોગી હોય, એકાદ બે ભાઈઓ કુંવારા હોય, પરણેલી તેમજ

કુમારી નણંદો હોય, અને કદાચ વૃદ્ધ સાસુ સસરા પણ હોય, તો તેના કુટુંબમાં આપણે વગમગ કાંઇક વિશેષ પ્રમાણમાં કરવું પડે, તો શું તેવા માટે કુટુંબમાં કલેશ કરવો તે ઉચિત છે? કદી નહિ બહેનો! જો આપણને બાળકો ઉપર પ્રેમ હોય, તો પ્રથમ આપણા કુટુંબના બાળકોને જોઈ આપણે ગછી શા માટે ન થવું? તે બાળકો ઉપર દ્વેષ કર્યાથી આપણે તેના મા બાપનું અંતઃકરણ દુખાવીએ છીએ, એટલુંજ નહિ પણ ઇશ્વરના આપણે ગુન્હેગાર ઠરીએ છીએ બાળક જ્યાં સુધી અજ્ઞાન દશામાં હોય છે ત્યાં સુધી તેનું જીવન એક સદ્વર્તન કરનાર સાધુતુલ્ય હોય છે તેને માન, અપમાન, દ્વેષ, રાગ, ક્રોધ, કાંઈ પણ હોતું નથી એવા પ્રાણીપર દ્વેષ કરવાથી થતા મહાન પાપથી ડરવું જોઇએ

વૃત્તિઓને સ્થિર કરવાની જરૂર.

એક તરફ કથા વાર્તામાં આપણે સાંભળીએ છીએ કે કોઈ પ્રાણીપર દ્વેષ કરવો નહિ, ઇશ્વરના ઉત્પન્ન કરેલા સર્વ પ્રાણીપર સમાન ભાવ રાખવો ને બીજી તરફ આપણા ઘરનાંજ નિર્દોષ બાળકોપર દ્વેષ થાય તે ઘણુંજ શોચનીય ગણાય માટે બાળકથી તે ઠેઠ પર્યંત સાઇનાપર બનતા સુધી દ્વેષ રાખવો નહિ દ્વેષ તે આપણી ઉન્નતિનો નાશ કરનાર છે, તેમજ સંપ તે સંપત્તિને સ્થિર કરનાર છે, માટે બહેનો હમેશા સંપને ચહાતા રહેવું જો તમે સંપને ચહાશો, તો શાંતિ તેની સાથેજ આવશે, સંપથી રહેવામાં કદાચ એમાંદ વસ્તુ આપણને ઓછી મળી તો શું થયું? તમે સંપને ચહાતા હશો એટલે તે વસ્તુ માટે તમને શાંતિ રહેશે પણ જો તમને સંપની દરકાર ન હોય તો, તેજ સમયે તમારૂં મન તે વસ્તુ માટે લલચાઈ અશાંતિને પ્રાપ્ત થશે, અને અશાંત થએલું મન કોઈપણ વખતે સુખ રહી શકશે નહિ

બહેનો! મનની શાંતિ માટે વૃત્તિઓને સ્થિર કરવાની આવશ્યકતા રહેલી છે, માટે જો તમારા મનની વૃત્તિઓને તમો વશ વરતાવી શકશો, તો તમોએ ધારેલાં સર્વ કામ કરવાને તમો શક્તિમાન થશો, અને ત્યારેજ

તમારી સંસાર સ્થિતિમાં અનેક પ્રકારના સુખદુઃખ સમયે ધૈર્ય ધારણ કરી, તમારા કુટુંબ પ્રત્યે સરળભાવથી વરતી તેમને સહાયભૂત થઈ શકશો, અને ત્યારેજ તમારા સદ્‌ગુણોથી તમો એક સ્ત્રીજાતિને શોભારૂપ બની, આપણી બહેનો ઉપર હાલમા જે કલંકો મુકાયાં છે તેને નિર્મૂળ કરી શકશો. માટે બહેનો ' તેવું ઉચ્ચ જીવન ગાળવા માટે ઘણાં બમકાદાર વસ્ત્રો અને આભૂષણોનાં દેખાતાં ક્ષણિક આનંદ માટે મનુષ્ય જીંદગીનો જે અમૂલ્ય સમય છે તેને વિશેષ પ્રમાણમાં ન વ્યતિત કરતાં જેમ એક ચતુર રાજા પોતાના મનને વશ કરી પછી મંત્રીઓને સુધારી શત્રુઓને કબજે કરી લે છે, તેમ આપણે મનને અંકુશમાં રાખી બાળકો તેમજ સગાં સંબંધીઓ તથા સમાજને ઉપકારી બની પોતાનાં કરી લેવાં જોઇએ.

મિસિસ જી. કે. ઉપાધ્યાય.

૧૫૩—બાળાઓને યોગ્ય તાલીમ.

બાલ્યાવસ્થાથીજ બાળાઓને યોગ્ય કેળવાયલી માતાના હાથમાં સોંપવી; કારણ કે કોઈ પણ દેશનો, કોઇ પણ પ્રજાનો, અને કોઈ પણ રાજ્યના ઉદયનો ખરો આધાર વાસ્તવિક જોતાં બાળકને જન્મ આપીને ઉછેરનાર માતાપરજ રહેલો હોય છે. સ્ત્રીઓ, પુત્રી, પત્ની કે માતા, સર્વ સ્થિતિમાં સમાજની અને દેશની મોટામાં મોટી આશા છે.

જેમ મોટું મહાલય બંધાવતી વખતે તેનો પાયો મજબુત કરવાપર પહેલું લક્ષ આપવાની જરૂર છે, તેમજ સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટે તેમની બાલ્યાવસ્થા કે જે જીંદગીના પાયારૂપ છે, તેને મજબુત એટલે યોગ્ય બનાવવા માટે તેમને સારી માતાના હાથમાં મૂકવાની જરૂર છે. જે દેશમાં સુજ્ઞ ને સારી માતાઓ હોય છે, તે દેશનાં બાળકો બળવાન, તેજસ્વાન, રોગહીન,"

પરાક્રમી, વીર્યવાન, વિદ્વાન, અને યશસ્વી નીવડે છે. માટે આપણી કન્યાઓને નાનપણથીજ કેળવાયલી, યોગ્ય માતાને સોંપો અને પછી જુઓ કે આપણી આર્ય રમણીઓની સ્થિતિ કેટલી ઉન્નત બની શકે છે અને તેઓ પોતાની સ્થિતિ સુધારી–પોતાના કુદરતી સદ્‌ગુણો પ્રકાશમાં મૂકી શકેછે.

સ્ત્રીઓની અધમ સ્થિતિનું એક સબળ કારણ લાયકાત વિનાની માતાઓજ છે. બાળલગ્નના નુકશાનકારક રિવાજે વયમાં આવ્યા પહેલાંજ બાળાઓ ગર્ભ ધારણ કરે છે. ઉછરતી વયની મુગ્ધાઓ પ્રેમાળ પતિવ્રતા બની શકે, પણ વયના અપરિપક્વપણાને લીધે સંસારના વ્યવહારોમાં અને ખાસ કરીને બાળકોની રક્ષણશિક્ષણની ગંભીર ફરજોમાં તેમની બુદ્ધિ ચાલી શકે નહિ. એવી ગંભીર ફરજો યોગ્ય રીતે અદા કરવાની બુદ્ધિ એવી બાળમાતાઓમાં હોતીજ નથી એમ કહેવું એ પણ અતિશયોક્તિ નથી. માતાની ગંભીર તેમજ કઠીન ફરજો માટે તો યોગ્ય કેળવાયલી અને પુખ્ત વયની માતાઓજ વધારે સારો વિજય મેળવી શકે.

યોગ્ય કેળવાયલી માતા ભવિષ્યની પ્રજાની સારી આશા છે, દેશનું ભવિષ્ય ને પ્રતિષ્ઠા છે. માતાપિતાની છાયા સ્વબાળક ઉપર કુદરતી રીતેજ પડે છે, અને તેમાં પણ વિશેષ ભાગ સ્વમાતાનોજ હોય છે. કારણ કે સામાન્ય રીતે બાળક ઉછેરવાનું, કેળવવાનું, અને તેમાં પણ વિશેષે કરીને કન્યા કેળવવાનું કાર્ય પિતા કરતાં માતાને શીરેજ વધારે રહેલું હોય છે. બાળાઓ નિરંતર માતાનાજ સહવાસમાં રહે છે, અને તેમની પાસેજ નાનપણનો સમય વ્યતિત કરે છે, તેથી જો માતા કેળવાયલી હોય તો બાળકો કેળવવાનું કામ પિતા કરતાં વિશેષ સહેલાઈ અને સરળતાથી પાર [illegible] શકે છે; કારણ કે સ્ત્રી જાતિની કોમળતા, કલ્પના, સ્નેહીપણું, [illegible] માર્મિકતા વગેરે કુદરતી શક્તિઓની લહેરોની અસર બાળકોનાં [illegible] તુરતજ થઈ જાય છે. તે તેમના બાળહૃદયમાં વજ્રલેપન [illegible]

ગૃહમંદિરમાં માતા એ સર્વનાં હૃદય અને ચૈતન્ય આકર્ષણ કરનાર છે એવું અનુભવસિદ્ધ પ્રતિક્ષણ ન જણાય એવી રીતે થયાંજ કરે છે હમેશાં કહેવા કરતાં કરી બતાવવાની અસર મનુષ્ય ઉપર અને તેમાં વિશેષે કરીને સંસ્કારગ્રાહી કોમળ હૃદયના બાળકો ઉપર, સત્વર થાય છે ઉપદેશ કરતાં આચારમાં પ્રત્યક્ષ જોવાનાથી વધારે શ્રદ્ધા પેદા કરી શકાય છે બાળકોમાં વાણીનો ઉપદેશ સમજવાનું સામર્થ્ય મોડું આવે છે, પણ પ્રત્યક્ષ આચારથી શીખવાની શક્તિ તો તેમનામાં બાલ્યકાળથીજ હોય છે, તેથી સુમાતાના સારા કે નરસા સર્વ ગુણદોષ બાળકોમાં સ્વભાવિકજ આવે છે, માટે કેળવાયલી માતાના હાથ નીચે બાળાઓને કેળવવાની ખાસ આવશ્યકતા છે

ગૃહકેળવણી વિના શાળાની શુષ્ક કેળવણી ઘણી વખત નકામી જેવીજ થઈ પડે છે માટે માતા તરફથી ગૃહકેળવણી મળવાની જરૂર છે જ્યારે બીજી શાળાઓ બંધ હોય છે ત્યારે પણ કુશળ માતાઓ નહાતા, સુતા બેસતા, ઉઠતા, શિયાળાની શગડી વખતે, ઉનાળાની ખુશનુમા ચાંદની વખતે, અને ચોમાસાની મેઘલી રાતી વખતે પણ પોતાની સંસારશાળા યોગ્ય ઉત્સાહથી, જાણ્યે અજાણ્યે, ચલાવ્યેજ જાય છે આ સર્વ સમયમાં યોગ્ય માતા હોય તો સુસંસ્કાર ને નઠારી માતા હોય તો નઠારા સંસ્કાર, બાળકના બાળહૃદયમાં જડ નાખે છે

કોઈ કહે છે કે કન્યાઓને સુશિક્ષા આપીએ તો તે બસ છે સારી માતાની તેમાં શી જરૂર છે? કેટલીક વખત શું અભણ માતાઓના સંતાન પણ વિદ્વાન નથી થતાં? આપણે કહીશું કે હા, પરંતુ તે સાથે નક્કી એ પણ માનજો કે તે સંતાનોમાં કાંતો સંસ્કારજન્ય બુદ્ધિનો પ્રવાહ વિશેષ હોય છે, અને કાંતો બીજી વ્યવહારિક અનુકૂળતા વિશેષ હોય છે, તો પણ અભણ માતાના સંતાનો જેટલા ઉન્નત થઈ-ઉચ્ચ જીવનમાં પ્રવેશ કરી શકે છે, તેના તે સંતાનો જો વિદુષીને કેળવાયલી માતાના હાથ નીચે ઉછરેલા હોય તો વિશેષ ઉન્નત થઈ-પ્રકાશમાં આવી શકે અને ઘણે દરજ્જે વધારે સાન ભર્યો પાર પાડી શકે-એમ તો સર્વ કોઈ વિચારશીલ મનુષ્ય કબુલ કરશેજ

આપણા પ્રાચીન પુસ્તકોમા પણ કહ્યુ છે કે "**नास्ति वेदात्परं शास्त्रं नास्ति मातुः समो गुरुः**' અને "**गुरुणां चैव सर्वेषां माता परमो गुरुः**" તેમજ વળી એક વિદ્વાન કહે છે કે 'ભલી માતા સો શિક્ષક બરાબર છે," વળી મરજન જનરલ હાનિશ કહે છે કે—"છોકરાપર વધારે અસર માતાનીજ થાય છે માતાની માનસિક અને દૈહિક ખામીઓ છોકરામા આવે છે ઘણા વિદ્વાન અને પ્રખ્યાત માણસોનો એવો અભિપ્રાય છે કે આખી પ્રજાની માનસિક અને શારીરિક શક્તિઓ ઉપર પિતા કરતા માતાની અસર વધારે થાય છે, એનો પુરાવો એજ છે કે ઘણુ કરીને હાલના સઘળા વિદ્યા હુન્નરાદિમા પ્રખ્યાત થએલા, મહાન પકાએલા મનુષ્યો સારી–યોગ્ય માતાને પેટેજ અવતરેલા છે '

અનુકરણ કરવાના ગુણ કુદરતી રીતેજ બાળકોમા ઘણે અંશે રહેલા હોય છે, રમતમા પણ કુમારીકાઓ પોતાની માતાનુજ સર્વ રીતે અનુકરણ કરે છે દક્ષણી માતાની પુત્રીને પોતાની પુતળી દક્ષણી પોશાકમા સજાવ કરતી જોઈએ છીએ, અને ગુજરાતી માતાની પુત્રી પોતાની માતાના અનુકરણ અનુસાર પોતાની ઢીંગલીને ગુજરાતી પોશાકમા શણગારતી જોવામા આવે છે એક એકતીસ માસની બાળકી તેની માતાની રસોઈનુ આબેહુબ અનુકરણ કરતી હતી તે એટલે તો સત્ય નકલ કરતી કે રોટલી ફેરવતા તેની માતા સ્ટેજ દાઝી હશે, એટલે તાવડીને હાથ અડાડી–ને દાઝવા જેવોજ અવાજ કરી–હાથ ખેંચી લેતી મતલબ કે સર્વ કાંઈ બાળપણમા બાળક માતાનુ અનુકરણ ઘણી સભાળપૂર્વક કરે છે, તે અનુસાર યોગ્ય–કેળવાયલી માતાના અનુકરણથી–બાળા સર્વ રીતે લાયક બને છે

(અબળાહિત દર્પણ)

સૌ. સુમતિ.

૬૫૪—પત્ની.

મને ઘણીવાર એવા વિચાર થાયછે કે પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓમાં દ્દતા વધારે હોય છે. નર્મીઅદેવીનો રોપ ખમવા પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓમાં વધુ સહન શકિત હોય છે. એક શાંત સહનશીલ ધીરી પત્નીને દુઃખના સમયમાં પતિને ધૈર્ય આપતી જોવા કરતાં જગતમાં બીજું કશું વધુ કરૂણાજનક નથી. દૈવી કોપથી પડતા પુરૂષરૂપી વૃક્ષની નાની લતા ટેકારૂપ થાયછે. અને પોતાના બળથી ટેકાવી રાખેછે. કાલે ગત્રે એ વિષયપર વિચાર કરતાં મને એક આગલો બનાવ યાદ આવ્યો. મારા બાળકપણામાં અમારે એક મહા કુળવાન શ્રીમંત કુટુંબ સાથે ઓળખાણ હતી. કુટુંબમાં માત્ર પતિ અને પત્ની એ બેજણ હતાં. પૈસાની પુષ્કળ છુટ હોવાથી બન્ને અત્યંત દમામથી રહેતાં. એક દિવસ સાંજે હું મારા પિતા પાસે બેઠેલી હતી તેવામાં મેં ઉપર કહેલ પુરૂષ બહુજ શોકિત મુખે તે ખંડમાં પ્રવેશ્યા. મારા પિતાએ તેમને માન આપી બેસાડયા. બેસતાં કંઇપિણ બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય તેઓ ખુરશીના હાંડા પર માથું મૂકી રડી પડયા. મારા પિતાના તેઓ અંગત મિત્ર જેવા. એક પુત્ર જેવા હતા. એટલે તેમને બહુ ખોટું લાગ્યું. અમારા મિત્રને શાન્ત સ્વસ્થ કરી મારા પિતાએ આમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. તેમણે મુગે મોંએ કોટમાંથી એક તાર કહાડી આપ્યો. અને પિતાએ વાંચ્યો. તેમની પછીની વાતચીત ઉપરથી હું એટલું સમજી શકી કે તાર મુંબાઇની એમની પેઢીપરથી હતો. પેઢી ભાંગી હતી, જપ્તી આવવાની તૈયારી હતી, અને સર્વ માલમીલકત જઇ પોતાને કંગાળ સ્થિતિમાં રહેવું પડે એવો સમય આવ્યો હતો. મુનીમોની ગરબડનું આ પરીણામ હતું.

"મને મારી મીલકત પૈસા ઘર દુકાનો કશાની દરકાર નથી; મારી ભાર્યા ! અરેરે એનું શું થશે. ગરીબાઇ એ કેમ સહેશે ! મારાથી આ વાત

એને કહી શકાનીજ નથી. સવારની એ મને પૂછેછે તો હું ઉડાવુંછું. પણ એ ક્યાં સુધી ? ઘર છોડતાં એ શું શું કરશે ને કેવું કરશે."

મારા પિતાએ એને સમજણ પાડી કે ભાઈ તમે સ્ત્રીઓને ઓળખતા નથી. એની સહનશક્તિ પાસે તમારૂં ધૈર્ય પાણી ભરે. શાન્ત થાઓ ને તમે બન્ને સાંજના અહીં આવજો એટલે હું રસ્તો કહાડીશ. પ્રભુને ઘેર લખ્યા-એલા લેખ મિથ્યા ન થાય દૈવી કોપ સ્હામે ટકવામાં બહાદુરી છે સમજ્યા."

અમારા મિત્ર ગયા અને સાંજે પતિ પત્ની સાથે આવ્યાં. પતિનો મુખ ઉપરથી ગભરાએલા હતા. નિર્દોષ પત્ની સ્વસ્થ હતી. મારા પિતા સાથે થોડીવાર એમણેજ વાત કરી ખબર અંતર પૂછી અંતે પાસે ટેબલપર પડેલો તાર ઉચકી મારા પિતાએ તે અમારા મિત્રની પત્નીના કરમાં મૂક્યો. શું બનેછે તે જોવાની ઇચ્છાથી પિતાની આજ્ઞા લઈ હું તે ખંડમાં બેઠેલી હતી. વળી એ યુગલને પણ હું બહુ પ્રિય હતી. તાર વાંચતાં કેવી કારમી ચીસ તે પત્ની પાડશે એમ મેં તો ધાર્યું હતું. પરંતુ તેને બદલે તાર વાંચી નીચે ફેંકી દઈ હસતી હસતી ઉભી થઈ તે પતિના બે હાથ ઝાલી ઉભી. "તે આજ દિલગીરીનું કારણકે ? ઓહો ધન મીલકત ગયું, પરન્તુ હું ને તમે તો છુટાં નથી પડયાં ને ? મારો ને તમારો સંયોગ એજ મારૂં ધન." પતિ ઉપકારવેલો થયો, આંખથી ચોધાર અશ્રુ ચાલ્યાં; અને એ બેને એકાન્તમાં મુકવાના હેતુથી મારો હાથ ઝાલી મારા પિતા બહાર ચાલ્યા ગયા. કલાકે એ પ્રેમીજન ખંડમાંથી નીકળ્યા, અને પોતાને સર્વથા સુખ હોવાનું જાહેર કર્યું. આ વૃત્તાંત ઘણા વખત પહેલાં બનેલ છે છતાં એ મને તાદશ છે. પત્નીની સહનશીલતાથી પતિ ગમે તેવા દુઃખ સહન કરી શકે છે. એ મધુર સુખનું હાસ્ય હજાગે આઇલિની મુસાફરીના શ્રમ વિસરાવે છે. ગૃહની દેવીરૂપ એવી પત્ની દરેક ઘરમાં હોય એવી એક વિલક્ષણ આશા મારા મનમાં રાત્રિ દિવસ ભટકે છે. કોઈ પણ પ્રકારના દંભ વગરની, સર્વ રીતે સરળ, સત્યવાદી, પવિત્ર નીતિની પ્રતિમા મારી

કલ્પનામાં મને રોજ જણાયછે. આવા દેખાવ સર્વથી દૂર કરી અંતરની સત્યવૃત્તિ ધરાવનાર પત્નીઓ ગૃહની દેવીઓ મારી તરંગ ભૂમિમાં જણાયછે. અને એ તરંગ ભૂમી કદી પ્રત્યક્ષ થશે, ભારતભૂમિ એવી સ્ત્રીઓથી પૂર્ણ થશે એ આશાથી ઇશ પાસે પ્રાર્થના કરતી અત્યારે તો હું નિદ્રાદેવીની સેવામાં હાજર થવા આજ્ઞા માગુછું. પ્રભુ મારૂં સ્વપ્ન સત્ય પાડશે એમ વિશ્વાસ છે. તથાસ્તુ !

સૌ. કીર્તિદાગૌરી.

૧૫૫—આત્મવૃત્તાંત.

મારૂં નામ મનોરમા છે. ને વાંચકોને સરળ પડે માટે મારી સવિસ્તર હકીકત આપવાનું હું ઠીક ધારૂછું. મારા પિતાનું નામ મોહનલાલ ને મારી માતાનું નામ ઇચ્છાલક્ષ્મી તથા મારી નાની બેનનું નામ પ્રેમપ્રતિમા હતું. મારા પિતા વાણીઆ જ્ઞાતિના છતાં સુધારક હતા અને તેથી હું ગુજરાતી પાંચ ચોપડીનો અભ્યાસ કરીને પછી ઈંગ્રેજી શીખવાને અમે સુરત રહેતાં હોવાથી મિશન સ્કુલમાં જવા લાગી. ત્યાં મેં લગભગ મેટ્રીક સુધી અભ્યાસ કર્યો ને તે વખતે મારી ઉમ્મર અઢાર વર્ષની હતી. મારા પિતાનો વિચાર મેટ્રીકની પરિક્ષા આપ્યા પછી મારા લગ્ન કરવાનો હતો. પણ મારાં માતુશ્રીના આગ્રહને લીધે મારાં લગ્ન અમારી જ્ઞાતિના એક પચીસ વર્ષના યુવાન બી. એ. થએલા ઇસમ સાથે થયાં. મારાં પતિનું નામ લલિત મોહન છે ને સાસુજીનું નામ ગંગાલક્ષ્મી છે. તેજ વર્ષમાં હું મારા સાસુજીના બોલાવવાથી ત્યાં રહેવા ગઈ. તે વખતે હું બહાર જવા આવવાને, રેશમી સાડી તથા સફેદ મલમલનું સુંદર ફેશનનું બદન તથા બુટ અને મોજા પહેરતી અને અલંકારમાં ફક્ત હાથે બંગડી, કાને બુટી, અને ડોકમાં

અછોડો તથા હાથે વીંટી. વીંટી સિવાય બીજું કાંઈ મને ગમતું નહોતું અને ઘરમાં સુતરાઉ સફેદ ગવન અને સફેદ બદન પહેરતી હતી. મારા પિતાને ત્યાં કામ કરવાનું નહોતું તેમ સાસરે પણ કાંઈ કામ કરવાનું નહોતું કારણ કે સાસુજીને મારા પતિ સિવાય બીજું કાંઈ ફરજન નહોતું અને મારૂં સાસરૂં પૈસાદાર હોવાથી રાંધવાને એક બ્રાહ્મણ, વાસણ માજવાને નોકર તથા અનાજ સાફસુફ કરવાને એક બાઈ તથા ગાડી ઘોડો હતા. એટલે મારે પીવાનું પાણી પણ હાથે લેવાનું નહોતું, પણ એક દિવસ મારે સાસરે અમારા બદ ઉપર તેની મા માંદી થઈ ગયાનો રાત્રે તાર આવ્યો, અને તે ગભરાઈ જવાથી મારા સ્વામીની રજા લઈ પોતાને ગામ ગયો, પણ હવે કેમ થાય? બદ ગયો તે રાંધે કોણ? કાંઈ વૃદ્ધ સાસુજીને રાંધવા દેવાય? અને મને પણ રાંધતા આવડતું નહોતું. પણ તેથી કાંઇ ભુખ્યા રહેવાય? ત્યારે મેં પોતે ગભરાતાં, ગભરાતાં, રાંધવા માંડ્યું. પણ શું કરવું તે કાંઈ સુઝે નહીં. દાળ ઓરી અને તેમાં પુષ્કળ પાપડખાર નાંખી હું તો નહાવા ગઈ, નાહીને આવી ત્યારે દાળ બફાઈ હતી પણ પાપડખાર વધારે હોવાથી કાળી કાળી થઈ ગઈ હતી અને મેં દાળ ગળ્યા વગરજ એમને એમ આમલી હળધર, મીઠું, આદુ મરચાં, કોથમીર નાંખીને હોલે મૂકી ચુલે રીંગણાનું શાક વધાર્યું. તેલમાં મરચાં હીંગ નાખી રીંગણાના કડકા નાખ્યા ને હળધર મીઠું નાંખી બે ત્રણ વાડકા પાણી નાંખી લોટ બાંધવા બેઠી. પુરીના લોટને મોણ દેવું જોઈએ તે છતાં ખબર ના હોવાથી મેં તો એમને એમ લોટ બાંધ્યો અને તે દરમ્યાન શાક થઈ ગયું તે અંગારે મૂકીને હું તપેલીમાં પાણીને ચોખા સાથે નાંખી ચુલે મૂકીને સ્વામી નહાતા હતા ત્યાં તેમને ધોતીયું તથા ટુવાલ આપવા ગઈ. અને ત્યાં જરા વાર લાગી તેથી હું જ્યારે આવી ત્યારે ચોખા ઉભરાતા હતા અને જરા ચીકણા થઈ ગયા હતા. તે જેમ તેમ ઓસાવી નીચે ઉતારીને ચુલે પેણી મુકી પુરી કરવા માંડી. પણ કોઈ દિવસ કરી હોય તો આવડેકની. એક તરફથી જાડી તો બીજી તરફથી પાતળી એવી પુરી વણીને તળવા મુકી પણ ન ફુલે કે ન ફાટે. જ્યાં ત્યાંથી જેવી તેવી કરીને મુકી એટલામાં સ્વામી અને સાસુજી જમવા

આવ્યાં. અને રસોઇ સારી થઇ નહીં તેથી પીરસતાં તો શરમ આવે પણ કાંઈ છુટકો! શરમાતાં, શરમાતાં,એ જણાને પીરસ્યું અને બેઉ જમવા બેઠા. સ્વામી તો જે બાવ્યું તે ખાઈને ઊઠી ગયા પણ સાસુજી વૃદ્ધ તે બોલ્યાં કે "વહુજી આતે રાંધ્યુ કે રમત કરી છે. નોહતું આવડતું તો ના કહેવી હતી, પણ આવી રસોઈ તે કોણુ ખાય! આ દાળ ચાખીને સ્વાદ વગરની છે. શાક પણ તેવુંજ અને ચોખા પણ જાણે લાકડી જેવા, પુરી ચવ્વડ, ને મારા જેવા વૃદ્ધથી તો કાંઈ એવી ખવાયજ નહીં ત્યારે ખાવું કે ભુખ્યા રહેવું. હેવું બાળ્યા કરતાં તો હાથ બાળ્યા સારા." સાસુજી બોલ્યા તે નીચુ જોઈને મેં સાંભળ્યા કર્યું. પણ શું બોલુ! હું તો મુગી મુગી બેસીજ રહી. અને સાસુજી પણ જ્યાતરા જે બાવ્યુ તે ખાઈને ઊઠી ગયાં. હું પણ મારો છવ ઉદાસ થઈ જવાથી થોડું ખાઈને ઓરડામાં ગઈ ને જોયું તો સ્વામી નહોતા તેથી જઈને પલંગ ઉપર સુતી ને મોંએ માથે ઓઢીને ખુબ રડી. ને રડતાં રડતાં હું સુઈ ગઈ. થોડીવારે હું જાગી તે વખતે સ્વામી મારી પાસે પલંગ ઉપર બેઠા હતા. મને જાગતી જોઈને સ્વામીએ પુછયું કે "મનોરમા તું ગભરાની ના. તું તારે પીયેર જાય ત્યારે ભુલ સુધારી લઈને બધું શીખીને આવજે પણ મારે એટલું તો કહેવું પડશે કે તું ભણતા શીખી તે રાંધનાં શીખવા ઉપર અને ગૃહવ્યવસ્થા ઉપર વધારે લક્ષ આપ્યું હોત તો આવું થાત નહીં". સ્વામીનું બોલવું સાંભળી પાછું મને રડવું આવ્યુ ને હું બોલી કે "જો મારા પીયેરમાં શીખવાનું હોત તો મારે આ વખત ન આવત. સ્વામીનાથ! પહેલા મને સુધારાને નામે આનંદ થતો હતો પણ આજે તો મારો છવ બળી જાયછે. મને તો લાગેછે કે સારાં કપડાં પહેરવા, ઇંગ્રેજી ભણવું, ને પાર્ટીઓમાં જવાને સુધારો ના કહેવો જોઈએ. પણ સારી રીતે ઘરમાં હિસાબ રાખતાં, રાંધતાં ને બાળક ઉછેરતાં આવડે તેનેજ સુધારો કહેવો જોઇએ. એ તો ઠીક પણ મારે હવે શું કરવું? કે જેથી મારી ભૂલ સુધરે, ને મને રાંધનાં બરાબર આવડે. આજેજ મને અનુભવ થયો કે દરેક પૈસાદાર કે ગરીબ સ્ત્રીઓને પણ પાકશાસ્ત્ર શીખવું અવશ્ય છેજ." મારૂ બોલવું

સાંભળી સ્વામી વિચારમાં પડ્યા ને થોડીવારે બોલ્યા, "મનુ તું એમ કર કે તું મારા માસી જે ભરૂચમાં રહે છે ત્યાં જા કેમકે હમણા વિમળા બહેનની સુવાવડ છે. ને વળી તારી ફોઇની છોકરી મારા માસીના દીકરા મદન મોહન સાથે પરણી છે. તે ત્યાંજ છે એટલે તને શીખવામાં વધારે સુગમ પડશે ને માસી શાંત સ્વભાવનાં હોવાથી. તે તને ધીરેથી શીખવશે, કેમ તારી મરજી છે ? હોય તો માજીને કહીને નક્કી કરૂં." મેં તો તરત હાથ જોડીને કહ્યું કે સ્વામીનાથ તમારી આજ્ઞા હશે તો હું તો તમે જ્યાં જવાનું નક્કી કરશો ત્યાં જઇશ. મારે તેમાં કોઇપણ પ્રકારનો વાંધો નથી. મારૂં બોલવું સાંભળીને સ્વામી ઊઠયા અને સાસુજીની અનુમતિથી બીજે દિવસે મારે ભરૂચ જવાનું ઠર્યું. સાંજે સાસુજીએ પાસે બેસીને આગે પાછે રહેવાનું

કે કાલથી તારી સાથે રાખીને મનોરમાને કામકાજમાં સમજ પાડજે. બીજે દિવસથી હું કામકાજ કરવા લાગી. ઘણી વખત મારાથી ઘી, તેલ વીગેરે ઢોળાઈ જઈને બગાડ થતો પણ માસીજીએ મને એક પણ શબ્દ કહ્યો નહીં, અને ધીરેથી સમજ પાડીને દરેક કામ શીખવ્યું. બે મહીનામાં હું બધું રાંધતાં શીખી અને મુરબ્બો, અથાણું અને થોડી સારી ચીજો બનાવતાં પણ શીખી, ને તે દરમ્યાન વિમળા બહેનને પુત્ર જનમ્યો એટલે માસીજીએ મને સુવાવડના કામમાં પણ માહીતગાર બનાવી. માસીજીના ઘરની વ્યવસ્થા ઘણીજ સારા પ્રકારની હતી. અનાજથી તે પાણીના પવાલા સુધી દરેક પોતપોતાની જગોએ ગોઠવેલાં હતા, અને ચોકખાઇ પણ સારી રેહેતી હતી. સુશીલા પણ ઘરમાં એકજ નોકર છતાં એવી ઝડપથી કામ કરતી કે નવરીને નવરી. માસીજીપર માના જેવુંજ હેત હતું ને પડયો બોલ ઝીલી લેતી. અને માસીજી પણ વિમળા બહેનમાં ને સુશીલામા બીલકુલ ફેર ગણતાં નહીં. હું ત્યાં રહી તે દરમ્યાન મને એમનો બધાનો પોશાક સારો લાગતો તેથી હું પણ બદન તથા મોજાંને પેનશન આપીને સારી ઢગલી સીવાડી હતી તે પહેરતી. આ પ્રમાણે મને ત્રણ માસ થયા એટલે માસીજીએ કહ્યું કે વહુ સુરતથી કાગળ આવ્યો છે તેમાં મોટી બહેન આવતી કાલે બપોરે તમને તેડાવે છે. મારા ધારવા પ્રમાણે તમને કામકાજ પણ આવડયું છે, તેથી મદન મોહન તમને સ્ટેશને મૂકવા આવશે અને ત્યાં લલીત મોહન તેડવા આવશે. એટલે તમને અડચણ નહીં પડે. હું આજે મોટી બહેનને કાગળ લખું છું કે મનોરમા આવે છે. ત્યારે મેં કહ્યું કે તમે જેમ કહેશો તેમ કરવા તૈયાર છું. મેં પણ તેજ દિવસે જમીને સાંજના મારો સામાન બાંધી લીધો. ને બીજે દિવસે જમીને બધાને મળી ભેટીને હું સુરત જવા નીકળી. દીયરજી સ્ટેશનપર આવ્યા હતા ને ગાડીમાં બેસાડીને કહ્યું " કે ભાભી સંભાળીને જજો ને પહોંચીને કાગળ લખજો." એટલે ગાડી ઉપડી ને તેઓ તેમને ઘેર ગયા. સુરતના સ્ટેશને સ્વામીજી તેડવા આવ્યા હતા. તેમણે મને જોતાંજ હસીને કહ્યું કે "મનોરમા તું તો ઘણીજ બદલાઈ ગઈ છે, મેં તો પહેલાં ઓળ-

ખીજ નહીં." મેં શરમથી નીચું જોયું ને અમે બન્ને ઘોડાગાડીમાં બેઠાં. ગાડી ચાલી એટલે સ્વામીએ પૂછ્યું "મનોરમા તને શું આવડયું તે કહે. તે દિવસે રાંધ્યું હતું તેવું રાંધશે કે નહીં." મેં તરત સ્વામીને કહ્યું "સ્વામીનાથ ફરી એ વાત સંભારશો નહીં. મારો જીવ એ વાત સંભારતા બળી જાયછે, પણ હું પરમેશ્વરનો પાડ માનુંછું કે તે વિશે મારી આંખ ઉઘડી ને હું હવે મારો પતીધર્મ તમને સંતોષ ઉપજે તેવી રીતે બજાવીશ. વારૂ પરમેશ્વર માસીજીનું કલ્યાણ કરજો કે તેણે મને પોતાની દીકરીની માફક કેળવીને બધું શીખવ્યું. અને હું પણ મારા પિતાજીને સમજાવીને પ્રેમપ્રતિમાને પણ ગૃહકાર્ય શીખવવાનું કબુલ કરાવીશ. નહીં તો તે દુઃખી થાય. ભણેલાંજ કાંઇ કેળવાયલા કેહેવાય નહીં પણ સાથે ગૃહકાર્ય આવડતું હોય તોજ કેળવાયલા કહેવાય" એમ હું હવે સમજીછું.

ઘેર જઈ કપડાં બદલીને સાસુજીને પ્રણામ કરી તેમની પાસે બેઠી, ને પછી બધાના સારા તાજાના ખબર કહી એટલામાં જમવાની વખત થઈ ને અમે જમવા ગયા. પણ મહારાજ સારૂં રાંધતો ન હોવાથી મને તો કાંઈ ભાવ્યું નહીં. હું થોડું ખાઈને ઉઠી ગઇ. ઓરડામાં જઈ સ્વામીને મુખવાસ (પાન) આપીને ધીરેથી કહ્યું "કે સ્વામીનાથ જો માનો તો એક વાત કહું અને એક ચીજ તમારી પાસે માગું." સ્વામીએ હસીને કહ્યું કે ખુશીથી આપીશ. તારે જે જોઇએ તે હું ખુશીથી આપીશ" ત્યારે મેં કહ્યું કે "આ ભટને કાલથી રજા આપો અને હું રાંધીશ." મારૂં બોલવું સાંભળીને સ્વામીજી તો ખુબજ હસ્યા ને બોલ્યા કોણ? તું રાંધવાની છે? મનોરમા તું બોલતી નહિં તું રાંધવાનું કહેછે ને મને તેં તે દીવસે રાંધ્યું હતું તે સાંભરી આવેછે. મેં કહ્યું કે હવે એવાં બહાના કાઢી ફરી નહીં જવાય. સ્વામીએ કહ્યું કે મારી તો હાજ છે, જો માજી હા કહે તો કાલથી રજા આપીએ. એટલે હું ઉઠી સાસુજી પાસે ગઇ સાસુજી પથારીમાં જાગતાં સુતાં હતાં ત્યાં જઈને હું પાસે બેઠી એટલે સાસુજીએ કહ્યું કે "વહુ કેમ રાતની વખતે અહીંઆં આવ્યાં છો? તબીએત તો સારી છે?" મેં કહ્યું હા તબી-

એત તો સારી છે, પણ હું તમારી પાસે એક ચીજ માગવા આવીછું તે આપ્યા વગર નહીં ચાલે. સાસુજીએ બેઠાં થઈને કહ્યું કે વહુ લગ્ન પછી આજેજ મારી પાસે માગવા આવ્યાં છો તો મારાથી અપાય તેવું હશે તો તમને આપીશ. એટલે મેં કહ્યું કે તમારાથી અપાય તેવુંજ છે. કાલથી ભટને રજા આપો. એટલે સાસુજીએ મારે વાંસે હાથ ફેરવીને કહ્યું કે વહુ ભટને રજા આપવાની જરૂર નથી. પરમેશ્વરની મહેરબાનીથી આપણે ભટ રાખી શકીએ તેમ છે અને તે દિવસે મેં તમને કહ્યું તેમાં ખોટું લગાડશો નહિં. એ તો દરેક બૈરાંને રસોઈ કરતાં તથા ગૃહવ્યવસ્થા શીખવું અવશ્યનું હોવાથી અને તે વાતની આવડત તને ન હોવાથી મને ખોટું લાગ્યું તેથીજ મેં તને કહ્યું. હવે તને આવડયું જાણી મને સંતોષ થયો. ને ભટને હું રજા આપવાની નથી. મેં ધીરેથી કહ્યું ના સાસુજી એમ નહીં ચાલે, મારું માગ્યું તમારે આપવું પડશે. કાલથી રજા આપો. તમને પ્રભુએ પૈસા આપેલા છે ને બીજા કામમાં ખરચજો. પણ મારી આટલી ઇચ્છા તો પુરી પાડવીજ પડશે. આખરે મારા સાસુજીએ ભટને રજા આપવા હા કહી ને મારું ધાર્યું થયું.

હમણા અમે વસ્તારી થયાં છીએ. અને વૃદ્ધ સાસુજી પોતાના ત્રણ પૌત્ર ને બે પૌત્રીને આખો દિવસ પોતાની નજર આગળથી ખસેડતાં નથી. અને હું પણ રાંધી પરવારીને ઘર સાફસુફ કરી સાસુજી પાસે બેસીને ઘણા હેતથી માસીજીને યાદ કરીને સાસુજીને ઘણી વખત કહુંછું કે માસીજીને લીધેજ મારો ને મારે લીધે મારી નાની બ્હેન પ્રેમપ્રતિમાનો સંસાર સુધર્યો. કેમકે તેને મેં મારી પાસે રાખીને બધું શીખવ્યું, તેથી એ પોતાને સાસરે સુખી છે. ને હું પણ આનંદમાં દિવસ ગુજારીને માસીજીને હરવખત યાદ કરછું, ને પરમેશ્વર તેમને સદા સુખી રાખે એમ હું રોજ પ્રાર્થના કરછું. સાસુજી તથા સ્વામીજી ઘણી વખત મને કહે છે કે મનોરમા તે દિવસે તેં રાંધ્યું હતું તેવું ફરી એકવાર રાંધ. એ વાત સંભારીને અમે ઘણાંજ હસીએ છીએ ને મારા ત્રણ છોકરા તથા બે છોકરીને પણ તે સાંભળીને આશ્ચર્ય થાય છે.

સુંદરીસુબોધ.

સ્વ. સૌ. વિજયાલક્ષ્મી.

૧૫૬—સુવર્ણમાળા.

દરેક સ્ત્રી, પછી ગમે તેટલી તે કેળવાએલી હોય પણ તેણે યાદ રાખવું કે પોતાના પતિનો પ્યાર તે એક અમૂલ્ય જવાહીર છે તે મેળવવાને દરેક રીતે યત્ન કરવો, તે સાચવી રાખવાને પણ યોગ્ય થઈ યત્ન કરવો; કે મરણ પછી પણ એ પ્યારરૂપી જવાહીરનો વારસો આપણા બાળકને મળે.

દરેક રંક યા રાય, વિદ્વાન કે સામાન્ય, પણ સદ્‌ગુણી ગૃહિણીના જીવનની શ્રેષ્ટતા માત્ર તેણે મેળવેલા પતિપ્યારથીજ છે, પતિ એજ જેનું જીવન છે, પતિ એ જેનાં પ્રાણનોએ પ્રાણ છે તેને પછી કદીએ પતિનો દરજ્જો કે તેના પૈસા કે વૈભવ સત્તા કે વિદ્વત્તાનો વિચાર આવતો નથી, અને હું કહીશ કે તેજ સ્ત્રી સાચી સતી છે.

પોતાની જીવનવેલ પતિનાં જીવનવૃક્ષમાં સંકેલવી તેના કરતાં અધિક ઉત્તમ તે શું હોઈ શકે ? વિશ્વસમૃદ્ધિ પતિપ્રેમ આગળ જે તુચ્છ ગણી તજે છે તેનેજ ધન્ય છે. પત્નીપ્રેમની કીંમત તેવે સમયેજ થાયછે.

સીતા, સાવિત્રી, દમયંતી, ને અનસૂયા, એ સર્વ આર્યાવૃત્તનાં સ્ત્રી રત્નોએ પોતાના પતિવ્રત માટે પ્રાણ આપ્યા છે. શીયળ માટે ઘણાં દુઃસહ દુઃખો સહન કર્યાં છે. તે મહાન સતીઓએ રાજા મહારાજાનાં વૈભવ ત્યાગ કરીને જંગલમાં મંગળ કરીને મઢૂલીમાં સુખ કેળવી પતિથી આનદ ભોગવ્યોછે.

જગતમાં અક્ષય કીર્તિસ્થંભ તેમણેજ રોપ્યા છે, કરમાય નહિ તેવા અક્ષય કીર્તિ કુસુમોની માળા તેમના કંઠેજ હતી,-તેમને થઈ ગએ ઘણાં વર્ષો વહી ગયાં છે. પણ હજુ એ ભારત ભૂમિમાં તેમની યાદ તેવી ને તેવી તાજી છે. શું તે ભુંસાય તેવી છે ?

સ્ત્રીની અંદર એક દૈવી ગુણ છે તેનું નામ "પ્રેમ" કે કંઈ અન્ય હોય પણ તે સર્વ જગતથી જુદી છે. કારણ જો કોઈ ચતુર પુરૂષ સ્ત્રી

પસંદ કરે તો તે કયા ગુણને માન આપેછે? રસોઈ આવડવી, ભરત ચિત્રનું કામ, એ ત્રણ ભાષાઓનું જ્ઞાન, ગાનાં બજાવતાં, નર્સ થવું, સુંદર છોકરાંને જાળવવાં, વગેરે આવડતમાંના કયા સદ્‌ગુણને પસંદ કરે છે? પણ સ્ત્રી કે પુરૂષ ઉભય પોતાની પસંદગી તો આત્મા ઓળખી કરે છે. "આત્મા ઓળખે તે વર નહિ તો પર" તેવી રીતે બાહ્ય સમૃદ્ધિનાં સાધનો કંઈપણ કામ આવતાં નથી પણ એક હૃદય, આત્માજ ઉપયોગમાં આવે છે, માટે પતિ-પત્નીએ સદ્વર્તન રાખી હૃદય—આત્મા નિર્મળ રાખવાની જરૂર છે.

ઘણાંએ કેળવાએલાં દંપતી પણ એક બીજાને વાસ્તે ઘણીવાર અસંતોષી રહે છે. પણ હું ધારૂં છું કે જો તે એક બીજાનાં નિર્મળ હૃદયમાં પોતાનું પ્રતિબીંબ જુએ તો પછી તેવી ફરિયાદ રહે નહિ, ને મનભેદ પણ થાય નહિ. હિંદુસ્થાનમાં બાળલગ્નથી એક જાતનાં નહિ પણ અનેક જાતનાં કજોડાં થાયછે. મનના, તનના, વિદ્યાના, વયના વિત્તનાં ને વિચારનાં અનેક કજોડાં! પણ કેળવાયલાંએ પોતાનો સંસાર સુધામય કરવાને વાસ્તે, એક બીજાનાં દોષ કાઢીને કુસંપ પેદા કરવા કરતા, તેને અનુકૂળ થવું તે શ્રેષ્ટજ છે.

અક્ષમત્ત જ્યાં સદવર્ત્તન નથી ત્યાં તો કશું નથી, એમજ મારૂં તો માનવું છે; માટે પતિનો પ્રેમ મેળવી ગૃહરાજ્યનાં રાણી થવા સદ્‌વર્ત્તન સ્ત્રીઓને તો ઘણાજ કામનું છે. સ્ત્રીમાં ભલે કદી ઘણી ચતુરાઈ ને ઘણી આવડત હોય પણ સદ્‌વર્ત્તન વિના તે નકામી છે. માટે ગૃહરાણી ગૃહ—સચીવ સ્ત્રીએ અવસ્ય સદ્‌વર્ત્તનશાળી થવુંજ જોઇએ.

સ્ત્રીઓનાં સદ્‌વર્તનમાં શીયળ તે મૂખ્ય છે. શીયળ વિના સર્વ કાંઈ તુચ્છ છે. માટે મનની દઢતાએ સંપૂર્ણ રીતે શીયળ પાળવું ને બીજા પણ અનેક સદ્‌ગુણોનું સ્ત્રીઓએ પાલન કરવાનું છે. શીયળ વિનાની સ્ત્રી અમાસ રાત્રી કરતાંયે ભયંકર છે. તેની આવડત, તેના બીજા ગુણો, તેની વિદ્યા કે તેનું સૌંદર્ય સર્વ નકામુંનકામુંજ છે!

શરીર સૌંદર્ય એ કંઈ બહુ મોંઘી ને માનલાયક ચીજ નથી. તે તો એક હલકામાં હલકી સ્ત્રી પાસે પણ હોય છે. પણ પતિપ્રેમ જે ઉમદા સદ્વર્તનનો ગુણ છે એ એક મોંઘામાં મોંઘી ચીજ છે, કારણ તે કવચીતજ મળી આવે છે. જ્યાં તે છે ત્યાં સ્વર્ગનાં સુખ હેઠાં ઉતરે છે.

સ્ત્રીઓએ જેટલો શ્રમ સૌંદર્ય માટે લીધોછે ને લે છે, તેના જેવો શ્રમ જો સદ્વર્ત્તન માટે લીધો હોત તો ખરેખર ભારત ભૂમિ પ્રાચીનપણાનું તેજ હજુ ધારતી હોત. પણ અફસોસ! આજ કાલતો નવાં નવાં ફેશન વાળાં લુગડાં, ઘરેણાં પહેરીને પરી થઈને પુરૂષોમાં વખણાવાનું મન સર્વને થાય છે. સાબુ, સેન્ત, સુગંધી તેલો, સાડીઓ, પોલકા, પાઉડર, બુટ, છત્રી, કંઈ કંઈ વધી પડયું છે, જેથી હિંદનું હતભાગ્ય પણ વધ્યું છે!

વળી આધુનિક ગરમ પાણીનો રિવાજ પણ પ્રમાણમાં વધી પડયો છે. જ્યાં ત્યાં, ન્હા, ન્હા, ને ન્હા! 'આવા ખોતેરાં ને ધીગાંણાં બહોતેરાં'—તેમ દિવસમાં બે ત્રણ વખત ન્હાં આ રિવાજ પણ નુકસાનકારક છે, આર્થિક ને શારીરિક બન્ને રીતે નુકશાન કરે છે, મિથ્યા ખટપટ ને કામ વધારે છે, માટે બનતા પ્રયાસે ન્હાને સત્વર કાઢી નાખવી. શ્રીમંતનું અનુકરણ નિર્ધન કરે તો તે વધારે નિર્ધન થાય માટે પ્રથમ તો શ્રીમતોએજ સર્વ રીતે વિચાર કરવાનો છે. ઉત્તમ દૂધ રૂપી અમૃત મૂકીને ન્હા રૂપી વિષનું પાન શા માટે કરવું ને પ્રજાને કરાવવું જોઈએ? ગરમ પાણી વિલાયત જેવા ટાઢા દેશને યોગ્ય હશે પણ હિંદ ગરમ હોઈ તેને માટે યોગ્ય નથી માટે ઝેરી જંતુની માફક તેનો નાશ કરવો.

સ્ત્રીઓએ આળસુપણે પોતાનો કાળક્ષેપ વૃથા કરવો નહિ જોઈએ. આપણી પાસે સમય હોય તેનો સદુપયોગ કરવો. નકામી નિંદા કુથલી કે નગાલી વાતો કે આળસુપણે સુવામાં-કે દેવ દર્શનના ઢોંગ કરવામાં ગુમાવી દેવો જોઈએ નહિ. ભરવું, ગુંથવું, સાંધવું, સીવવું, રાંધવું, ઘરકામ વાંચવું, વિચારવું, લખવું, પ્રભુ સ્મરણ, છોકરાં હોય તો તે, એમ અનેક રીતે

સદ્પ્રવૃત્તિમાંજ પોતાનો સમય ગાળવો કરી પણ રહેવું, નીતિને ગાન ગપાટામાં ગાળવો નહિ. સમયનો સદુપયોગ એજ શ્રેષ્ઠ જીવન છે, જેટલો સમય વ્યર્થ ગુમાવ્યો તેટલું જીવન પણ વ્યર્થ ગુમાવ્યું જાણવું.

આધુનિક કાળ સ્ત્રીઓ ભરત ગુંથતા શીખી છે તેમાંની વાત છે પણ ઉપયોગ વગરનું નકામું ખરચાળુ ભરત નહિ ભરવું જોઈએ. વેનીઓના નમૂના બીજી નક્ષે જાય એ પણ કંઈ આવરત કે ગૃહસ્થાઈ નથી. માટે હમેશાં ઉપયોગી કામ કરતાં પહેલાં શીખવું જોઈએ. શ્રીમંતો કદી કરે તો ભલે પણ સાધારણ સ્થિતિવાળીએ તો બહુજ સંભાળ લેવાની છે. તેઓએ એવા નકામા ખોટા ખર્ચોથી બચવાનું છે.

વળી સ્ત્રીઓની અંદર એ પણ એક વધી પડ્યું છે, તે એ કે ભણવા ને લખવા વાચવાનો ડોળ! એકાદ જેની હોય પણ પુસ્તક લઈને એમ પડી ભલે પાચ દહાડે પાનું પુરું થાય, ને પુર્ન ઝંખે સમજાય, પણ બાઈ સાહેબ ભણેલાં છે. ઘરનું કામ સંભાળે નહિ, તે તો હલકું કામ કરતાં શરમાય. તે આયાઓ જોઈએ. મણીઓને ચાહાપાણી હોય કદી કંઈ મેમાનડો હોય તો હાજર. બાળક ભેગ રોઈ મરે ને વર આટા ખાયા કરે, નાટકમાં તો તૈયાર! આ કુટેવો પણ સુધારવીજ જોઈએ. વાચવું લખવું જો કે અગત્યનું છે, તોપણ તેની ઉપયોગીતા ને નિયમ ઉપર આધાર રાખે છે. ઘરની આવડ—યોગ્યતાનો વિચાર નહિ, વાચે પણ વિચારવાની શક્તિ નહિ, સમજવામાં આણવાની શક્તિ નહિ, બાળકની સંભાળ નહિ, પતિની આજ્ઞા કે પ્રેમની દરકાર નહિ એ વાત કોઈ પણ રીતે સ્ત્રીપણાને શોભતી નથી. માટે તેના સુધારાના ખોટા ડોળને ધિક્કારવા જોઈએ.

પરણ્યા પછી દરેક સ્ત્રીની પ્રથમ ફરજ તો એજ છે કે તેણે તેના પતિનો પ્રેમ હરેક રીતે સંપાદન કરવો જોઈએ. તેના હૃદયને ઓળખી લેવું જોઈએ, આત્માથી એકતા સાધવી જોઈએ, તેને દરેક રીતે સુખ સંતોષ ને આનંદ આપવા જોઈએ. તેમને અખૂટ પ્રેમ આપીને પ્રેમના બદલામાં પ્રેમ મેળવી લેવો જોઈએ ને સંસાર સ્વર્ગ કરવો જોઈએ.

દરેક બાળકને માટે તેની માતા જવાબદાર છે તેની શારીરિક માનસિક, નૈતિક ને આધ્યાત્મિક દરેક ઉન્નતિને માટે તેની માતા જવાબદાર છે બાળકનાં બુદ્ધિબળ, વિદ્યા ને સદ્વર્તન એ સર્વે માતાના ઉપરજ આધાર રાખે છે, માટે ભવિષ્યના સારી પ્રજા ઉત્પન્ન કરવાને માટે માતાએ દરેક રીતે નિયમિત ને સદ્વર્તનવાળા થવું જોઈએ માતાના ચારિત્રની ઉત્તમ યાતો અધમ છાપ જે બાળકના મગજમા પડે છે, તે કારણે કરીને પણ ભુલાતી નથી. બાળપણથીજ પુત્ર પુત્રીઓને ધર્મનીતિનું શિક્ષણ જો ગૃહદ્વારા દીધું હોય તો પછીથી શાળામા વાંધો આવે નહિ, ને સારી પ્રજા સંપાદન કરી શકાય, ને આધુનિક કેળવણીને ધર્મ નીતિ રહીત ગણાય છે તે પણ ગણાય નહિ પણ તે સર્વે ફરજોને માટે માતાજ જવાબદાર છે કેળવાએલી સુજ્ઞ માતા બાળકનું ભાગ્ય નથી ઘડી શકતી પણ ચારિત્ર તો ઘડીજ શકે છે ઘણા પુત્રો ઘણી લક્ષ્મી કે ઘણો વૈભવ વિદ્યા, તે ભાગ્યને આધારે છે, પણ સદ્વર્તનમય ચારિત્રનો ફક્ત માતાને આધારે છે માતા બાળકનો પહેલો ગુરૂ છે

દરેક ડાહી સ્ત્રીએ પોતાના ગૃહમંદીરમા આવક ને વ્યયનો હીસાબ રાખવો ઘટે છે, ને જો કે કંજુસાઇ નહિ પણ કરકસર તો કરવીજ જોઇએ નાતવરા, વરઘોડા, મરણ જન્મ, ને લગ્નના ખરચોમા, કુલાણુઓની પેરે કરજ કરીને ફુલેકામા, શ્રીમતો તેમજ ગરીબ સરખા ઉતરે ! આ રિવાજો સામે પણ ટક્કર ઝીલવાની છે અને તેમા એ સ્ત્રીઓએજ પોતાનું મન દૃઢ કરીને મજબુત રાખવાનું છે વળી બીજી બાજુએ પૉલીશના માલ, જાપાની સાડીઓ ને સીલ્કો, ને બીજી અનેક શોખમોજની આપને આજે તેની ચીજો માટે પણ પ્રથમ સ્ત્રીઓએજ મન મજબુત રાખવાનું છે એ બન્ને બાજુએ થતા ખોટા ખર્ચનો બચાવ કરવો ખાસ જરૂરનો છે પોતે તેમજ ગૃહકુટુંબને ખાસ, ઉપયોગ વગરની શોખની કેફીપણુ ચીજ નહિ ખરીદવી, ને આહાર, વિહાર ને પોશાકમા નિયમિતપણું સાદાઇ ને સ્વચ્છતા રાખવા

૧૫૮—સીસ્ટરડોરા.

"परोपकाराय सतां विभूतयः"

વિદ્વાન, જ્ઞાનવાન, બુદ્ધિવાન અને તમામ પણ ખાસ કરીને પ્રાતઃસ્મરણીય પતિવ્રતા સતીઓનાં યશસ્વી નામો દુનિયામાં બેશક પ્રકાશવા લાયક છે, પરન્તુ જેઓ પરોપકાર ઉપર અત્યન્ત પ્યાર કરે છે અને વિશેષે કરીને જીવનને નિષ્કામ [illegible] થાપણ તરીકે માની સ્વાર્થનો સ્વસુખનો ભોગ આપીને પણ પરહિતનો પરમાર્થનો નિયમ નિરંતર પાળે છે તેઓની કીર્તિ જગત પર ઓછી તેજસ્વી નથી.

યુરોપખંડ માંહેના ઇંગ્લાંડ દેશમાં આશરે ૧૮૩૧ ની સાલમાં સીસ્ટર ડોરાનો જન્મ થયો હતો. બાળપણથીજ તેનામાં પરોપકાર ને દયાની વૃત્તિ ઘણી સતેજ હતી. વિલાયતમાં પરોપકાર વૃત્તિવાળી અબળાઓ માંદાની માવજત કરવી, યુદ્ધમાં ઘાયલ થએલાની સારવાર કરવી, અનાથ બાળકોના રક્ષણ શિક્ષણનો બોજો ઉપાડી લેવો, દુખીઓને દીલાસો આપી યોગ્ય ઇલાજ લઈ તેમનાં દુખ દૂર કરવાં, બેરોજગારને ઉદ્યમે ચડાવવા, તેઓની સ્થિતિ સુધારવી, દારૂ ને અફીણ જેવી નુકસાનકારક ચીજોથી દેશબંધુઓને બચાવવા, મુસાફરીઓના [illegible] દૂર કરવા, અને સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સુધારવાના યોગ્ય ઉપાયો કરવા, વગેરે પરોપકારી પરહિતનાં કાર્યો નાના પ્રકારે ફળની આશા સિવાય સાત્વિક ભાવે પ્રભુપ્રીતે કરવાને પોતાનું જીવન અર્પણ કરે છે અને શરીર લીધાનું સાર્થક જીવન પર્યન્ત શુદ્ધ બુદ્ધિથી પૂર્ણ કરે છે. આવી પરોપકારી અબળાઓનાં મંડળ સ્થપાય છે અને તેનું [illegible] નૂતન સ્થાપન થએલાં આપણા દેશનાં 'સેવા સદનો' [illegible] [illegible] છે.

સીસ્ટર ડોરા અતીજ પરોપકારી બાઈ હતી. તે ખાનદાન, ધનવાન, નવીન અને સુંદરી હોવાથી લગ્ન માટે તેને ઘણી સારી માગણીઓ આવી હતી. છતાં પણ તેણે આ દુનિયાનાં ચલિત સુખોને તિલાંજલી આપી પોતાનું

જીવન રોગીઓની સેવાના પરોપકારી કાર્યમાં ઈશ્વર પ્રિતે અર્પણ કર્યું અને તેમાં તેણે એટલી હિંમતને હોંસથી કામ બજાવ્યું કે ઘણાં ટુંકા સમયમાંજ તેનું નામ ઘેર ઘેર પુજાવા લાગ્યું. જો કે સીસ્ટર ડોરાને પોતાની પ્રશંસાની દરકાર ઘણી થોડી હતી..

પોતાનાં મહાન કાર્યની શરૂઆતમાં તે પોતાના ઘરમાં સાદી દવા રાખતી અને કુટુંબમાં, ચાકર નફરોમાં તથા પાડોશીઓમાં યોગ્ય રીતે તેનો ઘટતો છુટથી ઉપયોગ કરતી. જાતે તેમની ચાકરી કરતી. વળી તેમનો ખોરાક તપાસતી, અને તેમાંનાં ગરીબોને કંઈ પણ ઢોળ કર્યાં વિના વગર પ્રસિદ્ધિએ ઘટતો ખોરાક પોતેજ પૂરો પાડતી. ધીમે ધીમે તેની આ પરોપકારવૃત્તિ વધારે વિશાળ બની, અને થોડા સમયમાંજ નાની સરખી ડીસ્પેન્સરીની માફક તેને ત્યાં ગરીબ રોગીઓની ભીડ થવા લાગી.

થોડાં વર્ષ ખાસ અનુભવ મેળવ્યા પછી ૧૮૬૫ ની સાલમાં તેણે એક દવાખાનું ઉઘાડયું. તેમાં દસ ઉપરાંત દરદીઓની સારવારનુ કામ પોતે એકલીએજ એવી સારી રીતે બજાવ્યું કે ડોકટરો અજાયબ થયા, અને દરદીઓ સંતોષ પામ્યાં. આવી રીતે ઉભય પક્ષની પ્રીતિ સીસ્ટર ડોરાએ સંપાદન કરી થોડાં વર્ષ પછી અકસ્માતિક કેસોનું તેણે બીજું દવાખાનુ ખોલ્યું. અને તેમાં પણ પ્રશંસાપાત્ર મહેનત કરી.

રોગી લોકોની માગણીથી કે ફરિયાદથી તે કદી પણ કંટાળતી નહિ, એવી તે શાંત સ્વભાવની હતી. દરદીની રસોઈને પીરસવાપર તે જાતે તપાસ રાખતી. તેના જખમ સાફ કરવા, પાટા બાંધવા ને દવા આપવી તે સર્વ પોતેજ કરતી. વળી સર્વથી ઉત્તમ તો તે એ કરતી કે તંદુરસ્ત થયા પછી તે રોગીઓ નીતિમાન થાય, એટલા માટે હમેશાં દરદી પાસે ઈશ્વર પ્રાર્થના કરતી, મનુષ્ય તરીકેની તેની ફરજો સમજાવતી, અને તેમની પરોપકારની તેમજ સારી લાગણીઓ સતેજ કરતી. તેના દવાખાનામાંથી નીકળ્યા બાદ દરદીઓને તેની ઉંડી દીલસોજીની એટલી સારી અસર રહેતી કે તેઓ પાપ ચરણથી હરી દૂર રહેતા.

નાના બાળક પરનો તેનો પ્યાર અનહદ હતો ગમે તેવી શ્રમિત સ્થિતિમા પણ તેના હાથપર એક નાનુ બાળકનો 'રોયન'' વિમાર ગરબાને છાતીપર લઈ તે બીજા રગીઓની ખબર લેવા દવાખાનામા ફરતી ત્યારે જાણે દયાની દેવી જ!

જેમ તે ગરીબ રોગીઓની સેવામા અગ મહેનત કરતી તેમ પોતાના પૈસાનો પણ છૂટથી ઉપયોગ કરતી નિર્ધન કુટુબના દરદીઓને ઘરનો ખોરાક પોષાક અને બીજાના સુદ્ધા તે પુરા પાડતી, અને મહવાડથી ઉઠયા પછી "સેનેટરીયમ" મા પોતાને ખર્ચે મોકલતી

તેનો સ્વભાવ એટલો માયાળુ અને તેની ભાષા એટલી મીઠી મધુર હતી કે કરબાના સર્વ લોકો તેને બહેન તરીકે ચાહતા, સર્વ જાતીના અને સર્વ ધર્મના લોકો તેના યશસ્વી કાર્યોથી તેના તરફ પૂજ્યભાવ રાખતા, અને બારીક મજોગોમા પણ તેનુ વચન માન્ય કરી તેને માન આપતા

મૃદુ અને સ્નેહાળ અંતઃકરણ, મીઠી જબાન, આનદી સ્વભાવ, ધર્મ, હિમત અને ઉંડી દીલસોજી બતાવવાની શક્તિ, તેમજ સ્વાભાવિક સરલતા અને નિખાલસ દીલ, એ સર્વ તેને પરમાત્મા તરફથી મળેલી ઉમદા બક્ષિસ હતી, અને તેનો તે પોતાના સુકાર્યમા ઘણો ઉપયોગ કરતી.

વળી રોગીઓની તે આરોગ્ય દેવી હતી તે રોગીઓની એટલી ખત અને હુશીઆરીથી સારવાર કરતી કે ઘણી વખત ડોકટરોના ધાર્યા કરતા અર્ધી મુદતમા તે દર્દીને તદુરસ્ત બનાવતા હતિરત ગનતી આ સર્વ તેના અથાગ પરિશ્રમનુ ફલ હતું.

સૃષ્ટી નિયમ અનુસાર તેના કાર્યોમા પણ પ્રમગોપાત વિઘ્ન આવી જતા શરૂઆતે લગ્નની લાલચમા નાખવાને કેટલાક પ્રયત્ન થયા હતા પરંતુ સીસ્ટર રોનાએ શુદ્ધ બુદ્ધિથી પોતાના શુભ વિચારમા તેમજ ખાસ કરીને આચારમાં સુસ્થપણુ બતાવતા વળી સૂરજ સુરતમાજ તેના વહેનો દૂર થયા હતા વળી

ચેપી રોગના દરદીઓના સંસર્ગમાં આવવાથી તેમજ અથાગ પરિશ્રમથી તે ઘણી વખત રોગથી પટકાઈ પડતી હતી. છતાં પણ પોતે હાથ લીધેલું રોગીઓની સેવા કરવાનું કાર્ય તેણે જીંદગી પર્યંત ઘણી ઉત્તમતાથી બજાવ્યું. આખરે ૧૮૭૮ ની સાલમાં ૪૭ વર્ષની ઉમરે અનુકરણીય જીવનવાળી સીસ્ટર ડોરાનું અવસાન થયું. ઇંગ્લાંડનાં લોકો હજી પણ તે પરોપકારી બહેનીનું પુન્યભાવથી સ્મરણ કરે છે.

આપણી નવન સ્થાપન થએલી " સેવાસદન " ની સંસ્થામાં આપણા આર્યાવર્તમાં સીસ્ટર ડોરા જેવાં પરોપકારી રત્નો સત્વર પ્રકાશમાં આવે એ ઇશ્વર પ્રતિ પ્રાર્થના

રમણી મણિમ લા.

બહેન ૨++

૧૫૮—લેડી જેનવાલેસ.

યુરોપખંડના પ્રખ્યાત ગ્રંથકાર મી. કાર્લાઇલની પત્ની લેડી જેનવાલેસનું ચરિત્ર દરેક સ્ત્રીએ જાણવા લાયક છે

લેડી જેનવાલેસનો જન્મ યુરોપખંડના એક દેશ સ્કાટલાંડમાં થયો હતો. સ્કાટલાંડ દેશ આપણા રાજ્યકર્તા અંગ્રેજ લોકોના મુલક ગ્રેટ બ્રિટનનો ઉત્તર તરફનો ભાગ છે. મુંબાઇથી એડન થઈ, તાંબડા સમુદ્ર અને સુવેઝની નહેરમાં થઈ [illegible] રસ્તે તે દેશમાં જતાં આશરે સોળથી અઢાર દિવસ લાગે છે.

તેની મા ડાહી ને દીર્ઘ વિચારી હતી. કેળવણીની મનુષ્ય માત્રને કેટલી જરૂર છે, તે પોતે સંપૂર્ણ સમજતી હતી અને પોતાના ઉમદા વિચાર અનુ-

માટે પોતાની પુત્રીને ભણી ગણી અને ડાહી બનાવવા ઇચ્છતી હતી તેથી નાની જેનને બાલ્યકાળથીજ પ્રશંસાપાત્ર શિક્ષણ મળ્યું હતું, અને પરિણામે તે વિદુષી બની હતી

લેડી જેનવાલેસ વિદુષી હતી એટલુંજ નહિ પણ તે ઉપરાંત તેનામાં મોહક ખુબસુરતી, વિશાળ બુદ્ધિમત્તા, ડહાપણ, ને મદનશીલતા એ સર્વ ઇશ્વરી બક્ષીસ હતી

તે દેશની લગ્નપદ્ધતિ આપણી અર્વાચીન લગ્નપધ્ધતિથી જુદી છે. તેઓમાં વરકન્યાની જાતેજ પસંદગી થાય છે અને વડીલોની તેમાં સંમતિ લેવાય છે

જ્યારે લેડી જેનવાલેસને તરૂણાવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ ત્યારે તેને પ્રથમ કાર્લાઇલ નામના યુવક સાથે ઓળખાણ થયું તે વખતે કાર્લાઇલ એક શાળામાં શિક્ષક હતો, ને તેની સ્થિતિ કંઇ વધારે ઉંચી નહતી પરંતુ તેની સ્વાભાવિક બુદ્ધિ ઘણીજ પ્રશંસાપાત્ર હતી લેડી જેનવાલેસ તેની ઉંચી બુદ્ધિ જોઈ આશ્ચર્ય સાથે મોહ પામતી અને બીજા માગાં છતાં એ મહાન બુદ્ધિમાં પોતાની ઉજ્વલ બુદ્ધિનું સંમીલન કરી તેને વધારે પ્રશંસાપાત્ર બનાવવાની લાગણીથી તે કાર્લાઇલને પરણી

લેડી જેનવાલેસ પતિને અતિ પ્યારથી ચાહતી, પણ પતિ તરફના પ્રેમનો પહેલેથીજ તેવો પ્રતિધ્વનિ થતો નહિ કાર્લાઇલ તેના તરફ બેદરકાર ને લાગણી વિનાના અંતઃકરણે વર્તતો, અને બીનકસુર તેની તરફ કઠોર વર્તણુક રાખતો

ગરીબ કે તવંગર, સુખી કે દુઃખી સર્વ સ્ત્રીઓ પતિ તરફના મધુર વચન અને મદદગારીની સદા આશા રાખે કે જ્યારે તેમાં નિરાશ થવાનો સમય આવે છે, ત્યારે તેના દુઃખ-મંદભાગ્યની પરિસીમાજ થાય છે લેડી જેનવાલેસના ભાગ્યમાં એવો આનંદ, એટલું સુખ, એટલો સંતોષ, પણ લખાયલો નહતો

નાટ્યમાં, પાર્ટીઓમાં, કલબમાં, ફરવા કે હવા ખાવા સર્વ જગોએ તે એકલોજ પત્ની સિવાય જતો સામાન્ય રીતે વિલાયતમાં કુટુંબ સાથેજ જમે છે, પણ આ પત્ની પતિ સાથે ભોજન પણ લઈ શકતી નહિ કાર્લાઇલ હમેશાં એકલોજ જમતો

પોતે પત્ની તરફ આટલો બેદરકાર કઠોર હતો છતાં પોતાના સુખ સ્વચ્છંદના સબંધમાં લેડી જેનવાલ્શ કંઈ ઉદાસીપણું જણાવતી તો તે અતિશય ગુસ્સે થઈ જતો હતો

લગ્ન પછી કાર્લાઇલ મહાન ગ્રંથકાર તરીકે બહાર પડ્યો પરંતુ દિલગીરી સાથે જણાવવું જોઈએ કે પત્નીના સંબંધમાં તેની લાગણી શુષ્કજ રહી. સ્વામીરચિત વિષયો સાંભળવાને લેડી જેનવાલ્શ હમેશાં આતુર હતી પણ પતિની ક્રૂરતાએ એટલી ઇચ્છા પણ તૃપ્ત થતી નહિ લેડી જેન તરફ પતિનો હમેશાં અન્યાયી વર્તાવ હતો, તિરસ્કાર હતો, બેદરકારી હતી, કઠોરતા હતી, અને તે પણ સબળ કારણ વિના બીનકસુરેજ

આર્ય પત્નીઓ પતિના ગમે તેવા નિર્દય જુલમ માટે પણ પતિથી છુટી પડી શકતી નથી પરંતુ યુરોપીયન બાનુઓને 'ડાઈવોર્સ' (છુટાછેડા)નો અધિકાર છે, અને તેમાં કાયદો તેનો મદદગાર છે આવા અધિકારનો-કાયદાનો સંપૂર્ણ લાભ લેઈ શકવાને સમર્થ છતાં લેડી જેનવાલ્શ-તે સહનશીલ દેવી સર્વ પ્રકારની ગંભીર મનોવ્યથા મૌન મુખે સહન કરતી, પતિની સેવા કરતી, તેને ખુશી રાખવાના યત્નો કરતી ચાકર નોકરને કરવા જેવું કામ પણ પતિની ખુશી માટે તેણી પોતે જાતેજ કરતી અને તે સર્વથી વધારે વખાણવા લાયક તો એ હતું કે પોતે પતિને ઉગ્રના પ્યારથી ચાહતી "સહવું ને રહેવું" પ્રેમ ને ધૈર્ય એ સ્ત્રી જીવનની સાફલ્યતાના મહાન સૂત્રને તે અક્ષરશઃ અનુસરતી

સગા કે સાહેલી પાસે તેણે કદીપણ પતિની વર્તણુક માટે ફરિયાદ કરી નહોતી પરંતુ આ અસહ્ય વેદનાથી દિનપ્રતિદિન તેનું સ્થૂલ શરીર ક્ષીણ થવા માંડ્યું અને આખરે હૃદયભેદક સ્થિતિમાંજ યુવાન વયે તેનો કાળ થયો

પત્નીના ભોગે પતિની લાગણી જાગ્રત-સતેજ થઈ. હરેજ તેને પતિના સદ્‌ગુણ, ભલાઈ, કર્તવ્યપરાયણતા, સહનશીલતા, અને પ્રેમની ખરી પરીક્ષા પડી. વિશેષે વ્યાકુળ બની તે ઝુરવા લાગ્યો પણ સમય ચાલ્યો ગયો હતો અને છેવટ પર્યંત દુઃખ ભોગવી લેડી જેન સદાને માટે સમાધિમાં સુતી હતી. કાર્લાઈલે પત્નીની ઘોર ઉંચી જગ્યના મગે મરામતની બધાવી અને તે પરના મંદિર ને સ્વચ્છ આરસપર લેખ કોતરાવ્યો કે—

અત્યુત્તમ પત્ની, સહનશીલ સુન્દરી, ક્ષમા અને દયાની દેવી, પતીની કઠોરતાનું ભોગ થયેલ કોમળ પુષ્પ, લેડી જેન વાલેસે યુવાન વયે આ ભૂમિપર શયન કર્યું છે.

તે હમેશા કબરસ્તાનમાં મંદ પગલે, શોકાતુર ચહેરે પત્નીની મંદિર ઘોર પાસે જતો. તે પરનાં "ક્રોસ" ને અતિ પૂજ્ય ભાવે પોતાના હોઠ લગાડતો. અને ઘુંટણ મડીએ પડી તેણીના આત્માની શાંતિ માટે પ્રાર્થના કરતો. અને અનુતપ્ત હૃદયે, બળતા-પશ્ચાત્તાપથી બળતા અંતઃકરણે, સજળ નયને, ધ્રુજતે સાદે કહેતો કે "મારી કઠોરતાની ભોગ થઈ પડેલ નિર્દોષ પ્રિયા, મારા જડ ને લાગણી વિનાના અંતઃકરણથી દુભાયલી પ્રિયા, તારા પ્રત્યેની મારી વર્ત-ણુકને માટે મને ક્ષમા કર." છેલ્લે છેલ્લે પણ આ નિખાલસ દિલના ઉદ્‌ગાર લેડી જેનવાલેસે શ્રવણ કર્યા હોતતો કેટલા કર્ણપ્રિય થઈ પડયા હોત ?

લેડી જેનવાલેસની સહનશીલતા ને સદ્‌ગુણો ઉપરાંત આ જીવન લખ વાનો ઉદ્દેશ તેનો આત્મસંયમ છે સામી તરફથી ગમે તેવી વર્તણુક સહ કર્યે જવી એ આર્યબાળાઓને માટે ફરજીયાત-સામાન્ય થઈ પડયું છે. પર યુરોપીયન સ્વતંત્ર સમાજની લેડીઓને માટે તેમ નથી. તેઓ ધારેતો કોર્ટદ્વ. પણ વાજબી ન્યાય મેળવી શકે છે. તેમ છતાં પતિનો સુયશ કોઈપણ પ્રકારે ઝાંખો ન પડે એજ શુભાંતર ઇચ્છાએ જીંદગી પર્યંત સહન કરી પોતાની અવિ-ચલ કીર્તિ આ દુનિયા પર કાયમ રાખી ગઈ એવી બ્હેન જેનવાલેસને ધન્યવાદ ઘટે છે

સુંદરી સુબોધ

બહેન ૨ - -

૧૫૯—માતાની નજીવી ભૂલોનાં ભયંકર પરિણામો.

૧

શિયાળો હોવાથી ટાઢ બહુ પડતી હતી મણીગૌરીએ પોતાના દીકરાના ઘોડીઆ પાસે ગરમી માટે અગાર ભરી સગડી મૂકી ઘોડીઆની ઝોળી માંથી કપડું લટકે છે, કે ઝોળીની દોરી સગડીને અડકે તેમ છે કે કેમ? તેની તપાસ કર્યા સિવાય સગડી મૂકી તે ચાલી ગઈ દીકરાને ઓઢાડેલા કપડાનો એક છેડો બહાર લટકતો હતો તે દીકરાના પગની પાટુથી વધારે વધારે બહાર આવ્યો ને સગડીમાના દેવતા પર પડ્યો, કપડુ સળગ્યુ અને તે સાથે ઘોડીઆની ઝોળી પણ સળગી ઊઠી મોટો ભડકો થયો માણસો દોડી આવ્યા પણ મોડાં દીકરાનુ શરીર દાઝી ગયુ હતુ, અને દવા દારૂ કરતા છતા નિર્દોષ બન્યુ રીબાઈ રીબાઈને મરણ પામ્યુ.

૨

જમનાની બાળકી નવેક માસની હતી તેને ઘોડીઆ પાસે ગોદડી નાખી તેપર સુવાડી પોતે રસોઈ કરવા બેઠી ઘોડીઆની ઝોળીની દોરી ગોદડી પાસેજ લટકતી હતી, તે રમતા રમતા છોકરીના હાથમા આવી રમતમા તે દોરી છોકરીના ગળા પાસે આવી રમતા રમતા છોકરીએ ગુલા ટ ખાધી ને દોરી ગળાની આસપાસ વીંટાઈ ઉપરા ઉપરી છોકરીએ બેચાર ગુલાટો ખાધી ને દોરીનો ગળામા ફાસો આવતા બિચારી બાળકીના નામ શમી ગયા

૩

મહુ શેઠાણીનો કાકુ શિયાળામા ચાર પાચ મહીનાનો તદુરસ્ત બાળક હતો નવરાવાની એવી ઉમર ને શિયાળાની રુતુ શીતળા કઢાવવા માટે ઉત્તમ તક છે, છતા મહુ શેઠાણીએ "થાય છે, કઢાવીશુ, શી ઉતાવળ છે' કહી

શીતળા કઢાવ્યા નહિ. શિયાળો વીતી જતાં આવતા શિયાળાપર વાત રાખી. પણ તે શિયાળામાં કુટુંબમાં લગ્નગાળો શરૂ થતાં, તે વખતે શીતળા ટંકાવવાનું મુલતવી રાખ્યું. એવામાં ગામમાં શીતળાનો રોગ ફાટી નીકળ્યો, ને કાકુને શીતળા નીકળ્યા. ઘણી ઘણી માવજતે છોકરો મુશીબતે બચ્યો. છતાં આખા શરીરપરનાં ચાઠાથી કદરૂપો બની ગયો, ને જમણી આંખે ખોડ આવવાથી જન્મભર દુઃખી રહ્યો.

૪

શ્રાવણ માસમાં મોટી સાતેમે મોતી પોતાની નાની બાળકીને લેઇ શીતળા માતાના દર્શન કરવા ગઈ. તે દિવસે સ્ત્રીઓ ટાઢે પાણીએ નાહ્ય છે, અને ટાઢું જમી અણગોખ રાખેછે. વચમાં નદી આવતાં પોતે ટાઢે પાણીએ નાહીને કપડાં પહેર્યાં. નાની છોકરીના કપડાં ઉતારી "માતાજી માતાજી" કહી ઠંડા નદીનાં પાણીમાં છોકરીને બે ચાર વખત ઝબોળી. પવનના ઝપાટામાં છોકરીને ઠંડે પાણીએ નવરાવાથી સખ્ત શરદી થઈ, અને છોકરી બે ચાર દિવસમાં મરી ગઈ.

૫

ગંગાનો છોકરો જન્મ્યો ત્યારે તેના પેટનો મળ બરાબર સાફ થયો નહોતો. તેથી તેના પેટમાં દુઃખ્યાજ કરતું. આ દુખાવાથી બાળક ઘણુંજ રડતું. ગંગાની ઊંઘમાં આથી ખલેલ પડતી, દેવ દર્શને જઈ શકાતું નહિ, બહાર જઈ શકાતું નહિ, વગેરે વગેરે તેને મુઝવણ લાગતી. ડૉક્ટરને બતાવી યોગ્ય ઉપચાર કરવાને બદલે તેણે બાળકને અમલ (અફીણ) આપવું શરૂ કર્યું. ગરીબ બીચારૂ નિર્દોષ બચ્ચું ! ! અફીણના ઘેનમાં સુસ્ત થઈ પડી રહેતું. ધીમે ધીમે બાળકનું શરીર કંતાતું ગયું, પણ ગંગાના ધ્યાનમાં તે આવતું નહિ. તેણી સામટું અફીણ મંગાવી લેતી, અને ચમચામાંજ એક બાજુએ ચોંટાડી રાખતી. હમેશાં સાંજરે તેમાંથી થોડુંક અફીણ બાળકને પાતી, અને બાકીનું ચમચામાં એક તરફ ચોંટાડી મૂકતી. એક દિવસ ચમચામાં દૂધ નાંખી અફીણ ઘોળવા બેઠી. એવામાં કાંઇક ઉતાવળનું કામ

આવી પડતાં તેને ઊઠવું પડયું. તે અરધેક કલાકે પાછી આવી, ને પલાળેલું અફીણ પાવા માટે લીધું. અરધી કલાકમાં પેલું ચમચે ચોંટાડેલું બધું અફીણ પલળી દૂધ સાથે મળી ગયું હતું. તેનું ભાન ગંગાને રહ્યું નહિ. અને એમને એમ બાળકને અમલ પાઈ દીધું. અફીણનું ઘેન બાળકને ઘણું ચડયું. ઘણી મહેનતે પણ તે ઉતર્યું નહિ, અને દસ કલાકમાં ગંગાએ રતન જેવો પુત્ર ગુમાવ્યો.

૬

જડાવના છોકરાએ રાતનાં રડવા માંડયું. ઊંઘ ભાગતાં તેણી ખીજવાઇ ગઈ, અને બિછાના પાસેનું ઘોડીયું ખંખેર્યા કે ઝાપટ્યા સિવાય તેમાં છોકરાને નાંખી દોરીથી હીંચોળવા માંડયું. ઘોડીઆંની ઝોળીમાં સૂતાંજ બાળકે કારમી ચીસ પાડી, અને તે પછી તો ઉપરાઉપરી ઘણી ચીસો પાડવા માંડી. જેમ જેમ બાળક વધારે ચીસો પાડે તેમ તેમ જડાવ વધારે દોરી ખેંચે, પણ બાળકની ચીસોનું કારણ તપાસે નહિ. છેવટે બચ્ચું રડતું રહી ગયું. સવારે જડાવ ઝોળીમાંથી છોકરાને લેવા ગઈ તો તેનું મુડદું હાથમાં આવ્યું, અને ઘોડીઆંમાં એક ઝેરી વીંછી દેખાયો. બાળકના કુમળાં શરીરપર વીંછીના અનેક ડંખ હતા, અને તે ડંખની વેદનાથીજ બાળક ચીસો પાડી મરણ પામ્યું હતું.

થોડીવારે એક કીડી બાળકના હોઠને વળગી, અને ધીમે ધીમે ઘણી કીડીઓ ચડીને છોકરીના મોઢાની આસપાસ ને, અંદર જઈ ચટકા દેવા લાગી. થોડીક્વારે કેટલાક મંકોડા પણ મોંએ ચડ્યા ને ચટકા દેવા લાગ્યા. છોકરી રડવા ને ચીસો પાડવા લાગી. સતીકે આવીને જોયું તો છોકરીના મોંમાં ને મોંની આસપાસ અસંખ્ય કીડીઓ ને કેટલાક મંકોડા વળગી પડ્યા હતા. મહા મહેનતે મોં સાફ કર્યું. કેટલાક મંકોડા તો કેડથી તૂટી ગયા છતાં બાળકીને લીધેલો ચટકો મૂક્યો નહિ. નિર્દોષ બાળકને આથી ઘણું દુઃખ પડ્યું.

૯

સ્ત્રીઓને સવાર કરતાં સાંજરે રસોઈની થોડી ચીજો કરવાની હોયછે, તેથી રસોઈમાંથી વહેલી વહેલી પરવારી માણેક પોતાની બે વરસની પોપટની માફક બોલતી બાળકીને ખોળામાં લઈ ઘરનાં નેવાં નીચે સમીસાંજે બેઠી, ને પાડોશણ સાથે વાતે વળગી. સંધ્યાનો વખત હોવાથી પક્ષીઓ પોતપોતાના માળા તરફ ઉડી જતાં હતાં. તેમાંનાં એક પક્ષીની પાંખ નેવાં પાસેની નાળને લાગતાં તે નાળ બરાબર છોકરીનાં તાળવાંપર પડી. નાદાન બાળકી અતિશય રડી અને તે પછી તે નિર્દોષ છોકરી કદી પણ બોલી શકી નહિ. મગજના સ્નાયુને ઇજા થતાં તે જન્મભર મૂગીજ થઈ ગઈ.

૧૦

તારાગૌરીએ પોતાની છ વરસની દીકરીને માથે નવરાવીને સુવાડી. માથાના વાળ સુકાઈ જાય માટે તેણે દીકરીના વાળ છુટા કરી ઓસીકા પાસે નીચેના ભાગમાં ઝીલતા લટકતા રાખ્યા. ઢોલણીના પાયા નીચા હતા. અરધીક રાત્રીએ એક નાગ ઘરમાં નીકળ્યો તે ઢોલણી નજીક આવ્યો. લટકતા વાળપર ચડી ઉંઘતી બાળાના કપાળપર દંશ દીધો. બિચારી બાળકી ઉંઘમાંથી ફરી ઉઠીજ નહિ.

૧૧

વિજ્યાને જેમ પોતાને દાગીના પહેરવાનો શોખ વધારે હતો, તેમ પોતાનાં બાળકને પણ દાગીનાં પહેરાવવાનો શોખ હતો. તેણે પોતાના ત્રણ

વર્ષના દીકરાને કેટલાક દાગીના પહેરાવ્યા હતા. છોકરો રમતો રમતો ઘર બહાર નીકળી ગયો. તપાસ કરતાં સાંજ સુધી તેનો પત્તો લાગ્યો નહિ. પોલીસખાતાને ખબર આપવામાં આવી ને તેનાં સગાંવહાલાં, સ્નેહીઓ, ને ઓળખીતાં સર્વે શોધવા લાગ્યાં. બીજે દીવસે સાંજરે એક કુવામાંથી બાળકની લાસ મળી. લાસપર એક પણ દાગીનો ન હતો. પોલીસખાતાની તપાસને અંતે જણાયું કે દાગીનાની લાલચે એક લુચ્ચાએ તે નિર્દોષ છોકરાનું ખુન કર્યું હતું. ગુન્હેગારને ઘટતી શિક્ષા થઈ પણ વિજયાનો લાડકો પુત્ર પાછો મળ્યો નહિં.

૧૨

કેસરે પોતાના છોકરાને લીલા કાચા રંગનું ઝભલું પહેરાવ્યું. લીલા કાચા રંગમાં જંગાલ પડે છે; અને જંગાલ ઝેરી પદાર્થ છે. બાળકે આખો દિવસ ઝભલાંની બાંહ્યો ચુસ્યા કરી અને સાંજરે સુતું તે ઊઠવા પામ્યુંજ નહિં. તેના શરીરમાં ઝેર પ્રસરી ગયું હતું, જેથી ડોકટરોની ઉંચી-દવા પણ અસર કરી શકી નહિ.

૧૩

ચંચળ પોતાની પાંચ વરસની છોકરીને ખોળામાં બેસારી લાડ કરતી અને તેના કાન પકડી બોલતી કે "અહીં બેનને કરણફુલ પહેરાવીશું, અહીં બેનને વાળીઓ પહેરાવીશું અને વળી જડાઉ નખળી પણ પહેરાવીશું." એક દિવસે સઈયો આવ્યો ને ચંચળે છોડીના અકેક કાનમાં સાત સાત વેહ વીંધાવ્યાં. છોકરી દુઃખથી રડવાને પછાડા મારવા લાગી, ત્યારે છોકરીને પકડી રાખવા ચંચળે પાડોશણને મદદમાં બોલાવી. બાળકીને અતિ વેદના થઈ, બન્ને કાનના વેહ પાકયા, તેના ચેપથી માથામાં અને આખે શરીરે ગુમડાં નીકળ્યાં અને છ માસ રીબાઈ ગરીબ છોકરી મરણને શરણ થઈ

૧૪

જયાની દીકરીની આંખો ઊઠી હતી, તેથી રડયા કરતી. જયાએ ઝોળીમાં નાંખી હીંચકા નાખવા માંડયા, છોકરી વધારે રડવા લાગી

મોટા હીંચકા નાંખવા માંડયા. અચાનક ઉંચી ઝોળીનું નાકું તૂટયું અને તત્‌-
તાંજ બાળકી ઉંચેથી જમીનપર પછડાઈ. પછાટથી તેનું ગળું પડયું, અને નવેક
માસ જેટલી લાંબી મુદ્દત તે માંદી રહી, અને છેવટ પણ સાજી નજ થઇ.

૧૫.

ગામમાં લગ્નવાળો ચાલ્યો. સવિતાને લ્હાવા લેવાનાની ઉલટ બહુ હતી.
પોતાની સાત વર્ષની કન્યાને પરણાવા તેણે પતિ પાસે હઠ કરીને તેમાં
દાખી. કન્યાના લગ્ન કર્યાં. લગ્ન દિવસ વચ્ચે પાંચેક દિવસ રહ્યા, ત્યારે તેને
વિચાર આવ્યો-હાળા, કન્યાના દાંત રાતાતો જોઈએજ તો. રાતા દાંત વિના
તો આ કન્યાદાનનું ફળ નહિ તો." તેણે સવારેર આંબલી મંગાવીને રાત્રીએ
લગ્નવતી બાળકીનાં મોંમાં દાંત ઉપર દાબી દાબીને ભરી. આખી રાત આં-
બલી મોંમાં રહેવાથી કન્યાને આંચકી ને તાણ થઈ, ને સાંજ પડેલાંજ તે
બીચારી લગ્નવતી કન્યા મરણાધીન થઈ.

૧૬

નર્મદા કહેતી કે "મને મારો દીકરો બહુજ વ્હાલો છે." તે એક દિવસ
છોકરાને રમાડતી હતી. રમાડતાં તે ઉભી થઈ અને બાળકને ઉંચું ઉછાળી
હેતથી બે હાથ વચ્ચે ઝીલવા લાગી. અચાનક બાળક એક વખત હાથમાં
ન આવતાં નીચે પટકાઈ પડયું. નીચે છો હતી, તેના પછાડથી બાળક માંદુ
પડયું, ને રીબાઈ રીબાઈ મરણ પામ્યું.

૧૭

ચંપા છોકરીને ઝોળીમાં સુવાડી કામે વળગી. ઝોળી ઉપરની અભ-
રાઈ પર શાક મોળવાની રાજેસ છરી પડી હતી. થોડીવારે એક બિલાડી
ઘરમાં આવી ને ઝોળી પરની અભરાઈ પર ચડી. ત્યાંથી નીચે ઠેકડો મારતાં
છરી ઘોડીઆંની ઝોળીમાં સુનેલી છોકરીના પગ પર પડી અને પગનો
પોંચો કપાઈ ગયો.

૧૮

દીવાળીએ દીકરીના ઘોડીઆની દાંડીએ કોડીઓનો ઝુમખો ગુંથીને
બાંધ્યો. સુતેલી રમતી છોકરીના હાથમાં તે ઝુમખો આપી પોતે કામે વળગી.

રમતાં ખેંચતાં એક નાની કોડી તૂટી ગઈ ને તે બાળકીનાં મોઢામાં પડી. કોડી લીસી હોવાથી મોઢામાં પડતાંજ ગળામાં ગઈ. ને ગળાની બારીમાં અટકી ગઈ. દીવાળી આવી પહોંચી પણ કોડી કેમે કરી નીકળીજ નહિ ને છોકરી મરણ પામી.

૧૯

શીવકોર છોકરાને લઈને પીયર જતી હતી. રેલવેમાં બારણાં પાસેની બેઠકપર તે છોકરાને લઈને બેઠી. પાસે બેઠેલી સ્ત્રીઓ સાથે તે વાતે વળગી. સીટી થઈ. "હાથ સંભાળો, સામાન સંભાળો." ના પોકાર પડયા, પણ વાતોમાં ગુલતાન થએલી શીવકોરે ધ્યાન આપ્યું નહિ. ગાડીનાં બારણાં બંધ થવાના અવાજ સાથેજ છોકરે ચીસ પાડી. જોતાં જણાયું કે બીચારા છોકરાના હાથનો પોંચો બારણામાં આવી જતાં કપાઈ ગયો હતો ને બધે લોહી લોહી થઈ રહ્યું હતું. ડોકટરી મદદ તુરતજ આવી પહોંચી, છતાં હાથનો પોંચો કાપી નાખવાની સરજનને જરૂર જણાઈ. નિર્દોષ બાળકનો હાથ કાપી નાંખવો પડયો.

૨૦

લગ્ન થઈ ગયા પછી દસેક વર્ષે નવલને સીમંત આવ્યું. મુંબાઇથી તે સુવાવડ માટે દેશમાં આવતી હતી, ત્યારે નર્મદાજી વચમાં આવતાં તેણે બાધા રાખી કે જો પુત્ર જન્મશે તો આવતી વખતે નર્મદાજીને શ્રીફળ ચડાવીશ. તેને પુત્ર અવતર્યો. પાછા વળતાં ખોળામાં બાળક ને પાસે શ્રીફળ રાખ્યું. એવામાં બેઠક માટે પાસેની સ્ત્રીઓ સાથે વાંધો પડયો. તેની પંચાતી ચાલતી હતી એટલામાં નર્મદાનો પૂલ આવ્યો ને કહેતાં કહેતામાં થોડીજ નર્મદા બાકી રહી. નવલ ઉતાવળી ગાભરી થઈ ગઈ ને ઉતાવળમાં ગભરાટમાં શ્રીફળને બદલે છોકરોજ નર્મદામાં ફેંકી દીધો !!

૨૧

હરકોર પહેલા ખોળાના પુત્રને લેઈ પીયર જતી હતી. પીયરનું ગામ જેમ જેમ નજીક આવતું જાય તેમ તેમ બે માસના કોમળ બાળકને છાતી

આ ન્હાનકડા લેખમાં માતાની અજ્ઞાનતા, બેદરકારી અને ભૂલોના જે જૂજ દાખલાઓ આપવામાં આવ્યા છે એટલા ઉપરથીજ માતાઓની ભૂલોનાં ભયંકર પરિણામોનું પ્રમાણ બાંધવાની ગંભીર પ્રકારની ભૂલ કરશો નહિ. આવા અથવા તો આને મળતા અનેક દાખલાઓ બન્યા કરેછે. ગરીબ બિચારાં પરવશ બચ્ચાંઓ-મુગા અબોલ બાળકો ફરિયાદ કરી શકતા નથી, તેથી માનશો નહિ કે તેમને ફરિયાદનું કારણ નથી. પોતાની અજ્ઞાનતા ને લાચારીએ તેઓ માતાની ભૂલ અજ્ઞાનતા ને બેદરકારીનાં દુઃખ મોનમુખે સહન કરી જાયછે. પણ એથી માતાઓની ગંભીર પ્રકારની જવાબદારી કોઇપણ પ્રકારે ઓછી થતી નથી.

વહાલી બહેનો ! ! માતાઓ આવી ભૂલોથી દૂર રહી પોતાની ગંભીર જોખમદારી યથાયોગ્ય સમજે, એટલુજ નહિ પણ તે સાથે પોતાની સાહેલીઓ, પાડોશણો, અભણ બહેનીઓ, સગાંવહાલાં ને ઓળખીતાંની સ્ત્રીઓ અને તે ઉપરાંત પોતાના સહવાસમાં આવતી હરકોઈ સ્ત્રીઓને આવી ભૂલોથી નિરાળી રહેવા તથા માતાની ગંભીર ફરજો સમજાવે. એજ આ નાહાનકડો લેખ લખવાનો ઉદ્દેશ છે.

સરલા.

૧૬૦—ખરૂં વશીકરણ.

સુરબાળા ને સુશીલા એ બે બેનપણીઓ છે. તે એક બીજાને ઘેર આવે જાય, ને વાતચીત કરી આનંદમાં દિવસ કાઢે છે. એકવાર સુરબાળા સુશીલાને ત્યાં ગઈ ને વાત કરવા માંડી. વાત કરતાં વાત નીકળી એટલે સુશીલાએ કહ્યું મારા પતિ હંમેશા આનંદમાં રહે છે, અને વળી આજે પણ તેઓને આનંદ થયો છે.

સુન્બાળા—મારૂં બ્હેન, તારા પતી આનંદમા રહે છે તથા આનંદી આજે વધારે થયા તો ઘણુ સારૂં પણ મારે તો તારાથી ઉલટુંજ ચાલેછે

સુશીલા—કેળવણી તને ઓછી તેથી એમ થતુ હશે પતિ જેમ વશ કરવા તે વિશે આપણા જેવી મદગુણી સ્ત્રીઓથી કેમ બોલાય? તું **વશી કરણ વિદ્યાથી** તદન અજાણી છે, ખરૂં કેની!

સુરબાળા—હા એમ ખરૂં, પણ આજે તારા પતિ ચકાકાત વધારે પ્રમન્ન થયા તેનુ શુ કારણ તે મને કહેશે?

સુશીલા—હા, જો સાભળ, હું કહુ છુ એમણે મને કહ્યુ કે આજે મારે ઑફીસમા વહેલા જવુ છે, મારે રસોઈ વહેલી કરજે, મે કહ્યુ સારૂં એમ કહી રસોઈ ઉતાવળથી કરવા માડી રસોઈ થઈ ને કહેવા ગઈ કે જમવાની વખત થઈ છે ત્યારે એમણે કહ્યુ હજુ વાર છે થોડીવાર પછી જમવા આવ્યા પછી મે કહ્યુ કે મારે અગ્રેજી ભણવુ છે થોડુ ભણીછુ ને વધારે ભણીશ એમણે કહ્યુ સારૂં નવનવરાના વખતમા શીખવીશ તુ ગુજરાતી ક્યા સુધી ભણી છે? મે કહ્યુ કે છ ચાર ચોપડી શીખી છુ એ જમી રહ્યા ને હાથ મો ધોઈ આનંદથી પોશાક પહેરી ઑફીસમા ગયા હવે થોડા વાર રહીને આવશે જો આવી રીતે અમે ના વાર ગમત કરીએ છીએ સુરબાળા! જો સાભળ મારે ત્યા બીલકુલ તકરાર થતી નથી તારા પતિ રજનીકાત સાથે તારે કેમ તકરાર થાય છે! તે મને સમજાતુ નથી માટે આજે તુ તારી મને બધી વાત કર!

સુરબાળા—સુશીલા! હું શુ કરૂં! મારી સાથે જરા જરા વાતમા વાંકુ પાડે છે એટલે હું ચીડાઈ જાઉં છુ

સુશીલા સુરબાળા! એમ ચીડાઈ ન જઈએ કોઈ માણસનો વર્ત ભાવ એવો પણ હોય પણ વિચાર કરી ધીમેથી શાંત પાડીએ

સુરબાળા (ચીડાઈ ને)—કેવી રીતે એમને શાત પાડીએ તે તુજ ક્હેની

સુશીલા—અહો! તેમા શુ! તેમના કહેવા પ્રમાણે કરીએ ને એમના સામુ જરા પણ બોલીએ નહીં ક્રોધમા હોય તે વખતે મધુર અને નમ્ર

વચનથી શાંત પાડીએ. કોઈએ કહ્યું છે કે,—

કદી પતિ ક્રોધાય નહિ, એકજ નમ્ર વાણીથી,
કદી પતિ ક્રોધાય નહિ, સુંદરી જે હોય શાણીથી.

સુરબાળા–સારૂં જ્યારે ચીડવાશે ત્યારે એમ કરીશ ને તારી **વશીકરણવિદ્યા**નો ઉપયોગ કરીશ.

સુશીલા–જ્યારે ત્યારે એકનું એક કહેવું નહિ, અને આપણો વાંક હોય તો તે વાતની માફી પણ માગવી.

સુરબાળા–શું વાંક ન હોય તોપણ કહેવું કે મારો વાંક છે?

સુશીલા–વાંક ન હોય, તોપણ સામું ના કહીએ સમજી!

સુરબાળા–સમજી, સમજી, હવે એમ કરીશું.

સુશીલા–જો તું કેટલું જોરથી બોલે છે? આવી રીતે બોલે તો રજનીકાંતને ખોટું લાગેજ તો! જ્યારે આનંદની વાત હોય છે, ત્યારે તું કેવી વિવેકથી વાત કરે છે? તેવી રીતે પતિ આગળ નમ્રતાથી બોલીએ અને તું આવી રીતે ઘાંટા પાડીને બોલેછે, ઘડી ઘડીમાં ચીડાઈ જાયછે, તેથીજ રજનીકાંત તારે વશ નથી.

સુરબાળા–બેન, મેં સાંભળ્યું છે કે વ્રત કરવાથી પતિ વશ થાય. માટે એમજ કરૂં એટલે મારા પતિ મારાથી સદાય વશ **થશે**–ખરૂં કેની!

સુશીલા–(મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે મારે તો એને ગમે તે રીતે સુધારવી?)

વાહ વાહ! તું એવું કેવું બોલે છે? પતી વશ કરવા સારૂ વ્રત કરવાનું તે પહેલાં મેં તને **વશીકરણવિદ્યા** કહી તે છે. તે પ્રમાણે તું કર.

સુરબાળા–વ્રત કરવા કરતાં એક મંત્ર છે તેનો જપ કરીશ. એટલે મારા પતિ એની મેળે મારે વશ થશે.

સુશીલા–સુરબાળા! તારી આવી વાણીથી હું અત્યંત દીલગીર છું; કારણકે પતિ તો એકજ ઉપાયથી વશ થાય.

સુરબાળા–અહેન સુશીલા! કેમ વળી પતિ તો મંત્ર કે વ્રતથીજ વશ થાય તો?

સુશીલા-તારો મંત્ર કે વ્રત કોઈ પણ દેવ માનશે નહિ. ને મારી વિદ્યા સર્વ દેવ માનશે, માટે એજ કર.

સુરબાળા-સારૂં ત્યારે તારી **વશીકરણવિદ્યાનો** હું ઉપયોગ કરીશ.

સુશીલા-અરે, સુરબાલિકા સમાન સુરબાળા ! જે વિદ્યા મેં તને બતાવી છે તેજ પ્રમાણે કર.

સુરબાળા-એવી હું ક્યાં ખટપટ કરૂં ?

સુશીલા-એમાં ખટપટ શાની ! હું તને સહેલી રીત બતાવુંછું તેમજ કર.

સુરબાળા-(વિચાર કરીને ધીમેથી)-ઠીક ત્યારે, એમ કરીશ.

સુશીલા-ચોકખું બોલ, કે તેમજ કરીશ. તેમાં કાંઈ મહેનત પડવાની નથી. ફક્ત ઢબ વાંકી ચુંકી થઈ જાય તે અટકાવવાની છે. તું સારૂ ભણી નથી, તેનું આ પરિણામ ! મારે ત્યાં થોડા દિવસ રહેજે, હું તને ભણાવીશ, પછી તું રજનીકાંત પાસે અભ્યાસ વધારજે.

જો બીજી એક મારી બહેનપણી હતી, તે પણ આમજ સુખી થઈ. તેણે એક કવિતા પણ જોડી હતી.

(વસંતતિલકા.) હે બુદ્ધિશાળી, ગુણસંપન્ન પ્રાણ પ્યારી !
છે બે'ન ! એક વિનતી તુજ પાસ મારી;
આધીન થાય પતિ કેવળ જેવી રીતે,
તેવો ઉપાય દરશાવ તું સીદ્ધ પ્રીતે.
યોજ્યા ઉપાય બહુ તો પણ લેશ શાણી !
સ્વામી થયા ન વશ તેથી અતી મુંઝાણી.

આ ઉપરથી મેં તેને કહ્યું હતું કેઃ—

ચીંતા વૃથા ન કર તું; વશ નાથ થાએ,
તેવો ઉપાય કહું, તે ધર ચિત્ત માંહે;
રાખી સદા વિનયને, પતિ સેવ ભાવે,
થાશે સદા વશ, કદી નવ કષ્ટ આવે.

સુરબાળા–બ્હેન ! સ્વામી વશ કરવા સારૂ ઠીક ઉપાયો બનાવ્યા છે. હવે હું સંપૂર્ણ સમજી કે પતિની સેવા કરવાથીજ પતિ વશ થાય છે.

સુશીલા–ઘેર જઈને મારી વિદ્યાનો ઉપયોગ કરજે. (બે જણાં છુટાં પડવાની તૈયારીમાં સુશીલાનો પતિ ચંદ્રકાંત ઑફિસથી આવ્યો.)

ચંદ્રકાંત-કેમ ! શુ વાતો કરો છો ?

સુરબાળા–કાંઈ નહીં એનો અમારી બેનપણીઓની વાતો.

હું જાઉં છું એમ કહી સુરબાળા જાય છે. ને જે પ્રમાણે સુશીલાએ **વશીકરણવિદ્યા** ભણાવી હતી, તે પ્રમાણે ઘેર જઈ વરતી–સુરબાળા સુખે દિવસ કાઢે છે.

સુરબાળા ઘેર જઈ લુગડાં કાઢી ઘોડીવાર ખુબ રડી. પછી વિચાર કરવા લાગી કે હમણાં મારા પતિ આવશે એટલે મેં ધોઇને પોતાના પતિ સારૂ ખાવાનું કાઢીને ઘરની વસ્તુઓ સાફ કરતી હતી, એટલામાં રજનીકાંત આવ્યો. રજનીકાંત કપડાં કાઢી બેઠો હતો, ત્યાં સ્વચ્છ લોટામાં પાણી સુરબાળા લાવી.

રજનીકાંત આ જોઇને વિસ્મય પામ્યો કે કોઇ દિવસ નહીં અને આજે આવું ક્યાંથી ! રજનીકાંત વિચાર કરવા લાગ્યો કે લાવ આજ એની પરીક્ષા લઉં ?

રજનીકાંત–કેમ, આજે ક્યાં ગઈ હતી ?

સુરબાળા-વહાલા ! આજે મારી બ્હેનપણી સુશીલાને ત્યાં ગઇ હતી.

રજનીકાંત–આજે તારા આવા વિનય પ્રીતિમા શબ્દ સાંભળી આશ્ચર્ય લાગે છે. આગળ હું તને પૂછતો તો તું-મને ખાવા ધાતી; કાંઈ સુશીલાને ત્યાંજ તું આજ શીખી આવી લાગે છે, કારણ કે તે ઘણી ડાહી છે.

સુરબાળા–હા, તેમજ છે. હવે હું તમને કદી પણ હુંકારા હુંકારા કરનાર નથી. અને હવે પછી આપ મહેરબાની કરીને ભૂતકાળની વાત વિસારે પાડજો. કારણ કે તે વાત યાદ આવતાં મારૂં કાળજું કોરાઈ જાય છે.

રજનીકાંત-શું તને સુશીલાએ એક દિવસમાં આટલું બધું જ્ઞાન દઈ દીધું, તે તું બધીજ સુધરી ગઈ? હું કાલે સુશીલા પાસે જઈશ અને તેને ધન્યવાદ આપીશ, અને તેનો ઉપકાર માનીશ; ખરેખર સુશીલા સુશીલજછે.

સુરબાળા–સ્વામીનાથ! હું પણ સુશીલાનો ઉપકાર માનુંછું. હું કે જે નદનજ મૂર્ખ હતી, તેને એક કલાકમાં સુધારી તે કંઈ જેવી તેવીવાત છે?

હીરાબહેન મથુરભાઈ.

૧૬૧—માતૃધર્મ.

દેશના સુધારાનો આધાર માતા ઉપર છે, એમ જે નેપોલીયને કહ્યું છે તે સત્યજ છે. દેશની પ્રજા બળવાન, વિદ્યાવિનોદિ અને ધર્મિષ્ઠ થાય એ સૌ કોઈ ઇચ્છે, અને એ અત્યુત્તમ ઇચ્છા કાંઈ આકાશકુસુમવત નથી; જો શ્રમ કરવામાં આવે તો તે ફળિભૂત થાય તેમ છે; પરંતુ એ શ્રમ જો વ્યવસ્થિત થયો હોય તોજ.

હિંદુસંસાર સ્ત્રીકેળવણીના અભાવને લીધે કટંગો થઈ પડયો છે એની તો કોઈથી ના કહેવાય તેમ નથી. સ્ત્રીઓને વિદ્યાદેવીથી વિમુખ રાખવાનો સંપ્રદાય પ્રત્યેક જ્ઞાતિમાંથી નાબુદ થાય તોજ ઉન્નતિની આશા રાખી શકાય. સ્ત્રીઓને ભણાવી ગણાવી હોશિઆર બનાવવી અને સ્ત્રીકેળવણીનો [illegible] વધારે કરવો એ સંબંધી માસિકોમાં વારંવાર લખાય છે. તોપણ [illegible] અમલ હજુ પુરેપુરો નહિ થએલો હોવાથી તે સંબંધી વધારે [illegible] જરૂર હું ધારૂં છું. અને સ્ત્રીકેળવણીના એક અંગ તરીકે આ [illegible] એટલે ભવિષ્યની ઉત્તમ પ્રજાની માતા તરીકે સ્ત્રીઓનું શું [illegible] તે સમજાવવા મેં આ લેખમાં કાંઈક યત્ન કર્યો છે. હિંદુ[illegible]

હાનિકારક રૂઢિને લીધે માતા તરીકેની જવાબદારી સમજ્યા પહેલાં મારી કેટલીક બ્હેનોને માતા થવાનો સમય આવે છે. અને તેવે વખતે પોતાના કર્ત્તવ્યનું ભાન નહિ હોવાથી પરિણામે દુઃખકારક ભૂલો તેઓ કરે છે. સાસુ નણંદના દબાણથી કે પછી પોતાની અજ્ઞાનતાથી સ્ત્રી સગર્ભા હોય છે ત્યારથીજ ભૂલોની શરૂઆત કરે છે. પણ તેણે જાણવું જોઇએ કે ગર્ભાધાન થયું ત્યારથીજ તે માતા તો થઈ ચૂકી છે એટલે પ્રથમ ગર્ભિણી દશામાંજ માતા તરીકેની કેટલીક ફરજ તેને અદા કરવાની હોય છે. અપથ્ય ખોરાક ગર્ભને નુકસાન પહોંચાડે છે, માટે વૈદ્યકશાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે પથ્યાપથ્યનો વિચાર કરવો જોઈએ. બાળકની મનોવૃત્તિ ઊંચા પ્રકારની થાય તેટલા સારૂ તેવી સ્ત્રીઓએ સારાં સારાં પુસ્તકો વાંચવાં જોઇએ. અભિમન્યુ કૃષ્ણના મુખથી માતાના ઉદરમાંજ કોઠાયુદ્ધ શીખ્યો હતો. આ પૌરાણિક દૃષ્ટાંત સૂચવે છે કે સગર્ભા સ્ત્રીઓએ પોતાનું મન ઉચ્ચ અને ધર્મપરાયણ રાખવું કે બાળકનામાં પણ તેવા ગુણો અવતરે.

જેટલી જવાબદારી ગર્ભિણી અવસ્થામાં છે, તેટલીજ—બલ્કે તેથી પણ વધારે જવાબદારી સ્ત્રી સંતાનવતી થાય ત્યારે છે. ખનીજ પદાર્થો ખોદી કાઢવા મહેલા છે. પણ બહાર કાઢ્યા પછી માટી વગેરેથી મુક્ત કરી તેને પાસા પાડી મનોહર બનાવવા તેમાંજ ચતુરાઈ રહેલી છે. અનિવાર્ય માતૃસ્નેહને લઈ કેટલીક હર્ષઘેલી માતાઓ બાળકનું હૃદયથી જાદે લાલન કરે છે. અને બાળપણમાં એવી અયોગ્ય છૂટ મળવાથી—સંગદોષથી તેઓ દુર્ગુણી થાય છે. આવા પુત્ર-પુત્રીને જો તેના પિતા તરફથી કાંઇપણ શિક્ષા કરવામાં આવે તો તેવે પ્રસંગે બાળકનો પક્ષ કરી સ્ત્રી પતિની સાથે ઝગડો મચાવે છે. આવા અપત્યવાત્સલ્યનું પરિણામ એ આવેછે કે એ સ્વહસ્તે ઉછેરેલાં વિષવૃક્ષનાં ઝેરી ફળો લાલન કરનારનેજ ચાખવાં પડે છે.

માટે—लालने बहवो दोषास्ताडने बहवो गुणाः

तस्मात्पुत्रं च शिष्यं च ताडयेन्नतु लालयेत्.

છોકરા તથા છોકરીઓ બન્નેને કેળવણીની સરખી જરૂર છે, એ કેટલીક સ્ત્રીઓ જાણતી નથી. કન્યા સાત આઠ વર્ષની થઈ કે માતા તેને ઘર કામમાં જોડી દે છે. હા, કન્યાઓને ગૃહકાર્યો શીખવવાં આવશ્યક છે ખરાં. પણ તે સાથે તેને વિદ્યાદેવીની પ્રસાદી લેવાનું પણ શીખવવું જોઈએ. પોતે વહેમથી મુક્ત થઈ બાળકોને વહેમ રહિત બનાવવાં. વળી પ્રત્યેક માતાએ પોતાનાં બાળકને બાળપણથીજ સાચું બોલવાની હિંમત રાખતાં શીખવવું જોઈએ. જે માતા સત્યને વધુ ચહાતી હોય તેનું બાળક ભાગ્યેજ અસત્યભાષિ થાય ! સત્યકામ ગૌતમ ઋષિની પાસે ઉપનયન લેવા ગયો ત્યારે ગૌતમે તેને ગોત્રનું નામ પૂછયું. ગોત્રથી અજ્ઞાન તે બાળક પોતાની માતા જબાલા પાસે આવી પૂછવા લાગ્યો. તેણીએ જવાબ આપ્યો કે તારા પિતાની સેવારૂપ પ્રવૃત્તિને લીધે હું ગોત્રનું નામ જાણતી નથી. આ સાંભળી સત્યકામે ગૌતમને આવીને કહ્યું કે મારી માતા ગોત્ર જાણતી નથી. અને હું પણ જબાલાનો પુત્ર છું, એ સિવાય બીજું કશું જાણતો નથી. આ હિંમત ભરેલાં વચનોથી મુનિએ પ્રસન્ન થઈ તે શૂદ્ર નથી એમ કલ્પી ઉપનયન આપ્યું. કહો ! હાલની કોઈ સ્ત્રી કે બાળક આવું સત્ય બોલવાની હિંમત ધરી શકશે? માતા સાધ્વી અને ધર્મપરાયણ હોય તોજ બાળકને સહૃદય બનાવી શકે. પોતાનાં પુત્ર-પુત્રી વિનીત, સભ્ય અને નિરભિમાની થાય તે તરફ તેણે કાળજી રાખવી જોઈએ. ઘેર આવતાં માણસો પ્રત્યે તેમને ઘટે તેવા યોગ્ય સન્માનપૂર્વક વર્તતાં શીખવવું,- ખુશામત કરવાની ખોટી ટેવ તથા ચાડી ચુગલી કરી પ્રિય થવાની નિચવૃત્તિનો માતાએ ઉચ્છેદ કરવો જોઇએ. સત્યવક્તાપણું, ધર્મ ઉપર પ્રેમ તથા શ્રદ્ધા, વડિલો તરફ માન અને પ્રીતિ તથા અસાધારણ ધૈર્ય ઇત્યાદિ સદ્ગુણોનો સંચય કરવાનું બાલ્યાવસ્થામાંથીજ માતાએ શીખવવું. કોઈ અંગ્રેજ ગ્રંથકારે માણસના મનને કુદરત સાથે સરખાવ્યું છે. જેમ જમીનમાં કાંઇપણ બીજ વાવવામાં ન આવે તો તૃણાદિ જેવા હલકા પદાર્થો સ્વતઃ ઉગી નીકળે છે. તેમ બાળકના મનમાં માતારૂપ ખેડુતથી જો સદ્વર્તનનું બીજ ન વવાય તો દુર્ગુણોનું વાવેતર થવાનુંજ. માતા તરીકે એક અગત્યની ફરજ બાળકોને સ્વચ્છ રાખવાની છે. પૈસા

ખરચી મોઘા કપડા ખરીદવાની શક્તિ તો ન હોય, પણ સ્થિતિ પ્રમાણે અંગ ઢાકવા જે મળે તો સ્વચ્છ તો રાખી શકાય પોતે સ્વચ્છ રહી બાળકને સ્વચ્છતાપ્રિય બનાવવુ અનુકરણ શક્તિ બાળકોમા વધારે હોય છે નાનપણમા તે માતાના સહવાસમા આવે છે તેથી તેનામા તેના જેવા ગુણો આવે એ સ્વાભાવિક છે માતાની હાનિકારક ટેવો બાળકમા પ્રવેશ પામે તો ઘણુજ અનિષ્ટ થાય હાલ મોટી ઉમ્મરના સજ્જન માણસો પણ ટેવના દસા ણુમા દસા [જ] કેવળ તેના દાસ બનેલા આપણે જોઇએ છીએ તેનુ કારણુ બાળપણની નુકશાનકારક ટેવજ છે ઉદ્યોગ સ્વાશ્રય, વગેરે ગુણો પરિણામે લાભકારક છે એ માતાઓએ ભૂલવુ જોઇએ નહિ 'કેળવાએલી માતા સો શિક્ષકની ગરજ સારે છે'—આ ઉક્તિ દરેક માતાએ તેમજ માતા થવા ઇચ્છતી બાળાઓએ સદા ધ્યાનમા રાખવી

લોકે ગરીયસી માતા, માતાની મહત્તા વિષે અનેક શાસ્ત્રો સાક્ષી પૂરે છે તેની ખાતરી કરવી હોય તો એક દુષ્ટ અને કૃતઘ્ની પુત્રને માતાના સ્નેહ વિષે પૂછો! ગમે તેવો તે પાપી હૃદયનો હશે તોપણ અવશ્ય એવોજ પ્રત્યુત્તર આપશે કે માતાનુ ઋણ ચુકવવા અનેક જન્મો વ્યતીત થાય તો પણ કોઈ દિવસ એ ઋણ પુરૂ થવાનુ નથી, આવા ગૌરવવાળી માતાઓએ કર્તવ્યવિમુખ થવુ એ કેટલુ દિલગીરી ભર્યું ગણાય?

બાળકને સદ્ગુણી બનાવી સમાજની ધુરા વહન કરવાને લાયક કરવા એટલેથીજ કાંઈ માતૃધર્મ અટકતો નથી હિંદુસંસારમા સાસુ વહુના કલેશો જે આપણે ઘેરઘેર જોઈએ છીએ, તે પણ બહુધા માતૃધર્મની ખામીને લીધેજ થાય છે અજાનતાથી કે ઉદારતાના અભાવે કેટલીક માતાઓ પુત્ર અને પુત્રવધુને સુખી જોઈ ઈર્ષ્યાગ્નિથી બળી જાયછે ને ઘરના વહુએ કરેલા કાર્યોમા નજીવી ભૂલો કહાડી તેના ભાઈ બાપને ગાળો ભાંડે છે! સદ્ગુણી માતા પુત્રના સંસારબાગનુ સુમન છે, જ્યારે એક હલકા મનની નીચ માતા પુત્રના સંસારવૃક્ષને નાશ કરવાનો કુહાડો છે મૂર્ખ અને નાલાયક ધણીને પનારે પડેલી કેટલીક બાઈઓ ધણીને માઠું લાગશે એમ

જાણી સાસુનો જુલમ સહન કરે છે. તોપણ તેનું ઉંડું અંતર સાસુને શ્રાપ આપ્યા વિના રહેતું નથી. જે માતા પુત્ર ઉપર પ્રેમવાળી હતી, તેજ માતા પુત્રવધુ આવતાં પોતાના છોકરાને નામર્દ, સ્ત્રીવશ વગેરે હલકા શબ્દોથી તિરસ્કારે છે અને પોતાનું ગૌરવ પોતાને હાથેજ ન્યૂન કરે છે. માતા તરીકેની મારી આર્યબહેનોની આ કેવી વર્તણુંક?

સુંદરીસુબોધ.

મિસિસ સુરજબહેન.

૧૬૨—વેદમાં સ્ત્રીનું સ્થાન.

આ વિષયપર લખાએલા વેદ મંત્રોના આધારે આ વિષય હું યથાશક્તિ ચર્ચીશ અને ત્યારબાદ પતિ અને પત્ની વચ્ચે શો સંબંધ છે તે વર્ણવવા પ્રયાસ કરીશ. આટલી થોડી શરૂઆતની ટીકા બાદ હું આ વિષયને લગતા વેદના મંત્રો અત્ર આપુંછું.

(१) इडेरन्ते हव्ये काम्ये चन्द्रे ज्योतेऽदित सरस्वति महि विश्रुति ।
सतानिऽध्न्ये नामानि देवेभ्यो यासुकृतं ब्रूतात् ॥

(२) आजिघ्रकलशम्मह्यात्वा विशन्तु इन्द्रवः ।
पुनरुर्जा निवर्त्तस्वसानः सह अन्धुक्ष्वोरुधारापयस्वती ॥
पुवर्मा विशताद्रयिः यजु० अध्य० ८ मं० ८१–८०

(૧.) સ્ત્રી "इडा" કહેતાં પૂજ્ય છે; સ્ત્રી તે છે કે જેને સન્માન ઘટે છે તે ખરેખર ગૃહસ્થાશ્રમનો ઉજાસજ છે. હમેશાં મધુર વચની અને

આનંદી, આનંદન આપનારી અને ચંદ્રમા જેવી શાંત પ્રકૃતિવાળી, તે ધર્મના પ્રકાશરૂપ છે તેના આંતર સ્વભાવની કોઈપણ રીતે અવગણના કરવી જોઈતી નથી તે નારીની, આપણા પવિત્ર ધર્મ્યાગની (મહિ) વાસ્તવિક દેવી, બુદ્ધિ પ્રભાવશાલિની વેદમાં નિપુણ ! અનાશવંત-ગાયના જેવી નમ્ર અને પોષણ કરનારી છે. અહો ! દેવી ! આ તારા જુદાજુદા નામો છે ! તુ મને માયાળુ શબ્દો કહુ અને સદાચરણી કાર્યોનો ઉપદેશ કર, કે જેથી હું હૃદય અને મન ઉભયના ઉત્તમ ગુણોને પ્રાપ્ત થાઉં

(૨) હે દેવી ! તું ખરેખર મહાન્ છે તું અમારી પૂજાનુ પાત્ર છે આવ અને માન ગૃહરાજ્યની રાણી થા કે જ્યાં તારે લીધે હુ મધુર મતો પામુ અનેક પ્રકારની સમૃદ્ધિ-નવનિધિ-તને પ્રાપ્ત થાઓ અને એ ગૃહરાજ્યની ગાદી પર બેસીને માનવ દુખોનુ તુ સાન્ત્વન કર, તુ અમને હજાર ગણુ બળ આપ હે અનેક પ્રકારના વિજ્ઞાન અને શિક્ષાને ગ્રહણ કરનારી-જાણનારી ! હે પુષ્કળ દૂધ અને ઘીરૂપ આશીષોથી ભરેલી દેવી ! તારી મારફત મને ભૌતિક તેમજ આધ્યાત્મિક આબાદી પ્રાપ્ત થાઓ

આહા ! આ મંત્રો કેટલા બધા મધુર છે તેઓ અબળાની કીર્તિ કેટલા ઉચ્ચ અને ઉમદા શબ્દોમાં પ્રતિપાદન કરે છે ! વાસ્તવિક રીતે તે ઘરમંદિરની રાણી અને અધિષ્ઠાતા દેવી (Presiding Deity) છે પવિત્ર હોમાગ્નિની માફક-અને જાણે કે તે પોતેજ યજ્ઞના અગ્નિનું પ્રતિબિંબજ નહિ હોયને ! તેમ હમેશા માન પામવા લાયક, કદી પણ નહિ અવગણના થવી જોઈએ એવી, કદી પણ અસતોષ અપમાન થવુ જોઈએ નહિ એવી, પ્રજોત્પત્તિનુ મૂળ કારણ કે જેમાંથી આખી સૃષ્ટિ સર્જાઈ છે, તે 'અદિતિ' તે જાતેજ વરની પુણ્યશાળી અને પવિત્ર દેવીના જેટલી કુલિન અને ઉદાર તેના જેટલી પુણ્યાત્મા અને શુદ્ધ કરનારી અન્ય કોઈજ નથી તે જનમ માત્રનો સૌથી મહાન્ શિક્ષક છે વેદવાણીની માફકજ તે હમેશાં સર્વ શક્તિમાન પરમાત્માના ગુણાનુવાદનો ઘોષ કરતીજ હોય છે તે કુદરતના સામ્રાજ્યમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ અને અત્યંત મનોહર છે જે મનુષ્ય જાતને શ્રેષ્ઠ પ

ચલાવે છે અને તેને પ્રતિષ્ઠાએ પહોંચાડે છે, તે સૌથી વધારે પવિત્ર અને ઉમદા ગુણોનું સ્થાન સ્ત્રીજ છે. પુરાતન કાળથી અને તે પણ સભ્ય અથવા જંગલી-સધળા પ્રદેશોમાં તે પુરૂષના માનનું પાત્ર ગણાઈ છે અને તે પણ અવાસ્તવિકપણે તો નહિજ! તેનામાં કુદરત સૌથી વિશેષ પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે. તે ખરેખર કુદરતનું પ્રતિબિંબજ છે. તે એક અનુકરણ કરવા જેવો નમુનો, અને મનુષ્ય સમાજની વર્તણુંક નિર્માણ કરનારી છે. ગાય અને ધરતી માતાની માફક તે મનુષ્ય જાતની પોષણ કરતી છે. બાળકને જન્મ આપનારી એજ છે. બાળક જેને ધાવીને મોટો થાય છે તે પણ એજ છે. તે એજ છે કે જેની હાજરી અને સાન્ત્વન કરનારા મધુર શબ્દો દુઃખ અને પીડા દૂર કરે છે. તે એજ છે કે જે પુરૂષને માટે સ્વર્ગનાં દ્વાર ખોલી આપે છે. તેના એકલીનામાંજ પુરૂષનો પ્રેમ સમાયલો છે. રે! એટલુંજ નહિ પણ તે **જાતે પ્રેમનો અવતારજ છે.** તે પવિત્ર વિચાર (પ્રેમનો), તે અપૂર્વ-દુર્લભ-બક્ષીસ, તે સર્વોત્તમ ગુણ કે જે એકલોજ સ્વર્ગમાં જવાના પરવાનારૂપ મનાયો છે અને ભવિષ્યમાં હમેશાં મનાશે તે પણ જાતેજ છે. હા! નિઃશંક સ્ત્રી વિના આ દુનિઆ, 'પ્રેમ' એ પવિત્ર વિચારશૂન્ય હોત! તેના વિના એ ગુણ કોણ જાણે કયાંએ ઢંકાએલો પડયો રહ્યો હોત! તે એકલીજ એ ગુણને વિકાસ પમાડે છે, પૂર્ણ બનાવે છે, તેથીજ તે **रत्ना** અને **काम्या** રમણીય અને ઇચ્છવા યોગ્ય કહેવાય છે. તેના વિના ગૃહસંસાર અંધારો ખીન્ન અને સુનો સુનો ભાસે છે; અને તેથીજ તેને **ज्योति** અને **चन्द्राना** નામથી સંબોધવામાં આવે છે, એટલે કે તે ગૃહસંસારનો પ્રકાશ અને જીવન છે. તે હમેશાં માન્ય કરવા લાયક અને કદી પણ નહિ ધુતકારવા અને નહિ ફેંકી દેવા લાયક છે, તેથીજ તેને **हव्या** અને **अघ्न्या**·એટલે પૂજ્ય અને માન્ય કરવા લાયક કહેવામાં આવે છે, પવિત્ર હોમાગ્નિ કે જે એક વખત સળગાવ્યા પછી કદી પણ હોલવી શકાતો નથી, તેમજ તજી શકાતો નથી તેની માફક સ્ત્રી પણ પૂજ્ય અને ગ્રહણ કરવા લાયક, મતલબ કે અનાજ્ય અગર તલાક નહિ આપવા લાયક

પ્રિય વાચનાર ! તું સ્ત્રી હો પુરૂષ હો સ્ત્રીના સમાન હ ! અને પ્રતિજ્ઞાનો પક્ષપાતી હો કે વિરોધી હો જે હો તે હો પરંતુ ઉપલા શબ્દોમાં સ્ત્રીના 'મધ્યની લેશ પણ અતિશયોક્તિ છે એમ કહેવાની તારી તાકાત' નથી વેદોમાં એવા અત્યુક્તિ કરનારા શબ્દોનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યોજ નથી પુરૂષની દુરાગ્રહી આંખે સ્ત્રી જાતિના આ ગુણો કદાચ નહિ પણ દેખાય પરંતુ પરમાત્માની વાણી—વેદવાણી તો તેને આ માનની ઉચ્ચ પદવી આપે છે પત્નીઓ પતિ વિનાના ઘરને "તળીયા" અને 'ડેરા" કહીને ધિક્કારી નાખે છે તે ઘણાએ સાંભળ્યું હશે શું તમે પોતેજ તમારી જીંદગીમાં કદિ નથી અનુભવ્યું કે ગૃહિણી કદાચ પ્રસંગોપાત બહાર ગઈ હોય છે તો ઘર આનંદ રહિત—સુનું સુનું ભાસે છે ! સત્ય છે કે આ લક્ષ્મી અને સરસ્વતી—દ્રવ્ય અને વિદ્યાની દેવીથીજ ઘર આનંદી અને સમૃદ્ધિવાન બને છે દરેક નામ સાથે **દેવી'** શબ્દોનું જોડાણજ તે ગુણ છે—તેનું સમાગમા કયું સ્થાન છે—તે પ્રતિપાદન કરે છે એટલાજ માટે તેને **વામા** અને અર્ધાંગના કહેવામાં આવે છે

નીચે હું સ્ત્રીના ગુણો અને ફરજોનું વર્ણન આપતા યજુર્વેદના કેટલાક ચુંટી કાઢેલા મંત્રો ટાંકી દેખાડુંછું આશા રાખવામાં આવે છે કે તે ઘણાજ ઉત્સાહથી વંચાશે, કારણ કે ગૃહવ્યવહારમાં સ્ત્રીનું કયું સ્થાન છે અને હોવું જોઈએ તેનો યથાર્થ ચિતાર તે મંત્રો આપે છે એમ છતાં તેમ કરતે પહેલાં હું પરણેલા તેમજ હવે પછી પરણનારા એવા મારા વાચકોની ચોરીની આસપાસ ફેરા ફરતી વેળા તેમને બોલવા પડતા મંત્રો યાદ કરીને તેમનો સાર સમજવા સ્મરણ કરાવવા ઈચ્છુંછું પ્રિય વાચક ! સ્ત્રીની પ્રતિજ્ઞાનું નિમ્ન લિખિત શબ્દોમાં ગાન કરવાનું વચન આપવા તેમાં તને ફરમાવવામાં આવ્યું છે —

(૧) ओं सरस्वति प्रेदमव सुभगे वाजानीवति ।
यान्त्वा विश्वस्य भूतस्य प्रजामासस्याग्रत ॥

यस्या भूतऽमम भवद्यस्या विश्वमिदं जगत्।
तामद्य गाथा गास्यामि या स्त्रीणायुत्तम यशः॥

'હે ! નિદ્યાદેવી ! સમૃદ્ધિ અને બળ આપવાવાળી ! જેણે તારૂ પાણી ગ્રહણ કર્યું છે તેનુ તુ રક્ષણ કર આ વિશ્વનુ પ્રથમ મૂળ છે તારાથીજ મનુષ્ય જાતની ઉત્પત્તિ છે આખી સૃષ્ટિ તમારામાજ સમાએલી છે હુ તારા ઉત્તમ ગુણોની કીર્તિનુ હમેશા ગાન કરીશ"

(२) कन्या उतत्वया वय धारा उदन्य इवाति गाहे महि द्विपः।

'હે તેજસ્વી કન્યા ! તારી મહાયથી હુ જેમ પાણીનો ઝરો પોતાની આગળ ગયો મેલ ધમડી જાય છે તેમ શત્રુઓને હુ મારી આગળ ધસડી લઈ જાઉં '

(३) अह निष्यामिमयि रुपमस्या वेददित् पश्यन् मनसा कुलायनस्ते ममद्मि मनसोद्मुच्ये स्वय श्रथ्नानो वरुरणय पाशान्।

"હુ મારા કુટુબનુ કલ્યાણ ઇચ્છતો હોવાથીજ તારા આનદી ચહેરાની પ્રાપ્તિ અને તેમા આનદ પામતા હિન્દુ હુ તુ સાગ્ગણી કાર્યો કરુ હુ કદી પણ મારા મનમા કોઈ ખરાબ વિચાર અગર યુક્તિ આવવા દઈશ નહિ, નહિ કે હુ તારાથી વેગળો રહીને એકલોજ કઈ ચીજનો ઉપયોગ કરીશ આ પ્રકારે તારી સાથે મળીને રહીને અસુરના બધનોને છિન્નભિન્ન કરી નાખીશ—"

(४) ओ अमोऽहमस्मि सात्व सात्वमसि, अमेऽहम सायूम्रहमस्मि ऋत्त्वत्व द्यौ रह पृथिवी त्व ताविय विवाहा वैह सहरेता दधा वैह प्रजाय प्रजा प्रजनया वहै पुत्रान विन्दावहै वहन् ते सन्तु जरदष्टयः सम्प्रयो रोचिष्णू सुमणस्य मानो पश्येम शरदः शतम्।

'વાસ્તવિક રીતે ગઢરૂપી યજ્ઞમા હુ પ્રાણ રૂપ છુ જ્યારે તું વાણીરૂપ (પ્રાણ અને વાણી એ મળીને યત પુરો થાય છે એટલે કે તુ વાણીની

જગ્યા સાચવે છે, જ્યારે હું પ્રાણની જગ્યા સાચવું છું. હુ સામવેદ રૂપ છું જ્યારે તું ઋગ્વેદ સમાન છે હું જ્યારે શ્લોક રૂપ છું, (કે જે પ્રકાશના કિરણો અને વરસાદ મોકલે છે) જ્યારે તું પૃથિવી રૂપ છે કે જે તેને ગ્રહણ કરે છે. સારાંશ કે હું બીજ વાવનાર અને તું તે કે જેમાં બીજ પોતાનું મૂળ પેસાડે છે અને પુષ્ટીને પામે છે. આપણો ઉભયનો સંબંધ થાય અને પરસ્પરના ગુણો ગ્રહણ કરીએ, પ્રજોત્પત્તિ કરીએ, અને વૃદ્ધાવસ્થા સુધી જીવે એવા પુત્રોને જન્મ આપીએ. આ પ્રમાણે એકમેક સંતુષ્ટ કરીને અને એકમેકથી સંતુષ્ટ રહીને, દૃઢ મગજવાળા, આંખ અને કાન સલામત એવા સો વર્ષ સુધી જીવી શકીએ."

(૧) पत्नि त्वमसि धर्मस्याहं गृहपति तव यमेममस्तु यो व्यामहं चादाद् बृहस्पतिः ।

"પવિત્ર કાયદા પ્રમાણે તું મારી પત્ની અને હું તારો પતિ છું. તું મારી આરાધનાનું પાત્ર છું. આ સૃષ્ટિના સરજનહાર તરફથી તું મને બક્ષીસમાં મળેલી છે. તારા પતિ તરીકે મારી સાથે તું સો વરસ જીવ અને છોકરાંને જન્મ આપ."

હવે હું સ્ત્રીના ગુણો અને ફરજને વર્ણવે છે એવા મન્ત્રો આપુંછું. આ મન્ત્રોનો દેવતા એકલી પત્ની છે કે પતિ પત્ની બેઉ છે એ શોધી કહાડવું ઘણું અગત્યનું છે. થોડાક મંત્રોને તેમના દેવતા તરીકે અગ્નિ છે, પણ ત્યાં સ્ત્રીને અગ્નિની સંજ્ઞાથી જણાવે છે, અને આ સૃષ્ટિમાં અગ્નિ જેટલો ઉપયોગી છે તેટલીજ મનુષ્ય વ્યવહારને પવિત્ર અને ઉપયોગી તે (સ્ત્રી) છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે. સતપથ બ્રાહ્મણમાં માનસિક સંબંધને **वाजपेय यज्ञ**ના નામથી વર્ણવ્યો છે.

(१) शर्मचस्थो वर्मचस्थोऽछिद्रे बहुल उभे व्यचस्वती संवसाथाभृनमग्निं पुरीष्यम् । यजु० अध्य० ११ मं० १३ ।

'હે પરિણિત યુગલ' તમે એકમેકની શાંતિ છો તમે પરસ્પર રક્ષણ કરનારી ગાલ છો બગાડ રહિત બ્હોળી સમૃદ્ધિવાળુ આ ઘર તેમા રહો અને તંદુરસ્તી અને દ્રવ્ય આપનારા હોમાગ્નિનો તેમા અભિષેક કરો !"

(૨) लोक पृणच्छिद्र पृणस्य अथोसीद ध्रुवात्व इन्द्राग्नि त्वा बृहस्पति रस्मिन या नावसीपदन ।

'હે પ્રતાપી નવોઢા (કન્યા)! કુટુબને સુધાર અને શુદ્ધ કર, તેની ખામીઓ દૂર કર અને પછી આ ઘરમા તારી સત્તા જમાવ વેદોનો અને સૃષ્ટિનો સ્વામી પરણેલા યુગલને ઇદ્ર અને અગ્નિની માફક (ગૃહરાજ્ય પર) અભિષેક કરો !"

આ મંત્રોમા પતિ પત્નીને એકમેકની શાંતિ અને રક્ષણ કરનારૂ બખ્તર કહેવામા આવ્યા છે ખરી રીતે પતિ પત્ની બન્ને સાથેજ ચઢે અને પડે છે, અને દરેક જણ બીજાની વર્તણુક નિર્માણ કરવામા મદદ કરે છે પરતુ બીજા મત્રમા બતાવ્યા પ્રમાણે અગ્રસ્થાન સ્ત્રીનુ છે, કારણ કે સ્ત્રીની યોગ્યતા આખા કુટુબની અને પરિણામે આખા રાષ્ટ્રની લાયકાત નિશ્ચિત કરે છે'

(૩) समितऽसकल्पे था सप्रयौ शेचिष्णु सुमनस्यमान्सौ इषं भूर्जय मिसवसापौ । यजु० अध्य० १२ म० ५७

"અન્યોન્ય ચહાતા અને એકમેકને આહ્લાદ આપતા તંદુરસ્તી અને સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરતા, આનદમા રહી એકમેકની સલાહપર આધાર ગણો"

(૪) मातेव पुत्र पृथिवी पुरीष्यमग्नि स्वेयोनावभारुखाता विश्वैः देवैर्ऋतुभिः सविदानैः प्रजापति विश्वकर्म्मा विमुञ्चतु ।

यजु० अध्य० १२ म० ६७

'મનુષ્યનો ઈશ્વર અને સરજનહાર હમેશા તેને દુ ખમાથી મુક્ત કરો તેને ... જે મધળી વનસ્પતિના બીજને કણગો ફુટીને ઉગી નીકળે ત્યા સુધી

પોતાના ખોળામાં રાખનાર પૃથ્વી માતાની માફક પુત્રરૂપી બીજને વૃદ્ધિ પામવા માટે પોતાના ઉદરમાં નાખે છે

જેવી રીતે ધરતી માતાના પેટમાં અને ખોળામાં વનસ્પતિ અન્ય પુત્રી પામે છે તેવી જ રીતે મનુષ્ય જાત સ્ત્રીના ખોળામાં ઉછરે છે, આ તેથી સ્ત્રીને પૃથ્વી સાથે સરખાવવામાં આવી છે

(५) विमुच्यध्वमन्या देवया नागन्मतमसस्पारमस्य ज्योजिरयाम ।

यजु० १२ म० ७३

'હે મનુષ્યો ગાય તેમજ સ્ત્રીઓની સેવા કર કારણ કે તે સ્વર્ગીય શક્તિ (**દેવમાતા**) નું મૂળ છે અને તે દ્વારા આ જાતિ આ રોગોથી મુક્ત થાઓ આ લોકમાં પ્રસરેલા મૃત્યુ અને અધર્મની બહાર નીકળો અને અખંડ પ્રકાશ અને જીવન પ્રાપ્ત કરો'

અહિં **અઘ્ન્યા**ને ભાગ લઈ જનારી કહેવામાં આવી છે ખરેખર, પત્ની પોતાના પતિનું રોગ અને અધઃપાતથી અનેક પ્રકારે રક્ષણ કરે છે જેમ ગાય આપણને દૂધ અને માખણ આપીને આપણું રક્ષણ કરે છે, તેમ સ્ત્રી પણ આપણને-કે જે પુનર્જન્મોત્પત્તિ કરે છે-જન્મ આપીને આપણું રક્ષણ કરે છે ગાય વિના યજ્ઞમાં ચાલી શકતું નથી એમ મનાય છે પરિણામે ગાય અને પૃથ્વીના બધા કારણો સ્ત્રીમાં હોય છે વેદો **અઘ્ન્યા** શબ્દ તેમજ **ગા** શબ્દ સ્ત્રીને છૂટથી લગાડે છે આ પ્રમાણે વેદવાણી તેમાં સરખામણી અને તેમના સામાન્ય ગુણોનું વર્ણન કરે છે

નાટય.

પ્રેમાનંદ.

૧૬૩—સુલોચના વિષે સખીઓનો સંવાદ.

માલતી—" ધાના ત્યાં પાના નહિ, અને પાના ત્યાં ધાના નહિ. " એ પણ મારૂં રડયું "સો મણુ તેલે ઇશ્વરને ત્યાં અંધારૂંતો" બિચારી મારી બાઇ વ્રત અપવાસ કરી કરી વાજ આવી જાય છે, અને કુલપતિને તો ભગવાનથીએ ભલે પ્રકારે પૂજેછે; તેમ "દેરાં તેટલા દેવ" કરવાને ચૂકતી નથી. તોય પણ આશા તો અંતરિયાળની અંતરિયાળજ લટકયા કરે છે; અને મારી પાડોશમાં પેલા જીવાનન ભટને ત્યાં 'શીતળા મા વગર આરાધે આવી અમી છાંટો નાખી જાય છે." (માલતીને ઉભી રહેલી જોઈ માધવી પાછળથી આવી તેની આંખો દબાવે છે અને માલતી તેના હાથ છોડાવતી કહે છે કે) છોડય છોડ્ય એ તો મેં ઓળખી. અલી છોડને મારી તો આંખો દુખે છે. એ તો તમે આવ્યાં તે જાણ્યાં. (એટલું કહ્યા છતાં જયારે નથી છોડતી ત્યારે તેના હાથપર નખ મારી જોર કરી છૂટી જઇ માધવીને જુએ છે.) અહો બેન તુંજ છે કે ? કંઈ કહી જવાયું હોય તો માઠું ના લગાડીશ; મેંકુ પેલી વાંદરી જેવી વલ્લિકા હશે. તે મોઈ મને રાત દહાડો પજાવ્યા કરેછે.

માધવી—ત્યારે તારી સાથે રમત ગમત કરવાને કોઈ કંઈ કરે તેણે વાંદરીના અલંકારથી અલંકૃત થવાને તૈયાર હોવું જોઈએ. ઠીકજ છે, પણ દેવીએ તને મોકલી છે કયાં ? અને તું રખડયા કયાં કરે છે ?

માલતી—અલી, ને તું પૂછનારી કોણ જે ? કંઇ આપી વીહરયાં હશો કે હુકમમાં લેવા મંડયાં છો ? મારી તો આંખો જમની . પેરે ઝાલી તે ઉઘડતીએ નથી.

માધવી—(મો મરડી) ઓહો ! એમા તે ક્યમ થઈ ગયુ તે આ ટલા ગધા ચડી જાઓ છો ? હવેથી તમારૂ નામ નહિ દઈએ ! (એમ કહી જવા માંડે છે અને પાછળથી વલ્લિકા આવી કહે છે કે,)

વલ્લિકા—માધવી ઊભી રહે ઊભી રહે, તને માન મમ (માધવી ઊભી રહેતી નથી તેને ગેડી જઈ પકડી ઊભી રાખી, અલી વાહરે ! તારો તો મિજાજ ગડુ બધો પગ્યો દેખુ ! ! ઊભાગ્યો ઊભાગ્યો કહીએ છીએ ને ઊભાય રહેવાતુ નથી કે ?

માધવી—(માલતી સામે વાંકી નજરે જોઇ) અમારે તે મિજાજ શા ઉપર ! ! કું કેની હોય તે શુ કામ છે તે ?

વલ્લિકા—(માલતીને જોઈ) અલી માલતી ! તુ શુ કરી આવી ? માટેએ બેહા બેહા ઘેડપણમા કેના 'ગોળા ગગડાવે છે,'' તે કઇ જાણ્યુ કે ?

માલતી—ના, અલી ના તે દહાડે દેવીને બોલાવી એમણે શુ કહ્યુ તેમાનુ માગ જાણવામા તો કઈએ આવ્યુ નથી મખી, તુ જાણતી હોય તો કહે જોઈએ ? ્, તો કુલપતિ પાસે ગઈ તી, ત્યા તો તેમણે 'પાટિયાજ વાળી દીધા ! !'

વલ્લિકા—એટલે શુ એમ કહ્યુ કે હવે યન નહિ કરાય ?

માલતી—ના ના છેક એવુ તો નહિ, પણ એના જેવુજ તેમણે મને કહ્યુ '' તું દેવીને જઇ કે' કે અધુના મખમુહૂર્ત જેવુ જોઇએ તેવુ નથી માટે મગલમુહૂર્ત આવતાજ યજારભ કરી દેવામા આવશે

વલ્લિકા—ત્યારે એ તો ''ના નહિ ને નાના મામસ્તો'' બહેન એ બિચારા શુ કરે ? કરમમા ન હોય તો ક્યાથી લાવી કાઢી આપે ? પણ અલી માલતી, તુ મહારાજા કને ગઇ'તી તેનુ ક્યમ થયુ, તે તો કે ?

માધવી—મહારાજ બિચારાને શુ છે ! તે તો સીધા સર છે તેમણે તો કહ્યુ મને અચિર કઈ રાજકાજ માટે મળવા આવનાર છે, તેમના આવી ગયા પછી વાતચિત કરી ્ ઉતાવળે આવુ છુ વળી વધારેમા મોં એમ પણ કહ્યુ કે તુ જઈ દેવીને માઠું ન લાગે તેમ કહેજે અને ્ મતરે આવી પહોચ્યુ છુ

વલ્લિકા—એની દેવીએ "સત્ત્વે હાથે પૂજેલી ગોર એજ ફળી" છે તો." વારૂ હવે ચાલો; દેવી આપણી વાટ જોઈ બેશી રહ્યાં હશે, માટે તેમને જઈ જલદી મળી સર્વ સમાચાર કહીએ. (જવા માંડેછે.)

માધવી—(તેને જતી અટકાવી) અલી વાહરે! અમારી વાતો પૂછી લીધી અને તું શું કરી આવી તે તો કંઈ કહેતું નથી! કહ્યા વગર તને જવા કોણ દેનાર છે તે?

માલતી—એ તો એમની હુંશિયારી દેખાડતાં હશે કે અમે કેવાં ડાહ્યાં છીએં કે બીજાંની વાતો જાણી લઈએ અને અમારી વાત કોઈનેય ન આપીએ?

વલ્લિકા—(માલતીને) ના રે સખી ના, એમ તે કંઈ હોય? હવેને મારે શું, વાર થશે તો ત્રણે જણુને ઠપકો ખાવો પડશે.

માધવી—એ વિચાર અને ડહાપણ બીજાંની વાત પૂછી લેતાં ક્યાં જતાં રહ્યાં હતાં?

માલતી—અલી, કે'ને કે'તી હોય નો? નકામી "આ બાર ખાય છે" એવી ચોરી કરે છે તે?

વલ્લિકા—છાની બાતમીમાં એ સમાચાર મળ્યા કે, માતાજીએ સચિવને બોલાવી અંગ દેશના રાજાને પુત્રી છે તેનું માગું કરવા જણાવ્યું છે. અને આર્યપુત્રના બીજા સર્વ વિચાર ઉતાવળે ફેરવી નાખવા સુચવ્યું છે. સચિવે પણ તે કાર્ય સત્વર પાર પાડવા માજીને વચન આપ્યું છે.

માલતી—ત્યારે તો એ વાત આ માધવીની વાતને મળતી આવેછે. મહારાજે એની સાથે કહાવ્યું છે કે હું સચિવને મળી ઉતાવળે દેવી પાસે આવું છું. તો તે સચિવને મળી એ સંબંધિ વાતચિત કરવાના હશે.

માધવી—હા સખી એમજ હશે. માટે હવે ઉતાવળે જઈ દેવીને આ સર્વ વાતથી જાણીતાં કરવાં જોઇએ.

વલ્લિકા—હા, હા, સખી એમજ કરવું જોઈએ.

માલતી—ચાલો ચાલો ત્યારે. (સર્વે જાયછે.)

સુલોચના—(ચિંતાગ્રસ્ત વેશે સુકેશી સહ) સખી સુકેશી ! પેલી ત્રણ જણીઓને મોકલી છે તેમાંની એકે જણી હજી સુધી પાછી આવી નહિ. એમને કેમ વાર લાગી હશે ? જાને તું જઈ મદનમંજરીને એમની તજવીજ કરવા મોકલ જોઈએ ?

સુકેશી—હા બેન ! એમ કરૂં છું. પરંતુ એમને ગયે કંઈ એટલી બધી વાર થઈ નથી કે તજવીજ, કરવા મોકલવાની જરૂર પડે.

સુલોચના—(સકોપ ત્યારે તો વાર એટલે વરસ બે વરસ વીતી જવાં જોઇએ ? હાંપણ કરવું રે'વા દઈ જા હું જેમ કહું છું તેમ જલદી કરય.

સુકેશી—વારૂ તેમ કરૂં છું. (જવા માંડે છે અને ત્રણે જણીઓને આવતી જોઈ.) લ્યો, આ ત્રણે જણી આવીઓ. એમાંની તો કીધી કાર્ય થઈ રહ્યા પછે ઊભી રહે તેવી છે કે બોલાવા મોકલવાની જરૂર પડે.

સુલોચના—લ્યો હવે તમારૂં બોલ્યું ખરૂં કરવાનુ રહેવા દઈ એમની વાતથી જાણીતાં થઈ જે કરવું ઘટે તે કરો. (માધવી માલતી ને વલ્લિકા પ્રવેશ કરી એક પછે એક જણી ધીમેથી દેવીને જાણેલા સમાચાર જણાવેછે.)

સુકેશી—સખી, ત્યારે તો હવે આ ચાલતો પ્રસંગ બંધ કરવો જોઇએ. કારણ હવે મહારાજાને આવવાનો સમય છે

સુલોચના—હા. એમજ કરવું જોઇએ (વિચાર કરી) પરંતુ સખી માલતી! તું સચિવને ત્યાં જઈ આર્યપુત્રને અને તેમને શી વાતચીત થઈ તેની કંઇ બાતમી કાઢી લાવે તો ઠીક. કેમ સુકેશી ખરૂં કની?

સુકેશી—હા, હા. એમ થાય તો વધારે સારૂં. જા માલતી, ઉતાવળે જા અને માધવી! તું જઇ દ્વાર પાસે ઊભી રહે, અને મહારાજ આવતા જોઈ જલદી જણાવી જા. અલી વલ્લિકા! તું આ બધું ઠીક ઠાક કરી રાખ (ત્રણ જણીઓ કહ્યા પ્રમાણે કરેછે.)

સુલોચના—(નિ શ્વાસ નાખી) સખી! શું આર્યપુત્ર મારૂં કહેલું કંઈ પણ ન સાંભળતા માજીના કહેવા પ્રમાણેજ કરશે? અરે પણ મારાથીએ તેમને માતાજીનું વચન ઉથાપવાનું શી રીતે કહી શકાય?

સુકેશી—અરે સખી! તું આવા મિથ્યા તર્ક વિતર્ક શા કાજે કરે છે? મહારાજા "દૂધ ને દોણી" બન્ને વાનાં રાખી બતાવે તેવા કુશળ છે તેમાં પણ તને તો તેઓ જરૂર પ્રસન્ન કરશે

માધવી—(ઉતાવળે દોડતી ચપટી વગાડી) દેવી! મહારાજ વસંત કની સાથે દ્વાર સુધી આવી પહોંચ્યા છે (દેવી સાવધ થઈ જાય છે અને રાજા તથા વસંતક પ્રવેશ કરેછે)

(તપત્યાખ્યાન)

૧૬૪—અદિતિ કુંડળ હરણ.

(ધન્ય છે, ધન્ય છે, આકાશવાણી! એમ બોલતી દિતિ પ્રવેશ કરે છે)

દિતિ—હા હા, હું એમજ કરીશ આજે કેટલે વર્ષે અને કેટલે દહાડે મહામહાનન કરી ત્યારે કાયા કષ્ટી નાખી ત્યારે પ્રાણનાથે પધારવાનું કહ્યું

છે મે મારા માયાવીસુતો કનેથી મને શૃંગાર મગાવ્યા છે પણ અદિતિ જેવા કુંડળની મારે ખામી છે (વિચાર કરી) તે એની મન જઈ લાવ માગી લાવુ (એમ કહી જાય છે)

(શૃંગાર સજી રહી દર્પણમા મુખ જોતી અદિતિ પ્રવેશ કરેછે)

અદિતિ–આજ મે જાણ્યુ છે કે દિતિના વ્રતાદિકથી પ્રસન્ન થઈ એને ત્યા નાથ પધારવાના છે એ સમયે કોઈ ન જાણે તેમ શૃંગારાદિ સજી તેમના આવતા પહેલાજ જો માર્ગમા દર્શન કરવા ઉભી રહુ તો મારે માન વાના થાય (એટલુ બોલી દર્પણમા કુંડળ જોઈ વિચાર કરે છે) આવા કુંડળ કોઇનેય અદ્યાપિ પ્રાપ્ત થયા નથી અને થવાના નથી એ શોભાવડે હુ બીજી મારી સપત્નીઓ કરતા સ્વામીને વધારે વહાલી થઈ પડુ છુ અને આજ પણ પ્રભુનું સહુ પહેલા મન હરણ કરી રાખીશ (એવે ત્યા દિતિ પ્રવેશ કરેછે)

દિતિ–(અદિતિને માનપૂર્વક નિહાળી) કેમ મોટી બેન ! શરીરે સુખી તો છોને ! પાશુપતેશ્વરના દર્શને જવાની તૈયારી કરી છો કે પુણ્યક્ષેત્રમા જવુ છે ? બેન આજ તો મારે ત્યા નાથ પધારવાના છે (એટલુ મોટી કુંડળ પહેરેલા જોઈ બોલતી અટકી જાય છે)

અદિતિ–(કંઈક કોપસહ) અહો એમા તે શુ ? મે પણ વ્રતાદિ કરી પ્રભુ પ્રસન્ન કર્યા તા

દિતિ–(સંકોચાયને મને) બેન ! તમારે પગલે પગલે ચાલી મે પણ તેમ કર્યું છે અને તમારી કને પ્રભુને પ્રસન્ન કરવા કંઈ લેવા આવીછુ તમે મારા સગા મોટા બેન અને અહીં પણ મોટા સપત્ની થાવ છો એટલે તમે મારી આશા પૂરશોજ

અદિતિ–તારે જે માગવુ હોય તે માગી લે અને ઉતાવળ કર કે મારા નિત્યનિયમમા અટકાવ આવે નહિ

દિતિ–(મહામહાયત્ને ઉચ્ચાર કરી) ત્યારે બેન ! આ તમારા કુંડળ મને આજનો દહાડો પહેરવા ન આપો ! (એટલુ કહી નીચુ જુએછે)

અદિતિ–ના એ તો હું કોઇનેય આપતી નથી અને આપનારેય નથી; તારે બીજું જે કંઈ જોઇએ તે માગી લે. -

દિતિ–(સક્રોપ) બીજાને શું મારે ચૂલામાં ઘાલવું છે ? વારૂ હું માગવા આવી છતાં જો તમે નથી આપતાં તો હવે એ સુખે વાપરજો. (એટલુ બોલી પોતાના આત્મપક્ષીય ભૌમાસુરનું સ્મરણ કરે છે અને તે એકાએક શસ્ત્રાસ્ત્ર સહ્ પ્રવેશ કરે છે.)

ભૌમાસુર–(દીર્ઘસ્વરે) અહો માતે ! શી આજ્ઞા છે. મારૂ સ્મરણ કેમ કર્યું ? શી ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ છે ? શું હું ઇંદ્ર લોકમાં જઇ ઇંદ્રને જીતું એમ તમારે કહેવું છે ? બોલો બોલો; આજ્ઞાનુવર્તન કરવા હું સર્વ પ્રકારે સજ્જ થએલો છું એમ જાણો.

દિતિ–(આશ્વાસનસહ) વત્સ ભૌમાસુર ! તારૂ કલ્યાણ થાવ. મારી ઇચ્છા એટલીજ છે કે આ અદિતિએ કાને ધારેલાં કુંડળ તું મને હમણા અપાવ્ય. એટલાજ માટે મેં તારૂં સ્મરણ કર્યું છે.

ભૌમાસુર–અહો, એમાં તે શું માગ્યુ ? (દીર્ઘ સ્વરે) અરે અદિતિ ! કુંડળ કાઢી આપ્ય. કાઢે છે કે નહિ ? કાઢ્યાં કે નહિ ? કેટલી વાર, કેટલી વાર ? કાઢય, કાઢય ? (એટલું કહ્યાં છતાં નથી કાઢતી તેથી કને જાય છે.)

અદિતિ–(સકંપ) જા જા, દુષ્ટ ! હમણા તારૂં આવી બન્યું સમજ. હું પણ કેવા વીરની માતા છું તે તારા જાણવામાં છે કે નહિ ? નહિ હોય તો હમણા જણાશે.

ભૌમાસુર–(સક્રોપ) કાઢય કાઢય; તારા વીરનાં વપુ દીન થયાં સમજ. કાઢે છે કે હું કાઢું ? (એમ કહી છેક કને જાય છે.)

અદિતિ–(દીન સ્વરે આમથી તેમ નાસતી) નહિ આપું નહિ આપુ. એ મારાં છે, એ મારાં છે. (સકંપ) અરે દુષ્ટ મને સ્પર્શ કેમ કરેછે ? અરે દિતિ ! આમ કરાવવું તને ઘટે નહિ ! હા સ્વામીનાથ ! મારૂ રક્ષણ કરો

25

રક્ષણ કરો. હા ભાગ દારૂણ મનુઓ ! (અંતરીક્ષેથીજ થતો ઉચ્ચાર આટકાની ભૌમાસુર કાન મચરડી નાખી કુંડળ કાઢી લે છે અને દિતિમદ ચાલ્યો જાય છે. તેમને જતાં જોઇ) હા પુત્રો ! આ મારાં કુંડળ લઈ જતા અસુરનો વધ કરો, વધ કરો. એવે ત્યા સ્વર્ગથી ઇંદ્રાદિક દારૂ અદિતિસનું શસ્ત્રાસ્ત્ર સહ પ્રવેશ કરેછે)

ઇંદ્ર—અહો જનની ! કુંડળ હરણ કરનાર કયો અસુર આ વજ્રને (ઉગામી) ધારણ કરવા ઇચ્છે છે ?

અદિતિ—(ગભરાયલે વેશે) ભૌમાસુર, ભૌમાસુર, ઓ લઈ જાય, ઓ લઈ જાય.

ઇંદ્ર—(દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખી) અહો જનની મારો ઉપાય નથી. વસુંધરાએ વિષ્ણુને પ્રસન્ન કરી એને વૈષ્ણવાસ્ત્ર અપાવ્યું છે તથાપિ હે સુરજનની! હુ તેની સાથે યુદ્ધ કરી કુંડળ પાછાં આણી આપુ છું. (એમ કહી બાકીના એકાદશમદ ઇંદ્ર યુદ્ધ કરવા જાય છે અને અદિતિ પણ એકાંત સ્થળમાં જઇ પતિસ્મરણ કરતી બેસે છે.)

(રોશ દર્શિકા સત્યભામાખ્યાન.)

નર્મદાશંકર.

૧૬૫—સખી વિનોદ.

(જાનકી નાહી વસ્ત્ર પહેરી છટે કેશે અગાસીમાં ઉભી છે.)

જાનકી—સૂર્યોદય કેવો શોભે છે ?

સખી—ભાગ્યોદય પણ એમજ શોભે છે ના ! સર્યકિરણ તારાં વદન

બીજી સખી—એ બે સગા બંધુ છે કે આસમાન ? સતાનંદે કહ્યું હતું ખરૂં પણ વિસરી ગઇ.

જાનકી—દશરથને ત્રણ સ્ત્રી; તેમાં કૌશલ્યાના રામ કૈકેયીના ભરત અને સુમિત્રાના લક્ષ્મણ તથા શત્રુઘ્ન.

સખી—પણ બા તમારી ને રામની દૃષ્ટિ મળી તે હું જાણું છું જો.

જાનકી-(લજ્જા સંકોચે) ક્યારે વળી ? આપણે ગયાં કે તે બે તરતજ ઊઠી ગયા તે તું કેમ ભુલી જાય છે ?

સખી-હતા ત્યાં લગીમાં રામે નીચેથી ઉંચે નથી જોયું પણ તમે તો વચમાં વચમાં તેની ભણી જોતાં હતાં; ને થોડેક ચાલી તેણે પણ પાછું ફરી જોયું હતું ને પછી એકજ ક્ષણે તમે બન્ને લજ્જા પામ્યાં હતાં, મેં કાલે તમારીજ ચર્ચા જોયા કીધી છે.

જાનકી-તને તો એવું એવું બોલી હસાવતાં આવડે છે.

સખી-પણ બા, વારૂ હસો છો તો ખરાં.

બીજી સખી-પણ જાનકી બા, અમે તો તમારૂં મન પામી ગયાં છઈએ જો.

જાનકી-ગમે તેમ ચોક પૂરોની; કોણ જાણે શું થયું છે કાલનું મને કે ક્ષણમાં બીહું છું, ક્ષણમાં હસું છું, ક્ષણમાં વહાલ ઉભરાય છે, ક્ષણમાં વિસ્મય પામું છું, ક્ષણમાં સ્વયંવર સાંભરી આવે છે ને ક્ષણમાં ઘૂમ થઇ જાઉંછું વિચારમાં કે મારે માટે વિધિએ શું નિર્મ્યું છે !

સખી-કાલનું તમને થાય છે તે ખરી વાત છે; જ્યારે જ્યારે તેની વાત સાંભળતાં ત્યારે ત્યારે તમને તેના ઉપર વહાલ આવતું, તો કાલે દૃષ્ટિ મળ્યા પછી અધિક વહાલ કેમ ન આવે ?

બીજી સખી-જાનકીબા હવે ગૌરી પૂજવા જવાને શણગાર કરો, મંડપ ભરાવાની તૈયારી થશે જો ?

સખી–આ, ગૌરીને મનાવજો કે રામ ધનુષ્ય તોડે ને તમને વરે; અમે તો દેવી પાસે એજ કરગરવાના છઈએ.

જાનકી–(લાજી હસી) તમે તો આજ મને તમારૂં રમકડું કર્યું છે એનો.

બીજી સખી–જાનકી આ, ઊઠો હવે; આ રથ આવ્યો.

(રામ જાનકી દર્શન.)

રણછોડભાઇ ઉદયરામ.

૧૬૬-નળદમયંતી વનગમન.

નળ–પ્રિયા, જાણે કોઈએ મને ભુરકી નાખ્યો હોયની એમ હું ભાન ભૂલ્યો હતો, તેથી કાંઈ સૂઝયું નહિ; અને છેવટે પરિણામ આ થયું.

દમયંતી–પ્રાણનાથ ! જે કાળે જે બનવાનું હોય તે કોઈનાથી અટકાવી શકાતું નથી, માટે આપ ખેદ કરશો નહિ.

નળ–ખેદ કર્યો થતો નથી. પ્રિયા ! હાથે કરીને ઉપાસન ઉલું કર્યું તેનો પશ્ચાત્તાપ કેમ ન થાય ? પુષ્કર દુષ્ટ વિચાર કરતો અટકે એટલા માટે, એને હરાવીને કોઈ આઘેના દેશમાં એનો વાસ કરાવવાની લાલચે, મારી પોતાનીજ લાજ ખોઈ બેઠો. બીજાને ફસાવા જનારો પોતેજ ફસાયછે.

દમયંતી–આર્યપુત્ર, આપ થોડા દિવસથી મને કહેતા હતા તે પ્રમાણે જરા જરા વારમાં આપના વિચાર બદલાઈ જતા, એવી મનની ભ્રમિત સ્થિતિમાં જે બની ગયું તે વિસારી દીધા વિના સિદ્ધિ નથી. હમણાં આપણી જે સ્થિતિ થઈ છે તેવી, અને તે કરતાં પણ વધારે દુઃખદાયક સ્થિતિમાં ઘણા લોકો દિવસ નિર્ગમન કરેછે, તો આપણે કેમ નહિ કરી શકિયે ?

નળ–દેવી, મારી પ્રાણપ્રિયા, મને મારૂં દુઃખ થતું નથી, પણ આવી સ્થિતિ જોઈને મારૂં હૃદય કંપેછે. તને થતું દુઃખ સંતાડી ર

તું પ્રયત્ન કરેછે, પણ સ્વભાવિક મૂકાઇ જનો નિશ્વાસ તારું ઉઘાડું પાડી દે છે. તારૂં કોમળ અંગ આટલી વારમાં કરમાઈ ગયુંછે. પુષ્પમાર્ગ ઉપર ચાલવાથી પણ ઘસારો પડે એવા કોમળ પગ, આવા ખડબચડા રસ્તામાં ચાલતાં, છેક તળવાઈ ગયા છે; તેમાં વળી, ડગલે ડગલે ઠેસો વાગેછે, અને અંખડાઈ પડેછે, એ મારાથી દેખી ખમાતું નથી.

દમયંતી–સેહેવાનુ આવતાં સહનશક્તિ એની મેળે આવેછે.

નળ–પ્રિયા, આજ ત્રણ દિવસ થયાં અન્ન કે પાણી તું પામી નથી. સીમમાં વાસો રહેનારા ભલા ખેડુતોની સ્ત્રિઓએ, પરમ દાક્ષેડે પોતાના પતિના ભાથામાંથી તને આપવા માંડયું પણ પુષ્કરના વાંકમાં તેઓ આવી જાય એટલા માટે તેં કાંઈ પણ લીધું નહિ. આ ઉજ્જડ વગડામાં ફળાદિ કાંઈ પણ જોવામાં આવતું નથી. મારી પ્રાણપ્રિયા, હું શું કરૂં ? અરે, જે હજારોનું પોષણ કરવાને શક્તિ ધરાવતો હતો, તે કુટિલ કાળના પલટાઈ જવાથી પોતાની પ્રાણપ્રિયાને ભૂખે તરશે ટળવળતી જોઇને લાચાર બની જઈ ટકટક જોયા કરે, એના જેવો નિર્ભાગી બીજો કોને કેહેવો ! (ખેદબતાવેછે.)

દમયંતી–આર્યપુત્ર, આપ અકળાશો નહિ. મારી ભૂખ મરી ગઈ છે એટલે મને બહુ લાગતું નથી. પોતેજ ભૂખ્યા તરસ્યા છો તેમાં વળી મારી ચિંતા કરીને આપ દુઃખમાં વધારો કરોછો. અરે, હું કેવી અભાગણી કે આપને સુખ દેવાનું સાધન થવાને બદલે દુઃખ દેવાનું સાધન થઈ પડીછું.

નળ–પ્રિયા જોઈ પેલી ટેકરી ?

દમયંતી–હા, મારા પિતાને ત્યાંથી આપ મને પ્રથમ પોતાની માયાની છાયા નીચે લઈ આવ્યા ત્યારે આપણે પેલી જગ્યાએ પડાવ નાંખ્યો હતો, અને સૂર્યોદય થતી વેળાનો આ પ્રદેશનો દેખાવ બતાવવાને આપ મને એ ટેકરી ઉપર લઈ ગયા હતા, તે એ.

નળ–પ્રિયા, એ સમયે આપણા સુખનો પૂર્ણ સૂર્યોદય હતો, અને આજે આ વેળા પણ છે. તે વેળાએ તારા સુખની વૃદ્ધિ કરવાને હું પૂરો

શક્તિમાન હતો, આ વેળાએ દુઃખની વૃદ્ધિ કરનાર થઈ પડયોછું અને શાથી તારૂં દુઃખ ઓછું થાય, તેના વિચારમાં નિમગ્ન થયોછું. પ્રિયા એ ટેકરીની સામેની સીધી વાટ જોઈ?

દમયંતી-હા, મારા પ્રાણાધાર, આપ એ વાટે મારી આગળ ચાલો તોજ એ સારી લાગે.

નળ-પ્રિયા, જે તારાથી વિખુટાં પડવાને કલ્પાંત કરતાં હતાં, એવાં તારાં બાળક, આ માર્ગે થઈને જ્યાં ગયાં છે, ત્યાં તું તેઓને મળે તો તેમને કેટલો બધો આનંદ થાય?

દમયંતી-મારા જીવનહાર, મારી સાથે આપને દેખે તોજ તેમને આનંદ થાય.

નળ-પિતા કરતાં માતાનો સહવાસ છોકરાંને વિશેષ હોય છે. માટે માતા વિના તેમને ચાલે નહિ.

દમયંતી-પ્રાણનાથ, આપના વચનથી ત્રાસ ઉપજવાનો પ્રથમ અનુભવ હમણાંજ થયો. મને વિખુટી પાડવાનો આપનો વિચાર મારૂં કાળજું તોડી નાંખે છે; અરે મારાથી તે સહન થઈ શકતો નથી.

નેપથ્યમાં-ત્રાહિ! ત્રાહિ! ખાધો, ખાધો ધાઓ, ધાઓ.

નળ-(સાંભળીને) અરે, કોણ આશ્રય માગેછે? મારી પાસે શસ્ત્ર અસ્ત્ર નથી તોપણ હું ક્ષત્રિય છું તો મારે વાહારે ધાવું જોઇયે.

દમયંતી-પ્રાણપતિ, હું આપની પડખે રહીશ, મારી પાંતીની દરી ચિન્તા કરશો માં. (નેપથ્યમાં જાયછે.)

કળી-(ગાભરો ગાભરો પ્રવેશ કરીને) ત્રાહિ! ત્રાહિ! ખાધો! ખાધો! ધાઓ! ધાઓ! અરે, આ કાળ સરખો વાઘ નળનું ભક્ષણ કરી જાય તો દમયંતી એકલી પડે (રંગભૂમિ આગળ થઈને પોકાર કરતો પસાર થાયછે, તેની પછવાડે ઘુઘવાટા કરતો વાઘ આવેછે તે રંગભૂમિ ઉપર થઇને

પસાર થાયછે તેવામાં પાછળથી રીંછ આવેછે તેનો અને નળનો ભેટો થઈ જતાં તેમની બાઝમબાઝ થાયછે. દમયંતી છળી જતી પણ પોતાના પતિને આશ્રય આપતાં ડરીને રીંછ જતું રહેછે.)

દમયંતી–આપને બહુ વાગ્યું ?

નળ-ના. પ્રિયા, તું મારી ચિંતા કરીશ નહિ; પણ જોયું ! પેલો આગળ જતો વાઘ આપણા જોવામાં આવ્યો તેના સપાટામાં આવી જાત તો શસ્ત્રવિના ઉગરવું મહાકઠિણ પડત, માટે હું તને વિનવીને કહું છું કે મારૂં કહ્યું માન, અને તું આ વિદર્ભ દેશને માર્ગે જા, કે સુખી

દમયંતી—આપ જે સંકટ ભોગવશો તેમાં ભાગ લેવાને -રહેલી છું. આ જંગલના પ્રાણિઓ ગમે તો મને ફાડી તોડ હું દરકાર કરતી નથી. મારૂં જે થવાનું હશે તે થશે, હું કદી જુદી પડનાર નથી. મારાથી આ જંગલનો ત્ર પણ વિખુટાં પડવાનાં આપનાં વચન સહન થતા નથી.

નળ.—પ્રિયપ્રિયા, બંને સાથે, જંગલના ભોગ થાય તેના કરતાં, બેમાંથી એક પણ બચે તો સંભાળ લઈ શકે. પ્રિયા, તારા વિના એક ક્ષણ શકતો નહિ તેની શી વલે થશે? તેના ઉપર જરા ભલી અને નરમ સ્વભાવની ઇન્દ્રસેના તારા વિના પ્રિયા મારૂં માન, અને તારા વાહાલાં બાળકનું ભ પણ વિચાર કર.

દમયંતી–જો એમજ આપની ઇચ્છા હોય જઈએ. મારા પિતા આપને અતિશય માન સાથે આપણે આપણાં બાળક ભેગાં સુખથી રહીશું.

નળ–મારી આવી વિષમ સ્થિતિમાં મને તારો સ્વયંવર થતાં હું કેવા ઠાઠમાઠથી ત્યાં ર એ તને નથી સાંભરતું ?

દમયંતી-પ્રાણનાથ, પ્રથમ અતિશય આતુરતાથી આપે મને વાટ જોવરાવી, પણ પધાર્યા પછી તો હર્ષઘેલી બનાવી દીધી હતી.

નળ-ત્યારે પ્રિયા, તું એમ કેમ કહે છે? અતિ મોટી મૂર્ખાઈ કરીને રાજ્યભ્રષ્ટ થએલો, માત્ર સર્વેના શોકમાં વધારો કરવાને હું શું મોં લઈને આવું?

દમયંતી-આપનો જ્યારે એમજ નિશ્ચય છે ત્યારે મારો પણ નિશ્ચય એમજ છે કે, જે પતિનું થવાનું હોય તેજ પ્રિયાનું થવું જોઇએ. મને મારા શરીરની, જીવની, કે કશાની દરકાર નથી. માત્ર આપ અને આપજ, જે મારા પ્રાણપતિ છો તેની દરકાર છે. આ જગતમાં સ્ત્રીને પોતાના ધણી કરતાં વિશેષ બીજું કશું નથી, માટે મારા પ્રાણાધાર, મને તજવાનો આપ વિચાર મા કરો. (રડે છે.)

નળ-બનવાનું જ્યમ હોય ત્યમ, મતિ સાધન તેવા થાય,

બીરૂ, તું ડર માં, હું મારો આત્મા તજું, પણ તને તજું નહિ, એ નિશ્ચય જાણ.

(નળદમયંતી નાટક.)

૧૯૭—પતિ પ્રત્યે પત્નીનું આશ્વાસન.

ભીખારીદાસ—(સ્વગત) અહો! ઈશ્વરની ગતિ કેવી ન્યારી! માથે દુઃખનાં ઝાડ ઉગ્યાં. એકેય પ્રકારની હવે બાકી રહી નહિ. બાપે બધી પૂંજી ગુમાવી નાખી; તેમાં વળી કરજ કર્યું ના હોત તો આજે મારી આવી દશા હોત નહિ. લેણદારોને સંતાપે, ઘરબાર વેચતાં પણ છૂટકો થયો નહિ, ત્યારે વતન તજવું પડયું, અને અમદાવાદ આવીને વસ્યો. "નસીબ બે ડગલાં આગળનું આગળ" એ કેહેવત હવે સાચી પડી. અહિં પણ માથાફોડ મેહેનત કરતાં છતાં ખાવાનું પૂરૂં થતું નથી. છોકરાં બિચારાં અર્ધાં ભૂખે મરેછે. અરે ભગવાન્! અમે તે એવડાં શાં પાપ કર્યાં હશે કે, આવી દશા-

પસાર થાયછે તેવામાં પાછળથી રીંછ આવેછે તેનો અને નળનો ભેરો થઈ જતાં તેમની બાઝમબાઝ થાયછે. દમયંતી છળી જતી પણ પોતાના પતિને આશ્રય આપતાં ડરીને રીંછ જતું રહેછે.)

દમયંતી-આપને બહુ વાગ્યું ?

નળ-ના. પ્રિયા, તું મારી ચિંતા કરીશ નહિ; પણ જોયું ? પેલો આગળ જતો વાઘ આપણા જોવામાં આવ્યો તેના સપાટામાં આવી જાત તો શસ્ત્રવિના ઉગરવું મહાકઠિણ પડત, માટે હું તને વિનવીને કહું છું કે મારૂં કહ્યું માન, અને તું આ વિદર્ભ દેશને માર્ગે જા, કે સુખી થાઉં.

દમયંતી--આપ જે સંકટ સોસશો તેમાં ભાગ લેવાને હું તૈયાર રહેલી છું. આ જંગલના પ્રાણિઓ ભમે તો મને ફાડી તોડી ખાશે તેની હું દરકાર કરતી નથી. મારૂં જે થવાનું હશે તે થશે, પણ આપનાથી હું કદી જુદી પડનાર નથી. મારાથી આ જંગલનો ત્રાસ સહન થશે. પણ વિખુટાં પડવાનાં આપનાં વચન સહન થતા નથી. (વિલાપ કરેછે.)

નળ.--પ્રિયપ્રિયા, બંને સાથે, જંગલના પશુનો અને દુઃખનો ભોગ થાય તેના કરતાં, એમાંથી એક પણ બચે તો નિરપરાધી બાળકની સંભાળ લઈ શકે. પ્રિયા, તારા વિના એક ક્ષણ પણ ઇન્દ્રસેન રહી શકતો નહિ તેની શી વલે થશે? તેના ઉપર જરા તો દયા કર? પેલી ભલી અને નરમ સ્વભાવની ઇન્દ્રસેના તારા વિના ટળવળી નહિ મરે ? પ્રિયા માર માન, અને તારા વહાલાં બાળકનું ભલું થાય એવો કાંઈ પણ વિચાર કર.

દમયંતી-જો એમજ આપની ઇચ્છા હોય તો આપણે બંને ત્યાં જઈએ. મારા પિતા આપને અતિશય માન સાથે પૂજ્ય તરીકે ગણશે, અને આપણે આપણાં બાળક ભેગાં સુખથી રહીશું.

નળ-મારી આવી વિષમ સ્થિતિમાં મને ત્યાં જવાનું મન કેમ થાય? તારો સ્વયંવર થતાં હું કેવા ઠાઠમાઠથી ત્યાં આવેલો ? મારી સમૃદ્ધિ કેવી, એ તને નથી સાંભરતું ?

દમયંતી–પ્રાણનાથ, પ્રથમ અતિશય આતુરતાથી આપે મને વાટ જોવરાવી, પણ પધાર્યા પછી તો હર્ષઘેલી બનાવી દીધી હતી.

નળ–ત્યારે પ્રિયા, તું એમ કેમ કહે છે? અતિ મોટી મૂર્ખાઈ કરીને રાજ્યભ્રષ્ટ થએલો, માત્ર સર્વેના શોકમાં વધારો કરવાને હું શું મોં લઈને આવું?

દમયંતી–આપનો જ્યારે એમજ નિશ્ચય છે ત્યારે મારો પણ નિશ્ચય એમજ છે કે, જે પતિનું થવાનું હોય તેજ પ્રિયાનું થવું જોઇએ. મને મારા શરીરની, જીવની, કે કશાની દરકાર નથી. માત્ર આપ અને આપજ, જે મારા પ્રાણપતિ છો તેની દરકાર છે. આ જગતમાં સ્ત્રીને પોતાના ધણી કરતાં વિશેષ બીજું કશું નથી, માટે મારા પ્રાણાધાર, મને તજવાનો આપ વિચાર મા કરો. (રડે છે.)

નળ–બનવાનું જયમ હોય ત્યમ, મતિ સાધન સૌ થાય,

બીરૂ, તું ડર માં, હું મારો આત્મા તજું, પણ તને તજું નહિ, એ નિશ્ચય જાણ.

(નળદમયંતી નાટક.)

૧૯૭—પતિ પ્રત્યે પત્નીનું આશ્વાસન.

ભીખારીદાસ—(સ્વગત) અહો! ઇશ્વરની ગતિ કેવી ન્યારી! માથે દુઃખનાં ઝાડ ઉગ્યાં. એકેય પ્રકારની હવે બાકી રહી નહિ. બાપે બધી પૂંછ ગુમાવી નાખી; તેમાં વળી કરજ કર્યું ના હોત તો આજે મારી આવી દશા હોત નહિ. લેણદારોને સંતાપે, ઘરબાર વેચતાં પણ છૂટકો થયો નહિ, ત્યારે વતન તજવું પડયું, અને અમદાવાદ આવીને વસ્યો "નસીબ બે ડગલાં આગળનું આગળ" એ કેહેવત હવે સાચી પડી. અહિં પણ 'માથાફોડ મેહેનત કરતાં છતાં બધાનું પૂરૂં થતું નથી. છોકરાં બિચારાં અર્ધાં ભૂખે મરેછે. અરે ભગવાન્! અમે તે એવડાં શાં પાપ કર્યાં હશે કે, આવી દશા

એ પહોંચ્યા! મને આવી ઉદ્યોગી સ્ત્રી મળી ના હોત તો મારા ઘણાજ માઠા હાલ થાત અરે! તે બિચારી એવી ખરી મેહેનત કરેછે! ગરે જ પીને ને ઘણી પા! સની નથી ગજા ઉપરાન્ત કેરાડુ દળી ખાંડીને એ ણ સડીનુ આખુ શરીર ટુટી ગયુ છે આહો! તેને એવી ચિન્તા! મારુ ઘર એનાથીજ નિભ્યુ જાયછે એની સમજણ વી મારી! મને ગેજ ગજ ની હિમત આપેછે! ખરે, એનામા આવી ધીરજ હોત નહિ તો, આખુ ઘર ખેદાન મેદાન થઈ જાત અરે ભગવાન! (નિશ્વાસ નાખે છે)

ગગાબાઇ –(વનજેથી જોઈને પ્રવેશ કરીને) મારા પ્રિય! તમે મારુ શેમ્થી ઘેર ઈ ગએલા જણાઓછો મારા સમ, તમે નિસાસો કેમ નાખ્યો? આવુ કહો

ભીખારીદાસ –કઈ નહિ

ગગાબાઈ-એમ કેમ ! આટલુ બધુ મો ઉતરી ગયુછે, ને આખો તો ઝળઝળિયાથી ભરાઈ ગઈ છે તમારા દુખમા બાગિયણ થાઉ નહિ ત્યારે બીજુ કોણ થાય? તમારા મન ની વાત મને કેહેવાને તમારે કચવાવુ નહિ

ભીખારીદાસ—ખરૂ કહેછે મારી વાહાલી! તારી સમજણથી તો આખુ ઘર ચાલેછે તુ મારી પેઠે જાણેછે કે, તારાથી કશી વાત કોઈ દિવસ છાની રાખતો નથી ઈશ્વરે મને દુખ દરિયામા રેડી દીધો છે ખરો, પણ તુજ રૂપી વાહાણનુ સાધન આપ્યુ છે, તેથી મને ઘણી ચિન્તા થતી નથી તુ એક રત્ન મારે હાથ ચડયુ છે અરે પ્રિયા! તારી અવસ્થા નીચી છે, પણ તારૂ મન ઊચુ છે તારુ શરીર મહા મેહેનત કરી તે કશીને કરિગ મરી નાખ્યુ છે પણ તારૂ મન ઘણુ મજબૂત છે મેઈ શાખણી કમે ચોટી હોત તો અરે ભગવાન! મારી શી વલે થાત! આ બધો પ્રતાપ ભણ્યાનો, તને ભણાવનારનુ કલ્યાણ થજો

ગંગાબાઈ—મારા વાહાલા! તમે ગુણગ્રાહક છો, તેથી આટલુ બધુ મને માન આપોછો આપણા પાડોશીઓના ઘરમા નિત્ય કંકાસ થાય છે,

તેનું કારણ ઘણી ઘણિઆણીની મૂર્ખાઇ વિના બીજું કાંઈ નથી તમે સુજ્ઞ છો તો નિભાવોછો, ચૂપ કાહાના તેમ તો હજ્જરે નીકળે પણ કહોની તમે કેમ ઉદાસ છો ?

ભીખારીદાસ—મારી પ્રિયા તને શોકાતુર કરવાને હું ઇચ્છતો નથી આજે વિચાર કરતા તારી અવસ્થા વિષે મારા મનમા ઘણું લાગ્યું સમા પાહાલાને તજીને મારી પાસે આવી રહેવાની જ્યારથી તને જરૂર પડી છે ત્યારથી તું જપીને બેઠી નથી નાનપણથી સસારના ખટરાગથી તું વેગઈ ગઈછે તારા સરખી યોગ્ય સ્ત્રી પ્રમાણે મારા ઘરમા તને કશું સુખ મળી શકતુ નથી, પણ ઊલટો દુખમા ભાગ લેવો પડેછે આજની સ્ત્રિયોને જોઉં છુ, અને તેમની સાથે તને સરખાવુ છુ તો મને આખ ધરતીનો ફેર જણાય પડે તે કાંઈ ઘણો વિદ્યાભ્યાસ કર્યો નથી, તોપણ તારામા સ્વાભાવિક ગુણજ રહેલા તે કેવા ખીલી નીકળ્યા છે! જયકુમારીને થોડુ થોડુ કરતા પણ તે કેટલુ બધુ શીખવ્યુ! તે કેવી કડકડાટ વાચેછે! અત્યારમાથી એના વિચાર કેવા સારા છે! ઇશ્વર કરશે તો એ છોકરી મારાં ઊજળે આ બધો તારો પ્રતાપ. મારી વાતથી તો તુ સારીપેઠે જાણીતી છે અરે! ચિંતાથી મારૂ શરીર જેવુ થઈ ગયુ! વળી બીજા આધિ વ્યાધિ તે તો જુદા

ગગાબાઈ તમે આવ્યો બધો બળાપો શુ કરવાને કરોછો? ઇશ્વિરે આપણને જેવી સ્થિતિમા મૂક્યા તેમા રહી સતોષ માનવો તમે મેહેનત કરવામા બાકી રાખી નથી, તેમ છતા જ્યારે આપણી માઠી અવસ્થા રહી ત્યારે શુ કરીએ? તમારા બાપનો વાંકો તમને લાગ્યો, નહિકર આજે આ પણે સારી સ્થિતિમા હોત તમારી મહા મેહેનતની કમાઇમાથી બે પૈસા એકઠા કરી નાખેલા તે દેવામા આપી દેવા પડયા ઘરમાં પણ તેમાજ ગયા જ્યારે તમારે મેહેનત કરવાની જરૂર નોહોતી ત્યારે શરીર પાશરૂ હતુ

ભીખારી૦—અને હમણા જ્યારે બે પૈસા સારૂ મેહેનત કરવાની જરૂર છે, ત્યારે મહા રોગે કરીને આખુ શરીર ઘેરાઈ ગયુ છે

ગગાબાઇ—વળી અધૂરામા પૂરૂ, નાકનો રોગ મહા ભૂંડો થઇ પડયો છે તેથી એક ઘડી પણ બાકરી તમને ધીનાય નહિ તમારાથી

મેહેનત થતી નથી, તેમાં તમે શું કરો ? તમે ઘણી ચિન્તા કરીને શરીર શું કરવાને ગાળી નાંખો છો. મને હવે સત્યું પડયું છે તેથી કશું લાગતું નથી, મારે મારી દશા વિના તમારે કરવી નહિ. તમારે તો હવે ઘરમાં રહીને નાના છોકરાંને તેમના ગજા પ્રમાણે થોડું થોડું શીખવવા માંડવું. ઘરનું કામ હું મારી મેળે કરીશ, તે વિષે તમારે જરા પણ મનમાં આણવું નહિ.

ભીખારી૦--તારે શું આખો જન્મારો વૈતરામાં કાહાડવો ?

ગગા૦-- આપણી સુખી અવસ્થા હતી ત્યારે મારે કંઈ કરવું પડતું નહિ તેથી વાંચવામાં અને ગમતમાં મારો કાળ જતો. હમણાં જ્યારે અવસ્થા બદલાઈ ત્યારે તેને અનુસરીને મારે વર્તવું જોઈએ. તમે રૂદ્રઆખ્યાન મને વાંચી સંભળાવતા હતા તેમાંથી જે શ્લોક અમજાતિને લાગુ પડતા હતા તે બધા મેં ગોખી રાખ્યા છે. તેમાંનો આ એક બરાબર લાગુ પડેછે.

> जानीयात् प्रेषणे भृत्यान्, बांधवान् व्यसनागमे ।
> मित्रंचापत्तिकालेषु, भार्यां च विभवक्षये. ॥

આ શ્લોકના અર્થનો દુહો પણ મને સાંભરેછે:—

> દુઃખ આપત્તી કાળમાં બાંધવ, મિત્ર જણાય;
> વૈભવનાશ થયે ત્રિયા, ચાકર જો પ્રેરાય.

વળી એવાજ અર્થનો બીજો શ્લોક આગ સાંભળવામાં આવ્યો છે:--

> जानीयान् संगरे भृत्यं, बांधवान् व्यसनागमे ।
> भार्यां क्षीणेषु वित्तेषु युद्धे शूरं धने शुचिम् ॥

ભાવાર્થ– સંકટમાં ચાકરનું ચાકરપણું જણાયછે; દુઃખ આવે ત્યારે ભાઈઓનું ભાઈપણું જણાયછે; પૈસો ઘટી પડયે સ્ત્રીની પરીક્ષા થાય છે; યુદ્ધમાં શૂરનું શૂરાપણું જણાયછે, અને ધનના વ્યવહારમાં માણસની ચોકખાઇ જણાયછે. સુખમાં તો અમે અમારી ગરજને લીધે તમારૂં મન સાચવીને

ચાલીએ, પણ કઠિણવેળામાં નિભાવ થાય એમ, સ્થિતિ પ્રમાણે વર્તિયે ત્યારે ખરો ધર્મ પાળ્યો કહેવાય.

ભીખારીદાસ--ધન્ય છે મારી પ્રિયા, તને ધન્ય છે. જો કે હું દુઃખદ અવસ્થામાં આવી પડયો છું, તોપણ તારે લીધે હું પોતાને સુખી સમજુંછું કેમકે, કહ્યું છે કેઃ--

यस्य पुत्रो वशी भूतो, भार्या छंदानुगामिनी ।
विभवे यश्च संतुष्टस्तस्य स्वर्गमिहैव हि. ॥

સમજ્યાં? એમાં કહેછે કે, પુત્ર હોય તે વશમાં રહે, અને સ્ત્રી ધણીની મરજી પ્રમાણે વર્ત્તે, અને જેટલો વૈભવ મળ્યો હોય તેટલામાં સંતોષ પામે એવા મનુષ્યને અહિંઆંજ સ્વર્ગ છે.

ગંગા૦—જેમ તમે સંતોષ માનો છો તેમ હું નિત્યસંતોષી રહુંછું, માટે મારી ચિન્તા કરવી નહિ.

ભીખારીદાસ--વારૂ ત્યારે. પણ આપણી જયકુમારી ઝબારને ત્યાં છાપેલા કાગળ વાળવા જાય છે. તે અહિં લઈ આવીને વાળતી હોય તો હું પણ એને વાળવા લાગું, અને એના એ ભાઈ પણ જોવાથી શીખે, તેથી ઉપજમાં કાંઈ પણ વધારો થાય; વળી એ છે તો ડાહી, પણ એની ઉમર થવા આવી તેથી ઘરમાં રહેતો સારૂં.

ગંગાબાઇ—ખરી વાત છે, પણ મારે ઝબારને ત્યાં જઈને કહેવું પડશે ત્યારે એ વાળવા આપશે.

ભીખારીદાસ—બહુ સારૂ; જયકુમારી પરવારી હોય તો લઈને જા

(ગંગાબાઇ જયકુમારીને તેડીને જાય છે.)

જયકુમારીવિજયનાટક.

દોલતરામ કૃપારામ.

૧૯૮—દંપતી પ્રેમની પ્રભુતા.

સુભદ્રા—અહો ! વસંત વિકાસ પામવા લાગ્યો !

(શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.)

આમ્રશ્રેણિ સુવાસવાસિત ધરે પુત્રીસમી મંજરી,
શોભા શ્યામ અશોકમાલ ધરતી જાણે સગર્ભા પરી,
ગાએ છે ગરબે મણી-ફલકમાં આ પદ્મિણી પદ્મિણી,
ચાલે ભૃંગ કુરંગ ખંજન યથા પીધી ઘણી વારૂણી.

(દીર્ઘિકામાં જળકુંડાળાં જોઈને) અરે, આ સમયે આ કુમારી દીર્ઘિકાને પણ વર માટે વલખાં !

(વસંતતિલકા વૃત્ત.)

આંબુદ્ધિનાયક સુધારક હાથ માગે,
અંભોજ-નાયક દિવાકર પાય લાગે.
આ દીર્ઘિકા વદન જોઈ સુરૂપવાળાં,
વાળે વિમૂઢ થઈ અંતરમાં કુંડાળાં.

મારાએ હૃદયમાં કુંડાળાં ને ઉંડાળાં વળેછે, પણ કારણ બીજું, અરેરે, પ્રાણજીવન ક્યારે આવશે ? તે અત્યારે ક્યાં હશે ? સુખી હશે કે દુઃખી ? તેમની સેવા કોણ કરતું હશે ? તેમને પ્રસન્ન કોણ રાખતું હશે ? પુછું પણ કોને ? અરેરે, આ દુઃખ વેઠયું કેમ જશે ? વસંતનો યોગ અને પતિનો વિયોગ ! હવે શું કરૂં ?

લાવ ત્યારે આ શીતળ જળમાં સ્નાન કરી જરા ટાંઢી પડું. અથવા તેથીએ ક્યાં ટાઢાં પડાવાનુ છે ? અરે મૂઢ વિધાતા, મારે તે એવો ધર્મપરાયણ પતિ ઘટે ?

(મનહર છંદ.)

જગપ્રતિપાલ વિષ્ણુતણી રાણી થવા લક્ષ્મી,
અમલ જલતણા કમળમાં મલપતી;
લયશાલિ રૂદ્રની પ્રિયા થવાને પારવતી,
ભૂત પ્રેત ભૈરવને ઘરમાં સંઘરતી;
રત્નાકરતણી વધૂ થવાને અલકનંદા,
શતમુખથી પુનિત પ્રેમ વરસાવતી;
ધર્મધુરંધર એક ધર્મપાળ-નારી થવા,
હું અભાગિણી સુગુણ એક ન વસાવતી.

અરે, આ સકલગુણના ભંડાર, સકલ સ્નેહના આગાર, મારા પ્રાણનાથને મારે માટેજ કષ્ટ! અથવા મારે લીધેજ આ રાજ્યમાં કલહ અને મહાન્ યુદ્ધ! આ કલેશમાં કેટલા ખપી જશે? કેટલા ઘર ભાગશે? અરેરે,

(સોરઠો.)

કુલનો કરવા નાશ, સકલ મદનને કેડીને,
કરવા ધર્મ હતાશ, ઉપની પાંચાળી નરી.
(નેપથ્યમાં) કુડનો કરવા નાશ, વિકલ મદનને કેડીને,
કરવા ધર્મપ્રકાશ, ઉપની પ્રેમાળી નરી.

સુભદ્રા—અરે, કોણ આ મારી સ્તુતિ કરે છે? (આમ તેમ જોઇને) કંઈ દેખાતું તો નથી. ત્યારે પડઘા તો નથી? એમજ, અહીં તે બીજું કોણ આવે? હવે હું શું કરૂં?

(વસંતતિલકા વૃત્ત.)

શું અસ્ત્ર લેઈ હૃદયે પ્રણયે વિંધાણું,
કે શત્રુના રૂધિરથી કરૂં શસ્ત્ર કાણું;
કે યોગિની થઈ સદૈવ મહેશ રાધું,
કે ક્ષુદ્ર ભોજ્ય દઈ ભૈરવ ભૂત સાધું?

ખરે, રમણુ આમ ભ્રમણ કરે અને હું સાથે પણ ન દોડું એ અનાર્યતાજ તો. સતીતો,

(વસંતતિલકા વૃત્ત.)

છાયા સમાન પતિને પડખે રહે છે,
કાયા સમાન પતિને બહુ સાચવે છે.
માયા સમાન પતિ પૂરૂષમાં રમે છે,
જાયા સતી પતિતણી રતિમાં રમે છે.
વળી, વામા કરે જપ અને તપ નાથ માટે,
દોડે ધરી અધર અંબર ધીર વાટે.
યુદ્ધે ચડે પતિતણા રાજકાજ નારી,
તે વર્ગમાં ગણતરી નહિ, હાય, મારી.

ત્યારે જન્મ ધરી મેં શું કર્યું ? કંઇ નહિ.

(દ્રુતવિલંબિત વૃત્ત.)

રમણુસાથ રમી સુખ ના લહ્યું,
સ્તવન ઇશ્વરનું પણ ના કર્યું,
નિયમ દાનથકી મન ના ઠર્યું,
અરર, જીવિત વંધ્ય બન્યું નર્યું.

(અકળાઈને આવેશમાં) ત્યારે શો ખપ આ દેહરૂપી ઉપાધિનો જેણે કંઈ સાર્થક તો નજ કર્યું પણ અનર્થ કર્યો? માટે બ્હેન દીર્ધિકા,

ગીતિ.

પતિના સ્નેહે બળતી, પતિ સ્નેહાર્ણવ સમી તુજ મહત્તા;
તેમાં વપુને અરપું,
(એટલુ બોલી જળમાં ભુસકો મારવાનું કરે છે કે નેપથ્યમાં)
"જો હત સ્ત્રીની શરીરપર સત્તા."

સુભદ્રા—(ચોંકીને) અરે, આ પાછુ કોણ બોલે છે?
મ્હારા શરીર પર મ્હારી સત્તા નહિ એવું કોણ કહે છે? કેમ નહિ વારૂ?

(ફરીને નેપથ્યમાં)—

ગીતિ.

"પતિને અર્પણ કીધું, તેપર સત્તા ધરે ન કુલનારી;
ત્રિવિધ તાપમાં બળતાં, સતી, છતાં પતિ, ન જાય ક્ષણ હારી.

સુભદ્રા—અહો, આતો મનેજ સંબોધે છે. મ્હારી દુષ્કૃતિનેજ અટકાવે છે, ત્યારે શું સ્ત્રી સર્વદા પરાધીન? એમજ તો.

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

રામાએ નિજબાલ્યમાં જનકની આજ્ઞા સદા માનવી,
પ્રૌઢત્વે વરનીજ "હા ઉપર હા" આંખો મિંચી પાડવી.
વૃદ્ધામાં નિજપુત્રની પણ જરી ના આયના લોપવી,
આ શાં શાસ્ત્ર કરી, કરી પશુસમી, અર્ધાંગના, માનવી!

અરેરે, સ્ત્રીનુ કશુંએ નહિ? કોઈએ નહિ?

(ઇંદ્ર વિજય છંદ.)

જે ધન પ્રાપ્ત થતું નિજ ભાગ્યતણા ઉદયે નહિ તે ધન તેનું,
જે સુત જન્મ ધરે નિજપેટ કશું ન કરે ક્ષણ તે સુત તેનુ.
જે વરના ઘરમાં નિજ નર જરૂર ભોગે વર તે સુખ તેનુ.
નિશ્ચય નાર ગુલામસમી—

(નેપથ્યમાં)— "નહિ જો હત પ્રેમનુ બંધન તેનુ"

સુભદ્રા—અરે, કોણ મ્હારા બોલમાં પુનઃ પુનઃ વાંધા નાંખે છે? શબ્દ તો પરિચિત જણાય છે, પણ ઓળખ પડતી નથી, લાવ જોઉં. (ચારે પાસ પરિક્રમણ કરતી જુવે છે.) અરે, આતો કોઇ જણાતુ નથી. ત્યારે શું આ મ્હારી ભ્રમણા હશે? આવેશમાં બોલાતા શબ્દને કે

કૃત્યને અટકાવનારા અંતર્ગત ગ્રહોના અંતરાય કહાડે છે, તેમ તો નહિ હોય? એમ પણ તેમ લાગતી ત્યારે, ભગવાન્ સૂર્યનારાયણનું સ્મરણ કરી એકબુદ્ધિથી ચિત્તશુદ્ધિ કરી બેઠું (સૂર્ય સામી પ્રણામાંજલી કરી) ભગવાન્ સૂર્ય,

(શિખરિણી વૃત્ત)

અહોદેવ જાણો નિજ વિરહથી દુઃખ સઘળું,
વિયોગે બાળાનું તન મન સદા હોય નબળું,
સદા ધારી શક્તિ સકલ જન કલ્યાણ કરવા,
ધરો છો શું દેવી પતિવિરહિતા નારી મનના

માટે હે જગતપિતા માગીએ,

(વસંતતિલકા વૃત્ત.)

જો બાળ કાળકૃતિ આપ અપેક્ષિત જાણો,
ભદ્રા-નદી નિકટ ધર્મ-સમુદ્ર આણો
ક્ષિતા, અસૂપતિ, અસૂ હરન્તો કરારે,
રૂડું નથી પુનિત ધર્મવિના લગારે

(એટલામાં એક શૃંગાર સજી દાસી પ્રવેશ કરે છે.)

દાસી-(સારણા થઈને) બાઈ સાહેબ, બારણે કોઈ વિદ્વાન બ્રાહ્મણ આવ્યા છે અને આપને મળવાનો આગ્રહ કરે છે

સુભદ્રા-દાસી, મારે બ્રાહ્મણનું શું કામ છે? ભોજન આપી દક્ષિણા આપી વિદાય કર

દાસી-ભોજન તો ત્યાગનું એ આપ્યું દક્ષિણા સાજ હાથે લેતા નથી, અને તમનેજ મળવાનું કહે છે

સુભદ્રા-સખિ, નથી જાણતી કે,

(ગીતિ.)

વિરહે વિહ્વલ સ્ત્રીએ, વધાવી કરવી ઘરે વિજનતાને,
રામવિરહમાં સીતા, સાધુની દશમુખ તથાપિ તૃણ-માને

દાસી–એ તો ખરૂ, પણ ત્યારે તેજ સીતા હનુમાન સાથે કેમ બોલી? કાળા મોના મર્કટ કરતા દશ મોના રાજા ખોટા ?

સુભદ્રા–દાસી હજી તું સમજી નહિ હનુમાન તો રામચંદ્રજીનો દૂત હતો પતિનો સંદેશો લાવનારને કોણ ન ગણે ?

દાસી–પણ પુ.પ તો ખરોજ કે નહિ ?

સુભદ્રા–હતી, પણ તે તો ધર્મનો સંગી હતો, ને રાણુ તો અધર્મી હતો

દાસી–ત્યારે આ ભટજી ધર્મના સંગી નથી એમ કોણે કહ્યું ? મિથ્યાપવાદ મુકવામા દોષ છે

સુભદ્રા–(સહજ અકળાઈને) કોણ મિથ્યાપવાદ મુકે છે ?

દાસી–કોણ તે માન બાઈસાહેબ કોણ કેહે છે કે એ ભટજી ધર્મ સંગી નથી ?

સુભદ્રા ભલે તે ધર્મસંગી હોય, આપણે શુ કામ છે ? એ તોજ હનુમાનની પેઠે સંદેશો લાવ્યો છે

દાસી—અહો, તમારે તો ધર્મના સંગીનુએ કામ નથી કે? પણ શાથી નક્કી – એ ધર્મનો સંગી મહારાજ ધર્મપાળનો સંદેશો નહિ લાવ્યો હોય?

સુભદ્રા—(નહીડાઈને) ત્યારે કેહેતી કેમ નથી ? જાણતી નથી કે વા અર્ધાંગણી કેવળ પરાધીના છે? બોલાવ, સત્વર જાજે, સન્માન સાથે લાવજે, હું આ આસન ઉપર બેસુ છુ જા, વ્હેલી બોલાવી લાવ (આસન ઉપર બેસે છે)

દાસી—જેમ આજ્ઞા (જતા જતા) હું કેહેતી નથી કે આર્ય ધર્મપાળનો સંદેશો લાવ્યો છે

સુભદ્રા—પાછી આવ, પાછી આવ, તુ શુ કહેતી હતી ? (દાસી તો જાય છે) અરે, આતો ચાલી ગઈ પણ એ બીચારી પતિવ્રતા છે, તેથ પતિનો વિયોગ છે એ વિરહિણીના ધર્મ જાણે છે માટે એ ખોટુ હેત કરે અરે, આ ડાબુ અંગ કેમ ફરકે છે ? ખરે, વધામણીતો સારી

કરો ત્યારે આ છાતી ફાટી જતી હોય એમ કેમ ધડક ધડક થાય છે? અને પણ આ દેહનો ત્યાગ કરી ધર્મપાળ જેવા પતિને મળવાનું મન થતુ હશે મર્દથા,

(ગીતિ)

હૃદય નાથને મળવા ઉછળે ક્ષણ ક્ષણ અધીરુ હૃદયથી,
બુદ્ધિ ટેક ભય, લજ્જા પુનિત પ્રીતિને નથીજ પતિપથી

(વિદ્યાધરને કોઈ સામી આવે છે તેના હાથમા લાકડી છે, પાઘડીપ પોતીયુ બાંધ્યુ છે, એક ધોતીયાથી કેડ બાંધી છે, ખભે ઝોળીલોગે છે)

વિદ્યાધર—માઈ તમારો જયજયકાર થાઓ ધનપાળ શેઠના કુળ વધૂ તમેજ કે?

સુભદ્રા—મહારાજ, પધારો આ આસન ઉપર બિરાજો (શ્યામ મહેતા લાકડીની સહાયથી બેસે છે) વદમૂર્તિ, પિતાજી ધનપાળના કુશળક્ષેમ મજા અને સ્વસ્થ છે?

વિદ્યાધર—બાઈસાહેબ હું તો પરદેશથી આવ્યો છુ, તે બીજુ તો નથી જાણતો પણ વાટમા એટલુ સાંભળ્યુ કે ધનપાળ શેઠનુ ધન જેટલુ આવ્યુ હતુ તેનુ "બારિયાનુ બારે બારે" ગયુ એનામા તેમના ગોરિયા, હવે તો તેમના પિંડ સગે જો નથી ને સગે નથી

સુભદ્રા—(કંઈ લજ્જાથી) મહારાજ, હું તો એમના ઘરની ખબર પુછુ છુ ધનની વાતે ના પૂછતા છે?

વિદ્યાધર—પહેલી મારી ખબર તો પુછો, અભ્યાગતની સેવા એ કુલવતીનો પરમધર્મ છે

સુભદ્રા—અરે, ભૂદેવ માફ હોય છ તે ક્ષમા કરો, કહો, શરીરે સાજા છો?

વિદ્યાધર—સાજા ન હોઈએ તો આવીએ શુ કરવા?

સુભદ્રા—વાહ વિદ્યાપતિ, આપનુ કંઈ ઇચ્છિત હોય તે કહો અને પછી મારા પ્રાણેશ્વર હૃદયચંદના વૃત્તાન્ત કહો

વિદ્યાધર—આર્ય, વિદ્યાને ઇચ્છિત લક્ષ્મી, અને લક્ષ્મીને તો દીકરી ગણી શેઠે દીધી શહને. પ્રાણેશ્વર તો પવન-તેતો અત્ર ત્રિવિધિ વાય છે, અને હું ચંદ્રલોકમાંથી આવ્યો નથી.

દાસી—(જરા ન્હીડાઇને) કેહેતા હો તો કહી દોને, શું કરવા આગ પપળાવો છો? નથી જોતા કે બાઇસાહેબના જીવનનો આધાર તમારા સંદેશા ઉપર રહ્યો છે? ટીખળ તે કેટલું?

વિદ્યાધર—તું મને કોણ હુકમ કરનારી? જા નથી કેહેતા. (ઉઠવાનુ કરે છે.)

સુભદ્રા—મહાજન, આપ એના બોલ ઉપર રીસાશો નહિ, માટે બેસો જરા, શ્રમ ઉતારો, અને આ વિરહિત અબળાની અવસ્થા જુવો; કેવી થઇ ગઇ છે? (આંખમાં આંસુ લાવીને) ત્યારે કૃપા કરી પ્રાણનાથના સમાચાર કહો.

વિદ્યાધર—(મનમાં) હજી નામ દેતી નથી. (તાણીને) પણ કયા પ્રાણનાથ?

સુભદ્રા—(નીચું વદન કરી) સુભદ્રાને ધર્મપાળ વિના બીજો કોઇ પ્રાણનાથ હોય?

વિદ્યાધર—(મનમાં) હવે જરા વાત કરૂં. (તાણીને) ભગિની,-આર્ય ધર્મપાળ કુશળ વર્તે છે.

સુભદ્રા—(મનનો ખેદ કહાડતી હોય એમ શ્વાસ મુકી) તથાસ્તુ, પ્રભુ તમારૂં ભલું કરો. (દીન વદન કરી) પણ મહારાજ, તે હાલ ક્યાં છે તે કેહેશો?

વિદ્યાધર—હા, સાંભળો.

(ઇંદ્રવિજય છંદ)

કેસર ચંદન કંજ ગુલાબનીં ધાતુથી પંજર દિવ્ય મરેલું,
સત્ત્વ મયંકનુ અસ્તર છે મકરધ્વજ ને રતિથીજ ધરેલું,
તત્ર સુધામય કોમલ કુસુ મૃણાલવિશે, અલિ, ધર્મ વિરાજે,
નાથ પુરી નિજ અંતરમાં, સુજને પુછતાં લલના કયમ આજે!

અહો શું સ્ત્રીઓનાં ચરિત્ર!

સુભદ્રા—(સલજ્જ) મહારાજ, મારા હૃદયમાં તો પ્રાણેશ્વર સદૈવ વિરાજે છે. તેમ ન હોય તો અત્યાર પહેલાં સુભદ્રા ક્યારનીએ હતી નહતી થઇ હોત; પણ દૃષ્ટિગોચર કરવા ઉત્કંઠિત છું.

વિદ્યાધર—હૃદયમાંથી કહાડો બારણે, એટલે આંખ આગળ આવશે.

સુભદ્રા—(દીનવદન કરી) સખિ, મારીવતી આ મહાજનને તું વિનવ કે પ્રાણપતિના સર્વ વૃત્તાંત નિવેદન કરે.

દાસી—મહારાજ, આ અમારા સુભદ્રાબાને મહારાજ ધર્મપાળ વિના જરાએ ગમતું નથી. નથી ખાતાં, નથી પીતાં, નથી ઉઘતાં, નથી સુતાં, નથી બેસતાં, નથી ફરતાં; શ્વાસોચ્છ્વાસ આર્ય ધર્મપાળની માળા. શું કહેવાશે છે ? એ તો પતિવિના જરાએ રહી શકતાં નથી.

વિદ્યાધર—(મનમાં) થાય છે, શો રઝવાટ છે ? ધર્મપાળ ખુશી છે તે તો એ જાણે છે, તો એ ઘડી ટીખળમાં " વાતમાં વરૂપ. " (તાણીને) સાંભળો ત્યારે.

(ઇંદ્રવિજય છંદ)

અંગ-તુરંગ વિશે ઘટ નાજુક વજ્રકપાટથી બંદ કર્યો છે,
કોમળ કૃણુ તંતુની સાંકળથી કરપાદ વિશે પકડ્યો છે.
વીર સુધીર અધીર બન્યો બલવાન છતાં બલ વિહ્વલ જેનું,
નાચત ખેલત મહાલત એ, 'નહિ જો હત પ્રેમનું બંધન તેનું.'

સુભદ્રા—(આશ્ચર્ય પામીને મનમાં) અરે, મને આત્મહત્યાના દોષમાંથી ઉગારી લેનાર શું આજ કોઇ દયાળુ મહાત્મા હશે ? પદ તો એજ આવ્યું. ઠીક. ત્યારે ખાત્રી કરૂં, (તાણીને) આપ કોણ છો અને ક્યાંથી આવ્યા છો?

વિદ્યાધર—હું કોણ છું તે હજી હું યથાર્થ જાણતો નથી, પણ આદિમાંથી આવ્યો ને અનાદિમાં જાઉંછું.

સુભદ્રા—મહારાજ, એ વેદાંત તો અમારે શા કામનું ? અમે તો આ સંસારનાં માખ, હજી તો લ્હાવ ખાઉં લેવાના છે.

વિદ્યાધર-બરાબર તો.

સુભદ્રા-ત્યારે યથાર્થ કહો કે આપ કોણ છો ?

દાસી-વિદ્યાધર (સુભદ્રા આશ્ચર્યથી જોઇ રહેછે.)

વિદ્યાધર—"વિદ્યાધર," "વિદ્યાધર" કોને કહે છે ? ચાલ ઉતાર શૃંગાર, નહિ તો બતાવ તારો પતિ.

દાસી-(ખૂબ ચીડાઇને) મારા પતિ તે તમે, વિદ્યાધર તે તમે, હવે કંઇ કહેવુ છે ? (સુભદ્રા ચકિત થઇ એક બીજા સામે જુવે છે.)

વિદ્યાધર—(ખડખડ હસીને) સ્ત્રીના પેટમાં વાત રહે ? તેમનાથી તો—

(ગીતિ.)

બન્ને સાથે—બાઇસાહેબ, સાથે લાગાં,

(રોળા વૃત્ત)

માયાવર્તીનો અમલ દશા અબળાની રાંની,
સેનાપતિનો નાદ દુષ્ટ મંડળનું પાણી,
ધર્મપાળનું કલંક ભાર પૃથ્વીનો ભારે,
ઉતર્યાં છે આ કાળ અમર ચડતાં અધિકારે.

સુભદ્રા—(ભાર કહાડતી હોય તેમ શ્વાસ મુકીને.) હા–શ, અંતે ધર્મનો જય થયો. પણ હવે પ્રાણનાથ ક્યારે આવશે? વિદ્યાધર, મારે શાં વધામણાં દેવાં તમને?

વિદ્યાધર—આ ફૂટેલ સ્ત્રીએ મારૂં વધામણું ઝુંટાવી લીધું, પણ હવે ધર્મપાળને પ્રત્યક્ષ લાવી વધામણું લેઇશ, ત્યારે એ શું કરશે?

દાસી—તમે બાઇસાહેબ પાસે વધામણી લેશો ત્યારે હું બાઇસાહેબ પાસેથી લેઇશ.

વિદ્યાધર—આવજે લેવા. પણ હું જાઉં, મહારાજ ધર્મપાળ આવતા હોય તો વેહેલા વેહેલા લેઇ આવું. (જાય છે અને જતાં જતાં) અહો, શો સ્ત્રીઓને પતિપ્રતિ મોહ! પુનિત દાંપત્યને અવર અવલંબનની અપેક્ષા નથી. જુવોને,

(માલિની વૃત્ત.)

અમર–વિજયકેરા ગુરુજની કીર્તિ–વાસે,
સકલ જગત મધ્યે પૂર્ણ અહ્‌લાદ ભાસે,
પણ રમણ–રતા આ નિસ્પૃહા કંથ ઝંખે,
પતિ વિરહ સતીને નિત્ય ને નિત્ય ડંખે.

મને તો એમજ જણાય છે કે પુનિત અને નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ પ્રમદાઓનોજ છે. કાંઈ—

(વસંતતિલકા વૃત્ત)

સેવે સદા જનકને દુહિતા સુભાવે,
પત્દોષ યુક્ત પતિને દયિતા નભાવે,
ઉચ્છેરતી શિશુજનો જનિતા સ્વભાવે,
ના સ્વાર્થ સૌખ્યનોં તમા પ્રમદા ધરાવે.

(જાયછે.)

સુભદ્રા—સખિ, હવે પ્રાણનાથ વેહેલા આવે તો બહુ સારૂં. આજ સુધી તો જેમ તેમ કરી ધૈર્ય રાખી રહીછું. પણ હવે નથી રહેવાતું. અને જ્યારથી આ તારા પતિએ પ્રાણનાથ આવવાની વાત કરી છે, ત્યારથી તો જીવ તલપાપડ થઇ રહ્યો છે.

દાસી—બાઇસાહેબ, આર્ય ધર્મપાળ ક્ષણે ક્ષણે આપની પાસે આવતા જાય છે; એમને પણ આપને મળવાની ઉત્કંઠા ઓછી નથી. મારા ઘરવાળા તો કહેતા હતા કે રણસંગ્રામમાં પણ તમને એક ક્ષણ વિસાર્યાં નથી, તો હવે એ થોડીવારમાંજ આવશે.

સુભદ્રા—ત્યારે તો પ્રાણનાથને વધાવી લેવાની તૈયારી કરવા, ચાલો, આપણે ઘરમાં જઇએ.

દાસી—(મનમાં) ધર્મપાળ આને આ વેશમાંજ જુવે એજ ઠીક. (તાણીને) બાઇસાહેબ, મહારાજ ધર્મપાળને તો જ્યાં આપ ત્યાં ઘર , અને આપનો આનંદ એજ વધાવો.

સુભદ્રા—(આંખમાં અશ્રુ લાવી) બહેન, તું ખરૂં કહે છે. મારાં તે એવાં શાં ભાગ્ય કે મને આ ભર્તાર મળ્યા ?

દાસી—બાઇસાહેબ, હીરો કુંદનમાં જડાયો છે. ધર્મપાળને સુભદ્રા અને સુભદ્રાને ધર્મપાળજ ઘટે છે.

સુભદ્રા—પણ બહેન, મારામાં તે એવા શા ગુણ છે ? મારો તો સ્વભાવ કે એમને સુખ આપવું ને એમને પ્રસન્ન કરવા, એમાં શું વધારે ?

દાસી—ને એમનો સ્વભાવ કે તમારૂં લાલન પોષણ કરવું.

સુભદ્રા—સખિ, તું મારો પક્ષ કરે છે, જેને, એ પ્રતાપીપક દુઃખો પરાજય કરે છે સાધુનું પોષણ કરે છે, અને જે એમનો મન કરે તેને સુખી કરે છે, , શું કરું ?

દાસી—એના પ્રતાપીને સહાય અને તેમનું તથા તેમના સગીનું ભ

સુભદ્રા—સ્ત્રી સ્ત્રીનું ઉપરાણું લે એ સ્વાભાવિક

દાસી—અને સતી પતિનું ઉપરાણું લે એ પણ સ્વાભાવિક

સુભદ્રા—પણ બહેન, આપણે કઇએ તૈયારી ના કરીએ, ત્યારે પ્રા ! નાથ અવિવેકી ધારશે-હો

દાસી—નહાલમાં વિવેક હોય નહિ, છતાં પણ તૈયારીમાં આપનું મન કારણ કરે

સુભદ્રા—સખિ, ખરે, એ સૂર્ય જેવા પ્રતાપી અને વિજયના પ્રભાવે સવિરોપ તેજોમય પ્રાણનાથ સામે મારાથી કેમ જોઈ શકાશે ? મને તો હર્ષ, શોક ને દૈન્યથી કાંઈ સૂઝ નથી પડવાની માટે સખિ, મારી પાસે ને પાસે-

(એટલામાં જય જય શબ્દ થાય છે)

સુભદ્રા—અરે પ્રાણનાથ આવ્યા સખિ, ચાલો સામા (ઉઠે અને ચાલતે ચાલતે) અરે, મારા પગ કંપે છે, મારી છાતી ભરાઈ આવે છે, આ આંખે તો તિમિર આવ્યા બહેન, મસ્તિષ્ક પણ ભમે છે હવે હું શું કરૂં ? (દાસીને ખભે રેમ દેઈ ઉભી રહે છે)

દાસી—બાઈસાહેબ આર્યધર્મપાળના આટલા ભગીરથ શ્રમનું ફળ આપ પોતેજ છો હવે આપની સમીપ રહેનાર આનનાર આગળ આમ હૈયા સૂના થવાય કે ? જુઓ એ તો આ આવે (ધર્મપાળ પ્રવેશ કરે છે)

ધર્મપાળ—(દૂરથી સુભદ્રાને જોઈને)

ગીતિ

ગ્રીષ્મ કાળને અંતે શુષ્ક મનેની ધરાસમી પ્યારી,
વિરહ-બાધાથી ત્રસ્તા, મૃગી, નયનમાં નીર છલ ધારી

મારે હવે છું મન્દર જઈ અને મળું (આગળ જાય છે)

સુભદ્રા—સખિ, આ તે શાણું કે સાચું ? પણ તું મારાથી જરા વેગળી ખસીશ નહિ, મને આશ્રય તો માત—

દાસી—(ધર્મપાળને છેક પાસે જોઈ) ધર્મનીજર છે. (ધર્મપાળ પાસે આવે છે એટલે દાસી જરા દૂર જાય છે, એટલે બન્ને જણ વળગી પડે છે. થોડી વાર એમ રહ્યા પછી ડુસકાં ભરતી સુભદ્રા પતિને ખભે અને માથે હાથ નાખે છે. અને એક ટશે ને ટશે જોઈ રહે છે.)

સુભદ્રા—પ્રા-ણ-ના-થ-આપ ખુશી છો ?

ધર્મપાળ—(સુભદ્રાની ગીલુક ઝાલી તેના સામે જોઈ) ધિમે,

(દ્રુતવિલંબિત વૃત્ત.)

ગહન રાન જતાં સરિતા ગળી,
અહિસટે ઉદગે કુશાગ્રાગલી,
અમૃત જીવન જીવનુ માંગમાં,
કુશળ ન હોઈ અશેતિ ઉમંગમાં.

(આગરશાહ નાટક.)

જ. ઉ. યાજ્ઞિક.

૧૬૯—કન્યા વિદાય.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.)

એવો શોક અરણ્યવાસી અમને થાયે ખગ સ્નેહથી,
તો શી વાત કરૂ ગૃહસ્થ જનની સંસારકેરી જુઠી;
માયા ને મમતા થકી હૃદયમાં કન્યા જતે સાસરે,
પીડાયે અતિમાત્ર એ નવિન આ પુત્રિવિયોગે ખરે.

બન્ને સખિઓ–અલી શકુંતલા, શણગાર તો તારો પૂરો થયો. હવે આ વસ્ત્ર પહેર.

(શકુંતલા ઉઠીને પેહેરેછે)

ગૌતમી–બેટા, આ તારા પિતા તારી કને ઉભા છે. એઓની આંખો આનંદના આંસુથી ભરાઈ આવી છે. એઓ તને ભેટવા ઇચ્છતા હોય એમ જણાય છે.

શકુંતલા–(લજ્જાઇને) પિતાજી પગે પડુંછું.

કાશ્યપ–બેટા,

(શ્લોક અથવા અનુષ્ટુપ

શર્મિષ્ટા છે યયાતિને ધણિને તે
થા અને પુરૂના જેવો પુત્ર સ

ગૌતમી–ભગવન્! આતો ખરેખરૂં .

કાશ્યપ–બેટા, હવે અહીંથી હુતાશિન

(સર્વે પરિક્રમણ

કાશ્યપ–મંત્ર ભણીને આશિષ

(આકાશમ

(વસંતતિલકા

માર્ગે સરોવર મનોહર
લીલાં બનેલ છમ પંકજ
છાયા અસહ્ય તરૂવંદ
આછો કરો સખત સૂર્ય

થાજો, વળી, કમલપુષ્પતણી રજેએ,
માર્ગ સુવાસિત અને મૃદુ ધૂળ એને;
ધીમે ધીમે પવન વિઘ્ન રહીત વાજો,
કલ્લોલથી યુવતિ માર્ગ તમામ જાજો.

ગૌતમી—બેટા, બાંધુ જેવા તને વાહાલા જે આ તપોવનમાંના દેવતા તે પણ તને જવાની આજ્ઞા દેછે. એમને નમસ્કાર કર.

શકુંતલા—(પ્રણામપૂર્વક પરિક્રમણ કરીને કાનમાં) અલી પ્રિયંવદા, રાજપુત્રને મળવાની મારા મનમાં ઘણી ઉત્કંઠા છે ખરી તોપણ આશ્રમ છોડીને જતાં મારા પગ ઉપડતા નથી.

પ્રિયંવદા—તપોવન વિયોગે કરી કેવલ તનેજ શોક ઉત્પન્ન થાયછે એમ નથી. તારા વિયોગથી તમામ તપોવનને પણ તારી પેઠેજ દુઃખ થાયછે.

(આર્યાગીતિ વૃત્ત.)

હરણાંઓ મુખમાંથી નાંખી દે ભોંય દર્ભના કલ્લા,
મોર તજેછે નર્તન વાગ્યા એને વિજોગના ભાલા;
સર્વલતા વન કેરી જાણે આંસુ ખરેખરાં પાડે,
તેમ પત્ર વેરેછે ઉભરા એવા પ્રકારથી કાઢે.

શકુંતલા—(સંભારીને) પેલી મારી બ્હેન વનજ્યોત્સ્નાને કહી આવું.

કાશ્યપ—ઠીક તારો એની સાથે માનીજણી બ્હેન સરખો સ્નેહ છે તે હું જાણુંછું. આ રહી તે જમણા હાથ ભણી.

શકુંતલા—(વેલ પાસે જઈને) અરે ! પ્રિય વનજ્યોત્સ્ના, આંબાને લાગેલી છે ખરી તોપણ લગાર તારા આણી તરફ આવેલા શાખારૂપી હાથે મને ભેટી લે. હું હવે દૂર દેશ જનારછું, તેથી હવે પછી તારો મેળાપ મને થશે નહિ.

(વસંતતિલકા વૃત્ત.)

કાશ્યપ—સંકલ્પ મેં પ્રથમથીજ કરી મૂક્યો' તો,
ભર્તારનો મન વિષે તુજ કાજ તે તો;

શકુંતલા—આપલ્યા, તારી સોબત હું મૂકીને જાઉંછું તો મારી પાછળ કાં આવેછે? તને જણીને તરત તારી મા મરી ગઈ. પછી તેના વિના મેં તને ઉછેરી મોટી કરી. હવે હું જઇશ એટલે દાદા તારૂં જતન કરશે. માટે જા, બા, પાછી જા. (એમ કહી રડતી રડતી આગળ ચાલી)

(વસંતતિલકા વૃત્ત.)

કાશ્યપ—ઉંચી ચડેલ તુજ પાંપણુ આંખ કેરી,
તેમાં રહેછ ખુબ અશ્રુપ્રવાહ ત્યારી;
એ બંધ તું કર ધરી મન ધૈર્ય સાચું,
જેથી જરાય તુજ દીલ ન થાય કાચું.
કાંજે તને નહિ દિસે જળના ભરેલા,
નેત્રોવડે ખચિત મારગ નીચ ઉંચા;
તેમાં કદાપિ ડગલાં ભરતાં અગાડી.
બેસીશ આડું અવળું પગને લગાડી.

શારંગરવ—ભગવન્, આગોળના તળાવની પાળ સુધી સગાંવહાલાંએ વળાવવા જવું એવો સંપ્રદાય છે; માટે હવે આ તળાવની તેડ આવી. તો જે કાંઈ સંદેશો કહેવાનો હોય તે કહી પાછા વળવું ઘટારત છે.

કાશ્યપ—ત્યારે આવો, આ વડના વૃક્ષની તળે થંડકમાં બેસી જરા વિસામો ખાઈયે.

(સર્વે પરિક્રમણ કરીને બેસેછે)

કાશ્યપ—અરે, મહાપતાપી દુષ્યંતને ઘરે તેવો શો સંદેશો કહાવું વારૂ? (એમ કહી વિચારમાં પડેછે) શારંગરવ, શકુંતલાને સોંપીને દુષ્યંત રાજાને મારૂં નામ દઈ આટલો સંદેશો કહેજે.

શારંગરવ—કહો, મહારાજ.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.)

કાશ્યપ—જાણો જે તપ એજ છે ધન ખરૂં એવા અમોને અતિ,
તે સાથે કુળ ઉંચ છે નમતણું તે સો વિચારી ખુશી;

રૂપે, કુળે, અવર સદ્ગુણુમાં સમાન,
પામી હવે સુકૃતથી ધણિને પ્રમાણ.
આળો મળ્યો ઝટ રુડી નવમાલિકાને,
નમી ખરેખર વધુવર જોડ એને,
બંને હવે વર વિષે સુખિયાં થયાં આ,
તેની તથા તુજ વિષે ગઈ આજ ચિંતા.

બેટા, અહીંથી હવે માર્ગે પડ.

શકુંતલા.—તમો બન્ને જણીઓને આ વેલની સુપરત કરું છું.

સખિયો.—એ તો ઠીક. પણ આ બે જીવની કોને સુપરત કરી જાય છો? (એમ કહી આંખમાંથી આંસુ પાડે છે.)

કાશ્યપ.—અનસૂયા, રડ માં, તમારે બેઉ જણીઓએ તો શકુંતલાને ધીરજ આપવી જોઈએ.

(પછી સર્વે આગળ ચાલવા માંડે છે)

શકુંતલા—પિતાજી, આટલું કહું છું તે જરા ધ્યાનમાં રાખજો. તે એ કે પેલી મારી લાડકડી હરણી ભારેવાડી થઈને આશ્રમમાં ફરે છે તે જ્યારે નિર્વિઘ્ને વિઆય ત્યારે એ શુભ વર્તમાન કોઈની જોડે મને કહાવજો.

કાશ્યપ—ઠીક, નહિ વીસરૂં બેટા.

શકુંતલા—(તણાતી હોય એમ બનાવી) અરે! કોણ આ મારો પાલવ સાહી રહ્યું છે? એમ કહી પાછું ફરી જુવે છે)

કાશ્યપ—બેટા,

(વસંતતિલકા વૃત્ત.)

રેડયું સુખે કુશતણી અણીથી પડેલ,
ઘા રૂઝવા અમળ ઈંગુદી કેરૂં તેલ;
સામો સુકીભર વળી દઈને ઉછેરી,
તે પુત્રીતુલ્ય હરણી નહિ જાય છોડી.

શકુંતલા—આપસ્યા, તારી સોબત હું મૂકીને જાઉંછું તો મારી પાછળ કાં આવેછે ? તને જણીને તરત તારી મા મરી ગઈ. પછી તેના વિના મેં તને ઉછેરી મોટી કરી. હવે હું જાઈશ એટલે દાદા તારૂં જતન કરશે. માટે જા, બા, પાછી જા. (એમ કહી રડતી રડતી આગળ ચાલી)

(વસંતતિલકા વૃત્ત.)

કાશ્યપ—ઉંચી ચડેલ તુજ પાંપણ આંખ કેરી,
તેમાં રહેછ ખુબ અશ્રુપ્રવાહ જારી;
એ બંધ તું કર ધરી મન ધૈર્ય સાચું,
જેથી જરાય તુજ દીલ ન થાય કાચું.
કાંજે તને નહિ દિસે જળના ભરેલા,
નેત્રોવડે ખચિત મારગ નીચ ઉંચા;
તેમાં કદાપિ ડગલાં ભરતાં અગાડી.
બેસીશ આડું અવળું પગને લગાડી.

શારંગરવ—ભગવન્, બાગોળના તળાવની પાળ સુધી સગાંવહાલાંએ વળાવવા જવું એવો સંપ્રદાય છે; માટે હવે આ તળાવની તેડ આવી. તો જે કાંઈ સંદેશો કહેવાનો હોય તે કહી પાછા વળવું ઘટારત છે.

કાશ્યપ—ત્યારે આવો, આ વડના વૃક્ષની તળે થંડકમાં બેસી જરા વિસામો ખાઈયે.

(સર્વે પરિક્રમણ કરીને બેસેછે)

કાશ્યપ—અરે, મહાપતાપી દુષ્યંતને ઘરે તેરો શો સંદેશો કહાવું વારૂ? (એમ કહી વિચારમાં પડેછે) શારંગરવ, શકુંતલાને સોંપીને દુષ્યંત રાજાને મારૂં નામ દઈ આટલો સંદેશો કહેજે.

શારંગરવ—કહો, મહારાજ.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.)

કાશ્યપ—જાણો જે તપ એજ છે ધન ખરૂં એવા અમોને ઋષિ,
તે સાથે કુળ ઉંચ છે તમતણું તે લો વિચારી ખુશી;

આપોઆપ વળી પરસ્પર છૂટી'તી સ્નેહની વૃત્તિ તે,
વચ્ચે કોઈ પ્રકારથી નવ હતા બંધુજનો કોઈએ.
જે રીતે બહુ માનમાં અવર છે રાણી ધણી આપથી,
તે રીતે તમ પાળજો યુવતિને સામાન્યસત્કારથી;
તેથી પ્રાપ્ત થશે વધુ ઉદય તો છે ભાગ્ય આધીનરે,
ના બોલાય વિશેષ એ વહુતણા બંધુજનોથી ખરે.

શારંગરવ—સંદેશો તો જેવો ઘટે તેવોજ છે. તેજ પ્રમાણે હું પહોંચાડીશ.

કાશ્યપ—બેટા, હવે તને કાંઈ શિખામણ દેવી જોઈએ. અમે વનવગડાના વાસી છઈએ પણ સંસારની રીતભાતથી કેવળ અજાણ્યા નથી.

શારંગરવ—નહિ, નહિ, મહારાજ, બુદ્ધિમાન પુરુષને કોઈપણ વિષય અજાણ્યો નથી.

કાશ્યપ—તો અહીંથી સાસરે પહોંચ્યા પછી—

(શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત)

સેવા તું કરજે સદા મનથકી તારા વડીલો તણી,
સારો સ્નેહ સખી સમાન ધરજે તારી સપત્ની ભણી;
ભર્તા રોષ કરી વદે કદિ તને સામે ન તોયે થતી,
રે'જે સેવક સાથ રોજ વદતાં દાક્ષિણ્ય દેખાડતી.
જો વેળા તુજ ભાગ્યના ઉદયથી થાયે બડે જાવતું,
તે વેળા મનમાં ફુલાઈ ન જતી કે માન્ય રાણી છું હું.
વર્તે જે અબળા જનો ઉપરની રીતે બધાં તે ધરે,
સન્નારી અધિકારને, અવર તો બીજી કુજાને, ખરે.

ગૌમતી—વાહ! આટલા ઉપદેશમાં વહુ માણસે કેમ ચાલવું એના ધર્મ આવી ગયા. બેટા, આ બધું કાળજામાં કોરી રાખજે.

કાશ્યપ—હવે મને તથા તારી બહેનપણિઓને છેલી વારની ભેટી લે કે અમે જઈએ.

શકુંતલા—પિતાજી, પ્રિયંવદા તથા અનસૂયા મારી પ્રાણસખિયો તે પણ અહીંથી પાછી જવાની કે ?

કાશ્યપ—હા, બેટા, શું કરીએ ? એઓને પણ પરણાવ્યા વગર છુટકો છે ? માટે તારી સાથે એમને મોકલાય નહિ. પણ ગૌતમી આવશે.

શકુંતલા—(પિતાની કોટે વળગીને) પિતાજી, મલય પર્વતની તળેટીમાંથી ઉખડી ગએલી ચંદન લતાની પેઠે દાદાને ખોળેથી ઉતરેલી એવી જે હું તે મારા જીવને પરદેશમાં કેમ ધારણા રહેશે, વારૂ !

કાશ્યપ—બેટા, તું આવડી કેમ અકળાય છે, વારૂ ?

(શકુંતલા પિતાને પગે પડેછે.)

કાશ્યપ—કલ્યાણ થાઓ, બેટા. તારે વિશે મારી સર્વ મનકામના સિદ્ધ થાઓ.

સારંગરવ—બપોર તો થઈ ગયા. બ્હેન, હવે ઉતાવળ કરો તો ઠીક.

શકુંતલા—(આશ્રમ સામી ઉભી રહીને) દાદા, ફરી હવે તપોવનનું મોહોડું હું ક્યારે દેખીશ ?

કાશ્યપ—સાંભળ, ક્યારે દેખીશ તે

(વસંતતિલકા વૃત્ત.)

ચોખંડ પૃથ્વિ તણી તું થઈને સપત્ની,
રાજ્યાધિકાર સુખમાં ચિરકાલ કાઢી.
દૌષ્યંતિ જે અતુલ પુત્ર અતિ ગુણાઢ્ય,
તેનો વિવાહ વિધિથી કરજે સભાગ્ય.
જ્યારે થશે સમર્થ્યો સહુ જ્ઞાનથી એ,
ભર્તાર તે સમય ભાર કુટુંબ તજીને.
દેશે મુકી સકલ એ, સુતને જ શીશ,
શાંતાશ્રમે વર સુખે પગ તું મુકીશ.

ગૌતમી—બેટા, હવે જવાની વેળા ઘોડી રહી છે. દાદાને [illegible] નહિ તો ફરી ફરીને ઘણીવાર સુધી એમજ બોલ્યાં કરે [illegible] પાછા વળો.

કાશ્યપ—બેટા, હું જાણીશું. હો ! હવે અનુષ્ઠાનો કાળ જતો રહે છે.

શકુંતલા—(પાછી પિતાને ભેટીને) દાદા, તમારૂ શરીર તપશ્ચર્યા કરી કરી ઘણું કટાયુછે, તેમા વળી મારી ચિંતા કરી લગારે ઉમેરો કરશો નહિ.

કાશ્યપ—(નિસાસા મુકીને)

(આર્યાગિતિ વૃત્ત.)

વળે શોક શમતા મુજ ક્યાંથી, બેટા, ધરાંગણે દેખી,
વેરેલા પર્ણ તે બળિનીવારો ચગવવા પંખી.
અધારો બેટા, વાટમાં કલ્લોલ કરતાં જાજો.
(શકુંતલા પોતાના સાથીઓ સાથે ચાલવા માડે છે)

પ્રિયંવદા તથા અનસૂયા.—(શકુંતલા ભણી જોઈને) અરે, રે ! ખરે એ તો ગઈ. ઝાડમાં ને ઝાડમાં અંતરધાન થઈ ગઈ.

કાશ્યપ—(હાશ કરી લાંબા નિસાસા મુકીને) ચાલો મારી પાછળ. ઘેર જઈએ.

પ્રિયંવદા તથા અનસૂયા—દાદા, શકુંતલાના વિયોગે કરીને આખુ તપોવન સુનુ સુનુ લાગેછે, તેમાં અમારાથી કેમ પગલું મુકાશે ?

કાશ્યપ—સ્નેહની રીત એવીજ દીસેછે. (વિચારમાં ને વિચારમાં પરિક્રમણ કરી) અહો ! મને પુછો તો શકુંતલાને સાસરે વળાવેથી મારૂ હૃદય હવે સ્વસ્થ થયું. કેમકે

(ઇંદ્રવજ્રા વૃત્ત)

આખેર કન્યા ધન પારકું છે,
તેને વળાવી ધણિ ઘેર આજે.
આત્મા થયો આ મુજ શુદ્ધ જપી,
માલીકને થાપણ જેમ સોંપી.

અભિજ્ઞાન શકુંતલ નાટક.

મહામહોપાધ્યાય.

૧૯૦—સાવિત્રિ ચરિત્ર.

સાવિત્રી—અહો મારાં હૃદયપ્રિય પુસ્તકો! જો કે આપના શુભ આશ્રયથી જે જે લાભ મને મળ્યો છે તે હું મારી એક જીભથી કહી શકતી નથી તોપણ પરલોકનો જય કરવામાં અસ્ત્રરૂપ શાસ્ત્રોએ, વેદવાણીના નિવાસરૂપ નિર્મલ ઇતિહાસોએ અને પુરાણોએ જે જે મારી ઉપર ઉપકાર કર્યા છે તે હું કેમ વિસારૂં? મહાકવિઓના મનમાંથી ઉત્પન્ન થએલાં સાંભળવા યોગ્ય કાવ્યોએ અને રત્નોના કોપને પણ હલકા પાડે એવા કોષોએ, માગ ઉપર જે જે ઉપકાર કર્યા છે તેને કેમ ભૂલું? [બીજી કોર જોઈને] સાગ માર્ગને દેખાડનારી કથાઓ અને હર્ષના સ્થાનકરૂપ કથાનકોએ સ્નેહી પ્રિય મિત્રોની પેઠે જે કાંઈ મારા ઉપર ઉપકાર કર્યા છે, અરે, તે કેમ ભૂલું? [ફરીને બીજી કોર જોઈને] ઉત્તમ ગદ્ય અને પદ્યથી મનોહર ચંપૂઓએ અને આ સુંદર નાટકોએ વારંવાર જે જે મારી ઉપર ઉપકાર કર્યા છે તેને આ મારૂં મન કેમ ભુલી જશે? અરેરે, તોપણ દયારૂપી ઉત્તમ અમૃતમય અંતઃકરણવાળા પિતાજીની આજ્ઞાથી પોતાને યોગ્ય વર શોધવા સારૂ આજ વર્ષ દિવસ થયા હું જુદાજુદા દેશમાં ફરતી હતી તેથી મારાથી તમારી સંભાળ લેવાણી નથી અને હવે તો સઘળો સંસાર મને ઉજડ અરણ્ય જેવો શૂન્ય અને અસાર લાગેછે. શાસ્ત્રવિચારની વેળા વીતી ગઈ, કાવ્યના વિનોદનો અવસર જતો રહ્યો અને સાહિત્ય શીખવાનો સમય મંતાઈ ગયો; વધારે શું કહું? આપના ગુણથી વેચાએલા હૃદયવાળી સાવિત્રીને જીવવાનું પણ હવે પ્રયોજન નથી માટે તેના છેલ્લા પ્રણામ છે. [એમ કહી પ્રણામ કરી ફરીને આંસુ ભરેલી આંખે] હે શાસ્ત્રો! હે ઇતિહાસો! હે પુરાણો! હે કથાઓ! હે કથાનકો! હે વિચિત્ર ચંપૂઓ અને હે નાના પ્રકારના નાટકરૂપ રત્નો! સાવિત્રીના આ આપને છેલ્લા પ્રણામ છે, કેમકે હવે તે

આપના સમાગમનો લાભ લેવાને સમર્થ નથી [કથાના બે પુસ્તકો હાથમા લઈને] અરેરે! મારા હૃદય જેવી, આત્મા જેવી અને પ્રાણ જેવી પ્રિય આ બે કથાઓ માલતી-માધવીથી નોખી પડે, ને જે માલતી-માધવીની પેઠે મારા દુઃખથી દુઃખી હોય, જુદી થઈ ગઈ હોય અને વિનોદને વિસરી ગઈ હોય તેવી જણાય છે. માલતી-માધવીના વિયોગની પેઠે એનો લેશ પણ વિયોગ મારાથી સહન થતો નથી. આ લાગણી કેનાગનમા મને જોણે આનંદમગ્ન બનીને માતાપિતાના ગુણની સેવાના વિયોગના દુઃખનુ વિસ્મરણ કરાવ્યુ હતુ તે પણ આ બે કથાઓ આ સમયે મને લેશ પણ આનંદ ઉપજાવતી નથી. શુ કરુ? ક્યા જાઉં? અને મારૂ હિત કેમ થાય, તે હુ જાણતી નથી. મારા દુઃખે દુઃખ પામનારી પ્રિય સખી માલતી અને માધવી પણ પાસે નથી કે તેને હુ મારૂ દુઃખ કહી સમજાવુ. [એમ બોલતા નિસાસો નાખી નીચે બેસે છે અને માલતી તથા માધવી પ્રવેશ કરે છે.]

માધવી—સખી માલતી! પ્રિયસખી સાવિત્રીનો આપણી ઉપરનો પ્રેમ જોયો? તે પાછળથી પુસ્તક સાથે બોલતા પણ પોતાના નિર્ગુણ સખીજનને પણ ભૂલતા નથી.

માલતી—એનાઓને એમજ શોભે છે.

માધવી—જો ઇચ્છા હોય તો ફરીથી પણ છુપાઈ રહીને તેના મધુર વચનો સાભળીએ.

માલતી—ના, ના બેન! હવે વિલબ કરવામા મારૂ મન સમ્મતિ આપતુ નથી. જે સમયથી પરમપવિત્ર મનના માતા માલવી અને દયામય મનવાળા પિતાજી અશ્વપતિએ આજ્ઞા કરી છે તે સમયથી કયી રીતે, કયા પ્રયત્નથી અને કયા ઉપદેશથી સાવિત્રીને માત-પિતાના મન પ્રમાણે ચાલવાનુ સમજાવવી તે વિષે મોટી ચિંતા છે માટે ચાલો આપણે તેનુ પુસ્તકમા લાગેલુ મન આપણી તરફ ખેચીએ. [એમ કહી સાવિત્રી પાસે જઈને] આ આપણી પ્રિયસખી સાવિત્રી પોતાના પુસ્તકોની પાસે જમણો હાથ દઈને

આંસુડાં પાડતી, નિસાસા નાખતી તથા શૂન્યચિત્ત થઈને ગળગળે સાદે કંઈકંઈ બોલ્યા કરે છે. એનું હૃદય શૂન્ય થઈ ગયું છે તેથી પાસે ઉભા છતા પણ તે આપણને દેખતી નથી, માટે કાંઈક બોલીએ.

માધવી—ઠીક, એમ કરીએ [સાવિત્રીને] પ્રિયસખિ ! શરીરે સારૂંછે ?

સાવિત્રી—(સાંભળ્યા વિના મુદિતમહાલક્ષ્મી અને પ્રસન્નપાર્વતી નામની બે કથાને) હે મારા મનના વિસામાના આધાર પ્રિય કથાઓ ! માલતી અને માધવીની પેઠે તમે બેય મારા હૃદયનુ સર્વસ્વ છો માટે કહો કે મારે શું કરવું અને મારૂ કેમ કલ્યાણ છે ? (ફરીને નિસાસો નાખીને) અરે, આ મારી વા'લી કથાઓ પણ કાંઈ ઉત્તર આપતી નથી, અથવા દૈવ અવળો થાય ત્યારે કોઈપણ સબધી પોતાનુ સગપણ દેખાડી શકતું નથી, માટે એનો કાંઈ અપરાધ નથી. હશે, હુ મારા હૃદયનેજ પૂછુ.

(રાગ સીતાજીના મહિનાનો.)

કો'ને હૃદય હવે ક્યાં જાઉં ? ઉપાય હુ શુ કરૂ ?
અત્યસાન મહાગુણવાન, એને શી રીતે વરૂ ?
મન દેતા નથી માત તાત કળે પડતી નથી;
મુનિવર નારદની તેમ, સમતિ મળતી નથી.

માલતી-માધવી—પ્રિય સખિ ! તારૂં શરીર આરોગ્ય છે ?

સાવિત્રી—(સામુ જોઈને મનમાં) અરે, ભૂલ થઈ. પ્રિય સખી માલતી-માધવીએ પણ મારા મનના વિચાર જાણ્યા ! અથવા એ મારૂ હૃદયજ, એનાથી શુ છુપાવવાનું છે ? (પ્રકાશમા) પ્રિય બેન માલતી-માધવી ! વિજયલક્ષ્મીથી શોભતા એ રાજકુમારનુ કોઈપણ રીતે વર્ણવી ન શકાય એવું અને સર્વ સદ્ગુણરૂપી આભૂષણોથી શોભતુ શરીર તો કોઈનુ ન હોય તેવુ આરોગ્ય છે. નિરોગીપણામા, વિદ્વાનપણામાં, વીરપણામા અને ધીરપણામા એના જેવો બીજો કોઈજ નથી. એ તો આર્ય શત્રુશલ્ય અને વીરમિત્ર પણ માન્ય કરે છે પણ તે લોકો માત્ર પદભ્રષ્ટતાને લીધેજ તેની સાથે સ-

વરણ કરનારે સમતિ આપતા નહતા પણ પતિ પિતાએ તેના વિચારને માન નહોતા ગણ્યા એમના વિચાર તો નારદજીના કેટલા વાક્યોથી બદલાઈ ગયા

બેય સખી—બેન ! અમે તો તમારી પ્રકૃતિ વિષે પૂછીએ છીએ અને તમે તો બીજીજ વાત કરો છો

સાવિત્રી—(જરા શરમાઈ જઈને) પ્રિય સખીઓ ! ક્ષમા કરજો મારૂં મન હમણાં સ્થિર નથી તેથી તેમ થયું છે મારી પ્રકૃતિ તો સારીજ છે, પણ આ મોટી મનોવ્યથા છે, તેથી હું ઘેલી જેવી થઈ ગઈછું

માલતી—તમે સુજ્ઞ અને વિચારવાળાં છો એટલે તમને કાંઈ કહેવા જેવું નથી પણ જ્યારે આપણાં માતાપિતા જે વાતમાં આજ્ઞા ન કરે ત્યારે તે વાતમાં આપણે આગ્રહ ન કરવો જોઈએ

માધવી—મને માલતીનું કહેવું ઘણુંજ ઉચિત લાગે છે આપણે પ્રત્યેક સ્ત્રીધર્મ પુસ્તકમાં એમ વાંચ્યું જ છે, 'સ્ત્રીઓએ વિવાહની બાબતે માતાપિતાની આજ્ઞામાં રહેવું જોઈએ' એ પ્રમાણે તમારે માતાપિતાની આજ્ઞા માન્ય કરવી જોઈએ એઓ પણ આપણા હિતને માટેજ તેમ કરવાની ના પાડે છે આપણા વિષે જેટલી તેમને ચિંતા હોય તેટલી બીજાને નજ હોય તેમ છતાં આપનો એવો બધો આગ્રહ છે તેથી તે કદી તમારી ઇચ્છા લોપે તો નહિ પરંતુ જ્યારે નારદજી જેવા મહાત્મા પણ તેના આયુષ્ય વિષે સારો મત ન આપે ત્યારે તે માબાપનું માનતરનું મન કેમ તેમ કરવા સમતિ આપે ? તે વિચારો માટે ફરી દેશાટનનો આરંભ કરો અને 'બહુરત્ના વસુંધરા' છે માટે ઇશ્વરકૃપાથી તેવોજ બીજો વર પણ તમારા જોવામાં આવ્યા વગર રહેશે નહિ

માલતી—હું માધવીના બોલેબોલ માનવા યોગ્ય ગણું છું

સાવિત્રી—(ઘડીવાર મુંગા રહીને અને ઊંડો નિસાસો નાખીને) હું જન્મ ધરીને તમો બેની સાથેજ મોટી થએલી છું મારી પ્રકૃતિ વિષે તમે

એય કાંઈજ અજાણ્યા નથી તેમ છતાં માતાપિતાની આજ્ઞા માનવા વિષે તમે મને ભલામણ કરો છો, પણ શું હું એટલું પણ નથી જાણતી કે માતાપિતાપ્રત્યે પુત્રીનો શો ધર્મ છે ? હું આપણા પવિત્ર વિદ્યાગુરુની કૃપાથી સારી રીતે જાણું છું કે જેઓએ આપણું લાલન પાલન કર્યું છે, જેઓએ આપણા સુખને માટે દુઃખ સહન કર્યાં છે, અને જેઓએ પોતાના પ્રિયપ્રાણ કરતાં પણ આપણને અધિક પ્રિય ગણેલ છે, તે માતા અને પિતાની આજ્ઞા પોતાનો પ્રાણ જતાં સુધી પણ પાળવી જોઇએ. પણ જેમ એક કોરેથી સ્ત્રીઓનો માવતર તરફનો ધર્મ જોઇએ છીએ તેમજ બીજી કોરથી સ્ત્રીઓનો પોતાના પતિ તરફ કેવો ધર્મ છે ? તે વિચારવા જેવું છે. સ્ત્રીઓએ એક પતિ કરીને બીજો પતિ કરવો એવું કોઈ શાસ્ત્ર કહેશે ? કદિ નહિ.

માધવી—એ અવળી વાત કરો છો. તમે એને ક્યારે પતિ કરેલ છે? નથી સ્વયંવર માલા નાંખી કે નથી જીભથી વચન આપ્યું, ત્યારે તે પતિ કેવી રીતે કહેવાય ?

સાવિત્રી—હા, હું માન્ય કરૂં છું કે મેં તેમના ગળામાં સ્વયંવરમાળા નથી આરોપી, તેમ જીભથી પણ કાંઇજ કહ્યું નથી, પણ જે સમયથી મેં તેનું મુખકમલ જોયું છે તે સમયથીજ મારા મનથીજ મેં તેને મારા પતિ ગણેલ છે. હવે બેનો ! ગમે તો એક હજાર વર્ષનું આયુષ્ય હોય કે એક વર્ષનું હોય મારે તો એજ પતિ, એજ પ્રાણનાથ અને એજ સંસારનું સર્વસ્વ છે. બેનો ! એજ મોટું સંકટ છે કે માતાપિતા આજ્ઞા આપતા નથી ને મારૂં મન બીજા રાજકુમારને વરવા ચાહતું નથી. (એમ બોલતાં મુર્છાગત થઈ પડી જાય છે.) માલતી તથા માધવી-(મુર્છા ઉતારે છે એટલામાં)

નેપથ્યમાં— *(આર્યા)*

સાવિત્રી પ્રિયપુત્રી, વરસાવિત્રીવ્રતજ વ્રત કરને.
ગૌરીશંભુ કૃપાથી, દીર્ઘાયુષ તેજ વર વરને

સાવિત્રી—(સાનંદાશ્ચર્યથી એમએક જાગૃત થઈને) આ એ કોણે અમૃત જેવુ વચન સભળાવ્યુ? (ચાર કોર જોઈને) અરે અહીં તો કોઈ દેખાતુ નથી અરે ભૂલી, સ્વપ્નથીજ હું છેતરાણી (એમ કહી નિમાગ્ન મેને છે એટલામા બે આમગઓ પ્રવેશ કરે છે)

પહેલી—સખી ચદ્રિકા! પરમ દયાળુ ભગવાન નારદજીએ પુત્રી સાવિત્રીના અંત સમયના તાપ સમાવવાના સાધનરૂપ વટસાવિત્રીનુ વ્રત બતાવવાને આપણને આજ્ઞા કરી છે માટે આવો આપણે અંતરિક્ષમા રહીને ગાયન કરીએ

બીજી—એમ બકુલાવલિ! ઠીક છે, એમ કરીએ (ગાય છે)

(રાગ કાલિંગડો તાલ દાદરો)

અહો સુન્દર આલિ તુ નિરાશ શીદ થાય રે
થયા પરમેશ સહાયરે,—અહો ટેક
પતિનુ આયુષ વધવા સારુ, મુકુ રે સરસ ઉપાયરે, નિરાશ૦
વટસાવિત્રી વ્રત કર એની સુખ સહુ એથી પમાયરે નિરાશ૦

સાવિત્રી—(સાભળીને) સખીઓ! આ ગાયનનો અભિપ્રાય એવો જણાય છે કે 'વટસાવિત્રી'નુ વ્રત કરવાથી મારૂ હિત થશે પણ તે શી રીતે કરવુ તે વિષે તમે મારા પ્રિય પિતાજીની પ્રાર્થના કરો કે તે સારા વિદ્વાનોને બોલાવી, એ વ્રતનો સવિસ્તર વિધિ પૂછે, તે પછી તે કહે તેમ પૂજા કરૂ

બેયસખી—સારૂં, પ્રિયસખી! અમે આપના પ્રિયપિતાજી પાસે જઈએ છીએ (એમ કહી જાય છે)

સાવિત્રી—હુ પણ હવે શિવપૂજન કરવા જાઉ (જાય છે)

સાવિત્રીચરિત્ર નાટક

મૂળજી આશારામ.

૧૬૨—સતીત્વ પ્રભાવ.

અનસૂયા--(અંદરથી ગાતી ગાતી પ્રવેશ કરે.

ગાયન.

ત્રિભુવન પતિ તારનાર વ્હાર કરો મા .....રી
વ્હાર કરો મારી હરિ થાઓ સાત્વ કા.. ...રી--ત્રિભુવન.
દીન દયાળ ગરણે બાળ, કિંકરીની લ્યો સંભાળ,
પીડે છે પ્રાણીને પાપી દુષ્કાળ, પીવા મળે ન વારિ--ત્રિભુવન.
ભુલી ગઈ નમ દેહ ભાન, સ્વામિની સેવામાં લાગ્યું તાન,
ક્યાંથી કરાવું હવે જળ પાન, પતિને સેવના... . રી--ત્રિભુવન.

અહા! હું પાણીની શોધમાંને શોધમાં ક્યાં જાઉં છુ. શું હું સ્વમતો અનુભવતી નથી! ના ! ના ! હું મારા સ્વામિને માટે જળની શોધમાંજ ફરૂં છું, પરંતુ કોઈ પણ સ્થળે જળ દ્રષ્ટિગોચર થતુંજ નથી. (આમ પામ જોઈને) અરે! પણ આવા ભયંકર જંગલમાં પેલી પર્ણકુટી કોની હશે! એમાં કોણ રહેતું હશે! શું કોઈ અધર્મીઓ આવા જંગલમાં આવતા જતા વટેમાર્ગુને લુટવાના ઇરાદાથી અહીંઆ રહેતા હશે! કે કોઈ દુષ્ટ પિશાચ કે અસુરનું સ્થાન હશે! ગમે તે હો! પરંતુ ત્યાં વસ્તી તો દેખાય માટે ચાલ હું ત્યાં પૂછી તપાસ કરૂં. (જોઈને) પેલા વૃક્ષ નીચે કોઈ તપસ્વી હોય એમ જણાય છે! જરૂર આ પર્ણકુટી એમની હશે. (પાસે જઈ વંદન કરે છે.)

નર્મદા--અરે બાઈ! તું કોણ છે? અને આવા નિર્જન જંગલમાં એકલી તું ક્યાંથી આવી ચઢી! શું તું કોઈ ભુલી પડેલી અપ્સરા છે?

અનસૂયા--યોગિની! મને માફ કરો, મારૂં વૃત્તાંત કહેવાનો કે એક પણ શબ્દ સાંભળવાનો મને હાલ અવકાશ નથી; અને કૃપા કરીને આટલામાં કોઈ પણ સ્થળે જળ મળી શકશે?

નર્મદા--બાઈ! તું ઘણી ભોળી જણાય છે. આજ સો વર્ષ થયાં દુષ્કાળ હોવાથી સો સો ગાઊ ફરતી જગ્યામાં કોઈ પણ સ્થળે જળ દષ્ટિએ પડતું નથી; તો તને અહીંઆં તે જળ ક્યાંથી મળશે. માત્ર તપના બળથી વાયુનું ભક્ષણ કરીને હું રહું છું.

અનસૂયા—હા! હરિ હરિ! શું મને મારા સ્વામીને માટે જળ નહીંજ મળે! મારા પતિએ આજ સો વર્ષની અખંડ સમાધિમાંથી જાગ્રત થતાં માત્ર જળ માગ્યું, તે પણ લાવી આપવાને આ કિંકરી સમર્થ નથી. અત્યાર સુધી સ્વામીની સેવામાં દિવસ નિર્ગમન થતા હોવાથી તૃષા કે ક્ષુધાનું મને ભાન ન રહ્યું, પણ જ્યાં સર્વત્ર દુષ્કાળ દુષ્કાળ ફેલાઈ રહ્યો છે; ત્યાં જળ તે ક્યાંથી લાવું!! હે ગંગા, યમુના, ને સરસ્વતીઆદિ સરિતાઓ! શું તમે મારી આ પ્રાર્થના નહિ સ્વીકારો? મારા સ્વામીને માટે આટલું કમંડળ જળથી નહિ ભરી આપો? જો તમારામાં સત્યનો લેશ પણ અંશ હોય, અને મારી સ્વામીસેવાનું જે કંઇ પુન્ય ભેળું થએલું હોય તો તેના પ્રભાવે ગંગાજી પ્રગટ થશો; અને આ કમંડળ જળથી ભરી આપશો. (અવાજની સાથે જમીનમાંથી ગંગા પ્રગટે છે.)

ગંગા—મહાસતી અનસૂયા! હું ભગીરથી તારાપર ઘણી પ્રસન્ન થઈ છું, હવે તારા સ્વામીને માટે કમંડળ જળથી ભરી લે.

અનસૂયા—સતી ભગિરથી! મારાપર આપની આવી અનહદ કૃપાને માટે હું આપની અત્યંત આભારી છું. (જળ ભરે છે.) મારા સ્વામીને માટે આ કમંડળ ભરી જળ મને મળ્યું, પણ મારી એક બીજી વિનતિ સ્વીકારશો!

ગંગા—જે કહેવું હોય તે ખુશીથી કહે.

અનસૂયા—આપના અત્રે પધાર્યાના સમાચાર જો મારા સ્વામીના જાણવામાં આવશે, તો અવસ્ય તેમને આપના પવિત્ર જળમાં સ્નાન કરવાની ઇચ્છા થશે, માટે મારા સ્વામીની એ ઇચ્છા પરિપૂર્ણ થતાં સુધી આપ અહીંઆજ વિશ્રાંતી લેશો.

ગંગા—ધન્ય છે! ધન્ય છે! તારી પતિ સેવાને ધન્ય છે! સત્સંગ જેવી શ્રેષ્ઠ વસ્તુ ત્રિલોકમાં પણ નથી. મારાં એવાં ક્યાંથી અહો ભાગ્ય કે મને સત્સંગ સહજ પ્રાપ્ત થાય! પણ જો તારૂં માત્ર એકજ દિવસની પતિ સેવાનું ફળ મને અર્પણ કરે તો હું તેમ કરવા કબુલ છું.

અનસૂયા—(હાથમાં જળાંજળી લઇ.) તથાસ્તુઃ

નર્મદા—(નમન કરી) ભગવતી! મેં આપને ન ઓળખ્યાં, માગ અપરાધને માટે મને ક્ષમા કરજો.

અનસૂયા—યોગિની! તમે નિર્દોષ છો. મારા સ્વામીને માટે હું જળની શોધમાં શંકા મારતી હોવાથી મને શુદ્ધિ નહોતી, ઉલટો મેં કદાચ આપનો અનાદર કર્યો હશે તો ક્ષમાને પાત્ર તો પ્રથમ હુંજ થઇ ચુકી છું. આપ કોણ છો અને ભરજુવાનીમાં આમ કઠિન તપ શા માટે આરંભ્યું છે?

ગાયન.

નર્મદા—ભજું પ્રીત થકી આજ હું મોરારી,
ભોગવવાને સ્વર્ગ સુખ (૨) આશ મારી– ભજું.
નથી મારે કોઇ માત તાત ભાઇ,
મિથ્યા છે સર્વ જર તણી સગાઇ;
સાચી એક અવનીમાંહી (૨)
ભક્તિ તારી..............................ભજું.
રહી મોહી આ સંસાર સુખ જાણી,
જાણ્યું સુણી સત્પુરૂષ તણી વાણી.
એસું કરીને ઠામ આવી (૨)
શરણ તારી..............................ભજું.

મહાસતી! હું હજી કુમારીકા છું મારા નસીબમાં પતિનું સુખ નહીં સરજેલું હોય તેથી મારો જેની સાથે વિવાહ કરે તે લગ્ન થતા પહેલાંજ મરણ પામે છે. એક પછી એક એમ મડા મહેનતે મારાં ગરીબ ગાબાપે

મારે મારે સારાં સારાં ફક્ત પાંચ છ ઘર જોયાં પરંતુ તે સર્વે મહેનત વ્યર્થ ગઈ અને હું અવિવાહીતજ રહી. હું હવે આ અસાર સંસારથી કંટાળી અહીંઆં રહી ઈશ્વર ભજનમાં દિવસ નિર્ગમન કરૂં છું. મારે લાયક કોઈ સ્વામી મને મળવો મુશ્કેલ છે. તો આ ભવાબ્ધિમાંથી મુક્ત થઈ, આજ હેઠે સ્વર્ગનું સુખ અનુભવવા આ તપ આરંભ્યું છે.

અનસૂયા—બહુ સારૂં ! હવે હું રજા લઈશ. મારા સ્વામી મારી વાટ જોતા હશે, તમારી મનકામનાઓ સફળ થાઓ. (જાય છે.)

આકાશવાણી—અરે ભાગ્યશાળી નર્મદા ! ધન્ય છે ! ધન્ય છે ! ! મહાસતી અનસૂયાના આશીર્વાદથી આજ તારૂં તપ સફળ થયું છે, જે માગવું હોય તે ખુશીથી માગ અમે તારાપર પ્રસન્ન થયા છીએ.

નર્મદા—જો આકાશમાંથી આવતો ધ્વનિ સત્ય હોય, તો આજ દેહે સ્વર્ગનું સુખ ભોગવવાની મારી જે ઈચ્છા છે તે પરિપૂર્ણ થાઓ.

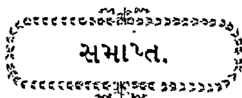
આકાશવાણી—તથાસ્તુઃ (અંતરિક્ષથી એક દિવ્ય વૈમાન આવે છે ને નર્મદાને લઈ આકાશમાં જાય છે.)

નર્મદા—વૈમાનમાં બેઠા પછી.

ગાયન.

ધન્ય ધન્ય દિન આજનો, ધન્ય ઘડી [illegible]
ભગવતી ચરણ પ્રતાપથી, સફળ થયો અવતાર.

અનસૂયા

ટીકા.

૧–રાજે=શોભે. નંદનો નંદ=નંદનો છોકરો (કૃષ્ણ). આનંદ થઇ=પરમાત્માનું સુખદાયક સ્વરૂપ. બળિભદ્ર=કૃષ્ણના ભાઇ–શેષના અવતાર. અમર=દેવ. આહિર=ગોવાળ. તે વેદવાણી=એ વેદના વચન જેવું સત્ય છે. નિગમ=વેદ. ઋચા=વેદના મંત્ર. વેણુ...ગાવે=શિર વાંસળી બની પાંચ મહોડેથી (વાંસળીના પાંચ છિદ્રથી) ગાય છે.

૨–વચ્છ=વાછરડું. દંત ધાવન કરો=દાતણ કરો. પરહરો=છોડી દો. તિમિર=અંધારૂં. પોહો ફાટ્યું=સવાર થઇ. કુરનો કરમજો=મીઠા ભાતનું નૈવેદ્ય.

૩–ન્યાળું=ધારીને જોઉં. પંથ=રસ્તો. મોડી=દૂર કરી. તળાંસે=ચાંપે. પાવન=પવિત્ર. પાવલા=પગ. ગ્રાહ=મગર. સુધન્વા=ચંપાવતીના રાજા હંસધ્વજનો પુત્ર–અમુક કારણસર એના પિતાએ એને તેલની કઢાઈમાં બાળી મુકવાનો હુકમ કર્યો હતો. પણ એ વિષ્ણુનો ભક્ત હોવાથી તેણે એની રક્ષા કરી હતી. વસમી=કઠણ.

૪–વળાવીઆ=મોકલ્યો. કાળ ખૂટ્યો=મોત પામે આવ્યું. શિશ=માથું. કોડામણો=ઇચ્છા પૂર્ણ કરનાર. દોરિયો=દોરો. (સોનાનો) ચોરિયો=ચોરીને. નાથિયો=નાકમાં દોરી ઘાલી. હાથિયો=હાથી. શગભરી=પુરી ભરીને.

૫–ઘટ=શરીર. સતા=સગુણી. અંતરયામી=મનની વાત જાણનાર(ઈશ્વર). બાવટ=દુઃખ. ભૂધર=પૃથ્વીને ધારણ કરનાર (વિષ્ણુ).

૬–ભામીની=સ્ત્રી. કૌભાંડ=બાણાસુરનો પ્રધાન–ચિત્રલેખાનો પિતા. બેબાકળી=ગભરાયલી. શકે=લાગે છે કે. ઓથાર=નિદ્રામાં છાતીપર હાથનો દાબ. કર્મે=કપાળે. કાંસુ=નકામો. પંખના=પાંખવાળા. વંઝા=વાંઝણી. ઉછંગ=ખોળો. મૃગજળ=ઝાંઝવાનું પાણી–ખોટો ભાસ. તરંગ=મોજું. ઇંદ્રિજાળ=જાદુ. લબ્ધ થવું=મળવું. દર્પણ=આરસી. દર્પણ...કને=આરસીમાં દેખાતું રૂપ પાસે આવી શકે નહિ. ગગનકુસુમ=આકાશનું ફુલ (અસંભવિત વસ્તુ). હારગુ=ધીરજ. ધારણા=દિલાસો. ભવન=ઘર. વિરહ=વિયોગ. અચેતના=બેભાન. ભુજ=હાથ. ઉમા=પાર્વતી.

વિધાત્રી=નસીબ લખનાર દેવી (ચિત્રલેહા એનો અવતાર હતી). પ્રીછી=જાણી. નિશા=રાત્રી. નિર્ગમી જાય=પસાર થાય. વધ=કહે. સદ્ય=તરત. આગપાછ= વગર વિચાર્યું. શીઘ્ર=એકદમ. પિંડ=દેહ.

૮—સુર=દેવ. પન્નગ=નાગ. વરુણ=જળનો દેવ, પાવક=અગ્નિદેવ. જક્ષરાય= જક્ષનો રાજા. (કુબેર) લઘુ=નાના. ઈશ=શિવ. અંબુધશ=ઈંદ્ર. ધીશ=ઉપરી. સેનાધીશ=કાર્તિકસ્વામી; શિવના પુત્ર. જુગ્મતુરૈયા=અશ્વિનીકુમાર. પ્રભાકર=સૂર્ય. સુધાકર=ચંદ્ર. ગિરીન્દ્રવર=શિવ. અષ્ટવસુ=આઠ વસુદેવો. ગાંધર્વ=સ્વર્ગના ગવૈયા. બારેમેહ=વરસાદના બાર દેવો. સપ્ત જળનિધિ=સાત સમુદ્ર. અષ્ટ ધાતુકર= આઠ પર્વત. જુગ્મ વિણાધર=નારદ અને તુમર. ચિત્રવિચિત્ર=જુદાજુદા રંગના. મારૂતગણ=દેવનો એક વર્ગ. વિદ્યાધર=દેવનો એક વર્ગ. સપ્તરૂષિ=સાત રૂષિઓ– ગૌતમ, ભારદ્વાજ, વિશ્વામિત્ર, જમદગ્નિ, વશિષ્ટ, કશ્યપ અને અત્રિ. ચતુ- ર્ભુજ=ચાર હાથવાળા (વિષ્ણુ). પિતાંબરધારી=પીળું વસ્ત્ર ધારણ કરનાર– વિષ્ણુ. બીઆ=ભાઈ. પ્રદ્યુમ્ન=કૃષ્ણના પુત્ર. અનિરૂદ્ધ=પ્રદ્યુમ્નનો પુત્ર. વદન સુધાકર=ચંદ્રના જેવું મ્હોડું. અંબુજ=કમળ.

૯—શાતા=શાંતિ. હેવા=ટેવ. શક=ઈંદ્ર. ચક્ર=સુદર્શન ચક્ર, કૃષ્ણનું આયુધ. જોજન=ચાર માઈલ. ધારણ=હિંમત. તે શું=તેની સાથે. જામિની=રાત. તનં=છોકરો. દમતું=દુઃખ દેતું. ઉદકની અંજળી=પાણીનો ખોબો. અમરાપુરી= ઈંદ્રની રાજધાની. મીનાકારી કામ=સોનાની અંદર રંગીત ચિત્રકામ. ઓળ= હાર. વાટિકા=વાડી. કુંજ=માંડવો. માતંગ=હાથી. બંદીજન=ભાટ. નરખી= જોઈ. દુર્ગ=કોટ. કોસિસાં=કાંગરા. રત્નાગર=દરિયો. ઉધરે=મોક્ષ પામે. સ્થા- વર=સ્થિર વસ્તુ. જંગમ=લઈ જઈ શકાય એવી વસ્તુ. શકે=જાણે. વ્યોમ= આકાશ. ભોમ=પૃથ્વી. કામધામ=પ્રદ્યુમ્નનું ઘર. જોતકાર=પ્રકાશીત. કામકુમાર= અનિરુદ્ધ. બાવનાચંદન=ઉંચી જાતનું ચંદન. ધારણ=ઉંઘનો મંત્ર. ધારણ ભારણ ભારીકાયા=મંત્રના ભારે કરીને બધાંના શરીર ભારે થયાં. જોગમાયા= નિદ્રાદેવી. વ્યામમાન થઈ=ફેલાઈ. કિંકરી=દાસી. ખેચર=પક્ષી. આલ=ઇજા. આરત=દીદર.

૧૦-ઉગ્ર=ઘણા. શિક્ષા=શિખામણ. શ્વસુરપક્ષ=માસરીઆં. રતિ=પ્રદ્યુમ્ન (કામદેવ) ની સ્ત્રી. અરૂપરૂં=આધું પાછું. પાત્ર=વાસણ. લક્ષ=લાખો. ઉચ્છિષ્ટ= છાંડેલું. આદિ=વગેરે. ભગિની=બેન.

૧૧-ચાલનહાર થયં=ચાલ્યા. વામીઆં=મટયાં-દૂર થયાં. દાખજ્યે=બતાવજ્યે. ગુંજની=છાની. પાદ=પગ. ત્રણેપક્ષ=સાસરૂ, પીયર, મોમાળ.

૧૨-બાહુઆં=બાળક. પેટ=છોકરાં. દામણાં=ત્યામણાં. વત્સ=બાળક. ગુરૂકર=ગુરૂનો હાથ. વેળાવ્યાં=વિદાય કર્યા.

૧૩ પળે=જાય. અવાસ=મહેલ. પ્રભવી=જન્મ આપ્યો. પ્રભુતા=મોટાઇ. લૌકિક=દુનીઆનું. યથાર્થ=ખરૂ. વ્યથા=દુઃખ. અંતરીયાળ=ઓચિંતા. પ્રભુ= સ્વામી. સદન=ઘર. ઇન્દુમતી=ભાનુમતીની છોકરી. મામ=હિંમત. વિપ્ર=બ્રાહ્મણ. હવિષ્યાન્ન=હોમવા લાયક ધાન્ય. આમાન=મીધું-કાચું અનાજ. છતો=પ્રગટ. દેહદમન કરવું=શરીરને દુઃખ આપવું. ટોડલો=ખીંટી. મુક્તાફળ=મોતી. અરો-પરો=આમતેમ. ભ્રાન્ત=શક. જ્વાળા=અગ્નિ. આળ=તોહોમત. પૃથ્વી રૂમાતાળ જશે=પૃથ્વી ગરક થઈ જશે. જોઈ...વાંક=વાંક જોઈને મોડે બોલવું. સ્વામી દ્રોહી=શેઠનો-ધણીનો દ્રેષ કરનાર. કુંભીપાક=એક નર્ક. છેહ=દગો.

૧૪-તસ્કર...ઝાલે=જે હાથોહાથ વસ્તુ પકડે તોજ તમે ચોર કરીને બાધી શકો. પાખે=વિના. શું...પાણી=શું હાર લેતાં મારો હાથ ઝાલ્યો છે ? પરહરી=તજી. આંખ ભરવી=રડવું. ફાંસુ=નકામી. , વિમાસે=વિચારે. હાસ=મજાક. શ્વસુરપક્ષની=સાસરાની. અપવાદ=તહોમત. અભિલાખી=ભૂખ્યા. શોર=ગરબડ. યશ=કીર્તિ. આકળી કીધી=ગભરાવી. જુગદીશ=ઇશ્વર.

૧૫-દુઃખોદ્ગાર=દુઃખના વચન. કરતું=કર્મ. નરતું=નગણું. આહં=મગર. દુઃખની ધીર=દુઃખ સહન કરનાર. કેની અને કોણ તણી=કોની દીકરી અને કોની સ્ત્રી. દોહલે=દુઃખથી. રાતડી=રાતી. સાખી=સાક્ષી. તુઠયા=પ્રસન્ન થયા વિશ્વાધાર=ઇશ્વર. અંતરીક્ષ=ઉંચેથી. પાગે=પગે. સાધ=સાધ્વી; સતી.

૧૬-મનમુદા=મનમાં આનંદ રાખીને. પદબંધ=કવિતામાં. અપૂજ્ય=જેની કોઇ પૂજા કરતું નહિ. તવ=ત્યારે. તતખેવ=તરતજ. કર્પૂરગૌર=કપૂરના જેવું

મહેત જાન્હવી=ગંગા નિવાર કપાળ રદમાળા=ગોપગનો હાર વારાંગના=
વાનના ચામડાનું વસ્ત્ર શગી=સીંગડ કૃતાર્થ થશો-ધંધા પુર્ણ થઇ
ચલો=પકડો વિહાર ગમ તૃણવત્-ઘાસના તણખલા જેવો ગૃહસ્થાશ્રમ=
ધરમમાર્ગ પરમ=ત્યાગી મુનિ=બાવા અહર્નિશ=રાત દહાડો તદાકાર=પુરેપુરા
નિર્ગમે=પસાર કરે વિશ્વંભર=ઇશ્વર ધરમનં=ધરમમાર્ગ આણ્યુ તેડું બહુ
દામ=ઘણો પૈસાવાળો ગુમાન=ગર્વ દુબળી=ગરીબ મામરેલ=મામેરીઆ
વહુવેરા-હીંગળો વીંઝે-જાગે સાદર=માનસહીત ઓગીઓ=વદાવા આચાર=
રીત દાબણી-દયામણી મહીયર=પીએર દુગો-બાઈને બોનો ગીરો=ગહાને
આડા=ગમત અત્ર=અહીંઆ તુષ્ટ=ખુશ થયા આશક=રાઠા વકેમ લાખ
ટકા=લાખ રૂપીઆ મેરૂ=પર્વત નારિયળ=ખોળનો પડયો ગોર મધ=ઝાડ
પથી સાગી=ગાડીપરની મેરખ મોગ બાગી=ભાગેલા મોગવાળી તજાના=
પેંડા મેરવવાના ખીલા પીંજણી=ધરી ઉપરથી પૈંડું નીકળી જતુ અટકાવવાને
આડું મુકેલુ લાકડ સપુર દાગડી વાકા=વાંકા ગેંડ=રોકડુ વખાત=નિસાર,
માલ દોદલ-બન્ને તરફથી ચગ-એક જાતનુ વાજુ મેર=પર્વત સુન્નિ ગાય
વછ=વાછરડું લવણુ-મીઠું ઉપહાસ=મશ્કરી આસામી-માણસ (જેને પેગમણી
કરવાની છે) ખાસુ=ફેકર ગોષ્ઠ=ગમ્મત, ઉજ્જત્રી ફોફળ=સોપારી તાસ-કસબના
તારનુ લુગડું ઘરસાડી=એક જાતની સાડી મોરલી-મોરની ભાતવાળી નાર=
ઝીણા કુમાસનુ લુગડું થાન=તાકા કાતી=કાતર, કપર વિપરીત=વસમુ દોહ
લો=ગરીબ ચેષ્ટા=મશ્કરી કંદર્પ=કામદેવ ઠગના=મશ્કરી કરવા વ્યંગ=વાંકુ
સમોવણ=ટાઢુ પાણી સાધ=માધુ શિરોમણી સાધ=માધુમા મોગ ગાગે માન=
કાલાવાલા કરે પ્રતીત પામ્યની=ખાતરી થવી રાની-રાત મામ=આબરૂ ટોપી
વાગા=સાધુ માકરપ=સાકરના જેવી વેસર=વાળી ઠઠોળી=મશ્કરી શણગટ=ઘુમટો
વહેવારીઆ=મોસાળીઆ પનોતી=માનીતી, લાડકી સાદર=અભિલાષા, લહાવો
ભેદીઆ=લીન થયા કમળ-કાચળી, માપડા નદાનંદ= નંદને આનંદ આપનાર
(કૃષ્ણ) વૃંદાવનચંદ=વૃંદાવનના ચંદ્ર (કૃષ્ણ) દેઈ પ્રનિપ
લક્ષણ મેરો અગરીશ સર્વેશ્વરી રાજા-શર્યાતિના
વિષ્ણુ ભક્ત હતા શખાસુર=એ નામનો એક

કચ્છરૂપ=કાચબાનો અવતાર. હિરણ્યાક્ષ=કશ્યપનો દિતિથી થએલો પુત્ર; હિરણ્યકશિપુનો ભાઈ; એને વિષ્ણુએ વરાહ અવતાર લઈ માર્યો હતો. અજામેલ=દ્વાપર યુગમાં થએલો કનોજનો એક બ્રાહ્મણ. પદ્મી=મોક્ષ. પ્રહ્લાદ=દિતિના પુત્ર હિરણ્યકશિપુનો પુત્ર; એ મોટો વિષ્ણુ ભક્ત હતો. ધ્રુવ=પહેલા મનુના પૌત્ર ઉત્તાનપાદનો પુત્ર; એની માનુ નામ સુરતી; અપરમાના મહેણાથી રીસાઈ નારદના કહેવાથી અરણ્યમાં જઈ એણે મોટું તપ કર્યું હતું; જેથી વિષ્ણુ એનાપર પ્રસન્ન થયા હતા. પુશ્ચલી=વેશ્યા. ઉચ્છિષ્ટ=ખાધેલું. બદ્રી=બોર. શબરી=રામની ભક્ત; એણે ચાખી ચાખીને રામને માટે બોર રાખેલાં, રામે તે બોટેલાં છતાં ખાધાં. લંકાધીશ=લંકાનો રાજા. ગ્રાહ=મગર. બટુક=ઠીંગણો. પાર્થ=અર્જુન. હરિશ્ચંદ્ર=સૂર્યવંશનો એક સત્યવાદી રાજા. સુધન્વા=ચંપાવતીના રાજા હંસધ્વજનો પુત્ર; એ મોટો વિષ્ણુ ભક્ત હતો. ખગ=પક્ષી. વિદુર=ધૃતરાષ્ટ્રનો નાનો ભાઈ; એ બુદ્ધિમાન, નીતિમાન, અને ચતુર હતા. સુદામા=વિદર્ભ નગરનો રહેવાસી એક બ્રાહ્મણ; કૃષ્ણનો સહાધ્યાયી મિત્ર. મઘવા=ઇંદ્ર. લીલા=સહેલાઈ. દાવાનળ=વગડાનો અગ્નિ; બાળપણમાં કૃષ્ણે એનું પાન કર્યું હતું. અર્ચા=પુજા. ચર્ચા=નિંદા. દક્ષ=ચતુર. કલ્પવૃક્ષ=મનવાંચ્છિત ફળ આપનારૂં એક સ્વર્ગનું ઝાડ; ચૌદ રત્નમાનું એક. કળા=તેજ. જમ થઈ લાગ્યા છે=દુઃખ દે છે. પિગાણી=ધુપેલની વાડકી. વરી=પસાર થઈ. રંગ=મોજમઝા. શર્વરી=રાત્રી. પય=દુધ. નાપિક=હજામ. વપન=હજામત. મહિષી=ભેંસ. ધોળાપર કાળું ન જાણતાં=લખતાં વાંચતાં ન આવડતું. હાંકી=ખોંખારો કર્યો. પલવટ=કમ્મર બાંધી. પામરી=રેશમી પીછોડી. બુસટીઓ=બુસટ (કંકુવાળે હાથે તમાચો મારવો તે) મારનાર. બિરોદત=ભાતવાળું રેશમી કપડું. રામા=સ્ત્રી. ભામા=કાંકા. કભાય=કીનખાબનો જામો. મગીઆ, અસાવળી, દોરીઆ, નીમા, પછેડી, કલગેર, નાટ, દરીઆઈ—આ બધાં જાત જાતનાં વસ્ત્રોનાં નામ છે. દુગદુગી—સ્ત્રીને પહેરવાનું ઘરેણું. અકોટી=કાનનું ઘરેણું. ટોટી કાનનું ઘરેણું. ગળુબંધ=જડાવ ગલેપટો. ભમરી, ચેથો ને વસેટીઆ=એ ઘરેણાના નામ છે. શીશફુલ=માથાનું ફુલ.

ઓળે=પગે લગાડે વાચા=વચન માનગપાણુ=વિષ્ણુ ઓગી=જોડી યથા બુદ્ધિ=બુદ્ધિ પ્રમાણે

૧૭-ઝાડના=ઝાડ માગર=ગીલાડી શ્વાન=કુતરો નિર્મુખ=ભૂખ્યા ગવાનીક=ગૌ ગ્રામ વાઘલા=વધવા હુતાશ=અગ્નિ અધ્યાત્મ=મનની માયા વરગુ=માયાનો પડદો ભૂધર=કૃષ્ણ મનવાંછિત=મનનુ ઇચ્છેલુ દ્રુમ=ઝાડ

૧૮-દેવકી=દેવકની પુત્રી કૃષ્ણની મા માનમાગતુ=કાલાવાલા કરતા. ઉગ્રસેન=દેવકીના કાકા સેમ ભરની=વર પક્ષના કન્યાના હાથમા નાળીએર, પાન, સોપારી, રૂપીઆ વગેરે મુકતા તે વેણી ..ભરી=સેમ ભરતી વખતે કાકીએ વેણી ગુંથી હતી તે નીખગાઈ ગઈ માનનીઓ=હોશ પાનનીએ=પગે ગજગામની (ગજગામિની)=હાથીના જેવી ચાલવાળી

૨૦-રીઢી મજબુત થયલી=નીવડેલી ઉછંકળ (ઉચ્છૃંખલ, ઉત=નથી, શ્રૃંખલા=બંધન, વિચારરૂપી બંધન જેને નથી હોતુ તે)=ઉદ્ધત નેતર-વલોવવાની રવૈને બાંધેલુ દોરડુ સુનંધુ=નંદની સ્રીઓ અંબા=મા (જસોદા) કૌતક=નીલા રીસે તગડીયુ-ગુસ્સાથી કપાળે કરચલી વાળુ ખીટણીઆગા=વાંકડીઆ, રેણું=ધૂળ ગોગમ=દુર્ગી તક=ત્રાસ ક્રમણે-ક્રમણથી ભૌમ્ય=ભૂમી ક્રમણે . ધરેરે=ક્રમણ કરતા પણ કોમળ પગ કદરણ જમીન ઉપર મૂકે છે મયા=દયા આવારકે=આગલી વખત

૨૧-સુભદ્રા-દેવકીની પુત્રી, કૃષ્ણની બહેન, અર્જુનની સ્ત્રી સાસર વાસો=છોકરીને સાસરે વળાવતી વખતે માબાપ તરફથી લુગડા, ઘરેણા વગેરે આપવામા આવે છે તે આભણુ (આભરણ)=ઘરેણા

૨૨-ગુંજના કીધા=ઉઘાડ્યા સૃત્યુક=શત્રુ અહિનોચન=શોણિતપુરના મયદાનવનો પુત્ર મયને કૃષ્ણે માર્યો હતો તેનુ વેર લેવાને અહિલોચન મહાદેવ પાસેથી વજ્રપેટી લાવ્યો ને તેમા કૃષ્ણને ગોંધી મારી નાખવાના વિચારથી તે માથે મુકી કૃષ્ણને શોધવા નીકળ્યો, પણ ઉલટો કૃષ્ણે કપટ કરી તેને પેટીમા સુવાડી તે બંધ કરી દીધી આખરે અહિનોચન અગ્નાઇને મરણ પામ્યો તેણે પછી સુભદ્રાને પેટે જન્મ લીધો તે અભિમન્યુ હમ=

છત્ર હરિભગિની=કૃષ્ણની બ્હેન, સુભદ્રા મન્કલડે તાયુ=મો મવમ્યુ દેશી=મજાક ટગકલી=ટપમાળી

૨૩–પ્રોઢી (પ્રૌઢી)=મોટી ઘરમ્રન=નરસ સાર અર્ધાંગ પુણ્ય વિભાગ=અર્ધાંગના (સ્ત્રી) નો પુણ્યમા ભાગ છે વામે=નાશ પામે છિદ્ર=કલક ગૃહિણી=સ્ત્રી વાયક=વાક્ય, વચન ગુંજે=વૃદ્ધિ પામે તોલ પકડે=વજન પોવાય રામા=સ્ત્રી ગેહ=ઘર સદન=સ્થાન, ઘર ભડ=શુરવીર નેટ=નક્કી જમો=જેવો તસ્કર=ચોર તસો=તેવો હીનસુખ=સુખ વિનાનો કશી=નકામી મગ=સમગ્રી નેહ=સ્નેહ સફળ ફળે=કૃતાર્થ થાય ફરે=મતિ બાહે=સાથે તરણ=ધાસ ગઈ કરવુ=વશ કરવુ મેની=સ્ત્રી દામણો=દયામણો અયુત=દશ હજાર દેયણ=આપનાર કર=કરનારી ખાત=ઉમેદ સારખી સરખી સહિયે=સહે

૨૪–સપન=સ્વપ્ન માનની=સ્ત્રીઓ ટોડે=બારણે

૨૫–નદના નંદન=નદના છોકરા કટિ=કેડ લીવરટ=કપાળ ખિરલી આળો=વાંકડીઆ નવનીતપ્રિય=માખણ જેને વહાલું છે એના કામ દઈને કઇ લપટાવે=મોમી કરી કોટી કરે ભામણા=ઓવારણા નેતિ (ન+ઇતિ=છેડો) =અનત નિગમ=વેદ

૨૬-વારણે જાય-ઓવારણા લે વા=ઓવારી નાખુ પકજ=કમળ લોચન=આખ, પકજ લોચન-કમળ જેવી આખ કપોળ=કપાળ નાસિકા નાક દિપક=દીવો અનુર=હોઠ અરુણ=રાતા મેઘશ્યામકાંતિ=મેઘના જેવી શ્યામ કાંતિવાળી ભ્રકુટી=ભમર, ભાલ ભાળ=કપાળ દતુડી=નાના દાત મદન=કામદેવ. સાગલુ=નાના ડોકરાને ડોકમા પહેરવાનુ ઘરેણુ આભણુ (આભરણ)=ઘરેણા. ગ્રહી=ઝાલીને કીલકીવાકાર=કીકીઆરી કરીને મરકત=લીલમ કારડ=એક જાતનુ પક્ષી મમાણી-મરખી સખા=મિત્ર ધાઈ=દોડી શેષ=શેષનાગ. નેતિ=અત વિનાનો. નિગમ=વેદ દુલરાવી=મલાવીને સુભાગી=ભાગ્યશાળી પરીક્ષા કરે=જાણે જુગલકિશોર=કૃષ્ણ બળરામ

૨૭–પ્રેમઅશ=પ્રેમવાળો જરે=પચે. પાખે=વિના મક્કરખોર=સાકરમા રહેનાર કીડો ખગ=ગધેડ. ક્ષાર=ખાર વગાવશી=વર્ણસકર મત્સ્યભોગી=

૩૨-નંદનંદન=નંદને આનંદ આપનાર, કૃષ્ણ. વંદન=વંદવા યોગ્ય રજ=ધૂળથી. કુબ્જા=કંસની દાસી. એ કદરૂપી હતી. કૃષ્ણને ચંદન ચડાવનાથી એણે એને સ્વરૂપવાન કરી મુક્તિ આપી હતી ચાર યુગ=સત્ય, ત્રેતા, દ્વાપર, અને કળી ચાર યુગ પરિબ્રહ્મ=ચારે યુગના ઈશ્વર. રાજત=વિરાજે છે. મધુપુરી=મથુરા. વંશીવટ=જે વડના ઝાડ નીચે કૃષ્ણે વાંસળી વગાડી હતી તે. તટ=કીનારે નિકટ=પાસે. ધુની=અવાજ. ત્રિલોક=ત્રણે દુનિઆ; સ્વર્ગ, મૃત્યુ ને પાતાળ. અષ્ટ સિદ્ધિ નવનિધિ- સર્વ પ્રકારની સંપત્તિ અહિ=નાગ ઘનશ્યામ= વાદળાના જેવું શ્યામ શરીરવાળા કૃષ્ણ લટપટ=ભપકાબંધ. પેચ=પાઘડીના આટા. રસપટ=રસિક ગોપ=ગોવાળ. કુંજ=ઝાડી. દનુજ=દૈત્યો ધારણ= ધરનાર. કૃષ્ણાષ્ટક=કૃષ્ણ સંબંધી આઠ શ્લોકનો સમહ નિશદિન રાતદહાડો.

૩૩-વનચર=જંગલમા વમનાર, વાનર, હનુમાન મુદ્રિકા=વીંટી. કળ= ચેન ઝાળ=મંતાપ કુશળ=આરોગ્ય. કપૂર=મીતા. કાગ=કાગડો; રાવણ. નમેરા= નિર્દય મુનિવ્રત= ન બોલવાનો નિયમ. શ્રીપાત=સંન્યાસી, ઉપવીત=જનોઈ.

૩૪-પાગ=પાળ. અંતરયામી=મનની વાત જાણનાર. ગરદ=ધૂળ. માન મણિધરનું લીધું=સાપને છંછેડ્યો આભ=આકાશ શું=સાથે દુરમતિએ ..જાણું= આ વચન રામ લક્ષ્મણના છે વેર હાથે શું વાસ્યુ=જાણી જોઈને વેર બાંધ્યુ.

૩૫ મઢિ=ઝુપડી. રાજે=ગાજ. લતાઓ=વેલીઓ રૂખ=વૃક્ષ. ત્રબાળું= મોટી નોબત.

૩૬-ઘુત=જુગાર. ગર્થ=પૈસો બહુનામી=ઘણા નામવાળા. હંકારી=ખોંખારી

૩૮-વધુ=વહુ. મર્મ=ભેદ. વણસાડો=બગાડો વિરામ=આરામ એન= સારી. રોષ=ગુસ્સો. ભવના પામો=દુનીઆના બંધનો

૪૧-સીતાસુખચંદ્ર=સીતાનું ચંદ્રરૂપી મોં. મંગળ=શુભ આશીર્વાદ ક્ષમા જામ=શાંતિનો પ્યાલો. દંપત (દંપતિ)=જોડુ. નિધાન=ઠેકાણું. નૂર= તેજ. રંગ=ખૂબી

૪૩-ગમના=માન. મના=વહેમ. પ્રબોધે=શીખામણ આપે સાફ= ચોખ્ખી કથ્યા=કહ્યાં. કથન=વાત.

૪૪-ખગોળ આકાશ સંબંધી જ્ઞાન. તવારીખ=ઈતિહાસ. પ્રયોગ=અખતરા. અલબેલી=સુંદર. અકોટી=સ્ત્રીને કાને પહેરવાનુ ઘરેણું. નયની=આંખવાળી.

૪૬-પ્રભાવથી=મહિમાથી. વાચ=વચન. અહમેવના=મોટાઇ.

૪૭-દુભ્યાં દરીએ જહાજ=નાખુશ થાય. બાંહ્ય ગ્રહ્યાની લાજ=મારી ફીકર તમનેજ છે અવની=ધરતી. અવર=બીજે.

૪૮-ઉષ્ણકાળ=ઉનાળો. તરૂતળે=ઝાડ નીચે. ઝંખે=મળવાની આતુરતા રાખે. અવધે=મુદત પુરી થતાં.

૪૯-રઘુકુળભાણુ=રઘુવંશના સૂર્ય; રામચંદ્રજી. વેરાન=ઉજ્જડ. નિદાન=મૃગ. ઉચ્ચાટ=ચિંતા.

૫૦-મછઆરો=એકલાપણું. નિવાસ=ઠેકાણું. નવીન=નવા. અખૂટ=નહી ખૂટે તેટલું.

૫૨-નિર્ધાર=ખચીત. ઘરૂણી=સ્ત્રી. આદ્યશક્તિ=અંબા; દેવી. આદે=અગાઉ. આદિ=વગેરે. હેવાન=મૂર્ખ.

૫૩-ભામણાં=ફાંફાં. અજપજપ=મનમાં જપ કરવો તે. દીક્ષા લો=શિષ્ય બનો. રતિપતિ=કામદેવ. વર=વરદાન. ભેદ=ભંગાણ. સ્યામશરીર=કૃષ્ણ. વૃક્ષ=ઝાડ. વિષ=ઝેર. વંદન=પ્રણામ.

૫૪-સૂક્ષ્મ=બારીક. સાવ=બધું. પ્રયોજન=કારણ. પ્રૌઢતા=ગંભીરતા. આદર=માન. અજ્ઞ=મૂર્ખ. મર્મસ્થાન=કાળજું. રતિમાત્ર=જરાપણ. અલ્પ=થોડો વિહાર=આનંદ. બર્ડી=ધાંટા પાડીને. વર્ણ=ચાર છે; બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈસ્ય અને શુદ્ર. આશ્રમ=ચાર છે; બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સન્યસ્ત. અનુજ્ઞા=આજ્ઞા. સમગ્ર=સઘળું. ટાણું=પ્રસંગ. કટાણું=ખોટો વખત. અંગના=શરીરના. અંગના=સ્ત્રી.

૫૫-ત્રિગુણાત્મક=ત્રણ ગુણવાળા; સત્વ, રજ, તમ. ભૂધર=ઇશ્વર. શંકા=વહેમ.

૫૬-અપટ=બેસમજ લવરી=નકામી વાત. ચપળા=વિજળી વિમળ=સ્વચ્છ. રમા=સ્ત્રી. અપ્સરા=સ્વર્ગની નૃત્ય કરનારી સ્ત્રી પાક=રસોઈ મદન=

ઘર. મુખું=મોઢું. ઢિણુતી=વાંક કાઢતી. દારણુ=ભયંકર. ઘોર=કબર. દુસ્તર=વધારે નાઠારૂં.

૫૭-રાજે છે=શોભે છે. મારા. કારમી=તું મને ઘણો વહાલો છે. લોચન=આંખ. ઉચરજે=બોલજે. શ્રેષ્ઠ=સૌથી સારો. અતોળ=સરખામણી ન થાય તેવો. પંક્તિ=જાત સત્વર=ઝડપથી. ચૂર્ણ=ભૂકો. નેષ્ટ=નઠારો. વસિષ્ઠ=એક રૂષિ; એમના સો પુત્રોને વિશ્વામિત્રે મારી નાંખ્યા હતા છતાં પણ એ ગુસ્સે થયા નહોતા. પરદુઃખભંજન=પારકાનું દુઃખ મટાડનાર. નિશ્ચળતા=અડગપણું. ધ્રુવ=ઉત્તાનપાદ રાજાના પુત્ર; એણે ભારે તપ કરીને વિષ્ણુને પ્રસન્ન કર્યા હતા

૫૮-નિર્ગંગીએ=ગુજરીએ સલુણું=રસીલું. મનુજસમૂહે=માણસના જથામાં. કુટિલતા=લુચ્ચાઈ

૫૯ તરૂવૃંદ-ઝાડના ઝુંડ. અનિલ=પવન. રવ=અવાજ. અમીરસ=અમૃત.

૬૦-ક્ષણિક-થોડીવારની. ઉદર=પેટ. સતત=હમેંશા. સુષુપ્તિ=ઉંઘ. ઘરસૂત્રવતી=ગૃહિણી વઢાય=પટાવે. તૈલઅભ્યંગથી=તેલ ચોળીને બેશ=સુંદર. સ્ફુટ=ચોખ્ખું. સકળ=બધા. રવિ=સૂર્ય. શશી=ચંદ્ર. ગિરિ=પર્વત. નદ=નદી. અસ્તિત્વ=હોવાપણું.

૬૧-અધીનતા=તાબેદારી. શશીથી=ચંદ્રના જેવી.
સુવદના=સારા મોંવાળી. પાદઅંગુષ્ઠ=પગનો અંગુઠો; કીરણ. સુખદ=સુખ આપનાર; પતિ; સૂર્ય. અનવદ્ય=અનુપમ. હ્રદ=આનંદદાયક. વલ્લી=વેલી. અફલા=ફળ વિનાની. નમાલી=માલ વગરની. પદ્મિની=કમળનું ફુલ. નાદાર=રાંકડી. રાગ=સ્નેહ. ભવ્ય=મોટા. ગૃહસ્થ=ઘરમાં રહેનાર. ગેહ=ઘર. તડિત=વિજળી.

૬૨-ઉપહાસ=મશ્કરી. વપુ=શરીર. રવિવંશજ=સૂર્યવંશમાં જન્મેલા; રામ. સાહ્ય વિહીન=મદદ વગર. અબ્ધી=સમુદ્ર. નહિ...થતા=તે વખતે તમે કે દશાનન (રાવણ) તેને સહાય કરવા ગયા ન હતા. ઘટ=ઘડો. વિચક્ષણ=ચતુર. મઘવા=ઈંદ્રિ. હરવી=હરાવીને. એક=એકજ; અદ્ભુત. શકર=સુંઢ. વિધિ=બ્રહ્મા ગ્રહેશ=ઘરના કારભારી. અવની=પૃથ્વી. સ્નિગ્ધ=માયાળુ. ?

રાક્રમ...મયા=પોતાના પરાક્રમથી બાપની કૃપા મેળવનારૂ. પ્રભુતા=મોટાઈ. પંકજ=કમળ. ભરચ્ચક=ભરપુર. વર્ષા=વરસાદ. પણ...થવા=પણ સંપૂર્ણ કીર્તિ નેખી થવા. સ્થાયી=કાયમનું. ક્ષણભંગુર=થોડીવારમાં નાશ પામે એવું. રતિ=પ્રેમ. કુળજા=કુટુંબની સ્ત્રીઓ. નકરી=તેરી સ્થિતિમાં. વિરતિ=અટકાવ. કુણ્ઠિત=બંધ થએલી. તુષ્ટિ=સંતોષ. વક્રર=આખર. અજેય=નહિ છતી શકાય એવું. અણુ=જરાપણ. ગજકુંભ...ડરે=જે સિંહ હાથીના ગંડસ્થળ સિવાય બીજા કોઈ ભાગપર હુમલો કરતો નથી; મેઘ ગર્જના જરાપણ સહન કરતો નથી; અને મદદ વગર મોટા પ્રાણીને હરાવે છે, તે સિંહ શિયાળથી કેમ બીશે. નક્ર=મગર.

૬૩–સુભ્રુ=સારા ભવાંવાળી; સુંદરી. ભૂત=પ્રાણી. જમાત=જમાઈ. નિઃસંગ=એકલવાયાં. ઉછરંગ=આનંદ. ભવન=ઘર. પ્રભુત્વ=મોટાઇ. સમવય=સરખી ઉંમરના. વરવા=બેડોળ વાઘાંબરી=વાઘના ચામડાના વસ્ત્રવાળા ત્રિપુરાર=શંકર. હાસ્ય=મશ્કરી. સર્વથા=કોઈપણ પ્રકારે. નિવેદજે=કહેજે. વૃત્ત=વિગત. વાચક=વચન સત્વે...હોમવાનો=તમારા દ્વેષીના શરીરથી ગનેલો મારો દુર્ભાગ્ય અને દોષવાળો દેહ તમારા ખોળાને યોગ્ય રહ્યો નથી તેથી આ પળે હું તેને અગ્નિમાં હોમીશ. પ્રાક્તન=આગળના. હુતાશન=અગ્નિ. પાતક=પાપ.

૬૫–તલસે=તલપે. પત્રરચના રચતા=પત્રના જુદા જુદા આકારમાં ગોઠવતા. પળશી=સેવા.

૬૬–તર્પણ=સંતોષ. મરણ પછી=(સ્નેહીનું) મરણ થયાં છતાં પણ. ચિર=લાંબા વખતનું. પ્રણયમયતા=સ્નેહમયપણું. વિમળતા=પવિત્રતા. મૃદુ=કોમળ. અશ્રુ=આંસુ. હૃદયશુચિતા=અંતઃકરણની પવિત્રતા. પથિક=મુસાફર. ચક્ષુવાળાં=જ્ઞાનરૂપી આંખવાળા. શ્રમિત=થાકેલાં. અલ્પખંડો=થોડાથોડા ભાગો. સુઘટ સરણી=સારી રીતે રચેલી ઘટના. સુપ્રભ=પ્રકાશવાળી. જીગર=હૃદય. ઉદધિ=સમુદ્ર (સ્નેહરૂપી). ઔદાર્ય=ઉદારતા. અબુધ=ઓછા જ્ઞાનવાળી (તારી ભાભી).

૬૭–અમીસાં=અમૃત જેવાં. ભીડભંજન=દુઃખ ટાળનાર. ઉરજ્યોતિ=હૃદયનો પ્રકાશ. વિહાર=આનંદ. વિશ્વવિરાજીત=જગતમાં શોભતી. અમૃત

સ્મિત-અમૃતના જેવા હાસ્ય પ્રયાણ-મુસાફરી પ્રભાકર=તેજ આપનાર અણિશુદ્ધ=સીધે ગતે પ્રચંડ=મોટા અનિલ=પવન મધુ=મીઠા વિલસે છે-શોભે છે શતધાર=સેંકડો ધારાથી

૬૮-અમોલ=અમૂલ્ય ઉપવન બાગ મન્મથિતા સરોવર અને નદી રત્નાકર સમુદ્ર

૬૯-ભુવન=ઘર માનવકીર=માણસ મનુષ્ય શૂન્ય=ખાલી આશ્વાસન-વિસામો મર્મ=ભેદ અધિષ્ઠાત્રી-મુખ્ય દેવી પથે-રસ્તે દાર=બાયડી

૭૦-સુશોહન=શોભાવનાર મોહન=પતિ મોહન-મોહ પમાડનાર નેહ વામા=સ્ત્રી લપટ-લહેર બેશ સારા વસુધ=પૃથ્વી

૭૩=યોમ=આકાશ વન્હાસ=મધુર હાસ્ય. શશીરાજ=ચંદ્રમા અનિલકુમાર=પવનરૂપી પુત્ર પલ્લવ=ઝાડ પાંદડાં વિલસે=આનંદ પામે

૭૪-પડછંદા=પડઘા હેરે=છાનામાના જુએ મયંક=ચંદ્રમા

૭૫-સદન=ઘર પામરપાપ=અજ્ઞાનીના અપરાધ દિનચર્યા=દિવસના કામકાજ ઉન્નત=ઉંચા. શૃંગ=શિખર પ્રભાવ=પ્રતાપ શુભ્રા=ઉજળા

૭૬-ઉન્નત ઝરનજલ=ઉંચા ઝરણાંની પાણી સલિલ અવગાહન-પાણીમાં નાહાવું તે મનુકુલ તાપ=માણસ જાતના વ્યાધિઓ સૌમ્ય શાંત સ્મિત=એક સ્મિતી પથ્થર વિશદ=નિર્મળ લલિત=સુંદર સ્વાનામ-મલિન દંભ પ્રાણપ્રબોધ=પ્રાણને જાગૃત કરનાર ઉપદેશ

૭૭-રહેણ=પ્રવાહ ભૂતદયા=પ્રાણી માત્ર તરફ દયા

૭૮-દંદ=રોગ જનકજન=જનમજાત

૭૯-સચરાચર=સ્થાવર જંગમ સર્વે વસ્તુ

૮૦-સુમનસુંદર-ફુલના જેવી સુંદર મોહન=શોભાવનાર

૮૧-અભિનવ-અવનવા જોગવે=રક્ષણ કરે યોગક્ષેમ=ધન ન સુખ વહાલસોયા-હેતવાળા રાસરમણ=રમકિંગ

૮૩-નંદનવન=ઇંદ્રનો બાગ નલિની=કમળો મુગ્ધ-ભરી ભ્માવાળી વિલસે=આનંદ કરે

૮૪–આમિષ=સર્વાં. કુરંગ=હરણ. સાન્ત્વન કરવું=શાંત કરવું. અશ્રુ=આંસુ. ભીરૂ=બીકણ. તર્ક=વિચાર. મનોજ્ઞ=સુંદર. ભીતિ=બીક. વિશ્વાબ્ધિ=જગતરૂપી સમુદ્ર. મગ્ન=ડૂબેલું. પીયૂષ=અમૃત. પ્રણય=સ્નેહ. અભિષ્ટ=ઇચ્છેલું. સહચરી=સખી. શર=બાણ.

૮૫–હાલાહલપૂર્ણ=ઝેરથી ભરેલું. પાત્ર=વાસણ. વિમુક્ત=છૂટું. અપૂર્વ=અસાધારણ. કરસ્પર્શ=હાથનું અડકવું. અગમ્ય=સમજી ન શકાય એવું. વ્યાપારાંતરરુદ્ધ=બીજી બાબતમાં રોકાએલું. અવર્ણ્ય=વર્ણન ન કરી શકાય એવું. ભાનુ=સૂર્ય. દ્યુતિ=તેજ. તમિસ્ર=અંધકાર. આત્મોન્નતી=આત્માની ચઢતી. સંસર્ગ=સંગ. શોણીત=લોહી. દુષિત=દોષવાળો. શીરા=નસો. સુધા=અમૃત. પ્રયત્નું...તે=એ સંસારના ઝેરને અમૃત સમજવાને ઘણુંએ ઇચ્છુછું, પણ તેની અસર અમૃત જેવી થતી નથી. વિભેદ=ભિન્નભાવ. ભ્રાંત=ભમેલું. ત્રીશંકુ=અયોધ્યાનો સૂર્યવંશી રાજા હરિશ્ચંદ્રના પિતા. વિશ્વામિત્રે પોતાના તપોબળથી એને સ્વર્ગ મોકલ્યો હતો, પણ ઇંદ્રાદિ દેવતાઓએ એને નીચે હોળા પાડયો હતો. એ વેળા વિશ્વામિત્રે પોતાની શક્તિથી તેને નીચે આવતા અધવચ અટકાવ્યો. એથી રાજા આકાશને પૃથ્વી વચ્ચે લટકતો રહ્યો, ને પછી નક્ષત્રમાં એની ગણના થઈ. મુગ્ધ માણસ=મૂર્ખ માણસ. પદ્ય=કવિતા. કવન=કવિતામાં વર્ણન. વિધ્વંસ=નાશ. તદ્રુપ=તેના જેવું. અભેદરસિક=અભેદને ચાહનારી. ઇતરથા=નહિતો. પંચત્વને પામશું=મરી જઇશું.

૮૬–વ્યતિક્રમ=ફેરફાર. ભાગ્યભૂ=નસીબરૂપી પૃથ્વી. આશાબ્ધિશોષ=આશારૂપી સમુદ્રનું સુકાઈ જવું. દુરિતોદય=પાપનો ઉદય. પરીક્ષણ=કસોટી. વિધિ=વિધાતા. ઉક્તિ=વચન. અંગિકૃતા...વ્યક્તિ=આ પાસે ઉભેલી સ્ત્રી મેં સ્વીકારી નથી. અંતઃપ્રવિષ્ટ=અંદર પેઠેલો. નિર્દોષ=દોષ વિનાનો. નિત્ય વસ્તુ વિનિવારક=હંમેશ રહે એવી વસ્તુને દૂર કરનાર. વિબુધો=દેવો. ધૂર્ત=ધૂતારા. વંચન=ઠગાઈ. વિપ્રવૃંદ=બ્રાહ્મણોનું ટોળું. મદહૃદય=મારૂં અંતઃકરણ. મતસપત્નીગણ=મારી શોકો. વ્યતિરેક=અભાવ. દયિત=સ્નેહી (પતિ). શુષ્ક=સુકું. અસત્યાનૃતા=સાચી જુઠી. પ્રતીતિ=ખાત્રી. જગતીતળ=પૃથ્વીની સપાટી. સ્નેહ-

સિદ્ધિ=સ્નેહની ખાત્રી. શપથાદિક=પ્રતિજ્ઞા વગેરે. ક્ષુદ્રસંસૃતિ=તુચ્છ સંસાર. જવનિકા=પડદો.

૮૮–પ્યાસી=તરસી. નિર્વીર=શુરવીર વગરની. અસ્તાંગત=આથમી ગએલું. ત્કીઆળા=સુંદર, કાંતીવાન. સુદક્ષ=સારા ચતુર. બિરદ=પણ. દારા=સ્ત્રી.

૯૨–તેજોમય=તેજથી ભરેલું. સહચાર=સાથે ફરવું તે. વિધિનિર્મ્યા=બ્રહ્માએ બનાવેલાં. સાર્થ=સાર્થક. સંચરીએ=ફરીએ. વ્યોમ=આકાશ. વિધિ ...જો=પરમેશ્વરે જોડેલા સંબંધ આખી દુનીઆમાં સાથે ફરીને સાર્થક શા માટે ન કરવાં.

૯૩-સ્વચ્છંદે=મરજી મુજબ. ન્યૂન=અધુરૂં. સમભાગી=સરખી ઇચ્છાવાળું. અભિલખતું=ઇચ્છતું. સહચારી-સોબતી.

૯૪–ઉરસરિતે=હૃદયરૂપી નદીમાં. સંકોચ=શરમ. ઉભય=બન્ને.

૯૫ વિનીત=નમીને. કલાંત=થાકેલી. અંકે=ખોળામાં.

૯૬–સંગીતધરણા=સંગીતવાળા. ગૃહકુંજે=ઘરરૂપી બાગો. રવ ભરીયું=અવાજથી ભરેલું. વિલીન=તલ્લીન થવું. રસલ્લોલ=રસથી ભરેલું. વેણું=વાંસળી પ્રણય=પ્રેમ. આત્મયુગલ=આત્માની જોડ.

૯૮–પરીધાન કરી પહેરી. ઉભય=બને. કુટિ=કોઢવાળો. પતિત=ભ્રષ્ટ થએલો. સુરરાય=ઈંદ્ર.

૧૦૦–સરિતડી=નદી. ભડ=શુરવીર. દેવી=રાણી. અમલાં=નિર્મળ. પ્રભુતા=મોટાઈ. અક્ષર=કાયમ.

૧૦૧–સમભાગિની=સરખો ભાગ લેનારી. સ્વાર્પણ=ભોગ. કર્તવ્યોત્તમ સેવના=સેવારૂપી ઉત્તમધર્મ.

૧૦૨–ગંગાજમની=જુદાજુદા રંગના. રેણું=ધૂળ. ધેનુ=ગાય.

૧૦૩–મંજુલ=મધુર. સુધાસમ=અમૃત જેવી. ધુનિ=ધૂન.

૧૦૬–મહીતળ=પૃથ્વીમા. ખ્યાતિ=કીર્તિ. પુનિત=પવિત્ર. આત્મપોત=પોતાનું તેજ. સ્પર્શમણિ=પારસમણી. ચપળા=વિજળી. ચાલાક. વિસારજે=દૂર કરજે. ભાવિ=ભવિષ્ય.

૧૦૫-પેચા નાડી પના-ફુલની ગજ નગર=હણુગા ઋતિ=વાન નકુમાન=એમગ નમતા=નમ્ણો ભાર નલિકા-નળી કુસુમ=ફૂલ

૧૦૬-નાગવર=નાગરૂપી લાંબી મરવુ=ઓન ની પાસે એક નગ થી=મમાડ઼ર નગી=મોટી ફણી-મોરના ગળીનુ ફૂલ=ગળીનુ પાન ગગરગ=મહાવાગી (ભયંકર) નામાડીઓ મેઘ-અમારના વરસાદના જેના ચુમતો જેગગી વીજળી=વનમા મા જેમ વીજળીના ચમકાર થાય તેમ જેની ધમકીઓ વચ્ચે જેહાગી જગ જગ વેણગાગુ માગતી નનર કરનો ઘોરે=લશ્કરના ઘોડા જેના તોફાની.

૧૦૭-ઉનતિ=ચઢતી ગ્રહના-સેના મૂઢ-મમગ

૧૧૧-આહ્લાદમ=આનદ આપનાર મ=હાથમા બુદ્ધિપ્રદા=બુદ્ધિ આપનારી મયુરવાહને=મોર ઉપર સરિતે=નદીમા

૧૧૩-પદ્માસન=એક પગ ઉપર બીજો પગ ચઢાવીને બેસવુ તે કુમકુમ-ના આક્ષત ચોખા પ્રદાના આપનાર મતર=માગ ચલીને=નદીને

૧૧૫-અર્થી=મમનાળો રવ=અવાજ શુકમારિમ=મેનાપોપટ બકુલ=બોરસળી મલ્લીકા=મોગરો માલતી=મોગરાની એક જાત સુમન=ફુલ સુવાસિત=સુગધીદાર મુદિત=આનંદી જ્ઞાનસુધા-જ્ઞાનરૂપી અમૃત અતરિક્ષ ની=આકાશમાથી સમીર=પવન વિદ્યુત=વીજળી લતા=વેલી

૧૧૬-યાવચ્ચદ્રદિવાકર-સૂર્ય ચદ્ર રહે ત્યા સુધી દિવ્ય=તેજસ્વી નિવાસ ઘેર

૧૧૭-ગીગત-પુછ હાલત મગી-પગે પહેરવાન વરેપું વિછુના-છની ગીઆ અણવટ=પગનુ ઘરેણું સામસામે=ઢોકનીને સામસે વગાવતી વખતે માબાપ તરફથી લુગડા, ઘરેણા વગેરે આપવામા આવે છે તે

૧૧૮-સાદ-ઉઠ દોષ=પાપ પશ્ચિમમાર્ગ=દ્વારકા સુષુમણા મધ્યનાડી જે=ગીને

૧૧૯-કનક=સોનુ કુરગ=હરણુ ત્વચા=ચામડી ઉજાતો=દોડતો કર્ણ-મન અનંત=અતિશય લહુના=લોભ ચાપ-બાણ જુદ્દી=જુદી સામો-

દીસ, વિલંબ લાંછન=કલંક. તનક=થોડુ. હેલા=સ્ત્રીનો અનાદર. પેર=ફીકર. હૈરણ=સંતાપ. શિલિમુખરેખા=બાણુની લીટી. ક્ષુધાર્થી=ભૂખ્યો. અભિલાખા=ઇચ્છા. રૂધીરાળા=લોહીવાળા. વામે=દૂર થાય..

૧૨૦–હરિણાક્ષી=હરણના જેવી આંખવાળી. ભીતિ=બીક. વામશો=દૂર કરશો. ઘટઘટમાં=દરેક હૃદયમાં.

૧૨૧–નિઃસાર=સાર વિનાનું. શુષ્ક=લુખી. પ્રેમલુબ્ધા=પ્રેમથી લોભાએલી. વ્યાખ્યા=રટણ. આદેશ=હુકમ. ભિક્ષુકી=ભિખારી. પ્રણયવારી=પ્રેમરૂપી જળ. વર્ષા=વરસાદ. દીપ્તિ=તેજ.

૧૨૨–હોજ=હોંસ. અબળા-કર્તવ્ય-લક્ષ્ય=સ્ત્રીઓની ફરજનું નિશાન. કિરીટ=મુગટ. અભેદ=પરમેશ્વર. ઘરમોર=ઘરનો પાળેલો મોર. અનેરૂ=અસાધારણ. સ્મિત=હાસ્ય. જ્વલંત=પ્રકાશવાળી.

૧૨૩–કટુ=કડવા. પરહરે=તજે. સંયમ=મનને વશ રાખવું તે. શ્રેય=ભદ્ર.

૧૨૪–રાશી=ઢગલા. તૃણવત્=તણખલા બરોબર. સ્મિત=હાસ્ય.

૧૨૫–સમસ્ત=બધી. ભાવી=નસીબ. સુરસાથ=દેવલોકો. આક્રંદ=વિલાપ. વ્યથિત=દુઃખ પામેલું. કૃતાંત=પાપરૂપ કર્મ. સૌમિત્ર=લક્ષ્મણ. પતન=પડવું તે. અશ્રુપાત=રૂદન. સહગમન=સાથે જવું તે. સુવેણુ=સારી રેતી. અયાચક=નહિ માગનાર. યાચન=ભીખ. ત્વરિત=ઝડપથી. ઉત્સુક=આતુર. પુષ્પવૃષ્ટિ=ફૂલનો વરસાદ.

૧૨૬–અંતરાય=હરકત. તાડન=શિક્ષા. પાતકી=પાપી. ગુહ્ય=છાની. નિષ્કલંકી=ડાઘ ન લાગે એવી. મીલનસારી=મળતાવડાપણું. લાજમ=ઘટારત, વાજબી. ફારક છુટા. આસક્ત=પ્રીતિવાળું.

૧૨૭-દિગ્વિજયી=ઘણા દેશ જીતનાર. સામંતશિરોમણી=સરદારોમાં શ્રેષ્ઠ.

૧૨૮–તરંગ=મોજાં. પરવશી=સેવા ચાકરી. ક્ષણભંગુર=ક્ષણમાં નાશ થાય એવું.

૧૨૯–સર્વ વ્યાપક-સઘળે વ્યાપી રહેલો. સર્વજ્ઞ=સઘું જાણનાર. નિર્માણકર=નક્કીકર.

૧૩૦–પ્રાપ્ત કરવું=મેળવવું. સુદઢ્ઢ=દુરસ્ત. સંપાદન કરવું=મેળવવું. સામ=સમજુતી. દામ=લાલચ. ધોનાળપણું=ઉદારતા.

૧૩૧-રણાનુબંધ લેણાદેણી. મેબ્ય=શેડ. વગળ=ગુંચવણી.

૧૩૨-આતિથેય=પરોણાચાકરી. ઉદ્વેગ=સંતાપ. કથાશેષ=જેની માત્ર વાતજ થાય એવું. સ્મરી=યાદ કરી. બળ ભાગે=મન ભજે. લુલીબાઈ=છબ. મુગ્ધ=રમુજી. દળ=પાંખડી. પરાગ=પુષ્પની રજ. કિન્નરકંઠ=કિન્નરના જેવું ગળુ. કામી=ઇચ્છાવાળો. અસ્ત=નિસ્તેજ.

-૧૩૪-અનિવાર્ય=દૂર ન કરી શકાય એવો. અંતરાય=દરકત. સગીર= નાની ઉમરની. જાદવા સ્થળી-મોટી લડાઈ.

૧૩૫-નૂતન=તાજો. નિર્ક્ષેપ=ચોકિખ. તપરતેજ=તપનું તેજ. જીર્ણ=જુનું. પરકાયપ્રવેશ=પારકાના શરીરમાં પ્રવેશ. પ્રોક્ષણ કરવું=છાંટવું. ગ્રાસ=કોળીઆ. ઉર્મિ=ઉભળકો. ભક્ષ=ખાવાના. પ્રાશન કરવું=ખાવું. પ્રક્ષાલન કરી=ધોઈ. અભોજ્ય=ખવાય નહિ એવો. નિસ્પૃહ=ઇચ્છા રહીત. અંગિકૃત=રોકાએલી. મુખારવિંદ=મુખરૂપી કમળ. ચિત્તવિક્ષેપ=મનની ચિંતા. માયિક=માયાના. આવેશ=ઉભરો. અન્યથા=ખોટી રીતે. ચક્ર=પૈંડા. નિર્માણ=નક્કી. ક્ષુધા=ભૂખ. સેવ્ય=સેવવા યોગ્ય. સ્વતઃ=પોતાની મેળે.

૧૩૬-ગર્ભિત=છુપું. પ્રતિષ્ઠા=દરજ્જો. અદિતિ=દેવોની મા પ્રકૃત= હાલનો. એકત્રિત=એકઠા. સપત્ની=શોક. ઉલ્લેખ=ઇસારો સૂક્ત=સત્ર. संभजन्तु...नौ=સર્વ દેવો અમારા બેઉના હૃદયને દેવ યજ્ઞમાં જોડો. સંયુક્ર્તા વાયુદેવ અમારી બુદ્ધિને એકત્ર કરો. ऋतस्य.. दधामि=પિત્રલોકમાં સારી યોનીમાં તને પતિની સાથે સુખ આપીશ. तं.. दिवः= સ્વર્ગને ત્રીજે પગથીએ સુકૃત કરનારાનાં લોકમાં સ્વર્ગને પ્રાપ્ત કરનારા દેવો પત્ની, પુત્ર, ભાઈને ધન સહિત તેની पत्युः...कम्— પતિવ્રતા થઈને અમૃતને માટે તું ચિત્તને તૈયાર કર. પ્રતિપાદન= સાબીત થયું છે. બ્રહ્મવાદિનિ=વેદપર ભાષણ આપનારી. બ્રહ્મવિદ=વેદ જાણનાર. मातृदेवोभव=માતાને માન આપ. प्रजातंतु माव्छेत्सि=પ્રજારૂપી તંતુનો નાશ ન કર. વિરાગી=સ્નેહરહિત. અમૃતત્વ=અમરપણું. આસક્તિ=પ્રેમ. ઉત્કટ=બળવાન. ક્ષંતવ્ય=ક્ષમા કરવા યોગ્ય. નિર્વચન=વ્યુત્પત્તિ. દાયાધિકારી=

ભાગના હિસ્સેદાર દાયા=ભાગ અનુકંપા=દયા રચ્યા=સૂત્ર નિક્ષેપ=થાપણ નિકૃષ્ટ-હલકું. નિસ્તાર=છૂટકો વિષયપરાગમુખ=વિષય તરફ તિરસ્કારવાળો અર્હત=મોક્ષ પામેલો આત્મા સ્વયવ્યાખ્યાની=પોતે વ્યાખ્યાન કરનારી પરાગતિ=મોક્ષ **आमि....सस्तुता**=આ (કળાઓ)થી શોભેલી અને શીલ, રૂપ અને ગુણવાળી વૈશ્યા ગણિકા શબ્દથી ઓળખાય છે તેને જનદરબારમા સ્થાન મળે છે અને રાજા અને ગુણવાન પુરુષોથી તેન વખાણ અને પૂજા થાય છે નિષ્પન્ન=નીકળતુ They . expeditions તેઓ સ્ત્રીઓને હરવા ફરવામા મેળાવડામા અને યુદ્ધના સમયમા સાથે રાખવાનુ પ્રતિષ્ઠા નિગુણાત્મિકા-ત્રણ ગુણવાળી ઉદ્ભવી આવે=પેદા થાય મહામાત્ય=મોટા પ્રધાન **तथा जीवति**=તેવીજ રીતે પતિના વિયોગમા મહુજ ખનણ દુખમા આવી પડતા અથવા સ્થિતિનો ફેરફાર થતા તે વિદ્યા વડે સુખથી જીવે છે આકસ્મિક=અરણધાર્યુ કુટિલ=લુચ્ચાઈવાળા ૨૧-૭૬= પોતાની મરજી **बहुधनत्वात् . भाव्यम्**=ઘણો પૈસો હોવાને લીધે ઘણી સ્ત્રીઓ હોવી જોઈએ **गृहिणी ऋतम्**=સ્ત્રી, પ્રધાન, ખાનગી સલાહકાર, મારી કળામા શિષ્યા એવી જે તુ તેને કરુણા વિનાના મૃત્યુએ હરતા મા શુ હરી લીધુ નથી ? (સર્વસ્વ હરી લીધુ છે) સહિષ્ણુતા=સહનશીલતા પ્રગલ્ભતા=ઉદ્ધત ઉપાલંભ=ઠપકો ઉદ્ગાર=વચન પરિવર્તન=ફેરફાર પરાસ્ત= હારેલા **भवादशो.. दुराग्रय** =આપણા તરફ સ્ત્રીઓએ કહેલુ શીખામણનુ વચન તિરસ્કારરૂપ થઈ પડશે પણ નારીની મર્યાદાને પણ છોડાવે એવા દુખો મને બોલવાની ફરજ પાડે છે **अद्वैत...रस**=સ્ત્રી પુરુષનુ જોડુ સુખદુખમા અને સર્વ અવસ્થામા એકત્ર હોય છે અને જે જોડામા હૃદયની વિશ્રાતી છે અને આ એકત્ર જોગમા વૃદ્ધાવસ્થાથી પણ નહિ છૂટે એવો રસ છે પ્રતીત ખુલ્લી દાપત્યસુખ=પતિપત્નીનુ સુખ ઉપસ્થિત=રજુ નવશિક્ષિત=નવી કેળવણી પામેલી બૅડમીન્ટન=એક જાતની દડાની રમત છે નતનતા=નવીનતા તજ્જન્ય-તેમાથી પેદા થએલો ઉપસહાર=સમાપ્તિ

૧૩૭-અતપુર-જનાનખાનુ સપાદન કરવુ=મેળવવુ રાનીનિકાસી=

રાતે ઉગનાર. નિશ્ચલ=સ્થિર. મકરંદ=ફુલનું કેશર. કથાનકો=વાર્તા. રૂપક=નાટક. નિરૂપણ=અવલોકન. રંજન=ખુશી. અલ્પમતિ=થોડી બુદ્ધિ.

૧૩૮–અનાયાસે=વગર મહેનતે. અવલંબીને=તે પ્રમાણે ચાલીને. ધર્મપરાયણ=ધર્મમાં તત્પર. તાત્પર્ય=સાર. આવેશ=ઉભરો. વસ્તુતઃ=ખરેખર. સ્પષ્ટિકરણ=ખુલાસો. અવલોકન=બારીક તપાસ. મશગુલ=લીન.

૧૩૯–બીરૂત્વ=બીકણપણું. ઉદ્દીપન=પ્રકાશીત. તદ્દવત્=તે પ્રમાણે. ચંદ્રવત્=ચંદ્રની માફક. વિકસવું=ખીલવું. સમીચીન=સારૂં. પીંડ=શરીર. ફીરસ્તો=દેવદુત. સ્થાયી=કાયમનું. સહૃદયતા=દયાળુપણું. સ્વાશ્રયી=પોતાનાપર આધાર રાખનાર. આત્મસંયમ-પોતાનાપર કાબુ. અનુકંપા=દયા. મનસ્વી=સ્વચ્છંદી. તસ્માત્=તેટલા માટે. પરમાણું=રજકણ.

૧૪૦–કૌમાર=કુમારી અવસ્થા. તારિકા=નાનો તારો. નિયમન=બંધન. ઉષ્મા=ગરમી. શુશ્રૂષા=સેવા. યથાશક્તિમતિઅવકાશ=શક્તિ મતિ અવકાશ પ્રમાણે. દૂરઅંદેશી=દીર્ઘદૃષ્ટિ. ભાવી=ભવિષ્યનું. તત્વચિંતક=સારનો વિચાર કરનાર. રાજનીતિજ્ઞ=રાજનીતિ જાણનાર. મહાભાગ=ભાગ્યવાન. જનની -માતા.

૧૪૨–અભેદનું આકર્ષણ=ભિન્નભાવ તજાવનાર શક્તિ. મનવાર=મોટું લડાયક વહાણ. ડાઈનેમાઈટ=એક જાતનો ઘણા જોરથી ફાટતો દારૂ. બૅટરી=વીજળી ઉત્પન્ન કરનાર યંત્ર. થરમોમીટર=ઉષ્ણતા માપક યંત્ર. વિકાર=ખરાબ વિચાર. ફાયરપ્રુફ=આગમાં ન બળે તેવું મીટર=માપવાનું યંત્ર. રેડીયમ=એક ધાતુ.

૧૪૪–ભાવના=ઈચ્છા. નાતાલ=અંગ્રેજ લોકોનો તહેવાર. સંસ્કાર=મનપરની છાપ. વાત્સલ્યભાવ=બાળકો તરફ પ્રેમની લાગણી.

૧૪૫–ઉક્તિ=વચન. સમ્રાટ્=ચક્રવર્તી રાજા. સર્વવ્યાપી=સઘળે ફેલાએલું. અયથાર્થ=ગેરવાજબી.

૧૪૬–ચંદ્રિકા=ચંદ્રનું તેજ. ઐશ્વર્ય=વૈભવ. પંલાશ=ખાખરાનું ઝાડ. અનુરૂપ=યોગ્ય. નિસ્પૃહ=ઈચ્છારહિત. રત્નગર્ભા=રત્ન જેનો ગર્ભમાં છે એવી. સંપાદન કર્યું=મેળવ્યું. નવવિવાહિત=તરત પરણેલી. શોચનીય=શોક કરવા જેવી. વિટંબણા=દુઃખ. અવધિ=હદ. પૂર્ણગર્ભા=પુરે માસે આવેલી. મહત્વ=મોટાઈ. વંદ્ય=નમવા યોગ્ય. પુનરજીવન=ફરી જન્મ.

૧૪૭=પરિણીત=પરણેલી. અન્યોન્યના=એક બીજાના. શ્વશુર=સસરો. અતીત=ગએલું. વ્યાવહારિક=દુનીઆદારીનું. વિરમવું=અટકવું. યત્કિંચિત=થોડું. અગ્નિ=રૂપ. પુરક=પૂર્ણ કરનાર. પ્રસ્તુત=ચાલુ. મનઃપૂર્વક=અંતઃકરણથી. બાધક=હરકત કરનાર. સાધક=મદદગાર. ભગ્ન થવા=નષ્ટ થવા. તદપિ=તોપણ. ઉદાત્ત=સમર્થ. વલ્કલ=ઝાડની છાલના વસ્ત્ર. આધુનિક=હાલની. ઇચ્છાનુવર્તન=મરજી પ્રમાણે ચાલવું. પૂજ્યબુદ્ધિ=માનની લાગણી. ઋણમોચન=દેવાથી મુક્ત થવું. ઉપાસના=સેવા. અનુચિત=અયોગ્ય.

૧૪૮–આર્થિક=નાણા સંબંધી. આકર્ષણ=ખેંચાણ. માનસિક=મનના. નૈતિક=નીતિ સંબંધી. રાજકીય=રાજ્ય સંબંધી. રૂપાંતર=ફેરફાર. પરિસ્થિતિ=હાલત. અસ્તિત્વ=હોવાપણું. આકર્ષક=ખેંચનાર. અનુકરણ=નકલ. નેતા=દોરનાર. પ્રતિકૂળ=વિરુદ્ધ. વિનીતતા=વિનય. લાવણ્ય=સૌંદર્ય. પ્રેરક=પ્રેરનાર. પતન=નાશ. અધોગતિ=અધમ સ્થિતિ. અનિષ્ટ=ખરાબી.

૧૪૯–કરકમળે=કમળરૂપી હાથમાં. ઉષા=સવાર. મર્મભાગ=જીવનસ્થાન.

૧૫૩-મહાલય=મહેલ. સંસ્કારગ્રાહી=લક્ષણ પ્રમાણે વર્તનાર. મત્વર=જલદીથી. પ્રસક્ષ=ખુલ્લી રીતે. સંસ્કારજન્ય=સંસ્કારથી ઉત્પન્ન થયેલી. **नास्ति...गुरु**=વેદના કરતાં પર બીજું કંઈ શાસ્ત્ર નથી, માતાના જેવો બીજો કોઈ ગુરૂ નથી. **गुरूणां...गुरु**=સઘળા ગુરૂઓમાં માતા એ મોટા ગુરૂ છે. દૈહિક=શરીરની. અનુકરણ નકલ.

૧૫૬-અક્ષય=નાશ ન પામે એવું. ગૃહમચિવ=ઘરની પ્રધાન. કાળક્ષેપ=વખત ગાળવો, સિલ્ક=રેશમ.

૧૫૭-વિદુષી=પંડિતા. પ્રાતઃસ્મરણીય=સવારમાં નામ લેવા યોગ્ય. અનંત=હંમેશ. તિલાંજલી આપી=હંમેશને માટે દૂર કરી. પ્રશંસા=વખાણ. શ્રમિત=થાકેલી. મૃદુ=કોમળ. અનુકરણીય=નકલ કરવા જેવું.

૧૫૮-વિદુષી=ભણેલી. અર્વાચીન હાલના. સંમીલન=મેળવવું. પ્રતિધ્વનિ=પડઘો. શુષ્ક=પ્રેમ વિનાની. મનોવ્યથા=મનનું દુઃખ. મૌન=મુંગું. ક્ષીણ થવું=ઘસાવું. હૃદયભેદક=કૈયું કાટે એવી. અનુતપ્ત=સંતાપવાળું. કર્ણપ્રિય=કાનને વહાલા.

૧૫૯-જંગાલ=તાંબાનો કાટ ઓળપાઇ જવું=ગળા સુધી ભરાઈ જાય.

૧૬૧-વિદ્યાવિનોદી=વિદ્યામાં આનંદ માનનાર. આકાશ કુસુમવત્=આકાશના ફુલની માફક (મીથ્યા). વ્યવસ્થિત=નિયમસર. અપથ્ય=નુકસાન કરે એવો. ખનીજ=ખાણમાંથી નીકળેલું. અનિવાર્ય=દૂર ન કરી શકાય એવું. **लालने...लालयेत्त**=લાડ લડાવવામાં બહુ દોષ છે અને મારમાં બહુ ગુણ છે માટે પુત્ર અને શિષ્ય બન્નેને મારવા, લાડ લડાવવા નહિ. ઉચ્છેદ=નાશ. સ્વતઃ=પોતાની મેળે. **लोके गरीयसी माता**=આ લોકમાં મોટી છે ઋણ=દેવું. વ્યતિત=પસાર કરવો. ધુરા=ધુંસરી.

૧૬૩-કુલપતિ = વસિષ્ઠ. અલંકૃત = શણગારેલી. આયુ = આવરદા. રાજકદૈવક = નવું જુનું.

૧૬૫-સોહેછે=શોભેછે. અમરાઈ આંબાવાડી. કમળનેન=કમળના જેવી આંખવાળો. સિંહસ્કંધ=સિંહના જેવા ખભાવાળો. સંકોચ=શરમ. ચર્યા=રીતભાત.

૧૬૬-ઉપામન=દુઃખ. સુખદ=સુખ આપનારી. ભીરૂ=બીકણ (સ્ત્રી).

૧૬૯–જલદીર્ધિકા=વાવ. આમ્રશ્રેણી=આંબાની હાર. મંજરી=મોર(આંબાના). પદ્મિણી પદ્મિણી=કમળના ફૂલવાળું તળાવ. ભૃંગ=ભમરા. કુરંગ=હરણ. ખંજન=એક જાતનું પક્ષિ. યથા...વારૂણી=જાણે ઘણો દારૂ પીધો હોય તેમ. વનસ્પતીનાયક=વનસ્પતીનો પતિ, ચંદ્ર. સુધાકર=ચંદ્ર. અંભોજનાયક=કમળનો પતિ. દિવાકર=સૂર્ય. ક્ષયશાલી=નાશકરનાર. રત્નાકર=સમુદ્ર. અલકનંદા=ગંગા. ગતમુખ=મો મોં. પુનિત=પવિત્ર. આગાર=સ્થાન. સદન=ઘર. હતાશ=આશા વગરનું. નરી=સ્ત્રી. વિકલ=ભ્રષ્ટ થએલો. વિંટાણું=લપેટું. રાધું=પૂજા કરૂં. ક્ષુદ્ર=હલકું. અનાર્યતા=જંગલીપણું. રમણ=પતિ. રતિ=પ્રેમ. જાયા=સ્ત્રી. વામા=સ્ત્રી. વંધ્ય=નકામું. સ્નેહાર્ણવ=સ્નેહરૂપી સમુદ્ર. દુષ્કૃતિ=પાપ. આયના=મર્યાદા. પરિચિત=જાણીતો. ભ્રમણા=ભ્રાંતિ. રન્નાદે=સૂર્યની સ્ત્રી. મારિચ=સૂર્ય. અસુપતિ=સૂર્ય. અસુ=પ્રાણ ધર્મ=ધર્મપાળ. વિજનતા=એકાંતપણું. દશમુખ=રાવણ. તૃણમાને=તણખલા જેવું. હૃદ્‌ગ્રંથી=હૃદયની ગાંઠ. પરિપંથી=રોકનાર.. કંજ=કમળ. મયંક=ચંદ્ર. મકરધ્વજ=કામદેવ. મૃણાલ=કમળનો દાંડો. ઉત્કંઠિત=આતુર. રથવાટ=કેતાવળ. વર્ણપ=વર્ણન. વજ્રકપાટ=મજબુત દરવાજા. શૃંખલા=સાંકળ. પ્રચ્છન્ન=છાના. સહચારી=મિત્ર. દાંપત્ય=પતિ પત્નીનો પરસ્પર સ્નેહ. અવલંબન=ટેકો. આહ્લાદ=આનંદ. રૈમણરતા=પતિરતેહિ ભદ્ર કર્યોથી. ત્રસ્તા=બીધેલી.

૧૭૦–કથાનક=જોડી કાઢેલી વાર્તા. ચમ્પૂ=ગદ્ય પદ્ય મિશ્રિત કાવ્ય. અસાર=સાર વિનાનો. દેશાટન=મુસાફરી. શૂન્યચિત્ત=ગભરાયલું ચિત્ત. પદભ્રષ્ટતા=રાજગાદીથી દૂર હોવાપણું. મનોવ્યથા=મનની પીડા. ઉચિત=યોગ્ય. **બહુ...વસુંધરા**=પૃથ્વીમાં ઘણાં રત્ન છે. નેપથ્ય=પડદો. અંતરિક્ષ=ન દેખાય એવી રીતે

૧૭૧–દૃષ્ટિગોચર થવું=નજરે પડવું. પર્ણકુટી=ઝુંપડી. કિંકરી=દાસી. સરિતા=નદી. અવિવાહિત=કુમારી, વગર પરણેલી. ભવાબ્ધિ=ભવસાગર. કામના=ઇચ્છા. અંતરિક્ષથી=આકાશમાંથી.

